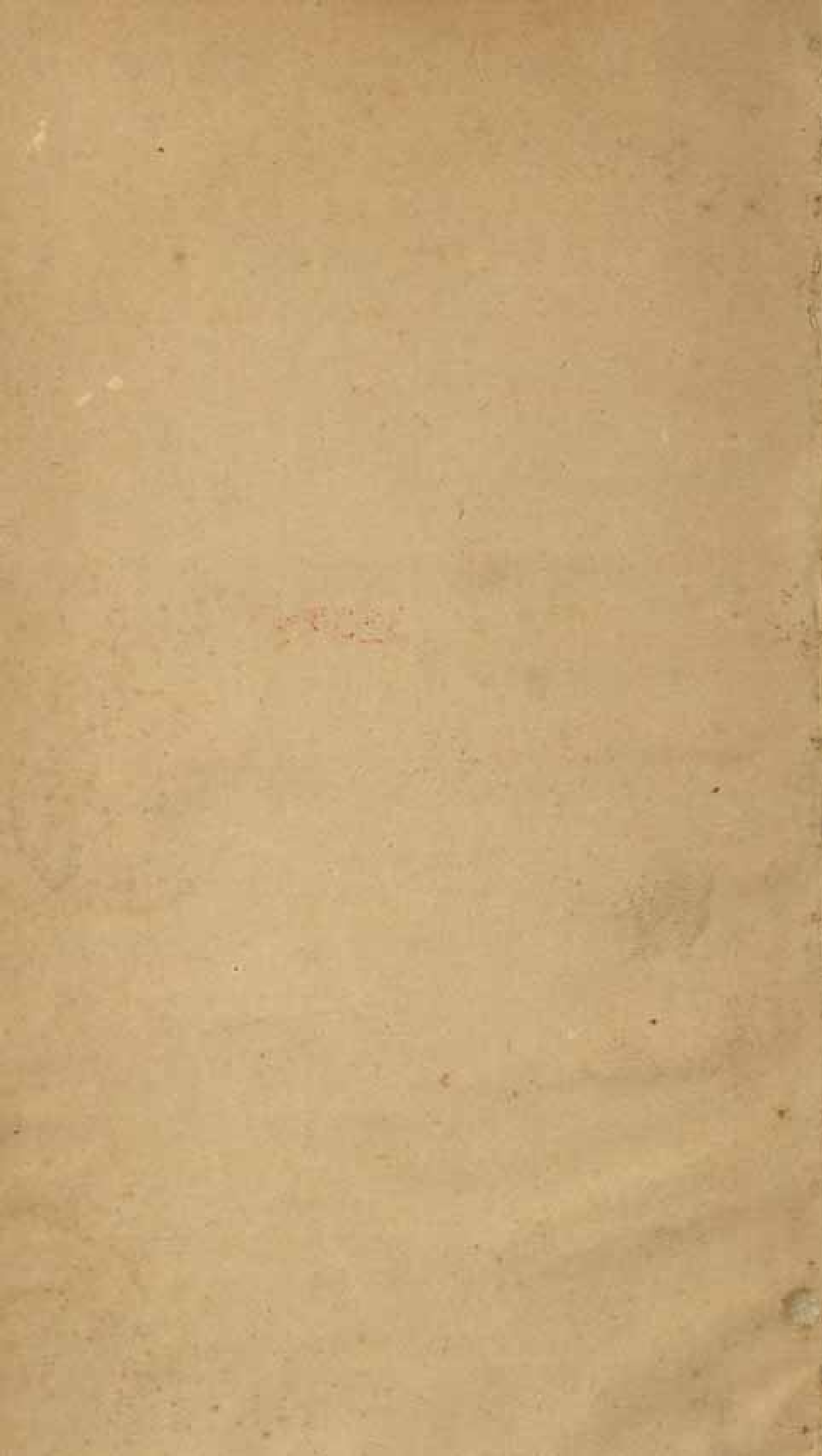

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN.

ONDER REDACTIE

VAN

Dr. PH. S. VAN RONKEL.

DEEL XLVIII.

BATAVIA.
ALBRECHT & Co.

'S HAGE.
M. NIJHOFF.

1906.

INHOUD.

TABLE DES MATIÈRES.

EEN BESCHREVEN KOPEREN PLAAT UIT DE LAMPONGS.

DOOR

Dr. G. A. J. HAZEU.

Vóór eenige weken zond de heer L. J. J. Caron, waarnemend controleur van Katimbang (Lampongsche districten), mij een afschrift van een beschreven koperen plaat, welke in 't bezit is van »Minak Kraton, kĕpala mèga tevens kĕpala van de kampong Koeripan, gelegen aan de noordelijke helling van den Radja Basa." De eigenaar zou in rechte lijn afstammen van »Raden Intĕn", waarmede waarschijnlijk bedoeld is de Raden Intĕn, het hoofd van de marga Nĕgara ratoe, die in 't begin der 19de eeuw, nadat de laatste sultan van Bantĕn was afgezet, een soort van schrikbewind uitoefende in 't Sĕkamponggebied, en zelfs vijandelijk optrad tegen ons bestuur. (1)

Daar het afschrift hier en daar onduidelijk was, verzocht ik den heer Caron om zoo mogelijk te willen bewerken, dat de plaat zelf voor korten tijd aan mij werd afgestaan. »Na zeer veel moeite en overreding" mocht het hem gelukken den eigenaar daartoe te bewegen, zoodat hij mij het origineel kon toezenden.

De plaat, van dun koper, is langwerpig vierkant, 20,8 × 14,8 cM. groot, en aan weerszijden beschreven met Arabisch schrift. De letters zijn er in gegraveerd, en in de gleuven is witte verf aangebracht, wat de leesbaarheid verhoogt. Het schrift van de eerste zeven regels der voorzijde is vrij groot

---

(1) Zie o. a. Köhler in T. B. G., V (1856) p. 139; en vooral het artikel „Raden Intan, bijdrage tot de kennis der geschiedenis van de Lampongs" in Tijdschr. Ned.-Ind. Nieuwe serie. 4de jaargang. 1875, deel I p. 165.

en wijd uiteen, doch wordt gaandeweg — vooral op de keerzijde — kleiner en meer gedrongen, hoewel ook dan nog goed leesbaar.

De vorm der letters biedt geene moeilijkheden, en evenmin de spelling, welke dezelfde is als die van de oudere Bantĕnsche handschriften, behalve dat, in overeenstemming met de Lampongsche uitspraak, tusschen *i* en *e*, *oe* en *o* niet onderscheiden wordt; dikwijls vindt men achter sommige letters, vooral ل en ث, schijnbaar een ا (alif) geplaatst, zonder dat de uitgebeelde klank dat schijnt te rechtvaardigen terwijl herhaaldelijk bv. ڠ of ن is geschreven in plaats van غ of ڽ.

Hieronder volgt de transcriptie, waarnaast ik mijne (poging tot) vertaling plaats. In eenige aanteekeningen zal rekenschap gegeven worden van de moeilijkheden, die zich daarbij aan mij voordeden.

A. Voorzijde.

Ratoe Darah-poetih linggih datĕng Lampoeng, maka datĕng pangeran Sabakingking, maka moepakat maka wiraos sapa kang toewa sapa kang anom kita iki. Maka papatutan angadoe wong anjatakakĕn toewa kalajan anom. Maka mati wong Lampoeng dingin, maka mati malih wong Bantĕn in boeri, ngĕnggon ning ngadoe datĕng Poegoeng in djĕroe loewang. Maka njata anom ratoe Darah-poetih, andika kang toewa, kawoela kang anem, andika in Bantĕn, kawoela in Lampoeng Maka lamilami ratoe Darah-poetih ikoe in Bantĕn ambata koel Lampoeng andjĕnĕngakĕn pangeran Sabakingking ngadĕggakĕn ratoe, maka djĕnĕngngipoen Soesoennan Sabakingking. Maka ratoe Darah-poetih angatoerrakĕn sawoeng galing maka moelih in Lampoeng

B. Keerzijde.

Wadon Bantĕn lamoen dipaksa denin wong Lampoeng dereng soeka ni salirane Lampoeng kĕna oepat[2]. *Wadon Lampoeng lamoen dipaksa wong Bantĕn dereng soeka ni salirane atawa sanakke bapana, Bantĕn kĕnang oepat*[2]. *Wong Bantĕn ngakon Lampoeng kĕdoek soesoek ngatawa mikoel, Bantĕn*

g̃ĕnang (lees: *kĕnang) oepat². Lampoeng ngakon Bantĕn kĕdock soesock, Lampoeng kĕnang oepat². Lamoen ana moesoch Bantĕn, Bantĕn pangarĕp Lampoeng toetboeri. Lamoen ana moesoch Lampoeng, Lampoeng pangarĕp Bantĕn toetboeri.*

Sawoesse dja[n]dji Lampoeng ngalahkakĕn Padjadjaran Dajĕh Koekoeningan Kandangwĕsi Kadawoeng, kang oengarran padon koedjang. Kang anoelis kang raji pangeran Sabakingking wasta ratoe mas lan raji sang ngadji goeling wasta Menak Baj² Baloek, kang den-pangan atining kĕbo. Sĕrat tĕtĕloe, in Bantĕn daloeng, in Lampoeng saksi daloeng, in Maningting sĕrat kantjana. Tamat.

A.

Ratoe Darah-poetih bracht een bezoek aan Lampoeng. Toen kwam [daar] pangeran Sabakingking, en zij beraadslaagden en spraken: Wie van ons hier is de oudste en wie is de jongste? En zij kwamen overeen om [twee] menschen te laten vechten, ten einde uit te maken wie de oudste en wie de jongste was. En de man van Lampoeng sneuvelde het eerst, doch daarna stierf ook de man van Bantĕn; het duel had plaats bij (te) Poegoeng in een grot. Toen het dus uitgemaakt was dat ratoe Darah-poetih de jongste was, [sprak deze]: Gij zijt de oudste, ik ben de jongste, [woon] Gij in Bantĕn, ik [blijf] in Lampoeng. Geruimen tijd daarna ging ratoe Darah-poetih naar Bantĕn, meenemend (?) . . . . . van Lampoeng en verhief pangeran Sabakingking tot ratoe (vorst), met den titel Soesoenan Sabakingking. En ratoe Darah-poetih bood hem de »sawoeng galing" aan en keerde terug naar Lampoeng.

B.

Indien een vrouw van Bantĕn wordt gemolesteerd door een man van Lampoeng en zij er niet in toestemt (berust), dan wordt de Lampoenger gestraft (?); indien een vrouw van Lampoeng wordt gemolesteerd door een man van Bantĕn, en zij of haar familieleden en haar vader er niet in toestemmen, dan wordt de Bantammer gestraft. Wanneer een Bantammer aan een Lampoenger beveelt om [waterleidingen?]

te graven en uit te diepen of vrachten te dragen, dan wordt de Bantammer gestraft; wanneer een Lampoenger aan een Bantammer beveelt om te graven en uit te diepen, dan wordt de Lampoenger gestraft.

Wanneer er een vijand van Bantĕn is [dien Bantĕn in vereeniging met Lampoeng bevecht], dan gaat Bantĕn voorop en Lampoeng volgt; indien er een vijand van Lampoeng is, dan gaat Lampoeng voorop en Bantĕn volgt. Nadat het verdrag was tot stand gekomen, en Lampoeng Padjadjaran, Dajeuh, Koekoeningan, Kandangwĕsi en Kadawoeng ten onder had gebracht, kreeg het als belooning (?) een padon en een koedjang. Die [dit stuk] geschreven hebben zijn de jongere broeder van Pangeran Sabakingking, Ratoe Mas geheeten, en de jongere broeder van den overleden vorst, geheeten Menak Bajbaj Baloek, en men at [daarbij] 't hart van een buffel. Drie stukken [werden opgemaakt, en gedeponeerd] in Bantĕn een koperen plaat, in Lampoeng als getuige (ter contrôle) eveneens een koperen plaat, en in Maningting een gouden plaat. Einde.

Linggih datĕng. De vertaling »bracht een bezoek aan" is niet zeker.

Lampoeng zal hier wel gebezigd zijn in tegenstelling tot Aboeng, in de beteekenis dus van Benedenland, kustland. Zie v. d. Tuuk in Tijdschr. Bat. Gen. XVII p. 569.

Toewa en *anom* hebben hier blijkbaar betrekking op afkomst en rang, niet op leeftijd.

Djĕro loewang zou als plaatsnaam bedoeld kunnen zijn, doch in 't verband komt mij dat niet waarschijnlijk voor.

Andika kang anem: anem is hier krâmâ (eigenlijk krâmâ-inggil) van *anom.*

Ambata koel versta ik niet. Kan *ambata* staan voor ambĕkta? *Koel* is mij slechts bekend uit *Boemikkoel,* tijdens v. d. Tuuk het hoofd van de kampoeng Koeta Boemi, zie Tijdschr. Bat. Gen. XIX p. 396.

Met *sawoeng galing* schijnt hier bedoeld te zijn een der rijkssieraden. Zoowel te Soerakarta als te Jogjakarta vindt

men onder de oepâtjârâ's een sawoeng galing, een gouden haan (zie DEELEMAN in Bijdr. Kon. Inst. 2, II p. 358 en GRONEMAN, In den kĕḍaton te Jogjakarta, p. 10 met de platen). De geschiedenis van Java leert welk een groote waarde aan deze oepâtjârâ's — eigenlijk fetisjen — werd gehecht; slechts wie deze in bezit had, zag zich de vorstelijke macht verzekerd. 't Is zeer goed denkbaar dat naar Javaansch voorbeeld ook de kleinere vorsten van Sumatra dergelijke rijkssieraden hadden. En men weet dat in 1706 de sultan van Bantĕn in 't bezit was van een sawoeng galing (Not. Bat. Gen. XV, 1877, Bijl. B).

Oepat-oepat. Soendan. oepat, Batav. *oempat*, Lamp. en Midden-Jav. *oepat*, Bal. *oepĕt* beteekenen: achterklappen, kwaadspreken, iemands goeden naam benadeelen, doch die beteekenis schijnt hier minder te passen. 't Jav. *ipat-ipat*, dat een kramaniseering van *oepat-oepat* zou kunnen zijn (welk *oepat* wel een verbastering van *oepata* = *soepata* = Sanskṛt *çapatha* zal wezen) beteekent »vervloeking, verbod" en ook »eed". Op grond van deze beteekenis koos ik met opzet de vrij kleurlooze vertaling »straf". Dat het Javaansche *oepat-oepat* in de beteekenis »het koord of de klap van een zweep" hier in aanmerking zou komen, komt mij niet waarschijnlijk voor, hoewel men in dat geval aan »geeseling" zou kunnen denken.

Kĕdoek-soesoek. De gegeven vertaling berust op de beteekenis welke deze woorden in het Javaansch hebben.

Oengaran is mij niet bekend. De vertaling »belooning" is een bloote gissing.

Padon of *pĕpadon* zijn de dikwijls beschreven houten zetels van de Lampongsche hoofden, welker bezit voor hen langzamerhand een zeer gezocht prerogatief is geworden, waaraan allerlei voorrechten, het recht op bepaalde eerbewijzen en titels verbonden zijn. Over dit »pĕpadonwezen" verscheen onlangs een uitvoerig artikel van de hand van den heer J. H. HISSINK, in Tijdschr. Bat. Gen. XLVII p. 69 sqq. Voor de etymologie van het woord zie men het Kawi-Balin. Wdbk. s.v. *padoe* II.

Koedjang is de Soendaneesche benaming van die kapmessen met eigenaardig gebogen lemmet, die in het Javaansch *koeḍi* heeten. Men zie daarover Dr. SNOUCK HURGRONJE's artikel in Tijdschr. Bat. Gen. XLVII p. 387 sqq. Uit 't verband schijnt te blijken dat behalve de padon ook een koedjang als onderscheidingsteeken aan het bedoelde Lampongsche hoofd werd geschonken, wat op zich zelf zeer goed denkbaar is, als men in aanmerking neemt dat aan de pangkat pĕpadon mèga o.a. ook een paar krissen, op bepaalde wijze te dragen, verbonden zijn.

Goeling beteekent in 't oud-Jav. »slapen", en zou dus ook »rustend" in den zin van »overleden" kunnen beteekenen, cf. Jav. *soemare* van *sare* = *tocroe*, slapen.

Daloeng is Lampoengsch, bet. rood koper. *Boek daloeng* is de benaming voor een beschreven koperen plaat, zie v. D. TUUK in Tijdschr. Bat. Gen. XXIX p. 381 en HELFRICH, Lamp.-Holl. Woordenlijst.

Ter opheldering van de in het stuk genoemde persoons- en plaatsnamen verzamelde ik eenige gegevens die, op zich zelf onvolledig, verder onderzoek misschien zullen vergemakkelijken.

Wat pangeran, later soesoenan, Sabakingking betreft, men weet dat daarmede Maulana Hasanoeddin, de eerste sultan van Bantĕn, zoon van Soenan Goenoeng Djati van Tjĕrbon, bedoeld is. Over den tijd zijner regeering is men het niet eens: meende men dien vroeger, in overeenstemming met de inlandsche berichten, in 't laatst der 15de en 't begin der 16de eeuw te moeten stellen, de heer VAN DEVENTER heeft getracht aan te toonen, dat het midden der 16de eeuw als Hasanoeddin's regeeringsperiode is aan te nemen (1). Bijna uitsluitend inlandsche bronnen zijn het, die ons over het leven en de werken van dezen eersten moslimschen vorst van West-Java kunnen inlichten, en daaraan schijnt dan ook

(1) VAN DEVENTER, Geschiedenis der Nederlanders op Java, I p. 13 noot 2. Cf. VETH, Java I p. 284.

ontleend wat men in Europeesche werken als RAFFLES' History of Java (deel II, p. 131 –134 van de ed. van 1817) en VETH's Java (deel I, p. 284—287 van den tweeden druk) over hem vindt opgeteekend. De beste inlandsche bron is de *Babad Bantén*. Die kroniek vertelt over Hasanoeddin's aanrakingen met de Lampoengs de volgende bijzonderheden: (1) Toen de Panĕmbahan Soerasowan, d.i. Hasanoeddin, eens een hanengevecht liet geven, was (of waren) daarbij ook tegenwoordig »wong Lampoeng". 't Blijkt niet wie die wong Lampoeng is (of zijn).

Kort daarop trekt de vorst naar Lampoeng. Op dien tocht wordt hij o.a. vergezeld door ki Djongdjo (ook Djodjong geschreven), een reeds tot den Islâm bekeerden poenggawa uit Pakoewan (= Padjadjaran), en door ratoe Balau (2), die uit eigen beweging den Islâm had aangenomen. Over 's vorsten verblijf in Lampoeng wordt niets naders meegedeeld. Van Lampoeng begeeft hij zich naar Indrapoera en naar de wong Solebarnĕgara (d.i. Silébar), en bereikt zelfs Bangkahoeloe (Bengkoelen). De radja van Indrapoera neemt den Islâm aan en schenkt zijn dochter ten huwelijk aan Hasanoeddin, die daarop met de prinses en met vele kostbaarheden naar Bantĕn terugkeert.

Na deze vreedzame verovering — want zoo mag men het wel noemen — van Zuid-Sumatra besluit Bantĕn's vorst, op raad van zijn vader Soenan Goenoeng Djati, om Pakoewan (= Padjadjaran) aan te vallen. Onder de vele poenggawa's welke met hem ten strijde trekken wordt ook radja Balau genoemd. Bij een nachtelijken overval, waarbij ki

(1) Volgens een aan Dr. BRANDES toebehoorend, mij welwillend ter lezing afgestaan pegon-handschrift, dat juist over dien tocht naar Lampoeng eenige pada's bevat, die in een andere Babad Bantĕn in Javaansch schrift ontbreken (zang 18, str. 57—66). Over 't Leidsche HS. zie men prof. VREEDE, Catalogus der Jav. HSS. p. 113.

(2) Ratoe Balau, in de Babad Bant n niet nader aangeduid, is volgens RAFFLES en VETH een hoofd van Toelang Bawang. 't Vermoeden ligt voor de hand, dat de bovengenoemde wong Lampoeng en Ratoe Balau een en dezelfde persoon zijn. Balau[w] is nog heden in de Lampoengsche traditie bekend als 't moederland van de Lampoengs (v. D. TUUK in T. B. G. XIX p. 373, noot, en Bijdr. Kon. Inst. 3, I p. 432).

Djongdjo op den voorgrond treedt, wordt Pakoewan overrompeld, de bewoners worden gedwongen den Islâm aan te nemen, doch de ratoe Pakoewan verdwijnt spoorloos.

Dit zijn de eenige gegevens, door de Babad Bant'n over ons onderwerp verstrekt. Volgens de Bantĕnsche overlevering heeft dus Hasanoeddin reeds vóór zijn Lampoengsche expeditie bezoek gehad van een of meer Lampoengsche hoofden (Radja Balau of een ander), en hebben Lampoengers, in 't bijzonder Radja (ratoe) Balau, hem vergezeld zoowel op zijn vreedzamen tocht naar Zuid-Sumatra als op zijn krijgstocht tegen Pakoewan.

Ratoe Darah-poetih vond ik slechts vermeld in het bekende artikel van Prof. VETH in 't tweede deel van het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap, getiteld: »Het Landschap Aboeng en de Aboengers op Sumatra", een résumé van twee rapporten over een reis, in 1859 door den resident van de Lampongs in gezelschap van de controleurs CANNE en NAGEL en den luitenant KORNFELDT gedaan naar het Aboeng-gebied (de Lampoengsche Bovenlanden). In het derde hoofdstuk van dat artikel (p. 44—46) zijn »overleveringen aangaande de herkomst en geschiedenis der Aboengers" bijeengebracht. Terwijl, in verband met onze inscriptie, dit geheele hoofdstuk belangrijk is omdat de daar opgeteekende mondelinge overlevering op vele punten overeenstemt met den inhoud van onze plaat, wil ik hier slechts op twee bijzonderheden de aandacht vestigen:

er wordt gesproken van een boeai (stam) Ratoe Darahpoetih, die blijkbaar in of bij de kampoeng Pogong in Sekampong (het Poegoeng van onze inscriptie ?) gevestigd was;

en verder wordt er verteld van twee hoofden, die in een twist over erfopvolging met een ander hoofd gewikkeld, hulp gaan zoeken bij pangeran Hasanoeddin, sultan van Bantĕn, hem tevens de opperheerschappij over Toelang-Bawang aanbiedend. Doch de sultan verklaart geen gezag in de Lampoengs te willen voeren, zoolang Radja Balau (achter welken

naam de schrijver tusschen haakjes plaatste: Koeala Teloek) nog in leven is. Het gevolg hiervan is, dat de beide genoemde hoofden besluiten Radja Balau te dooden; nadat hun dit door een list — hem openlijk aan te vallen, daartoe voelen ze zich niet sterk genoeg — is gelukt, begeven zij zich met de vrouwen, kinderen en kostbaarheden van den vermoorde naar Bantĕn en bieden dat alles den sultan aan, die hun in ruil daarvoor hooge titels schenkt. Na den Islâm te hebben aangenomen keeren zij naar Lampoeng terug; een van hen doet eerst nog de bedevaart naar Mĕkah en wordt een vurig apostel van den nieuwen godsdienst.

Wat de op de keerzijde der plaat na *Padjadjaran* genoemde plaatsnamen betreft, die duiden blijkbaar alle plaatsen aan, welke tot 't gebied van Padjadjaran of Pakoewan behoorden. *Dajĕh* is het Soendan. *Dajeuh*, dat eigenlijk »hoofdplaats" beteekent, doch ook gebezigd schijnt te zijn ter aanduiding van de in 't binnenland gelegen hoofdplaats van 't rijk Padjadjaran, op een zelfde wijze als thans nog in een groot deel van Midden-Java *nĕgari* in gebruik is voor Soerakarta (zie VETH, Java 2e ed. deel I p. 278—279; de Barros spreekt van *Dajo*, een voorname plaats in 't binnenland). *Koeningan*, *Kandangwĕsi* en *Kadawoeng* zijn namen van plaatsen, westelijk of zuidelijk van Batavia, dus juist in 't gebied van Padjadjaran, gelegen (zie Aardrijksk. en stat. Wdbk.)

De namen *Ratoe Mas* en *Menak Bajbaj Baloek* zijn mij niet van elders bekend, tenzij men Baloek met Balau zou mogen gelijkstellen, wat niet onmogelijk is (1).

Maningting eindelijk, de plaats waar de gouden plaat werd gedeponeerd, zou identiek kunnen zijn met Manenting, dat in 't Tijdschr. van Ned. Ind. 19e jaargang, 1857, 1e deel p. 91 genoemd wordt. Is dat zoo, dan lag deze plaats in 't ge-

---

(1) V. D. TUUK: Het Lampongsch en zijn Tongvallen. Tijdschr. Bat. Gen. XVIII p. 129 zegt: „Men vindt vaak in 't Lampongsch een *k* als sluiter, waar een zustertaal 't woord op een klinker doet uitgaan. b.v. *djajeuk* (Jav. *djogo*)". In 't met Javaansche letters geschreven exemplaar van de Babad Banten staat geschreven ratoe Balo.

bied van Maringai, in Sĕkampong, evenals het boven besproken Poegoeng (Pogong).

Met behulp van de verkregen gegevens omtrent de genoemde persoons- en plaatsnamen, kunnen we thans den feitelijken inhoud der inscriptie als volgt resumeeren:

Een aanzienlijk hoofd (vorst) van de boewaj (den stam) Darah-poetih in de Lampongsche Bovenlanden (in Sĕkampong of Toelang-Bawang?) had in [de Benedenlanden van] Lampoeng een samenkomst met den toen nog pangeran genoemden eersten vorst van Bantĕn. Door een soort van godsgericht lieten zij uitmaken wie van hen beiden het meeste recht had op de suprematie. Toen dit godsgericht ten voordeele van Bantĕn's vorst besliste, erkende de ratoe Darah-poetih dezen als zijn meerdere.

Eenigen tijd daarna begaf het Lampoengsche hoofd zich naar Bantĕn, verleende aan den pangeran Sabakingking den vorstelijken titel van Soesoenan en overhandigde hem [een van?] de bij hem berustende rijksinsigniën, hem daardoor als vorst van Lampoeng erkennende. Er werd een verdrag gesloten, waarbij aan Lampoengers en Bantammers tegenover elkaar gelijke rechten werden toegekend en men elkaar onderling steun in den oorlog beloofde. Overeenkomstig dit verdrag hielp de bedoelde Lampoengsche ratoe den vorst van Bantĕn in zijn strijd tegen Padjadjaran, als belooning waarvoor deze hem zekere onderscheidingsteekenen, een padon en een koedjang, verleende.

't Stuk eindigt met de personen te noemen die het schreven of opstelden en constateert nog dat het in triplo werd opgemaakt: één *koperen* exemplaar werd in Bantĕn, een dito in Lampoeng, en één derde, *gouden* plaat werd te Maningting, bij of in 't gebied van Maringai in Sĕkampong, gedeponeerd.

Thans rijst de vraag of en in hoeverre aan dit stuk historische waarde moet worden toegekend. Dat het, zoowel wat den vorm als wat den inhoud betreft, een geheel anderen indruk maakt dan de tot nu toe bekend geworden Bantĕnsche piagĕms

welke op de Lampoeng betrekking hebben, dat zal ieder toegeven die bekend is met de reeks van mededeelingen daaromtrent van Dr. BRANDES in Tijdschr. Bat. Gen. deel XXXII (1889) p. 563 (waar ook de oudere literatuur genoemd wordt), deel XXXIV (1891) p. 605, deel XXXV (1891) p. 110 en deel XXXVII (1894) p. 119; die piagĕms trouwens dateeren alle — op één na, die van 1662 is — uit de 18de eeuw p. Chr., zijn dus alle officieele stukken uit een tijd, verre posterieur aan de regeeringsperiode van Bantĕn's eersten sultan, wiens regeering valt in dat duistere overgangstijdperk van Java's en Sumatra's geschiedenis, waaromtrent ons nagenoeg geen vertrouwbare inlandsche berichten zijn bewaard gebleven.

Doch de al of niet historische waarde van ons stuk is voor een groot deel afhankelijk van de vraag, of het werkelijk in Hasanoeddîn's tijd is opgesteld, en daarover acht ik mij nu althans niet bevoegd een oordeel uit te spreken. Voorloopig kan ik alleen constateeren dat de in het stuk vermelde bijzonderheden vrijwel overeenstemmen met — of passen in het kader van — de thans nog onder de Lampongers gangbare overleveringen aangaande hunne aanrakingen met Bantĕn's eersten sultan en hunne vrijwillige, althans vreedzame, onderwerping aan diens opperheerschappij.

Slechts zij nog vermeld dat Dr. BRANDES mijne aandacht vestigde op de laatste alinea van het stuk, waarin van drie afschriften gesproken wordt, in verband met het bijna constante gebruik in den Hindoetijd, dat piagem's in triplo werden uitgereikt: één exemplaar voor elk van beide partijen, terwijl een derde, dikwijls het kostbaarste (een gouden plaat), op een onzijdige plaats, b. v. in een tempel, werd gedeponeerd. En daar van dit gebruik in den lateren Moslimschen tijd — blijkens de uit die latere periode dateerende piagĕm's van Bantĕn en Palembang — geen spoor meer wordt gevonden, zou de vermelding van drie afschriften (twee in koper en een in goud) in ons stuk zooal niet als bewijs, dan toch als een aanwijzing kunnen gelden, dat het in een veel ouderen tijd dan die ons bekende Bantĕnsche piagĕms moet zijn opgesteld.

Naschrift. Nadat het bovenstaande geschreven was, mocht ik van den Heer Caron, in antwoord op een verzoek mijnerzijds, eenige van Lampongers verkregen inlichtingen ontvangen aangaande enkele namen en uitdrukkingen in ons stuk. Wat mij daarin belangrijk toeschijnt, neem ik hier over.

Poegoeng was vroeger een kampong in de afdeeling Sĕkampong, doch bestaat al sinds lang niet meer.

Ambata koel werd verklaard als: er op aandringen over te komen (1).

Oepat-oepat heeft hier de algemeene beteekenis van onheil, straf van hoogerhand.

Kĕdoek-soesoek is: spitten en steken, het eerste meer het naar zich toe werken, het tweede de aarde van zich afsteken.

Een *padon koedjang* is hier onbekend. Koedjang is hier bekend als een wapen, veel overeenkomst vertoonende met de z. g. golok.

Bajbaj is Lampongsch voor nènèk; het woord als zoodanig voorkomende in een titel bedoelt eene vrouw.

Maningting is de oude benaming van de kampoeng Laboean Maringai, een havenplaatsje in de afdeeling Sekampong.

---

(1) Deze verklaring is zonder naderen uitleg niet te aanvaarden.

AANTEEKENINGEN

NAAR AANLEIDING VAN

EEN BEZOEK AAN DEN BOROBOEDOER

DOOR

E. F. JOCHIM.

Het genot aan een bezoek aan den Boroboedoer verbonden is — althans voor een leek — belangrijk vermeerderd door de uitgave van het werk van den heer C. M. PLEYTE: »Die Buddhalegende in den Skulpturen des Tempels von Bôrô-Budur" 1).

Voor een 120-tal opeenvolgende tafereelen toch wordt daarin op duidelijke en overtuigende wijze verklaard wat zij voorstellen. Moest men vroeger zoeken naar de enkele tafereelen waarvan de bedoeling bekend was, en liep men de overige veelal vluchtig voorbij, daar er aan een gissen der beteekenis toch niet te denken viel, thans is het een waar genot om met het bovengenoemde werk in de hand deze eene serie geheel te kunnen volgen.

Zoo althans ging het mij bij een bezoek aan dit grootsche monument in September 1903, waarbij ik de gelegenheid had eenige aanteekeningen te maken, die de waarde van het werk van den heer PLEYTE mogelijk ten goede kunnen komen, en daarom hieronder worden medegedeeld.

In de hierachter volgende lijst heb ik aangegeven, welke personen op de bedoelde 120 tafereelen van een glorie zijn

---

1) Uitgegeven bij J. H. DE BUSSY, Amsterdam, 1901.

voorzien. Op enkele straks te noemen uitzonderingen na heb ik daarbij den heer PLEYTE gevolgd voor de vraag wie door de verschillende figuren worden voorgesteld. Voor den bodhisatwa, de koningin Majadewi, den koning Sjoeddhodana en de gemalin van den bodhisatwa, Gopa, is het wel of niet aanwezig zijn van de glorie in een viertal kolommen aangeduid met de teekens + en o. Komt de betrokken persoon op het tafereel niet voor, dan is de kolom oningevuld gelaten. De glories van andere figuren zijn in de kolom »toelichtingen" vermeld.

Nummer.	Bodhisatwa.	Koningin Majadewi.	Koning Sjoeddhodana.	Gopa.	Toelichtingen.	Nummer.	Bodhisatwa.	Koningin Majadewi.	Koning Sjoeddhodana.	Gopa.	Toelichtingen.
1	+					36	+		o		
2	+					37	o		o		
3						38	+				
4					4 pratyekaboeddha's met glories.	39	o				
5	+					40	o				
6						41	+				
7	+					42	+			o	
8		o	o			43	+		+		een der twee onduidelijk.
9		o				44					
10						45	?				tafereel geschonden.
11	+					46	+		+		
12	+					47	+			o	
13		o				48	+			o	
14						49	o		o		
15		o				50			o	o	
16		o	o			51	+			o	Gopa komt tweemaal voor.
17		o	o			52	o			o	hoofd bodhisatwa onduidelijk.
18		o	o			53	+				
19		o	o			54	+			o	
20			o			55	+			+	glorie Gopa onduidelijk.
21		+			driemaal.	56	o				
22		+				57	o				
23						58	+				
24			o			59	+				
25			o			60	+			o	
26		+	o		figuur koning geschonden.	61	o		o		
27		+				62	+			o	
28	o	o				63	o			o	
29			o			64	o				
30	o		o			65	o				
31	o		o			66	o				
32	o		o			67	o				
33	o		o			68	o				
34	o		o								
35	+		+		en een god met glorie.						

Verder heeft de bodhisatwa (later boeddha) op de volgende tafereelen (69 t/m. 91 en 93 t/m. 120; op No. 92

komt hij niet voor) overal een nimbus; bovendien heeft Maja er een op No. 78.

De figuur van den bodhisatwa draagt dus in den regel wel een glorie, doch ook een aantal malen niet: die van Majadewi heeft ze van af No. 21 altijd met eene enkele uitzondering (No. 28); Sjoeddhodana is slechts op zeer enkele tafereelen met zoodanige versiering afgebeeld, terwijl de enkele maal, dat ook het hoofd van Gopa met een glorie is omgeven, deze nog zeer onduidelijk is.

Zou men op grond hiervan reeds geneigd zijn te meenen dat aan het al of niet voorkomen van een glorie niet te veel waarde mag worden gehecht, het komt mij voor dat zulks ten duidelijkste blijkt uit de gelijksoortige tafereelen 56, 57, 58 en 59. Op de beide eerste heeft de bodhisatwa geen nimbus, op de beide laatste wel. Ook is op de beide eerste de wagen veel eenvoudiger dan op de beide laatste. Op No. 56 en 57 heeft de bodhisatwa een pajong boven het hoofd, op de beide andere niet, doch dat hierin geen reden ligt voor het weglaten van de glorie blijkt voldoende uit andere tafereelen, waar hij zoowel met een nimbus als met een zonnescherm is afgebeeld (zie ook Leemans, pag. 146).

Vergelijking van de bovenstaande lijst met de figuren en de beschrijvingen daarvan in het boek van den heer Pleyte geeft aanleiding tot de volgende opmerkingen.

Fig. 4. Ook de vierde (linksche) Pratyekaboeddha heeft zeer duidelijk een glorie, welke echter ook door Wilsen is weggelaten. Hiermede vervallen de woorden van af »und dass" op pag. 9 t/m. het woord »erlosch" op pag. 10.

Fig. 26 (op pag. 42, waar abusievelijk 27 staat). Volgens de teekening van Wilsen is het hoofd van den koning in het geheel niet te zien: in werkelijkheid is de top van de tiara duidelijk zichtbaar en blijkt geen glorie aanwezig

te zijn. Er is wel iets wat daarop gelijkt, doch dat behoort m. i. tot het ornament van den troon.

Fig. 35. Hier heeft de heer PLEYTE slechts één glorie geteekend, n.l. achter den bodhisatwa. Een der merkwaardigheden van dit tafereel is echter juist, dat niet alleen de koning er voor de eerste maal een heeft, maar dat ook een der goden met een glorie is afgebeeld, wat op de andere tafereelen nooit voorkomt. Door WILSEN zijn alle drie glories, die trouwens zeer duidelijk zijn, aangegeven; zie ook LEEMANS, pag. 131.

Fig. 36. De persoon, die rechts op een troon zit, zonder glorie, is vermoedelijk niet de bodhisatwa doch de koning. Immers volgens den tekst wordt laatstgenoemde door de godin aangesproken (niet de godin door den bodhisatwa, zooals in de beschrijving staat).

Fig. 37. Hier heeft de heer PLEYTE een glorie bijgeteekend, die bij WILSEN niet voorkomt en op het origineel ook niet te zien is.

Fig. 39. De veronderstelling van den heer PLEYTE, dat in de voorste figuur van den stoet de koning moet worden gezien, die dus den tocht zou meemaken, komt niet overeen met den tekst (pag. 63, onderaan), volgens welken hij, ongerust over het uitblijven van zijn zoon, lieden uitzendt om dezen te zoeken. Ik heb daarom in de lijst den koning niet vermeld.

Fig. 43. Zooals hierboven reeds werd aangeteekend, is dit niet de eerste maal dat de koning een glorie heeft. Van den rechts zittenden persoon is de nimbus zeer onduidelijk, doch m. i. wel aanwezig (conform WILSEN en PLEYTE). Neemt men echter aan dat hij er geen heeft, dan stelt die figuur waarschijnlijk Sjoeddhodana voor en de linksche den bodhisatwa.

Fig. 46. Ook de persoon op den troon links heeft een glorie, waarvan alleen de onderste helft te zien is, doch door WILSEN niet is afgeteekend, stelt dus den koning voor?

Fig. 52. De opmerking »Zum ersten Male fehlt dem

Bodhisatva der Nimbus, wahrscheinlich aus Versehen beim Abzeichnen" is niet geheel juist: men zie in de lijst Nos. 28, 30, 31, 32, 33, 34, 37, 39, 40 en 49. Of er al dan niet een glorie aanwezig is, is op het origineel niet duidelijk te zien; ik geloof echter dat WILSEN er terecht geen heeft afgebeeld.

Fig. 61. Ook hier heeft WILSEN geen schuld. Niettegenstaande de verzekering van den heer PLEYTE, kan ik op dit tafereel van een glorie niets zien.

Fig. 104. Deze voorstelling daarentegen, waarop straks nog wordt teruggekomen, is door WILSEN weinig nauwkeurig afgeteekend. Hier is de glorie duidelijk zichtbaar.

Evenveel willekeur als ten aanzien van de glorie schijnt er te bestaan ten opzichte van het lotuskussen, waarop de bodhisatwa en later de boeddha in de latere tafereelen in zittende of staande houding is afgebeeld. Dienaangaande slechts enkele opmerkingen.

Dit kussen ontbreekt o. a. in de figuren 81, 82 en 83; daarom zou de laatste zin der beschrijving van fig. 83 beter op zijn plaats zijn bij fig. 81.

In tafereel No. 86 is het lotuskussen zeer dun, wellicht omdat het in het water ligt en zoodoende alleen de bovenrand te zien is?

In het volgende tafereel heeft WILSEN den bodhisatwa op een sikkelvormig voorwerp geplaatst, dat LEEMANS (pag. 172) voor een bootje zou willen aanzien. Op het origineel is duidelijk zichtbaar dat ook dit een lotuskussen is, althans de bovenste helft ervan; de verschillende bladeren zijn zeer goed te zien.

Op tafereel No. 101 (201 van W.-L.) daarentegen is het kussen niet zoo duidelijk een lotuskussen als door WILSEN aangegeven, zooals uit de van dit tafereel bestaande foto's kan blijken. Het kussen gelijkt hier meer op dat in fig. 102.

In tafereel No. 114, waar men eveneens een lotuskussen zou verwachten, ontbreekt het weder.

In zijn »Vorwort", pag. IV, wijst de heer PLEYTE er op, dat de teekeningen van WILSEN niet altijd zoo betrouwbaar zijn als wel gewenscht zou wezen, doch weet toch ook diens reuzenarbeid te waardeeren. Ik laat hieronder nog eenige aanteekeningen volgen ter aanvulling der platen van WILSEN; ook hierbij houd ik mij gemakshalve aan de nummers der figuren in het boek van den heer PLEYTE.

Fig. 6. Het hoofddeksel van den op den troon zittenden persoon is inderdaad veel hooger en komt bijna tegen het afhangende doek aan, is ook veel spitser en gelijkt meer op een tiara. Daarbij is dat doek niet nauwkeurig geteekend en is van het daarboven zichtbare dak op de figuur niets aangegeven.

Fig. 7. De achterste persoon links heeft duidelijk een zelfde hoofddeksel als de andere en is dus vermoedelijk geen bediende, zoodat de laatste zin der beschrijving zou kunnen vervallen.

Fig. 15. De staande persoon links heeft een heel ander hoofddeksel en houdt den rechterarm achterwaarts uitgestrekt.

Fig. 24. Mijns inziens behooren die twee uitsteeksels (zie de beschrijving) wel degelijk aan het hoofd van den koning. Zoowel bij WILSEN als bij PLEYTE — die de beide uitsteeksels heeft weggelaten en het bij WILSEN geteekende ornament wat verder naar beneden heeft doorgetrokken — is de achterzijde van den troon veel te ingewikkeld geteekend. Of die uitsteeksels naga (makara) koppen zijn, durf ik niet te zeggen.

Tusschen de twee boomen zitten niet zes, maar zeven vrouwen; van de middelste is alleen het hoofd zichtbaar boven de wrong van No. 3.

Fig. 28. Alle vijf rechts zittende personen hebben duidelijk tiara's op.

Fig. 38. Van den persoon links van den bodhisatwa is veel meer te zien dan door WILSEN is afgeteekend.

Fig. 45. Het wiel is niet heelemaal te zien, doch wel dat achterop den wagen nog een man zit, die mogelijk den eveneens zichtbaren pajong vasthoudt. Onder het achterstuk van den wagen zijn nog een paar beenen te zien.

Fig. 48. Meer naar links staat nog een derde vrouw.

Fig. 78. Links zitten nog meer personen, zie foto.

Fig. 93, 94, 95, 96 en andere. De kroon van den boom, waaronder de bodhisatwa zit, is op deze tafereelen niet nauwkeurig afgebeeld; zie o. a. de foto's van No. 94 en 95.

Fig. 104. De vierde staande persoon heeft eveneens een schaal in de hand, zoodat dit tafereel goed met den tekst overeenkomt. Van de links zittenden heeft niet alleen No. 3, doch ook de voorste, een plat voorwerp op de hand.

Fig. 105. Hier is de kroon van den boom, die in fig. 103 en 104 al veel te wenschen overliet, tot een tros bloemen geworden. Inderdaad is waarschijnlijk de boom in fig. 105 dezelfde als in de beide voorgaande, doch thans aan het bloeien: één groote bloem in het midden en daar omheen vier kleinere; het overige deel van de kroon bestaat uit takken, knoppen en bladeren.

Ten slotte nog eene opgave van eenig foutjes, die ik onder het lezen verbeterde en die in de »Corrigenda" vergeten zijn.

beschrijving	fig.	8	r.	6	staat	»rechts",	lees	»links".
»	»	9	»	2	»	»fünf",	»	»drei".
»	»	14	»	3	»	»rechts",	»	»links".
»	»	14	»	3	»	»links",	»	»rechts".
»	»	18	»	6	»	»rechts",	»	»links".
»	»	29	»	6	»	»rechts",	»	»links".
»	»	36	»	1	»	»Rechts",	»	»Links".
»	»	36	»	4	»	»linken",	»	»rechten".
»	»	40	»	5	»	»Rechts",	»	»Links".

beschrijving fig. 58 r. 3 staat »Links", lees »Rechts".
» » 70, de letters a, b en c op de figuur niet aangegeven.
» » 75, r. 3 staat »links", lees »rechts".
» » 76, » 1 » »Links", » »Rechts".
» » 76, » 4 » »Rechts", » »Links".
» » 77, » 1 » »Rechts", » »Links".
» » 80, » 1 » »fünf", » »vier".
» » 87, » 1 » »Rechts", » »Links".
» » 89, » 5 » »linken", » »rechten".
pag. 143 staat 119, lees 189.
» 144 » 261, » 201.
beschrijving fig. 119, r. 3, 12e woord staat »rechts", lees »links".

December 1904.

DE MAKARA ALS HAARTRESSIERAAD,

DOOR

Dr. J. BRANDES.

(Met zeven platen.)

Onder de ornamenten in de Hindoekunst neemt zeker het *makara*- of zeemonster- of olifantvisch-ornament een eerste plaats in. Waaraan het zijn oorsprong te danken heeft, ligt mijns erachtens nog vrijwel in het duister. Heel veel doet dit er niet toe, want voor alles is het toch noodig te weten hoe en waar het optreedt en wat de vormveranderingen zijn geweest, die het heeft ondergaan. Eerst daarna, als wij de geschiedenis van dit ornament behoorlijk zullen kennen, komt eigenlijk de tijd pas de vraag te stellen, die hier onbeantwoord moet blijven, maar ook dan eerst goed gesteld kan worden.

Het olifantvischkopornament, zoo zou men het moeten noemen, als men zich ten deze op de oudheden van Java zou willen baseeren, heeft geenszins altijd en overal dezelfde gedaante gehad. In den loop der tijden heett het zich belangrijk omgezet 1), zoodat het in sommige streken van Engelsch-Indië, thans, van een krokodil, dat de oorspronkelijke vorm was, zich, over een visch met een olifantskop, o. a. gewijzigd heeft tot een monster-olifant op vier pooten, en dus, wel beschouwd, zijn eigen aard en wezen geheel

---

1) Hiervoor zie men Eene fraaie variatie van het olifantvisch- of makara-ornament, Not. Bat. Gen. 1902. Bijlage VI. en de platen in de Hommage au congrès des orientalistes à Hanoi; ook het Bijschrift bij de door den Heer Neeb gezonden photo's van oudheden in het Djambische. Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., XLV.

verloren schijnt te hebben. Daarnaast treft men echter ook nog antiekere vormen ervan aan, waarin het vischelement, zij het dan ook slechts vaag, omdat het lichaam in arabesk is opgelost, nog niet geheel te loor is gegaan. De stand, de richting waarin het ornament geplaatst is, is daarbij nog steeds in verreweg de meeste gevallen naar het midden toe gekeerd, en bijtende op de uiteinden van den band, die zich tusschen de twee gewoonlijk paarsgewijze optredende, overeenkomstige stukken bevindt, maar ook reeds oudtijds was er al één bepaald geval, waarin die stand de tegenovergestelde was, d. w. z. van het midden afgewend was, terwijl zich dan daarbij ook reeds het eigenaardige voordeed, dat in dat geval het monster of de visch niet ten volle uitgegeven werd, en men slechts van den kop gebruik maakte. Het zijn deze bijzonderheden, die, zooals bekend is, het makara-type van Java — dat zoo goed als altijd den olifantvischkop duidelijk en tot nog toe zonder uitzondering vertoont — kenmerken, in een zekeren zin daarmede een der moeilijkste archeologische problemen opleverende, waarvan de juiste oplossing slechts langs een omweg is te vinden. Het laat zich namelijk niet aannemen dat het bijzondere, op zich zelf staande, ouderwetsche geval, waarvan zooeven reeds gewaagd werd, uitsluitend en alleen de directe oorzaak geweest kan zijn van die verandering, welke in den waren zin des woords een omzetting was.

Daartegen strijdt reeds dadelijk alles wat men tot nog toe uit gedrukte geschriften omtrent het kala-makara-ornament in platen te weten kon komen. Eerst zooveel later ziet men als gebouwornament, aan de gebouwen in Engelsch-Indië, nevens dien naar elkander toegekeerden, ook dien anderen stand opkomen, die, maar uitsluitend in dat bijzondere geval, zeker al even vroeg bekend en in gebruik was als zijn tegenhanger. Het is niet denkbaar dat, waar de beide vormen zóó langen tijd naast elkander gaan en bestaan zonder op elkander in te werken, dit op eens wèl plaats zou hebben gehad, als er niet nog het een of het ander was bij gekomen. En daarnevens dient er ook op gewezen te worden, dat het kala-

makara-ornament als *opgelegde* boogversiering, zooals wij het voornamelijk kennen, zich eerst langzamerhand ontwikkeld heeft, ja ook de combinatie *als zoodanig* eerst later is ontstaan, en dat daarbij de makara's in hun ouden, welbekenden, tegen elkander in gerichten stand het, in Engelsch-Indië, nu nog niet hebben afgelegd.

Wat hier van belang is, is juist dat bijzondere, oude, unieke uitzonderingsgeval, waarin de makara's van elkander en van den zich tusschen hen bevindenden band zijn afgewend. Zóó vond men ze oudtijds alleen aan leuningen van stoelen of troonzetels, zooals de beide afbeeldingen van Amarawati, die ontleend zijn aan FERGUSSON, Tree and serpent worship, Plaat LXXI, dit aanschouwelijk laten zien, Fig. 1 en 2. 1)

Deze zetels, wellicht altijd vierkant, vertoonen een rugleuning en zijleuningen, die beide met het ornament versierd kunnen zijn, maar van welke gewoonlijk alleen de eerste zoo verrijkt is. In de gegeven voorbeelden worden de uitstekende toppen, waaraan zich die makara's in dien van elkander af gerichten stand bevinden, gedragen door steigerende leeuwen, terwijl achter de rugleuning een vuurzuil of kolom met vlammenrand verrijst, die een triçûlatjakra draagt, en hier reeds dadelijk als de aureool gequalificeerd mag worden. Op den zetel liggen twee kussens, een zit- en een ruggekussen, en voor onder den stoel staat een voetenbankje, waarop hier in deze beide gevallen twee Boeddhavoetprinten te zien zijn, die uitwijzen, dat deze beide troonen van Amarawati Boeddhazetels zijn. Zooals bekend is, werd de Boeddha eertijds niet afgebeeld, slechts aangeduid.

Deze troonvorm is in den loop der tijden haast onveranderd gebleven. Wel is hij in een zekeren zin gewijzigd, door

---

1) Een schijnbaar tweede voorbeeld van dezen afwijkenden stand in Engelsch-Indië zijn de schuifstukken of sloten aan ronde gouden snoeren of kettingen, die op zich zelf er uitzien als zulke rugleuningen, maar tevens tegenover de snoereinden, die den bek in- en uitgaan, de makara weer geven in den gewonen stand. Zie BURGESS, The Buddhist stupas at Amaravati and Jaggayyapeta. Arch. Survey. Vol. I, Plaat XXI, fig. 1 en XXVI, fig. 6.

verrijking van het ornament, en door dat de zijleuningen verdwenen zijn. Wie er echter bij zijn bezoek aan de oudheden of bij het inzien van geïllustreerde werken daarover, op letten wil, die zal spoedig gewaar worden dat ook hier een bijzonder sterke continuiteit is blijven bestaan, en dat de afwijkingen van het type slechts als uitzonderingen kunnen worden beschouwd.

Hoe een troon er later zoo wat gaat uitzien, leeren de twee voorbeelden van tafreel 199 en 225 (LEEMANS' nommers) uit de 1e gaanderij (achterwand, boven) van de Baraboedoer, Fig. 3 en 4. Er zijn daartoe hier twee troonen gekozen, waarop geen persoon is gezeten, om de overeenkomst en het verschil met die van Amarawati dadelijk te laten zien. De laatste van de twee is typisch. Over den troon is een kleed gespreid en daarop hier een lotuskussen geplaatst. Onder de steigerende leeuwen liggen rustende olifanten, een verrijkingscombinatie die regel is geworden, en die men bijv. ook aantreft in Tjandi Kalasan en in Tjandi Mĕndoet. De makara's op de rugleuning geplaatst, zijn verteekend, maar met opzet is hier de misteekening van WILSEN niet vervangen door een nieuwe, omdat zij eene aardig voorbeeld levert van de makara-slurp-vervorming, die hier aan het origineel wel niet voorkomt, maar er een is zooals men er juist een vinden kan in dezelfde gaanderij van de Baraboedoer, in de beneden-reeks, achterwand, vlak naast de Zuider poort, nl. ten Oosten daarvan, zie de foto van VAN KINSBERGEN No. 26 (LEEMANS No. 60). De misteekening hier zal wel onder den invloed van dit laatste tableau ontstaan zijn, te eer omdat in de bekken der makara's van den bedoelden troon (No. 225) als bijornament zich nog leeuwen bevinden. Het origineel vertoont tusschen lotuskussen en kleed ook nog een zitkussen [1].

Hoe zulk een troon zich voordoen kan als de Boeddha

1) Van dit alles kan men zich overtuigen door een vergelijking van VAN KINSBERGEN's foto No. 26 (= LEEMANS No. 60) met diens No. 59, die hetzelfde tableau als LEEMANS' No. 225 weergeeft.

daarop heeft plaats genomen, wordt toegelicht door de teekening naar tafereel No. 239 ibidem, Fig. 5. Hier eventwel dient er dadelijk voor gewaarschuwd te worden, ook omdat het hiervoorafgaande op zichzelf almede aanleiding zou kunnen geven het tegendeel te veronderstellen, dat zulke troonen geenszins uitsluitend Boeddha-troonen zijn. Op kleinigheden na is alles wat men in de Boeddhistische kunst aantreft algemeen Hindoesch, slechts hier en daar iet wat eigenaardig getint, omdat het in tegenstelling tot het overige ook een Boeddhistisch cachet moest hebben. Maar dit zelfde laat zich bijv. ook zeggen van de Djaina-kunst, en op een zelfde wijze van de Hindoekunst, als deze bedoeld is tegenover hetgeen dan specifiek Boeddhistisch of Djainistisch zou kunnen zijn. Niet alleen de Boeddha is op een troon geplaatst, dat zijn ook alle andere Hindoe-goden, zoo dit noodig was, zooals reeds dadelijk blijken kan uit het feit, dat men ook Bodhisatwa's, groote en kleine, en item zoovele andere, in zekeren zin gewone, wezens, op zulke troonen gezeten vinden kan, en dat bijv. de stoeltjes, waarop door de Chineezen hun voorouder-tabletten worden geplaatst, ook al denzelfden vorm hebben, vgl. DUMOUTIER, Les symboles, les emblêmes et les accessoires du culte chez les Annamites, bl. 100 [1]). Als tegenhanger van een Boeddha gezeten op zulk een troon is een gedeelte van tableau No. 158 ibidem gekozen, dat een Bodhisatwa of een vorst laat zien, en dus tevens gelden kan voor iederen ook niet Boeddhistischen god, immers, om het kort uit te drukken, het godenornaat is het koningsornaat, en het omgekeerde is ook waar, Fig. 6.

Het gezeten zijn van een godheid op een, het zij thans veroorloofd zoo te spreken, godetroon wordt langzamerhand een behoefte, een eisch. Beperkte kennis belet thans reeds aan te geven in welken tijd dit voor goed zijn beslag heeft gekregen, maar dit is zeker, dat het einde van de geschiedenis was, dat men het voor natuurlijk is gaan houden, dat ook

1) Vgl. Insluimeren van het gevoel voor de symbolieke ook in de Chineesche kunst op te merken, Tijdschr. Ind. T. L. en Vk. XLVI.

staande beelden, die oorspronkelijk de rugleuning van den troonzetel, zooals van zelf spreekt, niet achter zich hadden, deze achter hunne schouders al evenzeer moesten vertoonen, als de zittende. Buste met ruggestuk, met aan weerszijde uitstekende makara's en aureool, moet op een zekeren tijd zoo gewoon zijn geweest, dat men ten gevolge daarvan ook staande beelden is gaan geven, welke achter den rug, ter hoogte van de schouders, denzelfden troonleuningsier vertoonden, en die men, als men de onderste helft er van afdekt, dan ook haast niet van zittende beelden kan onderscheiden. Men zie slechts de twee hier gegeven voorbeelden, Fig. 7 en 8, die ontleend zijn aan Râdjendralâlamitra's Buddhagayâ (Mahâbodhi), pl. XXXII en XXVI. Het is alsof zij met hun opstaan het geheele ornament, als ware dit een deel van hen zelf, mede omhoog gevoerd hebben.

Voor het schier noodzakelijk worden van een troonleuning achter een zittend beeld is haast geen beter voorbeeld aan te halen dan de Baraboedoer in zijn geheel, die daarvan wellicht duizende voorbeelden te aanschouwen geeft 1). Zelfs tegen den achterwand van de nissen waarin de Dhyâni-boeddha's gezeten zijn, is het ornament overal uitgebeiteld, al zal men aan het monument ook wel een heel enkele nis kunnen aanwijzen, waarin het, vermoedelijk ten gevolge van nalatigheid of tijdsgebrek, ontbreekt, maar achter staande beelden, zooals bij die twee voorbeelden van Boeddhagayâ, zal men het daar, en ook verder op Midden-Java, te vergeefs zoeken.

De tijd, waaruit deze soort staande beelden en hun consorten dus dagteekenen, moet zooveel nader bij onzen tijd liggen.

Daarmede is geheel in overeenstemming dat op Oost-Java, waar het reeds bekende en het nog voorhandene, haast alles, uit een jongeren tijd dagteekent dan wat op Midden-

1) Ook Tjandi Prambanan laat het zien bij de Dewarṣi's aan den Mahâdewatempel, de Wiçwarṣi's aan dien van Wisnoe, en de Brahmarṣi's aan dien van Brahma, die alle geheel ten onrechte voor Bodhisatwa's zijn uitgemaakt.

Java werd aangetroffen, zulke met zulk een troon-rugleuning voorziene staande beelden wel voorkomen, schaars, dat is waar, maar onloochenbaar.

Op de particuliere begraafplaats van Han Liang Tjwan, te Malang, vindt men hiervan een magnifiek voorbeeld, dat door den Heer Knebel, in zijne beschrijving der beelden daar voorhanden, onder No. 6 is besproken, en dat onder No. 702 vertegenwoordigd is onder de foto's der archaeologische commissie, zie hier Fig. 9. Over het achterstuk van dit *staande* beeld schreef de samensteller der beschrijving: »de beschouwing van het achterstuk zal dadelijk overtuigen van een vaardigen beitel in eene fijne steensoort, uitvoerende een rijk symboliek werkplan, dat door eene even vaardige teekenpen werd opgesteld; zal welkom herinneren aan het stengel-, bloem- en bladwerk op het groote beeld van Toempang en het groote beeld in een der tempelkamers van Singasari, en zal doen wenschen, dat het beeldwerk, door fotografie, worde gebracht onder de observatie van velen. Ongezien datgene, wat door eene goed gezinde doch minder begaafde restauratie werd aangebracht of hersteld, vindt men op linker- en rechter-zijde eene zelfde teekening van dezelfde motieven, met dien verstande, dat de rechter illustratie naar rechts, en de linker illustratie naar links gericht is. De beschrijving van ééne zijde geldt dus voor beiden. Uit het voetstuk verrijst een scherp en natuurlijk, fraai gesneden blad-, stengel- en knopwerk; daarin, tevens daarboven, staat een op de achterpooten staand dier, met den kop van een leeuw en het lichaam van een rund, zijnde de hoeven gespleten. Uit den geopenden bek van dat dier valt een snoer neer van twintig kralen tot op het lotusblad, dat het eerst plaats neemt op het voetstuk. Op den opgeheven leeuwekop ligt horizontaal een makara, die, beter dan alle voorstellingen aan tempels, het idee geeft van visch en zoogdier tevens, van zeemonster, van gadjah mina. Terwijl de matig geopende bek een niet te beschrijven slurpvormig voorwerp laat neerhangen over de onderlip, gaat de snuit

naar boven, en houdt in de bovenkrul een stengel met lotusknop, die aldus de verhooging vormt van die krul," enz.

Men ziet het, in deze bijzonderheden is dit beeld een gezel van die van den Mahâbodhitempel of van Boeddhagayâ. Het ruggestuk van een troonzetel is ook hier omhoog gegaan. Het bevindt zich ook aan dit beeld, evenals bij die beelden van Boeddhagayâ, achter de schouders van de godheid, tot groote verrijking van den sier van het stuk, maar tegenover het oorspronkelijke doel er van desniettemin doelloos.

Dat ook deze opzet van een beeld, thans een staand beeld, op een gegeven oogenblik ook weer een eisch moet zijn geweest, blijkt uit weer andere stukken, welke zonder de tot nu den lezers voorgevoerden zeker onduidelijk zouden zijn gebleven op het punt, waarom het hier vooral te doen is. Onder de zoo keurige en fraaie beelden van de Tjandi Toempang bevindt er zich één, dat van Soedhanakoemâra, Arch. verz. Bat. Gen., No. 247*a*, hetwelk wel is waar dat troonrugleuningstuk daar niet in zijn geheel vertoont, maar de inwerking daarvan in den opzet van het godebeeld toch duidelijk laat gevoelen. Het is alsof men ten lange leste, al medegevoerd door de sleur, en zoo er toe gekomen om ook achter de staande beelden dat ruggestuk te plaatsen, op een zeker oogenblik weer tot inkeer is gekomen, en heeft ingezien, dat aan het toch inderdaad zeer onnatuurlijke van zulk eene groepeering een einde moest gemaakt worden, en daarvoor een oplossing gezocht en gevonden heeft. Goed, de makara mocht bij de schouders nu eenmaal niet meer ontbreken, het oude rugleuningstuk vervormd tot een haartressieraad loste de moeilijkheid op, en nam de zwarigheid weg, tegelijkertijd ook weder een nieuwe en fraaie combinatie in het leven roepende, Fig. 10 en 11.

Niets stelt de waarde van deze nieuwe schikking beter in het licht dan een directe vergelijking met eenig ouder beeld, bepaaldelijk van Midden-Java, Fig. 12, Arch. verz. B. G., No. 44. Zoover tot nog toe gebleken is, zoekt men daar te vergeefs naar staande beelden met zulke ruggestuk-

ken achter zich, en speurt men er ook te vergeefs naar die, welke de makara als haartressieraad vertoonen. Op Oost-Java, of van Oost-Java afkomstig, zijn er daarentegen verscheidene aan te wijzen, van welke hier slechts genoemd behoeft te worden het groote beeld in het Museum van het Bataviaasch Genootschap, dat door Groeneveldt onder No. 256 beschre-ven werd, en dat men afgebeeld vinden kan bij Von Saher, De versierende kunsten in Nederlandsch Oost-Indië, plaat VIII, een beeld, dat hetzelfde vertoont, maar duidelijker, als bijv. ibidem No. 104, hier onder de afbeeldingen opge-nomen, Fig. 13.

Niet minder leerzaam dan een vergelijking met de beelden van Midden-Java, is loonend een beschouwing van deze het laatst genoemde jongere beelden met die zelfde Toempang-beelden.

Aan de eene zijde, bij de Toempang-beelden, vindt men een vrije, levende kunst. Het streven naar werkelijke natuur is zeer groot, de fijnheid van het werk, het geacheveerd zijn van het geheel en de onderdeelen is bewonderings-waardig, en bij alle flinkheid van uitvoering is er toch een zachtheid en een teerheid bereikt, die slechts bewondering kan verwekken. Bij die andere soort beelden met het makara-haartres-ornament spreekt bovenal het type. De beelden zijn uniform geworden, en al is er aan het ornaat nog veel zorg besteed, men voelt het te veel dat hier steeds naar één model gewerkt is, dan dat het nog op een zelfde wijze de zinnen zou kunnen streelen. Het leven is uit deze beelden weg. Zij vertellen zelf te veel dat zij namaak zijn, dan dat men zich er lang in zou kunnen ver-meien, zooals men dat wel doen kan bij zulke nieuwe scheppingen als de Toempang-beelden dat blijkbaar wel zijn. Het zijn als het ware gietsels naar een zelfden vorm, zoo stijf en eenvormig is stand en houding, en plooiing en val. Al verdienen ook zij lof, dan toch zeker geenszins in een zelfde mate als die verrukkelijk mooie Toempang-beelden, en ik voor mij zie dan ook in deze laatsten de modellen van

naar boven, en houdt in de bovenkrul een stengel met lotusknop, die aldus de verhooging vormt van die krul," enz.

Men ziet het, in deze bijzonderheden is dit beeld een gezel van die van den Mahâbodhitempel of van Boeddhagayâ. Het ruggestuk van een troonzetel is ook hier omhoog gegaan. Het bevindt zich ook aan dit beeld, evenals bij die beelden van Boeddhagayâ, achter de schouders van de godheid, tot groote verrijking van den sier van het stuk, maar tegenover het oorspronkelijke doel er van desniettemin doelloos.

Dat ook deze opzet van een beeld, thans een staand beeld, op een gegeven oogenblik ook weer een eisch moet zijn geweest, blijkt uit weer andere stukken, welke zonder de tot nu den lezers voorgevoerden zeker onduidelijk zouden zijn gebleven op het punt, waarom het hier vooral te doen is. Onder de zoo keurige en fraaie beelden van de Tjandi Toempang bevindt er zich één, dat van Soedhanakoemâra, Arch. verz. Bat. Gen., No. 247*a*, hetwelk wel is waar dat troonrugleuningstuk daar niet in zijn geheel vertoont, maar de inwerking daarvan in den opzet van het godebeeld toch duidelijk laat gevoelen. Het is alsof men ten lange leste, al medegevoerd door de sleur, en zoo er toe gekomen om ook achter de staande beelden dat ruggestuk te plaatsen, op een zeker oogenblik weer tot inkeer is gekomen, en heeft ingezien, dat aan het toch inderdaad zeer onnatuurlijke van zulk eene groepeering een einde moest gemaakt worden, en daarvoor een oplossing gezocht en gevonden heeft. Goed, de makara mocht bij de schouders nu eenmaal niet meer ontbreken, het oude rugleuningstuk vervormd tot een haartressieraad loste de moeilijkheid op, en nam de zwarigheid weg, tegelijkertijd ook weder een nieuwe en fraaie combinatie in het leven roepende, Fig. 10 en 11.

Niets stelt de waarde van deze nieuwe schikking beter in het licht dan een directe vergelijking met eenig ouder beeld, bepaaldelijk van Midden-Java, Fig. 12, Arch. verz. B. G., No. 44. Zoover tot nog toe gebleken is, zoekt men daar te vergeefs naar staande beelden met zulke ruggestuk-

ken achter zich, en speurt men er ook te vergeefs naar die, welke de makara als haartressieraad vertoonen. Op Oost-Java, of van Oost-Java afkomstig, zijn er daarentegen verscheidene aan te wijzen, van welke hier slechts genoemd behoeft te worden het groote beeld in het Museum van het Bataviaasch Genootschap, dat door GROENEVELDT onder No. 256 beschreven werd, en dat men afgebeeld vinden kan bij VON SAHER, De versierende kunsten in Nederlandsch Oost-Indië, plaat VIII, een beeld, dat hetzelfde vertoont, maar duidelijker, als bijv. ibidem No. 104, hier onder de afbeeldingen opgenomen, Fig. 13.

Niet minder leerzaam dan een vergelijking met de beelden van Midden-Java, is loonend een beschouwing van deze het laatst genoemde jongere beelden met die zelfde Toempang-beelden.

Aan de eene zijde, bij de Toempang-beelden, vindt men een vrije, levende kunst. Het streven naar werkelijke natuur is zeer groot, de fijnheid van het werk, het geacheveerd zijn van het geheel en de onderdeelen is bewonderingswaardig, en bij alle flinkheid van uitvoering is er toch een zachtheid en een teerheid bereikt, die slechts bewondering kan verwekken. Bij die andere soort beelden met het makara-haartres-ornament spreekt bovenal het type. De beelden zijn uniform geworden, en al is er aan het ornaat nog veel zorg besteed, men voelt het te veel dat hier steeds naar één model gewerkt is, dan dat het nog op een zelfde wijze de zinnen zou kunnen streelen. Het leven is uit deze beelden weg. Zij vertellen zelf te veel dat zij namaak zijn, dan dat men zich er lang in zou kunnen vermeien, zooals men dat wel doen kan bij zulke nieuwe scheppingen als de Toempang-beelden dat blijkbaar wel zijn. Het zijn als het ware gietsels naar een zelfden vorm, zoo stijf en eenvormig is stand en houding, en plooiing en val. Al verdienen ook zij lof, dan toch zeker geenszins in een zelfde mate als die verrukkelijk mooie Toempang-beelden, en ik voor mij zie dan ook in deze laatsten de modellen van

den lateren tijd, aangevoerd of aangemaakt met de nieuwe, en op zich zelf ook krachtige inwerking van het Boeddhisme op Java, nu op Oost-Java, tijdens Toemapĕl en Madjapahit, een nieuwe inwerking, die duidelijk te constateeren en met de bronnen gemakkelijk te staven is, terwijl die andere soort beelden, als No. 256 en No. 104 van het Bataviaasch Genootschap, dan de gewrochten zijn van de op Java zelf door deze nieuwe inwerking in het leven geroepen nieuwe school van Javaansche kunstenaars, die wel fraaie stukken vervaardigde, maar beneden haar modellen bleef, en ook weer dadelijk verviel in dat wat veeltijds de dood van de kunst is, het leveren van typen, en van typen alleen.

Voor het historisch verloop van de kunst op Java, — en vermoedelijk ook van die daar buiten, — zou eene bestudeering van de kroonen zonder twijfel zeer belangrijke bijzonderheden aan den dag brengen. Over dit onderwerp werd reeds het een en ander te berde gebracht, toen er gesproken werd over de gouden godenbeelden, welke te Gĕmoeroeh, bij Wanasaba in 1903, gevonden zijn. Het type van de kroonen van Midden-Java verschilt van dat van Oost-Java zeer sterk. Dat loopt nog meer in het oog als men met deze laatsten ook die van de Toempang-beelden en de zich daarbij aansluitende vergelijkt. Het type van Oost-Java is een constant, al staan daarnaast ook variaties. Hiervan kan men zich gemakkelijk overtuigen, omdat niet alleen verreweg de meeste godenbeelden dat type vertoonen, maar men het ook terugvindt in de reliefs van Panataran, van Toempang, van Tegawangi, van Tj. Kĕdaton, enz., en hoewel het afwijkt van de hooge kroon, die men thans verscheidene wajangpoppen ziet dragen 1), mag men het toch als zeker achten, dat deze zich daaruit ontwikkeld heeft, omdat het

1) Onder de bij deze mededeeling te vinden afbeeldingen naar wajangpoppen komt geen voorbeeld voor van een hooge wajang-kroon, hoewel de inwendige teekening van het hoofddeksel bij de Javaansche Matsjapati-pop daar sterk aan herinnert. De keuze der gegeven afbeeldingen was door verschillende oorzaken bepaald, en zeer beperkt door gebrek aan Balisch materiaal. Er zal later wel een andere gelegenheid zijn er op terug te komen.

duidelijk aan den dag komt, dat de ons bekende wajangfiguren tot in kleinigheden de wedergaden zijn van deze soort godebeelden, waarop de poppen in die reliefs, die meerendeels lakons leveren, nog zooveel meer gelijken. Wie een Javaansche wajangpop goed begrijpen wil, heeft deze te vergelijken met zulk een beeld als No. 104 van het Museum van het Bataviaasch Genootschap. Heeft men dit eenmaal goed in het oog gevat, dan blijken de nadere en latere overgangsvormen niet te ontbreken, maar komt tevens aan den dag, dat het eigenlijk gezegde Javaansche wajangtype, dat wat wij thans de ware Javaansche wajanglijn noemen, iets is van betrekkelijk jonge dagteekening.

Het is niet mogelijk dit alles, in het kort, voldoende aan te toonen. Daarvoor zou een vrij rijk platenmateriaal moeten worden geleverd, want het moet helaas geconstateerd worden, dat de geschiedenis van de wajangvormen tot nog toe, als ware zulks geheel overbodig, ten eenenmale verwaarloosd is.

Behalve de hier reeds gegeven korte geschiedenis van het makara-haartressieraad naar zijn ontstaan, vindt men hier ook nog eenige afbeeldingen van latere beelden, met dezelfde partij van het kapsel of de kroon, waarin het zijn plaats heeft gekregen, Fig. 14 tot en met 20, Arch. verz. Bat. Gen. No. 113*a*, 208*a*, 154*b*, 258*b*, 262*a*, 38 en 125*a*. Men kan er uit zien hoe zich dit schouder-ornaat omgezet heeft tot een aanhang van de kroon of wel geheel is opgegaan in de kroonvleugels, die op zich zelf mogelijk oud zijn, daar men ze bij zeer enkele beelden op Midden-Java ook al aantreft. Wat de oorsprong van deze vleugels is, is mij niet bekend. Het is zeer wel mogelijk dat men ze ook in Engelsch-Indië reeds had, en dat zij dus van daar naar hier zijn overgebracht, maar mij bleek dit nog niet duidelijk genoeg. Goede groote afbeeldingen van fraai gekleede en versierde godenbeelden zijn mij niet voldoende bekend. Doch, al komen zij ook daar werkelijk voor, voor ons is het slechts van belang, dat men ze op Midden-Java zelden, maar op Oost-Java,

dat wil ook zeggen later in den tijd, geregeld vindt, en dat zij hun plaats behouden hebben tot op den huidigen dag, waarop men bijv. de dansmeiden, de ronggeng's, om niet te spreken van de sĕrimpi's, er mede getooid ziet 1). Voor ons is het vooral van belang, *omdat* in de nomenclatuur der kleedij van de wajangpoppen, die vleugel, *dat gedeelte van de kroon* of het kapsel, *waarin de haartres-makara zijn plaats heeft, nog steeds* mĕngkara *heet*. Of men wil of niet, is men dus toch verplicht voor Java aan te nemen, dat die kroonvleugel zich ter plaatse ontwikkeld heeft uit de partij, die, zooals beelden als No. 104 van het Bataviaasch Genootschap dat ons laten zien, de uitlooper of de nakomeling was van de beide uiteinden van de rugleuning der oude godetroonen of Boeddha-zetels, zooals Amarawati ze reeds vertoonde, mogen er dan ook bijomstandigheden hebben medegewerkt om dit resultaat in het einde te doen ontstaan.

Het juist gezegde kan behalve uit het tot volkomen verduidelijking ontworpen verzamelplaatje, nog nader blijken door van enkele wajangpoppen de bedoelde partij iets nauwkeuriger op te nemen. Ongelukkig zijn de wajang-figuren, die men aantreft op de zoogenoemde zodiakbekers van te kleine afmeting om zulk een detail daaraan na te gaan. Zij zouden anders daarvoor zeker in aanmerking komen. In het lijnbeloop toch sluiten zij zich veel meer aan bij de Balische wajang-gedaante, die zonder twijfel dan ook ouderwetscher is, dan bij de nieuw-Javaansche. Men zie hiervoor slechts de afbeeldingen in het welbekende boek van Serrurier, De wajang poerwa, 1896, bl. 269.

Er gaan daarom hierbij ook nog afteekeningen van hetzelfde gedeelte, als hier van godebeelden in oogenschouw genomen

1) Interessant zal het zijn later ook het costuum te onderzoeken van de danseressen bijv. in Kambodja. Een fraaie afbeelding van twee meisjes van het corps van Koning Norodom in de Figaro Illustré, 1903, no. 164, bl. 24, doet veronderstellen, dat ook elders een zelfde verloop heeft plaats gehad, doch zich uitende in een andere richting. Voorloopig hebben wij ons te bepalen bij hetgeen op Java voorkomt, maar straks zal de vergelijking met hetgeen ook elders aan te wijzen is, zeker nog veel meer bijzonderheden aan den dag brengen.

werd, van twee Balische wajangpoppen, voorhanden in het Museum van het Bataviaasch Genootschap, Ethn. verz. No. 3549 3550, die door Dr. Van der Tuuk gemerkt zijn als Matsjapati van Wirata en Salja van Mandraka, Fig. 21 en 22. Achter boven de ooren ziet men hier aan de diadeem van de kroon nog duidelijk den makara-rugleuning-uitlooper zitten. Op dit stuk zijn de Balische poppen, als op vele andere, werkelijk nog goed ouderwetsch, en niet zoo verloopen als de Javaansche, waaraan de meeste zaken tot in het onverklaarbare vervormd zijn geraakt.

Hoe zelfs bij de Javanen aan de nieuwe wajangpoppen het ornament ook nog op zijn plaats teruggevonden wordt, kan men zien uit de kopiën van de Javaansche tegenhangers der beide genoemde Balische poppen, die de reeks der afbeeldingen besluiten, Ethn. verz. No. 1900 en 1901, Fig. 23 en 24.

Op het verzamelblad zijn ook deze laatste vier individualiteiten van het zoo hoogst opmerkelijke ornament vertegenwoordigd.

Bleek uit het voorafgaande, zooals men gezien heeft, ook dat niet alleen het ornament, maar ook zijn oorspronkelijke naam, zij het dan ook maar op een enkel punt, een taai leven had, het zal den lezer wellicht niet onwelgevallig zijn hier tevens te vernemen, dat dit ook nog in een andere richting aan den dag komt.

Het woord m ĕ n g k a r a = aan het Sanskrit woord m a k a r a, d. i. zeemonster, t i m i n g g i l a, heeft in het Javaansch de beteekenis gekregen van »garnaal", zooals men bijv. zien kan uit de fraaie omschrijving van den naam Tjĕrbon Mĕngkarawati, dat weer beantwoordt aan Pakoengwati, wat meer gewoon is. In dezen zin kennen ook de Baliërs het woord, maar zij vertalen het, en terecht, herhaaldelijk met p a ñ t j o e r a n, »spuier", als ware het daarvan gewoonweg een synoniem. Wie iets van de Hindoe-ornamentiek af weet, vindt dit zeer verklaarbaar. Want een

der belangrijkste applicatie-plaatsen van het makara geheeten ornament, is de beneden aangebrachte spuier, die spuier namelijk dien men bij een gebouw vlak voor of onder zijn oogen te zien krijgt, terwijl de hooger aangebrachte den vorm van een leeuwekop heeft. Het is dus niet te verwonderen, dat het woord makara ook als zoodanig in het leven is gebleven, zelfs waar de vorm dezer lager aangebrachte spuiers in lateren tijd, onder den invloed vooral van allerlei later opgekomen veranderingen in de ornamenten, of gewijzigd werd of ook wel door andere motieven geheel vervangen.

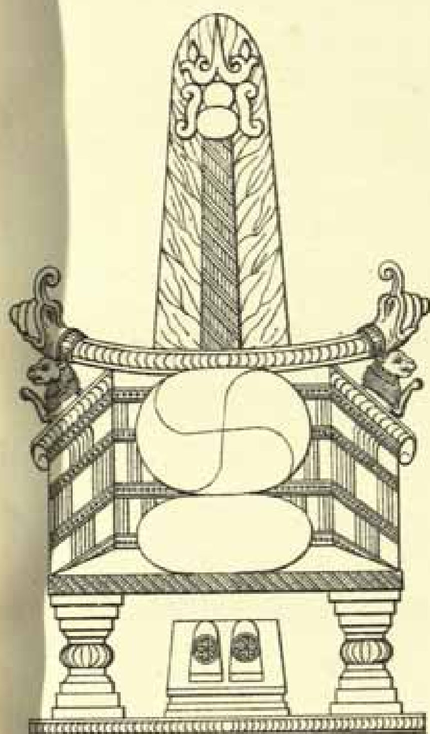
Maart 1904.

LIJST DER AFBEELDINGEN.

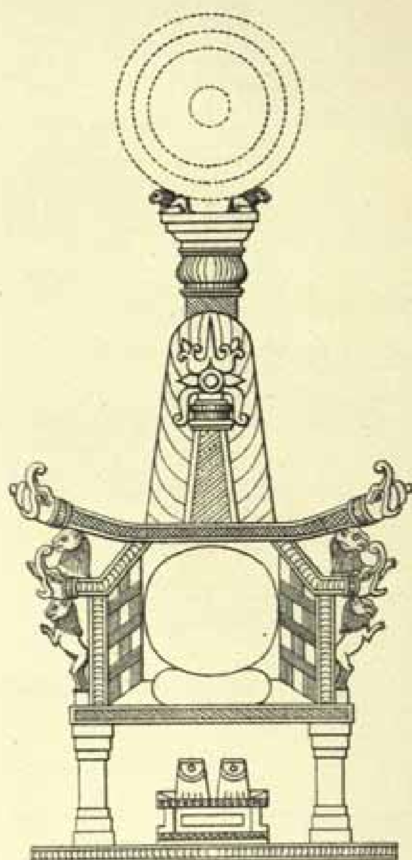
(7 platen met 24 figuren.)

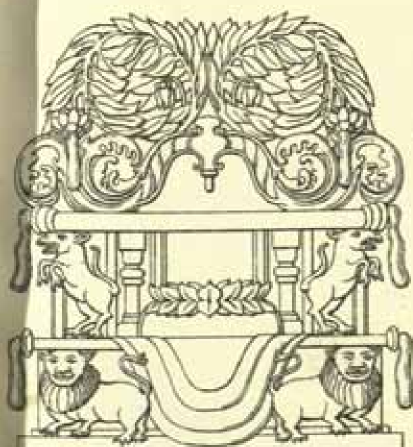
18. Staand beeld van Oost-Java. Fotō 482*a* = B. G. No. 38.
19. Staand beeld van Oost-Java. Foto 489*a* = B. G. No. 125*a*.
20. Staand beeld van Oost-Java. Foto 498*a* = B. G. No. 262*a*.
21. Detail van een Balische wajangpop. B. G. Ethn. verz. No. 3549.
22. Detail van een Balische wajangpop. B. G. Ethn. verz. No. 3550.
23. Detail van een Javaansche wajangpop. B. G. Ethn. verz. No. 1900.
24. Detail van een Javaansche wajangpop. B. G. Ethn. verz. No. 1901.
25. Verzamelplaat.

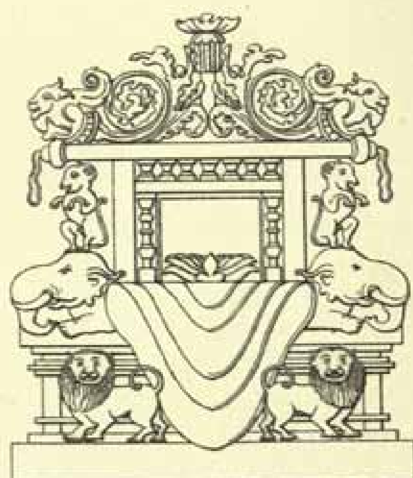
AMARAWATI

AMARAWATI

BARABUDUR

BARABUDUR

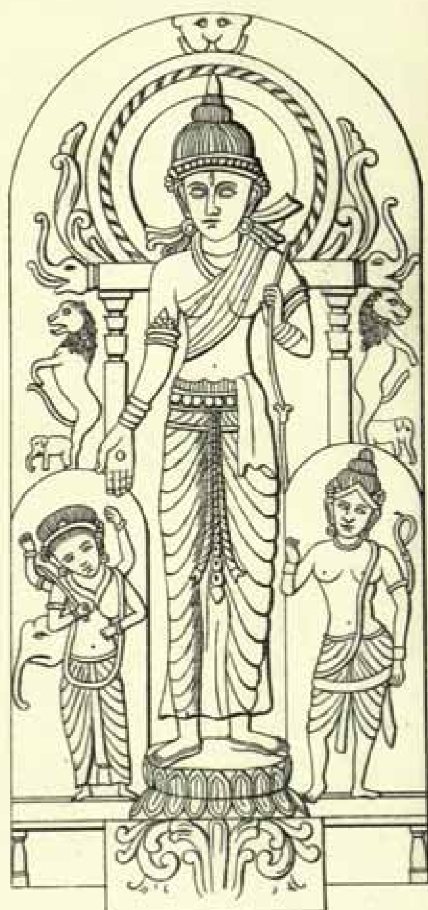
BARABUDUR

BARABUDUR

BUDDHA GAYA

BUDDHA GAYA

Plaat 3

9

12

10

11

13

14

15

16

TOPOGR. BUR.

17

18

19

20

21
Matsjapati
BALI

22
Matswapati
DJAWA

TOPOGR. BUR.

33
Salja
BALI

34
Salja
DJAWA

13

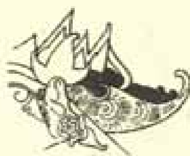

14

15

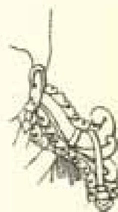

16

21

23

24

22

17

18

19

20

Verzamelplaat.

EEN BUDDHISTISCH MONNIKSBEELD,

en naar aanleiding daarvan het een en ander over eenige der voornaamste mudrâ's,

DOOR

Dr. J. BRANDES.

(*Met zes platen.*)

Toen de Buddha besloten had zelf te vinden wat hij met de leeringen van anderen niet verkregen had, begaf hij zich naar den Bodhiboom en zette zich onder dezen neder met onder-, of beter ingeslagen beenen, de neutrale lichaamshouding aannemende, die men, als men zich geheel aan gemijmer wil overgeven, aannemen moet. Daarbij legt men de beide handen op hun rug in den schoot, de rechter boven de linker. Hij strekte zijn rechterhand uit, over de rechterknie, en raakte met de toppen der vingers daarvan even de aarde aan (*bhûmisparçamudrâ*), deze tot getuige aanroepende, dat hij doen zou wat hij beloofd had, op deze wijze den sterksten eed afleggende, dien men kan zweren. Zijn hand daarop terugtrekkende om haar in de vereischte houding weer in den schoot te plaatsen, keerde hij haar om, zoodat de palm weer boven kwam; zóó maakte hij de geste, waarmede men te kennen geeft, dat men iets toestaat of schenkt (*waraprada-mudrâ*). Hij plaatste zijn rechterhand daarna op de linker, die reeds in den schoot lag, verzonk een oogenblik in gepeins (*dhyânamudrâ*, één oogenblik slechts, want oogenblikkelijk vond hij wat hij zocht, en kon hij, zelf verzekerd van zijne zaak, in volle rust en ernst, te kennen geven: »Gevonden is wat werd gezocht, weest onbevreesd," en dit uiten door een nieuwe handbeweging, door zijn rechterhand, met opgerichte vingers en de palm naar voren, iets opgeheven, bedaard, naar voren uit te strekken, en daarna stil te houden (*abhaya-*

Lamaism, 1895; terwijl ten laatste de Barabudur ons zelfs een stel van zes Dhyânibuddha's biedt.

De handhoudingen zijn als volgt:

Akshobhya, het Oosten regeerende, houdt de rechterhand in *bhûmisparça*,

Ratnasambhawa, de regent van het Zuiden, in *waraprada*,

Amitâbha, in het Westen, in *dhyâna*,

Amoghasiddha, over het Noorden, in *abhaya*, en

Wairotjana, die het zenith beheerscht en daar troont, in de . . . . . . vijfde *mudrâ*.

Maar welke is deze?

Ten derden male doet zich hier deze vraag voor.

Hoe moeilijk het is daarop vooralsnog een afdoend antwoord te geven, zal hieronder blijken, constateeren wij slechts vooruit, dat bij de voorstellingen der Dhyânibuddha's de vijfde Dhyânibuddha telkens en telkens weer met een andere *mudrâ* gegeven is, en dat het, zoolang als dat niet uitdrukkelijk is aangetoond, zeer twijfelachtig is te achten, dat al de bij hem aangetroffen *mudrâ*'s alle de *dharmatjakramudrâ* zouden heeten, zooals Groeneveldt op de hem indertijd nog slechts toegankelijke gegevens meende te moeten aannemen op grond van het feit, dat theoretisch vaststond, dat de bij dezen Dhyânibuddha behoorende *mudrâ* de *dharmatjakramudrâ* wezen zou 1).

Ten einde er niet weer op te behoeven terug te komen, eerst echter nog een enkel woord over de *mudrâ* van den zesden Mânushibuddha 2).

Deze Mânushibuddha is als de andere gezeten. Hij heeft zijn rechterhand in *waradamudrâ*, als Ratnasambhawa, maar zijn linker niet als deze in den schoot, maar opgeheven voor de borst, houdende tusschen duim en wijsvinger een slip van het kleed, zoodat men, als men dit Buddhabeeld kon laten opstaan, het meest gewone type van

1) In een oud-Javaanschen tekst, die intusschen op een Sanskrit tekst moet berusten, wordt Wairotjana's mudrâ de dwadjamudrâ genoemd.

2) De zevende is, zooals reeds gezegd is, Çakyamuni, Gautama, zelf.

den rondgaanden Buddha zou verkrijgen, dat, zooals men weet, is een staande Buddha, die zijn rechterhand met de palm naar voren open, afhangend laat zien, en met de andere zijn kleed bijeenhoudt, door deze hand voor de linkerborst op te houden, na een slip van het kleed gegrepen te hebben, het type, dat men ook wel het Dipangkara-type noemt. Voor deze houding en stand zie men bijv. PLEYTE, Die Buddhalegende in den Skulpturen des Tempels von Barabudur, No 169, 171, 173, voorts 139, 141, 145, 161, alle cijfers van LEEMANS. Ook deze Mânushibuddha is dus opgezet naar een der beelden van den Buddha zelf, evenals al de andere, die reeds besproken werden 1).

Thans de v ij f d e Manushibuddha en de v ij f d e Dhyanibuddha.

Welke *mudrâ's* vertoonen deze in de toegankelijke afbeeldingen?

A, Mânushibuddha, bij GRÜNWEDEL, Mythologie, de rechterhand is voor de borst opgeheven, met de palm naar voren, de toppen van duim en wijsvinger zijn in een kring tot elkander gebracht.

B, Dhyânibuddha, HODGSON, Asiatic Researches, beide handen zijn voor de borst opgeheven, bij beide handen zijn de toppen van duim en wijsvinger tot een kring vereenigd en de handen zijn met de palmen naar elkander toegekeerd.

C, *idem*, WRIGHT, History of Nepal, hetzelfde als bij *b*, maar niet de top van den wijsvinger, die van den middelvinger raakt den top van den duim.

D, *idem*, BHAGAVANLAL, Arch. Survey Western India, beide handen zijn voor de borst opgeheven, de linker voor, met den rug naar voren en de vingers opgericht, van deze worden de drie laatste naar binnen terneergedrukt met den wijsvinger van de rechterhand.

---

1) Staande Buddha's komen ook wel met andere handhoudingen voor. Ook hiervoor kan naar de Barabudur verwezen worden. Verder zie men GRÜNWEDEL, Buddhistische Kunst in Indien, en FOUCHER, Étude sur l'Iconographie Bouddhique de l'Inde d'après des documents nouveaux. Een interessante verzameling staande gouden Buddha-beeldjes uit Kediri, met allerlei mudrâ's, kwam juist onlangs in het bezit van het Bataviaasch Genootschap, zie Not. B. G. 1904, Maart, Arch. verz., Inventaris No 4630-4634.

E, *idem*, WADDELL, The Buddhism in Tibet, beide handen zijn voor de borst opgeheven, bij beide handen zijn de toppen van duim en wijsvinger tot een kring vereenigd (?), de handen worden voor elkander gehouden met den rug naar voren 1), de linker voor de rechter.

F, *idem*, Barabudur in de nissen van den vijfden muur, de rechterhand als in de *abhaya*-houding, maar met »den top van den duim tegen het tweede lid of de binnenzijde van het eerste gewricht van den wijsvinger", BRANDES, Eenige uiteenzettingen, bl. 40 2).

G, *idem*, Barabudur in de opengewerkte klokken op de ronde terrassen, »beide handen voor de borst, de top van den ringvinger van de rechterhand op dien van denzelfden vinger van de linker, de linkerhand met de palm naar boven gekeerd, terwijl de binnenkant van het tweede lid van den midden-vinger dier hand rust tegen den top van den duim ervan, de rechterhand vertoont de palm beneden en houdt den pink, den midden- en den wijsvinger eenigszins naar boven", vgl. KERSJES en DEN HAMER, De Tjandi Mĕndoet vóór de restauratie 3).

Het is een eindelooze varieteit, men ziet het, met afwij-

---

1) Als dit hier niet het geval zou zijn, is de hand misteekend.

2) Dat hiermede iets anders bedoeld wordt dan met de mudrâ, waarbij de top van den duim den top van den wijsvinger raakt, leeren verschillende tableaux aan de Barabudur, die in één tooneel Buddha's leveren, welke van elkander onderscheiden zijn gehouden juist door deze beide mudrâ. De laatste, nl. die met den top van den wijsvinger op dien van den duim, heet bij de Noordelijke Buddhisten de witarkamudrâ, zie hieronder, en wat hier in den tekst onder *f* beschreven is vermoedelijk de „preaching," een mudrâ welke zich volgens WADDELL, bl. 237, van de abhayamudrâ slechts zou onderscheiden in having the thumb bent. Bij de dharmatjakramudrâ moeten, naar het schijnt, de beide handen voor de borst gebracht zijn, zie beneden.

3) Deze beschrijving, welke die van mudrâ van het groote Buddha-beeld in de tjandi Mendoet is, kan hier volstaan, omdat zij volmaakt dezelfde is als die bij de Barabudurbeelden. Om haar goed te begrijpen vergelijke men haar met de handhouding van het overschoone Pradjnjâpâramitâ-beeld van Leiden, VON SAHER, De versierende kunsten in Oost-Indië, Plaat XX, en PLEYTE, Bijdrage tot de kennis van het Mahâyâna op Java, Bijdr. T. L. en Vk. van N. Ind., 6e Volgr., VIII, fig. 1. Deze godin heeft de toppen der wijsvingers op die der duimen, en laat de handen op elkander rusten door de toppen der middelvingers op elkander geplaatst te houden.

kingen onderling, die men cardinaal zou kunnen noemen, want in het ééne geval wordt er met één, in het andere met twee handen gegesticuleerd, en de vingerhouding is in geen enkel geval hetzelfde. Niets is dan ook tegenover den huidigen stand van onze kennis onverstandiger, dan te redeneeren over de *dharmatjakramudrâ* van den vijfden Dhyâni-buddha bijv., als men dit verschil, en nog verschillende andere daar nog bij behoorende zaken, niet tevens in het oog blijft houden, en releveert.

Het loont de moeite deze zeven handhoudingen nog eens, doch in een andere volgorde, te doorloopen, daarbij uitgaande van de *abhayamudrâ*.

Bij deze sluit zich dadelijk aan

F. Barabudur, vijfde muur. Het onderscheid bestaat slechts daarin, dat de duim gebogen is, en met zijn top geplaatst tegen het eerste gewricht van den wijsvinger.

Door ook deze, den wijsvinger, te buigen en met zijn top op dien van den duim te plaatsen, komt de hand in een stand noodig om A te maken, waarbij zij in die houding voor de borst gehouden wordt, met de palm naar voren.

Bij B ziet men de vorige houding volgehouden, maar ook de linkerhand is met dezelfde vingerhouding voor de borst gebracht.

Als een beweging, die hierop zou kunnen gevolgd zijn, zou E kunnen gelden, die de handen in dezelfde positie vertoont, doch met de rechterhand omgedraaid, met den rug naar voren.

Als een voortzetting van B zou ook C kunnen gelden, die op haar beurt daarvan slechts verschilt in de plaatsing der vingers, daar de kring niet gemaakt wordt met duim en wijsvinger, maar met duim en middelvinger, een houding, waaruit zich weer ontwikkeld zou kunnen hebben

G. de vingerzetting bij de *mudrâ* van het groote Buddhabeeld in de Tjandi Mĕndoet, die echter den top van den duim op het eerste gewricht van den middelvinger vertoont, vgl. A.

Buiten het kader valt ten laatste

D, in zoo verre als men ook daarbij weer terug moet gaan tot B en dan de stand belangrijk gewijzigd moet worden, omdat de wijsvinger van de rechterhand de linkerhand moet neerdrukken en dus de kring, door die eerste hand gevormd, eerst moet worden geopend.

Beter nog dan uit de eerste opsomming zal het uit deze (verondersteld-genetische) beschrijving dezer zeven verschillende mudrâ's, die men in de vijfde plaats tegen komt, den lezer duidelijk zijn geworden, dat de quaestie veel ingewikkelder is, dan men vermoedelijk verondersteld had, zelfs al neemt men aan, dat de wijzigingen der vingerhoudingen slechts gaandeweg zijn opgetreden, louter en alleen, omdat de beeldhouwers of teekenaars zochten naar schooner vormen 1).

Komt daar nu nog bij, zooals werkelijk het geval is, dat bijv. A door FOUCHER, in zijne Étude sur l'iconographie Bouddhique de l'Inde d'après des documents nouveaux, bl. 68, bepaaldelijk de *witarkamudrâ* genoemd wordt (la main droite seule devant la poitrine, le pouce et l'index réunis: c'est alors le geste de l'argumentation) 2), en dat WADDELL zijn Wairotjana-handhouding, d. i. E, op bladz. 337 van zijn boek, de *uttarabodhimudrâ* heet, in onderscheiding van de *dharmatjakramudrâ*, die door hem beschreven wordt als hier sub D geschiedde (dogmatic attitude with right indexfinger turning down fingers of left hand) 3).

1) Dat dit het geval kan zijn, mag men wellicht reeds dadelijk afleiden uit de Adjanta-teekening, naar RAJENDRALALAMITRA, Buddhagayâ, Plaat 2, voorkomende bij GRÜNWEDEL, Buddhistische Kunst, die den Buddha geeft met de warapradamudra, terwijl daarbij de ringvinger naar binnen opgeslagen is. Dit is in zich zelf een onding, want de handbeweging is een geheel natuurlijke. Om te begrijpen waarom deze mudra de warapradamudra heet, „de een wensch vervullende", neme men slechts eenige geldstukken op de vlakke hand en late men deze over de vingers er van afglijden. Dat kan men niet doen, als men den ringvinger naar binnen inkrult. Desniettemin zij men voorzichtig met te beslissen, want het aantal mudra's is legio en het gebruik van zeer velen zeer bepaald, in allerlei richtingen. Hiervoor zie men bijv. Li-do-in-dzou, Gestes de l'officiant dans les cérémonies mystiques des sectes Tendai et Singon, Bouddhisme Japonais, van Kawamoura en de Milloué, Annales du Musée Guimet, Bibliothèque d'études, VIII.

2) Hetzelfde bij BHAGAVANLAL, bl. 101, onder fig. 16.

3) Op deze beschrijving is ook gebaseerd wat boven werd gezegd maar het schijnt eenigszins onzeker dat zij correct is, zie No. 14 van de plaat.

terwijl FOUCHER deze, nl. de *dharmatjakramudrâ*, weer als volgt aangeeft: l'un des doigts de la gauche tenu entre le pouce et l'index de la droite: c'est le geste de l'enseignement, celui qui »fait tourner la roue de la loi" 1), dan eindigt men met vrijmoedig te beslissen, dat wij nog niet zijn waar wij wezen moeten, ook al heeft OLDFIELD in zijn Sketches of Nipal, Vol II, bl. 167, de *dharmatjakramudrâ* beschreven als »his two hands, with their palms together, in front of his chest, and with the tips of the thumb and fore-fingers of each hand united pointing to the left schoulder", en al heeft GRÜNWEDEL in zijn voortreffelijk baanbrekend werk Buddhistische Kunst in Indien, 2e ed., bl. 159, met zijne verwijzing naar zijn fig. 64, deze zelfde Oldfieldsche handhouding, die tevens die van HODGSON is, d. i. B. als zoodanig bestempeld 2).

Men behoeft niet doctrinair te zijn om ten deze eenige meerdere zekerheid te verlangen, voor men tevreden kan zijn.

---

1) Hierbij zie men Arch. Survey Western India. No. 9. BURGESS. Notes on the Bauddha Rock-temples of Ajanta, their paintings and sculptures and on the paintings of the Bagh caves, modern Bauddha mythology, etc., Plaat XIII, fig. 2 (uit Adjanta-grot No. XVI): FERGUSSON en BURGESS, Cave temples of India, Plaat XXXI, XXXV en LVI; en FERGUSSON, Rockcut temples of India illustrated bij seventy four photographs taken on the spot bij Major GILL, London 1864, 8o, bl. 22-33, vooral bl. 30 en 31, alle evenzeer aan Adjantagrotten ontleend.

2) Vergl. de Engelsche vertaling, bl. 185 en bl. 134. De bedoelde afbeelding, een Maitreya beeld, komt ook voor in SCHLAGINTWEIT, Le bouddhisme au Tibet, Annales du Musée Guimet, Tome III, plaat III. Weer een andere houding vindt men bij nog andere Buddhabeelden in GRÜNWEDEL, de Engelsche vertaling, bl. 140, 173, 192, 202 alle van Gândhâra. Het is hier de plaats om er ook even op te wijzen, dat SCHLAGINTWEIT de houding, die WADDELL de dharmatjakramudra noemt weder anders uitlegt. „L'attitude Rangi nying gar thalmocharva, c'est-à-dire, unir les paumes des mains sur son coeur", est celleci: Les deux mains sont élévées, un doigt de la main droite touche un ou deux doigts de la main gauche, comme le fait une personne habituée à employer ses doigts à expliquer son intention. Cette attitude figure „l'unité de la sagesse avec la matière", en tibetain, Thabshes ou Thabdangshesrab, ou la prise de formes matérielles par les Buddhas ou Bodhisattvas dans le but de répandre la droite intelligence parmi les êtres animés." Zie aldaar bl. 134. Thab-shes en Thabdang-shesrâb = upâya-pradjnja, vgl. GRÜNWEDEL, Mythologie, bl. 98. GRÜNWEDEL beschrijft de dharmatjakramudra ibidem, bl 200, noot 22, aldus, „Das Rad der Religion, die Hände werden so vor die Brust gehalten, dass die Fingerspitzen sich berühren, die Rechte mit der offenen Hand nach vorn, die Linke nach innen".

Trouwens, hierboven werd reeds aangegeven, dat enkele der verschillen mogelijkerwijze slechts zijn een gevolg van het altijd optredende zich in kleinigheden wijzigen der vormen, en niet minder blijft het mogelijk, dat de term *dharmatjakramudrā* er een is van een ruimere en tevens een van beperktere strekking, te gelijkertijd een soortnaam en een benaming voor een bijzonder geval, waarbij zich zelfs het verschijnsel nog voor zou kunnen doen, dat in verschillende scholen, of in uiteenliggende tijden, met dezelfde uitdrukking onderling verschillende speciale handhoudingen werden aangegeven. Heeft Grünwedel, in zijn Mythologie des Buddhismus in Tibet und der Mongolei, bl. 109, volmaakt gelijk als hij schrijft, »Er ist ferner erwähnt worden, dass die verschiedenen Handstellungen (*mudrā's*) zunächtst verschiedene Funktionen des Gautama Buddha selbst darstellen. Jenachdem er einer Serie angehört, wechselt diese Handstellung, und da diese Mudra's auch andern Buddhas angehören können, so gehört die Bestimmung einer Buddha-figur, die nicht mit Namen bezeichnet oder mit Farben ausgemalt ist und die aus dem Konnex einer ganzen Serie herausgenommen ist, zu den misslichsten Aufgaben. Es ist kaum mehr als die Bestimmung der Mudrā zu erreichen; einen Namen an zu setzen, ist fast unmöglich", dit behoort nog verder uitgebreid te worden, de meeste der *mudrā's* kan men vooralsnog alleen maar beschrijven, nog niet benoemen. Men heeft het duidelijk gezien, als er bijv. van *dharmatjakramudrā* gesproken wordt, dan weet men ten eenenmale niet welke handhouding er bedoeld is.

Deze uiteenzetting zal de vergelijkende plaat, die dit opstel vergezelt, gemakkelijk doen begrijpen, evenals deze op haren beurt de mogelijke onzekerheden van het gezegde zal wegnemen. Zij verlangt intusschen toch nog eenige toelichting, omdat zij meer bevat, dan boven, zonder den draad te verliezen, vermeld kon worden.

In het oog houdende dat A = 4, B = 7, C = 8, D = 14,

E = 6, F = 2, en G = 11 is, beschouwe men eerst de midden kolom, van boven naar beneden.

Uit de *abhaya* houding, No. 1, ziet men de *preaching*, No. 2 (F), worden. Of het al dan niet juist is, dat aan de handhouding van de Buddhabeelden in de nissen van den vijfden muur van de Barabudur deze naam hier gegeven is, zal later wel uitkomen. De beschikbare gegevens leeren op het oogenblik, dat de daaronder volgende *mudrâ*, No. 4 (A), de *tarka-* of de *witarkamudrâ* heeten zou.

Door ook de linkerhand in dezelfde positie te brengen en haar met de palm naar binnen voor de rechter te plaatsen, maakt men de of één *dharmatjakramudrâ*, No. 7 (B). Dit is daarvan de meest voorkomende vorm, naar het schijnt. Men vindt haar bij den Dhyânibuddha Wairotjana, bij den Dhyânibodhisatwa Maitreya 1), bij idem Padmapâṇi 2), bij Pradjnjâpâramitâ 3), en ook bij Çyâmatârâ (van Toempang).

Eenigszins afwijkend, omdat de handen, met de palmen naar elkander toe gericht, niet eenvoudig zonder meer bij elkander gehouden worden, maar daarbij de toppen van de middenvingers op elkander rusten, komt zij voor aan het Pradjnjâpâramitâbeeld van Leiden, No. 10, het type van Oost-Java (?), welke handhouding daarom hier onder de voorafgaanden ook een plaats kreeg.

Daaronder vindt men de beide *dharmatjakra*-posities, zooals Burgess, No. 13, en Waddell, No. 14 (D), die gegeven hebben. Ten opzichte van die van Burgess (ook Foucher) mag de vraag geopperd worden, of men dezen vorm niet het Adjantatype noemen mag.

Naast de eerste *dharmatjakra*-houding, No. 7, vindt men rechts er een, No. 8 (C), ten minste als dit er een is, die van den standaardvorm afwijkt, door niet de wijsvingers, maar de middelvingers te gebruiken tot het maken van den quasikring. Ik zou vermoeden dat ook daarmede werkelijk een

1) Zie boven de noot.
2) Bhagavanlal, fig. 13.
3) Bhagavanlal, fig. 2 en 28.

dharmatjakramudrâ is bedoeld, omdat de handhouding, die daaronder voorkomt, No. 11 (G), en die die is welke men aantreft in de Tjandi Méndoet, in de open klokken van de Barabudur, en herhaaldelijk ook in de reliefs van dit heiligdom en elders, — behoudens nog één andere waarbij de beide handen ook voor de borst worden gehouden, en waarover zoo dadelijk, — de eenige is die men in zulk geval aantreft bij de bronzen beeldjes van het Bataviaasch Genootschap. Deze houding zou men het Barabudur-, het Mĕndut- of het Midden-Javaansche type kunnen noemen.

Een tweede wijziging van de normale *dharmatjakramudrâ* vindt men links van No. 7, namelijk No. 6 (E). De rechterhand is daarbij omgedraaid, met den rug naar voren. Deze *mudrâ* wordt door Waddell uitdrukkelijk als de *uttarabodhimudrâ* aangeduid.

Wat daaronder voorkomt, No 9, is niet anders dan een oplossing van deze. De handen zijn ruimer gehouden. Ook hier vermoed ik, dat men van *dharmatjakra* zal moeten spreken. Wellicht, is het niet geheel onjuist, als men dit het Gândhâratype daarvan noemt.

* Weer een wijziging hiervan is No. 12, de *mudrâ* die daaronder voorkomt. Het is deze handhouding, die bij de bronzen beeldjes op Java naast de Méndut-*mudrâ* aangetroffen wordt. De afbeelding kreeg een plaats op de plaat om de overeenkomst en het verschil te laten voelen. Dit laatste is echter grooter dan men op het eerste gezicht meenen zou, want de beide handen houden naar alle waarschijnlijkheid een *wadjra* omvat, wat bij geen der andere hier vertoonde *mudrâ's* het geval is. Hiervoor zie men hetgeen straks over het in den titel genoemde monniksbeeld zal worden opgemerkt. *

De twee handhoudingen, die nog niet genoemd werden en die men vindt ter weerszijde van de *witarkamudrâ*, de *triangular*, No. 3, en de *pointing*, No. 5, worden opgegeven door Waddell, op de aangehaalde bladzijde.

Hij zegt dat de *triangular* gemaakt wordt met duim en

ringvinger, maar verwijst naar een afbeelding op bladz. 5, waarin duim en middelvinger de belangrijkste rol spelen. Dit moet het geval zijn bij de *pointing*, en daarom wordt verondersteld, dat de verwijzing naar die afbeelding bij deze *mudrâ* had moeten staan, en niet bij de *triangular*, waarnaast daarentegen verwezen had moeten worden naar de linksche figuur op bl. 141 van bedoeld boek.

Het was noodig deze uiteenzetting over de *mudrâ's* vooraf te laten gaan aan hetgeen thans volgen zal over een steenen beeld, waarop eerst Dr. J. H. F. Kohlbrugge, bij schrijven van 12 Januari 1903, de aandacht vestigde, door er een photo van te zenden, en dat daarna door het Bataviaasch Genootschap aangekocht werd, waar het ingeschreven is onder No. 228*b* (Inv. 4557) der archeologische verzameling, verg. Not. B. G., 1903, bl. 18, 52 en 69.

Het genoemde beeld zou behoord hebben tot de verzameling, die vroeger te vinden was in den tuin van de suikerfabriek Toenggoel angin, Verbeek, Lijst van oudheden, bl. 248, welke daar thans niet meer wordt aangetroffen, en van daar naar Sidoardjo overgebracht is.

Het stelt, als het niet bijgewerkt is, maar dan is dat met veel kunst en over het grootste gedeelte geschied 1), een Buddhistischen monnik voor, die de aandacht zeker een oogenblik waard is.

Op het eerste gezicht zou men denken aan een Buddhabeeld, vooral om de handhouding, maar men ziet spoedig, dat de persoon, hoewel gezeten met onder- of beter ingeslagen beenen, niet in de diamantenpose zit, d. w. z. niet met de beide voetzolen naar boven gekeerd, dat de oorlellen kort zijn, dat de *ûrṇa* of het voorhoofdmerk ontbreekt, dat de *ushṇisha* of de uitwas boven op het hoofd ook al niet voorhanden is, dat het krullige kroeshaar wordt gemist, en het hoofd zich voordoet als een geschoren monnikskop.

1) Nadat dit geschreven werd, is het beeld, dat dik in de verf en de kalk zat, geheel schoon gemaakt. Het is gebleken geheel gaaf te zijn.

Deze laatste bijzonderheden zijn voor Oost-Java intusschen van eenigszins twijfelachtige waarde.

In het Bataviaasch Genootschap bevindt zich een Buddha-beeld uit Kédiri, in Ratnasambhawa-houding, vgl. Not. B. G. 1880, bl. 38 en 121, en Groeneveldt's Catalogus, No. 229, hetwelk, 1.52 Meter hoog, èn uitwas èn knobbel èn kroeshaar evenzeer mist, maar dat men toch eerder zou houden voor bedoeld als een Buddha-beeld, dan dat men er een monnik in zien zou, en ik meen dat er nog andere soortgelijke beelden zijn aan te wijzen.

Maar de houding der voeten, en voor Java ook de wijze waarop het bovenkleed is omgeslagen, maken het in het hier besproken geval zeer waarschijnlijk, dat het beeld van Toenggoel angin, dat verondersteld moet worden „afkomstig te zijn uit het gebergte Penanggoengan en Andjasmara" (Verbeek), geen Buddha, maar wel een monnik voorstelt, die in uiterlijk zooveel meer met de Pratyeka-buddha's overeenkomen, zooals men ze bijv. vinden kan in de reliefs van de Barabudur, in welken men Pratyeka-buddha's zoowel als monnikken ziet afgebeeld 1).

Het bijzondere van het kleed is bij dit beeld dat, hoewel van voren de rechter bovenhelft van het lichaam onbedekt schijnt gelaten, dit toch van achteren over den rug, met een klein stukje op den rechterschouder, is gehangen, zooals men dat bijv. ook zien kan in verschillende Tibetaansche afbeeldingen van Buddha-beelden, o. a. bij de Mânushi-buddha's van Grünwedel en de Dhyâni-buddha's van Waddel, waarnaar hierboven verwezen werd.

De handhouding, de *mudrâ* van het beeld, is zeer opmerke-

---

1) Een Pratyeka-buddha is een „solitary non teaching Buddha", een „solitary Saint who has attained perfection himself and by himself alone and not through the teaching of any Supreme Buddha", een Buddha die alleen te kennen kan geven dat hij een Buddha is, door een wonder te verrichten. Zie Waddell, Lamaism, bl. 123 en 137, en Monier Williams, Buddhism, bl. 134. Men leze slechts de verhalen van de Djâtakamâlâ van Çûra, door Prof. Speyer in het Engelsch vertaald, Sacred books of the Buddhists, vgl. Wilsen, Baraboedoer, 1e gaanderij, borstwering, No. 18 en 249.

lijk. Het zou veel moeite gekost hebben haar te beschrijven, althans haar duidelijk te maken, zonder vooraf te laten gaan hetgeen hier over verschillende handhoudingen gezegd werd.

Men zou het verschil er van met de anderen niet goed gevoeld hebben, en daarom moet het hier te doen zijn.

Ook deze monnik houdt de beide handen voor de borst, als in *dharmatjakra* positie, zou men licht geneigd zijn te zeggen, doch daarin zou men falen, want de houding der handen is weer een geheel andere dan de boven besprokene, waarbij men in ieder geval toch een zeker houvast had.

Wel is de linkerhand voor en de rechter achter, de linker beneden en de rechter boven, en zijn de beide palmen naar elkander toegekeerd en de vingers gebogen, maar de bedoeling moet een andere zijn: men heeft zich naar alle waarschijnlijkheid de holte in de beide handen g e v u l d te denken, zooals deze zijn zou, als zij een *badjra* (de aan de beide uiteinden getande donderkeil) omsloten hielden. De linkerhand omvat daarbij den eenen knop, en de andere is met den gebogen wijsvinger over de omhoog gerichte andere punt heen gelegd.

Hoewel deze *mudrâ* bij steenen beelden op Java verder nog niet geconstateerd is, ontbreken de tegenhangers er van Java geenszins. Onder de bronzen beeldjes in het Museum van het Bat. Gen. vertegenwoordigen haar de Nos. 556, 557, 557*a*, 557*b*, 558, 558*b*, 559, 560, 560*a*, 561, 602*a*2, en 602*, al is ook maar bij een enkele het voorhanden zijn van de *wadjra* met zekerheid te constateeren.

Maar ook al is deze niet duidelijk te zien, dat zij, in de beide handen verborgen, omvat wordt gehouden, kan een ieder voor zich zelf nagaan door de *mudrâ* even na te maken, met leege en met gevulde handen. In het eerste geval is het zoo goed als ondoenlijk dit te doen, in het tweede maakt men haar van zelf 1). Opmerking verdient

1) Bij enkele dezer beeldjes vraagt men zich af, of de mudrâ wellicht gemaakt zou kunnen zijn door den top van de duimen in de daarovergeen gebogen wijsvinger in te vatten. Bij de bestaande onzekerheid dient hierop even gewezen te worden, niettegenstaande in enkele der gevallen den duim van de rechterhand zeer duidelijk boven de linker te zien is.

het, dat onder de bronzen beelden van Java bij Buddhabeelden, naast beeldjes met deze handhouding, zich nog maar één andere serie laat aanwijzen van Buddha's met de beide handen voor de borst, namelijk een reeks, Nos. 554, 555, 558*a*, 558*c* en 562, waarbij de handen geheel staan als bij de tegenhangers in de opengewerkte klokken van de Baraboedoer en bij het groote Buddhabeeld in de Tjandi Mĕndoet, No. 11 op de vergelijkende plaat.

Hoe de naam van de *mudrâ* (met de *wadjra*) is, en wat zij bedoelt, laat zich nog niet zeggen. Het is mogelijk, en zelfs zeer waarschijnlijk, dat daarover licht ontstoken zal worden, als men zal kunnen ontdekken wat de ware bedoeling is van de beeldjes No. 607*a*2 en 602*, beide leverende een Buddha met deze handhouding en met een Târâ, vermoedelijk Pradjnjâpâramitâ, naast zich, op één voetstuk, twee groepen, waarvan men veronderstellen mag, dat de eene onder is dan de andere, al ware het alleen maar om de houding der handen bij het vrouwebeeld, die in het eene geval correspondeert met de Mĕndoet-*mudrâ* en in het andere die is van het Leidsche Oost-Javaansche beeld, No. 11 en No. 10, een verschil dat ook in harmonie is met de vindplaatsen, daar de eerste, No. 601*a*2, in de Bagelen (Kalialang) gevonden werd, en de andere in Djapara (Paṭi), Not. B. G. XXXVIII (1900), bl. 92 en XXX (1892), bl. 112. Bij de laatste groep valt verder nog op te merken, dat boven de handen van den Buddha een bloem te zien is, waarvan de steel van onder de handen uitkomt, en dat het gewaad ook over den rechterschouder hangt. Voorloopig hebben wij ons te onthouden van benoemen en slechts te bepalen bij beschrijven.

Om dit alles verder duidelijk te maken, vergezellen dit opstel nog eenige afbeeldingen:

van twee beeldjes van een Dhyânibuddha met deze nog niet gedefinieerde *mudrâ*, Nos. 556 en 558;

van de beide zooeven genoemde groepen (Dhyânibuddha met Târâ);

van een *wadjra*, Bat. Genootschap No. 839*m*;

van de *mudrâ* met ditzelfde voorwerp gemaakt; en van het monniksbeeld;

terwijl er nog even de aandacht op gevestigd wordt, dat de handhouding, onder No. 12, ook op de vergelijkende plaat voorkomt.

Waar het monniksbeeld eigenlijk van daan is, en hoe het oorspronkelijk opgesteld was, weten wij ook niet. Of hier op Java ooit een heiligdom voorhanden is geweest als bijv. afgebeeld is door TOURNEREAU, Le Siam ancien. Annales du Musée Guimet, XVII, plaat XVII, Vât Suthât, in Siam, waar men den Buddha gezeten vindt te midden van zijn leerlingen, weten wij niet. Onder zulk een omgeving zou een beeld als het besprokene zeker zeer op zijn plaats zijn geweest. Maar ook zou zulk een beeld kunnen bijgezet zijn in een heiligdom als een herinnering aan een overleden geloovige, welken men op zulk eene wijze meermalen na zijn verscheiden hulde bracht. De geliefde of geëerde werd dan bijgezet in de gedaante van de Buddhistische (of niet-Buddhistische) godheid, aan welke hij tijdens zijn leven in de eerste plaats zijne vereering had gewijd, en men kan er zeker van zijn, dat er onder de nog voorhanden beelden portretten voorkomen, ook al weten wij niet aan wie zij beantwoord hebben. Het is haast niet te denken dat een beeld als het prachtige Pradjnjâpâramitâ beeld, dat men, zooals reeds werd aangegeven, afgebeeld vindt in VON SAHER's De versierende kunsten in Nederlandsch Oost-Indië, en bij PLEYTE's opstel Bijdrage tot de kennis van het Mahâyâna op Java, niet gebaseerd zou zijn op een levend origineel, dat medegewerkt heeft tot die hooge opheffing van des kunstenaars geestdrift, en hetzelfde laat zich zeggen van verschillende andere beelden, zoowel van Midden-Java als van Oost-Java. Zij vertoonen iets anders dan die nare, koude type-beelden, waarover bijv. gesproken werd in De makara als haartres-ornament, en zelfs onder deze zijn er zulke sprekende, krachtig uitgevoerde gezichten en koppen, dat ook daaraan een zekere werkelijkheid ten grondslag liggen moet. Wij

weten het voor Java positief, èn uit de Nâgarakrĕtâgama èn uit het opschrift op het kussen van het Buddha-beeld te Simpang, dat men beelden maakte met de trekken van levende personen: men denke slechts aan hetgeen Prof. KERN in de Indische Gids 1903, Maart, Een oud-Javaansch geschiedkundig gedicht uit het bloeitijdperk van Madjapahit, o. a. van Krĕtanagara releveerde, »Na den dood van Kĕrtanagara sprak men van hem als de zalige gestorvene in Çiwa-buddhaloka, d. i. in de wereld van Çiwa-Buddha; de plaats waar zijn overschot rustte, ontving ook den naam van Çiwa-Buddha, en het met zijn trekken aldaar opgerichte beeld evenzoo; op een andere plaats stond een beeld van hem als Djina (Buddha)".

Ook dit monniksbeeld vertoont een zeer sterk sprekend gelaat. Zelfs als het beeld bijgewerkt is, verraadt het, hoewel in sommige opzichten gebrekkig, toch nog een buitengemeene kunstenaarshand. De handen zijn te groot, en een der schouders is zooveel lager dan de andere, maar ook dit zouden eigenaardigheden van het origineel geweest kunnen zijn, dat een man kan zijn geweest bijv. als Mpu Braḍah, aan wien de herinnering nog jaren na zijn dood is blijven leven, zoodat zijne legende aanleiding gaf tot het ontstaan van het geschrift Tjalwan arang, dat in ettelijke redacties bewerkt is en zich te midden van al het andere, dat ook in de Nâgarakrĕtâgama voorkomt, een plaats veroverd heeft, in Zang 68. Dat deze persoon met dit beeld zou zijn vereeuwigd, wordt daarmede hier niet bedoeld. Er werd slechts een concreet geval opgeworpen, om zoo beter te doen gevoelen wat er in zulk een beeld zou kunnen schuilen.

WELTEVREDEN, April 1904.

LIJST DER AFBEELDINGEN.

(Een vergelijkende plaat en 5 platen met 8 figuren.)

---

5. Bronzen Buddhabeeld, als voren, met Târâ nevens zich op één voetstuk, uit Djapara (Oost-Java-type). Bat. Gen. No. 602*.
6. Bronzen wadjra, Bat. Gen. No. 839*m*.
7. De handen gehouden om de mudrâ met de wadjra te maken.
8. De handhouding der beelden 2—5 gemaakt met de wadjra.
9. Buddhistisch monniksbeeld, uit het Soerabajasche, met dezelfde handhouding. Bat. Gen. No. 228*b* (Inv. 4557).

CAVE.

Op Plaat 3 en Plaat 4 der afbeeldingen bij het opstel Een Buddhistisch monniksbeeld, enz., bl. 37—56, zijn de figuren in elkanders plaats geraakt, wat B. G. no. 602^{a2} heet moet zijn B. G. no. 602^{*}, en had op Plaat 4 moeten staan, en omgekeerd.

Plaat I.

1
Abhaya.

2
Preaching.

3
Triangular.

4
Witarka.

5
Pointing.

6
Uttarabodhi.

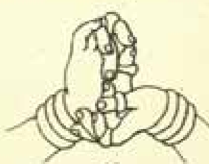
7
Dharmatjakra.

8
Dharmatjakra?

9
Dharmatjakra?
(GĀNDHĀRATYPE)

10
Dharmatjakra?
(TYPE VAN OOST-JAVA)

11
Dharmatjakra?
(TYPE VAN MIDDEN-JAVA)

12
?

13
Dharmatjakra.
(ADJANTATYPE)

14
Dharmatjakra.

TOPOGR. BUR.

B.G. N° 558.

B.G. N° 556.

B. G. N° 602 a.2

TOPOGR. BUR.

*B.G. N.º 602**

TOPOGR. BUR.

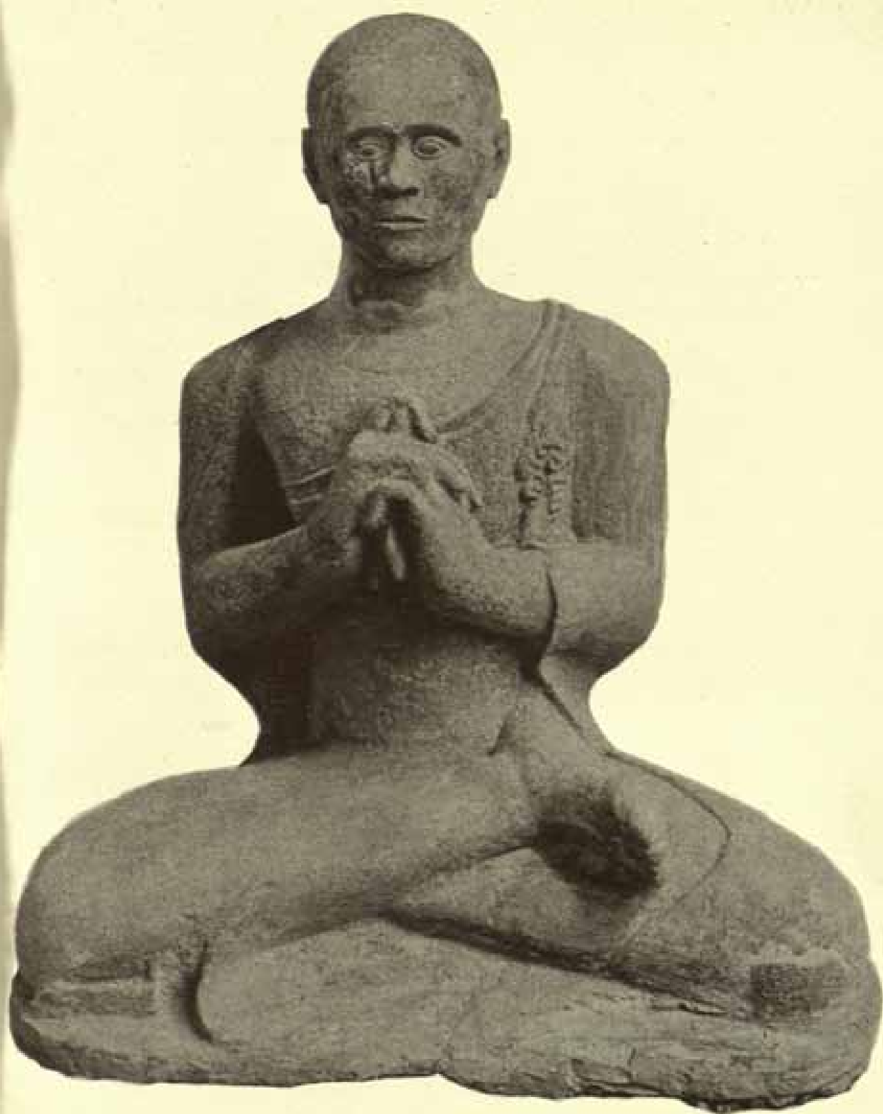

Badjra, en de wijze waarop deze gehouden wordt.

TOPOGR. BUR.

Buddhistisch monniksbeeld.

EENIGE OPMERKINGEN OP DE MALEISCHE TAALSTUDIËN VAN DEN HEER CH. A. VAN OPHUIJSEN,

DOOR

A. F. VON DEWALL.

Met zeer veel belangstelling nam ik kennis van de beschouwingen en verklaringen van den heer VAN OPHUIJSEN, vervat in zijn opstel: *Maleische taalstudiën*, opgenomen in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, deel XLVI, afl. 2 en 3. Het is dan ook van wege die belangstelling, dat ik tegenover die beschouwingen en verklaringen mijne opmerkingen, zooveel mogelijk gesteund door feiten, wensch te stellen. Ik verklaar echter, dat ik a priori geen aanspraak maak op beter weten (al mocht ik mij hier en daar ook met eenige beslistheid uitdrukken), terwijl ik de hoop koester, dat onze verschillen in meening nadere toelichtingen zijnerzijds mogen uitlokken, in het belang onzer studie.

De heer VAN OPHUIJSEN begint met de vraag, of in het Maleisch werkwoorden zijn. Die vraag beantwoordt hij bevestigend, op grond, meent hij, dat de Maleier te beschikken heeft over woorden, waaraan deze de speciale functie: als werkwoord op te treden, opdraagt. En dat zijn alleen die woorden, die zich innig, onscheidbaar verbinden met persoonlijke voornaamwoorden, terwijl woorden, met *me* als voorvoegsel, derivaten zijn. Op pag. 158 lezen wij dan ook:

»Wij zijn bij het zoeken naar een herkenningsmiddel uitgegaan van het beginsel, dat werkwoorden van andere praedicaatswoorden zich onderscheiden, doordat zij in het

bezit zijn van bijzondere vormen: onscheidbare verbindingen van verbaalstammen met pronomina.

»Passen wij het door mij aangegeven criterium toe op de reeks woorden, die in den regel stamwoordelijke werkwoorden genoemd worden, dan blijkt ons dat zij, op eene enkele uitzondering na 1), volgens die opvatting geen verba zijn."

Tot staving daarvan vinden wij op pag. 148 opgegeven: *soedah akoe djoeal, beloem engkau lihat, tiada akoe lapar, telah engkau tidoer* zijn onberispelijk zuiver Maleisch. *Akoe beloem lapar, engkau hendak tidoer* laten in dat opzicht ook niets te wenschen over. Doch *akoe soedah djoeal, engkau beloem lihat* zijn in het Maleisch onbestaanbaar, in elk geval ze bestaan niet.

»Thans springt in het oog, beweert de heer Van Ophuijsen verder, hoe innig de verbinding is tusschen *akoe* en *djoeal*, *engkau* en *lihat*, eene verbinding die evenmin door het schrift als door het accent was aan te wijzen. *Koe*, *akoe* en *djoeal*, *kau*, *engkau* en *lihat* zijn *absoluut* (ik cursiveer) onscheidbaar. Is er inniger verbinding mogelijk of denkbaar, en doen ze in eenig opzicht onder voor onze verbaalstammen?

»Is derhalve een pronomen, voert hij nog aan, met eenig woord onscheidbaar verbonden, zoo is dat woord een verbaalstam: wij hebben dan met een verbaalvorm te doen. Laten het pronomen en het woord, welks functie wij te determineeren hebben, *zich op welke wijze ook scheiden* (ik

---

1) Die uitzondering is santap. De heer Van Ophuijsen zegt, niet te kunnen verklaren, waarom in het Maleisch daarvan geen me derivaat bestaat, in het Minangkabauwsch wel. Mijns inziens omdat, subjectief uitgedrukt, niet het minst aan eene handeling, maar uitsluitend aan een toestand wordt gedacht, hetgeen gegeten of gedronken wordt treedt daarbij op eenvoudig als bepaling. In dit geval is santap precies als makan, minoem, en alle drie zijn gelijk aan mangkat, tidoer. De me-vorm van makan en minoem (met een object gebezigd) is zeer zeldzaam. Ik ben daarom huiverig hem beslist als eigenaardig Maleisch te beschouwen. Vergel. voor de gesproken taal Tjakap-tj. Rampai-r., 1e deel, 41 (oorspr. uitg.) Telah soedah minoem-minoem teh; 90 en 101: makan-makan boeah. In het Batv. Mal. is dahar hoog voor makan en minoem, daarvan bestaat ook geen me-vorm.

cursiveer) dan is dat woord *geen verbum*." Ook dit is mijne cursiveering.

Ziehier eenige bewijzen tegen die stelling: kita *hendak* anoegerahai nama akan Toen Toeah ini, NIEMANN's Bl. lezing, I, 31, 13; patik *hendak* persembahkan kebawah doeli Kasnarajana oetoesan dari padoeka kakanda, idem, II, 69, 15; siapa jang kita *hendak* soeroehkan keboekit Sigoentang?, idem 115, 1; hamba *hendak* djadikan toeanhamba saksi; Leesb. Dr. VAN DER TUUK, Siti Hasanah, 34, 2 v. o; toean berdoea *boleh* lihat sahaja melakoekan titah perentah, Tjakap-tj. Rampai, r. I, 27, 3 v. o. — oorspr. uitg.; soepaja sahaja *boleh* periksa, idem, 29, 16; apabila sahaja *tida* pertjajakan entje² Moehammad, idem 108, 6; apalah sahaja *hendak* balaskan; idem 181, 6; njijoer poen sahaja *tida* djoeal, idem 193, 5 v. o.

In eene noot op pag. 180 van zijn opstel merkt de heer VAN OPHUIJSEN op, dat in de Sadjarah Melajoe (279, 10) staat: *Patik hendak pohonkan kerbau*, »doch, zegt hij, ik schroom niet te beweren, dat hier aan eene schrijffout te denken is: *pohonkan* moet zijn *memohonkan*, zooals ten rechte staat in den zin: *Patik hendak memohonkan emas* (279, 6)".

Het zij mij vergund er de aandacht op te vestigen, dat volgens den tekst, die twee Maleische zinnen antwoorden zijn op de vraag: *Apa kehendakmoe* (opgevat: *apa kau kehendaki*), *wat* is uwe begeerte, *wat* begeert gij van mij? Dus er wordt hier gesproken meer bepaald van den patiens, en de patiens-vorm moet derhalve in die antwoorden worden gebezigd. Als er eene fout is, en die is er werkelijk, dan is ze te vinden in *memohonkan*; vergel. *Patik mohonkan ampoen*, genoemde Bl. lez. I, 35, 9; *diperhamba kedoea mohonkan ampoen*; id. 45, 7; *patik pohonkan keris pendek pakaian Laksemana itoe*, id. 50, 9. Dat in deze voorbeelden het woord *hendak* niet wordt gebezigd, doet niets ter zake.

Op pag. 200 (noot) zegt de heer VAN OPHUIJSEN, dat *bermohon* niet een *ber*-derivaat is van *pohon*, doch van *mohon* als verkorting van *memohon*; het beteekent *mohon*, »zeggen",

evenals *bertidak* »neen zeggen" beduidt en *berengkau* gelijk is aan »jou-en" (Duitsch = dutzen).

Maar aanleiding daarvan zij opgemerkt, dat de herkomst van *mohon* is van *pohon*: dat blijkt uit de *m*, die volgens den regel, bij verbindingen met *me* in de plaats van *p* komt. Het is wel eene verkorting van *memohon*, doch daar denkt de Maleier niet meer aan. *Mohon* is een volkomen grondwoord geworden; dat zien wij aan het feit, dat het een voorvoegsel aanneemt: *ber*, wat *me* anders niet doet, zelfs een restantje daarvan niet: *'m*, b. v. *'motong*, Batav. Maleisch. Daarom wordt in objectieve zinnen, zooals wij boven zagen, *mohon* gebezigd naast *pohon*.

Is de gewraakte constructie (*akoe soedah djoeal*) wel Maleisch? Ja, omdat de toepassing daarvan vrij algemeen is, ook in de gesproken taal, waarvan de Tjakap-tjakap-Rampai-rampai getuigt. Ik aarzel geen oogenblik, het ontstaan van die constructie toe te schrijven aan taalontwikkeling. Van die ontwikkeling mag echter niet verondersteld worden, dat zij tevens als verwoestster optreedt, in die mate wel te verstaan, dat indien *akoe*, *engkau* en *ia* werkelijk zoo innig met het grondwoord verbonden waren als door den heer VAN OPHUIJSEN wordt bedoeld, zij toch met geweld daarvan zouden worden gescheiden. *Akoe soedah djoeal* moge minder welluidend zijn dan *soedah akoe djoeal*, voor iemand gewoon deze laatste constructie te hooren bezigen, maar dat is eene quaestie van gehooroefening. Ik voor mij gebruik liever deze laatste, alleen op grond dat, wanneer *akoe* en *engkau* verkort worden tot *koe* en *kau*, zij als voorvoegsel, d. i. onmiddellijk aan het grondwoord gehecht, dienst moeten doen.

Op pag. 151 geeft de heer VAN OPHUIJSEN als zijne meening te kennen, dat de oorspronkelijke 3e persoonvorm was *didjoeal*, met de beteekenis »hij verkoopt, verkocht" enz., welke vorm, merkt hij verder op, in het tegenwoordige stadium van ontwikkeling der taal in den regel plaats maakt voor *didjoealnja*, terwijl hij op pag. 152 de vraag doet: »Indien in *didjoeal di* pronomen personale is, zou het dan niet een-

vondiger wezen het bestaan van eene verbinding daarvan met eenig woord als criterium aan te nemen, waar het geldt uit te maken of dat woord een verbum is?"

Indien *di* pronomen is? — dat is juist de quaestie. Ik kan niet vatten, dat *di* ooit in eenig verband heeft gestaan met *ia*, of dat het daarvan is gekomen, langs welken weg ook. Redelijkerwijze kan m.i. niet worden verondersteld, dat de beteekenis van *di* gelijk *ia* verloren is gegaan, maar toch in gebruik gebleven met een ander woord met dezelfde beteekenis, doch achteraan geplaatst, d.i. *nja*. Bovendien, als de beteekenis van *di* werkelijk is verloren, waarom wordt het dan niet overal als een krachteloos toevoegsel geduld? Immers de Maleier laat het weg wanneer hij wil zeggen b.v. *ia boenoeh orang itoe* 1), hij doodde dien man, terwijl hij het niet missen kan bij *ia diboenoeh orang itoe*: hij werd door dien

---

1) Deze vorm bestaat in pl. v. d i b o e n o e h n j a; zie Hang T. in Niem. Bl. I, II. 103, 9: i a t j e r i t e r a k a n p a d a h a m b a; Sj. Mel. uitg. Klinkert, 96. 1–2: i a p e r b o e a t s e b o e a h k a p a l. Tot het ontstaan van dien vorm moet, naar ik vermoed, aanleiding hebben gegeven het veelvuldig bezigen van pers. v. n. woorden v. d. 3en pers. voor den 2en, b. v. t o e a n boenoeh orang itoe = g i j doodde dien man, dat ook beteekenen kan: h i j doodde dien man. De Maleier ging te gemakkelijker tot het aannemen van dien vorm over, omdat die vorm reeds bestond of beter reeds gemaakt was voor den eersten pers. en, zooals zoo juist is opgemerkt, voor den tweeden persoon: a k o e b o e n o e h, e n g k a u b o e n o e h — oorspronkelijk d i b o e n o e h o l e h k o e — vergel. het algemeen bekende m a t i o l e h k o e, d i b o e n o e h o l e h m o e — vergel. „K e m a n a h a m b a d i b a w a o l e h t o e a n h a m b a s e k a l i a n i n i? Hik Radja Poespa Widjaja, steendr. uitg. Singapoer, 1900, pag. 15, 1 v. o. — o l e h t o e a n h a m b a = o l e h k a m o e of o l e h m o e. Het behoeft geen betoog, dat i a b o e n o e h eenvoudiger en daarom gemakkelijker te bezigen is dan d i b o e n o e h n j a. Die vorm [i a b o e n o e h] kon bij Dr. VAN DER TUUK geen genade vinden, hij noemde hem eene verbastering. Alsof eenige taal, welke ook, in eens geschapen was en zich met al hare vormen, eigenaardigheden enz., niet naar de eischen van het oogenblik van haar bestaan moest schikken, wat niet anders is dan ontwikkeling, in casu = verbastering. In het meesterwerk van CH. DARWIN: Afstamming van den Mensch [Holl. vert. van Dr. H. HARTOGH HEIJS VAN ZOUTEVEEN] vind ik, waar het handelt over de spraak [pag. 142] deze aanhaling. „Zooals MAX MULLER juist heeft opgemerkt, heeft in elke taal tusschen de woorden en grammaticale vormen een onophoudelijke strijd plaats. De beste, de kortste, de gemakkelijkste vormen behouden [krijgen — v. D.] voortdurend de overhand en zijn hun overwinning aan hun eigen innerlijke voortreffelijkheid verschuldigd".

De vorm als i a b o e n o e h is te Batavia algemeen in gebruik.

man gedood. Of zou men willen beweren, dat *di* in den eersten zin zich van *boenoeh* heeft afgescheiden om *ia* te worden? In dat geval zou de Maleier zeker de beteekenis van *di* nog moeten weten, — maar dan om ze te vergeten zoodra het niet gemist kan worden.

Wij lezen op pag. 210 [noot], dat na den imperatief-vorm *diboenoeh* nooit *olehmoe* kan staan, maar alleen na *boenoeh*. Daarbij vraagt de heer VAN OPHUIJSEN, of de reden daarvan niet zou wezen, dat de spraakmakende gegemeente nog steeds in *di* het persoonlijk voornaamwoord van den 3en persoon ziet, althans voelt?

Of men *di* gelijk stelt met *ia*, dan wel het beschouwt als voorzetsel, in geen dier gevallen kan het een imperatief vormen, al dan niet gevolgd door *olehmoe*. Daarom kan ik mij niet vereenigen met hetgeen de heer VAN OPHUIJSEN op pag. 194 zegt:

»Op een derden imperatief-vorm moet ik nog de aandacht vestigen. Wanneer de imperatief niet een bevel betreft tot een bepaalden persoon gericht, maar men meer het doen eener handeling door een persoon in het algemeen op het oog heeft, dan wordt van den *di*-vorm gebruik gemaakt. *Seorang disoeroeh kehilir, seorang disoeroeh kemoedik!* Men zende [het zou raadzaam, wenschelijk zijn te zenden] een persoon stroomafwaarts, een ander stroomopwaarts."

Voor die soort imperatief moet *hendaknja*, *agaknja* of *patoetnja* worden gebezigd: *hendaknja seorang disoeroeh kehilir*, enz., anders wordt het wenschelijke, plichtmatige niet uitgedrukt. Die Maleische zin van den heer VAN OPHUIJSEN geeft dan ook eenvoudig te kennen: »een persoon wordt gelast", niet: »worde gelast" enz.

Nog iets. Waarom zou zulk een imperatief niet tot een bepaalden persoon of bepaalde personen gericht mogen zijn? b. v. *Agaknja si Ali ini disoeroeh kehilir, si Amat serta si Aboe kemoedik* = Gij Ali, het zou goed zijn als gij stroomafwaarts gingt en Amat en Aboe stroomopwaarts.

»Daar ik zinnen als *akoe melihat orang itoe mendjala* opvat

als te beteekenen: ik zie die man vangt visch met een werpnet, en niet vertaal — als de overzetting zoo juist mogelijk moet zijn, wel te verstaan — met: ik zie dien man visch vangen, spreekt het van zelf, dat ik in *mendjala* geen infinitivus kan zien." pag. 194.

Zoo opgevat kan *mendjala* natuurlijkerwijze geen infinitivus zijn: maar dan krijgen wij: ik zie, die man vangt visch. Het Maleisch is echter: *akoe melihat* (*akan*) *orang itoe* (*ia*) *mendjala*. Laat *mendjala* weg: *akoe melihat orang itoe*, — hoe dit anders te vertalen dan met: ik zie *dien* man?

»De Maleische zinbouw is, meen ik, zoo eenvoudig, dat hij niet veel meer is dan eene aaneenrijging van zinnen." [194].

Zeer juist, maar toch veel meer dan men wel zou denken. Zooals wij zooeven zagen, heeft die taal wel hulpmiddelen, om verband te brengen tusschen de zinnen, welke hulpmiddelen echter gemakshalve verzwegen worden. Die hulpmiddelen mogen evenwel niet uit het oog worden verloren bij de verklaring der taal, anders vatten wij het eigenaardige daarvan niet.

»Dat springt, zegt de heer VAN OPHUIJSEN verder, ook bij uitdrukkingen als: *pergi* (*engkau*) *memeriksa perkara itoe* en *pergi* (*engkau*) *periksa perkara itoe*, waarin *memeriksa* en *periksa* toch niets anders zijn dan imperativi, in het oog. De constructie is dezelfde als in het Engelsch go and fetch, waar wij zeggen: ga halen!"

Dit is ook minder juist. Dat Engelsch komt alleen overeen met *pergi dan periksa*, niet met *pergi* (engkau) *memeriksa*: want in dezen laatsten zin wordt alleen »het gaan" geboden, terwijl *memeriksa* slechts eene bepaling is: *pergi memeriksa* dus één begrip. *Memeriksa!* kan imperatief zijn, zooals *menoelis* [pag. 193], wanneer daaraan geen ander woord als zoodanig voorafgaat. *Pergi periksa* zijn twee imperativi: *periksa* mag in dien vorm worden gebezigd alleen wanneer op hetgeen onderzocht moet worden de aandacht speciaal gevestigd is. Die twee imperativi worden meestal zóó verkort uitgedrukt, nl. verkort van *pergi engkau*, *pe-*

riksa olehmoe. Ziehier een bewijs: *Pergilah engkau, masakkan olehmoe beras ini.* Mal. leesboek Dr. VAN DER TUUK. Hikajat radja benoea Jemen. 73, 7.

Op pag. 198 wordt *di* nader behandeld, maar in verband met *ber.* »En zoo kwamen", (bij de ontwikkeling der taal), zegt de heer VAN OPHUIJSEN daar, »ook de *ber*-derivaten aan de beurt. Om het activum aan te duiden werd bij voorkeur gebruik gemaakt van het *me*-derivaat; ter vervanging van een *ber*-vorm als passief op te vatten, werd de *di*-vorm in gebruik genomen. De andere beteekenissen bleven aan de *ber*-afleiding."

Tot staving van die bewering haalt hij de volgende voorbeelden aan:

»*Adapoen beras akan koemakan itoe hendak dikoepas, djangan ditoemboek. Maka laloe dikoepaskan orang, tiada di toemboek lagi datang sekarang ini poen* b e r k o e p a s *makanan radja Tjina* [M. L. 51, 14]. *Maka sebabnja radja Tjina tiada makan beras* b e r t o e m b o e k *datang sekarang ini, melainkan dikoepas djoega* [S. M. 178]."

Daarop volgt deze vraag: »Blijkt uit deze citaten niet, dat *berkoepas* gelijk *dikoepas*, *ditoemboek* gelijk *bertoemboek* is?"

Die vraag moet ik bevestigend beantwoorden. Maar de gelijkenis moet hoofdzakelijk in de eigenaardigheid der grondwoorden worden gezocht in verband met *beras*: *ber* en *di* zijn ondanks die gelijkenis vreemd aan elkander. Nemen wij b.v. *orang* inplaats van *beras*, — zou *bertoemboek* [elkander stompend] dan ook gelijk *ditoemboek* [gestompt worden of zijn] kunnen wezen? Vergl. ook *orang bertanam* met *orang ditanam.*

Evenwel is *beras bertoemboek*, grammaticaal beschouwd, waar het hier op aan komt, niet gelijk aan *beras ditoemboek.* De eerste vorm geeft te kennen: *toestand*, te weeg gebracht door de afgeloopen handeling *toemboek*, d. i. *gepeld zijn*, terwijl *ditoemboek* aanduidt *toestand*, waarbij de rijst wordt voorgesteld als de handeling *toemboek* nog ondergaande, d.i. onvolt. verl. tijd. Van personen gesproken is de algemeene beteekenis echter geheel anders. *Bertoemboek* staat dan niet tegenover *ditoemboek*, maar tegenover *menoemboek.* Vandaar

orang bertoemboek = iemand bezig met een ander, en wederkeerig te stompen, d. i. bezig met *menoemboek*.

Op pag. 198 lezen wij: »*Berpeloek* is »aan 't omhelzen, aan 't omhelsd worden", — met de verklaring: »Daar men moeilijk zich zelf kan omhelzen, moeten er personen zijn, die elkaar omhelzen. Dat »elkaar" zit echter niet in »ber".

Als *berpeloek* werkelijk te kennen geeft: aan het omhelzen en aan het omhelsd worden, dan kan het niet anders of »elkaar" moet in *ber* liggen; want het grondwoord geeft dat niet te kennen. Mijns inziens echter wordt »elkaar", hier wel te verstaan, noch door het grondwoord, noch door den vorm uitgedrukt. Dat men iemand of iets hebben moet om de handeling »omhelzen" te kunnen uitoefenen, is zeker waar; maar het is niet noodig dat men daarom wederkeerig omhelsd wordt: *hamba berpeloek saudara hamba* geeft dan ook alleen de voortduring van *memeloek* te kennen. Vergl. *berpeloek badan, doedoek berpeloek* of *berpaoet loetoet, berdiri berpeloek tiang*. Elkander omhelzen wordt uitgedrukt door: *berpeloek dengan*, of *berpeloek-peloekan* of ook door *peloek-memeloek*. Daaruit blijkt dat *ber* in het minst niet een passieven zin bevat, of, zooals de heer VAN OPHUIJSEN op blz. 196 opmerkt, eene dubbele natuur vertoont. Al hetgeen hij verder tot staving van die zijne meening op die bladzijde en volgende aanvoert mist m.i. ook allen grond. Zoo zou *tembakau ini tida berdjoeal* moeten opgevat worden als te kennen gevend: deze tabak wordt niet verkocht. *Berdjoeal* is echter »te koop hebben", niet »te koop zijn" en staat daarom tegenover *mendjoeal*. *Tembakau ini tiada berdjoeal* is dan ook eene verkorting van *tembakau* ini . . . (*akoe, engkau*, enz.) *tiada berdjoeal* (*dia*).

Het is mij aangenaam er op te kunnen wijzen, dat wij het eens zijn omtrent een belangrijk punt. De heer VAN OPHUIJSEN verklaart nl. op pag. 185:

»Als ik zeg: *akoe djoeal koedakoe*, dan kan die zin gevoegelijk worden vertaald met: ik verkoop mijn p a a r d. *Akoe mendjoeal koedakoe* kan het best worden weergegeven

door: Ik verkoop mijn paard of ik v e r k o o p mijn paard. In het eerste geval wordt de aandacht van den hoorder of lezer gevestigd op het object der handeling, terwijl in het tweede degene, die de handeling verricht, dan wel de handeling zelf op den voorgrond wordt gesteld. *Ik zal* kortheidshalve akoe djoeal *den patiens-vorm* en akoe mendjoeal *den agens-vorm noemen, omdat,* zooals ik reeds zeide, *de eerste meer de aandacht op den patiens* [het paard], *de tweede meer op den agens* [*ik*] *vestigt*".

Onze overeenstemming betreft evenwel alleen wat met de door mij [in den laatsten zin] gecursiveerde woorden wordt uitgedrukt. Het zij mij vergund hier tot bewijs aan te halen, wat ik vroeger daaromtrent heb gezegd:

»Men heeft zich altijd, wellicht door de benaming passief, eene verkeerde voorstelling van b. v. *kadli dipanggil radja* gemaakt, en dat verklaard met de kadli *wordt* door den vorst geroepen. De beteekenis van dien vorm is eigenlijk niets anders dan »de vorst roept *den kadli* [wat ik objectief wil noemen], in tegenstelling met *radja memanggil kadli* [subjectief]. Dat is wanneer het subject de derde persoon is. Geldt het enz. [Een nieuw Licht, Tijdsch. Binn. Bestuur, DXII, afl. 3]. Verder: »Beide uitdrukkingen [dat kind wordt door *zijn vader* geslagen, — *zijn vader* slaat dat kind] zijn in beteekenis precies gelijk, maar in het Maleisch moet men zich bedienen van den subjectieven vorm, omdat er meer van het subject dan van het object sprake is: *bapanja* memoekoel boedak itoe; doch wanneer de gedachte meer op het object gevestigd is, moet men zeggen: *boedak itoe* dipoekoel [oleh] bapanja, evenwel *zonder* eenigen nadruk, want die is onnoodig door den vorm."

Zooals wij zagen, zou volgens den heer VAN OPHUIJSEN *akoe mendjoeal koedakoe* ook weergegeven kunnen worden met: ik v e r k o o p mijn paard. Ik ben echter van meening, dat voor »ik v e r k o o p mijn paard" men den patiens-vorm moet bezigen. Het bewijs daarvoor vinden wij in het feit, dat zelfs intransitieve handelingen in dien vorm worden uit-

gedrukt om der wille van den nadruk. Vandaar dan ook *ditengok kedalam, koelihat kesebelah selatan*; zie Bloeml. meergenoemd, II, 26, 8: *Koedjengok kedalam*; Pandja tanderan, VAN DER TUUK, 32, 8: *dilihat kedalam perigi*. De heer VAN OPHUIJSEN beweert (pag. 154), dat zulke vormen nog bestaan in het Bataksch: *ditimboeng ma toe aek*, hij sprong in het water; *diloempat toe ipar ni laoet*, hij sprong naar den overkant der zee. Maar in het Maleisch, merkt hij op pag. 169 op, zijn van dien ouden vorm nog [slechts] sporen te vinden, b.v. in de geschiedenis van Radja Donan: *dipandang kesebelah selatan; maka dipandang, laoet itoe terang semata-matanja; maka dipandang poela kesebelah matahari naik* enz. Na deze opmerking zegt hij:

»Men zal *dipandang* hier toch wel niet willen vertalen met *werd gezien door hem*; me dunkt, *dipandang* kan niet anders zijn dan *hij keek* [i-keek]".

Werd gezien door hem zeker niet: want hoe zouden wij aan *door hem* komen. Maar »hij keek" ook niet; immers zooals ik boven reeds aantoonde is *di* niet gelijk aan *ia*, maar eene praepositie: *in*. Dus *dipandang kesebelah selatan* is *er* werd *gekeken* naar den zuidkant.

Ik ben echter niet voor dien vorm; dit gaf ik reeds vroeger te kennen in een mijner geschriften. In plaats van *dipandang kedalam* bezig ik liever *memandang kedalam*, al dan niet met het achtervoegsel *lah* bij het werkwoord. Bij den *me*-vorm mag echter geen nadruk met stemverheffing op het werkwoord worden gelegd, wanneer daarop een direct object volgt. Het is een wanklank b. v. akoe *mendjoeal* koedakoe. Men moet in dat geval gebruik maken van den patiens-vorm.

Pag. 209. »*Disoeroeh Baginda memboenoeh perempoean itoe*, de vorst gelastte die vrouw te dooden, the prince ordered to kill that woman."

Dat Maleisch is verkeerd begrepen. Het beteekent: de vorst gelastte die vrouw »om te dooden", niet »om gedood te worden". Immers de vrouw is hier: *disoeroeh*, dat is

in last, en aangezien het bevolene in het actief is uitgedrukt: *memboenoeh*, zoo is zij *in last* die handeling *te verrichten*. Als zij *in last* was die handeling *te ondergaan*, dan moest de handeling in den patiens-vorm worden te kennen gegeven: *boenoeh*, zooals de tweede door den heer VAN OPHUIJSEN aangehaalde zin aanduidt: *Disoeroeh Baginda boenoeh perempoean itoe*, de vorst gelastte die vrouw te dooden, the prince ordered that woman to be killed. De Hollandsche en Engelsche vertalingen zijn hier dan ook goed. De door die vrouw ondergane handeling kan ook wel in het actief worden uitgedrukt, maar dan moet een ander in last zijn: *disoeroeh*, die in dit geval reeds vooraf moet genoemd zijn, b. v. *dipanggil seorang pertanda, disoeroeh baginda* [*pertanda itoe*] *memboenoeh perempoean itoe.*

»Velen zien in *memboenoeh* een activum en in *boenoeh* een passivum, op grond van het feit, dat na het verbum *soeroeh* to kill moet vertaald worden met *memboenoeh* en to be killed met *boenoeh*." pag. 209.

Niet op dien grond, maar op grond zooals ik zoo juist zeide, dat iemand *in last* is de handeling *te verrichten* of *te ondergaan*.

Pag. 210. »Wellicht zullen er zijn die in het feit, dat *koetoelis* niet kan beteekenen »ik schrijf" — [zooals wij op eene vraag: wat doet ge? antwoorden: schrijven, of ik schrijf] — een bewijs zien voor passieven zin van *koetoelis*. Maar dat kan geen bewijs opleveren; want al kunnen wij zeggen: ik schrijf, waar wij bedoelen ik ben aan 't schrijven, — de Engelschman mag niet bezigen: I write, doch moet antwoorden: I am writing. *Koetoelis* kan alleen gebezigd worden met een object dat echter niet behoeft uitgedrukt te worden, doch bij spreker en hoorder bekend dient te zijn, — dat is ook het geval met I write. Mag men nu de conclusie trekken, dat I write passief is?"

Op die vraag van den heer VAN OPHUIJSEN moet ik ontkennend antwoorden. Maar mag men uit die redeneering wel de gevolgtrekking maken, dat *koetoelis* ook geen passief

[objectief] is? Het Maleisch *koetoelis* heeft niets te maken met »ik schrijf" of met »I write", omdat bij deze uitdrukkingen het object der handeling niet, zooals dat Maleisch te kennen geeft, beslist op den voorgrond treedt.

Pag. 159. »Maka beteekent ook: r e e d s a f g e l o o p e n. *Soedah hoedjan maka berpajoeng*, de regen is opgehouden, reeds [= als dat heeft plaats gehad] een pajoeng opsteken, met andere woorden: »een pajoeng opsteken als de regen heeft opgehouden", enz.

Maka is een redengevend woord, zooals de heer VAN OPHUIJSEN dan ook terecht zegt: »Hetgeen voor eene gebeurtenis plaats heeft, is dikwijls van die gebeurtenis de oorzaak, de aanleiding; en zoo kan *maka* in dat geval door ons d a a r o m weergegeven worden".

Er zijn ontelbare gevallen, waarop *maka* betrekking kan hebben. Op de beteekenis van »reeds" van *maka* in verband met één geval speciaal de aandacht te vestigen, is m.i. even nutteloos als b.v. te verklaren, dat ons »daarom" ook op »reeds" betrekking kan hebben. Een paar voorbeelden: *belom hoedjan maka berpajoeng*. Hier kan *maka* »nog niet" d.i. dus »niet reeds" beduiden. *Hoedjan maka berpajoeng*, — daar wil *maka* daarentegen zeggen: »daarom" d.i. dat het (nog) regent, daarom de pajoeng opgestoken. In eene noot zegt de heer VAN OPHUIJSEN: »Men vergelijke het Bataksch *anso*, *so* = *maka*, en het woordje *so*, dat in het Niasch naast z ij n, b e s t a a n, ook r e e d s beteekent".

Wanneer dat Niasch »reeds" beteekent, dan kan het onmogelijk gelijk *maka* zijn.

Op pag. 160 beweert de heer VAN OPHUIJSEN dat *ka* somwijlen eene praepositie is, en somwijlen als formatief element in het Javaansch een bijwoord kan wezen. Na het woord »Javaansch" volgt eene noot, luidende:

»Of in het Maleisch *kelihatan* ook *ka* de beteekenis heeft van reeds, zullen we later nagaan".

Ik zal niet tot zoolang wachten om mijne meening te kennen te geven aangaande het voorvoegsel *ke*, de euphonie

van *ka*. Uit die noot is reeds op te maken, dat hij *ka* als verkorting van *maka* beschouwt. Dat voorvoegsel geeft — Maleisch gedacht nl. — eenvoudig te kennen *tot* (gekomen). Aangezien *maka*, zooals wij boven zagen, niet »reeds" beteekent, zoo kan *ka*, althans uit dien hoofde, niet als daarvan afgeleid beschouwd worden. Of *ka* »reeds" kan beteekenen, dit moet ik evenzeer betwijfelen. Zoo is *kelihatan*: gekomen »tot zien", wij zouden zeggen: »tot gezien zijn"; *kebesaran*: gekomen »tot grootheid"; *kekaseh*: gekomen »tot bemind zijn". Eveneens is het voorvoegsel *ter* = *tot*, maar heeft een passieven zin: gebracht; *terlihat*: gebracht worden »tot zien"; *terangkat*: gebracht worden »tot opnemen, optillen"; vandaar dat bij *ter* aan de werking van een subject, zelfs bij intrans. werkwoorden, bv. *terdoedoek*, *terdiri* gebracht worden tot zitten, staan, moet worden gedacht, bij *ka* daarentegen niet.

Verder zegt de heer VAN OPHUIJSEN, dat *ka* een meervoud aanwijzend woord is. *Kami* en *kamoe* zijn het meervoud van *mi* en *moe*".

Eerst zou *ka* van *maka* afkomstig zijn met de beteekenis van »reeds"; nu zou het de kracht hebben het meervoud te vormen. Hoe hier eenig logisch verband te vinden? In eene noot wordt er op gewezen, dat *moe* in het Lampoengsch als pers. v. n. w. enkelvoud gebezigd wordt, en in het Bataksch en Maleisch alleen als bez. v. n. w. Daarmede wil de heer VAN OPHUIJSEN bewijzen, dat *mi* en *moe* door middel van *ka* tot het meervoud zouden zijn gevormd. *Mi* en *moe* maken echter op mij den indruk, dat zij afslijtsels zijn van *kami* en *kamoe*.

»In *ketiganja*, *kelimanja*, alle drie, alle vijf, herkennen wij hetzelfde woord, dat in het Bataksch *akka* [in Bataksch karakter a n g h a geschreven] luidt, en in die taal overeenkomt met Maleisch *segala*, *sekalian*." pag. 160.

Ketiganja, *kelimanja* beteekent niet alle drie, alle vijf, schoon wij ze, in navolging van de verklaringen in de woordenboeken in verband met de eischen van het Hollandsch zoo mogen vertalen. Voor »alle drie", »alle vijf" moet het

Maleisch zijn *tiga-tiganja, lima-limanja. Ketiganja* geeft te kennen »tot de derde". Ons lidwoord *de* vinden wij hier uitgedrukt door het bezittelijke *nja*, b. v. *datang tiga orang, ketiganja bersendjata*, er kwamen drie personen, tot de derde van hen is gewapend. Een bewijs overigens, dat *ketiganja* is »tot de derde" vinden wij in het feit, dat b. v. *fasal jang ketiga* niet is alle drie artikelen, maar »het derde artikel, artikel drie". Vergelijke ook *kesemoeanja*, tot een geheel; *ketoenggalan*, tot eenheid gekomen, geïsoleerd; *doea hari ketiganja, ketiga harinja*, den derden dag. *Ka* heeft dus eene rangschikkende beteekenis bij telwoorden, waartoe het door zijne algemeene beteekenis: *tot*, zeer geschikt is.

Voor zooveel noodig een bewijs, dat *nja* in zulke gevallen gelijk is aan ons *de* en *het*. *Hai saudarakoe, inilah dosanja jang hamba perboeat*, Mijn broeder, dat is dan *de* schuld, door mij bedreven, Leesb. Dr. Van der Tuuk, Siti Hasanah 35, 7.

Ook het voorvoegsel *ter* zou volgens den heer Van Ophuijsen »reeds" beteekenen; inmers wij lezen op pag. 163:

»Is mijne meening juist, dat *ter* niets anders is dan *ta* in de beteekenis van r e e d s, a l, dan is het duidelijk, dat alle afleidingen met *ter* van verbaalstammen aanwijzen, dat eene handeling *heeft plaats gehad* — mijne cursiveering. »Zij verschillen dus in geen enkel opzicht van dergelijke afleidingen met *ka*".

Maar in eene noot op dezelfde pagina wijst hij er op, dat *terangkat* ook kan beteekenen »*kan* optillen" en »*kan* opgetild wolden". Tot bewijs voegt hij er bij: *Barang siapa tiada terangkat alahlah ia* [Sadj. Mal. 79, 9], Wie [den steen] niet kan optillen, die heeft het verloren. *Maka diangkat oleh N. N., tiada terangkat* [79, 11.], N. N. beproefde [den steen] op te tillen, hij was niet op te tillen." Verder tekst: »Door *ter* zeiden we wordt als *voltooid*, als een *fait accompli* (ik cursiveer) aangewezen, wat de inhoud van het verbum is. *Tertoetoep* kan beteekenen: is, was, enz.; heeft, had, enz. reeds gesloten".

Wat *ter* is heb ik daareven reeds gezegd. Zijne beteekenis

»tot" [er toe gebracht worden] kan ook »kunnen" bevatten. Die beteekenis is zoo eenvoudig, dat die niet door lange redeneeringen nader behoeft te worden verklaard. Een citaat slechts om te doen uitkomen, dat *ter* niet »reeds", een fait accompli, te kennen geeft. *Hai saudagar, bahwa anak toean-hamba itoe tiada landjoet oemoernja; apabila sampailah kepada delapan belas tahoen oemoernja, maka ia mati* t e r b o e n o e h *oleh radja Jemen*, Hik. radja benoea Jemen, leesb. Dr. VAN DER TUUK, 49, 4 v. o. Men leze niet: *ia mati — terboenoeh oleh radja Jemen*, maar *ia mati terboenoeh — oleh radja Jemen. Ter* wordt hier bij voorkeur gebezigd, om het toevallige, zooals uit het verhaal blijkt, te doen uitkomen, in onderscheiding van *mati* DI*boenoeh*, met opzet; de zin is dus »zal hij toevallig (er toe gebracht) gedood worden" enz.

Pag. 161. »Toen we *ka* bespraken deelde ik mede, dat het woord in dien vorm in het litterarisch Maleisch niet wordt gevonden, doch in een noot vestigde ik er de aandacht op, dat *kah* en *tah* als *keu* en *teu* in de Straits, Riou en Lingga, Pontianak, enz. worden uitgesproken, wat het vermoeden wettigt, dat zij oorspronkelijk *ka* en *ta* geweest zijn."

Dat *kah* en *tah* op de genoemde plaatsen als *keu* en *teu* worden uitgesproken, bewijst m. i., dat de Maleiers gemakshalve de *h* zoo zacht uitdrukken, dat de *a*-klank meer of min naar dien van *e* zweemt. Zulks geschiedt wel niet met *lah*, maar dat komt daarvan, omdat dit achtervoegsel als nadrukswoordje wordt gebruikt, het moet als zoodanig zijn vollen klank behouden. Evenals *kah* en *tah* moeten, vermoed ik, andere met *h* sluitende woorden, zooals *roemah*, *soedah*, van lieverlede hun *h* verloren hebben; te Batavia meen ik, waar de uitspraak dier woorden nagenoeg tot *roemee*, *soedee* is verbasterd; zelfs *lah* is er *la* en *leu* geworden.

»Dat *kah* en *tah* nu als vraagwoorden dienst doen, doet, beweert de heer VAN OPHUIJSEN, weinig ter zake. . . . of liever ik put uit dat feit het bewijs, dat zij inderdaad oorspronkelijk het werkelijk zijn van iets, het bestaan daarvan

als fait accompli voorstelden. Als ik een geluid hoor en vraag: *Apakah boenji itoe* of *Apatah boenji itoe?* dan veronderstelt die vraag reeds, dat ik een geluid gehoord heb, dat er werkelijk een geluid gehoord is" . . . enz.

Mij dunkt zeer natuurlijk; men doet zulk eene vraag niet als men geen geluid gehoord heeft, of als er niet werkelijk een geluid gehoord is, en *kah* of *tah* heeft in dat opzicht dan ook niets te verklaren. Zulk eene vraag wordt gedaan om te vernemen of men weet wat van het geluid de oorzaak is, waaromtrent de vrager in onkunde of in twijfel verkeert, wat door *kah* of *tah* wordt te kennen gegeven.

Verder de verklaring van den heer VAN OPHUIJSEN: Wanneer ik vraag: Wat zie je? in de beteekenis van: Zie je wat? — dan is het gebruik van *kah* of *tah* zeker onnoodig. Er moet een object zijn, dat gezien is, zal het bezigen van *kah* of *tah* gewettigd wezen."

Adakah of *adatah apa-apa kau lihat?* zou derhalve niet goed zijn, omdat gevraagd wordt of er iets is of niet? Toch wel, in plaats van *Ada apa-apa kau lihat?* wat minder krachtig is, omdat deze vraagvorm geen intentie genoeg te kennen geeft. Ziehier eenige citaten, waaruit blijkt, dat *kah* en *tah* gebruikt worden, niettegenstaande er geen fait accompli is: *Apatah di bitjarakan banjak lagi?* Bl. lez. I, 4, 5. Wat zou er nog veel te bespreken vallen, waartoe nog zooveel gepraat; *Apatah bitjara mamak bendahara akan si Djebat doerhaka itoe?* idem, 55, 11. Wat is uw gevoelen aangaande den weerspannigen Djebat? *Apatah soedahnja mait isterimoe boesoek?* id 255, 10. Wat zal het einde zijn? Het lijk van uwe vrouw stinkt. Hoe zal het gaan, immers het lijk enz. In plaats van *tah* zou hier ook *kah* kunnen worden gebezigd, hoezeer minder regelmatig.

Op dezelfde pagina (161) zegt de heer VAN OPHUIJSEN verder: »Kon ik voor *ka* wijzen op *djika*, *maka*, *tekâ*, voor *ta* zij de aandacht gevestigd op *serta*, dat geheel overeenkomt met *telah*, *setelah* en op *datang*, hetwelk gelijk is aan Jav. *tekâ*".

Het komt mij voor, dat de heer VAN OPHUIJSEN te veel op den klank der woorden afgaat en te weinig aandacht schenkt aan hunne beteekenis. Wat de overeenkomst van *serta* met *setelah* betreft, hij is tot het aannemen daarvan wellicht ook geleid door de verklaring in het woordenboek van mijn vader. Daar lezen wij: I *serta* (misschien 't skr. *sartha*, VAN DER TUUK) *samen, te zamen, tegelijk, mede, wat vergezelt, gezelschap* in dien zin, *mededoener, benevens*, enz. II verb. van *setelah* (kan even goed met I in verband gebracht worden, te meer, daar de verbastering niet gesteund wordt door andere voorbeelden, VAN DER TUUK) *zoodra, nadat*."

Mijns inziens zijn de sub I opgegeven beteekenissen alle juist; maar van de twee onder II vermeld, is *nadat* niet aannemelijk, verbeeld ik mij, vooral niet als rechtstreeks van *serta*, zooals uit de opmerking van Dr. VAN DER TUUK moet worden opgemaakt. Er bestaat een groot verschil in beteekenis tusschen *serta* en *setelah*. *Serta* geeft nl. te kennen »tegelijk met": *serta soedah maligai itoe, maka radjapoen berpindalah kesitoe*, d. i. onmiddellijk, zonder eenige tusschenpoozing, tegelijk met de voltooiing als het ware, verhuisde de vorst, terwijl, wordt *setelah* in dien zin gebezigd in plaats van *serta*, het verhuizen wordt, althans kan worden voorgesteld, als eenigen tijd na de voltooiing van het paleis plaats te hebben. Bij de verklaring der beteekenis van *serta* werd men misleid door uitdrukkingen als b.v. *serta tampak kapal itoe bandera poen dipasang oranglah; serta begitoe*, enz. *Serta* kan hier met *nadat* vertaald worden, maar de eigenlijke bedoeling is *tegelijk met*. Tot bewijs: *Hai saudarakoe, djanganlah toeanhamba harap akan hamba, melainkan haraplah toeanhamba akan Allah* ta'ala *djoega jang memeliharakan hambanja. Setelah itoe maka saudagar itoe poen pergilah*, Leesb. Dr. v. D. T. Siti Has. 2, 5 v. o. *Setelah radja berpikir jang demikian itoe serta dengan doekatjitanja*, Pandja Tanderan, Dr. v. D. T. 5, 1 v. o. *Serta* zou in deze zinnen gebezigd kunnen worden in stede van

setelah, maar *setelah* in plaats van *serta* in den laatsten zin zou eene absurditeit geven. Daarom zegt de Maleier ook nooit *sahaja berdjalan setelah*, maar *serta dengan mareka itoe*.

Na die gelijkstelling, van *serta* met *setelah*, laat de heer VAN OPHUISEN zijne verklaring volgen omtrent het ontstaan van *ter*, waarbij hij het vermoeden koestert, dat de *r* van *serta* later is ingevoegd. Daarop zegt hij op pag. 162: »Een ander voorbeeld van inschuiving der *r* is *tertawa*. We weten dat een klinker in de Mal. Polynesische talen meermalen wordt gescheiden door een *h*, bv. *djat*, *djahat*; of door eene *w*, bv. Bat. *dan* Mal. (*tjen*) *dawan*. Naast *ra* heeft men *rawa* (Min. raå = ons Rau)" enz.

Zeer te betwijfelen, wat de inschuiving der *r* betreft. *Ter* is hier het bekende voorvoegsel en *tawa* het grondwoord. Dat vindt hierin zijne verklaring: Men lacht niet zonder oorzaak; daarom bedient men zich van *ter* »[door iets] gebracht worden tot", waarbij aan een subject wordt gedacht. Bataviaasch Mal. *ketawa* [naast *tertawa*], »gekomen zijn tot lachen", dus de oorzaak niet uitgedrukt. Voorts wanneer *tertawa* grondwoord was, dan zou de eerste lettergreep in het Bataviaasch Mal. niet met *ke* verwisseld kunnen zijn. Dat wij hier met grondwoord en voorvoegsel te doen hebben, bewijst ook het feit, dat nooit gehoord wordt *tertawa-tertawa*, wel *tertawa-tawa*. Zelfs bij MARSDEN, die *tertawa* in zijn geheel als grondwoord beschouwt, haalt, zonder nadenken blijkbaar, dit voorbeeld aan: *Tertawa-tawa kemati-matian rasanja dajang itoe*. Ook bij KLINKERT vinden wij *tertawa-tawa*, onder *tawa*: *djanganlah terlaloe tertawa-tawa djoewa*. Daarbij mogen wij niet uit het oog verliezen, dat echt Maleische woorden, waaronder *tawa* behoort, meestal tweelettergrepig zijn.

»Lachen is in het Bataksch *mantata* of *martata*, zegt de heer VAN OPHUIJSEN verder, het grondwoord is *tata*, verdubbeld *ta* dus".

Moet dat woord als eene verdubbeling worden beschouwd alleen opgrond dat zijne lettergrepen eensluidend zijn? Zou

het niet eene inkrimping zijn van *tertawa*, waarbij *ter* [uitgesproken *te*, omdat het grondwoord met een medeklinker begint] is geworden *ta*, dus *ta-ta*, en *wa* geheel is weggelaten alleen om een tweelettergrepig grondwoord te hebben, terwijl in de plaats van *ter* als voorvoegsel is gekomen *man* af *mar*?

Volgen wij den heer VAN OPHUYSEN verder in zijne redeneering:

»In het Maleisch zou het worden *tawa-tawa*. Nu kan men dikwerf waarnemen, dat in plaats van een woord te verdubbelen de Maleier wel voor het enkelvoudige woord de aanvangsletter met volgende *e* plaatst. Men vindt *bebèrèk* naast *bèrèk-bèrèk*; *djedjenang* naast *djenang-djenang*. Vergel. ook *lelaki* naast *laki-laki*. Op dezelfde wijze ontstond stel ik mij voor, *tetawa*, dat *tawa-tawa* geheel verdrong."

Die wijze van woordvorming is onmaleisch; zij is Javaansch en wordt alleen op Java als Maleisch toegepast. Zoo is *djedjenang* Batav. Mal. Het komt voor in het woordenboek van mijn vader, doch is met een sterretje gemerkt, wat beteekent: geen Riousch Mal. Volgens de daarbij door Dr. VAN DER TUUK gestelde opmerking is het Balineesch, waarvan het Batav. vele woorden ontleend heeft. *Bebèrèk* in pl. v. *bèrèk bèrèk* is ook onmaleisch, in dat woordenboek eveneens met een sterretje als zoodanig aangeduid, afkomstig van Crawfurd. Deze woorden komen wel voor in het woordenboek van KLINKERT, zonder eenige aanduiding, maar daar mogen wij niet op afgaan, — er zijn meer dergelijke onzuiverheden in zijn woordenboek aan te wijzen. *Lelaki* is ook Batav. Maleisch.

Overigens zij de aandacht gevestigd op het volgende:

KLINKERT heeft als grondwoord aangenomen *tawa*, met de afleidingen *tertawa*, *menawakan*, *menawai*, alsmede *ditertawakan*, *ditertawai*: Wat *ter* in deze twee laatste afleidingen te beteekenen heeft, wordt niet gezegd. Maar *tertawa* komt bij hem ook als stamwoord voor, met de verklaring, dat het van 't »ongebruikelijke" *tawa* is gekomen; de afleidingen van

dat *tertawa* zijn: *menertawakan* en *menertawai*. Aangezien bovendien van het eene woord niet naar het andere is verwezen, zoo mogen wij gerust aannemen, dat hij ze, zeer ten onrechte natuurlijk, geheel afgescheiden van elkander heeft behandeld. Wel staat bij *tawa*: »zie ook *tawak*." *Tawak* komt echter niet voor. Bedoeld zeker: *tawak-tawak*. Maar waartoe deze verwijzing dienen moet is mij niet duidelijk. Immers *taweu* — zoo is de uitspraak van *tawa* — kan niet in eenig verband staan met *tawak* of *tawak-tawak*. Mijn vader neemt *tawa* en *tertawa* beide als grondwoord op, met verwijzing van het tweede naar het eerste woord. Uit de onder *tawa* voorkomende afleiding *tertawa* is op te maken, dat mijn vader *ter* als voorvoegsel beschouwt. Bij *tertawa* als stamwoord vinden wij echter deze verklaring: »In de afleidingen door de praefixen *ber*, *ter* en *per* laat het stamwoord, tegen de regelen der euphonie, aan die praefixen hunne *r*, terwijl het zijne eigenlijke *r* loslaat en den vorm *tetawa* aanneemt."

Ook na kennisname daarvan gevoel ik mij gedrongen, bij mijne meening te blijven, dat nl. *tertawa* tot grondwoord heeft *tawa*, en dat zijne afleidingen *menertawai*, *ditertawai* enz. nagenoeg op dezelfde oneigenaardige wijze zijn ontstaan als *mengehendaki*, *dikehendaki*, *mengediami*, *dikediami* van *hendak* en *diam* als oorspronkelijke stamwoorden.

Pag. 200. »Hierboven beschouwden wij uitsluitend de *ber*- en *me*-derivaten van stamwoordelijke verba. Al wat echter door ons omtrent deze afleidingen werd in het midden gebracht, geldt ook voor dergelijke derivaten van afgeleide verbaalstammen."

»De verhouding tusschen *mempersembahkan* en *bepersembahkan*, tusschen *membaiki* en *berbaiki*, tusschen *melepaskan* en *berlepaskan*, is dezelfde als tusschen *memboeat* en *berboeat*, *mendjoeal* en *berdjoeal*."

Ik moet aannemen, dat de heer VAN OPHUIJSEN omtrent die verhoudingen zich eene minder juiste voorstelling maakt. Immers hij spreekt ook van de verhouding tusschen *membaiki*

en *berbaiki* (1). Deze laatste vorm bestaat niet. *Ber* en *i* te zamen gebezigd zouden met elkander in conflict zijn, omdat, terwijl *ber* een toestand aanduidt, *i* daarentegen te kennen geeft, dat eene actie op een object wordt uitgeoefend. Dit is wel is waar het geval met *ber* in vereeniging met *kan*, maar *kan* = »doen zijn" brengt het object in den toestand door *ber* uitgedrukt.

»Toen wij beweerden, vervolgt de heer VAN OPHUIJSEN, dat de *ber*-derivaten een dubbelzinnig karakter vertoonden, vermelden wij eenige voorbeelden, waaruit moest blijken, dat de voorgebrachte woorden eene passieve beteekenis hebben."

Ook deze bewering komt mij minder juist voor, zooals ik boven reeds heb aangetoond — *beras bertoemboek*, *beras ditoemboek*.

Ik citeer verder:

---

(1) De vorm *ber* met *i* komt menigmaal voor in het wdb. van mijn vader, oorspr. uitg., maar dat is eene vergissing. In zijne Vormveranderingen is die vorm niet te vinden. Ook in de Spraakkunst van Dr. DE HOLLANDER vinden wij dien vorm, zie zijn vijfde uitg. p. 74: *berbaiki*. Dit is een verknoeid woord. Ten gevolge van het verkeerd plaatsen van het puntje van de p is ڤربيڠكي geworden بربيڠكي De heer DE HOLLANDER was een uitmuntend taalgeleerde, maar kende het Maleisch niet praktisch, zoodat hij alles aannam wat hem in handschriften tegenkwam. Ongelukkig is er zoo goed als *geen enkel* handschrift te vinden, dat volkomen zuiver is. Zoo lezen wij op pag. 78 van die spraakkunst: *Maka kata siti Saleh; Ja ajahanda, tjeriterai lagi olehmoe*. Dit voorbeeld, zegt Dr. DE HOLLANDER, dient om aan te toonen, dat het direct object (hier *hamba* van *tjeriterai*), somtijds verzwegen wordt, wanneer het uit den zin genoegzaam bekend is. Dat *tjeriterai* moest *tjeriterakan* zijn, tot dir. obj. hebbend, zaken vooraf reeds besproken. Het bedoelde dir. obj *hamba* zou verzwegen kunnen worden, als de zin uit twee of meer deelen bestond: HAMBA *ingin hendak mendengar, tjeriterallah olehmoe*. Nog een voorbeeld, pag. 61: *Ada jang menaroeh djebak, ada jang menaroeh getah, tiada ia djoega tangkap boeroeng itoe*. Dat Maleisch is eene verknoeiing van den afschrijver; اي moet ايت zijn, *itoe* (*poen*) = doch, desniettemin, terwijl تر van تڠكڤ is uitgevallen. Zuiver moest de zin dus luiden: *Ada jang menaroeh djebak ada jang menaroeh getah, itoe* [*poen*] *tiada djoega tertangkap boeroeng itoe*. En die verknoeide zin heeft Dr. DE HOLLANDER er toe geleid, te verklaren dat de woorden *zetten* of *leggen* [*menaroeh*] werkwoorden zijn, maar het *niet vangen* [*tiada tangkap*], als zijnde geen effect van het subject, alleen niet in den vorm van een werkwoord wordt uitgedrukt!

»Het zal velen opvallen, dat van menigen verbaalstam geen *ber*-afleiding met actieve beteekenis in gebruik is."

Het kan niet opvallend zijn, wijl het zoo natuurlijk mogelijk is: *ber* met eene actieve beteekenis bestaat in het geheel niet; daarom gebruikt men niet b. v. *berlompat*, maar *melompat*, omdat actie moet worden aangeduid; zoo ook niet *berlajang* maar *melajang*, enz. Maar *berlompat*, *berlajang* en meer dergelijke afleidingen mogen, *moeten* gebezigd worden, indien toestand valt te kennen te geven.

»Toch zijn er eene ontelbare menigte *ber*-verbindingen die als actief moeten worden opgevat, maar dan met al of niet verdubbelden verbaalstam, nog voorzien van het achtervoegsel *an*. *Berboenoeh-boenochan*, *berlihat-lihatan*, *berhadapan*, *berpandangan* enz. zijn dikwijls voorkomende woorden, terwijl *berboenoeh*, *berlihat*, *berpandang* ongetwijfeld hoogst zelden, zoo ooit worden aangetroffen."

Bij het verklaren der beteekenis in het algemeen van vormen heeft men m. i. er niet op te letten, of deze of gene daarvan al dan niet veelvuldig voorkomt in verband met dit of dat grondwoord. Zoo is o. a *memakan* zeer zeldzaam, in die mate zelfs, dat getwijfeld moet worden of het gebruik daarvan wel Maleisch is; maar dat neemt immers niets weg van de kracht en beteekenis van den *me*-vorm. Zulks is ook het geval met den *ber*-vorm. Het zelden of ooit voorkomen van *berboenoeh*, *berlihat* belet niet, dat de *ber*- in tegenstelling met den *me*-vorm toestand aanwijzend is en daarom nooit actief kan zijn; vooral niet met het achtervoegsel *an*, al dan niet met verdubbelden stam. Want deze afleidingen geven met meer kracht toestand te kennen dan de gewone of eenvoudige *ber*-vorm, en wel den toestand waarin twee of meer subjecten zich bevinden.

Het zij mij vergund van deze gelegenheid gebruik te maken de aandacht te vestigen op den vorm: verdubbeld grondwoord, waarvan het tweede gedeelte *me* aanneemt. Deze vorm duidt met meer intensiteit actie aan dan de enkelvoudige *me*-vorm. Men beweert, dat deze dubbele *me*-

vorm wederkeerigheid te kennen geeft. Die bewering is in zooverre juist, wanneer het grondwoord transitief is. Er wordt daarbij echter niet gedacht aan de objecten, die de handeling ondergaan, maar uitsluitend aan de subjecten, die de handeling verrichten. Daarom neemt deze vorm niet het achtervoegsel *i* aan. Hij dient eigenlijk tot niets anders dan tot bijwoordelijke bepaling. Een paar voorbeelden: *timboel-tenggelam didalam pekerdjaän* »toelis-menoelis", *doedoek dengan seorang dirinja* »pikir-memikir". Laat mij daarbij voegen een paar citaten, voorkomende in de spraakkunst van den heer GERTH VAN WIJK, die zeker oorspronkelijk zijn: pag. 140, eerste uitg.: *Setelah bertemoe laloe berperang terlaloe ramai tetak-menetak; baharoelah kelihatan orang berperang oesir-mengoesir.* Volgens den heer GERTH VAN WIJK moeten *tetak-menetak* met »elkander houwen" en *oesir-mengoesir* met »elkander nazetten" worden vertaald. Die vertalingen zijn echter minder juist; want »elkander houwen" is *seorang menetak seorang*, »elkander nazetten" *seorang mengoesir seorang*. Men zou kunnen zeggen, dat deze twee soorten Maleische uitdrukkingen beide op die eene wijze vertaald konden worden. Juist, maar het eigenaardige van het Maleisch zou daarmede niet teruggegeven worden. Nemen wij om dit te bewijzen zijne eerste vertaling van zijn eerste citaat: »toen zij elkander ontmoetten, ontstond er een hevig gevecht" — het zou beter zijn als er stond: zeer *levendig* gevecht, want *hevig* is *keras* — »en allen hieuwen naar elkander." De tekst bedoelt echter dit: nadat zij elkander ontmoet hadden, vochten zij zeer levendig (ontstond er een algemeen gevecht), houwend en wederhouwend.

Op pag. 201 der Taalstudiën worden de voorvoegsels *pe* en *per* besproken. De heer VAN OPHUIJSEN wijst er op, dat zoo goed als alle beoefenaren der Maleische taal *berboeat* als actief werkwoord beschouwen en *perboeat* als het passivum daarvan, ontstaan door eenvoudig de *b* van *ber* in *p* te veranderen. Hij echter is van meening, dat *perboeat* een verbaalstam, en *berboeat* een nomen verbale is, omdat het, zegt hij, te

eigenaardig zou wezen, dat een werkwoordstam werd gevormd van zijn nomen verbale, wat, zoo beweert hij, »volkomen in strijd zou zijn met de feiten". Derhalve zouden *memperboewat* en *beperboeat* derivaten zijn of althans kunnen wezen van *perboeat*.

»Ware de meening van bovenbedoelde taalbeoefenaren juist — zoo vervolgt de heer VAN OPHUIJSEN —, dan zou naast *ber*-derivaten [agens-vorm] steeds een *per*-derivaat [patiens-vorm] moeten voorkomen. De waarneming leert ons, dat van eene groote menigte *ber*-derivaten [agens-vorm] de patiens-vormen niet anders zijn dan grondwoorden waarvan de derivaten zijn afgeleid.

„*Berdjoeal-koedjoeal*, niet *koeperdjoeal*; *berdjemoer-didjemoer*, niet *diperdjemoer*".

In de eerste plaats moet ik er op wijzen dat, indien de waarneming ons niet tot de ontdekking van *koeperdjoeal*, *diperdjemoer* heeft gebracht, zulks alleen bewijst, dat *per* niet gebruikelijk is bij *djoeal* en *djemoer*, evenals bij vele andere grondwoorden, b.v. *goenting*, *tanam*, *tendang*, *toemboek*, enz., wat ter zake niets afdoet. Overigens vestig ik er met nadruk de aandacht op, dat daaruit ten duidelijkste blijkt, dat *per*, hier bedoeld, een niets beteekenend toevoegsel is; het kan overal gebezigd, maar ook gemist worden, uitgezonderd daar waar het misbruik reeds ingeworteld is, b.v. bij *isteri*: *diperisteri*, niet *diisteri*. Het zou daarom geen grammaticale buitensporigheid zijn, als men *djoeal*, *djemoer* en de andere, door mij opgegeven woorden eerst met *per* verlengde om ze daarna met *koe*, *kau*, *di* enz. te bezigen. Zou b.v. *diperharimaui* grammaticaal fout zijn naast *diperkoedai*, omdat de eerste uitdrukking [met *per* nl.] niet gebruikelijk is?

»Al wil ik gaarne toegeven," zegt de heer VAN OPHUIJSEN verder, »dat naast den verbaalstam *per* veelvuldig een nomen verbale voorkomt, dat alléén van den verbaalstam verschilt in de beginletter, die *b* is, — aannemen, dat althans oorspronkelijk beide vormen in eenig verband met elkander

hebben gestaan, kan ik niet. Zij hebben eerst naast elkander bestaan en zijn later voor elkander geworden wat ze nu zijn."

Ik ben van meening, dat het *hierbedoelde* »per", voorheen niets hoegenaamd te maken heeft gehad met *ber*, evenmin als thans.

Op pag. 202 wordt beweerd, dat ook van substantieven met *per* verbaalstammen worden gevormd, beteekenende »iemand of iets maken tot wat het grondwoord is: *peristeri* = tot echtgenoote maken: *persoenting* = tot soenting maken: *perkoeda* = tot paard maken, als paard gebruiken."

Zooals ik boven reeds opmerkte, heeft dit *per* volstrekt niet den minsten invloed op de beteekenis der daarmede verbonden woorden. *Peristeri, persoenting, perkoeda* zijn dan ook verkortingen van *peristerii*, of van *peristerikan*, *persoenting* van *persoetingi* of *persoentingkan*: *perkoeda* van *perkoedai* of *perkoedakan*. De vorm met *i* wordt echter niet gebezigd bij woorden eindigend op *i*, doch aan het beginsel wordt daardoor niets te kort gedaan. Dit zij voor zooveel noodig opgemerkt. De beteekenis van *peristeri (i)* is iemand als echtgenoote behandelen, d. i. echtgenoot zijn tegenover eene vrouw; tot echtgenoote maken moet men absoluut *peristerikan* bezigen: *kan* mag daarbij echter verzwegen worden, wanneer zulks geen aanleiding geeft tot begripsverwarring, b.v. anaknja diperisterinja *kepada* . . . . Maar deze verkorting is niet aan te bevelen. Intusschen blijkt dat *per* verbonden met een substantief, niet *maken, doen zijn* beteekent. Aangenomen evenwel voor een oogenblik, dat *per* die beteekenis kan geven, — wat moet dan *dipersoentingi* beduiden? — b.v. *tocan poeteri itoe dipersoentingi* [*dengan*] *boenga*. Dat *maken, doen zijn* zou op *toean poeteri* moeten slaan! Hier zou men wellicht kunnen beweren, dat *per* door den invloed van *i*, zich met het grondwoord is gaan vereenigen met verlies van zijn causatieve beteekenis of kracht, evenals verklaard wordt dat *kan* de zijne moet missen op gezag van *per*. Ik voor mij geloof, dat eene stelling, zoo kneedbaar, wetenschappelijk niet aannemelijk is.

Wij lezen op pag. 202—203: »Nu weet men, dat om ons tot deze woorden te bepalen, de vormen *beristeri*, *berkoeda*, *bersoenting* bestaan, die »eene echtgenoote hebben", »te paard zitten", »een soenting dragen" beteekenen; we weten dat indien substantieven door middel van *akan* met die *ber*-verbindingen worden vereenigd, ze beteekenen: [iemand] als of tot echtgenoote hebben, iemand of iets als paard gebruiken, iets als soenting hebben, — maar dat dit *akan* niet absoluut noodig is, om de laatstbedoelde beteekenissen aan genoemde *ber*-verbindingen toe te kennen. *Hamba beristeri anak penghoeloe kami*, ik heb de dochter van onzen penghoeloe tot vrouw; *akoe berkoeda kerbau kami*, ik gebruik onzen karbouw tot paard; *akoe bersoenting boenga tandjoeng*, ik heb tandjoeng-bloemen als soenting."

Hamba beristeri anak penghoeloe kami met de beteekenis: ik heb de dochter van onzen penghoeloe tot vrouw, is eene verkorting van *hamba beristerikan* enz.; anders is *anak penghoeloe* in het Maleisch geen direct object, maar treedt eenvoudig als bepaling op van *beristeri* = getrouwd zijn, en *anak penghoeloe* kan dan ingeleid worden met *dengan* = met; vergel. *hamba berbini* [*kan*] *anak si Amat*, *hamba berbini* [*dengan*] *anak si Amat*. Dit woord *bini*, laag van *isteri*, is door zijn algemeen gebruik geschikter om het door mij bedoelde verschil te doen uitkomen. Vergl. ook *kain bertepi* [*kan*] *mas*, *kain bertepi* [*dengan*] *mas*. De beteekenissen der verschillende afleidingen van *isteri* zijn in de woordenboeken niet correct opgegeven. In de practijk zijn zij gangbaar, omdat de verhaspeling »Maleisch" is en reeds het burgerrecht heeft verkregen; doch waar het grammaticale verklaringen geldt, mag men zich niet door de ten gevolge van zulke verhaspelingen ontstane valsche begrippen laten leiden.

Pag. 203. »Wilde men op *anak penghoeloe*, *kerbau kami*, *boenga tandjoeng* speciaal de aandacht vestigen, dan kan zonder eenig bezwaar van de vormen *hamba peristeri*, *koeperkoeda*, *koepersoenting* worden gebruik gemaakt." Verder:

»*Peristeri* staat dus tegenover *beristeri*, *persoenting* tegenover *bersoenting*, *perkoeda* tegenover *berkoeda* als patiens-vorm tegenover agens-vorm."

Het woord *isteri* en zijne afleidingen zijn wegens de bovenbedoelde verhaspeling niet geschikt voor besprekingen in verband met grammaticale beteekenissen. Nemen wij daarom het woord *soenting* en voegen wij daarbij nog het woord *radja* in pl. v. *koeda*, omdat men dit woord niet in alle vormen kan bezigen zonder, wat de beteekenissen betreft, in absurditeiten te vervallen. Allereerst moet ik er op wijzen, dat *ber*, als zijnde toestand aanwijzend, geen agens-vorm kan scheppen; immers waar sprake is van agens moet aan werking mogen worden gedacht. Daarom zijn die tegenoverstellingen: toestand tegenover actie niet mogelijk. Dit nu vaststaande, worden wij tot het volgende geleid: *Persoenting* is eene verkorting van *persoentingi* of van *persoentingkan*; supprimeeren wij dat overtollige *per*, die afleidingen treden dan in hare eigenlijke vormen op: *soentingi*, *soentingkan*, en zij staan als patiens-vorm tegenover *menjoentengi* en *menjoentingkan* als agens-vorm. Dit alles is ook het geval o. a. met *radja* als grondwoord: *peradja* = *peradjai*, *peradjakan*; zonder *per*: *radja* = *radjai*, *radjakan* en die vormen staan tegenover *meradja*, *meradjai*, *meradjakan*.

Ik zal den heer Van Ophuijsen niet verder in zijne beschouwingen volgen. Het bovenstaande is m. i. voldoende; ook tot opwekking van hen die belang stellen in de zaak tot het in studie nemen van al hetgeen ik ter vermijding van te groote uitgebreidheid van mijn opstel, onbesproken heb moeten laten.

EEN MISKENDE ARABISCHE PALATAAL

DOOR

C. SNOUCK HURGRONJE.

In eene rectificatie van hetgeen de Heer ROUFFAER (Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië, Afl. 36, blz. 365) over het bij Ptolemaeus voorkomende Jabadioe had gezegd, geeft Prof. H. KERN (1) tevens eenige opmerkingen betreffende het bij enkele oude Arabisch schrijvende reizigers en geografen aangetroffen زابج, hetwelk door Orientalisten gewoonlijk *Zābedj* getransscribeerd en als = Java (Djaba, Djawa) verklaard werd. Volgens Prof. KERN is de juiste transscriptie *Zābaga*, Arab. uitspraak van *Dzjāwaga* (Jāvaga), gelijk mede uit het Tamil Cavacam, d.i. Javaansch, blijken kan.

Ofschoon geenszins van de juistheid dezer gelijkstelling overtuigd, wensch ik dienaangaande verder niets in het midden te brengen (2), daar mijne wijsheid ter zake negatief is en met een vraagteeken eindigt.

Maar Prof. KERN heeft in verband met deze uiteenzetting een uitstapje — een misstapje is het eigenlijk — op het gebied der Arabische phonetiek gemaakt, dat ik even wil bespreken. Voor Indologen, die geen Arabisch kennen, is zulk eene dwaling wel vergeeflijk, doch weerlegging ook voor andere

---

(1) Bijdragen tot de Taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië, Deel LVIII ('s Gravenhage 1905), bladz. 364–367.

(2) Alleen zij nog opgemerkt, dat naar Arabische transscriptiegewoonte te oordeelen, de ج van زابج hoogstwaarschijnlijk sluiter eener syllabe is.

niet-Arabisten niet overbodig, waar de vergissing door iemand van overigens zoo onbetwist gezag op linguistisch gebied als Prof. KERN begaan is.

Prof. KERN zegt: »Voorts berust de transcriptie van de »derde letter van 't alfabet met *dj* op miskenning van de »geschiedenis van die letter. Een duizend jaar geleden had »die letter nog niet de hedendaagsche palatale uitspraak, »ten minste niet algemeen, maar had ze nog de oorspronkelijke »waarde van een gutturaal. Een der bewijzen ligt in 't feit »dat de Indische *dzj*-klank onveranderlijk bij Arabische »schrijvers werd weergegeven door ج, natuurlijk omdat de »palatale media ontbrak, zoodat men den klank die daarop »het meest geleek koos."

Eene hedendaagsche palatale uitspraak van de ج is evenmin algemeen als eene van vóór 1000 jaren. Het is overbekend, dat de door die letter afgebeelde klank in een groot deel van Egypte en in menig ander deel van het Arabische taalgebied heden ten dage gutturaal is, óók waar hij dit vroeger niet was. Maar evenmin was vóór 1000 jaren de gutturale uitspraak algemeen; wat meer is, zij gold reeds toen als dialectisch en verkeerd. De vóór meer dan 1000 jaren gestorven vader der Arabische spraakkunst Sibawaih (1) heeft het linguaal-palatale karakter der ج ondubbelzinnig geboekstaafd, terwijl hij de varianten van dien klank *g* of *zj* (namelijk de Fransche *j* in *je*) als bij uitzondering voorkomende, afkeurenswaardige afwijkingen van het normale voorstelt.

Tal van phonetische verschijnselen, die de Arabische grammatica zoowel als het lexicon ons leeren kennen, bevestigen de juistheid van het door Sibawaih en anderen geconstateerde feit. Zeer zeker kwam ook destijds de gutturale uitspraak voor, en enkele gevallen, waarin ج met ك afwisselt, verklaren zich daardoor. Maar daartegenover staan

---

(1) Deel II, bladz. 453 der uitgave van DÉRENBOURG. Men kan verder het opstel van K. VOLLERS: „System of Arabic sounds", bladz. 142 en vv. met vrucht raadplegen.

de bekende talrijke gevallen der afwisseling met *j* (ي), en sommige met *d* (د) en *z* (ز) (1).

Of de gutturale uitspraak vóór ± 1000 jaren meer verbreid was dan thans, kan niemand uitmaken. Of zij in nog oudere tijden de algemeene is geweest, evenmin. Het is wel verleidelijk, eene op een gegeven oogenblik waargenomen verscheidenheid te verklaren door eene oorspronkelijke éénheid, waaruit zich die veelheid kan hebben ontwikkeld, maar mij schijnt die methode niet streng wetenschappelijk. De Paradijs-legende heeft er meer aandeel in dan menig modern taalgeleerde vermoedt. De eenvoudigste verklaring is op historisch, ook taalhistorisch gebied, lang niet altijd de juiste. Zonder dus de mogelijkheid te ontkennen dat de diverse klanken, die sinds menschenheugenis door de ج worden weergegeven, alle hunnen oorsprong nemen in éénen Semitischen gutturaal, toegevende zelfs dat het niet ondenkbaar is, dat de eenheid van dien klank in overoude tijden zich zelfs in het bijzonder op Arabisch gebied nog had weten te handhaven, moeten wij nadruk blijven leggen op het feit, dat zich in historische tijden zulk eene eenheid niet laat constateeren, en allerminst gutturale eenheid.

Het feit, dat Prof. KERN als »een der bewijzen" van het gutturaal karakter der ج vóór ± 1000 jaren wil laten gelden, zou alleen kunnen dienen om *waarschijnlijk* te maken, dat in die betrekkelijk kleine kringen, waaruit Arabisch schrijvende of sprekende lieden voortkwamen, die zich met Indië bezig hielden, de gutturale ج de heerschende was. Daar nu de gutturale uitspraak in ouden tijd in het bijzon-

(1) Leerzaam is hier de studie van den stam أجل; daarbij observeert men afwisseling van ج en ي in إِجَّل = إِيَّل steenbok, van ج en د in إِجْل = إِدْل, van ج en ز in het gebied, dat de stammen أجل en أزل (in den zin van حبس) met elkander gemeen hebben. Er zijn trouwens meer voorbeelden van afwisseling van *z* en *dj* in het oude Arabisch.

der aan de bewoners van Zuid-Arabië en het plebs van Baghdad (1) wordt toegeschreven, is die waarschijnlijkheid niet gering, maar tot zekerheid kan men zelfs deze onderstelling niet brengen. De ervaring leert toch, dat een gering verschil van bijna identieke klanken in verschillende talen vaak voldoende is om bij het overnemen van woorden der eene in de andere verder dan noodig ware van het origineel te doen afwijken en juist niet »den meest gelijkenden klank te kiezen". De Indonesische talen, welker *j* min of meer semivocaal is, drukken meestal niet daarmede, maar met *dj* den Nederlandschen *j*-klank uit (*djas*, *djongos*). Wat meer zegt, de tegenwoordige Ḥadhramieten, wier ج zeer stellig palataal en in sommige hunner dialecten van ڲ niet te onderscheiden is, worden door het geringe verschil tusschen hunne eigene en de Inlandsche ج ook nu nog vaak genoopt om de laatste door *j* te vervangen; zij spreken van *zâga* om hunne beurt bij den gardoedienst aan te duiden (Mal. *djaga*) en noemen de Inlandsche politiebeambten op de particuliere landen, de *djoeragans*: *zurêgân*. Het staat niet geheel vast of de classieke Arabische ج = *dzj*, of = *dj* (*d j*) is. In ieder geval kan het verschil der ج van de Arabieren, die de Indische namen weergaven, met de Indische of Indonesische *dzj* of *dj* even belangrijk zijn geweest als dat tusschen den Maleischen en den Nederlandschen *j*-klank, of dat tusschen de Ḥadhramitische en de Maleische ج van heden.

De transcriptie der ج met *dj* berust dus allerminst op miskenning van de geschiedenis van die letter, of beter van den daardoor voorgestelden klank, en die door *g* daarentegen (al moge zij om andere redenen in sommige gevallen aan te bevelen zijn) op eene onbewijsbare en binnen de grenzen van het Arabisch onwaarschijnlijke hypothese over die geschiedenis.

---

(1) Zie VOLLERS, a. w. bladz. 143.

IN MEMORIAM.

Dr. J. L. A. BRANDES.

Den 26en Juni ll. is ons medelid der Directie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, Dr. J. L. A. BRANDES in den ouderdom van acht en veertig jaren overleden.

De wetenschap van Indië heeft door zijnen dood een verlies geleden, waarvan zij zich niet spoedig zal kunnen herstellen. Niet het minst zal zijn heengaan worden gevoeld in het Bataviaasch Genootschap; de plaatsen, welke hij daar innam, zal men in een afzienbaren tijd niet op zijner waardige wijze kunnen vervullen.

Het zij mij vergund in de volgende bladzijden in het licht te stellen, wat de indologie, en meer in het bijzonder het Bataviaasch Genootschap aan BRANDES te danken heeft. Eene opsomming van BRANDES' geschriften en van zijne functiën in het Genootschap, met de datums, wordt achter deze herdenking van onzen betreurden vakgenoot medegedeeld.

Aanvankelijk in de theologie gestudeerd hebbende, en na het doctoraal-examen in de faculteit der godgeleerdheid te hebben afgelegd, vestigde BRANDES zich als student in de letteren te Leiden, met het voornemen zich het enkele jaren te voren ingestelde doctoraat in de taal- en letterkunde van den Indischen Archipel te verwerven. Onmiddellijk vestigde hij de aandacht op zich door zijn aanleg voor taalstudie, en door zijn noeste vlijt en zijne acribie in het verzamelen en bewerken der gegevens voor het netelige onderwerp van studie dat hij zich gekozen had, en dat de stof voor zijne dissertatie geleverd heeft: de toepassing der methoden waardoor de Indo-Germaansche taalwetenschap zoo schitterende resul-

taten had verkregen op de talen van de Westelijke helft des Indischen Archipels.

Reeds de bepaling van de grens tusschen Westelijke en Oostelijke afdeeling in linguistischen zin was de vrucht van ontzagwekkenden arbeid. Dit wordt duidelijk wanneer men bedenkt dat hij voor de meeste talen was aangewezen op eenige zeer korte spraakkunsten, enkele, dikwerf gebrekkige woordenlijsten, welke hij voor zijn doel vaak geheel moest omwerken, en teksten die vooraf lexicografisch door hem moesten behandeld worden, voordat hij ze voor zijn onderzoek gebruiken kon. Men begrijpt welk een arbeid in zijn proefschrift: »Bijdrage tot de vergelijkende klankleer der Westersche Afdeeling van de Maleisch-Polynesische taalfamilie" is vertegenwoordigd; gerustelijk mag men zijne dissertatie een meesterstuk noemen; met hare verdediging, op 3 Juni 1884, maakte hij op voortreffelijke wijze zijne intrede in de wetenschappelijke wereld.

In de laatste jaren van zijnen studietijd had hij zich, voor zoover zijne taalvergelijkende studiën en zijne bibliographische werkzaamheid onder leiding van den hoogleeraar Veth het toelieten, ernstig toegelegd op het Oud-Javaansch en de Javaansche epigraphiek; met de opdracht om in deze richting voort te gaan werd hij in het jaar zijner promotie als ambtenaar voor de beoefening der Indische talen naar Indië gezonden.

Hier wijdde hij zich — eenigen tijd op Bali onder Van der Tuuk en overigens in Batavia op het met Oud-Javaansche inscripties zoo rijk voorziene terrein van het Museum van het Bataviaasch Genootschap — aan de bestudeering van Java's verleden in den uitgebreidsten zin des woords: historie, taal, litteratuur. Op het gebied van de beoefening van het Javaansch, in zijne drie, door hem eerst scherp afgebakende, perioden: Kawi (Oud-Javaansch), Middel-Javaansch en Nieuw-Javaansch, heeft hij zich door jarenlange studie eene kennis verworven, waarin hij op ééne lijn gesteld mag worden met zijne groote leermeesters, Kern en Van der Tuuk; in ken-

nis der Javaansche letterkunde, het talent om den chaos der Middel- en Nieuw-Javaansche litteratuur, in haren samenhang met Indische letteren, haar verwantschap met Maleische, Balineesche en andere litteraturen, en hare talrijke redactiën van afzonderlijke verhalen of geheele complexen van verhalen, te schiften, te analyseeren en te ordenen had hij zijn gelijke niet; door zijne dagelijksche bestudeering der oude inschriften heeft hij een graad van geoefendheid in de ontcijfering van Kawi-inscripties bereikt, waarin alleen Kern met hem gelijk te stellen is.

Van zijne kennis heeft hij bewijzen geleverd in geschriften, en — voor den kleinen kring van belangstellende vakgenooten — in steeds opgewekte en altijd enthousiaste gesprekken. Een gesprek met Brandes over Javaansche taalvormen en Javaansche litteratuur was voor ons, jongere vakgenooten, een vriendschappelijk, maar degelijk en ernstig onderricht; na zulk een gesprek, dat uren kon duren, — er was zoo veel medegedeeld, en er waren zoo vele vragen en opmerkingen uitgelokt en beantwoord — waren wij vooruitgegaan in weten, en meer dan te voren toegerust en opgewekt tot bestudeering van eenig met het Javaansch in verband staand onderwerp. Evenwel, hetgeen wij, die voortdurend van zijnen omgang konden profiteeren, van hem hebben geleerd, wil ik thans niet vermelden; laat mij kortelijk aanwijzen wat voor den breederen kring van belangstellenden in de Indische studiën door Brandes is geleverd. Zijne geschriften dus.

Brandes heeft zijne wetenschap niet gepopulariseerd; hij heeft dus voor een slechts kleinen kring van lezers geschreven. Alles wat hij schreef was degelijk voorbereid, in zijn betoog bespaarde hij zich en zijnen lezers geen enkele bijzonderheid, niet het kleinste schakeltje in den keten zijner argumenten, en niet één vraagpunt dat tot zijn onderwerp in verband stond liet hij onaangeroerd. Daardoor maken zijne stukken een wel is waar uitvoerigen, maar vooral degelijken en onverdacht wetenschappelijken indruk; trouwens de uitvoerigheid vloeide voort uit zijne zucht tot vol-

ledigheid en niets ontziende nauwkeurigheid, en uit de overtuiging dat de vurige belangstelling in het onderwerp die hém dreef, bij zijne lezers niet zou ontbreken. Na velerlei bezwaren te hebben overwonnen alvorens hij in het vak zijner keuze kon arbeiden — in het voorwoord zijner dissertatie zinspeelt bij hierop —, na gezette studie en na zoo ernstig mogelijk voorwerk — om een zijner eigenaardige termen te gebruiken — ging hij over tot publiceeren; is het wonder dat onvolkomen werk van vakgenooten, en met de pretensie van wetenschappelijke werk in het licht gegeven arbeid van dilettanten in hooge mate zijne verontwaardiging wekten? Alles wat zweemde naar oppervlakkigheid was hem en zijn werk vreemd.

Voornamelijk de Javaansche litteratuur, waarover vóór zijn optreden zeer weinig bekend was, en waarvan wij door zijne met voorbeeldeloos geduld uitgevoerde onderzoekingen een duidelijk beeld vóór ons hebben, benevens de Oud-Javaansche oorkonden hebben vóór Brandes' verlof naar Europa zijner wetenschappelijke werkzaamheid als onderwerpen gediend. Van het eerste — de letterkunde — blijkt ons zijn studie in eene reeks van artikelen in het tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap; de stukken over Javaansche litteratuurproducten hebben een kluwen van litterair-historische verschijnselen ontward, en een te voren niet vermoed verband van verwantschappen en paralellen aan het licht gebracht. Zijn hoogtepunt hierin bereikt hij in de uitgave van den »Pararaton (Ken Arok) of het boek der koningen van Tumapĕl en van Madjapahit", een meesterstuk van tekstuitgave en commentatie; in de Aanteekeningen is een schat van geleerdheid nedergelegd, die elken beoefenaar van de Javaansche zoowel als van de Maleische litteratuur van het grootste nut is. Van het tweede — de epigraphiek — blijkt zijne grondige kennis uit de vele artikelen in Tijdschrift en Notulen, waarin van eene lange reeks beschreven steenen en metalen platen verslag is afgelegd, en afdoende verklaring gegeven.

Daar hij van aanleg meer geschikt was voor bestudeering van litteratuurproducten in elken vorm dan voor bestudeering van menschen, kon het niet anders of zijne kennis van het Javaansch moest vooral het Oud- en Middel-Javaansch betreffen; toch heeft hij het Nieuw-Javaansch, de tegenwoordige spreektaal, van een linguistisch standpunt beter dan eenige »javanicus uit de practijk" gekend en begrepen. Zijne kennis van de oudst-bekende taal-periode, die van het Kawi, is niet minder geweest dan die zijner bovengenoemde twee voorgangers; bij hém was de uitgave van het door Van der Tuuk in handschrift nagelaten Kawi-Balineesch Woordenboek in goede handen. En die uitgave was moeilijker dan men zoude vermoeden; het onduidelijke handschrift en de onvastheid van systeem in citeeren en aanwijzing van bronnen maakten het werk des uitgevers zeer bezwaarlijk. Van de vier deelen, waaruit het werk bestaan zal, is het derde verschenen, terwijl een groot gedeelte van het vierde is afgedrukt.

Toen Brandes in 1898 na zijn verlof in Indië teruggekomen was, is eene nieuwe periode van zijn wetenschappelijk leven ingetreden. De Javaansche oudheid in al hare overblijfselen was zijn studieveld geweest, bestudeering van oude monumenten van bouwkunst lag dus op zijnen weg, en toen de Regeering er toe overging om maatregelen te nemen voor het op zuiver wetenschappelijke wijze doen bestudeeren der overblijfselen van Hindoe-architectuur op Java, moest hare keuze wel vallen op Brandes als den aangewezen leider der »commissie voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madura". Even rusteloos arbeider te velde als ijverig geleerde in de studeerkamer heeft hij ons tallooze geheimen der oude bouwkunst, der ornamentiek, der iconographie ontsluierd; een door mij nog niet vermelde eigenschap, zijne zeldzame scherpzinnigheid, komt hier vooral aan den dag, en menige bouwkundige reconstructie is aan zijnen scherpen, critischen blik te danken. Dat hem ook hier, door zijnen ernstig wetenschappelijken zin, gepaard aan de overtuiging dat waar-

neming, door diepe studie geleid, alleen tot oordeelen het recht gaf, onvolkomen, zij het ook goed gemeend, dilettantenwerk eene ergernis was, is wederom niet te verwonderen. Vele artikelen en zijn aandeel in de rapporten der genoemde commissie doen ons zien in welke mate hij wetenschappelijk en aesthetisch, de constructie, ornamentatie en de religieuse beteekenis der oude monumenten begrepen en gevoeld heeft. Indien hij, op dit gebied vooral, meer neiging en geschiktheid tot populariseering zijner wetenschap had gehad, zoude zijn naam zijn genoemd ver buiten de grenzen van het terrein zijner eigenlijke studie. Doch dáárvoor heeft hij nooit gewerkt, reputatie heeft hij nooit gezocht, welke eigenaardigheid verder ging dan voor de verspreiding van zijne publicaties velen zijner vrienden wenschelijk scheen. Hoe gaarne hadden wij gezien dat het eerste groote werk, dat als monographie over den Tjandi Djago door de commissie werd uitgegeven, in het Fransch of Engelsch ware geschreven; maar hij, te wars van opzettelijke uitbreiding van den kring zijner lezers, heeft het niet gewild. En omdat zijn beginsel zoo zuiver was, moeten wij zijn besluit eerbiedigen.

Thans nog een woord over zijne werkzaamheid die niet naar buiten bekend wordt, ik bedoel het vele dat hij verricht heeft in het Bataviaasch Genootschap. Daar is bijkans geene afdeeling aan te wijzen die geene sporen aanduidt van zijne werkzaamheid.

Vooreerst de bibliotheek. Als bibliothecaris heeft hij daar, systematiseerend en completeerend, gewerkt op eene wijze die nog jaren na zijn heengaan der boekerij ten goede zal komen, terwijl hij in die functie talloos velen als vraagbaak voor litteratuur en bibliographie gestrekt heeft. Dan de archaeologische verzameling: de catalogus van Groeneveldt dankt zijne belangrijkheid niet het minst aan Brandes' medewerking. Voorts de handschriftenverzameling. De legger der manuscripten in het Javaansch, het Balineesch, het Soendaasch, het Madoereesch, vele andere talen des Archipels is van zijne hand, en al wat daar na Cohen Stuart

en voor dat hij in de laatste jaren van jongeren hulp verkreeg, gewerkt is, is gewrocht door hèm. Ten slotte verdient zijn langdurig redacteurschap van het Tijdschrift en van de Verhandelingen dankbare vermelding; de naam Brandes is aan het Bataviaasch Genootschap voor immer verbonden.

De scherpzinnige man met den fijnen geest en het kinderlijk gemoed is van ons heengegaan voordat wij er aan dachten, toen hij op het punt stond van voorgoed naar het land zijner geboorte terug te keeren. Een schat van aanteekeningen laat hij achter, zijn werk is afgebroken, en in de eerste jaren zal er niemand zijn die het kan voortzetten zooals hij.

Zijne nagedachtenis zal ons allen tot aanmoediging zijn in onzen arbeid.

GESCHRIFTEN VAN Dr. J. L. A. BRANDES.

A. Verschenen in het Tijdschrift voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Transscriptie van vier Oud-Javaansche oorkonden op koper, gevonden op het eiland Bali, in samenwerking met Dr. H. N. van der Tuuk, deel XXX, bl. 603—624.

Inleiding van de Maleisch-Kissersche woordenlijst door N. Rinnooy, hulpprediker ten dienste der inlandsche christengemeenten der eilanden Roma en Kisser, deel XXXI, bl. 149—214.

Een Nâgari-opschrift, gevonden tusschen Kalasan en Prambanan, ibid. bl. 240—261.

Nog eenige sporen van de oudheidkundige verrichtingen van den Luitenant der Genie H. C. Cornelius, ibid. bl. 597—614.

Een jayapattra of acte van eene rechterlijke uitspraak van Çaka 849, deel XXXII, bl. 98—150.

Naar aanleiding van Prof. A. C. Vreede's Kantteekeningen, ibid. bl. 150—211.

Drie koperen platen uit den Mataramschen tijd, gevonden in de residentie Krawang, ibid. bl. 338—362.

Nog iets over een reeds vroeger gepubliceerden piagĕm van Sultan Agĕng, ibid. bl. 363—367.

Iets over een ouderen Dipanĕgara in verband met een prototype van de voorspellingen van Jayabaya, ibid. bl. 368—431.

De inkt gebezigd voor het schrijven der Oud-Javaansche handschriften uit de 14e en 15e Çaka-eeuw, ibid. bl. 438—440.

Een oud-Javaansch alphabet van Midden-Java, ibid. bl. 441—455.

De tekst van de prozabewerking van de Babad Tanah Djawi gecastigeerd, bladvulling (zonder naam), ibid. bl. 556.

Nog eenige Javaansche piagĕm's uit het Mohammedaansche tijdvak, afkomstig van Mataram, Bantĕn en Palembang, ibid. bl. 557—601.

De koperen platen van Sĕmbiran (Boeleleng, Bali), oorkonden in het oud-Javaansch en het oud-Balineesch, deel XXXIII, bl. 16—56.

De huidskleur van de Javanen volgens hen zelf, bladvulling (zonder naam), ibid. bl. 600.

Een nieuwe bewerking van de sĕrat Aji Saka, bladvulling, deel XXXIV, bl. 106.

Nog eenige Javaansche piagĕm's uit het Mohammedaansche tijdvak, afkomstig van Mataram, Bantĕn en Palembang, (vervolg), ibid. bl. 605—625.

Nog eenige Javaansche piagĕm's uit het Mohammedaansche

tijdvak, afkomstig van Mataram, Bantĕn en Palembang, (tweede vervolg), deel XXXV, bl. 110—127.

Eenige foutieve eigennamen in de door MEINSMA uitgegeven proza-bewerking van den babad tanah Jawi, bladvulling (zonder naam), ibid. bl. 127.

Nog eenige Javaansche piagĕm's uit het Mohammedaansche tijdvak, afkomstig van Mataram, Bantĕn en Palembang, (derde vervolg), ibid. bl. 209—214.

Een verslag van Professor A. C. VREEDE omtrent eene verzameling Javaansche en Madoereesche handschriften, ibid. bl. 443—479.

Een paar bijzonderheden uit een handschrift van de hikajat Kalila dan Damina, deel XXXVI, bl. 394—416.

Nog een Javaansch geheimschrift, bladvulling (zonder naam), ibid. bl. 418—419.

Dwerghert-verhalen uit den Archipel. Javaansche verhalen, deel XXXVII, bl. 27—49.

Dwerghert-verhalen uit den Archipel. Maleische verhalen, ibid. bl. 50—64.

Kaya kumĕndur angĕdjawa, bladvulling, ibid. bl. 112.

Nog eenige Javaansche piagĕm's uit het Mohammedaansche tijdvak, afkomstig van Mataram, Bantĕn en Palembang, (vierde vervolg), ibid. bl. 119—126.

Dwerghert-verhalen uit den Archipel. Javaansche verhalen. De door de firma G. C. T. VAN DORP te Sĕmarang uitgegevene Sĕrat Kantjil, ibid. bl. 127—144.

Verslag over een Babad Balambangan, ibid. bl. 325—365.

Dwerghert-verhalen uit den Archipel. Maleische verhalen, ibid. bl. 366—389.

Warung, bata en wangan, bladvulling, ibid, bl. 400.

Yogyakarta, ibid. bl. 415—448.

Eenige officieele stukken met betrekking tot Tjĕrbon, ibid. bl. 449—488.

Een Javaansche preek van den duivel, ibid. bl. 506—512.

Nadere opmerkingen over de Maleische bewerkingen van

de geschiedenis der tien vizieren, Hikajat Golam (Hik. Zadabaktin, Hik. Azbak), Hik. Kalila dan Damina (laatste gedeelte), en de daarvan te onderscheiden, bij de Maleiers voorhanden uiteenloopende Hikayat's Baktiyar, deel XXXVIII, bl. 191—273.

Nalezing op het verslag over een Babad Balambangan, ibid. bl. 283—288.

Uittreksels, 60, ter vergelijking met hetgeen door den heer G K. NIEMANN gepubliceerd werd uit een hikayat Bayan budiman in zijne bloemlezing uit Maleische geschriften, ibid. bl. 379—403.

Het Damar Wulan verhaal in lakon vorm, ibid. bl. 457—485.

De maandnaam Hapit, deel XLI, bl. 19—31.

De inhoud van de groote Hikayat Baktiyar, volgens eene aanteekening van Dr. H. N. VAN DER TUUK, ibid. bl. 292—299.

Iets over het Papegaai-Boek, zooals het bij de Maleiers voorkomt, ibid. bl. 431—497.

Bladvulling betreffende het citeeren uit palmbladhandschriften, deel XLII, bl. 102—104.

Van Oud-Batavia, losse mededeelingen, ibid. bl. 105—130.

Nog eenige Javaansche piagĕm's uit het Mohammedaansche tijdvak, afkomstig van Mataram, Bantĕn en Palembang, (vijfde vervolg), ibid. bl. 105—130.

Omina et Portenta, ibid. bl. 323—343.

Aanvulling van het opstel over »Oude woningen in de stad Batavia", van den heer H. D. H. BOSBOOM, ibid. bl. 348—356.

Een hofreis naar Mataram om en bij 1648, bladvulling, ibid. bl. 387—392.

Nog eenige Javaansche piagĕm's uit het Mohammedaansche tijdvak, afkomstig van Mataram, Bantĕn en Palembang (zesde vervolg), ibid. bl. 491—507.

Van Oud-Batavia, losse mededeelingen, deel XLIII, bl. 1—35.

Dwerghert-verhalen buiten den Archipel, ibid bl. 226—248 en 275—289.

Een plattegrond van Batavia, ibid. bl. 249—274.

Arya Penangsang's rechten en pogingen tot herstel daarvan; mededeeling, ibid. bl. 488—491.

Van Oud-Batavia, losse mededeelingen, ibid. bl. 493—553.

Nog eenige Javaansche piagĕm's uit het Mohammedaansche tijdvak, afkomstig van Mataram, Bantĕn en Palembang (zevende vervolg), ibid. bl. 577—582.

Twee oude berichten over de Baraboedoer, deel XLIV, bl. 73—84.

Djakuwés in de Babad tijdens de belegering van Batavia = Jacques Lefèbvre, mededeeling, ibid. bl. 286—288.

Van Oud-Batavia, losse mededeelingen, deel XLV, bl. 1—29.

Bijschrift bij de door den heer Neeb gezonden photo's van oudheden in het Djambische, ibid. bl. 128—133.

Inleiding tot de kaart van Oud-Bantĕn, in gereedheid gebracht door wijlen Mr. L. Serrurier, ibid. bl. **257—262.**

Lo Tong, een Javaansche reflex van een Chineeschen ridderroman, ibid. bl. 263—271.

Nog eenige Javaansche piagĕm's uit het Mohammedaansche tijdvak, afkomstig van Mataram, Bantĕn en Palembang (achtste vervolg), ibid. bl. 272—275.

Van Oud-Batavia, losse mededeelingen, ibid. bl. 289—332.

Dwerghert-verhalen uit den Archipel: Javaansche verhalen, deel XLVI, bl. 73—91.

Insluimeren van het gevoel voor de symbolieke waarde van ornament ook in de Chineesche kunst op te merken, ibid. bl. 97—107.

Verslag van het Internationaal Oriëntalistencongres te Hanoi van 1—6 December 1902, ibid. bl. 481—512.

De waarde van Tjandi Prambanan tegenover de andere oudheden van Java en een hartig woord over de deblayeering, deel XLVII, bl. 414—432.

Enkele oude stukken, betrekking hebbende op Oud-Javaansche opschriften en bewaard in de Rijks-Universiteitsboekerij te Leiden, ibid. bl 448—460.

Een puzzle opgehelderd (Het Lingga-voetstuk van Singasari), ibid. bl. 461—467.

De verzameling gouden godenbeelden gevonden in het gehucht Gĕmoeroeh, bij Wanasaba, en naar aanleiding daarvan iets over Harihara en de geschiedenis van het uiterlijk van Garuda op Java, ibid. bl. 552—577.

De makara als haartressieraad, deel XLVIII, bl. 21—36.

Een Buddhistisch monniksbeeld en naar aanleiding daarvan het een en ander over eenige der voornaamste mudrā's, ibid. bl. 37—56.

B. Verschenen in de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Pararaton (Ken Arok) of het boek der koningen van Tumapĕl en van Madjapahit, uitgegeven en toegelicht. Verh. deel XLIX.

Register op de proza-omzetting van de Babad Tanah Jawi (uitgave van 1874), deel LI, 4e stuk.

Nāgarakrĕtāgama, Lofdicht van Prapanjtja op koning Rasadjanagara, Hajam Wuruk, van Madjapahit, uitgegeven naar het eenige daarvan bekende handschrift aangetroffen in de puri te Tjakranagara op Lombok, deel LIV, 1e stuk.

C. Verschenen in de Notulen van de Algemeene en Directie-vergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Nota betreffende de verzameling abklatschen van steenopschriften door het eerelid Dr. R. D. M. Verbeek aan het Genootschap geschonken. Not. 1888, Bijlage II, bl. VII—XIX.

Verslag over een afschrift van twee babad's, de babad Bĕsuki en de babad Bandawasa, ontvangen van den heer H. E. Steinmetz, Assistent-Resident te Bondowoso. Not. 1893, Bijlage VIII, bl. XLVII—LXXXV.

Verslag over de papieren der bĕkĕlan (patinggi) van de

wong sawidaksanga in de desa Tjigugur (Mandala, Sukapura, Preanger-Regentschappen), ibid. Bijlage XI, bl. XCV—CXVIII.

Toelichting tot de schetstaalkaart van Celebes, samengesteld door den heer K. F. HOLLE, Not. 1894, Bijlage II, bl. XV—XXXIV.

Concordantie van de Oudheden in 's Genootschaps Museum, beschreven in GROENEVELDT's catalogus en afgebeeld in den vroegeren catalogus van Dr. W. R. VAN HOEVELL en R. FRIEDERICH, Not. 1899, Bijlage III, bl. XXV—XXIX.

Nota naar aanleiding van de lijst van Kalangwoorden, ibid. bl. XXXII—XXXIV.

Mededeeling over eenige bijzonderheden der metriek, het notenschrift en de geschiedenis van het schrift der Javanen, ibid. Bijlage VII, bl. XLI—LVI.

Opmerking aangaande een relief aan den buitenkant van de trap van Tjaṇḍi Mĕndoet, Not. 1900, Bijlage X, bl. LXIX—LXXVII.

Nog eens over de beelden van Tjaṇḍi Tumpang, Not 1901, Bijlage III, bl. VIII—XXXVI.

Eene fraaie variatie van het olifant-visch of makara-ornament, ibid. Bijlage VI, bl. CIX—CXIX.

Aanvulling van de mededeeling over de in relief afgebeelde dierenfabels op het terrein van Panataran, Not. 1902, Bijlage II, bl. XXIX—XXXV.

Het gevaarvolle van het verklaren van de relieftableaux aan de oude ruïnen op Java te vinden, als men den betrokken tekst niet kent, toegelicht aan een voorbeeld genomen uit de schilderijen aan het pendapa terras te Panataran, ibid. Bijlage III, bl. XXXVI—XLVII.

Over kaarten en platen betreffende Oud-Batavia, ibid. Bijlage V, bl. LI—LXII.

Het olifant- en face stuk op het ruggestuk van No. 262 van de Archaeologische Verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, ibid. Bijlage XI, bl. CI—CIX.

Drie leeuwekoppen en face uit de Kedoe, ibid. Bijlage XII, bl. CX—CXVIII.

De hoofdbeelden op de voorsprongen van den teerling der Tjaṇḍi Mĕndoet (Padmapâni, Târâ en Bhrekutitârâ), ibid. Bijlage XIII, bl. CXIX—CXXXVIII.

Nadere mededeelingen over de Tjaṇḍi Mĕndoet, ibid. Bijlage XV, bl. CXLI—CLIII.

Nieuwe mededeelingen over de Tjaṇḍi Mĕndoet, Not. 1903, bl. 75—89.

Verbetering en aanvulling van de aanteekening bij de Mededeeling over de hoofdbeelden op de voorsprongen van den teerling der Tjaṇḍi Mĕndoet, Not. 1903, Bijlage II, bl. V—XI.

De wedloop van den Garûda met de schildpadden in relief op Midden-Java teruggevonden en eene gissing tot verklaring van de vreemde voorstelling op Oost-Java van de fabel van de ganzen met de schildpad, ibid. Bijlage III, bl. XII—XIII.

Het Nirvâṇa-tooneel en de Baraboedoer, ibid. Bijlage VIII, bl. LVI—LX.

Het dak van Tjaṇḍi Pawon en de daken der hoofdtempels te Prambanan, Not. 1904, Bijlage II, bl. XIX—XXII.

Toelichting op het rapport van den Controleur der onderafdeeling Lematang-ilir van de in die streek aangetroffen oudheden, ibid. Bijlage VI, bl. L—LII.

Naschrift op het stuk »Beschuldiging of verdachtmaking" door Dr. J. Groneman, ibid. Bijlage XII, bl. XCII—XCIX.

Naar aanleiding der mededeeling, vermeld in Not. 1904, VIII, ibid. Bijlage XVI, bl. CXVII—CXLVIII. (Over eene Holl. vertaling van een babad).

D. Elders Verschenen Artikelen.

Brief aan den redacteur van het Maandschrift voor de huiselijke opvoeding en het schoolwezen in Ned.-Indië, handelende over de afleiding van eenige Javaansche plaatsnamen. Maandschrift I (1886—87), bl. 490—504.

Het onderzoek naar den oorsprong van de Maleische hikayat Kalila dan Damina ingeleid; in den Feestbundel aan Prof. M. J. de Goeje aangeboden, in 1891, bl. 79—110.

Een relief aan de Tjaṇḍi Mĕndut en een fabel uit de Tantri, »de brahmaan, de krab, de kraai en de slang"; in den Feestbundel aan Prof. P. J. Veth aangeboden, in 1894, bl. 145—148.

Taal- en Oudheidkunde in Nederlandsch-Indië onder het regentschap van Koningin Emma, Bat. 1898, bl. 40—56.

Notice sur une espèce de draperie ornamentale des anciens monuments hindous de Java Central, in Hommage au Congrès des Orientalistes de Hanoi de la part du Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, bl. 7—14.

Une forme verbale particulière du Toumbulu, ibid. bl. 44—52.

Het infix *in* niet een infix om passieve vormen te maken, maar de tijdsaanwijzer om aan een vorm de waarde te geven van een gedecideerd afgeloopen handeling, in den Feestbundel aan Prof. H. Kern aangeboden in 1903, bl. 199—204.

Kern en de Archipel, extra Bijvoegsel van de Javabode van 6 April 1903.

E. Afzonderlijke Werken.

Bijdrage tot de vergelijkende klankleer der Westersche Afdeeling van de Maleisch-Polynesische taalfamilie, Academische Proefschrift, 1884.

Beschrijving der Javaansche, Balineesche en Sasaksche handschriften, aangetroffen in de nalatenschap van Dr. H. N. van der Tuuk en door hem vermaakt aan de Leidsche Universiteitsbibliotheek; 1° stuk, adigama-ender, 1901, 2° stuk, ghaṭotkatjaçaraṇa-putrupasadji, 1903.

Eenige uiteenzettingen, Batavia, 1902.

F. Aanvullingen en uitgaven van anderer werken, en werken uitgegeven in vereeniging met anderen.

Aanteekeningen omtrent de op verschillende voorwerpen voorkomende inscripties en een voorloopige inventaris der beschreven steenen, in den Catalogus der Archaeologische verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, door W. P. Groeneveldt, Bat. 1887.

Kawi-Balineesch-Nederlandsch Woordenboek, door Dr. H. N. van der Tuuk, deel I, a-rangang, 1897, deel II, k-tĕngange, 1899, deel III s-lengang, 1901; van deel IV is het grootste gedeelte afgedrukt tot in de g.

Rapporten van de Commissie in Ned.-Indië voor Oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera, over 1901, 1902 en 1903. Het rapport over 1904 is voor een groot deel afgedrukt.

Archaeologisch onderzoek op Java en Madura. I. Beschrijving van de ruïne bij de desa Toempang genoemd Tjaṇḍi Djago, in de residentie Pasoeroean, 's Hage en Batavia, 1904. Samengesteld naar de gegevens verstrekt door H. L. Leydie Melville en J. Knebel.

FUNCTIËN VAN Dr. J. L. A. BRANDES IN HET BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

4 Nov. 1884 benoemd tot lid der Directie, tevens conservator der handschriften (Not. 1884, 4 Nov. IV).

(2 Maart 1897, zie Not. 1897 **2** Maart, III **1**, als zoodanig afgetreden).

9 Juni 1885 benoemd tot bibliothecaris (Not. 1885, 9 Juni, V b).

(4 Oct. 1892, zie Not. 1892, 4 Oct. IV, 4° als zoodanig afgetreden, tevens als redacteur van het tijdschrift).

3 Mei 1898, wederom opgetreden als conservator der handschriften (Not. 1898, 3 Mei 1898).

13 September 1898 benoemd tot conservator van de archaeologische verzameling (Not. 1898, 13 Sept. II. 4°).

(25 Juli 1899 als zoodanig afgetreden, zie Not. 1899, 25 Juli, II, 5°, a).

25 Juli 1899 wederom tot bibliothecaris gekozen (Not. 1899, 25 Juli, II, 5°, a).

25 Juli 1899 benoemd tot redacteur der Verhandelingen (Not. 1899, 25 Juli, II, 5°, e).

PH. S. VAN RONKEL.

BATAVIA, Augustus 1905.

BESCHRIJVING

VAN DE

twee krissen, als rijkssieraad verbonden aan het Sultansgezag over Djambi en het Pangeran Ratoeschap aldaar

(*Notulen Juli 1904, pag. 70 II e*).

DOOR

C. DEN HAMER.

(*Met drie platen*).

De krissen, geïnventariseerd onder Nos. 10920 en 10921 van de ethnologische verzameling van het Batav. Gen. v. K. en W. hebben behoord aan wijlen den exsultan Taha van Djambi en den Pangeran Ratoe *Marta* en dragen den naam van *Si Gindjai* en *Sĕndja Mĕrdjaja*.

Beide wapens hebben een heft van gelijken vorm, doch op verschillende wijze bewerkt. De band is bij eerstgenoemde bezet met diamanten en bij laatstgenoemde niet, doch daarentegen fraai geornamenteerd. Alleen bij de eerste is de houten scheede bekleed met een gouden omslag. Beide krissen hebben den slangvorm en het lemmet is belegd met bladgoud, het eerste meer dan de laatste.

Bij nader beschouwen van de *Si Gindjai* merken we op dat de gouden band aan den voet van het heft bezet is met 16 steenen afwisselend als diamant en brillant geslepen, en wel volgens het stelsel van Martapoera [Z. O. afdeeling van Borneo]. De 8 groote steenen zijn gemiddeld van 2 karaat, wat een waarde van *f* 125.— per steen aangeeft. De 8 kleine zullen per stuk ongeveer *f* 20.— waard zijn. Die 16 steenen zijn in goud gevat, nl. de diamanten in kwadraatvorm en de brillanten in ovaalvorm.

Aangezien het middenvak van dien band bezet is met steenen, bleef er boven en onder weinig veld meer over ter versiering. Men treft er aan 16 boogjes of bindingen, waaraan die steenen schijnen te hangen, en daarboven is tot aan den effen rand geelgroen émail aangebracht. Dat email wordt steeds uit Europa betrokken en hier door de Inlandsche goudsmeden bewerkt. Naar ik verneem moet de plaats Jogjakarta te dien aanzien fraai werk leveren.

Onder elk van die 8 diamanten bevindt zich een dalend blaadje van goud, eveneens belegd met émail, juist tegenover de 8 brillanten.

Feitelijk is die band verdeeld in een groot bovendeel, waar zich de steenen en het bladwerk bevinden en een zeer smal met bloempjes versierd onderdeel, iets wat bij de *Séndja Mèrdjaja* beter uitkomt en derhalve beneden nader zal kunnen aangeduid worden.

Het lemmet is van het hoofd tot aan de punt ongeveer 39 cM. lang en is rijk versierd met bladgoud, dat op eenige plaatsen gebroken en ook niet meer volledig voorhanden is.

De krissen, welke ik op Java zag, bewerkt in den trant van de *Si Gindjai*, hadden over het algemeen meer geleden wat betreft de gouden versiering, en in de ethnographische verzameling treft men krissen aan, waar slechts enkele stukjes van het ornement op het lemmet zijn overgebleven.

Wat betreft den grondvorm van het lemmet, het is die welke overeenkomt met de Nos. 18, 26 en 36 in het groote plaatwerk van RAFFLES bl. 12.

Op het breede deel zien we in eene holte een boeta van het mannelijk geslacht. In de lucht zijn wolken op eigenaardige wijze aangebracht, zooals voorkomt op teekeningen van Bali en op tjandi's in Oost-Java. Aan de keerzijde van het lemmet treft men mede in eene holte een kala of schorpioen aan, welk laatste motief ook wel op met goud versierde lanspunten voorkomt en waarvan in het museum voorbeelden voorhanden zijn.

Ongeveer 1 cM. boven den boeta staan en profiel twee gevleugelde leeuwen als in strijd en met geopenden muil; aan de keerzijde boven de schorpioen worden die gevleugelde leeuwen in gelijken stand en vorm herhaald.

Verder zijn aan de voor- en keerzijde tot op 12 cM. van de punt versieringen aangebracht, ontleend aan plantenmotieven. Uit een vervormd ornament, gelijkende op een liggende ∞ met een krul er op, dat als rots fungeert, stijgen stengels, waaraan bladeren, afwisselend met voor- en achterkant, bloemen en vruchtentrossen, alles nauwkeurig en fraai bewerkt, gaandeweg in kleiner vorm en eenvoudiger lijn bij het smaller worden van het lemmet om dan bij de 4de loek of buiging te eindigen.

Bij de 5de loek bevindt zich een gouden versiering, welke mij nog niet voldoende duidelijk is, omdat de diervorm (?) te veel ineengedrongen is. Met het pendant op de keerzijde is zulks eveneens het geval, doch aldaar valt nog duidelijk te onderscheiden een vierbladig bloempje.

De zoogenaamde ĕndas van het lemmet, het hoofd of breede deel, vastgesmeed aan het lemmet, steekt een weinig uit de scheede en is eveneens versierd met 2 gevleugelde leeuwen in gelijken stand als bovenvermeld. De uit het rotsje voortkomende stengels met bladeren en bloemen zijn van gelijk ontwerp als op het lemmet.

Het aanbrengen van die kleine gouden versierselen moet met zeer veel zorg geschied zijn. Waar de versiering behoorde te worden aangebracht, werd het lemmet eerst fijn gegleufd en na daarna verhit te zijn werd het vooraf gereed gemaakte plaatje met hoorn ingedrukt om dan met beiteltjes verder gecheveerd te worden.

De gouden scheede, aan materiaal wel *f* 150.— kostende, is met arabesken rijk versierd. De voorzijde is van onder tot boven gevuld; aan de achterzijde is het midden effen gelaten en alleen boven en onder zijn arabesken aangebracht. Aan de scheede komen in het bloemwerk geen dieren voor, iets wat anders wel voorkomt.

De *Séndja Mĕrdjaja* heeft een houten gevest van gelijken vorm, waarover beneden zal worden gehandeld. De gouden band zonder steenen is fraai bewerkt. Het grooter bovendeel, door een parelbandje van het onderdeel gescheiden, is versierd met 8 aan knoopen hangende bloemtrossen, waaromheen ter weerszijde tweemaal een blad is gegroepeerd en een blad als sluiting, zoodat het geheel den hartvorm aanneemt. De 8 open ruimten zijn met het zoogenaamde poetjoek-rĕboeng ornament, staande op een bandje, aangevuld en derhalve gesloten in gelijkbeenige driehoeken, met de opstaande zijden een weinig naar binnen gebogen. De vulling van die 8 driehoeken is op geheel gelijke wijze geschied en doet zich voor als een kala-bloem ornament.

Het voortdurend smaller wordend benedengedeelte van den band heeft eveneens en rij dalende en stijgende blaadjes, gescheiden door vierbladige bloempjes. Aan de in het museum aanwezige krissen doet zich de bandversiering in algemeenen zin op gelijke wijze voor.

Het lemmet meet 35 cM. en heeft 7 loek. Half aan de voor- en half aan de keerzijde bevindt zich een gouden leeuwtje, van de klauwen tot den kop gemeten niet meer dan 2½ cM. Het goud aan den kop is aan beide zijden verdwenen, waardoor het niet mogelijk is den versierden vorm nader aan te geven.

Dit gevleugeld leeuwtje is zeer fraai van stand en komt schijnbaar voor ons Europeanen in vorm overeen met een griffioen, in de wapenkunde een denkbeeldig dier, half arend en half leeuw, dat men in de Grieksche en Romeinsche bouwkunde reeds zoo herhaaldelijk als ornament boven op daklijsten geplaatst vindt. Zoo treft men het b.v. aan op eene versierde fries van een tempel met Corinthische bouworde te Rome, gewijd aan ANTONIUS en FAUSTINA, plaat XLVIII van het werk: Traité élémentaire pratique d'architecture d'après Jacques Barozzio de Vignole en evenzoo op de fries volgens Ionische bouworde, plaat XXVIII van dat werk.

Mede treft men er voorbeelden van aan in het groote

werk van Karl Boetticher over de Tektonik der Hellenen, uitgave Ernst en Korn, Berlijn 1873, en wel op plaat 20, 37 en 39.

Maar men houde wel in het oog, dat, al is de gelijkenis groot, wij hier bij dit wapen geen griffioen maar een leeuw vinden.

Als borstsieraad zijn aangebracht 3 granaatjes van geringe waarde; de kleur is die van merah Siam. Het middelste, zijnde het grootste, is gevat in ruitvorm; de beide andere ter weerszijden daarvan in cirkelvorm.

De manen, het haar op het lijf en aan de pooten, zijn fijn gebeiteld, de pluimstaart is opgericht en reikt bijna tot aan de vleugels, die bij de voorpooten met een bloemband zijn aangehecht. Behalve gouden enkelringen zijn er ook sporen en klauwen van goud.

De versiering aan beide zijden van het lemmet loopt aan de randen naar boven tot ongeveer 1 dM. en is zeer beschadigd. Evenals bij de *Si Gindjai* stijgen de stengels uit rotsjes en hebben bladeren, bloemen en vruchten; diervormen komen daar niet meer op voor.

De wirangka, deel van de houten krisscheede, heeft den vorm van een prauw en wordt ook in het Palembangsche aldus genoemd, nl. simpar sampan. Het kĕmoeninghout van Trengganoe is daarvoor bijzonder gewild; dat uit de bovenlanden van Palembang acht men minder geschikt.

Zooals boven is gezegd, hebben beide krissen een houten greep of gevest, die in grondvorm geheel overeenkomen, doch op verschillende wijze bewerkt zijn. Tijdens eene rondreis in Palembang had ik gelegenheid om bij hoofden krissen te zien, waarvan geconstateerd werd dat die sedert 5 of 6 geslachten in de familie bewaard werden. Naast die van ouden datum zag ik er ook, waarop het ornament zoodanig op den voorgrond was getreden, dat o. m. de oogen waren verdwenen, zooals moge blijken uit de hierbij overgelegde afdrukken van opnamen. De wirangka daarentegen had weinig verandering ondergaan.

Een en ander gaf mij aanleiding om in de verzameling van het Genootschap meer bepaaldelijk na te gaan die wapens, waarvan het gevest overeenkomt met dat van de beide Djambische, die ik te beschrijven had.

Het resultaat van gehouden onderzoek was dat er zich exemplaren bevonden, aangebracht uit Indragiri, Deli, Atjeh, Banka, Java, Zuid-Celebes en ook de Sangir-eilanden. Het is niet aan te nemen dat gevesten van bedoelden grondvorm in al die bovengenoemde streken worden of werden aangemaakt. Trouwens, niets is als het ware gemakkelijker verplaatsbaar dan een wapen. Oorlog en handel, verdeeling van erfenis en overplaatsing zoomede verbanning werken die verplaatsing onwillekeurig in de hand.

Voor het gevest heeft men verschillend materiaal gebruikt o. a. ivoor, vischtand van ikan lajoer, hout, al of niet belegd met zilver, goud en edelgesteenten, hoorn en ook van akik, nl. No. 5282 in de verzameling. Een kati ikan lajoer kost te Singapoera *f* 5 of *f* 6.

Het verschil in materiaal brengt ook mede verschil in wijze van bewerking. Zeer fraai gesneden is No. 8092, alwaar het ietwat gebogen vlak, dat zich voor den linkerbovenarm bevindt, versierd is als een vleugel, wat bij de andere specimina geheel onbewerkt is gelaten, dan wel ingesneden is op een wijze als om schubben of vederen aan te duiden.

Het gevest, dat niet door den minderen man wordt gedragen, heeft in het algemeen den vorm van een op de achterpooten zittend dier; de bek is die van een vogel en verschilt nogal in afmetingen en nadert wel den vorm van een masker als bij topeng in gebruik. Bij vele specimina zijn de oogen aangegeven als plaats vindt bij wajang koelit; bij andere zijn het niets meer dan bolle verhoogingen, besloten in een cirkel. Ook zijn de oogen wel aangegeven door diamanten, terwijl het voorkomt dat het ornament awan oekĕl en awan sĕtangkai de oogen geheel heeft verdrongen. Het gevest wordt vóór links gedragen, met den kop naar rechts.

No. 2518 in de goudkamer, een der rijkssieraden van het voormalige sultansrijk te Martapoera, heet *Mesa girang*. Het komt mij voor dat het gevest vervaardigd moet zijn te Palembang. Ook in de Preanger-Regentschappen trof ik te Tjitjalengka zoo'n gevest aan, waarvan bij onderzoek bleek, dat het besteld was te Palembang. In Bantam werd het gevest gadjah goemoeloeng genoemd.

Verder overgaande tot de beschrijving van het gevest, zien we aan de *Si Gindjai* een voorhoofdsieraad bestaande uit een gebloemd middenstuk, dat bij de *Sĕndja Mĕrdjaja* wat eenvoudiger is. Met de zijstukken doet zich die versiering eenigszins voor als bij steenen beelden en wajangpoppen.

Het golvend haar volgt in 4 banen de kromming van den rug; bij de *Sĕndja Mĕrdjaja* is dat haar door zigzaglijnen heel eenvoudig aangegeven. Het zitvlak is omgeven met bloemen, rustende op den gouden band. De rechter bovenarm heeft bij beide een versierden band, buigt zich voor het lijf en ligt dan op de linkerzijde van het lichaam onder iets, wat den linker bovenarm bijna geheel bedekt en mogelijk een vleugel of wel een scherm kan voorstellen. Bij beide krissen zijn de gebogen voorpooten vrij duidelijk aangegeven, doch in het museum zijn er exemplaren, waar zulks niet het geval is. De pols- en enkelringen verschillen niet van de bovenarmringen. Aan te geven welk dier als grondvorm heeft gegolden is mij nog niet mogelijk, terwijl zulks van den bijvorm, die ook veel voorkomt maar meestal met weinig ornament, niet wel gaat. Krissen met bovengenoemd heft zijn meestal slangekrissen.

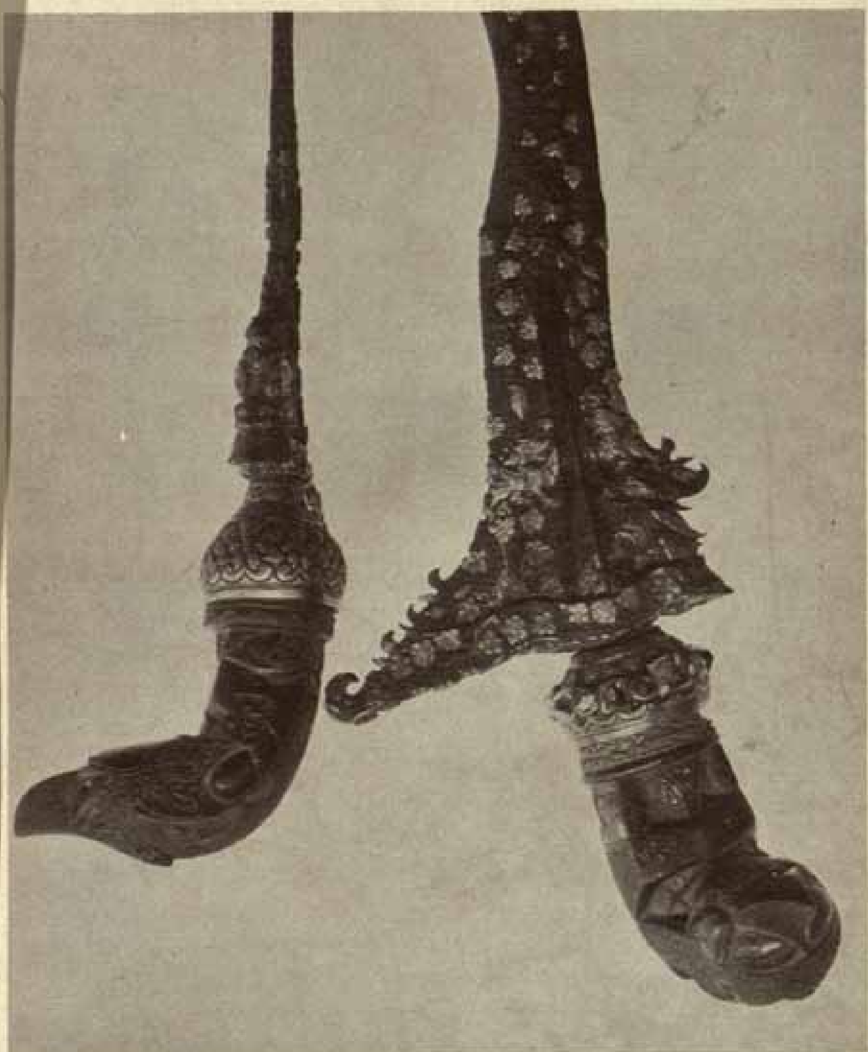

Photo van C. den Hamer.　　　　　　　　Lith. Topogr. Bur. Bat.

Photo van C. den Hamer. *Lith. Topogr. Bur. Bat.*

Photo van C. den Hamer. *Lith. Topogr. Bur. Bat.*

Legende van de kris Si Gendje, zooals die den Assistent-Resident van Djambi door eenige oude anaq-radja werd medegedeeld, met, als aanhangsel, de legende omtrent Si Gendje Maboek, zooals die aan den contrôleur R. C. van der Bor in het Soeroelangoensche is verhaald.

(*Zie Notulen, October 1905, II f.*)

Hal perkara keradjaän Djambi

nama si Gendje.

Si Gendje:

Asalnja negri Djambi tidaq ada beradja, Radjanja di Mataram, mengantarkan hasil $2^1/_2$ tahoen ka Mataram.

Ada saorang datoeq Padoeka Buhala, toeroen dari Toerki, beranak 4 orang.

1 Orang Kaja Gemoek.
2 » » Pingai.
3 » » Pedataran.
4 » » Item.

Itoe waktoe negeri ada di Tandjoeng Djaboeng, adalah orang kaja Item gagah berani maka dilihatnja negeri Djambi tidaq ada radjanja, dan mengantarkan hasil ka Djawa Mataram, maka dia bermoepakat 3 soedara, lebih baik kita tahankan ini hasil Djambi maka termashoerlah di dalem djadjahan negeri Djambi kahormatan orang kaja Item itoe maka sampei masanja akan mengantarkan hasil ka Mataram

di toenggoe oleh Radja Mataram tidaq ada datang hasil itoe lagi maka di perentahkan oleh Radja Mataram hoeloebalangnja pergi ka Djambi memeriksa apa sebab orang Djambi tidaq mengantarkan hasil laloe itoe mantri dan hoeloebalang dari Mataram di soeroeh boenoeh oleh orang kaja Item. Maka marahlah soedaranja jang 3 itoe, kata orang kaja Item biar terdengar oleh Radja Mataram, sebab kita 4 orang ini anaq tjoetjoe Radja dari Pagar Roejoeng adalah sewatas pisah pisau hanjoet bahagian antara ajer asin dengan ajer tawar, sewatas boekit Segoentang antara Djambi dengan Palembang nenek mojang kita di Pagar Roejoeng jang poenja itoe hasil di tahankan sampei 3 kali giler, djadi tidaqlah lagi Radja Mataram menjoeroeh periksa itoe hal melaïnkan mentjari akal soepaja itoe orang kaja Item hendaq di boenoehnja, maka di perentahkannja hoeloebalang njang gagah berani akan memboenoeh orang kaja Item maka sampei di Djambi soeroehan Radja Mataram itoe mati di boenoeh orang kaja Item maka terdengarlah kabar oleh Radja Mataram bahasa orang kaja Item itoe gagah berani, maka di panggilnja noedjoem dari negeri Pemalang, minta lihatkan apa akal tipoe daja soepaja boleh diboenoeh itoe orang kaja Item, maka kata noedjoem boleh di boenoeh orang kaja Item, hendaqlah ditjari besi 9 boeah negeri jang bernama *Pah*, dan besinja 9 bangsa bernama *Pah*, kata Radja Mataram apa ertinja besi bernama Pah itoe, djawab noedjoem itoelah besi jang bernama 9 desa, tetapi mengambilnja itoe besi dengan mentjoeri, djadi heranlah Radja Mataram meliatkan kapinteran noedjoem itoe, djikalau tidaq besi njang 9 desa itoe, tidaqlah orang kaja Item itoe di makan besi wadja berdjo, maka di perentahkanlah oleh Radja Mataram mentjari besi 9 desa itoe, lantas pergilah 9 manterinja dengan 9 prahoe belajar, maka sampei di laoetan ada petjah prauw, ada masing sampei di mana negeri jang ada bernama *Pah* dan sampei di mana itoe negeri masing itoe mantri pergi mentjoeri, ada jang mati di boenoeh orang dan ada jang di tangkap maka termashoerlah kabar itoe kapada

orang kaja Item djadi bertambahlah orang kaja Item mengambilkan ilmoe kasaktijannja, dan dapat kabar dari Radja Mataram bahasa orang jang pergi itoe ada semoea halnja, dipanggilnja lagi hahli noedjoem tadi soepaja orang djangan binasa, kata hahli noedjoem kaloe maoe ambil barang jang di tjoeri soeroeh orang jang pandai mentjoeri pergi. Maka di perentahkan oleh Radja mentjari orang jang pandai mentjoeri, maka pergilah si pentjoeri, berlajar masing negeri, mentjari besi jang bernama Pah itoe, maka masing dapatlah besi itoe, maka dibawalah poelang kapada Radjanja di Mataram, maka diserahkannja kapada radjanja, laloe radja itoe memanggil hahli noedjoem tadi, maka kata hahli noedjoem tjari poela toekang besi jang boleh membikin keris, kata radja di mana, kata noedjoem di tanah Djawa, ini djoega ja-itoe di negeri Pamodjo Pait, soepaja djangan terdengar kabarnja ka Djambi, maka di perentahkan oleh Radja Mataram gali saboeah lobang tempat toekang itoe kerdja, soepaja djangan saorang djoeapoen jang kenal behasa akan maoe memboewat itoe keris, djadi itoe lobang soedah laloe itoe toekang besi di masoekkan ka dalem lobang itoe, dan memboeatnja itoe keris (djoemaät) kali poekoel kira hampir soedah itoe keris laloe kadengaran kabar kapada orang kaja Item, maka kata orang kaja Item kapada soedaranja 3 orang itoe, akoe ada dapat kabar roepanja Radja Djawa akan boewat djahat pada akoe, akoe maoe pergi sendiri kapadanja dan dari hasil lepaskanlah, boleh akoe sendiri jang mengantarkannja kapada Radja Mataram, dan dari ini negri Oedjoeng Djaboeng pindahkan di Rengas Pandak di ilir Simpang negeri kota Randis namanja, laloe orang kaja Item pergilah berlajar membawa hasil itoe, dan orangnja jang toeroet itoe semoeanja menjimpan roesijah, dan waktoe itoe perdagangan orang Djambi ini pergi ka Djawa, maka orang Djambi jang poelang balik ka Djawa memberi kabar ka Djawa bahasa orang kaja Item akan mengantarkan hasil Djambi ka Djawa terlaloe banjak sekali maka pada soeatoe hari Radja Mataram mendapat kabar djikalau soenggoeh

orang kaja Item datang di sini, akoe kawinken dengan akoe poenja anak (maka pada hal ini akal boeat menipoe) maka Radja Mataram mengoempoelkan sekalian hoeloebalang manterinja boeat memapak orang kaja Item dari Djambi mengantarkan hasil jang di tahankan selama ini, laloe hoeloebalang dan manteri poelanglah ka tempatnja masing dan Radja Mataram menjoeroehkan orangnja menjoesoel orang kaja Item, soenggoehlah apa tidaq itoe orang kaja Item maoe datang ka Mataram, maka sampai di djalanan ketemoe prauw orang jang mengantarkan hasil itoe, dan jang menjoesoel tidaq bertanja apa-apa tapi dia soedah tahoe soenggoehlah prauw mengantarkan hasil dari Djambi laloe jang menjoesoel poelang lebih dahoeloe menjembahkan pada Radja Mataram maka prauw jang mengantarkan hasil itoe datang soedah dekat laloe ketemoe pada saboeah prauw ketjil orang pemantjing, maka kalakoean orang kaja Item itoe adalah saperti kalakoean orang jang di hampiri oleh Dewa, tempo-tempo baik roepanja, tempo-tempo boeroek roepanja. Maka kata orang kaja Item kapada djoeragannja baik panggil itoe prauw ikan, boleh kita beli ikan, akan tetapi kamoe kasih perentah pada akoe soeroeh akoe beli ikan jang ketjil, nanti akoe ambil ikan jang besar, apabila akoe bawa ka prauw kita itoe ikan, lantas kamoe marah dan poekoel akoe bilangkan ini boedaq tidaq dengar pengadjaran dan kamoe poekoel akoe sampai akoe mati, lantas kamoe boeangkan di aer, dan kata pada toekang ikan ini boedak akoe toeloeng tanamkan dan boleh akoe kasih oepah boeat menanamkannja, dan kata orang kaja Item pada djoeragannja lagi kamoe soeroeh bawa naik akoe tanamkan ka darat, sebab akoe soedah sampei di Mataram akoe maoe periksa apa hal kaädaän orang negeri itoe, soenggoehkah Radja Djawa maoe ambil akoe mantoe apakah tidaq dan apakah soenggoeh. Kabar jang dahoeloe dia maoe boenoeh akoe dia soeroeh tjari besi 9 desa akan boewat keris boeat pemboenoeh akoe, dan kamoe dengar apa pengabaran baik atau djahat, akoe doeloe baroe kamoe masoek di negeri Mataram, akoe doeloe maoe pergi ka Pemodjo-Pait mentjari di mana

tempat orang memboeat itoe keris, maka sasoedahnja orang kaja Item moefakatkan itoe, laloe dia panggil dan mengampiri prauw jang pemantjing itoe, maka kata djoeragan itoe menoempang membeli ikan, laloe djoeragan menjoeroeh orang kaja Item membeli ikan jang ketjil, maka orang kaja Item mengambil ikan jang besar, laloe orang kaja Item menjerahkan itoe ikan pada djoeragan, maka kata djoeragan ini orang tidaq mengarti sekali dan poelangkan ini ikan pada jang pemantjing itoe dan jang pemantjing marah pada orang kaja Radja Item, katanja adat ini negeri kaloe membeli ikan jang ketjil, bajar harga ikan jang besar, maka orang kaja Item mengadep djoeragan minta doewit boeat bajar harga ikan, maka djoeragan marah serta memoekoel maka poerak-poerak pening orang kaja Item itoe tidaq sedarkan diri seperti akan mati, maka djoeragan memanggil jang pemantjing katanja akoe tidaq maoe membajar harga itoe ikan sebab ikan tidaq djadi dibeli, djadi orang pemantjing takoet melihat djoeragan hal itoe, maka kata djoeragan pada toekang pemantjing pergilah kamoe tanamkan ini orang, boleh akoe oepah dengan doewit, djawab toekang pemantjing soesah sekali karana akoe saorang diri, maka kata djoeragan boleh akoe oepah dengan doewit banjak, boleh kamoe tjari lain orang, kata toekang pemantjing baiklah, toeroenkanlah di dalam prauw akoe ini, maka djoeragan merentahkan boeang ka aer orang kaja Item itoe, maka jang pemantjing mengambilnja dan minta toeloeng pada anak prauw itoe boeat naikkan di prauwnja, djadi di toeloeng oleh anaq prauw itoe di naikkan ka prauw jang pemantjing, di dalam hal itoe jang pemantjing bertanja pada anak prauw itoe katanja ini prauw seroepa prauw orang mengantarkan hasil dari Djambi, betoelkah apa tidaq? Djawab anak prauw betoel, kata orang pemantjing kaloe tahoe Radja dalem ini negeri tentoe djoeragannja dapet soesoeh sebab memoekoel orang sampei begini roepanja, djawab orang prauw itoelah djoeragan jang bernama orang kaja Item, berapa banjak orang jang soedah di boenoehnja, di Djambi dan di dalem pelajaran

ini djoega, kata orang pemantjing patoet sekali klakoeannja itoe sampei orang kaja Item menahankan hasil Djambi, maka jang pemantjing berkajoelah menoedjoe ka negerinja dan prauw orang kaja Item itoe berlajar ka belakang, di lihat jang pemantjing itoe, maka jang pemantjing berpikir baiklah akoe boeangkan ini orang di aer karana takoet di sangka orang dalem negeri dia jang memboenoehnja, maka orang kaja Item itoe didjatoehkannja di aer dan orang kaja Item itoepoen menjilam, dan jang pemantjing itoe berkajoelah, pergi mendjoewal ikannja dan orang kaja Item itoe bernang ka tepi dan teroes berdjalan kadalem negeri menjeroepakan roepa orang miskin maka orang kaja Item itoe bertanja pada anak-anak ketjil berapa djaoeh negeri Meradja Pait, djawab anak ketjil itoe dari negeri Meradja Pait itoe tidaq lagi sekarang kata orang kaja Item kemana perginja negeri Meradja Pait itoe, djawab itoe anak ketjil tidaq kamana perginja, tapi nama Meradja Pait itoe soedah digentikan dengan nama Pamadjo Pait, kata orang kaja Item apa sebabnja djawab itoe anak ketjil kabarnja itoe Radja memboewat keris di dalem tanah besinja dari 9 desa akan memboenoeh orang kaja Item jang menahankan hasil di Djambi, kata orang kaja Item berapa djaoeh itoe negeri Pamadjo Pait, kata itoe anak tidaq djaoeh, dari sini ketemoe negeri Mataram dari sitoe baroe Pamadjo Pait laloe itoe orang kaja Item berdjalanlah, maka di dalem hal orang kaja Item itoe lagi mentjari lobang tempat memboeat itoe keris, maka si pemantjing jang membawa orang kaja Item itoe berkabar di dalem negeri hingga sampei kapada radja, mengatakan prauw orang kaja Item soedah dekat, tapi soenggoeh soedah dekat itoe prauw berlajar moendoer kabelakang, maka kata Radja itoelah kasaktian orang kaja Item dia dekat roepanja djaoeh, maka laloe radja mengoempoelken raijat dan hoeloebalang, dan radja memerentahken kapada toekang keris minta sagirakan itoe keris, sebab orang kaja Item soedah dateng dan toekang keris tidaq menoenggoe lagi poekoel 1 kali sadjoemaät hingganja itoe keris laloe di kerdjakan sampei

akan soedah, maka di dalem hal orang kaja Item itoe berdjalan kadengaran di dalem lobang boenji orang memoekoel besi laloe di lihatnja dari atas lobang, kata jang toekang keris dari dalem lobang, hai si miskin, apa kabarnja, katan;a orang kaja Item soedah dateng, djawab orang ka;a Item nanti akoe bisikkan, laloe orang kaja Item toeroen di lobang dan berbisik kapadanja katanja betoel orang ka;a Item datang, tapi lagi djaoeh, kata toekang keris inilah akoe boeat keris dengan segira di perintahkan Rad;a tidaq menoenggoe hari Djoemaät lagi, maka orang Ka;a Item liat itoe keris soedah di tempa, tinggal dikikirnja lagi, laloe orang kaja Item bertanja apa besinja, d;awab toekang keris inilah besi 9 desa, laloe kata orang ka;a Item t;oba minta liat, laloe diberinja liat, laloe kata orang kaja Item kaloe betoel besi 9 desa pemboenoeh orang kaja Item, t oba akoe toedjahkan kapada paron ini, laloe ditoed;ahkanja di paron itoe laloe pet;ah doea, laloe orang ka a Item bilang akoe inilah orang kaja Item, laloe di toedjahkannja kapada toekang keris itoe, laloe mati dan ditoedjahkann;a kapada lain orang di dalem lobang itoe, laloe mati 40 orang, laloe dia naik dari lobang dia mengalok amoek di Pamadjo Pait. Katan;a inilah orang ka;a Item, djadi orang Pamadjo Pait, lari ka Mataram mengatakan orang kaja Item soedah datang, mengamoek di dalem lobang toekang keris orang-orang dalem lobang soedah mati di boenoehnja dan keris 9 desa soedah di ambiln;a, maka kata Rad;a soenggoehlah kasaktian orang kaja Item prauwnja antah di mana-mana beloem sampei di sini dia soedah datang mengamoek dengan keris 9 desa itoe, lebih baiklah kloearkan sekalian hoeloebalang dengan alat sendjata peperangan, dan tida berapa lamanja maka datanglah orang mengasih kabar, mengatakan orang kaja Item soedah masoek di Mataram, maka bertambah soesahlah Radja Mataram, maka berdatang sembah seorang manteri katanja baiklah Radja mentjari moefakatan jang baik soepaja boleh mendjadi kabadjikan karana orang ka a Item soedah termashoer gagah beraninja, dari apa-apa poela kasaktian keris 9 desa itoe

lagi poela kita orang berlawan kapada 1 orang, tentoe raijat radja djoega jang banjak roesak binasa di dalem negeri ini, maka serta radja mendengar kata manterinja begitoe, laloe ija berfikir benar kata manteri ini, laloe radja masoek kadalam bermoefakat pada peramaisoerinja, kata radja bagimana hal kita ini, maka menjahoet anaknja Poetri Ratoe, ja ajahkoe lebih baik akoe ini di serahkan pada orang kaja Item itoe, soepaja negeri kita dan Raijat kita djangan binasa dan boleh djoega di tetapkan dia mendjadi kapala di negeri Djambi, kaloe baik tingkah lakoenja, karana dia soedah termashoer gagah beraninja, maka Radja itoe toeroenlah dengan anaknja Poeteri Ratoe, serta di iringkan oleh sekalian hamba Raijatnja pergi mendapatkan orang kaja Item itoe, dan jang dahoeloe berdjalan itoe 3 orang pengawe, kemoedian 4 orang manteri, kemoedian sekali baroelah Radja Mataram dengan anaknja serta dengan permaisoerinja dengan inang pengasoe semoeanja, maka adalah pakeian Poetri Ratoe itoe bagimana atoeran pakeian orang kawin, dodat serbang kĕlek bakal karmasan dan soenting goendjeinja, maka tidaq berapa lamanja berdjalan itoe kalihatan oleh orang kaja Item angkatan orang Mataram itoe dan waktoe orang kaja Item itoe berdjalan soedah banjak orang djawa Mataram jang toeroet mengiringkan orang kaja Item itoe akan maksoed akan mengadap ka kota astana Radja Mataram, karana orang kaja Item soedah dapet kabar bahasa Radja Mataram aken mengambilnja mantoe, maka menjesallah orang kaja Item memboenoeh dan mengamoek di Pa Madjo Pait, karana melihat angkatan Radja Mataram itoe sekali-kali tidaq akan membinasaken dirinja, maka teroeslah kadoea pihaknja itoe berdjalan sama mendapatkan, maka serta bertemoe laloe Radja Mataram berkata: »hai orang kaja Item Djambi jang gagah berani dan besar hasaktijannja, akoe serahken akoe poenja anak kapadamoe, inilah, jang bernama Poetri Ratoe." Maka orang kaja Item poen mengangkat sembah mendjoendjoeng doeli menarima koernia Radja Mataram itoe, maka Radjapoen laloe

memanggil pegawé, minta nikahken anaknja pada orang kaja Item laloe pegawé menikahken Poetri Ratoe dengan orang kaja Item itoe, maka bertanjalah pegawé kapada Radja Mataram berapalah mas kawinnja Poetri Ratoe ini. Djawab radja: »bertanjalah kapada anakkoe ini." Maka djawab Poetri Ratoe: »hendak di terima emas dan perak, orang kaja Item terlaloe kaja, terlebih baiklah emas kawin akoe itoe akoe terima djadjahan Djambi," maka djawab orang kaja Item: »tidaq sekali-kali akoe mempoenjai djadjahan Djambi." Kata Poetri Ratoe: »apa sebab maka ditahan hacil Djambi." Maka dapatlah pikiran Radja Mataram, sebab dari kapinteran anaknja itoe jang bernama Poetri Ratoe itoe, maka kata Radja Mataram: ertinja orang kaja Item jang mempoenjai Djadjahan Djambi itoe, terlebih baiklah orang kaja Item nikahi anakkoe ini, serta bajarkanlah Djadjahan Djambi itoe boeat emas kawin anakkoe ini, serta baharoelah orang kaja Item lepas dari mempoenjai Djadjahan Djambi itoe; maka orang kaja Item mengangkat tangan mendjoendjoeng doeli, maka pengawé poen menikahken dengan sakoetika itoe, maka di arak oranglah, masoek kadalam kota istana Mataram, maka didalam hal itoe adahlah kaäipan orang kaja Item itoe sedikit, maka di ambilnja keris 9 desa itoe di sisipkannja di ikat kapalanja boeat genti goendje hingga sampei kadalam kota istana, maka laloe di genti orang dengan goendje jang sabenarnja, serta soenting kaemasan, maka berteriaklah orang kaja Item didalam istana itoe 3 kali serta mengangkat sembah bertoeroet-toeroet 3 kali mengatakan djangan orang Djawa tidaq tahoe dari ini keris 9 desa bernama si Gendjé, dan Pait darah orang kaja Item tertoempah di Pa Madjo Pait sekarang di kombalikanlah seperti jang dahoeloe kala namanja Maradjo Pait sebab orang kaja Item Meradjo Pait darahnja tertoempah di boemi ini. Itoelah asalnja maka itoe keris bernama si Gendjé, sebab tadinja di boeat goendjé. Maka tidaq berapa lamanja soedah kawin itoe, di lihat oleh Radja Mataram tingkah lakoenja orang kaja Item itoe koe-

rang baik, tidaq mengikoet sepandjang adat Radja-Radja jang merentah negeri dan dari kelakoean orang kaja Item itoe, boekannja tidaq dia tahoe dari adat atoeran Radja-Radja, karana memang dengan sengadja di perboeatnja, sebab hendak mentjari djalan perkalaian karana dia soedah terang kamaksoedan Radja Mataram hendaq memboenoeh dia maka dia tidaq djadi di boenoeh karana itoe keris besi jang 9 desa itoe soedah dapat diambilnja, ja itoelah keris jang di terangkannja bernama se Gendjé. Maka moefakatlah sekalian radja jang taäloek pada Mataram dan sekalian manteri-manteri bagimanalah akal kita dari hal orang kaja Item ini, tidaq sekali-kali mentjari djalan kabadjikan hanja dia mentjari djalan bersalahan sadja, barangkali dia soedah tahoe atau soedah dapat kabar kita moefakat dan memanggil noedjoem dari Pemalang akan boeat mentjari akal tipoe daja akan memboenoeh orang kaja Item itoe, serta kita soedah soeroeh orang pergi mentjari besi jang bernama Pah dan kapada sekalian negeri jang bernama Pah, sebab orang Djambi terlaloe poelang balik berdagang dari Djambi ka Djawa, dari Djawa ka Djambi; dalam pada itoe orang datang mempersembahkan ada satoe prauw jang biasa mengantarkan hasil dari Djambi soedah ada berlaboeh di laoet negeri ini, serta mengabarkan djoeragannja orang kaja Item, maka bertambah heranlah Radja Mataram dan sekalian manteri-manteri melihatkan hal kaädaän kasaktian orang kaja Item itoe, maka di perentahkan Radja Mataram 2 orang manterinja pergi memeriksa itoe prauw siapa djoeragannja dan ingat-ingat kamoe pergi meriksa itoe soepaja djangan dapat katjilakaän, sebab ini orang kaja Item jang kita boeat mantoe ini entah orang kaja Item dari Djambi entahkah orang datang menjelmak, barangkali dewa dari Kajangan, hendak kita periksa saolah-olahnja kita takoet padanja, dan akoe sangka mantoe akoe ini boekannja orang kaja Item, karana tidaq dia tahoe atoeran adat Radja-Radja. Maka 2 orang manteri itoepoen pergilah meriksa itoe prauw. Maka sampei kapada itoe prauw

maka bertemoe djoega kapada orang jang biasa mengantarkan hasil jang dahoeloe-dahoeloe, roepanja soedah berkenal itoe manteri kapada djoeragan jang mengantar hasil itoe serta itoe manteri bertanja: kita soedah dapat kabar ini prauw hasil datang, dan kita dapat kabar orang kaja Item datang sendiri. Radja didalam ini negeri soedah sedia hendak memapaknja, itoe sebab kita lebih dahoeloe mengadapnja. Maka djawab djoeragan: soenggoehlah itoe kabar orang kaja Item bersama-sama kami berlajarnja, tetapi pada soeatoe malam kami di poekoel riboet dan halilintar. Pada itoe malam tidaqlah berbentoean lagi didalem ini prauw, hanja masing-masing memeliharakan diri sendiri. Sasoedahnja hoedjan riboet halilintar itoe maka kami hendak mengadap orang kaja Item, di periksa didalam koeroengnja dia tidaq lagi, soedah hilang tidaq ketahoean kemana perginja dan sampei siang kami periksa didalam prauw semoeanja orang-orang ada, tjoema dia sendiri tidaq ada, itoe sebab kami lambat datang disini, melainkan kami haraplah kapada manteri jang kedoea ini, mempersembahkan hal perdjalanan dan pertemoean kami ini pada Radja Mataram, insja Allah besok pagi-pagi kami mengadap serta mempersembahkan ini hasil pada Radja dan di harapi ampoen dan koernia dibawah doeli Radja, dari kasalahan dan kadosaän orang Djambi, sebab maka djadi tertahan hasil karana dari orang kaja Item datang mendjelma di Oedjoeng Djaboeng menahankan hasil Djambi dan beberapa orang kepala-kepala doesoen diboenoehnja, sebab ada djoega jang tidaq maoe mengikoet dan mengabahkan perboehhala jang dahoeloe-dahoeloe salamalama gagah Item Koentoel Poetih aer Ilir garem masin tidaq lain jang di sembah dan jang di djoendjoeng oleh sekalian djadjahan Djambi melainkan Radja Mataram, lantas kedoewa manteri itoe poen poelang mempersembahkan dari hal pemeriksaän dia tadi semoeanja; maka mengartilah radja itoe dan bertambah-tambah heranlah hati Radja Mataram itoe mendengarkan hal keädaän kasaktian orang kaja item itoe, maka titah Radja terlebih baik panggil orang

kaja Item itoe datang sini, maka pergilah orang memanggilnja, 2 orang Bedoeandah, ertinja orang jang mendjagai pelaminan Radja, maka djawab orang kaja Item baiklah, poelanglah kamoe dahoeloe, sembahkan pada Radja akoe datang kemoedian mengadap, roepanja orang kaja Item soedah tahoe bahasa prauw hasil itoe soedah datang kadalam itoe negeri, maka tidaq berapa lamanja antara 2 orang Bedoeandah pergi itoe, maka di soeroehnja 4 orang pergi mengadap Radja Mataram oleh orang kaja Item, dia besoek pagi-pagi mengadap serta mempersambahkan hasil Djambi maka itoe 4 orang pergilah berdjalan mengadap Radja dengan sigera bertemoelah dengan 2 orang Bedoeandah tadi, maka moetakatlah dan moesawarat poela 4 orang itoe dengan 2 orang Bedoeandah tadi, bagimana halnja jang baik kita sembahkan pada radja sebab orang kaja Item, tadinja soedah mengakoe maoe mengadap ini hari, sekarang dia menjoeroeh kami membilangkan besok pagi dia maoe mengadap serta dia mempersembahkan hasil Djambi, maka djawab Bedoeandah: baiklah kita 6 orang ini mempersembahkan kapada Radja dari orang kaja Item ini hari beloem terangkat mengadap radja, sebab kapalanja lagi ngeloeh dan besoknja pagi-pagi insja Allah dia mengadap, laloe itoe 6 orang pergi mengadap radja serta mempersembahkan hal orang kaja Item itoe, ini hari beloem mengadap, kapalanja lagi ngeloeh, moedah-moedahan besok pagi dia mengadap, maka djawab radja baiklah, maka kaesokan harinja pagi-pagi Poetri-Ratoe, istri orang kaja Item, mengadap ajahandanja, serta mempersembahkan orang kaja Item, akan mengadap ini hari serta mempersembahkan hasil Djambi, dan pada siang semalam prauw hasil Djambi jang di bawanja dan jang di tinggalkannja di djalan, soedah datang djawab radja: soenggoehlah anakkoe, kaoe poenja laki gagah sakti barangkali banjak djin dan mambang hampir kapadanja, dan boleh anakkoe periksa kapada manteri jang berdoea jang pergi meriksa pada itoe prauw semalam, dan manteri jang kadoea itoe hadlir djoega masa itoe menga-

dap radja, maka di persembahkanlah oleh 2 orang manteri kapada Poetri Ratoe dari kabar djoeragan prauw hasil itoe dari moelanja sampei ka achirnja maka heranlah hati Poetri Ratoe itoe dari hal kaädaän soeaminja, takoet dan kasih bertjampoer; takoetnja kaloe meroesakkan karadjaän Mataram, masakan di biarkan oleh soeaminja, dalam pada itoe penoenggoe pintoe kota istana datang mengadap mengatakan orang terlaloe rame bertjampoer-tjampoer orang Djambi dengan orang Mataram mengiringkan mantoe radja, ja-itoe orang kaja Item dan sekalian manteri-manteri di balai pengadapan bersedia serta toeroen menjangsang angkatan itoe, maka orang kaja Item serta orang Djambi jang membawa hasil teroes mengadap Radja naik di balai pengadapan, serta mempersembahkan orang kaja Item hasil negeri Djambi jang tertinggal pada tahoen jang soedah serta hasil dalam $2^1/_2$ tahoen ini maka di terimalah oleh radja, serta radja kasihkan itoe hasil pada anak jang bernama Poetri-Ratoe. Hai anakkoe, pada ini tahoen dan pada boelan sakian anakkoe memoelai menarima hasil jang keloear di dalam tanggoengan maskawin anakkoe jang telah di waätkan oleh anakkoe. Djambi akan djadi pembajar maskawin anakkoe dari orang kajah Item, Oedjoeng Djaboeng Djambi, serta Radja terangkan tidaq sekali-kali akoe poenja djadjahan Djambi, soedah berpindah; itoe milik kapada anakkoe jang bernama Poetri-Ratoe jang telah di waätkan oleh orang kaja Item boeat pembajar maskawin anakkoe sekalian djadjahan Djambi, serta menadahkan amin sekalian wazir mantri hoeloebalang dan sekalian radja-radja jang taäloek kapada Mataram akan memegang waät dari Radja Mataram itoe, dan antara tidaq berapa hari maka pikirlah orang kaja Item itoe sendirinja alangkan baik toea keris besi sembilan desa ini, patoet sekali akoe boeat baik atas ini keris karana soedah akoe terangkan namanja Sigoendjai dan djoega soedah terang pada mata orang banjak dan tatkala akoe kawin akoe perboeat soenting akan menoetoep maloe kaaïpan akoe waktoe berarak koeta istana,

maka bertanjalah orang kaja Item pada orang jang chabar mengadapnja itoe waktoe, apalah panglihatan kamoe waktoe berarak itoe hari; djawab itoe orang terlaloe baik dan pantas, seperti kaälatan orang jang kawin berarak betoel djadi di ambil oleh orang kaja Item itoe sagoendjai, maoe di lihatkannjalah pada itoe orang jang mengadapnja serta orang kaja Item menanjakan di mana orang toekang besi; djawab itoe orang boeat apa toekang, djawab orang kaja Item akoe akan membaiki akoe poenja goendjai ini, maka disoeroehnjalah itoe orang tjari boeat itoe toekang besi, sebab itoe goendjai beloem soedah, masih lagi bakal diambilnja di dalam lobang di Maradjo Pait dan dapatlah toekang besi itoe, maka datanglah itoe toekang mengadap itoe orang kaja Item dan itoe orang kaja Item bilang pada itoe toekang akoe minta boeatkan goendjai koe lima, dan disitoekangkan seperti gambar ini, adapoen kepalanja tjitjaknja itoe keris gambar kepala naga, maka di kerdjakanlah oleh itoe toekang besi maka terdengar kabar oleh Radja Mataram orang kaja Item membaiki goendjainja, djadi pikiran Radja Mataram barangkali ini orang kaja Item akan berkahendak memboenoeh akoe serta akan binasakan sekalian hamba raäjatkoe; pikirankoe lebih baik ini orang kaja Item akoe soeroeh poelang ka Djambi serta membawa isterinja jang bernama Poeteri Ratoe dan pada malamnja maka akoe moepakat dengan isterinja bagimanalah pikiran kita berdoewa dari mantoe kita orang kaja Item itoe; bilang Radja Mataram dalam pikirankoe, djikalau lama dia tinggal di negeri ini, nistjaja binasalah diri kita diperboeatnja. Djawab isterinja: pada pikirankoe demikian djoega, akan tetapi pada pikirankoe hendaklah diboedjoek baik-baik itoe orang kaja Item karana kita soedah terlihat gagah dan berani kasaktiannja itoe dan bilang Radja Mataram bagimanalah akal memboedjoeknja soepaja djangan kantara pada itoe orang kaja Item boeat kita memboedjoeknja dari sini; djawab isterinja dari anak kita Poetri Ratoe biarlah toeroetlah dengan soeaminja itoe orang kaja Item pergi di negerinja Djambi dan boleh

kita kasih dia membawa inang pengasoehnja dan dari toembaq jang bernama Si Nantjang dan bedil marijem jang bernama Si Djimat dan lila jang bernama Serigada dan lila jang bernama Boental mas, boleh di bawanja pergi di Djambi karana kaloe mendapat moesoeh dalem perdjalannja itoe di laoetan, boleh parantinja melawan barkat poesaka dari orang toea-toea, soepaja dia mendapat menang dari sateroenja, dan manakala dia sampei di Djambi temtoe orang banjak mengadap dia dan soepaja mendjadi tanda anak radja-radja dan kabarnja sekarang itoe orang kaja Item soedah panggil toekang besi boeat membaiki goendjainja dan kita soeroehlah membawa toekang barang 7 orang kaloe ada nanti anak kita Poetri Ratoe poenja kakoerang apa-apa, soepaja djangan lagi dia soesah panggil toekang di Djawa lagi, 1 toekang besi, 2 toekang mas, 3 toekang perak, 4 toekang roemah, 5 toekang perahoe, 6 toekang boeat djaring ikan, 7 toekang tapak mendjangan dan soeroeh bawalah padoewandanja dan di antari poela dengan karamean, soepaja hati itoe anak kita mendjadi soeka djangan berketjilan hati lagi pada kita dan soepaja itoe mantoe kita hatinja terboeka mengenangkan kita, serta meliharakan itoe anak kita dan kaesokan harinja itoe Radja Mataram serta isterinja pergi berdjalan mendapatkan anaknja dan si mantoenja ka tampat roemahnja, dan roepanja semoeanja radja-radja dan manteri hoeloebalang dalam itoe negeri Mataram ikoetlah mengiringkan itoe radjanja karana takoet kaloe itoe orang kaja Item boeat binasakan itoe radja dan isterinja parmaisoeri, ijalah itoe radja dan isterinja sampei pada roemah itoe orang kaja Item, maka itoe orang kaja Item dan isterinja memberi hormatlah pada mertoeanja itoe, maka heranlah Radja Mataram dan isterinja melihatkan atas kalakoean orang kaja Item dan isterinja itoe dengan kahormatannja itoe, karana jang telah soedah itoe orang kaja Item tida sabagitoe kahormatannja, maka itoe Radja Mataram mendjatoehkan titah parentah pada anaknja Poeteri Ratoe dan pada mantoenja orang kaja Item, serta berwaätlah pada manteri dan hoeloe-

balang dalam negeri Mataram, bilangnja Radja Mataram: hai anakkoe, adalah ajahanda datang di sini mendapatkan anakkoe doea laki istri karana ajahanda dan boenda ada masehoel dalam hati, hendak mentjari djalan kabadjikan atas anakkoe 2 laki isteri bagimanalah hal djadjahan Djambi anakkoe tinggalkan salama ini; djawab orang kaja Item sabagimana titah parentah ajahanda; djawab Radja Mataram: pada pikiran ajahanda anakda 2 laki isteri poelanglah ka Djambi serta atoerlah sabagimana adat negeri jang tidaq taäloek pada lain karadjaän dan dengarlah oleh kamoe radja-radja, manteri dan hoelebalang dari akoe poenja waät itoe dari Djambi poetoeslah ini hari bahasa Djambi tida lagi taäloek pada negeri Mataram, dan anakkoe 2 laki isteri ini mendjadi radja di Djambi serta mengatoerkan sepandjang adat negeri jang tida taäloek pada lain karadjaän serta mengamankan sekalian hamba raäjat di Djambi dan dari hasil poelanglah pada anakkoe 2 laki isteri, maka sekalian radja-radja dan anak radja-radja dan manteri hoeloebalang mengangkat tangan mengatakan amin, dan orang kaja Item menjahoetlah bilangnja pada Radja Mataram: ja ajahanda terdjoendjoenglah atas djambala anakda jang 2 laki isteri koerniaän seri padoeka ajahanda itoe, dan berdatang sembahlah poetri Ratoe kapada ajahboendanja, bila anakda di titahkan berangkat, d awab a'ah boendanja bersedialah anakkoe dengan selangkapnja, maka sembah orang kaja Item, anakda memoehoenkan tempo barang 7 hari sebab hendak menoeroet sepandjang pamerentah padoeka ajahanda karana Djambi tida taäloek pada lain karadjaän, niat anakda segoendjai anakkoe inilah akan anakda perboeat karadjaän Djambi dan barang siapa djoega jang akan djadi radja di Djambi, djikaloe tida segoendjai ada dipegangnja, boekanlah radja dan ini sigoendjai akan anakda perboeat di hiasi dengan emas bertatah inten. Djawab Radja Mataram: terlaloe pintarlah anakkoe memikirkan hal hendak memboeat karadjaän Djambi itoe dan anakda namai poela segoendjai mengambil ibarat dan tapsil itoe

keris waktoe anakda kawin di perboeat goendjai sepatoetnjalah dari besi itoe bernama Pah dan mentjoerinja pada negeri jang bernama Pah dan sewaktoe ajanda merentahkan mentjari besi sembilan desa itoe antahkan berapa banjak orang binasa dan djoega sewaktoe besi sembilan desa soedah di timpa dalam tanah di Pamadja Pait, kabetoelan anakda datang menjelmah dalam itoe lobang, keris beloem soedah toekangnja di boenoeh oleh anakda mati 40 orang, roepanja hendak mendjadi pakoe pajoeng negeri di Djambi roepanja bersalahan sepandjang tjerita ahli noedjoem di negeri Pemalang, roepanja ketahoean besi sembilan desa di perboeat keris lima loek, dan soekatnja goenoeng di pangkal madoe di oedjoeng di tengah roentoeh roepanja hendak mendjadi karadjaän Djambi dan dari anakda hendak menghiasi itoe segoendjai ambillah mas manah dari Djambi, dan djanganlah anakda berbanjak soesah, bawalah toekangnja jang akan menghiasinja itoe ka Djambi, djanganlah lama lagi anakda tinggal di sini, lekaslah poelang ka Djambi, dan soedah masjwarat itoe Radja Mataram dan isterinja poelanglah ka tampat astananja; telah sampei itoe Radja Mataram mengoempoelkan sekalian orang-orang minta sediakan lantjang pelangtoep dan sikoenja boeat tempat anakanda Poetri-Ratoe toeroet soeaminja akan poelang ka Djambi dan kaësokan harinja maka sedialah prahoe lantjang pelangtoep sikoenja habislah djoeragannja menantikan titah perentah radjanah dan di koempoelken sekalian hamba sajanja, di periksa oleh permaisoeri laki dan perampoean mana mana jang soeka toeroet anakanda Poetri-Ratoe akan pergi ka Djambi dan mana mana jang soeka sekalian hamba sajanja toeroet ka Djambi semoeanja mengangkat sembah mendjoendjoeng doeli; isoek harinja maka berkatalah permaisoeri Mataram pada soeaminja pada pikiran adinda dari anakda Poetri-Ratoe akan peigi di Djambi terlebih baiklah kita tjoekoepkan alat pekakasnja soepaja djangan anakda Poetri-Ratoe itoe disangka oleh sekalian raäjat di Djambi dapat di tawan orang kaja Item djawab soeaminja betoellah seperti pikiran

adinda itoe, maka pergilah kadoea laki istrinja itoe mendapatkan samantoenja orang kaja Item, menghabarkan kamaksoedannja itoe; sampeilah di tempat orang kaja Item kabetoelan ia sedang berkoempoel akan maskoewaratkan akan pergi ka Djambi, maka terlihatlah oleh orang kaja Item pada radja Mataram itoe, berangkatlah ia memberi hormat angkat sembah mendjoendjoeng doeli, maka bertambahlah kasih sajangnja radja Mataram pada mantoenja itoe maka titah radja Mataram pada orang kaja Item bila harinja anakda akan berangkat dari kasiapan dan perahoe dan perbekalan, di sediakan oleh anakda ampoenja iboe dan bolehlah anakda bawa batang toembaq jang bernama Sanandjan, boeat kembaran goendjai anakda dan anakda bersendjata keris dan anakda Poetri Ratoe bersendjata toembaq dan merijam bernama Si Djimat dan lilah bernama Boental mas dan lilah bernama Seri Gadah dan toembaq bernama Sangga Baja dan kĕtjak tjindei pandjang 7 kilan dan 1 pajoeng koening Poetri Ratoe, boeat sendjata anakda djehalan bertemoe moesoeh ijalah djawab orang Kaja Item ja ajahanda anakda akan berangkat menoenggoe saät jang baik, di djawab radja Mataram baiklah mana jang senang dalam pikiran anakda. Radja Mataram poelang ka astananja dan pada malam itoe djoega orang kaja Item menjoeroeh orang mengadap radja Mataram mempersembahkan perbilangan 3 hari lagi akan berangkat ka Djambi. Maka radja Mataram djawab baiklah dari itoe radja Mataram mengoempoelkan sekalian radja-radja dan mantri hoeloebalang dalam itoe negeri akan mengantar orang kaja Item dan Poetri Ratoe. Sampei pada katiga harinja koempoellah semoea radja-radja dan manteri-manteri mengantar itoe orang kaja Item toeroen parahoe ijalah itoe orang kaja Item naik perahoenja jang bawaännja dari Djambi sendiri bernama penjadjab pandjang, demi Poeteri Ratoe naik prahoe bernama Balahan Semangka dan sekalian orang toekang-toekang masoek di perahoe bernama Pèlang, dan sekalian orang-orang hamba sahajanja masoek di perahoe bernama Lantjang, dan sekalian poesaka-poesaka dari sendjata di

moeatkan dalam perahoe bernama Pinis, dan sekalian harta bendanja di moeatkan dalam perahoe bernama Toeb, bermoeat barang makanan dan orang-orang dari negeri Mataram jang ikoet pada Poetri Ratoe. Maka berlajarlah semoeanja sekalian perahoe-perahoe jang terseboet itoe terlaloe ramei karana pada zaman itoe jang sebesar-sebesar perkerdjaän perkara berkalahian dan jang sebesar-sebesar jang menjoekakan hati menang dari peperangan serta membawa tawanan adalah didalam waktoe orang kaja Item belajar akan poelang ka Djambi pekerdjaännja menjoedahkan keris besi sembilan desa jang di perboeatnja goendjei waktoe kawin dan bereboetlah sekalian toekang-toekang menoedjoekkan akan kapandainja soepaja akan menjoekakan hati orang kaja Item hanja jang terpoedji di dalam toekang itoe satoe toekang besi dari Pemadjo Pait jang pandai boeat keris serta dengan oekoerannja doea toekang mas jang pandai manghiasi itoe goendjai katiga toekang kajoe jang pandai boeat sarong sampiran kepala goendjai itoe, dan tida berapa lama di djalanan itoe keris poen soedah dengan selengkapnja dan soeatoe hari hampir di boekit segoentong-goentong antara Djambi dan koeala Palembang di pisah, pesan anjoet, maka bertemoelah orang kaja Item dengan 7 perahoe orang Oedjoeng (Koeboe laoet) kadatengnja itoe prahoe dari Sandam antara Tandjoeng Datoeq dengan alangan 3; kapalanja itoe perahoe bernama loemboe loemboe gilo, (soort sirih) kerdjanja samoen sakal reboet regang, (brandstichten, moorden en rooven) maka dilihatnja perahoe-perahoe orang kaja Item seperti perahoe radja-radja maka di hampirinja oleh jang bernama loemboe-loemboe gilo maka di tanja oleh orang kaja Item dengan manis soeara maka djawab jang bernama loemboe-loemboe gilo kami orang jang 7 perahoe ini orang sekah djawab orang kaja Item kami ini orang dari Djambi poelang dari membawa kamenangan dan tawanan berkalahi dari Mataram dan bertanja poela loemboe-loemboe gilo siapa kapalanja ini perahoe. Djawab orang-orang teman orang kaja Item Karadjaän Djambi jang bernama Si Goendjai jang ber-

tempat di negeri Oedjoeng Djaboeng. Pikir lemboe-lemboe gilo inilah jang bernama orang kaja Item jang menahankan hasil Djambi jang bertempat di Oedjoeng Djaboeng jang pergi di Djawa Mataram hendak menoendjoekkan gagah kasaktiannja maka mengangkat sembahlah loemboe-loemboe gilo kapada orang kaja Item. Orang kaja Item menjoeroeh naik di perahoenja jang bernama Panjadjab pandjang maka berkabarlah orang kaja Item di perdjalannannja itoe kapada loemboe-loemboe gilo dan loemboe-loemboe gilo mengangkat sembah mengartilah di kaberanian orang kaja Item itoe dan teman orang kaja Item mengangkat pedaharan matjem-matjem dan boeah-boeahan dan loemboe-loemboe gilo minta boeah tampoei, maka di letakkan oleh loemboe-loemboe gilo boeah tampoei itoe di hadapan orang kaja Item. Maka bertanjalah orang kaja Item apa boeatnja ini, kita beloem pernah melihat ini boeah. Djawab loemboe-loemboe gilo ini boeah terlaloe enaq di makan dan lagi goenanja djika ada sendjata kotor di ambil ajernja direndam 1 malam beresih, dan lagi goenanja djika ada sendjata jang baroe di bikin, di ambil ajernja di rendemkan barang 10 malam atau 1 boelan maka timboel pamor besi dan lagi sebagimana roepa besi soedah toea seperti roepa poesaka-poesaka dahoeloenja maka djawab orang kaja Item kita ada bawa satoe keris besinja dari sembilan desa boeat pakoe pajoeng negeri. Djawab loemboe-loemboe gilo apa pengertiannja barang siapa jang pegang pakoe dan pajoeng negeri dan sakoetika itoe djoega loemboe-loemboe gilo minta melihat pakoe pajoeng negeri itoe. Djawab orang kaja Item pajolah, bersama-sama kita pergi ka perahoe belahan semangka berloeankan boraq di sana tempat pakoe pajoeng negeri itoe maka pergilah orang kaja Item bersama-sama loemboe-loemboe gilo sampei di mana itoe perahoe belahan semangka terlaloe heranlah loemboe-loemboe gilo malihatkan kaëlokan itoe perahoe serta terpandang kapada Poetri Ratoe menoendoekkan oeloe, mendjoendjoeng doeli. Orang kaja Item mengambil toembaq senantjan dan Poetri Ratoe mengoendjoekkan sigoendjai pada orang

kaja Item maka di lihatlah oleh loemboe-loemboe gilo serta bertanja jang mana bernama pakoe dan jang mana bernama pajoeng negeri. Djawab orang kaja Item ini toembaq senantjan pakoe dan ini kris sigoendjai pajoeng negeri dan di djawab oleh Poetri Ratoe boekan pakoe pajoeng negeri: ada parentahan dari radja Mataram jang akoe bawa ini akan di terangkan kapada taloeq dja̕ahan Djambi Senantjang dan Si goendjai ini boeat karadjaän Djambi karana soedah di poetoeskan dari hasil Djambi di poelangkan kapada karadjaännja bernama si goendjai dan senantjan dan barang siapa djoega orang jang memegang Sigoendjai itoelah jang di djoendjoengkan dan jang di sembah oleh sekalian hamba raäjat Djambi maka di tjaboet oleh loemboe loemboe gilo itoe Sigoendjai dari saroengnja maka kataralah itoe Sigoendjai baroe di perboeat toekang, maka berdatang sembahlah loemboe-loemboe gilo djika dibetoelkan oleh soeri di perhamba moehoenkan hendak di periksa dari toekang memangoen ini karadjaän. Djawab Poetri-Ratoe sebab apa kang loemboe-loemboe gilo maoe meriksa toekangnja. Djawab loemboe-loemboe gilo karana patjal (uw dienaar) heran sekali mikirkan kapinteran ini toekang terlaloe kenabangoennja (zoo goed gemaakt) menatakan emas di selang dengan permata jang bernama sigoendjai Djambi. Djawab Poetri-Ratoe itoelah roepa katjeredigan toekang Gegelang Bandjar Koelon Djawa Mataram, maka titah orang kaja Item pada isterinja Poetri-Ratoe dari loemboe-loemboe gilo ini kakanda angkat soedara dan di kasih pangkat tjangkingannja hoeloebalang Praboe Wirolang di laoet. Djawab Poetri-Ratoe baiklah dan sakoetika itoe djoega di koempoelkannja sekalian perahoe-perahoe sama sekali dibandoengkannja kiri kanan perahoe jang bernama Belahan Semangka jang berloeanan kapala Boraq dan sakoetika itoe djoega gong dan gendang seroenai tawak-tawak; berdiri 3 orang menerangkan dari loemboe-loemboe gilo di angkat oleh Poeteri-Ratoe hoeloebalang Praboe Wirolang di laoet dan pegangannja dari Teloeq Rimbo ka Batoe Boeroek antara Djambi dengan Palembang.

Djika ada orang tjoela tjoeloe samoen sakal reboet regang tarik rentaq di dalem sisi watas jang terseboet itoe, hoeloebalang Praboe Wirolang di laoet poenja bagian dan djika hoeloebalang Praboe Wirolang di laoet salah ambil tidaq mengambalikan, salah makan tidaq memoentahkan, djika salah tjintjang tidaq bajar pampas, djika salah boenoeh tidaq bajar bangoen. Maka djawab Praboe Wirolang di laoet terdjoengdjoenglah atas djemala patjal jang sepandjang titah parintah soeri jang doea sebandoeng, maka sekalian orang jang ramei di dalem perkoempoelan itoe menadahkan amin dengan njaring soewara mengatakan »ija" maka orang kaja Item berkata pada hoeloebalang Praboe Wirolang di laoet tjoba rendemkan ini Sigoendjai Karadjaän Djambi dengan ajer tampoei soepaja timboel pamornja maka sigera hoeloebalang Praboe Wirolang di laoet ambil boeah tampoei di dalam prahoenja maka diambilnja ajer tampoei itoe di masoekkannja di dalam botol perak, kamoedian di masoekkan Sigoendjai itoe dan sakoetika itoe djoega angin poen datang masing-masing poelang di prahoenja dan dari Sigoendjai Karadjaän Djambi jang di rendemkan pada botol perak tinggal pada Poetri-Ratoe dan orang kaja Item poelang di perahoenja jang beraama Pendjadjab Pandjang dan hoeloebalang Praboe Wirolang di laoet tinggal pada Poetri-Ratoe boeat genti pandaman djalan ka Djambi maka berangkatlah semoeanja masing-masing membetoelkan oeloean perahoenja dan selang tidaq berapa hari lamanja sampeilah di negeri Oedjoeng Djaboeng maka berlaboehlah sekalian perahoe-perahoe semoeanja berlaboeh pada tempat itoe maka orang Tandjoeng Djaboeng toeroen melihatkan itoe perahoe datang dari mana, maka terlihat orang kaja Item pada itoe perahoe jang bernama Pendjadjab Pandjang maka sigera itoe orang poelang kadarat mengadoe pada orang kaja Gemoek mengabarkan dari perahoe Pendjadjap Pandjang orang kaja Item ada di dalamnja maka sekoetika itoe toeroenlah orang kaja Gemoek, orang kaja Pingai dan orang kaja Padataran pergi di laoet mendapatkan soedaranja orang kaja

Item, maka bertemoelah kaampat soedaranja maka orang kaja Item bertanja kapada soedaranja jang bertiga itoe apa sebab beloem pindah di negeri kota Kandis? Djawab soedaranja kami terlaloe soesah ada mendapat kabar adikkoe mati di boewangkan orang di laoet. Djawab orang kaja Item soenggoeh itoe kabar, karena akoe hendaq mendjalankan akal tipoe saja hendaq masoek negeri Mataram maka di-tjeriterakan oleh orang Kaja Item dari permoelaän meninggalkan Djambi hingga sampei pada waktoenja sampei di Tandjoeng Djaboeng. Maka mengertilah soedaranja jang bertiga dari kapinteran dan gagah kaberanian dan termashoerlah kasaktian orang kaja Item itoe dan koetika itoe orang kaja Gemoek dan orang kaja Pingai dan orang kaja Item toeroen dari perahoe Pendjadjab Pandjang bertamoe kapada Poeteri Ratoe di perahoe Belahan Semangka berloeanan kapada Boraq dan matjem-matjem poedji-poedjian orang 3 beradiq kapada Poeteri Ratoe dan bertambah tjinta kasih sajang Poetri Ratoe kapada soeaminja dan bagimana seperti soedaranja sendiri iparnja jang bertiga itoe dan kata Poeteri Ratoe kapada iparnja jang bertiga, O. K. Gemoek, O. K. Pingai dan O. K. Pedataran dari adinda ini menjerahkan njawa dan badan kapada kakanda jang bertiga soedara, adalah adinda ini ibarat boenga dengan pandan, dan ibarat boeroeng dengan sangkarnja dan ibarat perahoe dengan djoeragannja dan ibarat pedang dengan oeloenja adalah adinda dateng mengadap kakanda jang bertiga ini membawa titah parentah dari radja Mataram sewaktoe adinda akan berangkat dari Mataram ka Djambi di koempoelkan sekalian hamba raäjat di Mataram jang telah di terangkan oleh radja Mataram dari hasil Djambi tatkala ini soedah di poetoesken antara dengan Mataram telah di serahkan itoe hasil serta hamba raäjat taloeq djadjahan Djambi telah di waätkan poelang kapada karadjaän Djambi jang bernama Si Goendjai karadjaän Djambi itoelah jang di djoengdjoeng dan jang di sembah kita bersama-sama taloeq djadjahan Djambi; maka di persilakan oleh orang kaja Pingai pindah di darat sama sekali dan pada itoe hari djoega pindahlah

Poetri Ratoe serta soeaminja kadarat di Tandjoeng Djaboeng maka berpantoenlah Poetri Ratoe demikian boenjinja:

Teloek dalam, koeala sadoe,
Oedjoeng Djaboeng negeri baroe.
Siang malam merasa rindoe,
Mengenangkan ajahanda kapada iboe.

Maka di sahoeti oleh orang kaja Item demikianlah boenjinja:

Oedjoeng Djaboeng negeri lama,
Tampak terlintang di poelau berhalo.
Oentoeng toea tidaq gendalo,
Esoq kelaq mengadap poela.

Maka di djawab poela oleh orang kaja Gemoek demikian djoega boenjinja:

Dian doea damar poen doea,
Dian di gantoeng di roemah laksamana.
Diamkan djoega, sabarkan djoega,
Esoq mengadap kita bersama-sama.

Adapoen hoeloebalang Praboe Wirolang di laoet mengerakkan sekalian djoeragan-djoeragan bongkar barang-barang dan sekalian pekakas semoeanja di bawa kadarat maka di perentahkan oleh orang kaja Item sembilan orang pergi panggil sekalian orang jang didalem djadjahan Djambi doea Raden dari Djawa, 1 bernama Raden Karta Negara, 2 nama Raden Poespo Widjojo itoe orang jang bidjaqsana jang pandai memoedjoek hati sekalian hamba raäjat dan manakala Raden jang berdoea itoe mengaloearken perkataän dengan lemah lemboet manis soearanja adalah tabeat hamba raäjat di Djambi pada itoe waktoe seperti tabeat semoet soedi pada jang manis tidaq soeka pada jang masem berlainan pada zaman sekarang semoet mati kerana manisan djoega (itoe ibarat perhiasan sadja). Adapoen pekerdjaän orang Tandjoeng Djaboeng berramei-ramei 40 hari dan 40 malam; di dalam itoe berkoempoellah sekalian hamba raäjat laki-laki dan perampoean, toea dan moeda semoeanja pada tempat itoe.

Adapoen orang kaja Item dan Poeteri Ratoe memakai dengan selangkapnja doedoek di sangkasana di hadep oleh sekalian orang banjak maka di pinta oleh Poeteri Ratoe keradjaän Djambi Sigoendjai dan Senantjang pada bedoeandah maka pergilah bedoenandah ambil itoe keradjaän Djambi Sigoendjai lagi di dalam botol perak jang di rendam dengan ajer tampoei di bawa oleh bedoeandah sekali diletakan dihadapan Poetri-Ratoe jang doea laki istri. Maka berkatalah Poetri-Ratoe kapada hoeloebalang P. W. di laoet menjoeroeh menerangkan keradjaän Djambi maka di panggil oleh hoeloebalang P. W. di laoet orang Djambi, tiga kali bertoeroet-toeroet dengan besar soeara mengatakan dia mendjoendjoeng titah perentah dari Poetri-Ratoe poetra radja dari Mataram pada boelan ini memoelai orang Djambi jang banjak tidaq lagi menganter hasil kapada radja Mataram; akan djadi genti radja Mataram poeteranja jang doea sebandoeng ini dan lagi titah parentah akan di terangkan pada sekalian kamoe orang Djambi ini keris jang bernama Sigoendjai keradjaän Djambi jang kamoe akan djoendjoeng dan di sembah oleh taloeq djadjahan Djambi jang doea tahoen katiga sekali-kali tidaq boleh kamoe memoengkirkan djandji satia djikalau kamoe moengkir seperti jang terseboet itoe, kaätas tidaq berpoetjoek, kabawa tidaq berbangkar, di hoetoeggi sahiang dan doewato dan barang siapa jang memegang ini karadjaän itoelah radja kita dan tidaq boleh di obah di moengkirkan; maka di ambilnja itoe Sigoendjai di dalam perendam ajer tampoei di djoengdjoengnjalah itoe Sigoendjai oleh hoeloebalang Praboe Wirolang di laoet di sembahkannjalah itoe karadjaän orang kaja Item, maka berreboetlah orang mengangkat sembah mendjoengdjoeng doeli pada itoe karadjaän ada jang minoem ajer tampoei perendeman Sigoendjai itoe kira-kira satoe saät banjaklah orang berkaparan maboq meminoem ajer Sigoendjai maka pada masa itoe banjaklah orang heran di dalem hatinja; kramat betoel ini karadjaän Djambi. Dalam pada itoe maka berkatalah Poetri-Ratoe dengan manis soeara: ini keris

Sigoendjai karadjaän Djambi dan pengiring karadjaän ini 1 toembaq bernama Senantjang dan marijem bernama Sidjimat dan lila bernama Boental mas dan lila gambar nago bernama Seri Gada dan 1 toembaq tjanggah bernama Sangga-Baja dan semoeanja jang terseboet itoe semoeanja keloear dari Mataram. Maka djawab sekalian kepala-kepala baiklah soeri dari kami jang telah menarima titah parentah semoeanja itoe karadjaän kami sebabnja sebeloemnja dateng di Tandjoeng Djaboeng patjal semoeanja menganter masmana ka Djawa Mataram sekarang jang telah di djoengdjoeng titah perentah dan di waätkan di toendoekkan ka boemi, di tadahkan ka langit sekalian masmana di dalam taäloeq djadjahan Djambi poelang kapada karadjaän jang terseboet itoe tempat kota astana negeri Tandjoeng Djaboeng. Maka djawab orang kaja Item sebetoelnja djawab sekalian kamoe itoe: adalah poetjoek sekalian karadjaän itoe ja itoe ini keris bernama Sigoendjai. Sampei hari pon malam poelanglah masing-masing tiada tempatnja dan lagi terseboet sekalian orang jang maboq minoem ajer tampoei perendeman Sigoendjai jang terseboet dahoeloe tadi, bertjakap-tjakap sama-sama jang mabok itoe mengatakan ajer Sigoendjai terlaloe mabok, djawab lainnja boekan ajernja jang mabok, maka di namakannjalah Sigoendjai mabok dan berpanggil-panggillah sama-sama jang mabok itoe: hé Sigoendjai mabok! Djawab saorangnja apa hendak Sigoendjai mabok dan ramelah bertatawaän kita ini roepanja soedah mendapat pangkat berdjolok Sigoendjai mabok sebab kebodohan kita sendiri; apa goenanja kita minoem ajer karadjaän itoe. Djawab saorangnja goenanja kita minoem ajer karadjaän itoe soepaja kita mendapat berkat. Djawab saorangnja boekan mendapat berkat mengambil pangkat tjangkingannja Sigoendjai mabok. Djawab saorangnja boekan itoe jang mabok; orang jang minoem ajer Sigoendjai, itoe jang mabok karena djika ajer kentjing adahkah kita seboetkan melainkan jang diseboet orang meminoem ajer kentjing dan ramelah bertatawaän dan pada zaman itoe djika menjeboet karadjaän Djambi ter-

roepalah Sigoendjai dan djika orang menjeboet Sigoendjai mabok teringatlah pada hatinja keris jang di rendam dengan ajer tampoei jang di dalam tempat botol perak dan adalah orang jang menjeboetkan Sigoendjai mabok itoe sekalian orang jang minoem ajer perendemannja itoe sadja dan jang termashoer karadjaän Djambi dan djika saorang bertanja pada ini waktoe apa karadjaän Djambi jaitoe keris; apa kerisnja, kerisnja loek 5 matanja bertatahan mas, oeloenja pakei pamandak permata inten bersaroeng kain mas kapala tjetjaknja gambar naga. Apa namanja itoe keris, jaitoe bernama Sigendjé basa Djambi sekarang, dan basa dahoeloe tatkala negeri Oedjoeng Djaboeng bernama itoe keris Sigoendjai, sebab berlainlainan dari sekarang

Adapoen jang mendjadi mangkoe boemi di bawah parentahan O. K. Item, jaitoe namanja O. K. Gemoek, pegangannja: 1 toembak jang bernama Senantjan, dan 1 pajoeng koening; maka pada waktoe itoe hilang radja bergenti radja; hidoep radja, mati radja jang terseboet pada itoe waktoe karadjaän Djambi 1 keris bernama Sigendjé, toembak bernama Senantjan; itoelah jang bernama karadjaän Djambi. Barang siapa jang memegang itoe karadjaän ijalah jang mendjadi radjah. Adapoen tatkala pada masa itoe orang jang mendjadi radja Djambi jang memegang karadjaän Djambi beloem di seboetkan tjangkingannja soeltan dan tatkala meninggalken doenia orang kaja Item, poelanglah itoe karadjaän pada O. K. Gemoek ijalah jang mendjadi radja, dan tatkala mati O. K. Gemoek, poelanglah itoe karadjaän kapada O. K. Pingai dialah jang mendjadi radja, tatkala mati O. K. Pingai, poelang itoe karadjaän kapada O. K. Pedataran; mati O. K. Pedataran, poelang itoe karadjaän kapada anak O. K. Item tjangkingannja soesoehan poelau Djohor, ijalah pangkat jang bernama soesoehoenan 7 kali toeroen memegang karadjaän Sigendjé dan Senantjan, dan jang kamoedian lagi poelang itoe karadjaän kapada anak tjoetjoe soesoehoenan Poelau Djohor dialah jang djadi radja; tjangkingannja Panembahan 5 toeroen lamanja; jang kamoedian poelang itoe

karadjaän Sigendjé pada Panembahan Moeara Pidjoan dan jang kamoedian lagi poelang itoe karadjaän pada anak tjoetjoe Panembahan Bawa Sawa, dialah jang djadi radja, tjangkingannja soeltan, lamanja 7 toeroen, ahirnja pada soeltan Taha Saipoedin jang terseboet di dalam Chotobah; sepandjang adat basa Melajoe Soeltan Agoeng Seri Ingngalaja. Adapoen tatkala karadjaän keris jang bernama Sigendjé itoe tempo bermoela jang nama tjangkingannja ijaitoe namanja Soeltan Agoeng Seri Ingngalaja waktoe dia hendaq moedik kanegeri Mangoendjaja sampei Moeara Tembesi parahoenja karam di Teloek Ajer Dingin, ijalah itoe keris karadjaän nama Sigendjé hilang. Maka koempoellah sekalian hamba raäjat poetjoekan Djambi jang 9, titah parentah Soeltan minta selamkan itoe keris Sigendjé, tida ada jang dapat sebab itoe keris Sigendjé djatoehnja kadalam geloengan oelar Bidai, ada jang berani mengambil itoe Sigendjé?

Adapoen pada soeatoe hari datang sa-orang milir dari oeloe pakei perahoe; ijalah di tahan oleh radja karana waktoe itoe keris Sigendjé djatoeh, samoea orang moedik dan milir tida boleh misti menoeloeng menjelam itoe keris dahoeloe. Maka itoe orang di tanja oleh manteri: siapa kamoe poenja nama dan dari mana kamoe milir dan hendaq pergi ka mana, dan djawab itoe orang: saja poenja nama Pak Soeloeng, orang dari Serampas, akan milir ka negeri Koeta Kandis hadjatkan akan bajar nasar pada makamnja radja O. K. Item ijalah itoe manteri kasih tahoe pada Soeltan Agoeng seri Ingngalaja hal itoe orang, ijalah itoe radjah soeroeh tanja pada itoe Pak Soeloeng apa dia boleh menoeloeng ambilkan itoe keris Sigendjé dalam geloengan oelar Bidan itoe, maka pergilah itoe manteri pada Pak Soeloeng itoe, laloe di katakannjalah parentah radja itoe kapada Pak Soeloeng, ijalah Pak Soeloeng djawab baiklah, sembahkan pada soeltan hamba berani tetapi hamba akan tjoba dahoeloe ijalah itoe Pak Soeloeng selam itoe keris laloe di ambilnja di mana lingkaran itoe oelar Bidan ijalah itoe kris dapat, laloe dipersembahkannjalah pada soeltan itoe keris; maka

soeka hati itoe soeltan pada itoe Pak Soeloeng dan Soeltan tanja padanja apa asalnja kamoe bernama Pak Soeloeng dan apa perloenja kamoe akan pergi antar hadjat pada makam radja O. K. Item dan apa hadjatmoe jang telah sampei; maka di djawab itoe Pak Soeloeng sebab hamba akan pergi antar hadjat pada makam radja O. K. Item karena tempo dahoeloe hamba tidaq poenja anak dan nasar hamba djikaloe hamba mendapat anak akan melepaskan saëkor kambing di tempat makam O. K. Item itoe ijalah hamba telah mendapat anak 1 perampoean dan itoe anak soedah besar dan hamba poenja isteri itoe telah hamil poela, belom hamba bajar, baroe sekarang hamba akan bajar dan itoe anak hamba namaï Soeloeng. Djawab soeltan kalau begitoe pergilah angkau dahoeloe bajar hadjatmoe itoe pada makam orang kaja Item dan djika kamoe soedah antar itoe nasar hendaklah kamoe mengadep akoe, dan sekarang akoe terangkan pada kamoe akoe angkat anak. Maka Pak Soeloeng pergilah milir antar dia poenja nasar serta di kasih oleh soeltan teman dan orang banjak, ijalah soedah selasai itoe Pak Soeloeng antar hadjatnja itoe laloe ia mengadep pada soeltan memperbilangkan jang dia akan moedik poelang ka Serampas karana tihinggalkan hamba milir ini hamba poenja isteri hampir datang boelannja hendak beranak, ijalah soeltan bilang hai anakkoe Pak Soeloeng, baiklah dan soeltan berhimpoen dengan sekalian manteri-manteri apakah jang kita berikan pada ini anakkoe hendak moedik. Djawab manteri-manteri kita berikan padanja pioen sapenoeh perahoenja ini; maka diparentahkan soeltan orang-orang memoeatkan pioen dalam perahoe Pak Soeloeng itoe maka itoe perahoe sarat dan itoe Pak Soeloeng moehoenkan sembah akan berangkat moedik dan itoe Pak Soeloeng sampei karoemahnja roepanja kabetoelan jang dia poenja isteri beranak laki-laki, maka itoe anak dinamainja Si pioen, itoelah asalnja orang Serampas.

VERTALING.

Over het Rijkssieraad van Djambi, genaamd Si Gendjé.

Het landschap Djambi had vroeger geen eigen vorst, maar was onderworpen aan den vorst van Mataram, aan wien het om de $2^{1}/_{2}$ jaar schatting opbracht. De voornaamste vestiging was toentertijd Tandjoeng Djaboeng.

Op zekeren dag kwam uit Turkije een man in Djambi, Datoeq Padoeka Berhala geheeten, die vier zoons had, namelijk: Orang Kaja Gemoek, O. K. Pingai, O. K. Pedataran en O. K. Item. Deze laatste, een dapper en vermetel man, vormde met zijne broeders het plan om de eerstvolgende schatting uit Djambi aan te houden, met het doel om het land en de toekomst van Mataram vrij te maken. Toen nu de tijd aanbrak waarin de schatting gezonden zou worden, wachtte de vorst van Mataram tevergeefs daarop. Door hem naar Djambi uitgezonden legerbevelhebbers en raadslieden, om te onderzoeken waarom de schatting niet was verzonden, werden op last van O. K. Item omgebracht. Over dit feit waren de drie andere broeders zeer verstoord, doch O. K. Item zeide tot hen: »dit land, besloten tusschen de waterscheiding van het zoute en het zoete water en de bergen Segoentang[2], op de grens van Djambi en Palembang, heeft altijd aan onze voorvaderen de vorsten van Pagarroejoeng toebehoord en dus behoort het ons, zijnen afstammelingen, ook toe."

De twee volgende malen werd de schatting eveneens aangehouden en de vorst van Mataram, de zaak niet meer willende doen onderzoeken, zond eenige dappere krijgshelden

uit om O. K. Item te dooden. Deze lieden werden wederom door O. K. Item gedood. De vorst van Mataram zag in dat tegen zulk een dapper man niet te strijden was en ontbood een sterrenwichelaar uit Pemalang, ten einde van hem te vernemen met welke middelen O. K. Item gedood zoude kunnen worden. De wichelaar gaf daarop te kennen dat er een wapen moest gesmeed worden van ijzer, betrokken uit 9 verschillende plaatsen en afkomstig van 9 verschillende voorwerpen wier namen alle met *Pa* beginnen. Het ijzer moest echter verkregen worden door diefstal. »Alleen door dit ijzer kan O. K. Item gedood worden," zeide de wichelaar, »want zelfs staal is onvermogend tegen hem."

De vorst van Mataram stond verwonderd over deze uitspraak, doch zond negen zijner raadslieden, elk in een vaartuig uit, om dat ijzer te gaan zoeken. Ondanks het verongelukken van een der vaartuigen in volle zee, kwamen de uitgezonden lieden toch allen op 9 verschillende plaatsen aan, wier namen met *Pa* beginnen. Toen zij echter aan het stelen gingen, werden eenigen hunner gedood, anderen gevangen genomen, zoodat de tocht geheel mislukte. O. K. Item had er evenwel bericht van ontvangen en begon zich ernstiger dan ooit toe te leggen op het verkrijgen van bovennatuurlijke macht.

Na den mislukten tocht zijner beambten, liet de vorst van Mataram den sterrenwichelaar weder roepen om hem raad te vragen. Deze antwoordde: »als gij iets laat stelen, zend dan ook bekwame dieven uit!" Zoo gingen dan eenige slimme dieven er op uit, die zoo gelukkig waren den vorst het verlangde ijzer te overhandigen. De sterrenwichelaar, wederom ontboden, gelastte nu smeden te laten komen van Pamadja Pait, die van het verkregen ijzer een kris zouden moeten maken. Deze lieden werden door den vorst van Mataram in een diepen kuil aan het werk gezet, opdat men te Djambi noch ergens anders zoude te weten komen wat er gaande was. Omtrent het werk was verder bepaald dat de smeden slechts elken Vrijdag een slag met den hamer zouden mogen doen.

Toen de kris bijna gereed was, kwamen de bedoelingen van den vorst van Mataram O. K. Item ter oore, waarop hij na overleg met zijne broeders besloot zelf naar Mataram te gaan en de achterstallige schatting mede te nemen. Voordat hij ging, gaf hij zijnen broeders het bevel om de plaats Oedjoeng Djaboeng op te breken en eene nieuwe vestiging te bouwen te Rengas Pandak, benedenstrooms Simpang. Die nieuwe vestiging moest Kota Kandis genoemd worden. Hierop scheepte hij zich in, de schatting medevoerende. Ofschoon deze tocht door alle deelnemers geheim werd gehouden, werd hij door Djambische handelaars die op Java voeren toch in Mataram bekend gemaakt. De vorst van dit rijk verklaarde toen dat hij O. K. Item zijne dochter ten huwelijk zoude geven, doch hier bedoelde hij een krijgslist mede. De vorst verzamelde daarop zijne leger-bevelhebbers en ambtenaren om O. K. Item bij zijne komst plechtig tegemoet te gaan, terwijl hij tevens lieden uitzond om te onderzoeken of O. K. Item werkelijk komen zou of niet. Deze menschen zagen werkelijk het vaartuig waarmede de schatting vroeger steeds overgebracht was geworden, bij de kust en berichtten dit den vorst.

Het vaartuig van O. K. Item, onder den wal van Mataram gekomen, ontmoette een klein visschersbootje met een man er in. O. K. Item kreeg toen plotseling eene ingeving. Hij sprak met den schipper van zijn vaartuig af dat deze hem zou gelasten om visch te koopen, doch kleine soort. Hij, O. K. Item, zou dan groote visschen koopen, waarop de schipper zich zeer vertoornd moest voordoen en hem slaan totdat hij schijnbaar dood ging. Verder moest dan de schipper de hulp van den visscher inroepen om het lijk van O. K. Item aan land te begraven. »Ik wil", zoo sprak O. K. Item verder, »gaan onderzoeken of de vorst van Mataram werkelijk zijne dochter aan mij wil uithuwelijken en wat er van dat bericht over die kris waar is. Om dit laatste doel te bereiken, wil ik zelt in Pamadja Pait de plek opzoeken waar men die kris maakt. Wat u betreft, vóórdat gij in Mataram landt, moet gij eenig bericht van mij afwachten".

Zoo gezegd, zoo gedaan. Bij het onderhandelen over den prijs van de visch, ontstond twist tusschen O. K. Item en zijnen schipper, met het gevolg dat deze hem sloeg tot hij bewusteloos neerviel en er uitzag als een doode. Den visscher werd het angstig te moede, doch met geld en goede woorden haalde de schipper hem over het lijk van O. K. Item aan wal te gaan begraven. Voordat hij afstiet, maakte de visscher de opmerking dat het vaartuig precies geleek op dat waarin vroeger de D'ambische schatting overgevoerd placht te worden en dat de schipper wegens dat doodslaan van een zijner lieden wel eens in moeilijkheden zou kunnen geraken. De matrozen antwoordden hierop dat het werkelijk het bedoelde vaartuig was en dat de schipper niemand anders was dan O. K. Item, die al vele menschen had gedood. De visscher verwonderde zich er toen niet meer over dat O. K. Item de man was die de schatting had aangehouden en roeide weg. Onderweg bedenkende dat hij wel eens beschuldigd zou kunnen worden van den dood van O. K. Item, wierp hij het lichaam van dezen overboord en ging verder. O. K. Item dook onder, zwom naar den wal en liep het land in, zich voordoende als een bedelaar. Aan eenige kinderen vroeg hij inlichtingen over den weg naar Meradja Pait en vernam van hen dat die naam thans »Pamadja Pait" luidde, omdat de vorst van Mataram daar juist een kris liet maken van ijzer uit 9 verschillende plaatsen wier namen met *Pa* beginnen en afkomstig van voorwerpen wier namen ook met *Pa* beginnen. O. K. Item liep toen verder, naar de plaats zoekende waar de kris gesmeed werd.

De visscher, aan land gekomen, maakte ondertusschen bekend dat het vaartuig van O. K. Item bij de kust geweest, maar weer naar volle zee gestevend was. De vorst van Mataram liet toen wat meer spoed achter het afwerken van de kris zetten, want hij vertrouwde de bovennatuurlijke eigenschappen van O. K. Item niet.

Als hij veraf was, leek hij dichtbij, en omgekeerd. De smeden in den kuil werkten toen onafgebroken door en hadden de

Toen de kris bijna gereed was, kwamen de bedoelingen van den vorst van Mataram O. K. Item ter oore, waarop hij na overleg met zijne broeders besloot zelf naar Mataram te gaan en de achterstallige schatting mede te nemen. Voordat hij ging, gaf hij zijnen broeders het bevel om de plaats Oedjoeng Djaboeng op te breken en eene nieuwe vestiging te bouwen te Rengas Pandak, benedenstrooms Simpang. Die nieuwe vestiging moest Kota Kandis genoemd worden. Hierop scheepte hij zich in, de schatting medevoerende. Ofschoon deze tocht door alle deelnemers geheim werd gehouden, werd hij door Djambische handelaars die op Java voeren toch in Mataram bekend gemaakt. De vorst van dit rijk verklaarde toen dat hij O. K. Item zijne dochter ten huwelijk zoude geven, doch hier bedoelde hij een krijgslist mede. De vorst verzamelde daarop zijne leger-bevelhebbers en ambtenaren om O. K. Item bij zijne komst plechtig tegemoet te gaan, terwijl hij tevens lieden uitzond om te onderzoeken of O. K. Item werkelijk komen zou of niet. Deze menschen zagen werkelijk het vaartuig waarmede de schatting vroeger steeds overgebracht was geworden, bij de kust en berichtten dit den vorst.

Het vaartuig van O. K. Item, onder den wal van Mataram gekomen, ontmoette een klein visschersbootje met een man er in. O. K. Item kreeg toen plotseling eene ingeving. Hij sprak met den schipper van zijn vaartuig af dat deze hem zou gelasten om visch te koopen, doch kleine soort. Hij, O. K. Item, zou dan groote visschen koopen, waarop de schipper zich zeer vertoornd moest voordoen en hem slaan totdat hij schijnbaar dood ging. Verder moest dan de schipper de hulp van den visscher inroepen om het lijk van O. K. Item aan land te begraven. »Ik wil", zoo sprak O. K. Item verder, »gaan onderzoeken of de vorst van Mataram werkelijk zijne dochter aan mij wil uithuwelijken en wat er van dat bericht over die kris waar is. Om dit laatste doel te bereiken, wil ik zelf in Pamadja Pait de plek opzoeken waar men die kris maakt. Wat u betreft, vóórdat gij in Mataram landt, moet gij eenig bericht van mij afwachten".

Zoo gezegd, zoo gedaan. Bij het onderhandelen over den prijs van de visch, ontstond twist tusschen O. K. Item en zijnen schipper, met het gevolg dat deze hem sloeg tot hij bewusteloos neerviel en er uitzag als een doode. Den visscher werd het angstig te moede, doch met geld en goede woorden haalde de schipper hem over het lijk van O. K. Item aan wal te gaan begraven. Voordat hij afstiet, maakte de visscher de opmerking dat het vaartuig precies geleek op dat waarin vroeger de D'ambische schatting overgevoerd placht te worden en dat de schipper wegens dat doodslaan van een zijner lieden wel eens in moeilijkheden zou kunnen geraken. De matrozen antwoordden hierop dat het werkelijk het bedoelde vaartuig was en dat de schipper niemand anders was dan O. K. Item, die al vele menschen had gedood. De visscher verwonderde zich er toen niet meer over dat O. K. Item de man was die de schatting had aangehouden en roeide weg. Onderweg bedenkende dat hij wel eens beschuldigd zou kunnen worden van den dood van O. K. Item, wierp hij het lichaam van dezen overboord en ging verder. O. K. Item dook onder, zwom naar den wal en liep het land in, zich voordoende als een bedelaar. Aan eenige kinderen vroeg hij inlichtingen over den weg naar Meradja Pait en vernam van hen dat die naam thans »Pamadja Pait" luidde, omdat de vorst van Mataram daar juist een kris liet maken van ijzer uit 9 verschillende plaatsen wier namen met *Pa* beginnen en afkomstig van voorwerpen wier namen ook met *Pa* beginnen. O. K. Item liep toen verder, naar de plaats zoekende waar de kris gesmeed werd.

De visscher, aan land gekomen, maakte ondertusschen bekend dat het vaartuig van O. K. Item bij de kust geweest, maar weer naar volle zee gestevend was. De vorst van Mataram liet toen wat meer spoed achter het afwerken van de kris zetten, want hij vertrouwde de bovennatuurlijke eigenschappen van O. K. Item niet.

Als hij veraf was, leek hij dichtbij, en omgekeerd. De smeden in den kuil werkten toen onafgebroken door en hadden de

kris bijna gereed toen O. K. Item juist op zijn zwerftocht vlak bij den kuil kwam, waarin hij hamerslagen hoorde. De smeden riepen hem aan: »Hei, bedelaar, wat heb je voor nieuws van O. K. Item?" O. K. Item zeide dat hij hun dat nieuws slechts durfde influisteren, waarop hij in den kuil afdaalde. Hij zag de kris en deed den smeden vragen er over, waarop deze hem antwoord gaven. Zij gaven hem het wapen zelfs in de handen. O. K. Item wilde toen onderzoeken of de kris werkelijk de eigenschappen had die men er aan toeschreef en stak er mee in het aanbeeld, dat door het wapen in tweeën gespleten werd. Daarop hief hij de kris op en met de kreet: »Ik ben O. K. Item!" viel hij op de smeden aan en doodde ze alle, tegelijk met de andere in den kuil aanwezige personen, te zamen 40 menschen. Hij stormde daarop met de kris den kuil uit en maakte amok in Pamadja Pait. De inwoners vluchtten naar Mataram en berichtten den vorst het voorgevallene. Deze riep uit: »Nu is de bovennatuurlijke macht van O. K. Item bewezen; niemand heeft zijn vaartuig nog zien landen en reeds heeft hij amok gemaakt met de kris der 9 desa's". In zijn angst gelastte de vorst het leger op de been te brengen. Toen kwamen lieden berichten dat O. K. Item Mataram reeds binnengedrongen was, wat den vorst nog meer beangstigde. Een zijner raadslieden naderde hem toen en stelde voor een schikking te treffen, om een groot bloedbad te voorkomen. De vorst vond dat de man gelijk had en ging in zijn paleis om met zijne gemalin te raadplegen. De dochter des vorsten, Poetri Ratoe naderde haren vader daarop, zeggende: »O, vader, laat mij met O. K. Item huwen, opdat ons rijk niet te gronde ga. Hij is een dapper man, en als hij zich goed gedraagt, laat ons hem dan maar als hoofd in Djambi aanstellen." De vorst stemde in dit voorstel toe en ging met de Poetri Ratoe en een groote stoet van volk, voorafgegaan door 3 geestelijken en 4 raadslieden, O. K. Item tegemoet. Poetri Ratoe was gekleed als bruid. Toen zij O. K. Item ontmoetten, verklaarde deze zijne opwachting te willen maken bij den vorst,

omdat hij vernomen had dat deze hem tot schoonzoon maken wilde. Hij betuigde zijn spijt amok gemaakt en zooveel gemoord te hebben. De vorst sprak hem aan en bood hem zijne dochter Poetri Ratoe tot gemalin aan. O. K. Item boog zich daarop voor den vorst in het stof en verklaarde de gunst des vorsten te aanvaarden. Het huwelijk werd toen terstond door de 3 priesters voltrokken. Als huwelijksgeschenk verklaarde de prinses de Djambische nederzettingen te willen ontvangen. O. K. Item antwoordde daarop: »Daar ben ik de meester niet van", waarop Poetri Ratoe zeer gevat vroeg: »Met welk recht hebt gij dan de schatting van Djambi achtergehouden?" De vorst bewonderde de slimheid zijner dochter en sprak: »Welnu, geef het land Djambi aan mijne dochter als huwelijksgeschenk, dan zijt gij van het onrechtmatig bezit er van ontheven." O. K. Item gehoorzaamde aan deze uitspraak, waarop de geheele stoet het paleis des vorsten weder binnentrok. Daar O. K. Item zich voor deze gelegenheid wegens zijne kleeding schaamde, stak hij, aan eene plotselinge ingeving gevolg gevende, de kris der 9 desa's als hoofdsieraad in het haar en riep met luider stemme 3 malen: »Laat ieder Javaan weten dat deze kris nu Si Gendjé heet!" Dit is dus de oorsprong van den naam Si Gendjé, want »goendjai" heet het hoofdsieraad waarvoor O. K. Item de kris gebruikte op het oogenblik dat hij het paleis des vorsten betrad.

Na het huwelijk van O. K. Item merkte de vorst op dat deze zich niet naar de etikette gedroeg. O. K. Item deed zulks echter niet uit onwetendheid, doch met opzet, daar hij een middel zocht om twist te maken, wel inziende dat de vorst van Mataram er nog aan dacht hem te doen dooden. Toen de vorst van Mataram nu naar aanleiding van zijne opmerking met zijne onderhoorigen aan het beraadslagen was (want hij was ongerust), berichtte men hem dat O. K. Item met het vaartuig waarin de schatting van Djambi placht te komen, bij de kust geankerd was. Dadelijk werden 2 beambten uitgezonden om de waarheid van dit bericht te onder-

zoeken. De vorst beval hun voorzichtigheid aan, want, zeide hij: »ik weet niet wat ik nu van mijn schoonzoon denken moet, ik vertrouw hem niet; is hij werkelijk O. K. Item van Djambi, of is hij iemand die zoo maar plotseling te voorschijn komt, zonder dat iemand weet van waar? Misschien is hij wel een godheid uit het godenverblijf." De twee beambten gingen en herkenden zoowel het vaartuig als de opvarenden, daar zij ze vroeger ook gezien hadden. Zij vertelden dat zij gekomen waren om O. K. Item af te halen en hem naar den vorst te geleiden, die reeds alles voor de ontvangst had gereed gemaakt. De schipper antwoordde: »hij is werkelijk van Djambi in dit vaartuig uitgezeild, maar op zekeren nacht zijn wij hem gedurende een hevigen storm kwijt geraakt. Ik hoop dat gij dit uwen vorst zult mededeelen en zeg hem dat ik morgen de schatting van Djambi zal komen aanbieden, die door O. K. Item zoo wederrechtelijk achtergehouden is. En bericht hem voorts, dat, zoolang de raaf zwart, de koentoel wit en het water aan de riviermonding zout is, de Djambische nederzettingen nooit een anderen vorst erkennen dan dien van Mataram". De beambten keerden bij den vorst terug en deelden hem hunne bevindigen mede. Deze verbaasde zich nog meer over de bovennatuurlijke eigenschappen van O. K. Item en gaf last hem te ontbieden. Deze scheen reeds te weten dat het vaartuig van Djambi met de schatting al aangekomen was en liet zeggen dat hij den volgenden morgen den vorst de schatting zou komen aanbieden. Op dien volgenden morgen kwam Poetri Ratoe bij haren vader de komst van O. K. Item aankondigen. De vorst sprak: »waarlijk, mijn kind, je man is dapper en met bovennatuurlijke eigenschappen begaafd, vraag dat maar eens aan de 2 beambten die gisteren op onderzoek zijn gegaan". Deze 2 lieden berichtten nu Poetri Ratoe van hun wedervaren en Poetri Ratoe werd het bang om het hart, zij hield van haren man, maar was tevens overtuigd dat hij Mataram zou ten gronde richten. Niet lang hierop kwam O. K. Item zelf met een stoet Javanen en Djambiërs om de achterstallige

schatting aan te bieden. De vorst van Mataram nam haar in ontvangst met de woorden: »ziehier, Poetri Ratoe, mijn kind, van af dezen dag zult gij de schatting ontvangen door de Djambische nederzettingen opgebracht en die door O. K. Item aan u als huwelijksgeschenk zijn gegeven". De vorst maakte toen aan alle aanwezige legerhoofden en beambten bekend, dat hij voortaan geen eigenaar meer zoude zijn van Djambi, doch dat dit land overgegaan was op zijne dochter Poetri Ratoe. Alle rijksgrooten hieven daarop de handen omhoog en riepen »Amin!"

Eenige dagen na deze gebeurtenissen beschouwde O. K. Item de kris der 9 desa's en vormde het plan haar te doen verfraaien, terwijl hij zich door de aanwezigen nog eens de voorvallen deed herhalen welke bij zijne komst te Mataram hadden plaats gehad. Daarop liet hij een smid ontbieden en gaf dezen de opdracht vijf buigingen in het wapen te brengen en het boveneinde gelijk een drakenkop te fatsoeneeren.

De vorst van Mataram maakte zich ongerust toen hij dit te hooren kreeg en werd bevreesd dat O. K. Item plannen beraamde om Mataram te gronde te richten.

Hij dacht er over O. K. Item naar Djambi terug te zenden, maar hoe dit gedaan te krijgen? Zijne gemalin, hierover geraadpleegd, was van hetzelfde gevoelen als haar echtgenoot, en gaf den raad O. K. Item met goede woorden te overreden naar Djambi terug te gaan. »Onze dochter Poetri Ratoe zal met hem medegaan," sprak zij, »en wij zullen de lans Si Nantjan medegeven, en het kanon Si Djimat en de lilah Seri Goda en de lilah Boental Mas. Deze erfstukken der voorvaderen zullen haar op reis en later in Djambi tegen vijanden en ongelukken beschermen. Bovendien zullen deze wapens in Djambi het blijk zijn dat zij van vorstelijke afkomst is. Voorts zullen wij haar en onzen schoonzoon alle mogelijke werklieden medegeven, opdat het hun aan niets ontbreke."

Den morgen na deze bespreking gingen de vorst van Mataram en zijne gemalin op weg om hun schoonzoon en

hunne dochter op te zoeken, gevolgd door een grooten stoet van onderworpen vorsten en rijksgrooten, die bevreesd waren dat hun hier leed zou worden aangedaan. O. K. Item ontving zijne schoonouders met alle verschuldigde teekenen van eerbied, waarover de vorst zich verwonderde, daar O. K. Item deze vroeger niet zoo in acht nam. De vorst gaf daarop zijnen wensch te kennen dat O. K. Item en zijne gemalin naar D.ambi zouden gaan om dat land te regeeren. »Gij, vorsten, krijgsoversten en andere rijksgrooten," zoo sprak hij, »hoort naar hetgeen ik zeggen zal: D.ambi is niet meer onderworpen aan Mataram; deze mijne twee kinderen zullen er als vorst en vorstin regeeren en alles regelen zooals dat geschiedt in een vrij land. Ook de schatting vervalt aan hen." Alle rijksgrooten hieven de handen op en bevestigden deze woorden door een luid: »Amin."

O. K. Item aanvaardde eerbiedig des vorsten gunstbewijs, doch vroeg 7 dagen uitstel om te vertrekken, want, sprak hij, »nu Djambi geen onderworpen land meer is, wil ik de kris Si Goendjai maken tot het symbool der vorstelijke waardigheid in Djambi; niemand zal vorst daar zijn die niet in het bezit is van Si Goendjai. Ik wil de kris doen versieren met goud en edelgesteenten." De vorst van Mataram antwoordde: zeer goed is het een rijkssieraad van Djambi te scheppen en niets kan daar beter toe dienen dan deze kris, gemaakt van ijzer uit 9 verschillende plaatsen en afkomstig van 9 verschillende voorwerpen, wier namen alle met *Pa* beginnen. Ook is het zeer van pas dat gij haar Si Goendjai genaamd hebt, als herinnering aan de gebeurtenissen bij uw huwelijk. Zij is de grondslag van het Djambische rijk. Neem vrij het goud van de Djambische schatting om uwe kris te versieren, voer de werklieden met u mee naar Djambi, waarheen gij spoedig moet vertrekken."

In zijn paleis teruggekomen, gaf de vorst van Mataram bevel eenige vaartuigen met al het noodige voor de reis zijner kinderen gereed te maken. De vorstin wilde hare dochter ruim van alles voorzien, opdat men in Djambi niet zou denken

dat O. K. Item haar geroofd had. Nog eens gingen de vorst en zijne gemalin O. K. Item opzoeken, om hem mede te deelen dat hij de lans Si Nantjan als tweede symbool naast Si Goendjai zou medekrijgen. Verder mocht hij medenemen het kanon Si Djimat, de lilah Seri Gada, de lilah Boental Mas, de lans Sangga Baja, een stuk goed met slangenfiguren, 7 (span) kilau lang en de gele pajoeng van Poetri Ratoe.

Het tijdstip van vertrek werd vastgesteld op drie dagen later en toen dat aanbrak werd O. K. Item en Poetri Ratoe feestelijk uitgeleide gedaan. O. K. Item scheepte zich op het vaartuig in waarmede hij van Djambi was gekomen en dat Pendjadjab Pandjang genaamd was, terwijl zijne gemalin in een vaartuig ging, genaamd Belahan Semangka. De werklieden scheepten zich in in het vaartuig Pèlong, de andere volgelingen in een vaartuig genaamd Lantjang, de poesakawapens werden geborgen in een vaartuig Pinis genoemd, en de bagage, de goederen van waarde en het proviand in het schip Toeb, waarop ook de lieden van Mataram gingen die Poetri Ratoe volgden.

Daarop staken alle vaartuigen van wal en gedurende de overtocht was O. K. Item slechts bezig met het afwerken zijner kris, waarbij alle medegenomen werklieden zich om strijd beijverden om het onderdeel, waaraan ieder speciaal werkte, zoo mooi mogelijk te maken. Zoo duurde het niet lang of de kris was geheel afgemaakt.

Op zekeren dag ontmoette O. K. Item bij de Segoentanggoentang bergen, tusschen Djambi en de Palembangsche reede, eene vloot van 7 vaartuigen, bemand met lieden van Oedjoeng (Zee-Koeboe's). Zij kwamen van Sandam, tusschen Tandjoeng Datoeq en Alangan Tiga. Aan het hoofd dezer vloot stond een zekere Loemboe-loemboe Gilo, zeeschuimer van beroep. Bij de ontmoeting verklaarde hij dat hij en zijne manschappen orang Sĕkah waren. O. K. Item antwoordde dat hij van Mataram kwam, waar hij en zijne Djambiërs strijd gevoerd hadden en met buit terugkeerden. Loemboe-loemboe Gilo vroeg toen: »Wie is jullie hoofd?" »Si Goendjai, het rijkssieraad van

Djambi, dat te Oedjoeng Djaboeng zetelt." Loemboe-loemboe Gilo dacht toen bij zich zelf: »Hier is dus O. K. Item, die de schatting van Djambi aanhield en naar Mataram ging om zijne dapperheid en bovennatuurlijke eigenschappen te toonen." Hij groette O. K. Item daarop eerbiedig, die hem verzocht aan boord te komen en hem als gast onthaalde. Loemboe-loemboe Gilo maakte O. K Item bekend met de vrucht tampoei, welker sap de eigenschap had oude wapens schoon te maken en het pamor te voorschijn te doen komen. O. K. Item verhaalde daarop van de kris Si Goendjai en noodigde Loemboe-loemboe Gilo uit naar het vaartuig Belahan Semangka te gaan, met het Boraq-beeld op den boeg, waarin de kris bewaard werd. Toen Loemboe-loemboe Gilo op dit vaartuig Poetri Ratoe ontmoette, bracht hij haar eerbiedige hulde, terwijl hij de fraaiheid van Si Goendjai ten zeerste bewonderde. Ook de lans Si Nantjan werd hem vertoond en hem werd de beteekenis dier beide rijkssieraden uitgelegd. Hij was zeer getroffen door de fraaiheid van Si Goendjai en vroeg zelfs de werklieden te mogen zien die haar bewerkt hadden. O. K. Item sprak nu tot zijne gemalin: »Ik verhef Loemboe-loemboe Gilo tot mijn broeder en verleen hem den titel van hoeloebalang Praboe Wirolang ter zee." Alle vaartuigen werden daarop rechts en links van het schip Belahan Semangka verzameld en O. K. Item kondigde af dat Loemboe-loemboe Gilo was verheven geworden tot hoeloebalang Praboe Wirolang ter zee en dat zijn machtsgebied zich uitstrekte van Teloeq Rimboe tot Batoe Boeroeq, tusschen Djambi en Palembang. Als er lieden in dat gebied roofden en moordden, zou hij er over te oordeelen hebben, terwijl hijzelf mocht zeeschuimen zooveel hij wilde, zonder daar rekenschap van af te leggen. Hoeloebalang Praboe Wirolang ter zee aanvaardde het gunstbewijs en nadat O. K. Item hem nog gelast had Si Goendjai in het tampoei-sap te leggen, profiteerde men van den gunstigen wind en alle vaartuigen stevenden verder.

Niet lang hierna wierpen de schepen het anker uit te Oedjoeng Djaboeng, waarop onmiddellijk de drie achterge-

bleven broeders van O. K. Item van diens terugkomst werden verwittigd. Op zijne vraag waarom men nog niet naar kota Kandis verhuisd was, zeiden de drie broeders: »Wij waren zeer bedroefd door een bericht volgens hetwelk gij gedood en in zee geworpen zoudt zijn." »Dat is ook waar," sprak O. K. Item, »doch 't was slechts een list van mij om binnen Mataram te komen." En toen hij al zijne lotgevallen verhaald had, bewonderden de drie broeders zijn dapperheid en bovennatuurlijke macht, die weldra in heel Djambi bekend werden. De drie broeders gingen daarop Poetri Ratoe eerbiediglijk begroeten en deze spak tot hen: »gij zijt mijne broeders en ik ben uwe zuster, wij zullen even onafscheidelijk van elkaar zijn als de vogel van zijn kooi, als de prauw van zijn schipper en als het zwaard van het gevest. Ik ben hier gekomen om u de woorden mijns vaders, den vorst van Mataram, over te brengen: Djambi zal een vrij land wezen en geen schatting meer aan Mataram opbrengen. Alles behoort nu aan het rijkssymbool van Djambi, de kris Sigoendjai, dat altijd door ons als zoodanig moet gehuldigd worden."

Men ging aan land en onderwijl hief Poetri Ratoe den volgenden pantoen aan:

»Teloeq dalam, koewala sadoe,
Oedjoeng Djaboeng negri baroe,
Siang malam merasa rindoe,
Menerangkan ajahanda kadoea iboe."

O. K. Item antwoordde daarop als volgt:

»Oedjoeng Djaboeng negri lama,
Tampaq terlintang di poelau Berhalo,
Oentoeng toewa tidaq gendalo,
Esoq kelaq mengadap poela."

O. K. Gemoek hief daarna aan:

»Dian doewa, damar poen doewa,
Dian digantoeng di roemah laksamana,
Diamkan djoega, sabarkan djoega,
Esoq magadap kita bersam-sama."

Op last van Hoeloebalang Praboe Wirolang ter zee werden alle goederen gelost, terwijl O. K. Item de geheele Djambische bevolking deed verzamelen. Onder degenen die met de oproeping belast waren bevonden zich twee Javaansche radens, Raden Kartå Negårå en Raden Poespå Widjåjå, op wier welluidende stemmen de lieden afkwamen als mieren op zoetigheid.

Een groot feest werd gegeven, dat 40 dagen en 40 nachten duurde en waaraan mannen en vrouwen, ouden en jongen deelnamen. Toen O. K. Item en Poetri Ratoe in vollen luister gekleed op een troonzetel voor de menigte plaats hadden genomen, gaf Poetri Ratoe bevel om de rijkssieraden Si Goendjai en Si Nantjan voor te brengen, waarop Hoeloebalang Praboe Wirolang ter zee op haren last aan de menigte met luider stemme de beteekenis der rijkssieraden uitlegde, tevens verkondigende dat O. K. Item en zijne gemalin thans in de plaats van den vorst van Mataram waren getreden. »Het rijkssieraad Si Goendjai," zoo sprak hij voorts, »moet door heel het Djambische volk geëerbiedigd worden; daaraan zal het elk derdehalf jaar schatting opbrengen en hij die het in bezit heeft, die is onze vorst." Daarop haalde hij Si Goendjai uit de zilveren schotel met tampoeisap waarin de kris nog lag, bewees er hulde aan en overhandigde haar aan O. K. Item, waarop de gansche menigte de kris huldigde. Enkelen dronken het tampoeisap waarin zij gelegen had, waardoor zij beschonken door elkander tuimelden, hetgeen hen van de heiligheid van het rijkssieraad overtuigde. Door Poetri Ratoe werd daarop nog met welluidende stem de beteekenis der andere medegebrachte rijkssieraden aan het volk verkondigd en toen daarna de Djambische hoofden den eed van trouw aan de rijkssieraden hadden afgelegd, was de audientie afgeloopen.

Van de lieden die zich aan het tampoeisap hadden bedronken wordt nog verteld dat zij elkaar allerlei titels gaven, w. o. »Si Goendjai maboq". Op die wijze werd de geschiedenis van het rijkssieraad Si Goendjai onder het volk bekend en

als men vraagt: »Wat is het rijkssieraad van Djambi," dan luidt het antwoord: »Een kris." »Wat voor een kris?" »Een kris met vijf golvingen, met goud versierd en waarvan het boveneinde gelijk een drakenkop is en met edelgesteenten is ingelegd. De scheede is van goudbrokaat." »Hoe heet die kris?" »Sigendjé" in het tegenwoordige Djambisch; in den tijd van Oedjoeng Djaboeng heette zij »Si Goendjai".

Tot Mangkoe Boemi (rijksbestuurder) onder de bevelen van O. K. Item werd aangesteld O. K. Gemoek; de teekens zijner waardigheid waren de lans Si Nantjau en een gele pajoeng.

De vorsten van Djambi volgden elkaar in den loop der tijden steeds op, en steeds bleven de kris Si Gendjé en de lans Si Nantjan de symbolen van de vorstelijke macht in Djambi.

In den eersten tijd hadden de Djambische vorsten nog niet den titel van Sultan.

Na den dood van O. K. Item volgde O. K. Gemoek hem als vorst op; na dezen kwam O. K. Pingai en na dezen O. K. Pedataran. Toen deze stierf kwam de vorstelijke waardigheid aan de kinderen van O. K. Item, die den titel droegen van Soesoehoenan Poelau Djohor. Dit bleef zoo 7 geslachten lang, totdat de kleinzoon van den laatsten Soesoehoenan Poelau Djohor vorst werd en den titel droeg van Panembahan. Vijf vorsten behielden dezen titel. Na den Panembahan van Moeara Pidjoan kwam de vorstelijke waardigheid in handen van den kleinzoon des Panembahans van Bawah Sawah. Deze en zijne zes opvolgers hadden den titel van Sultan. De laatste was Sultan Taha, in de »chotbah" genoemd Saipoedin, doch in de Maleische taal en volgens de adat: Sultan Agoeng Seri Ing Ngalaga.

Eens, toen deze Sultan zich op reis bevond naar Mangoendjaja, verongelukte zijne prauw dicht bij Moeara Tambesi, op eene plaats, Teloek Ajer Dingin genoemd. Bij die gelegenheid zonk de kris Si Gendjé in de diepte. Daarop werden alle Djambische onderdanen aan de 9 zijrivieren van

van de Batang Hari te Teloek Ajer Dingin verzameld en hun werd verzocht naar de kris te duiken. Niemand kreeg haar echter in handen, omdat zij gevallen was tusschen de kronkels van de Bidai-slang.

Op zekeren dag echter kwam iemand in eene prauw de rivier afzakken en werd door den Sultan aangehouden, daar sinds het oogenblik dat Sigendjé in de rivier gevallen was, niemand meer die plek voorbij mocht, hetzij stroom op of af, zonder naar de kris te hebben gedoken. Naar zijn naam en zijne afkomst gevraagd, antwoordde de man: »Ik heet Paq Soeloeng, van Serampas afkomstig en ga naar de plaats Kota Kandis om ter voldoening aan eene gelotte, bij het graf van orang kaja Item te offeren."

Toen Sultan Agoeng Seri Ing Ngalaga dit hoorde, liet hij Paq Soeloeng vragen of hij naar de kris Sigendjé wilde duiken en beproeven wilde haar uit de kronkels der Bidai-slang te halen. Paq Soeloeng antwoordde dat hij het wel aandurfde, doch eerst wilde probeeren. Toen ging hij te water, dook, en waarlijk, hij haalde de kris uit de kronkels der Bidai-slang en bood haar den Sultan aan. Deze schepte behagen in den man, vroeg hem waarom hij Paq Soeloeng heette en waarom hij aan het graf van den vorst orang kaja Item wilde gaan offeren. Paq Soeloeng antwoordde: »de reden daarvan is deze: »Toen ik nog kinderloos was, legde ik eens de gelotte af dat ik na de geboorte van een kind een geit zou slachten op het graf van orang kaja Item. Nu is mij een meisje geboren geworden, doch dat kind is reeds groot en mijne vrouw is wederom zwanger, zonder dat ik tot nog toe mijne gelofte gestand heb gedaan. Mijn kind heb ik Soeloeng gedoopt." (1)

De vorst sprak: »Als dat zoo is, ga dan eerst offeren bij het graf van orang kaja Item en kom dan bij mij je opwachting maken; ik neem je als mijn zoon aan." Paq Soeloeng begaf zich toen op weg om aan zijne gelofte te voldoen, terwijl de Sultan hem vele reisgezellen medegaf. Van zijne

(1) Soeloeng beteekent: eersteling.

reis terugkeerende, maakte hij zijne opwachting bij den Sultan en zeide weder naar Serampas te willen terugkeeren, omdat het tijdstip der verlossing zijner vrouw reeds nabij was.

De Sultan vond dit goed en zijne ambtenaren verzamelende, vroeg hij hun: »Wat zullen wij nu aan dezen mijnen zoon als geschenk medegeven?" De mantri's antwoordden: »Geven wij hem zijne prauw vol met opium." De vorst gaf daarop bevel Paq Soeloengs prauw met opium te vullen en toen deze boordevol was, vroeg Paq Soeloeng verlof om naar huis te gaan. Hij ging en toen hij thuis kwam, had zijne vrouw reeds het leven geschonken aan een zoon. Dezen noemde hij Si Pioen, den stamvader der latere hoofden van Serampas.

In Boven-Tembesi komt het volgende verhaal voor over »Sigindjé maboeq", door den Controleur te Sarolangoen uit den volksmond opgeteekend.

Legende betreffende de kris Sigindjé maboeq.

Toen deze streken nog schatplichtig waren aan Mataram, heette het land *Kebonlalo* en de plaats Djambi: *Srambi* (= voorportaal van de Batin II, wier gebied zich toen uitstrekte tot de Moeara Djambi); jaarlijks moest er een schatting opgebracht worden, de z. g. sajoer atji² (bloedzuigergroente).

Er leefde te dien tijde zekere Padoeka Berhalo, iemand die begaafd was met bovennatuurlijke krachten; hij woonde te Poelau Berhalo aan de monding der Batang Hari.

Padoeko Berhalo nu was eerzuchtig en naijverig op Matarams macht; daarom besloot hij zich van de bovenbedoelde schatting meester te maken.

Hij wachtte het gezantschap op hetwelk de schatting zoude overbrengen, vermoordde alle leden er van en roofde de schatting weg.

De vorst van Mataram, van Padoeka Berhalo's euveldaad gehoord hebbende, verliet zijn land en trok tegen hem op om hem daarvoor te straffen, doch werd zelf door Padoeka Berhalo s bovennatuurlijke macht verslagen.

Hij wist echter na die nederlaag te ontvluchten en heimelijk naar zijn land terug te keeren. Hier zon hij op wraak; hij riep de hulp in van de grooten en wijzen in den lande, ten einde een wapen te erlangen waarmede hij zijn vijand onfeilbaar zoude kunnen neervellen.

Men vervaardigde nu een kris die door bovenaardsche inwerking buitengewone eigenschappen verkreeg; zoo verdorde een boom onmiddellijk als die slechts even door het wapen getroffen werd; een dier, zich bevindende in de nabijheid der plaats waar de kris geborgen was, stierf eveneens onmiddellijk. Dood en verderf waren al het minste wat dat ding kon veroorzaken. De faam over dat gruwelijk wapen verspreidde zich op de vleugelen van den wind; van heinde en verre stroomde men toe om het te aanschouwen en iedereen mocht het bezichtigen, doch zonder het aan te raken, want de enkele aanraking was reeds doodelijk. Ook Padoeka Berhalo trok ter bedevaart naar de Mataramsche kris; hij ging verkleed als bedelaar, zoodat men geen erg had omtrent zijne persoonlijkheid en zijne bedoelingen, toen hij het voorwerp van heilige vereering naderde. Men liet hem begaan toen hij er de hand naar uitstrekte om het aan te vatten; men begreep dat zulks slechts een ijdele strafwaardige poging zoude zijn, welke niet overleefd zoude worden.

Maar Padoeka Berhalo, gebruik makende van zijn bovenaardsche macht, welke grooter was dan die van het wapen, greep het aan en stortte er zich mede te midden der opeengepakte menschenmassa. In een ommezien waren er honderden gedood, de vorst zelf had zich echter bijtijds uit de voeten weten te maken en ontkwam aan de gruwelijke menschenslachting.

Padoeka Berhalo stak het wapen bij zich en keerde terug naar Djambi, waar hij weldra als vorst werd gehuldigd. Toen

hij nu eens het binnenland ging bezoeken, overkwam hem het ongeluk dat die kris (sedert Sigindjé maboeq genoemd) in de Loeboeq Ajer Dingin, nabij Moeara Tembesi, te water raakte. Onmiddellijk werden pogingen in het werk gesteld om haar weder terug te krijgen, maar de loeboeq was diep en de menschen waren bevreesd, zoodat zij op de rivierbedding bleef rusten.

Padoeka Berhalo riep daarop de hulp in van al zijne onderdanen; hij richtte feesten aan met hanengevechten en dobbelarij; uit alle deelen des lands kwam men te zamen te Loeboeq Ajer Dingin; zelfs uit Serampas en Soengei Tenang trok men er heen om deel te nemen aan het algemeen vermaak. Maar als contra-beleefdheid vorderde Padoeka Berhalo de menigte op om hem zijn wapen terug te bezorgen.

Dit ontstemde de feestvierenden en maakte hen beangst, want men kende Padoeka Berhalo in zijne uitingen van bovenaardsche begaafdheid.

Dan — één persoon was er die het onderstaan durfde de loeboeq in te springen en naar het wapen te duiken.

Dat was Poejang Pioen van Goenoeng Pajoeng tusschen Serampas en Pangkalan Djamboe.

Hij slaagde in zijne poging en reikte het wapen over aan Padoeka Berhalo.

Deze, dankbaar tot in den grond van zijn hart, vroeg Poejang Pioen wat hij verlangde tot loon voor zijne ongeëvenaarde daad.

Macht en aanzien, land, geld, zooveel als hij verkoos, dat alles zoude hij hem schenken. Maar Poejang Pioen weigerde het aangebodene, omdat het vergankelijk was; hij wenschte iets duurzaams tot in lengte van dagen, opdat de door hem aan den vorst bewezen dienst zoude in herinnering blijven bij zijn nageslacht tot aan den jongsten dag.

Toen sprak Padoeka Berhalo: »Welnu, dan verklaar ik u als mijn kind aan te nemen en zult gij als vorstenzoon mijn gelijke zijn, gij en al uwe nazaten."

En van toen af werden Serampas en Soengei Tenang, waar

Poejang Pioens bloedverwanten regeerden, gerekend tot het Djambische rijk te behooren, terwijl de hoofden dier landschappen ontslagen werden van alle aan den vorst van Djambi verschuldigde eer- en huldebewijzen.

Bijdrage tot de kennis der gebruiken bij verloving en huwelijk in de onderafdeeling Ampat Lawang.

DOOR

L. M. F. PLATE,

Contrôleur B. B.

Hoewel de adat boedjang, gadis dan kawin [Bab I der Adat simboer tjahaja] dit onderwerp vrij uitvoerig behandelt, kan het toch zijn nut hebben, vooral met het oog op de afdoening van de vele zaken tusschen boedjang en gadis, waarvan de verschillende Rapats voortdurend kennis nemen, meer uitgebreid de gebruiken bij verloving en huwelijk te beschrijven. Genoemd hoofdstuk toch is geenszins volledig en de bestudeering daarvan doet nog niet kennis maken met de verschillende huwelijksvormen in dit ressort gebruikelijk, terwijl ook vele voorschriften van bedoeld hoofdstuk in onbruik zijn geraakt.

Ik heb gemeend, hoewel in de verschillende marga's, ja zelfs in de verschillende doesoens de hieronder beschreven gebruiken niet overal toegepast worden, van die afwijkingen geen melding te moeten maken, aangezien een algemeen overzicht van de meest voorkomende gebruiken mij voor het gestelde doel voldoende toeschijnt.

De verloving. Wanneer een jongeling [boedjang] een zekeren leeftijd bereikt heeft, een leeftijd niet nader aan te duiden, omdat er voorbeelden zijn van jongens, die op hun 13den, 14den, 15den enz. jaar het juiste oogenblik gekomen achten, zich een vrouw te kiezen, begint de behoefte aan een wederhelft bij hem levendig te worden, hetzij dat hiertoe aanleiding heeft gegeven de ontmoeting met een meisje

[gadis], dat hem bekoord heeft, hetzij dat de meer prozaïsche overweging, dat het bezit van een vrouw zijn landbouwwerkzaamheden zou ten goede komen, in het spel is. Ook komt wel voor het uithuwelijken van jongens van 10, 11 jaar oud, doch is in zoo'n geval de jongen nog te jong om zelf aan een huwelijk te denken, en zijn het de ouders, die het wenschelijk achten, in verband met hun hoogen leeftijd of andere omstandigheden, een voor hun zoon passende vrouw uit te kiezen. De beraadslagingen gaan dan ook uit van de ouders, terwijl het jonge mensch zich van de zaak weinig aantrekt.

De leeftijd waarop een meisje kan gezegd worden huwbaar te zijn, is gewoonlijk 15, 16 jaar, en is afhankelijk van het intreden der puberteit, m. a. w. van af het oogenblik dat de menstruatie [nipas of kanâ kain of حيض = haid] is ingetreden.

De omgang tusschen jongens en meisjes is aan vrij strenge bepalingen onderhevig.

Laten wij thans den boedjang in gedachte volgen op den weg naar het geluk, dat hij zich voorgespiegeld heeft.

Somwijlen trekt hij zijn marga of een andere marga rond, om zijn oogen de kost te geven in balai of elders [nindai gadis], of ook wel is zijn keus reeds gevestigd.

In elk geval is het meisje, waarop de keuze gevallen is, ten eenemale onkundig van de plannen van den boedjang; trouwens, hij heeft zijn genegenheid nog nimmer kunnen toonen. Wellicht heeft hij tersluiks eens een knipoogje gegeven of met haar gedanst [menari], of duetten gezongen [njambai], wellicht ook heeft hij van het meisje zijner keuze al eens bij wijze van toenadering een kain, slendang of ring geleend in ruil voor een hem toebehoorend voorwerp, doch zooals reeds gezegd van »'t hof maken" bespeurt men weinig.

De listen en pogingen om zijn geliefde te bekoren noemt men lindjang-lindjangan.

Een enkel woord zij hier ingelascht over het menari en njambai.

Beide amusementen zijn slechts geoorloofd tusschen boedjang en gadis van verschillende marga's.

Overtreding van dit verbod komt eenvoudig niet voor: indien het voorkwam, zou men het betitelen met den naam: »bloedschande" [soembang].

Het menari is van ouden datum en behoeft verder niet beschreven te worden.

Njambai is een beurtzang tusschen boedjang en gadis, waarbij de zingende persoon, met de elleboog gesteund op een bamboekoker en het gelaat bedekt door een kemban of slendang de[n] andere toezingt een welkom of anderszins. Het gezang is afschuwelijk en doet denken aan het welbekende geluid van verliefde katten, terwijl ook de taal waarin gezongen wordt voor den ondergeteekende onbegrijpelijk is [wordt verwezen naar het slot van deze verhandeling]. Veelal gebeurt het, dat uit het njambai een verloving geboren wordt.

Van elkaar goed kennen is geen sprake, nadere kennismaking wordt dan ook niet verlangd. Zoodra de boedjang eenige contanten bezit, om de later te bespreken uitgaven te kunnen bestrijden, steekt hij van wal. Een derde persoon wordt in den arm genomen, nu eens een oude vrouw, dan weer een jong meisje, bijna altijd van de vrouwelijke kunne (kongkonan of soeroehan). Deze stelt zich in verbinding met het uitverkoren meisje en polst haar over haar gevoelens ten opzichte van den boedjang en tracht tevens te vernemen, op welke huwelijksvoorwaarden zij genegen zou zijn met dien boedjang nadere connecties aan te knoopen. Nadat de boedjang deze informaties bekomen heeft, waartoe ook behooren alle bijzonderheden betreffende de familie, bezittingen etc., noodigt hij zijn uitverkorene door middel van de kongkonan tot een onderhoud uit. Voor dit rendez-vous wordt uitgekozen een leeg staand huis of een door beide partijen veelvuldig gefrequenteerde woning. Nimmer zal de gadis weigeren; al heeft ze geen trouwplannen, al heeft ze geen genegenheid voor den boedjang, altijd zal ze aan deze

uitnoodiging voldoen. Is ze niet genegen zich met het bewuste jongmensch te verloven, dan tracht zij zulks later door uitvluchten den boedjang aan het verstand te brengen; zij verklaart hem b.v. dat ze in de eerste drie of vier jaren nog niet van plan is te huwen, hetwelk voldoende is om den boedjang te doen begrijpen dat hij geen hoop meer behoeft te koesteren.

Op den afgesproken dag begeeft het meisje zich, na gebaad te hebben, het haar en gelaat geparfumeerd te hebben met pandan en bedak en uitgedost in de mooiste kleeren, naar de afgesproken woning, waar eenigen tijd daarna ook de boedjang, gewaarschuwd door de kongkonan verschijnt. Beide nemen een medgezel mede (kanten), doch deze verwijderen zich zoodra de boedjang en gadis te zamen zijn.

De inwoners van het huis, indien dat bewoond is, trekken zich, als zijnde bekend met het geheim, bescheiden terug. Dit onderhoud heet ngëtji' of ngomong.

Indien de boedjang het meisje nog niet te voren ontmoet heeft, wordt over gewone zaken gesproken, indien de kennismaking van vroeger dateert, dadelijk onderhandeld. In het kort, dit gesprek eindigt daarmede, dat het meisje uitstel vraagt voor een tweede ontmoeting, hetzij dat ze zelf de zaak wil overdenken, hetzij dat zij haar onders bekend wil maken met de haar door den boedjang gedane voorstellen. Bij deze eerste ontmoeting reeds wil het meisje eenige zekerheid hebben voor de eerlijke bedoelingen van den boedjang en vraagt ze hem om een bewijs zijner liefde (?), hetwelk wang gadei of tanda ngarap genoemd wordt. De hoegrootheid van dit bedrag wordt aan den boedjang overgelaten, met dien verstande, dat het, uitgezonderd de getallen 10, 20, 30 etc., altijd een oneven getal rijksdaalders moet bedragen. Gewoonlijk wordt één of vijf rijksdaalders als voldoende geacht. Wordt een even getal betaald, dan wordt dat bedrag eenvoudig verbeurd verklaard, zonder dat de ontvangst daarvan het meisje tot iets bindt.

Indien ter gelegenheid van dit onderhoud reeds onderhan-

deld wordt over de voorwaarden, waarop het meisje bereid is de echtgenoote te worden van den boedjang, dan noemt men dat djandji.

Meer echter komt voor, dat deze onderhandelingen eerst bij de tweede, soms bij een derde ontmoeting plaats grijpen.

Op voorstel dus van het meisje wordt een zekere tijd (een tot drie maanden) bepaald, waarop weder een ontmoeting zal plaats hebben.

In dien tusschentijd wordt niet meer over de zaak gerept, alleen heeft de boedjang intusschen door zijn kongkonan het wang gadei aan het meisje doen toekomen. Van dat oogenblik spreekt men niet meer van kongkonan, doch van djaroeman = koppelaar(ster).

De tweede ontmoeting heeft op dezelfde wijze plaats als reeds beschreven. Nu eens vraagt het meisje wederom uitstel van beslissing, hetzij om nogmaals te overwegen, hetzij wegens drukke ladang-werkzaamheden, soms ook wordt de zaak reeds bij deze ontmoeting beklonken. In het eerste geval brengt de adat mede, dat wederom wang gadei betaald wordt en wel tot een zoodanig bedrag, dat de totaalsom wederom een oneven getal of 10, 20, 30 enz. oplevert. Een eigenaardigheid is, dat wanneer een boedjang die welvarend is, deze maal b.v. $ 20 of $ 30 of $ 40 betaalt, terwijl hij de eerste maal slechts $ 1.— of $ 5.— voldaan heeft, dat het meisje dan dadelijk de zaak afbreekt, omdat een man, die met zijn geld pocht, haar niet kan bekoren. Zij vindt zoo'n boedjang sombong of in het oeloeneesch ponga of bongka².

Wordt wederom uitstel gevraagd, dan heeft de beslissing toch gewoonlijk bij de derde ontmoeting plaats, tenzij het meisje door voortdurend uitstellen den boedjang aan het verstand wil brengen dat er van een verloving niets kan komen, in welk geval de boedjang het betaalde wang gadei terug vraagt en de zaak als afgedaan beschouwd moet worden.

Wij nemen dus aan, dat bij de laatste ontmoeting de zaak beklonken is, d.w.z. tusschen boedjang en gadis. Somwijlen

zijn de wederzijdsche onders nog geheel onkundig van de betrekkingen tusschen de jongelieden, somwijlen echter heeft het meisje na overleg met haar onders ten slotte de zaak beslist. We moeten voor we verder gaan melding maken van het »rasan moeda" en »rasan toea". Rasan moeda noemt men de onderhandelingen indien die gevoerd worden geheel zonder medeweten van de ouders van het meisje; rasan toea heet de gevoerde onderhandeling, zoodra de ouders, of bij ontstentenis van ouders andere familieleden (ahli), een woordje beginnen mede te spreken.

Rasan moeda wordt ten slotte altijd rasan toea, zooals hieronder en ook bij de beschrijving der verschillende huwelijksvormen duidelijk zal worden.

Rasan moeda. Indien bij de laatste ontmoeting de zaak tusschen den boedjang en gadis in orde is en ook de huwelijksvorm door hen overeengekomen is, dan wordt overwogen de vraag of zij zelf de zaak zullen afwikkelen, of dat zij de wederzijdsche ouders er in zullen mengen [rasan di toeakän]. Indien de gadis dit laatste onnoodig oordeelt, wordt dadelijk besloten tot schaking [melarikan]. We hebben hier te doen met een werkelijke schaking, die in dit speciale geval genoemd wordt maling toeboe[c]. Gewoonlijk wordt afgesproken dat die ontvluchting 's nachts zal plaats hebben op een bepaald uur en tevens de plaats bepaald, waar de jongen en het meisje elkaar zullen ontmoeten. Het meisje moet hiertoe haar ouders verschalken; om hen geen argwaan te doen koesteren overnacht ze dan gewoonlijk elders en begeeft ze zich op het afgesproken uur, vergezeld van andere meisjes, op weg naar den boedjang, die op de afgesproken plaats, eveneens met eenige zijner vrienden, van ongeduld staat te trappelen Trouwens, bevreesd dat zijn meisje niet zal komen, is hij niet, want hij is zoo voorzichtig geweest van haar een »tjiri tanda" te vragen, d.w.z. een of ander kleedingstuk of versiersel, door de afgitte waarvan het meisje zedelijk verplicht is aan haar overeenkomst te voldoen.

Te zamen gaat men in het nachtelijk uur naar de doesoen

van den boedjang, indien deze nl. in een andere doesoen woonachtig is, en daar aangekomen, trekt men in een bevriend huis, niet dadelijk in de woning van den boedjang.

Dit gebruik heet mindan. Na twee of drie dagen daar vertoefd te hebben, trekken de jongelui naar de woning van den boedjang, waar op dienzelfden dag het hieronder te beschrijven njrawå plaats heeft.

De vader van het meisje mist den volgenden dag zijn dochter en gaat informeeren bij dezen of genen. Gewoonlijk komt hij al zeer spoedig te weten, wat er gebeurd is; òf de djaroeman geeft hem kennis van de schaking, òf het meisje heeft, om de ouders niet lang in ongerustheid te laten, op haar slaapplaats gedeponeerd een kris van haar aanstaande benevens eenig geld, wat nog overig is van het wang gadei. Dit achterlaten van een kris en geld heet ganti semangat. Indien de vader inderdaad te voren niets bespeurd heeft van de verhouding zijner dochter tot den bewusten boedjang, dan is hij veelal in ernst vertoornd over deze schaking: men spreekt dan van rasan marah en is het gevolg dat de bruidschat of koopsom zeer hoog is. Doch veelal ook zijn de ouders eenigszins voorbereid op deze gebeurtenis en maken zij zich ganschelijk niet ongerust. In beide gevallen echter gaat òf de vader zelf òf hij zendt een gemachtigde om de zaak te onderzoeken of liever zijn dochter op te sporen [noentoeti], die dan ook behouden aangetroffen wordt.

Van dit oogenblik begint de vader van het meisje een woordje mede te spreken en wordt de onderhandeling en verdere afwikkeling rasan toea.

Rasan toea. We zagen, dat bij de laatste beslissende ontmoeting tusschen boedjang en gadis de vraag overwogen wordt, of het rasan moeda of toea zal zijn. Wordt tot dit laatste besloten, dan is de taak van boedjang en gadis grootendeels afgeloopen en stelt het meisje haar belangen in handen van haar vader of ahli, die op zijn beurt zich in verbinding stelt met den boedjang zelf of met diens vader, ten einde te bepalen de wijze waarop het huwelijk gesloten zal worden.

Al het bovenstaande is in 't algemeen van toepassing bij alle huwelijksvormen, onverschillig welke. Het verder verloop van de zaak echter is verschillend, al naar gelang dat de huwelijksvorm is en is het hier de plaats om die huwelijkvormen aan een bespreking te onderwerpen.

De meest voorkomende huwelijksvormen zijn een drietal, te weten:

1. Rasan djoedjoer of kesah,
2. » ambil anak tegoeh,
3. » ambil anak toenggoehan doea,

Verder komen zoo nu en dan nog voor de navolgende:

4. Rasan ambil anak ngantat.
5. » » » katâ of semendo radja².
6. » mándjoëri.
7. » ngidoëpi.
8. » belapi² reaal.
9. » ambil anak tegah roemah.

Doordat laatsgenoemde zes huwelijksvormen zelden voorkomen, ja hier en daar zelfs geheel onbekend zijn, kan van verschillende dier huwelijksvormen niet met zekerheid de juiste beteekenis weergegeven worden, aangezien die in sommige marga's verschillen.

Rasan djoedjoer of *rasan kesah*. Hoewel het djoedjoer-huwelijk verboden is in de Simboer tjahaja § 3 atoeran boedjang-gadis dan kawin en er zelfs een strafbepaling in dat artikel is opgenomen (1), komt deze huwelijksvorm toch veelvuldig voor, hetzij dat men er openlijk voor uit komt, hetzij dat men aan de overeenkomst een zoodanige wending geeft, dat het in schijn geen djoedjoer-huwelijk is (vermomde djoedjoer). Doch een feit is het, dat met angstige nauwgezetheid vermeden wordt het uitspreken van het woord »koopsom". De vader is beschaamd het lichaam zijner dochter te verkoopen. De hoegrootheid der djoedjoer is zeer ver-

---

1) Zie ook Bijblad No. 1328.

schillend, de meest voorkomende is $ 40, doch $ 200 komt ook voor en wellicht nog hoogere.

Een en ander hangt uit den aard der zaak af van de gegoedheid van den boedjang. De prijs wordt dus uitgemaakt door den vader van het meisje of diens wakil met den boedjang of diens vader, en indien men daarover niet meer van gevoelen verschilt, inviteert de vader van het meisje den boedjang, de hoofden der doesoen, de notabelen en ouden van dagen [orang banjak] en heeft een klein eetfeestje plaats, dat njrawå heet [srawå is ketan met santan en goela aren of manis], waarbij ook eenige kippen geslacht worden, somwijlen ook koek [djoeadah] en thee [aer panas] gepresenteerd worden. Op dit feestje, dat overdag plaats heeft, stelt de vader het jonge paar aan het publiek voor en wordt ten overstaan van alle aanwezigen de gemaakte overeenkomst medegedeeld.

Een van de middelen om aan een djoedjoer-huwelijk het beleedigende van verkoop en koop te ontnemen, bestaat daarin dat in ruil voor de djoedjoer, de gadis verschillende goederen mede ten huwelijk brengt, welke behoorlijk getaxeerd worden. Dit taxeeren van de waarde van die goederen, dat ter gelegenheid van het njrawå plaats heeft, noemt men timbang barang.

De idee is dus, dat de boedjang die goederen, en niet de vrouw koopt. De waarde dier goederen heet wang nedjå.

Gewoonlijk wordt in den aanvang alleen gesproken van wang nedjå, later vóór het huwelijk, indien het wang nedjå niet voldoende is, komt de vader van het meisje quasi leenen, doch inderdaad wordt eerst dan betaald het ontbrekende van de vastgestelde djoedjoer-som.

De djoedjoer wordt òf contant òf op crediet betaald. In gevallen van rasan moeda, waarbij de vader boos is [bapaq gadis marah], moet de totaalsom vóór het njrawå-feestje geheel afbetaald zijn. In andere gevallen wordt eerst de helft en later het restant betaald.

Tot de djoedjoer behoort volgens de adat altijd ook één kris, doch volgens mijn onderzoekingen wordt hiermede bedoeld dezelfde kris als welke de boedjang bij het melarikan achter laat [ganti semangat].

Bij het njrawâ komt de vader van den boedjang gewoonlijk niet in persoon, doch zijn gemachtigde. Op dezen dag wordt ook bepaald, wanneer de schaking zal plaats hebben. De idee van schaken is bij rasan toea geheel teloor gegaan en spreekt men dan ook niet van melarikan, maar van gadis di toeroenkan; gewoonlijk heeft het melarikan plaats op den volgenden dag en begeven zich de gadis en boedjang vergezeld van vrienden en vriendinnen naar de doesoen van den boedjang, eerst in een andere woning (mindan), daarna in de woning van den boedjang, waartoe ze afgehaald worden [di dapatkan]. Ook ten huize van den boedjang wordt dan een njrawâ-feestje gegeven.

Het verlaten van het meisje van haar ouderlijk huis heet »kesah".

Het meisje blijft verder voorgoed ten huize van haar aanstaande, ongerekend de vergunning om zoo nu en dan eens naar haar eigen woning te gaan [blandjoe], hetzij wegens een sterfgeval, sedekah, hetzij om andere redenen.

Behalve de gadei, djoedjoer en wang nedjâ zijn nog andere betalingen verschuldigd: opah toea en dergelijken, waarover afzonderlijk gesproken zal worden. Die betalingen hebben gemeenlijk plaats bij het publiek worden der verloving, soms ook wel voor het sluiten van het huwelijk.

Nadat de rasan vastgesteld is [rasan soedah padoe], is het meisje verloofd en heet zij toenangan of boenting. Dit laatste woord wordt het meest gebruikt, hoewel in verband met de meer bekende beteekenis daarvan vele lieden liever het woord toenangan bezigen. De tijd, gedurende welken het meisje ten huize van haar aanstaande blijft, is verschillend, al naar gelang van de gegoedheid van den boedjang en diens vader. Deze toch heeft eenigen tijd noodig voor het verzamelen van de benoodigdheden voor het huwelijksfeest.

Aangeteekend moet worden, dat de verhouding tusschen de verloofden geheel anders is dan bij Europeesche volken.

Van intimiteit is geen sprake, spreken mogen ze niet met elkaar [t geen daarom toch wel gebeurt = maling ngomong], ja zelfs met de meeste gestrengheid wordt gewaakt tegen ontmoetingen zonder getuigen. Natuurlijk komen uitzonderingen voor, doch die zijn dan gewoonlijk van zoodanigen aard, dat de Rapat kennis neemt van de gepleegde overtreding en een der straffen opgelegd wordt als vermeld in de adat boedjang gadis dan kawin, terwijl in zoo'n geval het paar oogenblikkelijk getrouwd wordt zonder sedekah of zonder veel omslag.

Ten slotte moet vermeld worden, dat bij dezen huwelijksvorm de reeds betaalde gadei strekt in mindering van de vastgestelde djoedjoer of wang nedjä, terwijl ook nog vermelding verdient de uitdrukking »rasan siang", hetgeen beteekent dat de zaak geen voortgang heeft, òf omdat de vader niet accoord gaat met den tusschen boedjang en gadis overeengekomen huwelijksvorm, òf omdat er andere oorzaken zijn, die het meisje er van af doen zien, om de verloving door te zetten.

Rasan ambil anak tegoeh. Deze huwelijksvorm verbindt den boedjang, om voor zijn verder leven woonachtig te zijn in dezelfde doesoen als het meisje en niet alleen hij zelf, doch zijn nakomelingen ook. Wanneer te voren de boedjang in een andere doesoen woonachtig was, is de eerste eisch die hem door de onders van zijn meisje gesteld wordt: inschrijving in het zielenregister hunner doesoen.

Indien die verhuizing niet plaats heeft, komt gewoonlijk niets van de verloving.

Ook echter, al woont de boedjang in dezelfde doesoen als zijn meisje, dan kan toch ambil anak tegoeh plaats hebben.

De gevolgen van dezen huwelijksvorm zijn voornamelijk gelegen in de verplichting van den boedjang, om geheel op te gaan in de familie van de vrouw, bij te dragen in het

levensonderhoud zijner schoonouders, door voor hen te werken. Hij betaalt niet in contanten, doch met zijn werkkracht [oesâhâ]. Volgens artikel 28 van de atoeran marga is ook ambil anak verboden, doch zooals we reeds zagen is het ambil anak-huwelijk naast het djoedjoer-huwelijk het meest voorkomende.

Heeft de boedjang geen contanten, dan blijft hij ook na zijn huwelijk ten huize zijner schoonouders; heeft hij wat geld, dan staat het hem vrij een eigen woning neer te zetten, doch op een plaats, hem door de schoonouders aangewezen.

Uit den aard der zaak is het ambil anak-huwelijk bijna altijd het uitvloeisel van den wil der ouders, die daarbij het grootste belang hebben.

Het wang gadei wordt ook bij zoo een huwelijk betaald, doch wordt na de vaststelling van de »rasan" terugbetaald. De gebruiken zijn dezelfde als reeds beschreven; melarikan heeft eveneens plaats, hetzij het rasan moeda, hetzij het rasan toea is, met dit verschil echter, dat de gadis slechts eenige, vijf, zes dagen verblijf houdt ten huize van haar aanstaanden man, waarna ze teruggehaald wordt door haar vader of door diens wakil. Dat terughalen heet »mendapatkan".

De boedjang vergezelt haar naar hare wonning, waar hij voor goed blijft. Zoowel bij aankomst ten huize van den boedjang als terugkeer in haar eigen woning wordt het njrawâ-feestje gegeven. De boedjang verricht alle werkzaamheden, die zijn a. s. schoonouders hem zullen opdragen.

Wederom wordt aangeteekend, dat boedjang en gadis gedurende dezen tijd behoorlijk op een afstand blijven en van intimiteit geen sprake is.

Ambil anak toenggoehan doea. Dit is een ambil anak-huwelijk, doch waarvan de bij het ambil anak-tegoeh-huwelijk gestelde eisch van inworing van den boedjang bij zijn schoonouders na het huwelijk niet uitdrukkelijk gestipuleerd is. Het idee is, dat het gehuwde paar beurtelings, nu eens in de doesoen van den boedjang, dan weer in die

van het meisje woonachtig moet zijn. Het is dus een mildere vorm van het ambil anak-tegoeh-huwelijk.

De minder vaak voorkomende huwelijksvormen zullen hieronder kortelijk besproken worden.

Ambil anak ngantat. Deze vorm van huwelijk wordt toegepast, indien het meisje een ongehuwden broer of zuster heeft. Zoolang die broer of zuster nog niet gehuwd is, zoolang rust op den jonggehuwden man de verplichting, om in de doesoen zijner vrouw verblijf te houden en voor de schoonouders te arbeiden. Na het huwelijk van dien broer of zuster kan het paar zich vestigen waar hun goeddunkt. Een mijns inziens zeer bezwarende voorwaarde echter is het feit, dat in zoo'n geval de man zich verbindt alle onkosten van het huwelijk van dien broer of zuster te dragen.

Ambil anak Katå of *Semendo radja*². Over de beteekenis van deze wijze van huwelijksluiting verschillen de door mij geraadpleegde bronnen. De indruk dien ik gekregen heb is dat het in naam [di katakan] een ambil anak-huwelijk is, inderdaad echter een djoedjoer-huwelijk, althans djoedjoer of wang nedjå worden betaald. Het komt voor dat een vader b.v. een gelofte [nijat] aflegt, dat zijn dochter nimmer een kesah-huwelijk zal sluiten. Die gelofte moet hij gestand doen, aan de andere kant echter heeft hij contanten noodig en wordt de bovenomschreden list toegepast. Het is dus een vermomde djoedjoer, waarbij de man ook vrij is in het kiezen zijner woonplaats.

Rasan mändjoëri. Dit heeft veel overeenkomst met het rasan ambil anak katå; djoedjoer wordt betaald, doch bovendien is de man zedelijk verplicht om zijn schoonouders te blijven helpen bij de periodiek terugkeerende ladangwerkzaamheden, ter gelegenheid waarvan hij en zijn vrouw dus op gezette tijden terugkeeren naar de doesoen der vrouw. 't Is eveneens een vermomde djoedjoer.

Rasan ngidoepi. Dit vertoont veel overeenkomst met rasan ambil anak ngantat, doch hierbij wordt bepaald, dat zoolang vader of moeder van de vrouw nog in leven zijn, het jonge

paar moet verblijven in de doesoen der vrouw. Na dien mogen zij zich vestigen waar ze willen.

Rasan belapi² reaal. Ongeveer hetzelfde als ambil anak katå, een vermomde djoedjoer, waarbij evenwel bepaald wordt, dat zoolang de djoedjoer niet geheel betaald is, de man zal verblijf houden ten huize van zijn vrouw.

Ambil anak tegah roemah. Dit is feitelijk een ambil anak-tegoeh-huwelijk, doch waarbij als conditie gesteld wordt, dat de man dadelijk een huis bouwt in de doesoen van de vrouw.

Zooals reeds medegedeeld werd, komen de laatste zes huwelijksvormen zelden voor en is dat dan ook de reden, dat de feitelijke beteekenis niet goed bekend is en in de diverse marga's andersluidend is.

Een huwelijk kost, welke huwelijksvorm ook bepaald wordt, den boedjang of den vader van het meisje altijd geld. Bij de vaststelling van den huwelijksvorm, gewoonlijk ter gelegenheid van het njrawå, zijn eenige betalingen verschuldigd.

We onderscheiden de gevallen, dat boedjang en gadis in één zelfde marga woonachtig zijn en dat zij in verschillende marga's verblijf houden.

Boedjang en gadis wonen in dezelfde marga.

Djoedjoer huwelijk. De boedjang betaalt $ 7 [penjemendoän] ter verdeeling onder Pasirah, Proatin en Penggawa van de doesoen van het meisje.

Ambil anak huwelijk. De vader van het meisje betaalt $ 7 penjemendoän ter verdeeling onder de opgenoemde hoofden van de doesoen des boedjangs.

Boedjang en gadis wonen in verschillende marga's.

Djoedjoer huwelijk. De boedjang betaalt *f* 17, mas motong, als volgt verdeeld:

$ 3 oepah toea ter verdeeling onder de hoofden der doesoen van het meisje,

$ 2 penoeroenan voor den vader van het meisje,

f 1 sarang berhoendang voor de zuster of broer van het meisje,

f 2 tjintjin amboeran voor de gezamenlijke boedjangs en meisjes der doesoen van het meisje.

Dit bedrag wordt gewoonlijk besteed met het aanschaffen van balai benoodigdheden, als b.v. tikars als anderszins. Ook wel wordt er zout voor gekocht en verdeeld.

f 1.50 penongkolan, eveneens voor de hoofden.

Ambil anak huwelijk. De vader van de gadis betaalt $ 3 opah toea, ter verdeeling onder de hoofden der doesoen van den boedjang.

De verdeeling dezer gelden geschiedt door den proatin, en als algemeen beginsel is aangenomen, dat het voor de hoofden bestemd aandeel steeds verdeeld wordt in twee, pasirah $^1/_2$ aandeel. Restant $^1/_2$ voor proatin en penggawa's. Van laatstgenoemd half aandeel krijgt de proatin de helft en de penggawa's het restant. Ook omtrent bovenomschreven betalingen en wijze van verdeeling verschillen de door mij geraadpleegde bronnen, doch quaesties hierover komen zoo goed als niet voor, zoodat het mij voorkomt met het bovenstaande te mogen volstaan.

Al het bovenstaande kan gezegd worden te zijn de beschrijving van de meest voorkomende gebruiken in de eigenlijke Ampat Lawang.

In de marga Pasemah aer proh, een marga die ook in andere opzichten nogal eens afwijkingen vertoont, waar het geldt adats-gebruiken der Ampat Lawang, zijn over het algemeen de bovenomschreven gebruiken eveneens bekend, enkele afwijkingen treffe men hieronder aan.

Njrawâ is onbekend in de Pasemah aer proh. Ter vervanging hiervan heeft een andere plechtigheid plaats, nl. het brengen van de z.g.n. Kampek maro, door den vader van den boedjang naar de woning van het meisje. Het is een zak of karong gevlochten van biezen (soempit poeroen), gevuld met 10 stuks lemang, 1 bamboe goelai ajam, 1 bamboe goelai ikan en 2 sikat pisang.

Na ontvangst hiervan worden de notabelen en ouderen

van dagen uitgenoodigd en wordt de verloving publiek verklaard.

Bij het djoedjoer-huwelijk blijft de gadis niet, zooals in de overige marga's, voortdurend en voor goed ten huize van den boedjang, doch slechts een vijftal dagen, waarna zij weer huiswaarts keert, begeleid door een stoet van jongelieden met tamboerijn en trom.

Dit heet antar. Voor het huwelijk komt ze terug, wederom met een groote menigte vrienden en vriendinnen, en vergezeld van manden met eetwaren; bovendien wordt in die stoet gedragen een z.g.n. ambinan tinggi. Het is een soort kiding, doch door middel van bamboelatten en bakoels gemetamorphoseerd in een somtijds twee meter hoogen toren van bakoels. In de bovenste bakoel ligt een miniatuur bamboemat en een niroe (wan).

Wat de feitelijke beteekenis van deze plechtigheid is, heb ik niet te weten kunnen komen. Overigens zijn de gebruiken bij verloving en huwelijk vrij wel eensluidend als in de overige marga's der Ampat Lawang.

Nog een enkel woord over huwelijken tusschen weduwen en jongelingen of weduwnaars.

In het algemeen zijn de adat-voorschriften bij dergelijke huwelijken niet zoo streng: de onderhandelingen dragen niet het kiesche karakter als bij huwelijken tusschen meisjes en boedjangs, terwijl vele gebruiken, zooals b.v. het betalen van een gadei, ganti semangat, melarikan dikwijls niet meer toegepast worden.

De te betalen sommen zijn ook niet dezelfde, maar bedragen slechts de helft.

Het huwelijk. Zoodra de noodige toebereidselen voor het huwelijksmaal (sedekah) verzameld zijn, waartoe gerekend moet worden een karbouw of ander stuk vee, klappers, ketan en andere voedingsmiddelen, dan kan de huwelijksdag bepaald worden.

Gewoonlijk verzekert degeen die het feest bekostigen moet (bij djoedjoer-huwelijken de vader van den boedjang, bij

ambil anak-huwelijken de ahli van de gadis) zich eerst van de hulp zijner familieleden, ten einde meerderen luister aan het feest bij te brengen. Hiertoe brengen die familieleden versche visch, kippen etc. mede, het is een soort tegemoetkoming in de vaak hooge kosten van zoo'n maaltijd.

Wanneer de dag bepaald is (elke willekeurige dag kan hiervoor dienen en speciaal gunstige dagen kent men hier niet), wordt de vader van het meisje (bij djoedjoer-huwelijken) uitgenoodigd om op dat feest te verschijnen.

Eenige dagen daarna echter wordt officieel vergunning gevraagd, om zijn dochter uit te huwelijken aan den met name te noemen boedjang. Dit heet: minta wali. De chetib of diens vertegenwoordiger begeeft zich naar de woning van den vader van het meisje en vraagt officieel zijn toestemming. De vader grijpt de hand van den chetib en geeft zijn uitdrukkelijke toestemming, indien er zijnerzijds geen bezwaren bestaan. Veel komt het voor, dat de vergunning geweigerd wordt òf omdat nog niet voldaan is aan een bij het rasan vastgestelde voorwaarde, dan wel omdat de djoedjoer nog niet betaald is, enz. enz.

Eenige dagen voor het huwelijk trekken bruid en bruidegom weer naar een andere woning (mindan) en op den dag dat de karbouw of ander stuk vee geslacht is, begeven zij zich naar de woning van den boedjang, natuurlijk met een stoet van volgelingen [arak²an], netjes uitgedost en schoon gewasschen. Deze optocht noemt men ngantenkan. Vroeger [het gebruik is in onbruik geraakt] werden bruid en bruidegom eerst naar de rivier geleid en te zamen gebaad [mandi bekassai]; een oude vrouw plaatste zich tusschen de jonggelieden en besprenkelde beiden met water. Thans baadt ieder op zich zelf, om schoon voor den dag te komen. Voor het binnentreden van de toekomstige woning wordt veelal eerst gedanst [menari] en eerst daarna wordt het huwelijk gesloten. De wijze van huwelijkssluiting geschiedt op Mohammedaansche wijze; ik vermeen daarover niet langer te behoeven uitweiden. Aan de gadis wordt onder

getuigen gevraagd, of zij er in toestemt de echtgenoote te worden van den met name te noemen boedjang en op haar toestemmend antwoord wordt de boedjang getrouwd, dikwijls terwijl de gadis niet tegenwoordig is.

De chetib krijgt voor zijn ministerie *f* 1.—, batoe kawin genaamd.

Daarna wordt gegeten; een ieder is welkom, en hoewel het langzamerhand vermindert, wordt bij huwelijksfeesten zwaar gedobbeld en hanengevechten gehouden, wat dan ook menig hoofd zijn betrekking kost.

Bij het huwelijk moet de »mas kawin" betaald worden, gewoonlijk $ 2½ [doea reaal satoe soekoe], somwijlen ook meer. Nu en dan wordt ook wel crediet verleend. Bij contante betaling spreekt men van mas kawin sertà.

Men onderscheidt het echte huwelijk en het z.g.n. kawin gantoeng, welk laatste huwelijk de feitelijke samenleving als echtelieden opschort tot dat er geld genoeg is voor het geven van de sedekah.

Hoewel het de jonggehuwden reeds geoorloofd is, dadelijk bij elkaar te slapen, wordt kieschheidshalve hiermede gewacht totdat de vele gasten vertrokken zijn, hetgeen somwijlen wel 3, 4 tot 7 dagen duurt, en ook dan zelfs heeft er nog een kleine vertooning plaats: op bedoelden avond gaat de jonge vrouw in haar slaapvertrek en wordt de boedjang door oude vrouwen uitgenoodigd haar te volgen. Deze wil er niets van weten, totdat hij eindelijk na vele vergeefsche pogingen bij de armen binnen getrokken wordt. Nog zijn de plechtigheden niet afgeloopen. De boedjang vraagt nu vergunning om de sieraden van zijn vrouw te mogen losmaken [minta idzin mengamitkan soebang soemping of merampas], en na bekomen vergunning ontneemt hij haar haar oorsieraden, armringen als anderszins. Van af dit moment is de gadis getrouwde vrouw [kerbaï] en de boedjang batin geworden. Nimmer draagt de vrouw meer sieraden, hoewel het hier en daar voorkomt dat de aflegging daarvan eerst plaats heeft nadat het eerste kind geboren is.

Thans rust nog één verplichting op het jonge paar. Ongeveer drie maanden na het huwelijk gaan man en vrouw hun opwachting maken bij de ouders van het jonge vrouwtje [bergoelang goenoet]. Zij maken een sembah en overhandigen eenige lemangs, een sirihdoos en een zakdoek. Was bij de eerste huwelijksnacht de vrouw maagd, dan bevindt zich in die zakdoek een rijksdaalder [pesoedjoetan] en zijn de sirihbladeren nog aan de steel. In het tegengestelde geval wordt de rijksdaalder vervangen door één met een gat er in, of door een $2\frac{1}{2}$ centstuk of ander waardeloos voorwerp, de sirihbladeren hebben geen steel en de lemang bamboekokers vertoonen aan de onderkant een opening.

Dikwerf geeft het huwen van een meisje dat geen maagd meer bleek te zijn, aanleiding tot echtscheiding in der minne, ten einde schandaal te voorkomen; somtijds echter is de boedjang zijn eigen rechter en dient hij zijn jonge vrouw bij de eerste de beste gelegenheid een pak slaag toe.

Wanneer na zekeren tijd een voldragen kind geboren wordt, doch op een zoodanig tijdstip dat met zekerheid kan gezegd worden, dat vóór het huwelijk reeds geslachtelijke gemeenschap heeft plaats gehad, dan noemt men dit doeloei permanna, hetwelk gestraft wordt evenals andere overtredingen der bepalingen betreffende aantasting der eerbaarheid, waarover bij de artikelsgewijze behandeling der Adats boedjang gadis dan kawin nog een enkel woord gesproken zal worden.

Resten mij thans nog eenige beschouwingen ten beste te geven. Uit al het beschrevene zien wij dat in de Ampat Lawang feitelijk slechts twee soorten huwelijken bestaan, djoedjoer-huwelijken en ambil anak-huwelijken, instellingen die beide verboden zijn, die niet zoo maar met een uitgevaardigd verbod zijn af te schaffen, indien niet tevens ter vervanging daarvan een in den vervolge op te volgen voorschrift wordt gegeven.

Doch welke voorschriften ook gegeven zullen worden, de oude adat laat zich niet zoo spoedig veranderen; zoolang

de lieden op hun ouden dag nog door het uithuwelijken van een dochter in het bezit van eenige contanten kunnen komen, zoolang nog het bezit van een schoonzoon een niet weg te cijferen hulp zal zijn bij de landbouwwerkzaamheden, zoolang ook zullen deze beide instellingen blijven bestaan, hetzij openlijk hetzij vermomd.

Uit mijn onderzoekingen is gebleken, dat de Ampat Lawang bevolking wat zedelijkheid betreft zeer hoog staat, hooger wellicht dan de bevolking van eenige andere onderafdeeling of afdeeling in dit gewest.

Misdraagt de vrouw, hetzij ongehuwde hetzij gehuwde, zich, het wordt alom bekend in de marga, ja zelfs het bestuur meer speciaal de rapat neemt kennis van alle overtredingen op dit gebied.

Prostitutie en vrouwenziekten komen niet voor, en waar een enkele maal een meisje of vrouw de adat overtreedt, meermalen zijn dan moord en doodslag de gevolgen.

Ten slotte volgen hieronder eenige notities naar aanleiding van het eerste hoofdstuk der Simboer Tjahaja.

§ 1. Verplichte kennisgave van een voorgenomen huwelijk aan het hoofd der doesoen of marga.

Dit voorschrift wordt nog toegepast, doch de kennisgave aan den Pasirah draagt meer het karakter van een uitnoodiging voor het huwelijksmaal, terwijl de kennisgave aan den Proatin reeds plaats heeft bij het njrawâ; wanneer deze tegenwoordig is, dan eerst is een verloving terang. Bij quaesties over den huwelijksvorm is hij de autoriteit die inlichtingen moet kunnen geven, want de overeenkomst is gesloten ten overstaan van hem (proatin pegang rasan).

De bepalingen betreffende opah toea in deze paragraaf worden niet geheel toegepast, ook de verdeeling van dat geld is anders, zooals we reeds hebben aangetoond.

De genoemde uitdrukkingen amat menoetoep soerat en djoerah zijn hier onbekend.

§ 2. Pesahitan is onbekend, althans in de meeste marga's,

in enkele marga's echter wordt dit voorschrift wel opgevolgd.

§ 3. Handelt over maskawin, verbod van djoedjoer en strafbepaling hierop. Zooals we reeds aantoonden, is de djoedjoer nog in zwang; straffen worden nimmer opgelegd.

§ 4. *Blandja dapoer*. Het komt nog voor, dat bij vermogende lieden bij ambil anak-huwelijken de man bijdraagt in de kosten van de sedekah, doch zelden.

Kerdja besar en *kerdja ketjil* beteekenen een groote, royale en een eenvoudige sedekah.

§ 5. Bijna alle in dit artikel opgesomde facultatieve betalingen worden niet meer toegepast; de namen zelfs als pengamitan, taming boeka lawang etc. zijn onbekend.

Pesoedjoetan is wel in gebruik, doch eerst na het huwelijk (vide bergoelang goenoet). Een enkele maal wordt wel betaald het aan het slot van dit artikel bedoelde pelangkahan.

§ 6. *Bergoebalan*. Deze uitdrukking alsook het woord bambang is algemeen bekend, doch beiden worden zelden gebezigd. De algemeene hier gebruikelijke uitdrukking voor alle tusschen man en vrouw verboden handelingen is mena² gawé. Hieronder moeten verstaan worden niet alleen overtredingen op geslachtelijk gebied, doch ook handelingen die alleen maar het vermoeden doen ontstaan, dat op sexueel gebied misdreven is, b.v. het melarikan van een meisje zonder getuigen, al is het in alle eer en deugd geschied, wordt beschouwd als mena² gawé.

De gevolgen van dergelijke overtredingen zijn òf een huwelijk oogenblikkelijk na de ontdekking, òf wel het afraken van de verloving, indien de strafbare handeling of poging daartoe geschied is tegen den wil van het meisje.

De verdeeling der opgelegde boeten [pelajan] en ook van andere in dit hoofdstuk voorkomende boeten heeft niet meer plaats volgens de simboer tjahaja, doch volgens artikel 26 van de concept-ordonnantie.

§ 7. Als voren.

§ 8. Bij zwangerschap ten gevolge van een ongeoorloofde verhouding tusschen den boedjang en gadis wordt deze

bepaling opgevolgd. Het komt echter, zooals reeds uiteengezet is, zelden voor.

§ 9. Als voren.

§ 10. Handelt over zwangerschap, zonder dat de dader bekend is. Ook dit komt zelden voor; meestal toch zal het meisje zich haasten den man aan te wijzen, die haar verleid heeft. Zoo het al eens voorkomt, dat het meisje redenen heeft, om den naam van den dader te verzwijgen, dan wordt altijd boete opgelegd. Ten arbeid stelling bij den Pasirah is niet meer in gebruik.

§ 11. Komt nimmer voor.

§ 12. De verplichting om djoeadah bij den Proatin en penggawa te brengen bij verloving, heeft zich langzamerhand gewijzigd in de verplichting tot uitnoodiging van die hoofden bij het njrawâ; hier en daar echter wordt nog wel aan dit voorschrift de hand gehouden.

§ 13. Handelt over het afraken van een verloving zonder geldige redenen en zulks van de zijde van het meisje of haar vader [moengkir] en de betaling van penjinsingan.

Dit artikel is nog van volle kracht. De adat hier zelfs gaat verder en wordt ook de boedjang, indien door zijn schuld een verloving afraakt, door deze betaling getroffen.

In het eerste geval wordt gewoonlijk een civiele vordering ingesteld door den boedjang, hetzij wegens terugbetaling van verschillende door hem gedane uitgaven, hetzij wegens schadeloosstelling van de door hem ten huize van zijn meisje verrichte werkzaamheden, de waarde waarvan gewoonlijk getaxeerd wordt op *f* 0.25 voor iederen dag, dien hij ten huize zijner aanstaande schoonouders heeft doorgebracht. Eischen tot terugbetaling van djoedjoer-sommen worden, ingevolge gegeven voorschriften van hooger hand, nimmer in behandeling genomen.

Gewoonlijk wordt bij verbreking van verlovingen, indien die lang geduurd hebben, de vader van het meisje bovendien veroordeeld tot een boete van § 12, wegens het lange talmen met het huwelijk (lambat kawinkan).

We vinden in dit artikel de uitdrukking »gawè", dat dezelfde beteekenis heeft als het genoemde menà gawè.

§ 14. Nog van volle kracht.

§ 15. Het komt nog wel voor, dat indien de vader van het meisje het huwelijk maar steeds uitstelt, tot groot ongerief van het jonge verloofde paar, dat zij over alle adatsvoorschriften heenstappen en eenvoudig sexueele gemeenschap of een andere overtreding plegen, die bij de adat is strafbaar gesteld (tangkep batin), waardoor zij dadelijk in het huwelijk moeten treden, al kost hen dat dan ook de pelajan.

§ 16. De beteekenis van dit artikel is niet bekend. Het »menjerahkan kris" komt niet voor en ook is niet bekend, wat bedoeld wordt met »gadei". Wellicht is deze gadei hetzelfde als het bij het melarikan gebezigde tjiri tanda.

§ 17. Als voren.

§ 18.
§ 19.
§ 20.
§ 21.
§ 22. Strafbepalingen tegen verschillende ongeoorloofde aanrakingen van het meisjeslichaam. Alle in deze artikelen genoemde namen zijn niet in gebruik. Voorzichtigheidshalve staat in deze artikelen uitdrukkelijk gestipuleerd, dat het meisje zich moet beklagen. Op de vraag, of in de Ampat Lawang dergelijke zaken zoo goed als nooit voorkomen, omdat het meisje geen aanklacht indient, of dat de bedoelde verboden handelingen niet gepleegd worden, ben ik geneigd in verband met al het verhandelde tot het laatste te besluiten.

§ 23. Overspel komt dadelijk voor de kleine Rapat, en de strafbepaling hierbij bedoeld moet als vervallen beschouwd worden.

§ 24. Is nog in gebruik.

§ 25. Hoewel op dit soort zaken feitelijk ingevolge § 23 ook hoekoeman radja zou moeten gesteld zijn, wordt dit artikel toch nog wel toegepast. Het artikel is eenvondig in strijd met § 23, waar uitdrukkelijk vermeld staat, dat op overspel hoekoeman radja staat.

§ 26. Is nog in gebruik.

§ 27. Zaken betreffende bloedschande komen niet voor.

§ 28. Tanda serah: over het algemeen is dit gebruik van

het betalen van een tanda serah bij civiele vorderingen, waarvan de geschilswaarde niet in cijfers is uit te drukken, niet bekend, dus ook niet bij zaken tusschen boedjang en gadis.

§ 29. Het verscholen gluren naar een badende vrouw is volgens de adat nog altijd verboden. Zaken wegens overtreding van dit verbod komen zelden voor. In stede van bengkarong djingak djengal wordt hier gesproken van mesang mengimbang.

§ 30. Komt niet voor.

§ 31. Verbod tot het fluitspelen rondom de woning van een meisje. Komt niet voor.

§ 32. Lang menarap boewi is bekend, doch straffen worden nimmer opgelegd wegens het wegnemen van een bloem uit het haar van een meisje.

Om een idee te geven van het njambai volgt ten slotte hieronder een afschrift, van een mij door een der hoofden verstrekt gezang.

De boedjang zingt: Hei, ading rijang sadengen hei depati moedik keradjang moedik, keradjang Kapitani hei amoen hati pasti lindjang ngatoerkan semoe dering bani.

De gadis antwoordt: Hei ading poelau mentjit palawi toea ada salikoe loebo² paoeh ati roengkit panano gilo handak marindoe badan djaoeh hei ading.

De boedjang antwoordt: Hei ading anak sijap mati tagantoeng, mati di sambar boeroeng poejoeh boekannja soerat minta oentoeng tapa² batjari dari djaoeh hei ading.

Het meisje antwoordt: Hei ading dendam de² soede djangan koedai goelai kaladi goelai kadoedoeng saparaoeh hei djangan koedai moelaiken ati dewo batoeloeng sapa tawoe, hei ading.

Erg duidelijk is de inhoud mij niet, en de personen die dit taaltje zingen, zullen vermoedelijk ook wel niet geheel op de hoogte zijn van hetgeen gezongen wordt.

TALANG PADANG, 23 Juni 1905.

HISTORISCHE AANTEEKENINGEN

OVER

SOEMBA

(*residentie Timor en Onderhoorigheden*)

DOOR

J. DE ROO VAN ALDERWERELT.

---

§ 1. Soemba vóór en in den Compagniestijd.

In ongeveer 1350 A. D. doet de beroemde patih van Madjapahit, Gajah Mada, de gelofte van geen palapa te te zullen eten alvorens een heele reeks van landen in den Indischen Archipel zal zijn onderworpen (Dr. Brandes, Pararaton, Verh. Bat. Gen. deel 49, 1897, b. 120). Onder die landen wordt Soemba niet uitdrukkelijk genoemd. Die naam komt evenmin voor op bladzijde 128 dier verhandeling, waar vermeld wordt, dat de vloot van Madjapahit, na Sumatra en Borneo te hebben onderworpen, »veroveringen in het Oosten van den Archipel ging maken en Bandan, Seran en Larantuka onderwierp, om op de terugreis ook Bima, Sumbawa, Selaparang, Bali en Balambangan te vermeesteren, en met zeer veel buit te huis te komen". Op bladzijde 141 der reeds genoemde verhandeling wordt voor den val van Dompo (Sumbawa) genoemd 1357 A. D. Het ligt voor de hand, dat, indien Madjapahit ook Soemba tot zijn onderhoorigheden bracht, dit bij dien tocht en in dat jaar moet zijn geschied. In de door Dr. Brandes uitgegeven Nâgarakĕrtâgama (Verh. Bat. Gen. deel 54, 1902, 1e stuk, toegelicht door Professor Kern in de *Indische Gids* 1903, b. 341—360), dus circa 1365 A. D., wordt Soemba als onderhoorigheid van Madjapahit vermeld.

In verband hiermede is van belang de volgende mededeeling in het Verslag eener botanische reis naar Timor, Soemba enz. van J. E. Teysmann, (*Natuurkundig Tijdschrift voor Ned. Indië*, deel 34, 1874, b. 433, overdruk 70): »Tusschen Kärietä en Täboendoeng (1) vonden wij op een heuvel langs onzen weg twee groote en een kleine grafsteen; voor den eenen staat een platte à jour bewerkte hooge steen, volgens onze Javanen de Goenoeng Sari uit de Javaansche wajang voorstellende; aan de voorzijde der eene, ongeveer een halve voet dikke zerk zijn vier figuren uitgehouwen, welke door Ardjoeno en Bima aangevoerde hanen moeten verbeelden. De groote zerken rusten ieder op vier behouwene steunpilaren, zijn langwerpig vierkant en goed vlak afgewerkt; zij zijn volgens de Soembaneezen uit den hemel — Java — aangevoerd en de graven bevatten de lijken der eerste vorsten, die ook van Java (2) afkomstig zouden zijn geweest."

Veel invloed op de ontwikkeling van Soemba kan de heerschappij van Madjapahit niet hebben gehad, daar het niet lang duurde of het had genoeg te doen om voor zich zelf te zorgen, zonder zich om onderhoorigheden als Soemba sterk te bekommeren.

In W. P. Groeneveldt, Notes on the Malay Archipelago and Malacca compiled from Chinese sources (Verh. Bat. Gen. van K. en W. deel 39) wordt alleen gesproken van het eiland Timor en wordt Soemba niet vermeld.

Het eiland draagt ook den naam van Sandelhout-eiland of Poelau Tjendana. In een noot, behoorende bij het artikel: *Waar kwamen de raadselachtige moetisalas (aggri-kralen) in de Timorgroep oorspronkelijk van daan?* van G. P. Rouffaer (Bijdragen van het Instituut, 1899, deel 50, b. 625) zegt deze: »De eerste maal, dat men Soemba = Tjĕndana kan

1) Landschappen in Midden-Soemba.

2) Hier worde opgemerkt, dat de hemel der Soembaneezen — päree märäpoe — op Soemba zelf is. Het over de afkomst der Soembaneesche vorsten medegedeelde komt onjuist voor. Zie Eenige mededeelingen over Soemba door J. de Roo van Alderwerelt. Tijdschrift Bat. Gen. van K. en W. 1890 bl. 579.

»aantreffen, is, geloof ik, bij Pigafetta in begin 1522, want »in zijn Relatione sul primo viaggio in torno al globo (ed. »ANDREA DA MOSTO, Rome, 1894) wordt wel is waar geen »Tjĕṇḍana *in den tekst* vermeld, doch teekent hij op zijn »kaartje van p. 109 *benoorden Timor's westpunt een eilandje* »„*Chendam*", wat niet anders als Soemba kan wezen!" Het komt mij voor dat de Heer ROUFFAER hier wat ver gaat in zijn onderstelling, nu geen enkel bewijs bestaat, dat omstreeks 1522 sandelhout van Soemba werd uitgevoerd. De ligging van het beruste eilandje wijst eerder op Solor en niet op Soemba, dat bewesten Timor's westpunt ligt.

Op de kaart van DIEGO RIBERO, 1529 (Periplus XLIX) komt Soemba niet voor 1). Wel echter op die van JACOPO GASTALDI, Tertia pars Asiae, 1561 (Periplus LVI). De verschillende eilanden van den Timor-Archipel liggen op die kaart op de meest eigenaardige manier door elkaar. Daaronder is er een dat *Subao* heet en in verband met de namen der andere eilanden Soemba moet zijn. Hiervoor pleit ook de vorm. Verder zijn er bij geteekend 4 eilandjes ten Oosten en 2 eilandjes ten Westen. De 4 eilandjes zouden zijn Noesa mänoe ten Oosten van Soemba en de 3 eilandjes ten Zuiden van dat eiland. De 2 eilandjes ten Westen kan ik niet thuis brengen.

Ook op de kaart van MERCATOR 1587 (Facsimile-atlas XLVII) komt een eiland *Subao* voor. Uit de ligging van het eiland ten opzichte van Çambaba (Soembawa), Batu liar insula (Flores) en Timor blijkt ten duidelijkste, dat Sabao = Soemba is. Ook de vorm is eenigszins juist.

Onder den naam *Suban* komt Soemba voor in het rechter halfrond bij 160 van de kaart van CORNELIUS DE JUDAEIS, Speculum orbis terrae, Antverpiae 1593 (Facsimile-atlas XLVIII). Daarentegen wordt Soemba niet vermeld op de kaart van RICHARD HAKLUYT, The principal navigations, London

---

1) De hier genoemde Periplus en de later te vermelden Facsimile-atlas zijn uitgegeven door A. E. NORDENSKIÖLD te Stockholm, respectievelijk in 1897 en 1889.

1599 (Facsimile-atlas L) en komt daarop ook geen eiland voor, dat men als Soemba zou kunnen aanwijzen. Dit laatste is wel het geval met de Chart on Mercators projection in: Navigatio ac itinerarium JOHANNIS HUGONIS LINSCOTANI, Hagae comitis 1599, No. 61 der kaarten in den tekst van den Facsimile-atlas tegenover bladzijde 96. Op deze kaart zijn Java, Baly, Lombok (zonder naam), Çumbawa, Flores en Timor in juiste ligging tot elkaar geteekend. Ten Zuiden van Flores liggen eenige eilanden, waarvan een lang, smal eiland Soemba moet zijn. Het strekt zich ten opzichte van Flores uit in Noord-zuid-oostelijke richting.

Op de kaart van JAN HUYGEN VAN LINSCHOTEN, Insulae Indicae orientalis, 1599 (Periplus LX), ligt tusschen Java minor (Soembawa) en Timor een eiland, dat Flores moet zijn. Ten Zuiden van Flores is geteekend een langwerpig eiland, dat niet anders kan zijn dan Soemba, maar op de kaart geen naam heeft.

In het Dagregister van het kasteel te Batavia a° 1636 wordt op b. 174 de schipbreuk verhaald op 10 April van dat jaar van het jacht Maria aan de »onbekende eylanden 't Sandelbosch, gelegen omtrent Timor op de zuyderbreedte van 10 graden en 30 menuijten". Een gedeelte der bemanning wist zich te redden, een ander gedeelte bleef op Soemba achter, zonder dat men er nader iets van hoorde.

Blijkt hieruit dat in 1636 Soemba voor de Nederlanders een onbekend land was. Voor Nederlanders mag hier niet gelezen worden Europeanen, daar de Portugeezen aan de Zuidkust van Soemba bij Tidas een fort schijnen te hebben gehad; in een rapport toch van een landing aldaar bij de reis van de »Java" in 1902 rondom Soemba wordt gezegd dat de landingsdivisie langs de overblijfselen van een Portugeesch fort kwam. Bij een nader te noemen resolutie der Hooge Regeering te Batavia van 15 Februari 1726 wordt trouwens erkend, dat een deel van Soemba onder de Portugeezen van Larentoeka ressorteerde.

Nadere berichten over Soemba geven de dagregisters van 1663 tot en met 1665 en van 1675 1).

Omtrent de ligging van het eiland schrijft in die jaren een schipper, dat het gelegen was »omtrent 5 mijlen van de straat Sapij, doch 7 mijlen westelijker als de [hem medegegeven] caert uitwijst". In 1662 hadden eenige ingezetenen van Batavia door tusschenkomst van maleische prauwvoerders rechtstreeks van Soemba sandelhout laten halen. Dit sandelhout werd door den Sultan van Bima aangehouden, hetgeen aanleiding gaf tot een vertoog van de Compagnie bij monde van den onderkoopman MICHIEL VAN HEIJST, die op een reis van Timor naar Batavia Bima aandeed. Bij die gelegenheid werd het sandelhout teruggegeven. Het bleek tevens, dat de Sultan van Bima aanspraak op Soemba maakte, omdat het van ouds had gestaan »onder de gehoorsamheijt en de contributie van Bima ende nu schijnt het op sich selven te willen bestaan". De Sultan wilde overigens aan de Compagnie wel toestaan het sandelhout van Soemba te halen, zoodra hij de rebellen aldaar ten onder gebracht had. VAN HEIJST kreeg daarop de instructie om den Sultan de hulp der Compagnie voor dit doel aan te bieden, mits hij haar »in recompense van dien zoude willen toestaen alle het sandelhout, aldaer vallende, alleene te handelen sonder hem nochtans enige belofte of versekering te doen van dat daerom een fortresse terselver plaetse zal geleijt worden". Van eene expeditie naar Soemba kwam echter niets, eerst niet, omdat de Sultan van Bima te Makassar was en de onderkoning geen beslissing durfde nemen, en later niet, omdat de Compagnie toen hare schepen en troepen elders noodig had.

Blijkens een brief van den Gouverneur-Generaal MAATSUIJKER, dd. 18 Januari 1675, aan den Sultan van Bima (Dagregister a° 1675 b. 31 tot en met 35) was met dien

1) Dagregister 1663 b. 498; 1664 b. 23, 33, 34, 273 en 274; 1665, b. 12, 159, 160, 281, 282, 284 en 285; 1675 b. 31 tot en met 35, 269 en 270.

vorst gecontracteerd »dat de Comp[ie] voor het Siombose sandelhout in contant sal betalen aan den Coninck ofte het volck van Bima 12 rijxdaalders de bhaar van vier picols, mits dat het goet, gaaf, vers en grof hout zij van 12 tot 16 stucken in een bhaar, dewelke, 't zij op Bima of op 't Siombo, door Comp[s] schepen sullen gehaalt werden, als de Coninck aan den president op Makassar laat weten, dat er hout gereet is, opdat de scheepen niet vergeefs en vaeren". In dien brief erkent de Compagnie mede »aangaande de landen, daar de Coninck en Turilia Gampo [de vroeger genoemde onderkoning] van spreeken en die zij seggen, dat haar van oude tijden af aan altoos in eijgendom toebehoort hebben, daarop en maakt de Comp[ie] geen pretentie, als daar sijn 't eijlandt Siombo, 't land van Mangraaij 1), d' eijlanden van Sawa 2), 't cleijne Solor, voor sooveel daarvan in 't contract niet en is gesproken".

Er schijnt in dien tijd het voornemen te hebben bestaan, dat de Compagnie zelf eens naar Soemba zou gaan, daar men in een brief van den Sultan van Bima aan den Gouverneur-Generaal dd. 27 Augustus 1675 (Dagregister a° 1675, b. 269) de mededeeling vindt: »indien de Comp[ie] gelieft te zenden om de ankerplaatse van Sumba te besigtigen, zullen wij imant met een vaartuijg medegeven; waarop wij schipper Coster hebben geroepen en tegens hem geseijt: indien hij gaan wil om de ankerplaatse van Sumba te besien, sal 't goet wesen, dat t' samen met onze gesanten derwaarts vertrekt; waarop schipper Koster antwoorde: ik ben wel een schipper, maar kan dat niet doen, alsoo capteijn Jan Francen noch op Sumbawa is."

Over de verhouding van Bima tot het eiland Soemba en de levering van sandelhout aan de Compagnie komt in dien brief nog het volgende voor: »Verders heeft de coopman, de Bock, in dit mouson sandelhout van ons begeert, 'tgeene alhier in dit mouson niet in voorraad hadden, doordien 't sandelhout noch op 't lant van Sumba was;

1) Manggerai, het westelijke gedeelte van Flores.
2) Sawoe of Savoe.

maar daarover hebben wij met hem noch niet regt beraden, alsoo in onse plaatse veel te verrigten hadden en doordien in dien tijt 't land van Sumba overhoop lagh en 't volk oneenigh was en ons volk seer becommert over dat niet te eeten hadden en waaren ook besigh om sappanhout te kappen en wij houden ook geen vaartuijgen, die in dien tijd bequaam waren om naar Sumba te vertrecken; daarom hebben wij de begeerte van den coopman, DE BOCK, niet konnen voldoen; maar de coopman, DE BOCK, seijde tegens ons: de sabandar is op Batavia met de grooten geaccordeert, dat hij van dit jaar sandelhout soude leveren; waarop de sabandar antwoordde: ik hebbe sulx met de grooten op Batavia niet geaccordeert, maar alleen van den vasten prijs tegens 12 rds. de bhaar van 16 stucken in een bhaar, sijnde vier picols; dit is 't geene soo veraccordeert ben, maar niet van dit jaar. Verders hebben wij den sabandar in dien tijt naar Batavia gesonden om aan de grooten bekent te maaken, dat alle de plaatsen, die onder ons staan, oproerich waaren, alsmede die van 't lant van Sumba, als ook over het gedoente der Portugese christenen, die op Larentoeka wonen, en aan de grooten versogten wanneer wij met de Portugesen op 't lant van Sumba ofte andere plaatsen, die onder ons behooren, oorloogen, of wij ons ook schuldigh bij de Comp^ie zouden maaken, alzoo in dien tijd de Hollanders met de Portugesen in vrede waren; waarop de grooten van Batavia in antwoort hadden gegeven: de Compagnie heeft daarmede niet te doen; Radja Bima doet zijn welgevallen en kan zijn plaatsen suijveren, want de Compagnie kan daartoe geen hulpe geven; maar de grooten weten wel, doen Radja van Bima voor desen met Sumba oorloogen, dat de helft wel vijanden waren; doch de coopman, DE BOCK, seijde daarop: daar is niemant van de grooten, die weten, dat die van Bima voor desen naar Sumba zijn geweest om te oorlogen, maar hebben alleen kennisse van 't het sandelhout; dat is het contract, 't geene de sabandar van Bima gemaakt heeft; en doen heeft hij bij ons gesonden, als dat wij den sabandar zouden dootslaan."

De kennis van Soemba in het begin van 1700 moet zeer gering zijn geweest, afgaande op wat Valentijn mededeelt:

In zijn Oud en nieuw Oost-Indien, 1726, deel III 2e stuk, staat tegenover folio 36 een Kaart der Zuyd-wester eylanden van Banda. Op de kaart light het eiland Poelo Tsjindana of 't Sandel Bosch Eyland. Het is geteekend bergachtig, zonder namen van baaien. Ten Oosten ligt een klein eilandje (Noesa Mānoe), ten zuiden is ten onrechte geteekend het eiland Sauvoo (Sāwoe, Sāvoe), met aan den zuidwestelijken punt een eilandje, dat Randjoewa zal moeten zijn, dat echter in werkelijkheid aan de zuidoostpunt ligt. Dan is geteekend ten noorden van Soemba het eiland Nomba. Dit eiland Nomba bestaat niet, wel is er een negory Nomba, Noemba 1) aan de zuidkust van Flores. Aan de zuidwestkust is een zandbank aangegeven. Dit en ook de teekening van den bodem aan de noord- en oostkust wijzen erop, dat men met dien bodem bekend moet zijn geweest.

In den tekst zelven noemt Valentijn Soemba een zeer groot en woest eiland, dat zich al mede meest W. N. W. en O. Z. O. 30 mijlen ruim in de lengte en Z. en N. 14 of 15 mijlen in de breedte uitstrekt; doch aan den N. W. hoek is 't pas 4 of 5 en aan den Z. O. hoek maar 3 of 4 mijlen breed. Ook loopt er een smal rif, dat pas 2 of 3 mijlen beoosten de N. W. hoek begint en zoo een mijl buiten den

---

1) Er heerscht in het gebruik der namen Soemba, Nomba, Savoe en Sandelhout eiland een eigenaardige verwarring. In het voren medegedeelde zagen wij reeds dat Nomba doorloopend voor Soemba wordt gebruikt en dat Soemba ook Siombo wordt geschreven, wat een onverklaarbare schrijfwijze is. Ook bij den nauwkeurigen Rumphius vinden wij een minder juiste voorstelling van deze zaak. Hij zegt toch in het Amboinsche kruydboek 1741, 2e boek, fol. 44: „Beide het geele en witte Sandelhout wast alleen op het groote eiland Timor en eenige omliggende eilanden, als na het westen op Souw (bij d' onze 't Sandelbosch genaamt) en op Nomba, item op de zuidzijde van Ende, doch werd aldaar niet geacht". Rumphius verwart hier Soemba of met Savoe of met Nomba.

Volgens de Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië, Soemba, b. 6. kol. 2, heeft zich het niet bestaande eiland Nomba langen tijd staande gehouden, daar het nog voorkomt op de kaart, behoorende bij Wilson's reizen in 1797 (Hollandsche vertaling door Heringa 1801).

wal zich uitstrekkende, dus langs den wal meest (uitgenomen bij den W. hoek) gelijk doorgaat tot aan den N. O. hoek, van waar het dan tot den Z. O. hoek wel verder vervolgt; maar het wordt daar wel 2, 3 en 4 malen breeder tot op de helft (waar in het midden ook een eilandje ligt), van waar het allengskens naar den Z. O. hoek toe tot op 1 mijl versmalt, daar het anders langs de N. wal doorgaans maar 1 mijl breed was. Men wil dat op dit eiland geheele bosschen met sandelhout zijn. In 't Z. Z. O. heeft dit eiland een diepe inbogt vlak voor dewelke 2 of 3 mijlen van de wal het eilantje Sauvo ligt."

In de jaren 1721 tot en met 1734 was opperhoofd te Koepang Hendrik Engelbert, die kort na zijn optreden zich zeer gunstig over Soemba moet hebben uitgelaten. Zijne voorstellen schijnen niet in den smaak der Hooge Regeering te zijn gevallen, ten minste in Haren, aan hem gerichten brief van 19 Februari 1723 1) vinden wij:

»Zúmba, daar van nu eenige jaren na den anderen bij Uwer E. briefen, zoo prematuiren ophef is gemaakt, dien w' alsnu naer voorgaande sustenuen aan deze tafel, weesentlijk van alzoo weijnig nut en compatibel voor den dienst bevinden, als sulx voorbarig schrijven selve; wes U.E. voortaen tot naerigt en opmerckinge moet verstrecken, hetgeen w' desentwegen bij onzen voorjarigen brief van den 16en Februari UwE. hebben geschreven."

Engelbert schijnt zich hierbij niet te hebben neergelegd, daar bij de resolutie van 15 Februari 1726 door de Hooge Regeering »gelet sijnde op de versogte ordre door de bedientens van Timor omtrent de begeerde adsistentie door die van eenige negoryen op het eyland Sumba tegens hunne nabuuren van het gehugt Malolo, sorteerende onder de gehoorsaamheyt der Portugeesen van Larentoecque" werd beslist »tot voorkoming van moeijelijkheden en hacquetten met deze twistgierige natie en om sig met deselve in saken van die

---

1) Inventaris landsarchief te Batavia van Mr. Van der Chys, b. 88.

natuur niet te embrouilleeren, deze versogte hulpe te ontseggen en af te wijsen, mitsgaders gemelte Sumbaneesen te laaten drijven op hunne eijgen wieken nadien bij den Timorschen brief van den 9den May beschreven werden als een luy, moordadig volk, op welker beloften tot leverantie van sandelhout niet veel staat is te maken als voortkomende uijt nooddwang en daarom ook van hun bondgenootschap door d' E. Comp. na allen schijn geen profijt maar wel seekere nadeelen en lasten te wagten souden wesen".

Aan deze beslissing hebben Engelbert en ook zijne opvolgers zich gehouden, daar bij de resolutie van 28 Februari 1727 werd goedgekeurd »dat men het minderjarig koningkje van de negory Mandjilij op het eyland Sumba gedeclineerd hadde deszelfs gerenoveerd verzoek van den jaere 1723 om 's Comp. weegen geassisteerd te werden tegens sijne nabuuren uyt de negory Malolo, als synde conform de ordre den 1 Maert anno passato van hier de bediendens voorgeschreven ten eynde te blijven buyten alle embrouilles en engagementen met dit trouweloos volk en principaal dat van Malolo, als bondgenoten onderhoorig sijnde aan de Portugeesen tot Larentouque," en bij de resolutie van 4 Januari 1735 werd verstaan »voor wel gedaan aan te sien dat de bediendens den mandjilisen regent Amagega beleefdelijk en ten regte hadden geweigert de assistentie en hulp, die hij bij reiteratie van de E. Comp. tegens sijne geburen versogt hadde, aangesien dit overeenkomende is met de vorige ordres dezer tafel en de voorsigtigheyt ook voorschrijft sig omtrent de inlandse geschillen niet anders als mediateur te gedragen ten fine zooveel mogelijk buyten alle moeijelijkheden te blijven."

In de Besoignes van Woensdag ultimo December 1749 vinden wij verder aangeteekend, dat door de Hooge Regeering uit een brief van Timor van 15 September 1749 »gevonden sijnde dat eenige regenten van het eijland Sumba sig onder 's Comp. pretextie begeven en aangeboden hadden 's lands producten en de daar vallende slaven aan deselve te leveren, ingevalle men haar eenige hulpe wilde verleenen

tegens sekeren regent van de negorye Manjelie, die haar geduriglijk soodanig quelde dat zij genoodzaakt waren hunne landen onbebouwt te laten liggen en hare nooddruft elders te soeken, so is verstaan de bediendens te qualificeeren tot het versogte secours, op den voet als door haar is voorgesteld, namentlijk door de hulp der naburige Savoneesen, en eenige onser mardyckers of inlandsche Christen, onder beleyd van eenige weijnige Europeesen, mits hetselve met voorsigtigheyd en onder goede toesigt geschiede, zonder dat daaromme 's Comp[ies] scheepens of vaartuijgen opgehouden werden." Het opperhoofd van Timor, Daniel van der Burgh (1748 tot 1753), achtte zich hierdoor gerechtigd om in 1750 na het gewone jaarbezoek aan Roti en Savoe ook naar Soemba te gaan. Bij dit bezoek hebben in het begin van 1751 1) »de koningen van acht provintiën of landschappen op 't eyland Sumba, te weten: Gela, koning van Maloloe, Joekoe Awang, koning van Capoendoe, Poera, koning van Lawa (te recht Lĕwa), Jamma, koning van Petawang, Mou Sinjatta, koning van Manoekakke, Sanaane, koning van Cadessang, Songar, koning van Sambopreen oft Padedaloe, Lakkar, koning van Manjili, ten overstaan van de rotti- en savonesche koningen aan d' E. Comp. vrijwilliglijk opgedragen hunne landen en volkeren onder solemnele eede (aan handen van het opperhoofd, den koopman Daniel van der Burgh afgelegd), van trouwe en gehoorsaamheijd aan deselve als aan haaren wettigen souvereijn, wel expresselijk aannemende alle hunne landproducten aan d' E. Comp. (des begeerende) te leeveren en geene macassaarsche 2), veel min eenige europeesche

---

1) Besoigne van 15 November 1753.

2) De Makassaren maakten in dezen tijd niet alleen de wateren van den Timor archipel onveilig door het plegen van zeeroof en het rooven van slaven, maar verkochten ook hunne waren goedkooper dan de Compagnie, betaalden meer dan deze voor de producten des lands en voorzagen Compagnies vijanden van kruid, lood en geweren. In 1758 deden zij met 24 prauwen een aanval op het eiland Dauw nabij Roti, welke mislukte, waarop zij naar Soemba en Solor stevenden, waar zij alles wegroofden en in slavernij wegvoerden wat zij maar grijpen en vangen konden. Deze Makassaren hebben in alle volgende jaren der Compagnie haar voortdurend last gegeven

handelaaren in haar land te sullen dulden en hebben gemelde Kooningen, wijl op dat land geen schrift bekent is, ten teeken hiervan aan welgemelde vorsten versogt hiervan kennisse te draagen zoomede van het opperhoofd voormeld. Bij het doen van den Eed aanvaard yder een E. Compagnies vlagge en een rotting met derselver merk." (Verzameling van copyen van contracten 1596—1854, band XIII, Timor. Inventaris van 's Lands archief te Batavia van Mr. Van der Chijs b. 92).

Wie bij dit contract Van der Burgh als tolken hebben gefungeerd is onbekend, maar uit het nader te noemen rapport van Erasmusz van 1759 blijkt dat er toen reeds te Koepang personen waren, die op Soemba zeer goed bekend waren.

In het jaarverslag van het opperhoofd van Van der Burgh van 1751 1) werd melding gemaakt van het door hem gesloten contract, maar het zou volgens dat jaarverslag gesloten zijn met de vorsten der landschappen Maloelo, Patawang, Capoendo, Loewa, Manoekakka, Caloba, Calamba, Sambawa, Cadassan en Sanbopaan, terwijl de koning van Manjilie en een zendeling van den koning van Tapoendoe naar Koepang kwamen en zich ook aan de Compagnie onderwierpen. In het rapport van Erasmusz van 1759 wordt die onderwerping van Tapoendoe (Taboendoeng) echter ontkend en in het rapport Tekenborgh van 1775 wordt de geldigheid van het contract Van der Burgh sterk betwist.

De hier genoemde landschappen zijn: in Oost-Soemba: Mĕlōlō, Pĕtāwāng en Mĕnjielie; in Midden-Soemba: Kāpoendoe, Kālāmbā, Leewā, Sāmpāreengoe (de tegenwoordige naam van het landschap, dat als Sanbopaan en Sambopreen wordt

en veel schade berokkend. Nu en dan, wanneer hun optreden de spuigaten uitliep, werd eene kleine expeditie tegen hen georganiseerd en was hun invloed dan weer voor korten tijd getemperd, maar tot afdoende bestrijding werd niet overgegaan. Bij eene latere bespreking der handelingen van de bewoners der baai van Endee, die uit eene vermenging van Makassaren en de bewoners van Flores zijn ontstaan, komen wij op deze makassaarsche zeeschuimers terug.

1) Aanteekeningen over Timor en Onderhoorigheden (1668 tot en met 1809) met een toelichting van J. de Roo van Alderwerelt, Tijdschrift Bat. Gen., deel 47, op 1751.

opgegeven 1) en Pădădăloeng; aan de zuidkust Mānoekākā en Tāboendoeng.

Caloba en Sambawa kan ik niet te recht brengen.

Het noemen van Kālămba in het jaarverslag en niet in het contract is eigenaardig, omdat nog in 1875 de vorst van het in 't contract wel genoemde landschap Kāpoendoe aanspraken maakte op Kālămbā, dat zich daartegen sterk verzette en daarom met behulp van Endeneesche hulptroepen door Kāpoendoe werd verwoest.

Ook de gelijkstelling van Sămpāreengoe met Pădădăloeng in dezen tijd is karakteristiek, omdat beiden thans niets met elkaar te maken hebben. Pădădăloeng, eigenlijk geen landschapsnaam maar een plaatsnaam, stond onder de suprematie van Bătăkăpeedoe vóór de verjaging van den vorst van dat landschap in 1874.

Blijkens de Besoignes van 29 December 1751, waarbij behandeld werden de brieven van Timor van 24 Mei en 20 September te voren, teekende de Hooge Regeering ten aanzien van het door Van der Burgh verrichte het volgende aan:

»En vermits de regenten van Sumba al over twee jaeren versogt hebben om onder 's Comp. ressort te mogen werden aangenomen, is verstaan de bediendens daartoe te qualificeeren en ook t' approbeeren d' acceptatie der ten behoeve van de Comp. gedane afstand hunner landerijen door de koningjes of hoofdregenten der landschappen Maloloe, Patawang, Capoendo, Leewa, Manoekakka, Caloba, Calamba, Sambawa, Cadassan en Sambopreen, ingevalle deselve van eenig nut of profijt voor de maatschappije kunnen weesen, en dus maar niet alleen strecken om het gezag van het opperhoofd so veel verder uyt te breiden."

»Voorts is voor wel gedaan aangesien en over sulx verstaan t' approbeeren, dat het opperhoofd, de aanhoudende oorlogen of

1) Het is zeer goed mogelijk, dat de naam Sambopareeng is of geweest is. Pāreeng = negorij, wordt p^{e}ree en pĕreen uitgesproken door menschen van Koepang. De oe in Sămpāreengoe is eufonistisch. Sampareengoe is een andere naam voor het landschap Taaimānoe. De eerste plaats ligt een weinig in het binnenland, de tweede aan de kust, vlak bij Waaingāpoe.

questiën van gem. volkeren tegens die van Batocapedo niet hebbende kunnen doen ophouden of hen bewegen de wapenen neder te leggen voordat zij hun geleden verlies van volk en goed op hunne vyanden zouden hebben verhaalt, zig door hunne aanhoudende instantiën heeft laten overreden om hen tegens hunne wederparthy, met zijn bijhebbende kleen getal van manschappen bij te springen 1), waardoor eenige hoofden dier rebellen gesneuveld en een party binnen de negorijen gequest waren."

»Nademaal de bediendens bij hun brief van 24 Mei 1571 zeggen dat de Compagnie alleen zoude kunnen meester blijven van de slaven en schildpadshoorn, behalven nog het sandelhout op dat eiland vallende, indien men de makassaren daar van daar konde weeren of afhouden, zoo is verstaan van deselve berigt te vorderen wat middel daartoe noodig is of met gevoegelijkheid kan worden gepraesiseert, te meer vermits zij daarbij voegen, dat er ook lijwaten enz. alsdan zouden kunnen vernegotieerd werden, om dus t' ontwaren of men deze regeering geen middelen tot verbetering van den handel voorsteld, waarin men overtuijgd is, dat geene mogelijkheid resideert."

Van deze beslissing der Hooge Regeering werd aan Timor mededeeling gedaan bij brief van 31 December 1751 2).

De Timorsche brieven van 24 Mei en 24 September 1753, welke vermoedelijk het gevraagde antwoord-bevat hebben 3), gaven aan de Hooge Regeering aanleiding om bij Hare besoigne van 15 November 1753 Hare ontevredenheid te kennen te geven aan Van der Burgh over zijne luchthartige opvattingen en »insonderheijd het aankomend opperhoofd Beijnon te gelasten zijne gebieders niet te amuseeren met beloften, die men niet in staat is na te komen ofte met berigten en voorwendsels, die door d' uijtkomst of bevinding

1) Aan dit bijspringen zullen wel te danken zijn geweest de 16 slaven, die in 1752 aan de Compagnie door Soemba werden ten geschenke gegeven volgens de Aanteekeningen over Timor op 1752. Blijkens de Besoignes van 15 November 1753 werd dit bijspringen genoemd „het gespuys van Bato capedo te delogeeren".

2) Besoignes van 15 November 1753.

3) In de Besoignes van 1752 komt niets over Soemba voor.

niet bewaarheid werden, maar instede van dien bij provisie dese regeering toe te schicken een kaart van dat eyland Sumba en dies gelegentheyd, alsnog genoegsaam onbekent sijnde, mitsgaders inselvervoegen van daar te vorderen een generale kaart, so wel van Timor als de daarom liggende eylanden benevens een duydelyke beschryving by deselve door beide de opperhoofden van de plaatsen en districten, die eigentlijk Comp[ies] zijn en onder deselve sorteeren, item uyt wat hoofde, mitsgaders welke landschappen onder de blanke en welke onder de zwarte portugeesen staan, en eyndelyk wat landstreken en plaatsen op sig zelve dan wel onder Makassar en annexis gehoren, ten eynde men eens regt zal komen te weten krijgen hoe het eigentlijk daarmede gesteld zij, nadien de daarvan alhier berustende kaarten 1) weinig ligt kunnen geven en zelfs in veele opsigten gebreckelijk zijn.

Het in de Besoigne van 15 November 1753 behandelde werd bij brief van 21 December 1753 aan Timor medegedeeld.

Volgens de Aanteekeningen over Timor a° 1753 zou de Gouverneur-Generaal bij missive van 18 December 1753 toestemming hebben verleend tot hulpverleening aan eenige

1) Ten aanzien van die kaarten wijs ik op:

1o. de resolutie van 30 Januari 1733, luidende:

„Bij het schrijven der bediendens van Timor van 20 Augustus 1732 al verder zijnde komen te blijken, dat de bediendens niettegenstaande alle aangewende devoiren de van hier gerequireerde kaart van dat eiland en daaromtrent liggende eylandjes nog bij den inlander nog bij de portugeesen hebben kunnen bekomen, so is om aan de bevelen der Heeren Majores, vervat bij missive van 18 Augustus 1729, te voldoen, verstaen een bequaam man derwaarts te zenden, om de kaert, na de intentie der Heeren Majores, te maken en na gedaen werk met deselve, als hier in den dienst benodigt zijnde, ten spoedigste terug zal moeten keeren."

2o. de resolutie van 6 October 1733, luidende:

„Binnengekomen zijnde een kaert, vertoonende de afteekening en situatie van het eyland Timor en de verdere eylandjes daaromstreeks gelegen, in dier voegen als deselve door de jongst derwaerts gesonden Pieter Botkekoek — uytwijsens den brieff door deze regeering op den 20 Februari ll. aan de bedientens ter gem. plaats afgevaerdigt in voldoening aan de ordre der Hoog Ed. Heeren Seventienen bij missive van den 18 Augustus des jaers 1729, welkers executie tot duslange door eenige intervenienten is agterwegen gebleven — is geformeert en met de Chialoup De Valk op den 17 September jongstleden van daer ontfangen, soo verstaan deselve ter speculatie van Haer Edel Hoog agtb. conform derselver request bij de eerste gelegenheid naar Nederland te laten voortgaan".

Sumbasche vorsten tegen den radja van Manjily. Een brief van dien datum aan Timor bestaat echter niet en in dien van 21 December 1753 komt de toestemming niet voor. Daarentegen is er een brief der Hooge Regeering van 31 December 1754 1), gericht »aan haare getrouwe vrienden en bondgenooten, de koningen en regenten op Somba, haar toewenschende gesontheijd, voorspoed en een gelukkige en vreedsame regeering over haeren onderdanen", waarbij Zij bekend maakte »dat sij met de terugkomst van de bark De Spreeuw wel ontfangen heeft haren brief en het geschenk van een man en een vrouweslaaf, hebbende de gouverneur-generaal en de raden van India bewilligt dat 't praesente opperhoofd Beijnon bij haar op 't eyland Somba nog een visite doen, die ook haar met een vaandel en rotting, tot een teeken van 's Compagnies waare genegenheijd sal begunstigen gelijk als bevorens 't overledene opperhoofd Van der Burgh gedaan heeft," en Zij tegelijkertijd aan de radja's van Mĕnjielie en Mĕlōlō tegengeschenken zond. Zij kregen elk een snaphaan en een vaatje buskruit; die van Mĕnjielie verder nog een trom, een vaatje arak, pinangscharen en vier dozijn zwarte knoopen; die van Mĕlōlō nog drie »chitse met swarte grond."

Onder dagteekening van 27 Februari 1756 bracht de raadextraordaris R. de Klerk wegens den staat van Timor en de daarbij behoorende eilanden een bericht uit, waarin omtrent Soemba het volgende voorkomt: »Alle (d. i. de negorijen op Roti) voor de Compagnie van meer aangelegentheid dan het jongst zoo favorabel op het tapijt gebrachte eiland Súmba, waarvan de gewisselde brieven van den jare 1720 tot 1725 ten overvloede getuigen dat Compagnies protexie door de inwoners dezes lands van ouds te vergeets om der wille van hunnen wispelturigen en roofzieken aard is gezogt. Egter zijn a° 1749 *(1751 ten rechte)* op hare gereitereerde

1) Deze en volgende brieven van de Hooge Regeering aan vorsten op Soemba komen voor in een bundel Maleische brieven (met vertaling) naar Timor 1751—1809, genoemd op bladzijde 88, sub. J*, van den Inventaris van 's Lands archief te Batavia van Mr. Van der Chijs.

instantiën onder aanbieding van zeven provintiën, welkers hoofdnegorijen werden genaamd: Malolo, Patawang, Kapoendoe, Lewa, Manoekaka, Caloba, Calamba, Sambawa, Kadesa en Sampropeen, volgens de daarvan geformeerde akte, zoowel in het bondgenootschap als de volkeren van Sorbian, ofschoon een en ander vooralsnog zoo min om het lijf heeft als de verwagting, die men tot heden van de Alloresen kan opmaken." 1)

Ten gevolge van het Bericht van de Klerk gelastte de gouverneur-generaal J. Mossel den opperkoopman, sjabandar en licentmeester te Batavia J. A. Paravicini in 1756 om als expressen commissaris der Hooge Regeering naar Timor te vertrekken, ten einde den staat van zaken aldaar op te nemen en nieuwe contracten met inlandsche vorsten te sluiten, omdat gevreesd werd dat de franschen, in vereeniging met de portugeezen, onder de leiding van zekeren du Poivre, aanslagen op Timor en op de omliggende eilanden in den zin hadden.

Te Koepang sloot Paravicini den 9den Juni 1756 een contract onder anderen »met de agt regenten van 't eijland Sumba, Gela, regent van Malolo, Joekoe Awang, regent van Capoendo, Poera, regent van Lawa, Jamma, regent van Patawang, Mouw Sinjatta, regent van Manoekaka, Sanane, regent van Cadessang, Songar, regent van Sambopreen of Padedaloe, en Lackar, regent van Manjillie". Het contract was voorzien van de handmerken van den regent van Mĕnjielie en »de verdere ondergeteekende, als volkomen magt en authorisatie hebbende van de gesamentlijke regenten van Sumba". Deze »verdere ondergeteekende" waren meergenoemden Lakar benevens Kabaoe, tweede en Kaada, tommongong van Mĕnjielie.

Het is geheel in strijd met de zeden, gewoonten en maatschappelijke verhoudingen op Soemba, dat het hoofd van den eenen stam namens het hoofd van een anderen stam —

---

1) Inventaris van 's lands archief te Batavia van Mr. v. d. Chijs, b. 294.

en dergelijke stamhoofden zijn de genoemde koningen — een contract zou aangaan en dat liefst nog op een buiten Soemba gelegen plaats. Over den regent van Mĕnjielie zie men het rapport van TEKENBORGH van 1775. Het contract PARAVICINI moet dan ook wat Sumba aangaat, uitgezonderd Mĕnjielie, als van nul en geener waarde worden beschouwd. Het sluiten van dit contract is trouwens door »de gesamentlijke regenten van Sumba" steeds ontkend, zooals o. a. uitdrukkelijk is geconstateerd in den na te noemen brief van den Resident van Timor, C. SLUIJTER, van 6 September 1843 No. 49/1.

Door PARAVICINI werden ingediend een rapport 1) en een dagverhaal 1). Uit beiden blijkt dat hij niet persoonlijk op Soemba is geweest.

In zijn rapport bespreekt hij Soemba als volgt:

»Ik wil hopen, Hoog Edele Heer en WelEdele Heeren, dat ik mij door 't beschrijven van dit van UHoogEdelhedens so verachte dog door mij in groote aanmerking gekomen groot eiland Sumba, niet so bespottelijk zal maken, als degeene, die dat alreets ondernomen hebben; mogelijk heeft de bespotting haren oorsprong genomen, doordien zij die beschrijving te winderig en niet so als ze wel hadde behooren te geschieden, gedaan hebbe; ten minste so 't mij overkomt kan ik mij getroosten, dat ik de eerste niet ben."

»Het groot eiland Sumba is een van de grootste, vrugtbaarste en welgelegenste eilanden van d' oost, vol inwoners, die goede soldaten zijn, doorsneden met kostelijke, ja zelfs voor schepen vaarbare rivieren, en digt bij de baaijen is 't vol van 't kostelijkste timmerhout om schepen te bouwen, en ziet nevensgaande monstertouwen om dezelve toe te tuigen en zelfs met zeilen te voorzien; en dat 't voornaamste is een overvloed van levensmiddelen uitleverende: dat juist niet zoozeer tegenwoordig te vinden is, maar overmits de kostelijke zwarte aarde alles zeer schielijk dit zoude kunnen doen

---

1) Inventaris van 's Lands archief te Batavia van Mr. VAN DER CHYS, b. 294.

produceeren; staat het dan niet te dugten en is het niet te verwonderen dan sulx al niet geschied is, dat d' eene of andere mogendheid door een swerver of projectemaker gelijk die DU POIVRE is, zig daarvan tot groote prejuditie van 's Comp. dierbare conquesten in dit oosters gedeelte meester make. Om eene versamelplaats voor een vreemde mogendheid op te rigten is er geen bekwamer als Sumba, daar is niet voor een esquadre dat haar manqueert en zijn bescherming voor alle winden, zoodat men voor dat eiland het meest en voor Timor, als nieuwers een baai, haven, ankergrond, opperwal timmerhout, touw etc. voor een esquadre te vinden zijnde, het minst te vreezen heeft."

Het rapport van PARAVICINI behandelde de Hooge Regeering in hare vergaderingen van Maart, April en Mei 1757. Het daarin verhandelde is in groote trekken te vinden in: »Besognes der Hooge Regeering te Batavia over de commissie van PARAVICINI naar Timor" door P. A. LEUPE, uitgegeven in de Bijdragen van het Instituut, 4e volgreeks, 1e deel, 1877, bladzijden 421 tot en met 494.

Het oordeel van den Gouverneur-Generaal MOSSEL was vrij gunstig, minder dat van den directeur-generaal VAN DER PARRA. In diens advies vinden wij ten aanzien van Soemba het volgende:

»Het Sumba touwwerk, waarmede den Opperkoopman PARAVICINI scheepen tuijchen wil, bij onderzoek door den commissaris ROSENBOOM van geen gebruijk bevonden sijnde, als maar in korte endens van 2 à 3 vadems aan malkander geknoopt bestaande, vermeent den ondergeteekende dat nevens al het lijnwaat, waarvan monsters gesonden sijn, behoort g'excuseert te werden, alzoo van de lijwaten na deze getuigenisse van de kundigste kooplieden, maar geringe parthijtjes te vercopen en de winst daarop van geen de minste naam zoude zijn, uijtwijsens een berigt van den eersten Opperkoopman deses Casteels."

»Schoon ook den ondergeteekende niet buijten beduchting

is dat de groote opgave van het Eilaud Sumba even van sodanigen natuur bevonden werden zal, als veele van des gewesen commissaris opgavens, is hij van gedagten dat men echter eene expresse bezending derwaerts doen moet, tot een nader onderzoek van zaken. De geproponeerde ontvolking van Sumba voor een gedeelte den ondergeteekende voorkomende als met geweld te zullen moeten werden te werk gesteld, betuigt daartoe niet te kunnen inclineeren maar wel om die menschen, daartoe genegen zijnde, passage te bezorgen naar herwaarts.

Bij resolutie van 9 April 1757 werd het contract PARAVICINI door de Hooge Regeering goedgekeurd terwijl naar aanleiding van een in Rade van Indië op den 1sten dier maand genomen besluit het opperhoofd van Timor werd aangeschreven het eiland Soemba nauwkeurig te laten onderzoeken en der Hooge Regeering niet alleen te berichten wat er op dat eiland voorviel en welke producten het voortbracht maar ook of het bezit daarvan voor de Compagnie nuttig werd geoordeeld. Het opperhoofd gaf dientengevolge in een schrijven van 24 September 1757 1) een vrij korte en oppervlakkige beschrijving van het eiland en zijne bewoners, waaruit ten duidelijkste bleek, dat men er niet veel van wist.

Het eiland was naar gissing zoo groot als Timor; het was welgelegen, het had verscheidene, groote en zeer geschikte havens; het was vruchtbaar, het land was echter veelal onbebouwd en zeer houtrijk, voornamelijk was er zeer zwaar sandelhout. Het had eene talrijke bevolking doch de inwoners waren zeer lui, die zich met patates en andere aardvruchten behielpen om de moeite te ontgaan van rijstvelden aan te leggen, daar zij van geen buffels waren voorzien. Het was een zeer onbeschaafd volk tot de regenten incluis met uitzondering van den regent van Manjili, die door lengte van tijd eenigzins was ontbolsterd. Hij was in 1757 niet op Timor geweest, doch had zijn eerste tommongong in zijn plaats gezonden

1) P. LEUPE. Het eiland Soemba in 1759. Bijdragen van het Instituut, 4e volgreeks, 3e deel 1879, b. 228.

om de geschenken van de Compagnie in ontvangst te nemen. Bij die gelegenheid had hij zich beklaagd over eenige vijandelijkheden, die hem door de bergvolken en aanhang van den Soembaneeschen dwingeland Batorkapidoe 1) waren aangedaan, waartegen hij assistentie had verzocht. Het opperhoofd had hem die juist niet ontzegd maar bij gebrek aan vaartuigen had men die ook niet kunnen zenden.

Het schijnt dat het opperhoofd dit eiland slechts beschouwde als een voorname bron om aan slaven te komen ten behoeve van de Compagnie, want zulk eene gelegenheid als die hier wordt opgegeven was geschikt »om met een formidabele expeditie een coup te doen en een goed getal krijgsgevangenen op te lichten, die men nooit goedschiks zou kunnen machtig worden" omdat de regenten zoo weinig over hun volk te zeggen hebben. Het opperhoofd zou zeer gemakkelijk de regenten van Roti en Savoe kunnen persuadeeren om een kans hiertoe te wagen, waartoe de regenten van Termanoe en Dengka zich reeds hadden aangeboden op voorwaarde van vrije buit. Dat had men hun echter zonder uitdrukkelijke bevelen van de Hooge Regeering niet kunnen toestaan en aleer men Compagnies bondgenooten van Soemba daarover had gesproken en men dat eiland door een bekwaam persoon had laten onderzoeken naar zijne ware gesteldheid. Hij (Beijnon) zou dat reeds gedaan hebben bijaldien hij den een en ander van de genoemde regenten had kunnen te spreken krijgen; het was evenwel dit najaar nog tijdig genoeg om dit eiland te doen onderzoeken, waartoe dan ook bekwame en taalkundige personen zouden worden uitgezocht. Men zou zich gelijkertijd kunnen bedienen van het aanbod der regenten van Roti en geen andere onkosten behoeven te maken dan van kruit en lood en het uitreiken van wat rijst en arak, mits de helft van den buit voor de Compagnie verzekerd werd. Bij die gelegenheid zou hij op Soemba eenige termini (merkpalen) doen plaatsen.

---

1) Bedoeld wordt de radja van Bātākāpeedoe.

Er kwam in 1757 niets van de zending; gebrek aan vaartuigen had het opperhoofd hierin verhinderd.

Dit was maar goed, want blijkens de Besoignes van 14 November 1757 besloot de Hooge Regeering »reflectie geslagen zijnde op het voorstel der bediendens van Timor om, ter gelegendheijd der versogte adsistentie door den regent van Manilie, tegen de geweldenarijen hem door den Sumbanesen dwingeland Bato Capedo aangedaan op het grote en vruchtbare eijland Sumba een expeditie te doen en een goed getal krijgsgevangenen op te ligten, te meer zig daartoe reeds diverse bondgenooten op conditie van vrije buijt aangeboden hadden, en de Comp. daartoe geen andre kosten als van kruijt, loot, rijst en arak soude behoeven te contribueeren, de bediendens te gelasten, tot die onderneming niet over te gaan, nademaal de redenen, die zij ten dien eijnde bijbrengen, niet van die valeur en dat gewigt sijn bevonden, mitsgaders hunne propositie niet van die wettigheijd is geoordeelt om daarinne te acquiesceren maar sig ten aansien van die eijland te rigten na het aangeschrevene bij letteren van 6 April jongstleden, 1).

Intusschen werd BEYNON vervangen door VON PLÜSKOW. In den door beide opperhoofden onderteekenden brief aan de Hooge Regeering van 22 Juni 1758 gaven zij bericht dat in de maand October d. a. v. het onderzoek zou plaats hebben. Den 5den dier maand schreef dan ook VON PLÜSKOW aan de Hooge Regeering dat een vaartuig gereed werd gemaakt om het eiland Soemba te laten onderzoeken en dat door hem daartoe waren uitgekozen eenige personen, die

---

1) Deze brief luidde:

„Door den Commissaris PARAVICINI bij zijn rapport ten opsigte van Sumba raadzaam geoordeeld werdende, om dat volkrijke eyland voor een gedeelte te ontvolken en herwaarts te senden, en daardoor maken dat deese bovenlanden meer producten, als tot heden gedaan hebben, uijtleveren, so recommandeeren wij U. E. egter die volkeren daartoe niet te noodzaken, so sy daartoe niet van selve inclineeren, hoewel wij U. E. des niet te min qualificeeren om de voorkomende occasiën ten dien eijnde en wanneer U. E. sulks ook raadsaam mogten oordeelen te capteren."

op het eiland zeer bekend waren en best in staat daar een nauwkeurig onderzoek te doen.

Het waren HANS ERASMUSZ, burger te Koepang, de aldaar wonende broeder van den radja VAN DENGKA (eiland Roti), Kotting, en de tomonggong van Koepang, Baly, die getrouwd was met een dochter van den radja van MËNJIELIE.

Intusschen werd door de Hooge Regeering bij resolutie van 7 December 1758 besloten om »de bediendens te ordonneeren om een vaartuyg met den kaartenmaker na 't eijland Sumba te zenden, om dat eijland, 'twelk men vermeend zig veel verder om de west uijt te strekken als het bij de kaarten wordt gevonden, rond te zijlen en op te neemen, mitsgaders de kaarten daarvan te verbeteren, alsmede in die van de bogt van Pritij, Poulo Semar [Semau] en Rottij, de daar gelegene klippen en droogtens accurater bekend te stellen en den kaartemaker na verrigting van 't zelven weder herwaarts te zenden."

De 25en Januari 1759 waren de naar Soemba uitgezonden vaartuigen te Timor terug. Door den burger Erasmusz werd een relaas van het door hem verrichte aan VON PLUSKOW ter hand gesteld, dat door dezen den 2den October 1759 aan de Hooge Regeering werd gezonden met de volgende toelichting: »Wegens het eiland Soemba hebben wij de eer UHEdelGeb. onderdanig te bedeelen dat in het voorleden najaar twee prauwen naar derwaarts zijn gestuurt om hetzelve nauwkeurig op te nemen, bij welkers retour zendelingen het rapport daarvan ingeleverd, hetwelk wij dezen bij te voegen de vrijheid gebruiken; waarbij blijkt de onophoudelijke onlusten en oorlogen ten dezen eilande, de oorzaken waaruit dezelve voortvloeijen en de producten, die hetzelve levert en trekt. Wij verzoeken derhalve UHoogEdelH. hoog gerespecteerde en wijdere bevelen, naar onze geringe gedachten sustineerende dat door het debiet van 's Comp. lijwaten en door de retouren van kapas, ebbenhout, karet en slaven wel eenig voordeel voor de Compagnie, ten minste voor de inwoonders op Koepang, aldaar zoude te halen zijn, wanneer

het UHEdelH., konde behagen ons te kwalificeeren de negorij Batakapeedoe buiten staat te stellen van al zulke onlusten te fomenteeren, waardoor teffens de makassaarsche zeeroovers met meer gemak uit die contrijen zouden te weren zijn."

Het rapport van Erasmus dd. Koepang 25 Januari 1759 luidde:

De relatant verklaart dat hij nevens den op Koepang wonende radja 1) van de negorij DENGKA GABRIËL KOTTING, ieder met een vaartuig (Comp^s. wegen gehuurd en met een breedvoerige instructie voorzien), door welgemelden heer het opperhoofd naar het eiland Soemba zijn gezonden om aldaar naar de ware gesteldheden van dit eiland en het gedrag der regenten nauwkeurig te informeeren; alzoo dezelven al sedert een paar jaren zich niet hebben willen herwaarts vertoonen. Dierhalven de nederige teekenaar dan bij dezen kortelings relateert dat bij aankomste ter negorij Maloloe verstaan hebbende, dat diens regent van meening was door eenige kleine disputen die van Patawang te beoorlogen, over zulks aan den relatant verzochten om een zendeling naar den regent van Mangili ter oproeping naar Maloloe te zenden, ten einde met elkanderen in presentie van den relatant radja KOTTING nader over deze zaak te spreken. Doch ter opgemelde negorij Maloloe bijeen vergaderd en gemelden regent van Mangili naar Patawang gezonden zijnde ter afvraging of den laatst genoemden in vriendschap wilde leven dan niet zoo is door denzelven geantwoord dat hij zeer gaarne in rust en vrede wilde blijven indien de regent van Maloloe zulks wilde. Dierhalven dan door meer genoemden relatant c. s. deze zaak ten beste hadden afgedaan en die beide regenten in rust en vrede gesteld,

Even na het afdoen dezer zaak werden al verder door de

---

1) De radja van Dengka en niet diens broeder zou dus zijn medegegaan, tenzij men „radja van de negory Dengka" opvat in den zin van: „vorstentelg uit de negorij Dengka". Deze Gabriël Kotting zou dan niet de vorst van Dengka maar diens broeder zijn, die oorspronkelijk voor het onderzoek bestemd was.

regenten van Kapoendoe en Koetoesawoe bericht dat die van Lewa kort voor onze komst een kwantiteit van 55 stuks slaven aan een partij makassaarsche zeeroovers, dewelke te dier tijd met 18 vaartuigen voor de negorij Lewa 1) hebben gelegen, in geschenk hadden afgegeven met verzoek om een aanzienlijk getal manschappen in dit jaar te mogen erlangen ten einde daardoor in staat te worden geteld om de negorij Maloloe onder de voeten te werpen en totaliter te ruineeren, zijnde gemelde vaartuigen even na de komst van den relatant van Lewa verder naar hun land vertrokken. Doch zoodra zulks vernomen hebbende, heeft de relatant ten eersten een zendeling naar Lewa gezonden om diens regent te laten ontbieden, die finaal gerefuseerd heeft van te komen, zeggende dat dewijl de regent van Malaloe present was dierhalven niet wilde komen; hebbende gedurig, ja zelfs tot meer dan 10 differente keeren derwaarts gezonden met allerhande goede beloften en daarbij nog laten zeggen, dat hij niet bevreesd behoefde te wezen, en dat de relatant c. s. door de E. Comp[ie]. waren gezonden om alle onlusten uit de wereld te helpen, weshalve dan maar zoude overkomen opdat men in staat kon zijn deszelfs pretentie van 1 kati en 7 thail goud, hetwelk door Malaloe van Lewa ontvangen was wegens aangegane trouwbelofte door des eerstgenoemdens zuster met den laatsgenoemden regent, zooveel mogelijk zien ten beste te schikken. En vermits deze de hoofdreden der ontstane onlusten dezer beide regenten zijnde, omdat de eerste deze verbintenis niet was nagekomen, en overzulks door den laatst daarover zeer verdrietig en aangedaan schijnt te wezen, zoo is de relatant c. s. ten eenemaal buiten staat geraakt deze zaak, door het achterblijven vau meergerepten Lewa's regent, in een goeden plooi te brengen, waarvan tot leedwezen heeft

---

1) Leewa is een berglandschap. Er zijn verschillende negorijen Leewā, Leewāpākoe, Leewā-ladoet, Leewa-pāree padèsā, allen in Midden Soemba ten Zuiden van Waaingapoe. In de tweede helft van 1800 had de radja van Leewāpakoe al de andere Leewa negoryen onder zich benevens het Kāmbeerāsche en het Kādoemboesche en de daartusschen gelegen streken. In die streken had hij Soedoe als havenplaats.

moeten afzien, hebbende ook zijdelings vernomen dat de regent van Lewa meermeld dagelijks in ruzie leeft met dien van Taboendoeng, zijnde dit een negorij, die tot nogtoe niet onder de Compagnie behoort. Kort te gaan de Soembaneezen beoorlogen den een den anderen zonder oponthoud; zoodat men zich van dit eiland geene voordeelen kan beloven, zoolang als het niet tot rust is gebracht; en zooveel men gehoord en gezien heeft geschiedt alles door opstoken en toedoen van de negorij Batoe Kapedoe, voor wien alle de andere negorijen een groote vrees hebben, omdat dezelve te machtig is en zoolang Batoe Kapedoe niet verslagen of onder Compagnies macht gebracht is zoude dit eiland nooit in goede rust kunnen geraken, want deze negorij profiteert van de onlusten, gevolgelijk fomenteert dezelve, dierhalve alle negorijen zich dagelijks in rep en roer bevinden; zijnde genoemde Batoe Kapedoe een vijand van de E. Compagnie die de andere negorijen tegenhoudt van tot de Comp[e]. te komen of hare producten aan de Compagnie of Compagnies onderdanen te verkoopen. Leverende alles wat zij nog hebben aan de Makassaarsche zeeroovers, die haar daartegen met de benoodigdheden aan lijwaten, kruit, lood enz. wederom voorzien en dierhalven van haar geprotegeerd en in tegendeel van Compagnies volkeren vijandelijk behandeld worden; zooals den ondergeteekende is gebeurd bij het halen van drinkwater op de negorij Mangadoeijong 1), zijnde van daar door de wapenen verjaagd.

Verder verklaart de relatant dat sedert zijn aanwezen tot Soemba door deze menigvuldige strubbelingen geen volk heeft willen afkomen om volgens ouder gewoonte te kunnen negotieeren; makende echter uit alle omstandigheden het besluit dat, indien dit geheele eiland onder de E. Compagnie kwam te raken en de negorij Batoe kapedoe ten onder gebracht was, als dan jaarlijks van daar zou kunnen vervoerd worden omtrent een scheepslading sandelhout, een goede kwantiteit slaven en 1500 à 2000 pikols ruwe of van de pitten

---

1) Het is niet nagegaan kunnen worden welke negorij bedoeld wordt.

nog ongezuiverde kapas, item veel tripang, zwart ebbenhout karet, kleedjes als saroengs enz., lijnen en zeilgaren. Zijnde daarentegen wederom zeer getrokken blaauwe, witte en geele lijwaten, ook koralen en andere snuisterijen, die eveneens in zeer aanzienlijke kwantiteit aldaar te verdebiteeren zijn; kunnende op deze en de vele andere negorijen, waarvan men het ware getal nog niet kan opnoemen, jaarlijks wel 20 prauwen met die lands producten volladen en geriefd worden, dat een goed voordeel voor de E. Compagnie en teffens ook voor de arme Koepaneesche inwoners zou wezen. Doch men kan alsnog de soorten en prijzen van de aldaar vallende koopmanschappen nog niet nauwkeurig bepalen voor en aleer men het geheele tot rust gekomene en gebrachte eiland oprecht zal hebben opgenomen. Ten besluite relateert de teekenaar nog dat de mede derwaarts gezonden 's E. Compagnies kaartenmaker Frederik de Bruijn bij haarlieder komst op Savoe den 1sten November a. p. des avonds in donkeren was over boord gevallen en verdronken; zijnde door de felle stroomen zoovoorts naar den grond getrokken zonder dat men hem konde te hulp komen en wijders dat met den relatant herwaarts gekomen zijn de koningen van Mangili en Maloloe, de laatste om hulp van de E. Compagnie tegen de zeeroovers te verzoeken."

Naar aanleiding van voormelden brief van von Plüskow van 2 October 1759 werd bij de Besoigne van 3 December van dat jaar aangeteekend: »gezien zijnde der bediendens sustenue dat op het eijland Sumba door den debiet van 's Comp. lijwaten en den handel in capas, ebbenhout, slaven en carret, wel eenig voordeel voor de Comp. otten minsten voor de inwoonders van Coupang en de pagten zoude te halen zijn, gelijk zulks bij zeker relaas van den burger Hans Erasmus geconfirmeerd werd en ook geenzints ongegrond voorkomt, zoo is besloten de bediendens op haar dientweegen gedaan voorstel te qualificeeren om daarvan een preuve te nemen, zonder egter de negorij Batoe Capedo, zoo als zij anders geintentioneerd schijnen, omdat deszelfs inwoonders aan de makkasaarsche

zeerovers 's lands producten verkogten, uit te roeijen, alzoo zulks niet redelijk, nog noodsakelijk maar tot bevordering dier onderneming sufficierende geoordeelt wierde dat deselve tot submisse werden gebragt."

Tevens verstond de Hooge Regeering bij resolutie van gemelden datum van 3 December 1759 »instede van den overleden kaartenmaker, weder een ander diergelijk subject na Timor over te zenden, om het eijland Sumba op te nemen en de kaart te verbeteren, mitsgaders de droogtens omtrent Poelo Semau, Prety, Rotty enz. bekend te stellen."

Bij missive van 15 September 1760 1) berichtte von Plüskow nader, dat hij weer een kaartenmaker naar Soemba had gezonden en zijne ronde naar Roti en Savoe ging ondernemen en bij die gelegenheid naar Soemba zou oversteken om Bätäkapeedoe ten onder te brengen; dit scheen dus zonder het verboden »uitroeien" mogelijk te zijn.

In zijn jaarlijksch verslag, dd. 30 September 1761, deelde von Pluskow nog mede, dat het bezetten van Soemba raadzaam werd geacht, vooreerst wegens de volkrijkheid en de producten maar voornamelijk omdat het de straat Sapi sloot en, in andere handen zijnde, de vaart op Timor zou belemmerd kunnen worden. 2)

Als antwoord hierop vinden wij aangeteekend in de Besoignes van 7 December 1761: »Ten opzichte van de bij de beantwoording den Patriasche extract missive [in den brief] van den 2den October 1759 breet uijtgemeten werdende importantie van het eijland Sumba is verstaan van de bediendens elucidatie te vragen, waarin dezelve (buijten het sluijten na hare sonderstelling van de straat Sapie) tog bestaat en welke voordeelige producten daarvan te wagten zijn, dewijl al het daarvan opgediste door den geweezen commissaris Paravicini bij examinatie bevonden is in artikulen te bestaan, die de Comp. genoegsaam niet te stade komen, en eenlijk employ vinden in de huijshouding der inlanderen, als touwwerk van

1) Aanteekeningen over Timor op 1760.
2) Aanteekeningen over Timor op 1761.

bastboomen geslagen, timmerhout voor hare vaartuigen en als het voornaamste een ruimte van levensmiddelen, die men niet noodig heeft buijten Coupang te zoeken, hetgeen de bediendens niet ontbewust kan weesen en waaromme zij vrij beeter zouden gedaan hebben om te ontwaren of dat land ook eenige anderen dan de reeds bekende producten mogte voortbrengen, schoon de ondervinding in deese laatste jaaren meer dan te veel heeft doen zien, dat van alle zoodanige generale opgaven, waarvan verscheijde nieuwe opperhoofden en residenten het hoofd vol hebben, niets werd en dat, gelijk men zeijd, het hinckend paard agteraan komt."

Von Plüskow ontving het antwoord van Batavia niet meer, daar hij einde 1761 te Oikoesie op Timor werd vermoord. De nadere opneming had plaats en daarover handelden de brieven van Timor van 12 Juni, 30 September geheim, 2 October en 4 October 1763, waarop blijkens de Besoignes van 15 November 1763 door de Hooge Regeering werd aangeteekend, dat »het eijland Sumba nader opgenomen, dog zoodanig bevonden was, dat, schoon hetzelve wel eenige producten uitleverde, 't voordeel, dat daarvan te haalen is, de onkosten niet zoude kunnen opweegen; zoo is alsnu verstaan daaromtrent ook geen verdere beweeging te maken."

Te Koepang schijnt men dit anders te hebben ingezien, daar anders de Gouverneur-Generaal niet bij brief van 31 December 1764 1) had behoeven mede te deelen, dat door de Compagnie van Soemba werd afgezien, omdat zij genoeg établissementen had en daarom de voor Soemba geeischte goederen niet werden gezonden.

Te Koepang bleef men echter Soemba bezien met een ander oog dan Batavia. Zoo vinden wij aangeteekend in de Besoigne van 19 December 1765: »gezien zijnde, dat door den hootdregent van Denka (Rotij) was verzogt een equale verdeeling in drie portien van 45 menschen welke ter ordre van Terherbrugghen van het eijland Sumba gehaald en tot slaven

1) Aanteekeningen over Timor op 1764.

gemaakt waren en waarvan den koning van Denka en radja Kotting ieder een derde gedeelte pretendeeren zo is verstaan de bediendens te gelasten om die menschen op vrije voeten te stellen en hunne weeg te laten gaan met ordre om de bij gelegendheijd van voorschreven togt uijt Comp^s. pakhuijs verstrekte goederen ten bedrage van *f* 394 voor een derde door ijder der voorschreven participanten en het overige een derde uijt de effecten van Terherbrugghen 1) aan de Comp. te doen restitueeren," terwijl in de Besoigne van 2 December 1766 werd geoordeeld het 't best te wezen, dat deze geroofde menschen »slaven bleeven en voor de Compagnie wierden aangehouden, wijl dezelve meestendeels bemagtigd waaren op vijandlijke negorijen, die aan de Macassaarsche zeeschuijmers schuijlplaats hadden gegeven, mits de daar onder te vindene twee bejaarden met de kleine kinderen en zuijgelingen wierden teruggegeven volgens het verzoek van de Sumbase regenten, ten eijnde de Comp. daardoor wierde gededomageerd nopens hetgeen zij tot die togt heeft geexpendeert." De order werd verder aan de bediendens gegeven om »alle de overige lijfeijgenen, waarvan alleen 18 stux uijt den boedel van TER HERBRUGGHEN zijn aangehouden, herwaards te zenden."

Zich losmaken van Soemba kon de Compagnie echter niet. In het jaarverslag van het opperhoofd van Timor, dd. 20 September 1768, deelt deze namelijk mede dat de regent Lackar van Mĕnjielie weder naar Koepang was gekomen, en doet hij het voorstel tot het plaatsen van een tolk aldaar. 2) Over deze onderwerpen handelde ook reeds zijn brief van 28 Mei 1768. Over beide brieven vinden wij in de Besoignes van 22 November 1768 aangeteekend:

»Wijders gezien zijnde dat de Bediendens door minnelijke wegen even als Manjiely's Regent na Coupang tragteden te lokken de overige in twist zijnde vorsten van het eijland Sumba ten eijnde dezelve onder elkanderen te bevreedigen,

1) Deze was intusschen overleden.
2) Aanteekeningen over Timor op 1768.

als na haar begrip verre te prefereeren zijnde boven een expeditie, die gedagte Regent van Manjiely geproponeerd had te ondernemen tegen de nogory Maloloh, zo is verstaan zulx, als met het gevoelen dezer Regeering overeenstemmende, goed te keuren en de bediendes aan te schrijven dat men wenscht dat haare pogingen daartoe van een gewenscht succès mogen zijn en die vorsten eens geassopieert zijnde, steeds in een goede verstandhouding blijven leven."

»Voorts door de bediendens geproponeert werdende om, ter zake van Sumba de meeste en ook de beste slaven voorheen zijn aangebragt, het na de bevreediging de moeite wel waardig zoude weezen, dat aldaar een Europeesch als tolk gelegt wierde om een goede verstandhouding tusschen de Compagnie en de Regenten te cultiveeren en deeze laatste nu en dan aan te sporen tot het verdrijven van de Macassarsche zeeschuijmers, die zig jaarlijks daaromstreeks zoowel als op Solor en Alor in menigte vertoonden en vrij veel slaaven wegvoerden, zoo is goed gevonden en verstaan dien voorstel als tot dat oogmerk niet ondienstig geoordeelt wordende, te amplecteeren."

De Hooge Regeering schreef over de Soemba aangelegenheden bij brief, dd. 16 December 1768, ook aan den regent van Mĕnjielie. Die brief, waarin hij tevens bedankt werd voor een geschenk van twee pikols was, waarvoor hij een tegengeschenk kreeg bestaande uit blauw laken, hoofddoeken en kabajen, luidde als volgt:

»Hem bekend maakende, dat zij tot genoegen vernoomen hebben dat de radja eijndelijk op Coupang, daar hij zeedert de tijd van het opperhoofd Pluskow niet geweest is, gekoomen is, en nadien de verschooning die hij dies weegen bij zijnen brief inbrengt, namentlijk dat de Radja Soemba Galan van de negory Maloloh daar in tot een hinderpaal heeft verstrekt doordien hij een vijand in 't midden aller koningen geworden zijnde de Sumbaneesen vorsten een geruijmen tijd onder den anderen geoorloogt hebben, aanneemelijk is voorgekomen hebbende de gouverneur-generaal en de raaden van

India den Radja Lackar op desselfs verzoek wel willen vergeeven zijn langduurig wegblijven in hoope echter dat hij, die misslag door een trouwe aankleving aan de Comp. zal zoeken te vergoeden en zijne vermogens aanwenden om de rust ten eijlande Sumba te herstellen met de overige in twist zijnde Radja 's langs minsame weegen te permoveeren desselfs voorbeeld te volgen en na Coupang over te gaan gelijk daertoe ook het noodige het presente opperhoofd en secunde van Timor is aangeschreeven, waar aan de Gouverneur-Generaal en de Raaden van India zig ten dien opzigte zoo wel als omtrent de door den Radja geproponeerde expeditie tegen de negorij Maloloh, en de plaatsing van een Europeesche tolk op het eijland Sumba gedragen."

In 1769 ging de korporaal van Nijmwegen 1) naar Mênjielie 2) en kreeg deze eene instructie. Uit een tweetal hieronder volgende brieven van de Hoogere Regeering aan meergenoemden regent Lakar van Manjili van 30 December 1769 en 31 December 1770 volgt dat zij geen geweldadig optreden wenschte maar een politiek van overreding wilde zien toegepast. De eerste brief luidde:

Wijders maken de gouverneur-generaal en de Raden van India den radja Manjelij bekent, dat ze zijnen brief wel ontfangen, en daar uijt tot haar contentement gezien hebben niet alleen dat de radja met het opperhoofd in onderlinge vreede en welvaart leefde, maar ook zijn uijterste devoir zoude aanwenden om de overige Sumbasche radja's te bewegen dat ze zig nevens hem onder 's Comp^s. gebied kwamen te begeeven, in welk goede sentimenten de gouverneur-generaal en de Raden van India wenschten en verwagten dat de radja zal volharden, wanneer men niet twijfelen mag of de overige koningjes van Sumba zullen hunne vreesagtigheijd ter zij-

1) Aanteekeningen over Timor op 1769.

2) Gronovius zegt in zijne Beschrijving van Soemba (Tijdschrift van Ned. Indië, 17e jaargang. 1855, deel I) b. 280 dat deze korporaal te Labaja (La Baï in Zuid-West Soemba?) was gevestigd en een militaire post tot zijne bescherming had en dat er ook eene school was met eenen ambonschen onderwijzer voor de kinderen van eenige inboorlingen, die zich hadden laten doopen.

den stellende des selfs voorbeeld wel haast volgen en alzoo de rust en vreede onder elkanderen weder doen herleven."

De inhoud van den tweeden brief was:

»Wijders maken de G. G. en de Raden van India den radja van Manjilij bekent dat zij desselfs brief ontfangen, maar tot hun leetweesen daaruit gezien hebben, dat de overige Sumbase radja's nog afkeerig blijven en niet te beweegen zijn om het prijswaardig voorbeeld van den radja Lackar te volgen en zig mede onder Comp. protexie te begeeven, nietteegenstaande de Radja zijn devoir heeft aangewend om hen daartoe door een vriendelijke leijding over te haalen hetgeen de G. G. en Raden van India nog niet ten eene maal hoopeloos stellen, bijaldien de radja in sijne vermaningen en aansporingen blijft continueeren, gelijk de gouverneur-generaal en de raden van India van desselfs ijver en goede gesintheijd omtrent de Compagnie met reeden verwagten."

De in vorenstaande missives aangehaalde brieven van den regent van Mĕnjielie waren telkenmale vergezeld van een geschenk, de eene maal bestaande uit twee slavinnetjes. De tegengeschenken bestonden, denkelijk om aan de »vermaningen en aansporingen" van den radja wat kracht bij te zetten, behalve uit katoentjes, uit een paar vaatjes buskruit van 25 pond, uit 100 geweerkogels en uit eenige snaphanen en musketten.

In de memorie van het opperhoofd A. Cornabé, nagelaten aan zijn opvolger B. W. Fockens, dd. September 1771, meldt eerstgenoemde over Soemba »dan hiermede (namelijk de hoofden van Solor) mogte het wel anders gelegen zijn, gelijk ook met de zaken ten eilande Soemba, alwaar op de instantien van Manjili's regent en op bekomen qualificatie nu al twee jaren lang, een korporaal als tolk gelegen heeft zonder dat men tot heden het bedoelde oogsmerk bereikt hebbe, om namelijk de overige regenten van dat eiland langs zagte en minnelijke wegen wederom onder de Ed. Compagnie te brengen en alzoo hare belangen door een uitgebreider handel te bevorderen, en zal zulks nooit effect sorteren, indien niet

de regent van Malolo ten voorz. eilande, een gezworen vijand van eerstgenoemde, tot betere gevoelens overgehaald worde." Tot eene expeditie tegen den regent van Malolo bleef echter de Hooge Regeering niet te vinden 1). Blijkens het jaarverslag van het opperhoofd dd. 19 September 1773 hield de regent van Mĕnjielie de vriendschap aan en zond hij in dat jaar wederom eene slavin ten geschenke 2).

Het opperhoofd FOCKENS schreef bij brief van 14 September 1775 aan de Hooge Regeering te Batavia: »De verschillende berigten van het begin af tot mijn predecesseur CORNABÉ zijn tijd toe successieve van het eijlandt Sumba aan Uw HoogEdelhedens ter g' eerde kennis gebracht met attentie hebbende nagegaan, zoo bevonde dat die rapportes meest alle op losse gronden steunden, ook van eenvoudige lieden waren ingekomen en die weinig of geen vooruitzigt hadden van zaken wanneer, wel aangelegt, 's Ed. Comp[s]. handel merkelijk konden bevorderen, ook veele daarvan op enkel horen zeggen fondeerden, waarom die malkanderen zoodanig contrarieerden, dat het voor Uw HoogEdelhedens ten uijtersten moeilijk moeste vallen iets zekers daaromtrent te bepalen, weshalven de needrige teekenaar, gedreeven door een zugt om, ware het mogelijk, de voordeelen van d' Ed. maatschappij te doen accresseren, het niet ondienstig geoordeelt heeft een nauwkeurige onderzoek van voornoemde eijland te laten doen, tot welker uijtvoering niemand bekwamer oordeelde als den scriba TEKENBORGH, dien om d' E. Compagnie op geene ongequalificeerde onkosten te jagen voor mijne reekening in de maand October anno vergangen derwaarts heb uijtgerust, van waar dezelve in Januarij jongstleden is geretourneert." Het door hem uitgebracht rapport bood FOCKENS der Hooge Regeering bij voormelden brief aan »met ootmoedige verzekering dat hetzelve in alle opzigten met de zuijvere waarheijd quadreert, waarom hij zich durft verstouten Uw HoogEdelhedens op het allersubmiste te smeeken, het daarbij

1) Aanteekeningen over Timor op 1771.
2) Idem op 1773.

geproponeerde in ernstige overweging te willen nemen mitsgaders den nedrigen teekenaar met zoodanige orders numiceeren als Uw HoogEdelhedens tot het meeste welzijn van d' E. Comp[ie]. het dienstigste zullen oordeelen te behooren en invalle Uw HoogEdelhedens de voorslag tot eene expeditie derwaarts (waarbij de zuijnigste inrigting zal betragt worden) mogten amplecteeren dan bidde Uw HoogEdelheden alleronderdanigst om de voldoening van het geene op nevensgaanden eijsch 1) bekent staat."

Het rapport van Tekenborgh dd. 15 Augustus 1775 laten wij hier volgen:

Aangaande mijne verrigtingen in de door Uw Ed. en den Raad mij aanvertrouwde commissie over Savo na het eijland Sumba (waarnaar ik den 24 October a°. p°. vertrokken en weeder den 7[e] Januarij deses jaar gereverteert ben) refereere mij submis aen het op die togt gehouden extense journaal of dag-register 2), dat ik bereits de eere gehad hebbe Uw Edele te presenteeren, dus zonder eenige verdere inleidinge als eene opregte verzeekering, dat alle mijne attentie en zoo na mogelijk naukeurige informatien g'employeert hebbe ter voldoeninge aen het van mij gevorderde, direct overga tot de aanmerkingen, die ik over dit eijlandt te maken hebbe.

In de eerste plaatse zal ik eene oppervlakkige beschrijvinge doen van de gesteldheid des lands, hare inwoonders, slegte discipline en waarmede deselve haer erneeren.

Ten 2[e] hoedanige of wat personen, sommige den vlag voerende, bij d' Ed. Comp[ie]. daervoor erkend wordende, regenten zijn, en de verbreeking harer verbonden.

Ten 3e de hoedanigheid of natuur der negotie bij dese eijlanders, hare correspondentie met de Macassaren, Bimaneesen en Endeneesen.

---

1) Die eisch was: 24 gemeene militairen, 50 lasten rijst, 6 halve leggers arak, 1 bekwaam bombardier, 2 ps. mortieren à 6 ℔ met 100 bommen, 1 kip lont hollands, 10 vaatjes buskruit à 50 ℔ ieder, 1 wel gemonteerde en geequipeerde pantjallang en 3000 ps. vuursteenen.

2) Dit dagregister is blijkbaar weggeraakt, wat jammer is, daar het vermoedelijk het belangrijkste stuk over Soemba in de 18e eeuw is geweest.

Ten 4e de eenigste moogelijke middelen (mijnes eragtens), waardoor de negotie geheel aen Comps. onderhorige traficquanten op Timor (dat merkelijk de winsten van dit comptoir zoo in de pagten als den sleet van handelwaaren zoude doen accresseeren) konde getrokken worden, daerin dan ook voorkomen tweeledige propositiën met onderwerpinge aan wijzer gevoelen.

a. Om in 't kleijn de Macassaren en andere vreemde smakkelaars uijt die contrijen te verdrijven, en de afgevallene bondgenooten en andere qualijkgezinden, die het gemakkelijkste geleegen zijn om overmeestert te worden, te straffen, dan wel:

b. Om op dit voor d' Ed. Compie. van veel belang zijnde eijland, eens voor al eene zoo hoog noodige als wenschelijke reforme te maken, dies inwoonders en den handel daar zijnde onder Compies. gehoorzaamheijd geheel te submitteeren, waerdoor men van dit eijland verzeekert zoude zijn en de traficque derwaarts merkelijk moeste accresseeren dewijle onze handelaars daar zonder schroom zouden kunnen gaan. Item de voordeelen voor d' E. Compie. hieruijt resulteerende op een vaste voet gebragt daar men dan voortaen met gerustheid van zoude kunnen jouiseeren, met aantoonige hoe sulx best te werkstelligen ende absolute overwinsten, die men zig van zoodanige eene onderneeming zoude kunnen beloven en schoon genoomen, men in allen in eens niet volkomen het oogmerk berijkte, important genoeg konde zijn om de kosten, die de Compie. bij zoodanigen expeditie zoude komen te doen, dubbel op te wegen en te vergoeden.

Omtrent het eerste artikel noteere dat dit eijland veele schoone vlaktens tussen zijne hoge gebergtens heeft, zijnde doorsneeden van verscheide grote en klijndere rivieren, dat het in zig zelve zeer vrugtbaar schijnt, want schoon aan de eene kant door de luiheid deser inwoonders en aan de andere zijde door hunne geduurige oorloogen de landen meestal onbebouwt leggen, zoo ziet egter de weeligheid der natuur op plaatsen, die enkelde van de voornaemste tot het voort-

brengen van padij, catjang en jagon laten bearbeiden, leevende het grootste gros aldaer van aard- en boomvrugten, welke eerste allezijds in overvloet te vinden; — de overgegeeven lujjheijd van dit volk berooft haer niet alleen van de meeste menschelijke vermogens, want het zijn doorgaans doffe, domme, lafhertige, maar ook van hare noodwendige lighaamsbehoeften, dit is de oorzaek van het rooven en stelen, waer zij zeer aan overgegeven zijn en daar hunne meeste oorloogen uit ontstaen. De een wil uit vreese van den anderen beroofd te worden geen capastuin beplanten (dat op enkelde negorijen, die vreediger leven, de grootste rijkdom uijtmaakt, zijnde het land daarinne met geringe moeite zeer vrugtbaar) veel min dat zij zig zouden toeleggen tot het aenqueeken van vee, daar zoo een gezegenden overvleed van te vinden is op andere eijlanden in deese contreijen. Zij beijveren zig dus eenelijk maar om ter best elkanderen het weinige vee en levensmiddelen te ontvreemden, dan deese dan geen partij te volgen, die zij denken de overmagt behouden zal, want door de slechte discipliene, daar pas een schaduwe van te vinden zij in de enkelde naam van radja's, verkreegen door een meerder vermogen in slaven en vee, want zoodanige zijn de meeste en daaruit zooveelvuldige negorijen op Sumba, die zig een partij gemaakt hebbende dewijl hem noijt aanhang onbreekt, zig van andere, schoon hunne wettige hoofden, afscheuren, een plaats na willekeur gaan opzoeken en aldaar een negorij oprigten, daar het dan indertijd net zoo mede gaat, wanneer zig weeder een ander vermogender tegen hem opwerpt, of dat een magtiger het overweldigt en inslokt). De hoofden hebben aldaar niet de minste authoriteit ofte ontzag over eene woeste menigte, want Sumba is zeer volkrijk, en dat is wel veel de oorzaak van hare losbandigheid, daar bij genomen de schaarsheijd van levensmiddelen, die haar al wat ongereijmt is doet bestaan. De negorij Leewa, landwaarts in geleegen, wil men dat alleen wel 6000 koppen telt. Geene ordres durven door zoodanige regenten aan hunne weerbarstige *zoogenaamde* onderdanen mag men zeggen werden

gegeven, zij mogen tevreeden weesen als met verzoeken iets van haar krijgen kunnen, want een ijder speelt de baas, die kleeft dese partij, den ander een andere aen, zoo lange het haar goed dunkt en zij er voordeel bij zien. Dus zijn verscheide regenten, die met regt anders van al oude tijden de regeeringe toekomt, wel genootzaekt met goede oogen aen te zien, dat al van haer eigene, zig tot hoofden van een partij opwerken en afscheuren, of dat andere schoon vreemde, die maar het voorverhaalde vermoogen hebben, zig tot het regentschap indringen, gelijk om tot het 2e hiervoren gestelde artijkel te komen, verscheijden van die geweldenaars eene onregtmatige possessie van zoodanige regentschappen weeten te verkrijgen, zooals mij onder anderen opgenoemd zijn onder de soogenoemde Compies. bondgenooten, Lackar van Manjielie en Gallang van Mallollo, die met voorbijgaan van de wesentlijk regt daartoe hebbende radja's, gelijk men die in voorgaande oude brieven over Sumba genoemd vint en van welke de erven op beide deese plaatsen nog in weesen en mij opgegeven zijn (als op Manjielie eenen Tanga alias Kioeka Kadjoeko en op Mallolo eenen Sia), het regentschap hebben weten te verkrijgen, Gallang ten tijde dat de heer Van der Burgh derwaerts de visite gedaen heeft, den welke meerder hardiesse gehad hebbende, met weijnige van zijn aanhang aan strand gekomen is, terwijl de andere uit vreese sig schuil hielden en desen onder voorgave, dat hij de naaste en neeft van den overleden radja was (daar de heer Van de Burgh geen andere bewijsen van konde hebben als zijn voorgeven en door zijn kort vertoeven nog dat selfs binnen de negorijen niet quam, zig ten regten onmoogelijk konde informeeren) tot regent is aangestelt en in bondgenootschap der Compie. genomen, ontfangende vlag en rotting, daar hij zoowel als Lackar niet anders als vlugtelingen van Cămbĕra 1) zijn, in vroeger dagen zig in de beide negorijen neergezeth, aanhang gemaakt en zig tot hoofd van een bijzondere cam-

1) Landschap in het Noorden van het eiland langs de Kămbĕră rivier nabij Waaingăpoe.

pong hebben opgeworpen, wordende ook niet meer als voor zoodanig erkend, dewijle zij alleen, zooals de andere Sumbaneesen zelfs zeggen, de naam van radja zoodaniger negorij bij d' E. Comp[ie]. hebben zonder ijets in te kunnen brengen, alzoo niet alleen de andere hoofden van campongs of de regte pretendenten van deze twee negorijen, zig die usurpateurs geheel niet bekreunen maar zij zelfs over het geringe hoopje volks van hare eigen campong niets te gebieden hebben als het deze niet in 't hooft komt te gehoorzamen. Daaruit is oorspronkelijk het labirint, waarin zig Gallang van Mallolla, die bij de Comp[ie]. ook de naam van radja draagt dog op die negorij geen het minste gezag heeft, bij deeze gelegenheid gebragt zag, dewijle hij op eigen authoriteijt zonder toestemming der andere hoofden van Mallollo Comp[ies]. hulpe verzogt hadde tegen die van Bate Capedo, waar hij, gelijk naderhand bewesen wierdt, conform het genoteerde bij dagregister reeds 4 jaren mede was verzoend, en toen het tot stuk van zaken quam, dat de anderen tegen hem zeiden „*hebt gij lust tot oorlogen met ijmant die u geen molest doet en daar tegen Comp. hulpe gevraagt, voert zulx dan alleen ook uijt*", en de uijtkomste heeft bewaarheid dat zelfs zijn eigen campongs volkeren, dat groot een 200 man geweest zoude zijn, hem niet hebben willen helpen of gehoorzamen. Hoe kunnen nu deze zoogenoemde regenten, die van zulke negorijen alleen den naam dragen, zonder het regt daartoe zoo min als eenig gezag te hebben, verbonden met d' E. Comp[ie]. aangaan. Zij beloven ijets, dat niet in haare magt is, en vertoonen ijets, dat ze niet zijn, en is wel te denken dat zulcx eveneens zal geschapen zijn met al de negorijen, die op Zumba door de heer VAN DER BURGH, in Comp[s]. bondgenootschap genomen zijn, zoo het al niet erger daar mede gesteld is, want als men nagaat de gewoonte van Zumba, om hare oudste en vertrouwdste slaven altijd als zendelingen te employeeren, zonder haar eygen corpus (als uijt de nature zeer vreesagtig zijnde) te exponeeren, ik zoude wel durven vaststellen uit hetgene mij aldaar voorgekomen is en de bekende omstandigheden, die dit contracteeren en aanstellen

van regenten door de heer Van der Burgh bij zijne visite op Zumba verzelt hebben, dat geen een wesentlijke regent in persoon voor hem verschenen is en wie zoude Z.E. dog (die aan de stranden maar zoo quam en weder vertrok daarvan ten regten geinformeert hebben) want anders, indien de eigentlijke gezag hebbende radja's trouwe gezworen hadden, zouden zij zig in het nakomen van de artikulen bij contract omzigtiger gedragen en alle geen verbondbreekers zijn, want dat alle die Comp^{s}. bondgenooten, tot Lackar van Manjielie inclusieve, in selver voegen met Mallollo als verbond- en eedbrekers moeten aangemerkt worden, is te over bekend en bij mijn journaal duijdelijk te zien, dan dat ik ijeder artijckel daarvan in desen behoeve te reciteeren. Dit heeft Lackar van Manjielie vooruit, dat hij zijn baan voor het uiterlijke 't schoonste veegt, met enkelde keeren op Coepang te verschijnen ingevolge contract en nu en dan een geschenkje leevert en het contra ontfangt en dat men van de andere regenten, die (zeggen ze) uijt gebrek aan vaertuijgen niet kunnen overkomen, zelden ijets ten laste van hem kan vernemen, maar het misbruik dat desen van dit voordeel maakt is grooter en heeft nadeeliger invloed op de Zumbaneese zaeken als men denkt. Hij komt nu en dan als 't hem in zijn kraam te passa komt 't zij om den een en anderen, die hij nijdig is, swart te maken (gelijk blijkt aan 't bekladden van die van Mallollo) en zijn eijgen intrest te behartigen maar bleet het daar nog bij dewijl sulx hier altijd geen invloed heeft, neen hij gaat verder, draaft daar op door, dat na Coepang gaat wanneer wil, dreigt een ieder, die niet na zijn pijpen danssen, met de straffen der Comp^{ie}. en schrikt zulke menschen (wie weet al niet door wat uitvindingen en bullebakken hij ze wers maakt) af om hare neigingen te volgen en gelijk dikwil gebeuren zoude, zooals in vroeger tijd uitwijsens de oude papieren voor Zumba, in Comp^{ie}. protexie zig te begeven en hare hulpe tegen geweldenaars van wie zij onderdrukt worden te verzoeken. Was dit zoo niet en was het hem ernst d' E. Comp^{ie}. trouwe te houden,

hoe ligt zoude het hem vallen verscheide voorname, ja de meeste negorijen op Zumba, daar hij (gelijk ze meest alle onder elkander vermaagschapt zijn) ook uijt dien hoofde invloed genoeg op heeft, ja zelfs over sommige als Waijeloe en Taboendo, schoon groote negorijen, den baas speelt, altijds vrind en belang nemenden voor den zoogenaamde Sumbaneesen dwingeland, die van Bate Capedo (welke naam Lackar met meerder regt verdient), hoe gemakkelijk, herzegge, zoude het hem zijn, dese alle in een vast en trouw verbond met de Comp^ie^. te treden en in 't generaal de zaken van Zumba een beeteren aanschouw te geven om op een voordeeliger voet te brengen, maar neen, dan zoude hij zig zoo gedugt bij zijne landgenooten niet kunnen maken en zijn intrest zoude dan ook nadeel lijden, want niet meerder eed en trouwe houdende als de andere negorijen, die de enkelde naam van bondgenooten dragen, konkelt hij zoowel als andere met de Macassaren &^a^ en admitteert deselve in steede van met Comp^s^. onderhoorige trafiquanten, die daar komen (en zonder negotie te kunnen krijgen of het hare te verkoopen zoowel als op de andere negorijen, weder moeten vertrekken), te handelen, leverende almede 's lands productens aan vreemde. Het dus gesteld zijnde, dat alle contracten of door de onwettige radja's of door zendelingen (meesttijds slaven) zijn aangegaan, alzoo ze, als gezegt, door een overgegeeven wantrouwen hun zelfs niet wagen, hoe kunnen dan zulke verbonden ooijt stand houden, of de andere zig verpligt agten aan de beloften door sulke subjecten gedaan te beantwoorden. Dit weeten zij ook zelfs zeer wel, maar schoon genomen een wettig radja besweert voor tegenwoordig in perzoon zoodanigen contract, niets zal het baten en men heeft noijt iets goeds daarvan te wagten, veel min dat men zig ooit op haar vertrouwen mag zoolange er geen reforme in de tegenswoordige tomelooze regeering komt en eene stipte subordonnantie ingevoerd werd, want zooals nu, de regenten mogen heden in 't verbond treeden en hare beloften besweren, zoo zij het zelfs morgen niet verbreeken, doen het hare onderdanen en gaan haar

oude gang na willekeur zonder dat zulke hoofden de hardiesse hebben hun zulks te beletten, ingevolge dan ook des lands produkten om het 3e artiekel te verhandelen, bestaande in al hetgene men daarvan bij oude en latere berighten is te weeten gekoomen en waarvan het zandelhout — gelijk men wil meest al het sware boschaedje landwaart in uijt die reukbast bestaat, daar ik nauwkeurig genoeg door een Sawonees, die lange jaren op Sumba geweest is, van geinformeert ben — en de slaven, als men daar eens ten vollen alleen meester van konde zijn, zeer important zoude wezen, daar een ijgelijk, die maar wat heeft, aan de Macassaren verhandelt word, dewelke daar jaar in jaar uit wel met een getal van 30 à 40 prauwen navigerende, vooral een groote menigte slaven mede sleepen en daarentegen Sumba overvloedig en beterkoop als onze handelaars het geven kunnen (waarvan immers vooral in deese tijden zelden een vaartuig derwaarts durft ter negotie gaan en sulx al doende vrugteloos retourneert) van zijn lijnwaten en andere koopmanschappen voorzien; hebbende deese smokkelaars zig door hare negotie op Zumba zoodanig weten in te wikkelen, dat zij op alle negorijen vrijelijk komen, gezogt en van alles voorzien worden wanneer zij in het laatst der westmoesson van Manjielie na Poeloe Passier, agter Rottij om de Zuijd geleegen, oversteken en aldaar een groote quantiteit triepangs opdoen zoowel als op Sĕloerā, digt agter Sumba gelegen. Voorts, met het doorkomen der oostmousons retourneren, alsdan de beoosten geleegen negorijen bezoeken, dit is zoo duijdelijk bekend en bij de successieve, zelfs al in de voorgaande eeuw afgegane brieven over Zumba aan haar hoog Edelhedens verhandelt, dat het onnoodig is mij des wegen verder uit te breiden gelijk mede, dat de Endeneesen en Bimaneesen correspondentie houden vooral met de Sumbaneese negorijen die over het land van Ende en digter na straat Sappie geleegen zijn. Zelfs vind men immers bij oude papieren, dat in vroegere jaren, wanneer ze op Zumba in oorlog waren, zommige negorijen, die niet bestand of die andere onder haare gehoor-

zaamheid wilden doen buijgen, hulptroepen van Ende ende Larentoekse Portugeesen verzogten, die dan altijd in troebel water vischten. Ook is mij verzekert, dat de negorijen langs voor straat Sappie geleegen en daaronder voornamentlijk Moubore 1) met die van Bima ten huijdigen dage nog eene nauwe correspondentie hebben, aan elkander over en weder vermaegschappen, jaarlijks of bij benoodigtheid volk leeveren, ook beschaafder zouden zijn als de overige Sumbaneesen en verscheijde de Maleijsche taale spreeken.

Genadert zijnde tot het 4e in den hoofde deses voorgestelde artieckel: »Welke de eenigst mogelijke middelen zouden zijn om de negotie aldaar voor ons van voordeeliger aanschouw te doen zijn en om die in 't klijne met geringe omslag of wel in 't groot met vigeurster uijtvoer te brengen" zoo diene ik mij een weinig uit te breiden volgens gering oordeel over de aangelegenheid van dit eijland voor de Compie.

Hetzelve is gelijk men weet geleegen voor straat Sappij, zig strekkende langs de kust van Endee of het land van Flores, daer de passage het zij voorover of achterom Sumba is, waar langs de smokkel vaertuijgen der Macassaren in de nader gelegen contreijen van Solor en agter Timor, tot het land van Beloe (de eenigste handelplaatsen die onze smalhandelaars nog frequenteeren) jaarlijcx komen. Dat deese toenemende vaart der Macassaren dagelijcx van nadeliger aanschouw werd, is meer als lief bekend en wat nadeeligen invloed deselve op de negotie van dit comptoir en Comps. intrest heeft leert de ondervinding, geswijge de nadeelige gevolgen als zij het eens met onze competiteuren de Portugeesen in deese contreijen eens wierden en tot de nabuurschap der specerij gevende provincien (daar om alleen dit etablissement bij haer HoogEdelheedens voor noodzakelijk gehouden werd) doordrong, wanneer de smokkelhandel niet te stuiten zoude zijn; wat een nadeel doet de vaart den Macassaren niet aan onse negotie, zoude men het wel vergrooten hun getal op 100 vaartuijgen bepalende, die op Zumba ende Alor, Solor

1) Het landschap Mémbōrō of Mŭmbōrō in het Noordwesten.

en agter het land na Beloe jaarlijcx komen. Hoort men niet, dat zij dese plaatsen van allerlei zoort witte en blauwe lijnwaten, snaphanen, kruijd, etc. voorzien; van daar alle producten medeslepen en worden onze handelaars niet afgeschrikt eensdeels omdat zij dikwils vaartuijgen uitrusten en bekostigen, die zonder voordeelen, niets of weinig opgedaan hebbende, retourneren, en ten anderen die bang zijn voor de rencontre van deese Macassaarsche roovers.

Langs het eiland Sumba deese vaart zijnde en als zij binnen dit en Endee doorgaan altijd in het bereik komen, ja wat meer is op Zumba hun generaal rendez-vous of nestelplaats vindende, wat was het wenschelijk dat Haer Hoog Edelheedens besluijten konden een wel beseilde pantjallang, die overal digt onder de wal en zelfs de meeste rivieren op Sumba inloopen kan, ons toe te zenden, wel gemonteerd en met eenige militairen, burgers en mardijckers van hier bemand, zoude die in de maanden November, December en Januarij met het kenteren der westmoesson kunnen derwaarts gezonden worden om te kruijssen, wanneer al wat daar op het eijland gewoon was te komen of de voornoemde passagie doorging in de kaars zoude vliegen.

Intusschen zouden ook van hier hetzij in de oostmousson in de maanden Maart, April en Meij dan wel in de west. mousson vroegtijdig in October 4 à 5 particuliere prauwen kunnen gebruijkt worden om 7 à 800 man Timoreesen, Rottineesen en Savoneesen, geassisteerd van eenige burgers en mardijkers, in te scheepen en onverhoeds de best geleegenste negorijen, de afgevallene Comp^{e}. bondgenooten en andere qualijk gezinde te overrompelen, zooals:

Cannatan 1), heeft buiten kleijndere een groote rivier, daer in zelfs groote vaartuijgen onbeschroomt kunnen naderen langs capastuijnen, leggende dese negorij op een berg egter zeer wel bij te komen.

Capoendo 2) heeft een grooter rivier als die van Coepang

1) Kĕnătăng, landschap in Noord Midden Soemba.
2) Kăpoendoe, idem.

daarin men met prauwen naderen kan langs enkelde vlaktens tot bij een mammer 1) van toeakboomen daar men de negorij op een klijne hoogte heeft.

Sambopreen pas een canonschoot van strand, al meede het best geleegen tot een spoedige overrompeling.

Leewa ligt hierachter, meer landwaarts in, een groote negorij.

Maüboro hier beneden, legt digt aan strand, heeft een goede rivier maar men moet bij hoog water binnen komen, is geheel niet hoog gelegen. Enfin alle negorijen om de noord en westzijde strandewaarts tot Codie 2) en voorbij Manucacca 3) zijn zoodanig gelegen dat men ze daar wel eens verrassen kan, welke negorijen (en Manjielie met Mallollo in het terugkeeren empassant) men dan ook een visite geeven zoude, bij overrompeling haar straffende over haere afvalligheijd en haar tot meerder trouwe en nakoming harer beloften aen te sporen. Veele zouden ontwijftelbaar zig hieraan spiegelen en uit zig selven protextie komen bidden, wanneer men haer onder sterkere verpligtingen zoude kunnen verbinden en aan de andere zijde verneemende, dat hare vrienden de Macassaren en anderen de pas afgesneden was en gevoelig gehavent wierden, zouden zij zeer gewillig ten offer komen om haere benoodigtheden van onze traffiquanten te koopen en daartegen hare landsproducten, waarmede zij dog geen uitweg weeten zouden, aen ons te leveren; vooral wanneer die pantjallang een jaar of twee na den andere het vaarwater daarvan alle smokkelaars suijverde, dan zouden onse traffiquanten gelijkerhand met gerustheid derwaerts ten handel varen en men zoude in't kort zien hoe voordeelig den sleet van handelwaaren en den aanbreng van producten voor dit comptoir worden zoude, men mogte zich zelfs flateeren dat door eenen voordeeligen coup met het bovengenoemde getal manschap-

---

1) Koepangsch voor tuin.
2) Landschap aan de Westkust.
3) „ „ „ Zuidkust.

pen onverhoeds ondernomen en de buijtmaking van Maccassaerse zeerovers, die zeker in de kaars zouden vliegen, niet alleen zouden goedmaken de lasten van een pantjallang voor dit comptoir en de noodige kosten van amunitie en proviandt voor dese expeditie maar dat zelfs een zoet voordeel voor d' 'E. Comp^{ie}. zoude kunnen overhouden worden, buijten de verwagting der goede gevolgen, die men van deze onderneming zig zoude mogen belopen.

Dat egter mijnes oordeels nog impotanter konde zijn en eens vooral op een vasten voet gebragt worden als men ingevolge het 2e lid van mijn voorstel konde besluijten Zumba met regten ernst aan te tasten en eens vooral zig daarvan te verzekeren door eene formidable expeditie derwaerts te doen met een 4000 man Comp^{s}. bondgenooten, alle met elkander een zeker getal leeverende, dat min of meer egaliseeren moeste, en al teffens met een bequaam getal burgers en mardijkers g'assisteert worden om het evenwigt en ontzag onder deze magt te houden. Want dit niet zijnde, dat men de verschillende hulptroepen der bondgenooten den eene door den andere in teugel kan houden, spatten diegene, welke zig de meeste agten te zijn, aanstonds uit; geene commando's nog van hunne raadjas nog van andere gehoorsamende, gelijk ik meer als lief in de Sumbaneese togt (vide dagregister) ondervonden heb en bijna de dupe van de historie zoude geweest zijn.

De regenten van Savo en Rotti, een menigte vaertuijgen hebbende, zouden tot transport van hunne hulptroepen moeten dienen en genoegsame tijd te voren tot dese togt, zonder dat zij eijgentlijk behoefden te weeten waarheen getransporteert worden, om haere proviand etc te verzamelen en zig gereed te houden. Voor de Timoreesche volkeren, burgers en mardijckers zouden alle particuliere prauwen van de Coupaneese handelaars alhier geprest moeten worden dat met elkander genoegsaam toereijkende zoude zijn om dit getal in te schepen en dan nog de noodige proviand, ammunitie &^{a} te bergen. Ook zoude de hulpe van eene hiervoren gevraag-

de pantjallang 1) nodig zijn. De expeditie zoude in de Westmousson vroegtijdig in October een begin nemen en cours setten digt langs het land van Endee. Een gedeelte zoude zig na de noordkant en het ander gedeelte naar de noortwest zijde van Zumba begeeven, alwaar de eerste op Capoendo en Cannatan zouden los gaan en de tweede de negorij van Mouboro overrompelen, na welkers verrigtinge de magt van Capoendo landwaarts in zoude rukken na Leewa en die van Mouboro oostwaarts de negorijen Sambopreen en Cadessan, langs strand gelegen, konden optrekken die niet veel meerder stand bieden kunnen, terwijl de vaartuijgen agterop volgen zouden en om digt bij de hant te zijn, een gedeelte daarvan in de bequaamste en naastgelegenste rivier van Cannatan konden leggen, terwijl het ander gedeelte in de rivier Canbero 2) beneden het strand van Batecapedoe zoude komen leggen en dan met de geheele magt eerst Leewa en daarna Batecapedoe insluijten, die schoon al eenige wederstand biedende dog wel haast te kort zoude schieten, wanneer hun de pas tot het drinkwater afgesneden wiert, gelijk alle de negorijen op Sumba, schoon hoog op bergen gevestigd, alle hun water uijt de langs dese gebergtens heen vlietende rivier (dat in de droge mousson bij sommige al heel ver gehaalt moet worden) hebben moeten en door dit artikel het bequaamste gedwongen kunnen worden, wilde het ongeluk dan al eens dat men binnenslands sterke nestelplaatsen of negorijen aantrof, die niet wel te genaken of te overmeesteren waren, nog daer men hun de pas niet afsnijden konde; trouwens wat zoude een wel geresolveerde hoop van 4000 man genoegsaam van kruijd en lood voorzien al niet kunnen uijtvoeren, tegens de zoo zeer bevreesde en 't vuur ongewone Sumbaneesen, die niet anders als met assagaaijen en schild gewapent, of sig spoedig zouden overgeven of bij honderden

1) Volgens de Encyclopaedie van Ned.-Indië, onder Vaartuigen b. 485, is dit een groot soort opgebouwde handelsvaartuigen in het westelijk gedeelte van den Archipel, vooral Noord-Sumatra, die dikwijls bewapend waren om zich tegen zeeroovers te verdedigen.

2) Kambĕrā.

lafhertig de vlugt nemen en bij meenigte in onse handen vallen. Eenige mogten hartnekkigen weerstand bieden, zooals men meer exempelen heeft dat de bloohartigste in het uijterste gevaar als dol en rasende haer eijgen leven niet agten, maar genomen men kon al een of twee der sterkste negorijen binnenslands niet overweldigen, egter soude men het oogmerk met Sumba bereiken.

Alle negorijen langs de stranden onder Comp^s. gehoorsaamheijd gebragt zijnde, gelijk men langs de Zuidwest- en Westkant de negorijen Kodie tot voorbij Mãnucacea, Cãrẽrã, Taboendoe, Selamata, Waijeloe 1) en Manjielie, insgelijx een bezoek moeste geven, en alsdan teffens door het kruijssen der pantjallang de Maccassaren geweert wierden, dan zouden die binnenslands van zelve genootzaekt zijn om haren lijftogt te verkrijgen de andere haar voorbeeld te volgen en onder Comp^s. gehoorzaamheid komen.

Alles na wensch slagende, waartoe men mede emploijeeren zoude zooveel Sumbaneese mardijkers als hier te vinden zijn, en andere bevorens op Sumba ter negotie geweest en het land daar kundig zijnde persoonen, dan zoude het hoogst noodig zijn, dat alle de negorijen bijna de helft ontvolkt wierden, want de meenigte inwoonders, in geenen deele door hare hoofden te regeeren, is oorzaak, dat er geen subordonatie kan zijn. Verscheide kleine negorijen, die daarvan pas de naam verdienen en meest van diegeene zijn welke haar van de andere hebben afgescheurd, moesten met de naast gelegenste en bequaamste negorijen vereenigd, en daaraan gesubmiteert worden, deze zoude alsdan in behoorlijke campongs verdeelt zijn en zoo veel mogelijk de regte radjas hersteld of de bequaemste uijtgekozen worden en dien moesten een tweede of rijcxbestierder worden toegevoegt, dewelke, zoo het radja in eene negorij landwaarts residerende, aan het naaste en bequaamste strand diende te logeeren, gelijk over alle de Campongs tommogons aangesteld moeten worden die

1) Waaldjeeloe aan de Oostkust. Karẽera is een berglandschap in Oost-Soemba.

egter alle de ordre van hunnen wettigen radja direct obidieeren. Dan zoude, schoon de negorijen uijtgestrekter en grooter zullen zijn, deselve op een getal van 30 bepaalt blijven, de ordres beter gehandhaeft worden, 2 à 3 tolken moesten op de best geleegenste negorijen digt bij strant geplaatst worden, die zouden dan het oog op een ijeder zijn gedrag kunnen houden en de minste buijtenstap van het radja af tot de minste toe zoude gezien worden. dE. Comp^{ie}. wist dan met wie ze verbond gemaakt had en wie ze bij overtredinge aenspreken moeste gelijk hunne opvolging in het regentschap door de Comp^{ie}. ook zoude moeten geconfirmeert worden.

Dit is het eenigste middel, waardoor deese woeste landaard in teugel en behoorlijke discipline kan gebragt worden en Sumba van veel belang worden kan, terwijl men ze verpligten zou hunne gemaakte pomalies of bijgelovigheid te abandonneeren zooals bij afgaande brieven na Batavia in dato 22 September 1754 en October ook gezegd word, dat zij bij het kappen van zandelhout hebben zouden en dat ik egter geinformeert ben van den Savonees Bola, die lange op Waijeloe, waar kort agter zig een groot sandelbos tot voorbij Taboendo strekt, geweest en voor goud door die van Seba weeder uijtgelost is, in niets anders dan een staatkundige streek bestaat, alzoo aan hem en zijn makkers daar nog aanwezig het beschadigen van zandelboomen, ja zelfs van verdorde, scherp verbooden zijnde, en eenige van hun nieuwsgierig na de oorsprong deser pomalie vragende, van de Sumbanesen verhaalt is, dat hare voorouders ziende hoe gretig dit zandelhout eerst door aankomende negotianten en naderhant dat eenige van hun bij d' E. Comp^{ie}. gekomen waren, gezogt wierd, en zij wel voorziende wat ongemakken en moeijte voor haar daer uit volgen zoude ter voorkoming van dien beslooten hadden voor te geven, dat hare voorouders in deze boomen verandert waren en dus daarvan een grooten ophef en gerugts gemaakt hebben, opdat de Hollanders haer niet dwingen zouden die te moeten kappen en dat deze bijgelovigheid in later tijden bij veele ook ingang gevonden heeft.

Welk verhaal mij allezints waarschijnlijk voorkomt als ik daartegen confrontere de aloude papieren en afgaande Bataviasche brieven in het begin van dese en in de voorgaende eeuw, waeruit men duijdelijk ziet, dat op Zumba het zandelhout gekapt en door particulieren moet vervoert zijn, speciaal dat de bediendens met de Sumbaneesen contracteerende niet alleen altijd het leveren van sandelhout voor de Comp[ie]. bedongen hebben maar sulcx door de regenten ook aangenomen is en dat er op Malollo ook wesentlijk 100 stammen gekapt waren, gevolgelijk dat deese pomalie of bijgelovigheid eene frivole uijtvindinge moet zijn, om het een of ander insigt bij latere tijden want anders moeste zulcx van altijd zooals nu plaats gehad hebben.

Wanneer dierhalven dese houtkappery eens met regten ernst, nadat zij alvorens gekortwiekt zullen zijn, hun word opgelegd, en zij in vervolg van tijd de voordeelen daarvan zullen genieten is het wel zeer denkelijk, dat zij zig die weinig eerst in den aanbeginne geleedene dwang zullen bedanken, en zooals de andere inwoonders op zandelgevende plaatsen, haer hoofdwerk er van maken zulx met ijver te kappen en aan onze handelaars voor haere noodige behoeftens van lijnwaten &[a]. te verhandelen.

Wat mag men zig dan daarvan voor de Comp[ie]. niet een important voordeel beloven, dat van oude tijden met de naam van het groote zandelbos pronckende eiland zal wel zoo veel uijtleveren (bijna zoo groot zijnde als Timor) als men uit alle dese contrijen (daar nog de Portugeesen het meeste deel van in de handen komt) tegenwoordig kan bij elkander zamelen. De slaven door de groote volkrijkheid van dit groote eijlant, zal mede een voornaem artikel wezen gezwijge de daar nog bij komende andere producten van caret, vogelnesjes, triepangs, etc. en de vertier van Comp[s]. lijnwaten zal dan niets minder important zijn. Ook zal dit luie ongeciviliseerde volk nijveriger en handzamer worden, het eerste door de voordeelen, die zij van haren arbeid zullen genieten, en het andere door de conversatie met de onse, die haere

voornaamste handelplaatse alsdan op Zumba zullen hebben, waardoor, en dewijle dan van alle negorijen 's jaarlijks de regenten of hare zendelingen het zij met de vaartuijgen, die daer ter negotie komen of andere die men tot haer afhaling zend, op Coepang zullen verschijnen, zoo zal men occasie vinden gelijk ook door de tolkens, haer aan te sporen tot de noodige aanbouw van vaartuijgen, het voorbeeld en zelfs de hulpe van hare naburen de Savonesen, die zoowel als Rottinesen de vaart na Sumba meerder frequenteeren zouden, zal haar daartoe wel in staat stellen alsmede nog hun aanmoedigen om zoo als dese met ijver hare schone en uijt de natuur vrugtbare landen te bebouwen en daarin nevens het aanqueeken van vee haar voornaamste rijkdom te stellen, waardoor mogelijk in der tijd Zumba wel zooveel van belang konde worden, dat d' E. Comp[ie]. resolveert aldaar een etablissement op te rigten, waartoe bequame plaatsen aan handen zijn en men alsdan door onze tolken, die zonder gevaar op het hele eijland zullen durven gaan en komen, derwegens nauwkeuriger berigt zal kunnen krijgen, dog voor en alleer deze zoo nootsakelijke reforme op het eijland Zumba geschied, is er noijt met goede ijets van te hopen, Want de vreese der volkeren, die ze bij alle gelegentheden zullen voorwenden (waare het daarmede wesentlijk maar zoo verre dat zij door het gevoel handelbaarder wierden), is oorsaek, dat men in geene onderhandelingen met haer treden kan, en hare valsheid en wispelturigheid maekt, dat men voor zij getugtigt en beeter manieren geleert zijn, noijt op eenige verbonden haer zal mogen vertrouwen, daarom het ook geensints raadzaam zal zijn (gemerkt bij alle dese slegte hoedanigheden dit volk ook zeer moorddadig is) voor en al eer iets met nadruk is ondernomen, tolken (dewijle één zoo veel als geen op dit grote eijland wesen soude) aldaar te plaatsen alzoo voor 's hands dese menschen daaraan sacraficeeren zoude.

In het jaar van het verslag van Tekenborgh moet de tolk van Soemba zijn weggenomen. In de Besoignes van 27

November 1775 1) vinden wij toch, naar aanleiding van brieven van Timor van 5 Juni en 15 September 1775, aangeteekend: »Voorts is om de daarvan gegevene redenen verstaan voor wel gedaan te houden de verplaatsing van den tolk van Sumba op Savoe, met verbod tegen het zenden van een ander naar het eerstgemelde eiland."

De brief van Fockens van 14 September 1775 geheim beantwoordde de Hooge Regeering bij Haar schrijven van 30 December 1775, luidende:

»Hoezeer wij, in rescriptie op UE. secreeten brief van 14 September dezes jaars, laudeeren moeten uwen ijver om de voordeelen van de Maatschappij te doen accresseeren, betoond door het zenden van den van uwe eigene rekening uitgerusten Scriba Tekenborgh naar het eiland Sumba tot een nauwkenriger onderzoek van het zelve, wegens de verschillende berigten, die daar van zedert het begin tot den tijd van het opperhoofd Cornabé successive ingekomen en ter onzer kennis gebragt zijn, hebben wij egter, na resumtie en overweging van het geproponeerde bij het dieswegens aan UE. overgegeven en herwaarts gezonden rapport van gemelden Tekenborgh, in weerwil van Uwe verzekering dat hetzelve in alle opzigten met de waarheid quadreert, onze dispositie over het een en ander gesurseert, dewijl alle de daarin gedaan wordende opgaven van de advancen, welke, voor de Compagnie in de uitvoering der voorgestelde projecten zouden opgesloten liggen, op al te generale bewoordingen, zonder de minste specificatie waarin die tog bestaan, uitkomen om dien aangaande, buiten eene specialer en distincter informatie, een gefundeerd besluit te kunnen nemen; en weshalven wij ook duslange van de voorgedragene expeditien afzien, te meer het ons in de tegenwoordige gesteldheid van zaken ook

---

1) In de Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië, Soemba, b. 7, kolom 2, wordt derhalve ten onrechte gezegd, dat deze datum onjuist is.

De Besoignes zijn als een aanvulling der Generale resolutiën te beschouwen, waarin herhaaldelijk naar die Besoignes wordt verwezen. De Besoignes beginnen onder van Imhoff in het tweede halfjaar van 1743. Vóór dien waren de Besoignes geïnsereerd in de Generale resolutiën.

gansch niet gelegen komt zulke ondernemingen te bewilligen, waarvan een gelukkig succès thans vrij onzekerer is als in de vorige tijden, wanneer nogtans al zoo veele zwarigheden in diergelijke ontwerpen werden gevonden, gelijk daarvan de gewisselde brieven van de jaren 1720 tot 1725 ten overvloede getuigen."

Fockens heeft blijkbaar geen lust en geen tijd gehad om die »specialer en distincter informatie" in te dienen, daar hij in zijne memorie van overgave aan zijn opvolger W. A. VAN ESTE, dd. 10 Juli 1777, zegt: »Van 't eiland Soemba zal UE. geen nauwkeuriger beschrijving vinden dan bij het zeer uitvoerige rapport van den toenmaligen scriba TEKKENBORGH a° 1774 op zijne reize derwaarts geformuleerd. A° 1775 hebbe dat aan Hun HoogEdelheden overgezonden met bijvoeging van eenige secrete letteren, waarvan de copia almede hier ter secretarij berustende is. Bij het antwoord op gemelden brief zal UEd. ontwaren, dat voorm. rapport niet in allen deele Hun HoogEdelhedens voldoende is voor gekomen. Hoogstdezelve vorderen voor en aleer het zegul willen hangen aan de daarbij gedane voorslagen eene accurate opgave, waarin de eigenlijke voordeelen bij de uitvoering van de daarbij gedane projecten zouden bestaan, en wat onkosten d' Ed. Compagnie vooraf onvermijdelijk zouden moeten aanwenden. Deze vraag zal niet eerder volledig kunnen beantwoord worden dan nadat men de Makassaarsche zwervers ten eenen male van daar zal verjaagd hebben, wanneer onze handelaars alsdan gerustelijk op alle negorijen zullen durven gaan negotieeren, van wien men ten naastenbij zal kunnen vernemen wat en hoeveel winst daar te behalen zal zijn; ten dien einde zoude ik UEd. raden 's jaarlijks zoo vroeg het mogelijk is eene kruijsvloot derwaarts te zenden, niet minder in magt dan die na twee jaren naar Solor is geweest."

Op den dag van de Memorie van overgave in blijkbaar een brief gericht door Timor aan de Hooge Regeering over de aangelegenheden op Soemba. Blijkens de Besoignes van 14 November 1777 teekende zij toch aan: »Ten aansien

van het door de bediendens bij hunnen brief van 10 Juli jl. onder Inlandsche saaken ten needer gestelde, omtrent de bewoonderen van Sumba, en hunne afkeerigheid om sig aan voorige contracten met de Comp. te houden, is verstaan te noteeren dat deese regeering die contracten bereeds voor een halve eeuw voor nul en geener waarde verklaart hebbende, deselve ook geensins sig verwonderen kan, dat er deesen jaare alweeder geene van daan zijn opgedaagt, alhoewel dit niets nieuws is, so lange er kruissers in 't vaarwater zwerven, die somtijds meer op roof sijn bedagt dan op de protectie onser bondgenooten terwijl men — reflecteerende dat de lieden, die doorgaans op de kruisvaartuigen geplaats werden, gemeenlijk slegte handelaars en nog slegter commissianten zijn om de producten van een eiland in 't vriendelijke op te nemen en sig bij de volkeren te recommandeeren — sig ook niet veel goeds kan belooven van hunne informatie nopens den vertier der handelwaren en de op Sumba vallende producten."

Het laatste bericht over Soemba in de 18e eeuw vinden wij in het Vervolg der beschrijving van het eiland Timor en van eenige nabijgelegene eilanden door Mr. Willem van Hogendorp, Koopman en Eerste administrateur op Onrust, opgenomen in de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, tweede deel, 1780. Wij laten wat hij mededeelt hier volgen.

Het laatste Eiland, dat onder het gebied der Hollanders ligt, is dat van Sumba, dat 55 mijlen lang en 12 breed is; hebbende het Eiland Florës ten noorden, dat van Savo ten Zuid-Oosten, en ten Noord-Westen dat van Bima. De meesten van deszelfs Koningjes waren voorhenen onder de bestiering, of ten minsten leenmannen, van de Maatschappije; maar behalven die van Maniellij, hebben zij zich allen aan die gehoorzaamheid ontrokken; en men heeft hen meermalen, doch vruchteloos, wederom onder dezelve zoeken te brengen. Dit Eiland wordt ook het Sandelbosch Eiland genaamd, doch zonder rede; want schoon er dit hout wel groeit, is het er

echter minder gemeen, dan op Timor, en met het zelve wordt geen de minste handel gedreeven. Men zal ook veele moeite hebben om de Inwooners tot het kappen der boomen, over te haalen, omdat zij stellen, dat de zielen der overleedenen zich in den eenen of anderen boom herbergen; en hen daartoe te dwingen zoude noch minder raadzaam zijn, omdat hun Eiland, uit de natuur zelve, zeer sterk en het land bergachtig is.

De Capas groeit er zoo overvloedig, dat men ze bijna voor niet heeft. De Endeneezen, Boutoneezen en Macassaren ruilen ze tegen blauw linnen, neusdoeken en geweeren. Daar is ook een zandbank, ten westen van het zelve, waar de laatsgenoemden jaarlijks Tripang komen visschen men vindt er Caret langs de kusten, en zij drijven ook handel in slaaven.

Er groeit op dit Eiland een boom, welks bast geslagen en gedraaid gelijk men de hennep doet een allersterkste zoort van touw geeft 1).

De landaart is er wreed, en zeer genegen om tot wanhoop te vervallen. Zij neemen dikwerf het besluit, om zich te verhangen, wanneer zij de minste rede van misnoegen hebben. Voor het overige zijn zij hoog van gestalte, maar kwaalijk gemaakt; lafhartig in den krijg, en nooit staande voor schietgeweer; tenzij zij sterk verschanscht liggen. Zij hebben geene andere wapenen, dan hunne pieken, schilden en sabels, waar mede zij handig zijn; ook zijn zij goede ruiters. Zij hebben eene menigte van paerden 2), buffels, varkens en wild. Men heeft er onder het gevogelte, Faisanten, en de Maléou, die op Ambon zeer bekend is; en een vogel met een dikken bek, die de Hollanders Jaar-Vogel noemen, omdat men zijne jaaren kent aan het getal der knobbels die boven op zijnen bek wasschen.

De Zuid-kusten van dit Eiland zijn zeer steil, en de zee zeer diep; hetgeen de aanlanding van dien kant gevaarlijk

---

1) Bedoeld wordt de Soewa (Gnemum Gnetum), maleisch manindjo.

2) Dit is de eerste maal dat over de Soemba paarden wordt gesproken.

maakt. Aan den noordkant, vindt men, tusschen de bergen, en wat diep landwaarts in groote vlakten van fijn zand, waarin noch boom noch struik groeien.

In de laatste jaren der Compagnie heeft men zich aan Soemba in het geheel niet meer gelegen laten liggen.

§ 2. Soemba na den Compagniestijd tot de vestiging van Ambtenaren aldaar.

Evenals in de laatste jaren der Compagnie heeft men ook onder het Staatsbestuur zich niet om Soemba bekommerd. In eene opgaaf der landen, behoorende tot Timor, uit den engelschen tijd wordt Soemba zelfs niet eens vermeld. Bij de herstelling van ons gezag op Timor in 1817 was aldaar waarnemend engelsch resident J. A. Hazaart, die door commissarissen-generaal van eene benoeming tot nederlandsch resident werd voorzien. Onder diens bestuur werden Timor, Savoe, Roti en Solor in 1824 bezocht door J. D. Kruseman als regeerings-commissaris om den staat des handels en der nijverheid te onderzoeken. Hij had zich ook naar Soemba willen begeven maar door gebrek aan tijd moest hij dit nalaten. In *De Oosterling*, 2e deel, 1836, blz. 63 tot en met 86, geeft hij echter eene beschrijving van genoemd eiland, samengesteld uit berichten, welke hij de gelegenheid had te verzamelen, en uit het verhaal van J. A. Batiss, gezagvoerder der Pamanoekan, die in 1820 op eene reis van Java naar Makassar op Soemba was gestrand nabij een landschap in het noordwestelijk gedeelte, genaamd Labaija patjallang. Batiss werd met zijne schepelingen gevangen genomen door de inwoners. Zij beroofden hen van alles wat van het wrak kon worden geborgen, sneden hun de kleeren van het lijf en voerden hen als slaven naar het gebergte. Gedurende maanden moest hij alle hoop op zijne vrijheid opgeven totdat hij eindelijk wist te ontvluchten en door een Endeneesch vaartuig naar Makassar werd gebracht.

Van rechtstreeksche bestuursbemoeienis met Soemba onder den resident HAZAART, die in 1831 aftrad, is mij uit een in het archief der Algemeene Secretarie ingesteld onderzoek niets gebleken. In het rapport 1) van den regeeringscommissaris tot onderzoek der zaken op Timor, E. FRANCIS, van 1831 komt echter de mededeeling voor, dat het volk van Savoe door huwelijken aan te gaan op Soemba eene kampong aldaar heeft aangelegd en dat door hunne bemiddeling een paar mindere hoofden van dat eiland op Koepang waren geweest, terwijl de broeder van den resident HAZAART een klein sandelhoutbosch van 200 pikols op Soemba had gekocht voor de waarde van 700 rijksdaalders en dat deze onder vele mededingers in 43 dagen 170 kati's vogelnesten van de beste soort voor zijn aandeel had ingezameld.

Een der opvolgers van HAZAART meldt in zijn jaarverslag over 1835 den verdervenden invloed, dien de Endeneezen door den slavenhandel op Soemba uitoefenen maar dat het te ver van Koepang ligt en zich te veel hinderpalen voordoen voor eene nauwe gemeenschap, te meer daar er geen enkel geschikt vaartuig ter beschikking van den resident was om het te bezoeken.

Het is hier de plaats om eenige mededeelingen over deze Endeneezen te doen, die zulk een verderflijken rol ten aanzien van Soemba gespeeld hebben en nog spelen.

In 1602 waren Makassaren met een vloot van 40 vaartuigen naar Solor gezeild, waar zij eene vergeefsche poging deden om het portugeesche fort aldaar te nemen. Zij zeilden daarop naar de zuidkust van Flores, waar zij trachten te Sika, Paga en Endee de inboorlingen, die door de dominikaner paters tot het kristendom waren bekeerd, te verjagen. De Portugeezen ondersteunden hunne geloofsgenooten en brachten aan de Makassaren kleine verliezen toe, zoodat dezen het in 't

---

1) Het gedeelte van het rapport, dat over Soemba handelt, is bijna woordelijk opgenomen in het stukje van zijn hand, getiteld „Timor in 1831" en voorkomende in het Tijdschrift van Nederlandsch-Indië, 1e jaargang, 1e deel, 1838, blz. 366, en in de „Herinneringen uit den levensloop van een Indisch ambtenaar van 1815 tot 1851" door E. FRANCIS, 2e deel, blz. 162 tot en met 164.

vervolg raadzaam vonden de propaganda voor den islam niet tot de kristenen uit te strekken maar zich te vergenoegen met de schatting, die zij hun evenals de overige inboorlingen jaarlijks opbrachten. Zij bepaalden zich er echter niet toe om schatting te heffen maar vestigden zich in die streken, waar zij den islam bij de kustbewoners ingang deden vinden, en bleven daarbij in botsing komen met de Portugeezen. Uit het rapport, dd. 28 September 1638, van den predikant JUSTUS HEURNIUS aengaende de gelegenheijt van 't eijlandt Ende (waaronder niet het eiland van dien naam maar den vasten wal daartegenover werd bedoeld) tot het voortplanten van de christelijke religie 1) blijkt, dat in dat jaar de invloed der Portugeezen weinig meer beteekende en dat de islam zich onder de kustbewoners had uitgebreid. De Compagnie had toen ter tijde te Endee reeds handelsrelatiën en geregeld gingen schepen op hunne reizen tusschen Batavia en Koepang daar aan. Toch schijnen de Portugeezen nog geruimen tijd tegen den veldwinnenden islam en de Makassaren te hebben geworsteld, daar wij in het Dagregister van Batavia van 1664, bladzijde 273, vermeld vinden dat in Januari van dat jaar 28 vaartuigen met omstreeks 1000 man van Makassar naar Endee waren vertrokken om de inwoners aldaar tegen het geweld der Portugeezen te beschermen en dat daarna nog 8 vaartuigen met 500 à 600 man zouden volgen. Het verzet der Portugeezen is te vergeefs geweest. Uit de vermenging van deze Makassaren en de mohamedaansche bewoners van de kusten der baai van Endee is de volkstam ontstaan, die onder den naam van Endeneezen bekend is maar die men beter doet Kustendeneezen te noemen in tegenstelling van de Bergendeneezen, die nog heidenen zijn. Vooral met het oog op Soemba bestaat er, zooals later blijken zal, aanleiding om dit onderscheid in het oog te houden. Het ligt voor de hand, dat deze vermenging eerst langzamerhand heeft plaats gehad en er is dan ook wel grond voor het vermoeden dat, wanneer in den Compagniestijd van Makas-

1) Bijdragen van het Instituut. 3e deel. blz. 250.

saren wordt gesproken, daaronder ook wel deze zich toen nog vormende makassaarsch — endeneesche volkstam zal zijn begrepen geweest. De Compagnie was op deze Makassaren niet gesteld. In het contract van VAN DEN BURGH van 1750 wordt dan ook gestipuleerd, dat de Soembaneezen geen Makassaarsche handelaren in hun land moeten toelaten, en in de memorie van overgave van FOCKENS op VAN ESTE in 1777 wordt gezegd, dat plannen met Soemba alleen dan zouden zijn ten uitvoer te brengen als de Makassaarsche zwervers eerst waren verjaagd.

In 1793 sloot Endee een verbond met de Compagnie en werd daar een tolk geplaatst, voor wiens onderhoud de Endeneezen hadden te zorgen. Zij moesten aan de Compagnie leveren 100 gantangs lampolie, waarvoor zij echter tegengeschenken kregen. In de strubbelingen der volgende jaren is blijkbaar deze post opgeheven.

De Commissaris FRANCIS is in zijn rapport van 1831 over de Endeneezen slecht te spreken. Hij meldt dat zij den handel op Soemba gemonopoliseerd hadden en, om in het ongestoord bezit daarvan te blijven, ieder, die van elders op dit eiland kwam, vermoordden en dat zij soms met 50 tot 100 kleine vaartuigen op roof uitgingen.

In November 1836 berichtte de resident van Timor, dat de bewoners van Endee en Larantoeka met 1000 koppen en 28 prauwen de Nederlandsche post op Fialarang (Timor) hadden afgeloopen, dat zij ook overigens den handel met Solor en Allor geheel stremden en veel slavenhandel met fransche schepen van Bourbon en Mauritius dreven, waarvoor zij de slaven op eene schandelijke wijze op Soemba roofden. Het gevolg van dit bericht was, dat door de Regeering tot eene tuchtiging werd besloten. De expeditie bestond uit Z. M. Korvet »Boreas", de koloniale brik Siwa, 3 prauwen met 100 Savoneezen en eenige vaartuigen met Soloreezen. Nadat eerst de hoofdnegorij Gegé van den radja Oesin 1) van Larantoeka was vernield kwam

1) In de stukken over deze expeditie wordt verteld dat hij naar Deli was, medevoerende 50 slaven, om daarvoor den kolonelstitel te koopen.

de expeditie den 11den Mei 1838 voor Endee. De resident van Timor liet aan de hoofden en bevolking mededeelen dat hij kwam om hen te tuchtigen voor hun zeeroof maar dat hij daarvan zou afzien indien zij aannamen de voorwaarden: den slavenhandel af te schaffen, niet meer met zeeroovers te heulen, niet zonder nederlandsche passen te varen en een posthouder te onderhouden, die door het gouvernement bij hen zou worden geplaatst. Vooral de afschaffing van den, de hoofdbron van hun bestaan uitmakenden handel in slaven, die zij bij scheepsladingen naar Bali en Lombok brachten in ruil tegen rijst, maakte het hun onmogelijk om die voorwaarde aan te nemen. Bij die weigering werd hun nog 48 uren beraad gelaten en toen tot tuchtiging overgegaan. Vier honderd groote huizen en vijftig flinke prauwen werden een prooi der vlammen. Nog 50 jaren daarna stond een der kanonskogels van de BOREAS als eene waarschuwing op een staak voor de woning van den vertegenwoordiger van het nederlandsch gezag te Endee. De tuchtiging hielp. Reeds den 1sten Mei 1839 werd een contract met de rijksgrooten van Endee gesloten, hetwelk werd goedgekeurd bij het gouvernementbesluit van 5 September 1839 n°. 1. Artikel 8 van dat contract bepaalde: het koopen van menschen op Soemba en deze te verruilen tegen rijst of andere voortbrengselen op Lombok en Endee wordt ten strengte verboden en verbinden zich de rijksgrooten alle hunne onderdanen, die zich aan deze wandaden schuldig maken, aan den resident van Timor over te leveren.

Dit contract werd vervangen door dat van 16 April 1861 (Bijlagen van het verslag der handelingen van de Tweede Kamer der Staten Generaal, zitting 1864/65 blz. 181 n°. XXI, 7), waarvan artikel 18 over den slavenhandel handelt. Met het oog op ons onderwerp heeft dit contract geen waarde meer, omdat de uitvoer van slaven van Soemba naar Lombok en Soembawa is geëindigd of van geringe beteekenis is geworden en tengevolge van redenen van oeconomischen aard ook de uitvoer van slaven van Soemba naar Endee is dood-

gebloed. De Endeneezen plunderen echter nog steeds in de binnenlanden van Soemba, verbranden daar negorijen en rooven daar menschen, die zij aan de Soembaneesche kustradja's verkoopen. Verspreidt zich dus de endeneesche pest niet meer naar buiten Soemba binnen het eiland woekert zij nog even erg als vroeger.

Keeren wij thans weder tot Soemba terug.

Bij resolutie van 28 Februari 1836 n°. 44 was tot resident van Timor benoemd D. J. VAN DEN DUNGEN GRONOVIUS, ambtenaar op wachtgeld, laatst resident van Sambas. Deze deed bij schrijven dd. 20 Januari 1838 o.a. het voorstel om Soemba te bezetten terwijl hij na afloop der expeditie tegen Endee bij brief van 14 Juni 1838 n°. 48 nadere maatregelen in overweging gaf tot tegengang van den slavenhandel en den zeeroof in den Timor archipel. Beide missives hadden tengevolge, o.a. op advies van den gewezen commissaris voor Timor FRANCIS, dat bij besluit van 18 December 1838 n°. 12 door den gouverneur-generaal den commandant der zeemacht werd verzocht om te dienen van advies omtrent het denkbeeld om voor het bovengenoemde doel de kusten van Timor en van de naburige eilanden te doen bekruisen door een aldaar gestationeerd oorlogsvaartuig en de resident van Timor werd uitgenoodigd om met den commandant van dat schip een onderzoek in loco in te stellen nopens de algemeene aangelegenheid van Soemba en om daarna zoodanige gemotiveerde voorstellen nopens het bezetten en koloniseeren van dat eiland in te zenden als hem doelmatig en nuttig zouden voorkomen.

Als resident van Sambas had GRONOVIUS kennis gemaakt met den arabier SJARIEF ABDOELRACHMAN bin ABOEBAKAR AL-QADRIE, behoorende tot de sultansfamilie van Pontianak en aldaar in 1807 geboren, die in 1829 wegens manslag naar Batavia werd verbannen, waar hij door GRONOVIUS werd ontmoet, die hem in 1836 naar Koepang medenam en hem aldaar eerst tot djaksa en later tot klerk-taxateur bij het havenkantoor aanstelde. In 1839 vestigde de sjarief zich als

handelsagent van GRONOVIUS te Endee. Bekend met den grooten invloed der Endeneezen op Soemba meende blijkbaar GRONOVIUS, in wien de ziel school van een opperkoopman der Oost-Indische Compagnie, door middel eener vestiging van den sjarief op Endee dezen later vasten voet op genoemd eiland te doen krijgen en op die wijze niet alleen zijne eigen belangen maar ook die van het gouvernement te dienen en eene — zij het dan ook hoogst eigenaardige — uitvoering te geven aan de hem door de regeering gedane opdracht. De assistent-resident BAKKERS, die in 1864 eene reis over Soemba maakte, beschreef den sjariet toen als een man met een flink maar sluw uiterlijk, zeer beschaafd van manieren en hulpvaardig, die buiten zijne moedertaal ook Timoreesch, Endeneesch, Soembaneesch, Maleisch en Javaansch alsmede een weinig Boegineesch, Makassaarsch, Chineesch en Engelsch sprak, zeer goed Hollandsch verstond, ja zelfs een weinig Fransch. Roos, die als Controleur op Soemba eenige jaren geregeld met hem omging, roemde zijne kennis van het schaken, terwijl endeneezen en boegineezen, die den sjarief als kinderen en jongelingen hadden gekend, mij steeds met groote pieteit over dezen man spraken, ofschoon zij niet konden nalaten te zeggen, dat daarvoor eigenlijk geen reden was omdat de sjariet de oorzaak was geweest dat aan kunnen uitsluitenden invloed op Soemba een einde was gekomen. Het kan ons dus niet verwonderen dat de sjarief voldeed aan de verwachtingen, die GRONOVIUS van hem had, en dat hij zoowel door zijne persoonlijke eigenschappen als door zijne afstamming van den profeet spoedig te Endee grooten invloed op de mohamedaansche Endeneezen kreeg. Hij huwde er met eene dochter van een der aanzienlijkste hoofden, bij wie hij een zoon Oemar verwekte, die later aldaar wd. sjabandar werd. Zij overleed omstreeks Augustus 1864 te Endee. Van Endee stak de sjariet over naar Soemba om het terrein te verkennen en, daar hij meende dat hier een geschikt arbeidsveld was te vinden, vertrok hij naar Koepang, waar hij door GRONOVIUS uit zijn privé kas aan goederen voor een waarde van *f* 14000 werd ge-

holpen om daarmede op Soemba handel te gaan drijven. Aan Gronovius en den sjarief is het te danken, dat in 1841 op Soemba een schip kwam om paarden te halen, waardoor in latere jaren soms twee ton 's jaars aan geld en goederen op Soemba konden worden ingevoerd.

Definitief vestigde de sjarief zich op Soemba in 1843 op een klein half uur van de zee te Mātāwaai nabij de Teenā-wātoe om spoedig van daar te verhuizen naar de kust en de stichter te worden van Waaingāpoe, de eenige goede havenplaats op de noordkust van Soemba. Wij zullen nog herhaaldelijk dezen man ten tooneele zien verschijnen.

In Juni 1841 werd Gronovius als resident van Timor ontslagen en op wachtgeld gesteld, dat door hem op Java werd verteerd. In Augustus 1842 volgde zijn eervol ontslag op verzoek uit 's lands dienst onder toekenning van pensioen. Na zijn ontslag ging hij in 1846 naar Soemba, waar hij zeven maanden verbleef. Aan dit verblijf danken wij de belangrijke beschrijving van Soemba in het Tijdschrift van Nederlandsch-Indië van 1855, 1e deel, bladzijden 277 tot en met 312.

Had Gronovius vóór zijn aftreden geen gelegenheid gehad om aan de hem gedane opdracht te voldoen, als resident op wachtgeld vestigde hij nogmaals de aandacht der Regeering op Soemba en bood zijne diensten aan tot onderwerping ervan. Wel werd hem bij Gouvernements besluit van 10 Juni 1842 N°. 10 te kennen gegeven dat bezwaar bestond om van zijn aanbod gebruik te maken maar hij verkreeg toch dit resultaat dat tevens aan den toenmaligen resident van Timor C. Sluijter, met verwijzing naar de vroeger aan Gronovius gegeven opdracht, werd opgedragen een rapport omtrent Soemba uit te brengen.

Kort daarop werd Soemba te Buitenzorg wederom op het tapijt gebracht door de ontvangst van den brief van den Resident van Timor C. Sluijter van 15 october 1842 N°. 70/1, waarin deze der Regeering mededeelde, dat op dien dag van Koepang over Sandalwoodeiland naar Soerabaja was vertrokken

het Britsche oorlogsschip »Cameleon". Dit gaf aanleiding den Resident, onder verwijzing naar het contract van PARAVICINI, te verzoeken om te berichten welke betrekkingen thans tusschen Timor en Soemba plaats vonden en in welke verhouding de hoofden tot het Gouvernement stonden, met last om daarbij te voegen alle stukken welke tot datzelfde eiland betrekking hadden en tot inlichting omtrent den staat en de belangrijkheid van hetzelve konden dienen.

Bij schrijven van 6 September 1843 N°. 49/1 voldeed de resident aan de hem gegeven opdracht. Daarin komt o.a. het volgende voor: »voor zoover ik heb kunnen nagaan, sedert het bestuur van den Resident Hazaart, aldaar geene, onmiddelijke vriendschapsbetrekkingen zijn kunnen worden onderhouden, terwijl de hoofdregenten (zijnde de mindere Radja's over de honderd in getal) het bedoelde contract nimmer hebben willen erkennen, als zijnde door mindere en geen speciale last hebbende kleinere hoofden gesloten geworden. Bij gelegenheid dat de oudsten der Savoneesche regenten op Koepang aanwezig waren heb ik hun de namen der onderteekenaars van dat contract voorgelezen en ook dezen hebben mij bovenstaande omstandigheid bevestigd, wordende ook niet de minste betrekkingen tusschen het bestuur van Timor en die hoofden [van Soemba] onderhouden. Intusschen varen onze schepen er rustig ten handel, terwijl zij een zeer vreedzaam volk schijnen te zijn. De Savoneezen hebben er zelfs eene vaste voet en land, bezitten er eene kampong en wenschen niets vuriger dan dat het Gouvernement een meer dadelijk bezit van dat eiland nam, om met des te meer gerustheid een gedeelte hunner nijvere bevolking uit hun onvruchtbaar oord op dat in alle opzichten zoo rijke en met overvloed van water doorsneden gewest te kunnen overplaatsen. Alle door mij ingewonnen informatiën komen daarin overeen dat het Sandelhout eiland met opzicht tot den handel in paarden, rood en wit sandelhout, karet, vogelnestjes enz. met uitsluiting van alle de in deze streken liggende eilanden de atten-

tie van het Gouvernement dubbel waardig is. Ik ben nog niet in de gelegenheid gesteld geweest een bezoek op Sandelhouteiland af te leggen en heb alzoo nog niet kunnen voldoen aan de mij, bij besluit van 10 Juni 1842 n°. 10 opgedragen last om omtrent alle aangelegenheden van dat eiland te berichten."

Ten slotte stelde de resident voor om eene commissie naar Soemba te zenden.

Naar aanleiding hiervan en onder overweging o.a. dat uit onderscheiden berichten gebleken was dat het eiland Soemba dikwijls door Engelsche vaartuigen werd bezocht en daarop door hen een vrij levendige handel werd gedreven, bepaalde de Regeering bij artikel 1 van het besluit van 26 Maart 1844 letter K geheim, dat een ambtenaar als commissaris naar Soemba zou worden gezonden, ten einde de van oudsher met de aldaar gezagvoerende hoofden bestaan hebbende betrekkingen van ondergeschiktheid aan het bestuur van Timor te vernieuwen en te regelen bij met die hoofden aan te gane contracten.

Bij artikel 1 van het Gouvernementsbesluit van 11 Mei 1844 n°. 4 volgde daarop de benoeming van den resident van Timor, C. Sluijter, tot commissaris voor Soemba, terwijl Z. M. schoener »Egmond" voor het verrichten der hem opgedragen commissie te zijner beschikking werd gesteld.

De comissaris sloot daarop in April en Mei 1845 een contract met Radja Amboe 1) Toegoe van de landstreken Kambéra, Lamboenapo, Endatar, Batakapido etc., Radja Amboe Gala van de landstreken Taymanoe, Sanpariengo, Radja Amboe Kambang van de landstreken Kapoendo, Kamattoe, Kadessan etc., Radja Amboe Oeiwindie van de landstreken Palmedo, Lena, Ngadoe, Mengommong, Prikambira, Oeiwindolie, Bartoelie etc., Radja Amboe Dena Mondjorau van de landstreken Kanatta, Tengedo, Kalamba, Sambayba etc., Radja Amboe Nombong van de landstreken Monboro merie,

1) Dit Amboe moet zijn Oemboe. In de schrijfwijze der namen en plaatsen is geen verandering gebracht, ofschoon die nogal te wenschen overlaat.

Tanna Kadoengoen, Paliendie etc., Radja Amboe Dena Lakoenara van de landstreken Menjielie, Sobie, Maro, Sewonie, Pidowatoe etc., Fetor Amboe Mangoe Kaboelie van de landstreek Taloloea, Radja Amboe Lando van de landstreek Kadoembo. Bij brief van 31 Mei 1845 n°. 28 bood hij dat contract, o.a. vergezeld van een dagregister zijner verrichtingen, der Regeering ter bekrachtiging aan, welke bij artikel 1 van het besluit van 27 Juli 1845 Letter G^2 geheim werd verleend. In dien brief deed de commissaris eenige reeds in het dagregister voorkomende mededeelingen over zijne commissie en over land en volk, terwijl hij daarin tevens insereerde een rapport van den commandant van Z. M. schoener »Egmond". Deze ethnologische mededeelingen en het rapport komen voor in het Tijdschrift van Nederlandsch-Indië, 15e jaargang, 1e. deel, blz. 48 tot en met 53. Het dagregister is hierachter opgenomen als bijlage A. Het vormt een eigenaardige bijdrage voor de wijze waarop het contract tot stand kwam, terwijl er ook eenige mededeelingen in voorkomen, welke licht werpen op verhoudingen der Inlandsche hoofden onderling. Het contract zelf is m. m. vrij wel gelijkluidend met andere contracten uit dien tijd. In artikel 1 wordt uitdrukkelijk geconstateerd dat het contract van wege de voormalige Compagnie met eenige der radja's en rijksgrooten van Soemba op den 9den Juni 1756 op het eiland Groot Timor gesloten [het contract PARAVICINI] niet verder wordt opgevolgd dan enkel om tot bewijs te dienen dat het eiland Soemba metterdaad aan het Nederlandsche Gouvernement ondergeschikt is, en dat er overeenkomsten van vrede en vriendschap bestaan hebben.

Bij gelegenheid der commissie SLUIJTER werden rottingstokken met zilveren knop, voorzien van het nederlandsche wapen, uitgereikt aan de radja's van Kămbeerā, Taaimānoe, Kapoendoe, Kĕnātăng, Pālāmeedō en Mĕmbōrō en van Mĕnjielie (voogd van den minderjarigen regent), aan den fettor van Mĕnjielie en aan den radja van Kadoemboe, terwijl met uitzondering van den laatstgenoemde en den

fettor van Mĕnjilie aan allen ook een Nederlandsche vlag werd gegeven.

Van eenige bemoeienis met Soemba is na het sluiten van het contract SLUIJTER ook in de volgende jaren geen sprake. In de jaarverslagen van 1846 tot en met 1856 wordt steeds gerapporteerd dat van Soemba niets bekend is. Het eenige wat wij in die jaarverslagen vinden is dat Z. M. adviesbrik »Pylades" op zijn terugreis in 1850 van Koepang naar Java Endee en Soemba zou aandoen. Blijkens het koloniaal verslag van dat jaar, bladzijde 26, deed die brik de reede van Nangamessi aan. In 1852 werd de zuidkust van Soemba opgenomen door Z. M. schoenerbrik »Banda" (Koloniaal verslag over 1852, bl. 36).

Voor de toestanden op Soemba omstreeks 1850 zijn wij dus aangewezen op de vorengenoemde beschrijving van VAN DEN DUNGEN GRONOVIUS.

In het isolement van Soemba zou langzamerhand verandering komen. De stoot daartoe ging niet uit van het bestuur te Koepang, maar van de Regeering zelve.

Bij het Gouvernements besluit van 17 October 1856 letter D^2 geheim werd o. a. de resident van Timor aangeschreven om:

a. de vorsten en hoofden der landen, waar door Nederland geen rechtstreeksch beheer uitgeoefend wordt maar die aan Nederlandsche schepen, met uitsluiting van anderen den handel in hunne staten hebben toegezegd, te verwittigen, dat hun onverlet gelaten wordt ook vreemde schepen ten handel toe te laten;

b. te dienen van advies nopens de herziening der contracten met de betrokken vorsten als omtrent de oprichting van établissementen, daar waar het noodig is of zal worden, een en ander om het vormen van vreemde nederzettingen te keer te gaan, ten einde waar dit vereischt wordt de bij artikel 63 van het Regeeringsreglement gevorderde voorafgaande machtiging des Konings tot het daarstellen van nieuwe gouvernements vestigingen te kunnen vragen.

De resident van Timor deelde mede dat het voldoen aan de aanschrijving moeilijk viel ten aanzien der vorsten op Soemba, omdat met dit eiland geen communicatie bestond en aldaar het schrift als ook de maleische taal onbekend waren en wat betreft de vraag sub *b*: »Alleen het eiland Soemba is onbewaakt. Met eenige rijksgrooten aldaar is in Mei 1845 een tractaat gesloten, waarbij ook bepaald is: dat zij nimmer zullen toestaan dat zich Europeanen op Soemba vestigen, geen Nederlanders zijnde, en deze laatste nog alleen met schriftelijk consent van den resident van Timor (artikel 8). Sedert het sluiten van dit tractaat is de betrekking tusschen het Gouvernement en die vorsten niet onderhouden, altans is mij dit niet kunnen blijken, en voor het tegenwoordige bestuur is dit niet doenlijk bij volslagen gebrek aan een lands vaartuig waarmede eene inspectiereis, vooral naar dat afgelegen eiland, kan worden ondernamen. Communicatie tusschen Soemba en Koepang bestaat er volstrekt niet en kan er dus wel vrees ontstaan, dat de bedoelde vorsten langzamerhand zullen kunnen vergeten, dat zij een contract met het Gouvernement hebben gesloten of minstens wat daarin gestipuleerd is; doch wanneer daartegenovergesteld wordt dat de handel op Soemba zeer gering is, en het land, dat nog bijkans geheel woest is, niets voor den europeeschen handel oplevert, dat de bevolking daar nog op den laagsten trap van beschaving staat, zeer vreesachtig en toch woest is en van allen omgang met Europeanen afkeerig is, dan bestaat er naar mijn inzien geen vrees, dat op dat eiland, althans in de eerste jaren nog, eene poging zal worden gedaan tot het vormen eener vreemde nederzetting."

De Resident stelde voor Soemba nu en dan door een oorlogschip te doen bezoeken, welks commandant naar den staat van zaken aldaar zou kunnen informeeren en de vorsten aldaar hunne verplichtingen uit het contract voorvloeiende zou kunnen voorhouden.

De Regeering achtte dit echter niet voldoende en noodigde bij artikel 2 van het Gouvernements besluit van 23 Augustus

1858 n°. 4 den resident van Timor uit om de betrekkingen, met de vorsten van Soemba in 1845 aangegaan, weder te verlevendigen en, waar noodig en mogelijk, te hernieuwen in den geest der besluiten van 17 October 1856 letter E[2] geheim, betreffende de verklaringen bij bevestiging van inlandsche vorsten, van 30 Mei 1857 n°. 1, betreffende het zoutmonopolie, en van 2 April 1858 n°. 69 (Staatsblad n°. 41), betreffende ontginning van delfstoffen bevattende gronden en van woeste gronden. Te zijner speculatie werd hem afschrift van den nederduitschen en maleischen tekst van het op den 1en December 1857 gesloten contract met Lingga, Riouw en Onderhoorigheden toegezonden. Voor genoemd doel kreeg hij in Juni 1860 de beschikking over het oorlogschip »Het Loo".

Naar aanleiding dezer opdracht schreef de resident van Timor in zijne missive van 25 Februari 1860 n°. 7/3 aan de Regeering »Hoewel het wenschelijk zal zijn om met de vorsten van Soemba nieuwe contracten tot stand te brengen, zoo geloof ik echter, dat het doel, hetwelk men zich er van voorstelt, niet geheel bereikt zal worden. Over het algemeen hebben die onbeschaafde volkeren geen begrip van een contract, en daar zij noch lezen noch schrijven kunnen, zoo blijft weinig van den inhoud van dusdanig stuk, dat aan hen eens in hunne taal is voorgelezen, lang in hun geheugen bestaan. Wil men op het eiland Soemba eenigen invloed en gezag verkrijgen, dan zal het naar mijn gevoelen noodzakelijk zijn om aldaar een posthouder te plaatsen en hem voor zijne bescherming en bewaking der vlag een klein detachement van militairen te geven, bestaande uit een onderofficier en 10 of 12 manschappen, waarvoor eene kleine benteng, voorzien van een weinig geschut, zoude dienen te worden daargesteld. Zooals de zaken nu staan en al worden eenige radja's overgehaald, om nieuwe contracten te sluiten, zal de invloed toch niets beduidens blijven, en zullen alleen de weinige inlandsche vorsten van dat eiland, welke de suprematie van het Nederlandsch Gouvernement hebben erkend, eenige onder-

werping blijven betoonen, terwijl het andere gedeelte der regenten zich geheel onafhankelijk zal blijven beschouwen. En dit kan ook wel niet anders. Tot dusverre heeft het bestuur weinig belangstelling in het lot der bevolking van Soemba aan den dag gelegd. Na het sluiten van het contract in 1845 geloof ik niet, dat daar een Gouvernements ambtenaar is geweest om zich met de hoofden nader in aanraking te stellen. Niemand geeft hun eenig voorbeeld van meerdere beschaving, of spoort hen aan tot meerdere onderwerping aan het Gouvernement. Naar mijn gevoelen zal het zeer wenschelijk zijn om de gesteldheid van Soemba en deszelfs bevolking eerst te onderzoeken door eenig gezag aldaar te plaatsen, alvorens contracten met de hoofden aan te gaan. Er moet op Soemba onder het gezag van eenen posthouder en eene geringe militaire magt, de Nederlandsche vlag waaien. Er moet over de bevolking een zeker gezag van onze zijde worden uitgeoetend, dan eerst zal men kunnen verwachten, dat langzamerhand de Inlandsche hoofden van dat eiland het Nederlandsch-Indisch Gouvernement zullen naderen; zonder deze maatregelen vooraf te doen gaan is het te verwachten, dat Soemba voor ons zal blijven wat het altijd geweest is: vreemd aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement. Slechts door enkele vorsten werd volgens de getuigenis van den Kommissaris Sluijter in 1845 de opperheerschappij van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement in naam erkend en ik houd mij overtuigd dat destijds alleen het geven van belangrijke geschenken eene toenadering heeft te weeg gebragt."

In zachter woorden dan deze kan de vertooning van den commissaris Sluijter, zooals die blijkt uit diens als bijlage A hierbij gevoegd dagregister, niet worden aangegeven.

De Regeering teekende daarop bij besluit van 25 Juni 1860 n°. 28 aan, dat geen uitvoering zou worden gegeven aan artikel 2 van het besluit van 23 Augustus 1858 n°. 4, dat het nuttig was dat de resident van Timor gebruik make van de aanwezigheid van Z. M. stoomschepen in de wateren

van Timor om zich naar Soemba te begeven, doch alleen met het doel om den stand van zaken aldaar op te nemen en na te gaan in hoeverre later met de vorsten en bevolking van dat eiland nauwere betrekkingen zullen kunnen worden aangeknoopt, zonder echter ter sprake te brengen het maken van wijzigingen in het bestaande, in 1845 gesloten contract, en dat bij gelegenheid van dat bezoek ook kunnen worden uitgereikt eenige geschenken, die de resident van Timor zich plaatselijk zal kunnen aanschaffen. Dit alles geschiedde op grond van de overwegingen: dat sedert het sluiten van het contract in 1845 het Gouvernement zich aan de bevolking of het land van Soemba niet heeft laten gelegen liggen; dat zoo men dat contract wilde vernieuwen of wijzigen, men ook erop moest voorbereid zijn om, bij weigering of verzet, tot dwangmiddelen over te gaan; dat de bepaalde bevelen van het opperbestuur van geen uitbreiding van macht of gezag te ondernemen dan bij dringende noodzakelijkheid, ook iedere poging verbieden, die er toe leiden kan om geweld te bezigen en de verplichting tot eene vestiging daar te stellen; dat eene vestiging op Soemba van eenen gezaghebber met 10 of 12 man nimmer genoegzaam zou zijn en het onverantwoordelijk zou wezen om, wanneer aldaar een post moest worden gelegd, die te doen bestaan uit minder dan 50 man met het noodige oorlogsmaterieel; dat voorshands geen vrees behoefde te bestaan voor het inbezitnemen van Soemba door eene vreemde natie, daar het Nederlandsch-Indische Gouvernement zich kon beroepen op het contract van 1845 en het eiland buitendien ligt binnen de rajon van de eilanden, die door het londensch tractaat van 1824 aan Nederland waren toegewezen.

Den 16den der maand, waarop vorenstaande beslissing door de regeering was genomen, was de resident van Timor echter reeds per Z. M. stoomschip »Het Loo" naar Soemba vertrokken, ten einde gevolg te geven aan den hem bij artikel 2 van het Gouvernements besluit van 23 Augustus 1858 n°. 4 verstrekten last tot wijziging van het contract van 1845.

Bij zijne missive van 29 Juni 1860 n°. 61/3 bracht hij over de uitvoering van dien last een rapport aan de Regeering uit, dat voor een deel hieronder volgt.

»Den volgenden dag (17 Juni 1860) des avonds kwamen wij voor Nangamessi ten anker en kort daarna kwam de posthouder van Savoe A. Rozet, vergezeld van den radja van Seba van dat eiland, welke personen door mij een maand vroeger naar Soemba waren gezonden om de radja's te verzamelen en hen met mijne komst aldaar bekend te maken, aan boord en gaven mij te kennen dat 4 radja's van de noordkust, waaronder 2 van de voornaamsten, zich te Nangamessie bevonden en bereid waren met mij over het sluiten van een nieuw contract te onderhandelen, terwijl eenige anderen opgeroepen doch nog niet waren opgekomen.

Des anderen daags kwam mij mede een bezoek brengen de sjarief Abdoelrachman. Hij deelde mij ook de opkomst van 4 radja's mede, als van: Taaimanoe, Kambeera, Kadoemboe en Mĕnjielie, terwijl van eenige andere regenten, die ook uitgenoodigd waren te Nangamessi op te komen, nog geen antwoorden waren ontvangen. Sjarief Abdoelrachman verhaalde mij tevens dat hij vermoedde die andere regenten niet zouden opkomen, omdat men hun zoude hebben gezegd, dat het Gouvernement het voornemen had, hun al het sandelhout te willen afnemen. Aangezien het stoomschip »Het Loo" niet langer dan een paar dagen op Soemba konde verblijven, zoo ontbrak mij de tijd mij met de afwezige radja's in onderhandeling te stellen, en moest ik mij bepalen alleen met de 4 genoemde regenten in onderhandeling te treden. Uit de gesprekken gehouden met Sjarief Abdoelrachman en uit de mededeelingen van anderen bleek mij duidelijk, dat die arabier op Soemba niet alleen handelaar was, maar dat hij een onbeperkt gezag over alle nabij Nangamessie gelegen regentschappen scheen uit te oefenen, en zich beschouwt als de eerste radja van Soemba. Men verkeert in het denkbeeld, dat hij door het Gouvernement aldaar is geplaatst en dat alle zijne handelingen op last van hetzelve geschieden. Hij

heft belastingen op den uitvoer van paarden (ƒ 3 't stuk) en op de gronden en eigendommen der radja's. Wij vernamen van hem, zoo ook van den posthouder en radja Seba, dat de Endenezen nog altijd geweld uitoefenden op de bevolking van Soemba en de aldaar gevestigde Savonezen; dat zij zich schuldig maakten aan moord en roof en nog voortdurend menschen van dat eiland als slaven, voornamelijk naar Bali en Lombok vervoerden. Men noemde mij de namen van personen, welke ruim een jaar geleden waren omgebracht, onder anderen een voornaam Savonees met zijne vrouw en leden van de familie van den radja van Kadoemboe, welke tot slaven waren gemaakt; dat zich op Soemba vijf zoogenaamde radja's moeda van Endee bevonden, genaamd Etto, Lawatto, Omboe Appa, Madaloni en Kasoembo, alle welke zich aan de opgegeven gruweldaden schuldig maakten. Ik onderhield mij over deze gewichtige aangelegenheid met genoemden arabier en vroeg zijn gevoelen omtrent de wijze, waarop aan die geweldenarijen een einde gemaakt zou kunnen worden. Hij was van oordeel dat de Endenezen, namelijk dezulken, die zich thans aldaar bevinden, moesten worden verdreven, hetgeen gemakkelijk door de Soembanesche bevolking gedaan zoude kunnen worden, wanneer zij daartoe door mij aangemoedigd werd. Tevens gaf hij mij te kennen, dat er op dat oogenblik eene schoone gelegenheid bestond om de Endenezen te straffen en de Soembanezen te doen zien, dat het Gouvernement geene geweldadigheden duldt en den slavenhandel tegengaat. Hij verhaalde mij het volgende: De radja van Kapoendoe, een klein rijk in eene Noordwestelijke rigting, ongeveer zeven mijlen van Nangamessie gelegen, verkeerde sedert eenige jaren met bergvolk in oorlog; hij had meermalen aan de radja's van Soemba om hulp gevraagd om dat volk te gaan beoorlogen, doch dezen hadden geweigerd die hulp te verleenen. Eindelijk had hij zich gewend tot een der genoemde radja's moeda van Endee, genaamd Etto, een der grootste deugnieten; deze beloofde hem te zullen helpen, mits hij een groot aandeel

uit den te maken buit ontving. Hij liet een tiental praauwen padawakangs onder het bevel van den radja moeda Kasoembo, goed bemand en gewapend, te zamen 5 à 600 man van Endee komen en heeft het bergvolk met die magt, ondersteund door den radja van Kapoendoe, aangevallen, met dat gevolg dat hetzelve is geslagen, een groote buit aan vee en goederen is gemaakt, en dat Etto voor zijn aandeel onder anderen honderd menschen als slaven had ontvangen, terwijl men toen nog bezig was aan de verdeeling van gevangen bergvolk. Dat van Kapoendoe op den 17^en^ dezer reeds 20 van die menschen gebonden als slaven over Nangamessie waren vervoerd naar Kadoemboe door den radja moeda Lawatto, alwaar de Endenezen in het binnenland eene kampong hebben, dat het plan van Etto was om de overige menschen, die hem werden toegewezen als aandeel in den buit, met bedoelde 10 praauwen, die te Kapoendoe in een riviertje lagen, te vervoeren naar Bali en Pidjoe (Lombok), om ze aldaar te verkoopen. De posthouder van Savoe en de radja Seba hadden aan wal dezelfde geruchten hooren verspreiden en bragten mij een paar personen, die plaatselijk met alles bekend waren. Deze omstandigheid kwam mij zoo gunstig voor om de Endenezen eens eene tuchtiging te doen ondergaan, dat ik met den kommanderenden officier van »Het Loo" eene conferentie hield, waarvan het gevolg was, dat wij nog denzelfden dag naar Kapoendoe stevenden, om hetgeen ons was medegedeeld van nabij te onderzoeken. Wij konden het strand op eenen geringen afstand naderen en zagen aldaar in de monding van een riviertje werkelijk op de aangeduide plaats 10 groote praauwen liggen. Wij zonden een sloep aan wal om den radja Kapoendoe en den radja-moeda Etto uit te noodigen aan boord te komen om met hen over zaken te spreken; zij lieten zich verontschuldigen, dat zij bang waren om zeeziek te worden en daarom niet kwamen, maar dat er een karbouw als geschenk voor mij aan wal stond. Kort daarna wuifde men aan het strand met sarongs; wij leidden daaruit af, dat men een sloep verlangde, die dadelijk gezonden werd. Het bleek echter dat

men geen sloep had gevraagd en dat zulks meer van eene uitdaging had. Ik kreeg hetzelfde antwoord terug als de eerste keer. In overeenstemming met den kommanderenden officier van „Het Loo" zond ik kort daarna nog eens eenen zendeling, een hoofd van Savoe, met eene laatste waarschuwing aan den radja-moeda Etto en liet hem te kennen geven dat bijaldien hij niet wilde komen, dat ik alsdan verlangde, dat een paar anakodas van de praauwen aan boord werden gezonden, en tevens dat alle die vaartuigen des nachts met hoog water uit de rivier moesten komen en voor de monding derzelve ankeren, en dat wanneer daaraan niet werd voldaan alle die praauwen als verdacht van daarmede slavenhandel te drijven zouden worden vernield. Ik ontving daarop ten antwoord dat ik doen konde wat ik wilde, doch dat hij radja moeda aan mijne eischen niet wilde voldoen. Ik zag hem dadelijk hierna te paard naar de praauwen rijden en bevelen geven; de bemanningen waren in de weer, schenen zich te verwijderen en goederen weg te dragen. Des anderen daag 's morgens lagen alle de praauwen nog op dezelfde plaats. De gedane bedreiging konde niet onuitgevoerd blijven en de verregaande brutaliteit van den radja moeda Etto kon niet ongestraft worden gelaten, te meer daar bij mij de volle overtuiging bestond dat de vaartuigen bestemd waren om menschen als slaven te vervoeren, want te Kapoendoe wordt voltrekt geen handel gedreven en volgens de aan mij gedane mededeelingen kwamen daar nooit vaartuigen om te handelen. Na rijp overleg besloot ik om gevolg te doen geven aan mijne bedreiging en des morgens om 6 uren werd van het stoomschip „Het Loo" het vuur geopend op de praauwen die allen onder schot lagen, met dat gevolg dat een paar uren daarna alle die vaartuigen waren doorschoten en drie ervan zonken. Een voorvechter tartte ons uit aan wal te komen. Alstoen werd de gewapende barkas en eene sloep van gemeld stoomschip naar wal gezonden, met last die vaartuigen verder in den brand te steken, hetgeen met goed gevolg werd volbragt. Bij het debarqueeren vond men

eenige geladen kanonnen aan wal in batterij, gerigt op den ingang der rivier en eene geladen donderbus. Voorzeker heeft men het voornemen gehad zich te verdedigen, doch door het zware kanonvuur schijnen de bemanningen der praauwen te zijn verdreven. Men ontmoette volstrekt geen tegenweer. Nadat dit alles volbragt was en wij de praauwen brandende zagen, stoomden wij weder terug naar Nangamessie. Zoodra wij de reede verlieten reden eene menigte inlanders te paard langs het strand, zich naar de praauwen begevende. Er is zorg gedragen, dat niet in de rigting der kampong van den radja van Kapoendoe is geschoten; het vuur was alleen gerigt op de praauwen. Bij onderzoek is gebleken dat die vaartuigen geen enkel voorwerp van handel aan boord hadden, maar dat zij allen waren uitgerust voor kwade bedoelingen. Vijf kanonnen van weinig waarde, die waren buit gemaakt, heb ik aan de radja van Savoe gegeven, om daarvan wanneer eene bevolking van Savonezen zich op Soemba zal gevestigd hebben, het noodige gebruik te kunnen maken. Nog denzelfden dag des namiddags kwamen wij weder ten anker ter reede van Nangamessie. Dadelijk kwam de arabier Sjarief Abdoelrachman aan boord ons mededeelen, dat het gebulder van het geschut door hem was gehoord en dat volgens aangebragte tijdingen de bemanningen der vaartuigen de vlugt hadden genomen en er 2 personen van gesneuveld waren, door de uitbarsting van een granaat. Hij gaf mij te kennen, dat die maatregel voorzeker eene goede uitwerking zoude hebben en dat de radja moeda Etto zich reeds verwijderd had en de vlugt had genomen met een groot gedeelte der bemanningen der praauwen naar Kadoemboe, 6 à 7 mijlen zuidwaarts van Nangamessie gelegen. De 4 radja's, welke genegen waren nieuwe contracten aan te gaan, waren aan het strand verzameld en aangezien aldaar in de nabijheid geene woning bestond, liet ik hun voorstellen om aan boord van »Het Loo" te komen en aldaar de sluiting van het contract te doen plaats hebben. De arabier vermeende dat men dit wel doen zoude en daarom werd eene sloep

gezonden om hen af te halen. Doch zij gaven hunne vrees te kennen van niet gewoon te zijn te varen en verzochten mij om aan wal te komen. Ik heb daaraan dadelijk gevolg gegeven, vergezeld van een officier van »Het Loo". Aan wal komende vond ik de radja's van Taimanoe, Kambeera, Kadoemboe en Mĕnjielie verzameld in eene kleine hut, welke aldaar is opgerigt voor een verblijf van handelaren in paarden. Zij hadden eene groote menigte gewapende lieden bij zich, doch zij toonden zich zeer vertrouwelijk en gerust. Nadat ik hun de voorwaarden in hunne landtaal had doen voorhouden, hetgeen door vertolking geschiedde van den radja van Seba, waren zij allen zeer genegen die te teekenen. Ik legde hun die voor en nadat zij ze geteekend en volgens hunne wijze beëedigd hadden, werd er van boord van »Het Loo" een saluut van 21 schoten gegeven. De bedoelde radja's legden alle veel genegenheid voor het Nederlandsch-Indisch Gouvernement aan den dag, en het is te bejammeren dat zij zoo weinig met ons in aanraking komen. Zij herinnerden zich nog zeer goed de voorwaarden van het vroeger contract, want zoodra ik een artikel liet vertalen dat met de vroegere overeenkomst overeenstemde, merkten zij op, dat dit hetzelfde was als het vroegere. Ik toefde eenigen tijd aan wal en verhaalde de radja's het gebeurde te Kapoendoe. Zij gaven mij allen hunne vreugde daarover te kennen en hoopten dat zij eenmaal van het geweld en den overlast der Endenezen bevrijd mogten worden. Ik heb hun daarop te kennen gegeven, dat dit geheel van hen afhing en dat zij niets meer behoefden te verduren dan zij wilden, want dat zij magt genoeg bezaten om de Endenezen, die daar kwade praktijken kwamen uitoefenen, te bedwingen. Op den persoon van Sjarief Abdoelrachman terugkomende, vermeen ik nog te moeten noteren, dat hij het Nederlandsch Gouvernement zeer genegen schijnt te zijn en zich niet alleen met den handel, maar ook met politieke aangelegenheden van dat land bezighoudt. Het is evenwel moeijelijk om een bepaald oordeel hierover te vellen, omdat ik geene gelegenheid

heb gehad, door mijn kortstondig verblijf aldaar, de handelingen van dien persoon naauwkeurig te kunnen onderzoeken. Blijkbaar betoonden alle radja's hem veel ontzag, en ik vermoed dat de oorzaak hiervan gelegen is in de omstandigheid, dat Sjarief Abdoelrachman gehuwd is met de zuster van de radja's moeda Etto en Lawatto hiervoren genoemd, dat zijn zoon is w[d]. radja sjabandar te Endee en daardoor welligt de Endenezen, die op Soemba zoo algemeen gevreesd worden, eenigszins ondersteunt. Ik durf evenwel dit niet als eene bepaalde stelling aannemen, maar in elk geval zal het hoogst wenschelijk zijn, om eenen posthouder te Nangamessie te plaatsen. Door dezen maatregel zal de verkeerde invloed der Endenezen ophouden en zal ook de handel in menschen kunnen worden bedwongen, terwijl de handelingen van genoemden arabier kunnen worden nagegaan. Voor het tegenwoordige is daaraan niet te denken. De handel in menschen wordt ongetwijfeld nog op eene groote schaal gedreven. De tuchtiging, die de Endenezen in 1838 hebben ondergaan ter zake van zeeroof en slavenhandel, schijnt volgens de mededeeling van Sjarief Abdoel-Rachman niet lang bij hen in geheugen te zijn gebleven, want niettegenstaande in 1839 een contract is gemaakt met den radja en andere inlandsche grooten te Endee, heeft zich kort daarna weder een gedeelte der Endenesche bevolking aan slavenhandel schuldig gemaakt, maar hij voegde daarbij dat het diegenen hoofdzakelijk waren, welke zich op Soemba gevestigd hebben en door enkele personen van Endee worden ondersteund. Wanneer ik in verband breng de expeditie der praauwen van Endee, die wij te Kapoendoe aantroffen en vernield hebben, dan komt mij het vlugten van honderden van menschen, het vervoeren hunner goederen en eene wapening van veel volk bij onze komst te Endee op onze reis naar Soemba verklaarbaar voor. De bedoelde praauwen waren toen van Endee vertrokken, men dacht zeker dat de komst van het stoomschip „Het Loo" een gevolg daarvan was. Ook de vrees, die door de hoofden werd aan den dag gelegd,

en het aanhoudend vragen of wij al te Soemba waren geweest en of daar een Europeaan als posthouder geplaatst zoude worden, maken het thans duidelijk, dat te Endee ongeoorloofde praktijken plaats hebben en dat de slavenhandel voorzeker niet is afgeschaft. Ook op deze plaats zal het aanzijn van eenen posthouder eene zeer wenschelijke zaak zijn.

Nadat wij te Nangamessie de zaken hadden afgedaan, zijn wij op den 20 dezer gestoomd naar Kadoemboe, met het doel eene vertooning te maken, en zoo mogelijk eenige inlichtingen te verkrijgen omtrent de vestiging aldaar der Endenezen en de 20 gevangen en tot slaven gemaakte menschen, die door Lawatto van Kapoendoe naar die negorij waren vervoerd. Men deelde mij mede, dat de kampong der Endenezen bestond uit 10 of 12 woningen en dat die niet meer dan 2 à 3 palen ver van het strand verwijderd was. De radja's van Kadoemboe en Seba toonden zich genegen een onderzoek in te stellen en zoo mogelijk Lawatto op te vatten en hem met de geroofde menschen aan mij uit te leveren. Zij rukten met eene voldoende magt op, doch zij vonden de landstreek en 2 praauwen, die in eene rivier lagen, verlaten. De Endenezen waren zeker verder landwaarts ingetrokken, terwijl volgens geruchten Etto met de bemanningen der vernielde praauwen zich bij hen had aangesloten. Men heeft van eene vervolging voor dat oogenblik afgezien, vermits het stoomschip »Het Loo" niet langer aldaar konde blijven. Het is mij nog gebleken dat de bevolking van Savoe met de soembanezen in eene zeer goede verstandhouding verkeert. De radja van Seba gaf mij zijnen wensch te kennen om te Kadoembo, waar het land eene buitengewone geschikte gelegenheid aanbiedt voor den landbouw, een vierhonderdtal Savonezen over te brengen, eensdeels om daar een beter middel van bestaan te vinden, en anderdeels om de Endenezen te kunnen beteugelen. De radja van Kadoemboe heeft ditzelfde verzoek gedaan, vermits hij en zijne bevolking de Savonezen zeer zijn toegedaan. Ik heb aan dat voornemen volkomen mijne goedkeuring gehecht, omdat ik er veel goeds van tegemoet zie."

Bij het Gouvernements besluit van 26 October 1860 n°. 9 werden de handelingen van den resident en het door hem gesloten contract goedgekeurd en werd hem tevens medegedeeld, dat zoolang niet werd overgegaan tot de vestiging van een post op Soemba en de aanstelling van een Nederlandschen gezaghebber aldaar, waartoe de Regeering blijkens Haar besluit van 25 Juni 1860 n°. 28 niet wenschte over te gaan, Zij het wenschelijk achtte om den Sjarief, niettegenstaande hetgeen over hem was gerapporteerd, op Soemba te behouden, vermits de aanraking met de radja's en bevolking van dat eiland door zijne tusschenkomst gemakkelijker zou zijn dan wanneer bij periodieke bezoeken van onze stoomschepen en ambtenaren rechtstreeks daarnaar moest worden gestreefd.

Het contract komt hierachter voor als bijlage B. Het is ook opgenomen onder de Bijlagen van het verslag der handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, zitting 1861/62, blz. 787, LXVI n°. 9.

Aan het denkbeeld om Savoneezen naar Soemba te laten verhuizen werd spoedig uitvoering gegeven. In de laatste dagen van Juli 1860 vertrokken er 400 onder den radja van Seba, Ama Dima Talok, en den radja moeda van Seba, Ama Nia Djawa, naar Kadoemboe. Bij hun aankomst deelde de radja van Kadoemboe hun mede dat dadelijk na het vertrek van den resident de Sjarief en de radja's moeda van Endee Lawato en Etto hem vergoeding waren komen vragen voor de te Kapoendoe vernielde 10 prauwen, omdat hij den resident met de toedracht der zaken aldaar had bekend gemaakt. Daar zij dreigden Kadoemboe anders te zullen verwoesten, werd de vergoeding door hem betaald.

Den vierden dag na hun aankomst te Kadoemboe trokken de Savonezen met hun radja Ama Dima Talok en hun radja moeda Ama Nia Djawa naar de woningen van Lawato en Etto. Zij vonden daar alles gewapend en kanonnen, die zij daar hadden, geladen. De Savoneezen gingen in de versterking der Endeneezen, ten einde eene verzoening tusschen hen

en den radja van Kadoemboe tot stand te brengen en de aan dezen afgedwongen goederen te doen teruggeven, waartoe zij niet genegen waren. Van woorden kwam het tot daden, doordien de Endeneezen op de Savoneezen schoten, waarvan er een gedood werd. Hierop ontstond een hevig gevecht, waarbij Etto en drie zijner volgelingen werden gedood, de huizen der Endeneezen door de Savoneezen werden verbrand en de benteng door hen geslecht werd. De Endeneezen vluchtten daarop naar Patawang, de plaats van vestiging van eenige Soembaneezen, wier hoofdman, de schoonvader van den gedooden Etto, tegen den radja van Mëlolo in verzet was. Gezamenlijk met deze Soembaneezen deden een paar dagen daarna de Endeneezen een aanval op de Savoneezen. Toen het bleek dat deze hen te sterk waren, zonden de Endeneezen een prauw naar Endee om hulp te halen. Den 29sten Augustus 1860 kwamen van daar de radja's moeda Kewedi, Oemboe Apa en Madalangir met hun volk in 10 prauwen te Kadoemboe aan benevens een schip van arabieren, dat door den Sjarief voor dat doel van Waaingapoe naar Endee was gezonden. Ama Nia Djawa werd door zijn oom, den radja van Kambeera, gewaarschuwd, dat Endeneezen in grooten getale in aantocht waren. Bevreesd voor die groote macht waren de Savoneezen van Kadoemboe weggezeild naar Mëlolo. Halverwege werd het vaartuig van den radja van Seba met twee andere prauwen door tegenwind naar Kadoemboe teruggedreven, waar zij door de 10 Endeneesche prauwen werden aangevallen en vluchten moesten. Door tegenwind dreven zij af naar Soembawa. Ama Nia Djawa, die Mëlolo had bereikt, kreeg aldaar bericht van het ongeluk zijnen vorst overkomen en trok daarop dadelijk over land naar Kadoembo. Hier ontbrandde een heftige strijd tusschen de Endenezen en Savoneezen. Deze laatsten werden eerst tot voorbij Patawang teruggedreven, maar daar hielden zij stand en deden vele Endenezen sneuvelen, die daarop naar Patawang de vlucht namen, terwijl de Savoneezen naar Mëlolo doorgingen. Gedurende de geheele maand September hadden de Savoneezen, gesteund door den radja van Mëlolo, aanvallen

te verduren van de Endeneezen, geholpen door de Soembaneezen van Patawang. In grooten getale trokken eindelijk de Soembaneezen van Malolo en de Savoneezen naar Patawang op, welke plaats na een hardnekkigen strijd van drie dagen door hen werd ingenomen. De bevolking van Patawang bleef sedert voor goed onder den radja van Mëlolo en de Endeneezen vluchtten naar den Sjarief te Waaingapoe.

Na afloop van dezen strijd keerden de Savoneezen grootendeels naar Savoe terug. In Januari 1861 werd de resident van Timor met het gebeurde in kennis gesteld door een schriftelijk relaas van Ama Nia Djawa 1), waaraan wij het vorenstaande ontleend hebben. Bij missive van 3 Januari 1851 n°. 5 bood de resident dit relaas der Regeering aan, en berichtte daarbij tevens dat het volgens een door den posthouder van Savoe A. Rozet bij de van Soemba teruggekeerde Savoneezen ingesteld onderzoek overeenkomstig de waarheid was en dat hem verder nog door Ama Nia Djawa was medegedeeld dat de radja van Mëlolo beducht was, dat de Sjarief een grootere macht van Endee zou laten komen om hem te beoorlogen, dat de radja van Kadoemboe naar de bergen was gevlucht, omdat de Endeneezen na het vertrek der Savoneezen zijne kampongs vernield hadden, dat de Sjarief van zijn invloed een verkeerd gebruik maakte en niet alleen op Soemba maar ook op Endee een onbeperkt gezag voerde en Soemba scheen te beschouwen als een leenroerig rijk van Endee en aldaar de grootste willekeur beging, dat de radja's op Soemba den Sjarief en alle Endeneezen zouden haten, maar uit vrees voor hunne vuurwapens zich niet tegen hen durfden verzetten, terwijl de Endeneezen, met wie de Savoneezen hadden gestreden, Berg-endeneezen waren onder aanvoering van bewoners van de baai van Endee, die, door huwelijk aanverwant, onderworpen en gehecht aan den Sjarief waren.

1) Aan Ama Nia Djawa werd later ter waardeering zijner op Soemba bewezen diensten door de Regeering een zilveren presenteerblad, voorzien van het Nederlandsche wapen en eene toepasselijke inscriptie, geschonken.

De resident verzocht ten slotte een stoomschip te zijner beschikking te stellen, ten einde zich naar Endee en Soemba te kunnen begeven om een onderzoek in te stellen naar de handelingen van den Sjarief en hem zoo noodig van Soemba te verwijderen.

Het onderzoek had plaats per Z. M. stoomschip »Vice-admiraal Koopman" en de resident bracht daarover rapport uit bij missive van 22 April 1861 n°. 317. De Sjarief, die zooals nog zoo dikwijls daarna ongetwijfeld in deze het »limpar batoe semboeni tangan" had toegepast, wist zich vrij te praten bij den resident en alle schuld op de Endeneezen te gooien. Van zijne verwijdering kwam niets, ook omdat Ama Nia Djawa verzocht dit niet te doen, uit vrees dat de 4 broers, die de Sjarief nog op Soemba had, zich dan ongetwijfeld op de Savoneezen zouden wreken. Te Kadoemboe kon de resident niet in aanraking komen met den radja van dat landschap, maar wel verscheen aldaar de radja van Mëlolo, Ama Nia Djawa's zwager, om zijne onderwerping en gehechtheid aan het Gouvernement te betoonen en zijn dank te betuigen voor de hulp om de schadelijke Endeneezen van Soemba te verdrijven. Uit een bij dezen radja ingesteld onderzoek bleek, dat zijn grootste grief tegen den Sjarief was, dat hij een uitvoerrecht van *f* 3 per paard hief, hetwelk deze beweerde te heffen met toestemming van vroegere residenten. Daar de resident van oordeel was, dat ten gevolge van de gesloten contracten het heffen van dit recht alleen aan de radja's toekwam, gaf hij schriftelijke bewijzen af aan de radja's van Mëlolo, Kambeera en Taaimanoe, dat zij alleen en niemand anders dit recht mochten uitoefenen.

De resident bracht den Sjarief bij het afscheid nog eens onder het oog dat hij in zijn eigen belang te zorgen had, dat zich geen Endeneezen meer op Soemba vestigden met het doel om kwaad te doen en kreeg van hem de verzekering dat daarvoor geen vrees meer behoefde te bestaan, want dat het omkomen van den radja moeda Etto, het zwaar verwonden van den radja moeda Lawato en het dooden van een 40-

tal Endeneezen hen had afgeschrikt om immer weder op Soemba kwaad te komen doen. In het vervolg dezer aanteekeningen zullen wij zien, dat de Endeneesche vliegen zoo gemakkelijk niet afhielden van de Soembaneesche taart.

Bij missive van 7 Juni 1861 n°. 616 deelde de resident van Timor mede, dat de radja van Mĕlolo om een stok met *gouden* knop, voorzien van het nederlandsche wapen, had doen vragen en, hoewel aan de andere radja's in 1845 door den commissaris SLUIJTER slechts stokken met *zilveren* knoppen waren gegeven, ondersteunde de resident het verzoek, omdat de radja van Mĕlolo de eerste en machtigste regent was van het geheele eiland en vroeg hij tevens machtiging om met genoemden radja, en bij voorkomende gelegenheid ook met andere radja's, een contract te sluiten. Bij Gouvernementsbesluit van 13 October 1861 n°. 10 werd hierop eene conforme beschikking genomen.

Intusschen verliet de resident BROCX de residentie Timor en trad J. ESSER op als waarnemend resident van dit gewest. Aan hem danken wij den interessanten brief over Soemba dd. 30 September 1862 n°. 953, waarvan wij wegens den belangrijken en gevolgrijken inhoud een gedeelte hieronder doen volgen.

»Ingevolge het besluit van 13 October 1861 n°. 10 had ik bij mijn bezoek op Soemba den radja van Mĕlolo den gouden rottingknop moeten uitreiken. Hij is echter niet spoedig genoeg verschenen te Waaingapoe om dit te kunnen doen en ik verheug er mij over, omdat het mij wenschelijk voorkomt een nauwkeuriger onderzoek vooraf te laten gaan. Immers de radja's van Kambeerā en Taaimanoe beweren, dat Melolo niets grooter is dan een ander en dan zij, terwijl Kambeera beweert dat hem ook een gouden knop beloofd is. Wellicht is het toezeggen van die bijzondere onderscheiding een gevolg van verkeerde inlichting, gegeven door de onderhandelaars A. ROZET en Ama Nia Djawa, die te zamen één lijn trekken in de zaken van Soemba, terwijl Ama Nia Djawa is zwager van den radja van Mĕlolo en neef van dien van

Kambeera, waarom hij erop aandringt om beiden gouden rottingknoppen te geven. Ik heb die beide onderhandelaars afgevraagd of de radja's en onderregenten de contracten hebben begrepen, en zij hebben betuigd, dat de contracten en de daarin aangehaalde koninklijke besluiten zijn voorgelezen in de maleische taal en overgezet in de Soembasche, doch dat de radja's er niets van begrepen en op alles maar ja hebben gezegd. Trouwens, aan deze onderhandelaars artikel voor artikel uitleggende, bleek mij, dat zij er ook niets van hadden begrepen en bij vele artikelen uitriepen, dat de radja's daaraan onmogelijk konden voldoen. Ik geloof, dat het met de waardigheid van het Gouvernement strijdt om op deze wijze contracten aan te gaan en dat er geen geschikter middel is om het heilig karakter, 't welk een overeenkomst met de regeering in de oogen van inlanders moet hebben, te vernietigen. Mijne bedenkingen tegen deze contracten, zooals ze gesteld zijn, heb ik samengevat in nevensgaande nota 1), waaruit de ongerijmdheid althans van een der hoofdzaken, onderwerping aan en verstandhouding met het nederlandsch gezag te Koepang, naar ik vertrouw, duidelijk blijkt. Ik vestig daarop eerbiedig de aandacht, omdat deze contracten aan de Staten-Generaal kunnen worden aangeboden 2) en dus wel vrij mogen zijn van grove fouten en opdat de Regeering de vermoedelijke en mogelijke gevolgen der contracten kunne overwegen alvorens dezelve worden gesloten. Komen ze tot stand dan zal de tusschenkomst van het bestuur in de soembasche zaken meer dan tot dusver worden vereischt en daarvan zal onvermijdelijk het gevolg moeten zijn de plaatsing van een posthouder of gezaghebber op dat eiland en het verbeteren der communicatie met Koepang,

---

1) De inhoud van deze nota, artikelsgewijs kritiek gevende op het contract Broex, is bij dat contract (bijlage B) zelf opgenomen. Essen publiceerde die critiek reeds onder den titel Aanteekeningen over Soemba in het Tijdschrift van Nederlandsch-Indië 1877, deel 2, blz. 161.

2) Het contract Broex is aan de Staten-Generaal medegedeeld en komt voor onder de Bijlagen van het verslag der handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, zitting 1861/62, blz. 787, LXVI no. 9.

welke per kruisboot niet te onderhouden is. Daarbij zal het echter niet blijven. De residentie Timor wordt van lieverlede te groot en zal hoogstbezwaarlijk van uit het zeer afgelegene Koepang met het beschikbare personeel en de beschikbare middelen niet te besturen zijn, wanneer de resident zich nog zal moeten inlaten met ruim een vijftigtal radja's meer, radja's die op Soemba weldra zullen blijken niet tot de meest handelbare der residentie te behooren, in wier gebied moord, roof en slavenhandel aan de orde van den dag zijn. Ik twijfel zeer of de Regeering op de consequentiën van deze uitbreiding van bemoeiingen is indachtig gemaakt; vruchteloos poogt men die te ontwijken door vast te houden dat de radja's het zelfbestuur hunner landen behouden; zoodra zij kans zien den resident in hunne onophoudelijke intrigues te mengen, laten zij het niet na en komen gedurig met allerlei klachten en geschillen tot hem 1). Het Gouvernement wil meen ik met het oog op europeesche natiën contracten sluiten en dit schijnt de hoofdzaak, maar ik geloof daarom niet dat het de bedoeling kan zijn om overeenkomsten in den blinde aan te gaan zonder dat men zich vooraf eenige rekenschap geve van de gevolgen, welke daaruit voor de betrokken eilanden zullen voortvloeien en van de meerdere uitgaven enz. waartoe die overeenkomsten van lieverlede moeten brengen.

Naar mijn inzien zijn echter de tot dusver goedgekeurde contracten werkelijk in vele opzichten in den blinde tot stand gebracht. Daarbij is de fout begaan van de personen met wie die contracten zijn gesloten in den regel niet te betitelen met hun waren titel, maar ze dien van radja en fettor te geven en den maleischen tekst in te richten alsof de contracteerende partijen gelijk staan, hetgeen onwaar is en geheel in strijd met de overtuiging en het gevoel der be-

1) Dit is nu nog zoo en draait meestal neer op hulpaanvragen der enkele kustradja's, waarmede eens in het jaar of eens in de twee jaren de resident van Timor in aanraking komt, tegen de bergbewoners, die de paarden der kustradja's stelen.

trokkenen. Hoofden van volksstammen, van districten, wellicht zelfs van kampongs, zijn daardoor op eene lijn gesteld met den Koning van Nederland of met het Gouvernement van Nederlandsch-Indië en behandeld alsof zij alleenheerschers waren. Daarvoor zijn vermoedelijk rechten verondersteld en rechten voorbijgezien, uit onbekendheid met den waren staat van zaken, waaruit zeer gewichtige gevolgen zijn voortgevloeid of kunnen voortvloeien. Ik zal daarvan maar één voorbeeld noemen.

De regenten van Savoe heeten eigenlijk *doe-ai* of *ou-ai*. Elke stam of familie had twee zulke *doe-ai*, waarvan de eene in eenigzins ondergeschikte, mij nog niet geheel duidelijke verhouding stond tot den ander, evenwel met bepaalde rechten. Daarom is ervan gemaakt *radja* en *fettor*, waarvoor de Savoneezen geen woorden hadden en die zij nu noemen *moné-padji*, letterlijk man die de vlag voert of vlaggeman, en *moné-wettor* of fettorman. *Douai* beteekent *heer*. De *dou-ai* hadden oorspronkelijk geen recht iets uit te voeren zonder den *dou-ai kapoe-ch*, letterlijk boom of oorsprong van *dou-ai*. Vraagt men de bevolking dan zegt deze, dat de *dou-ai kapoe-ch* is de *toean tanah*, tevens priester, en dat deze oorspronkelijk grooter macht heeft gehad dan de *dou-ai*. Onbewust heeft ons bestuur door den *dou-ai* te beschouwen als radja, met onbeperkte macht bekleed, aan dezen een overwicht gegeven. Zijn medebesturende *dou-ai*, thans fettor, is geworden of wordt meer en meer een nul in het cijfer der macht en de *dou-ai kapoe-ch* is geheel ten onder gebracht. Op het eiland Randjoewa bij Savoe bestaat eene dergelijke inrichting. De *dou-ai kapoe-ch*, nimmer erkend in zijn betrekking, rechten of invloed, heeft zich ook nimmer willen onderwerpen aan het Gouvernement en niet zonder bloedstorting, geweld en roof — waarbij de posthouder zijn voordeel niet vergat — is zijne beteekenis vernietigd. Dit laatste kan zeer nuttig zijn maar ook zeer schadelijk en vermoedelijk eerder schadelijk, omdat onder heidenen de bevolking er waarschijnlijk slecht bij vaart, wanneer de alleenheersching der vorsten wordt

bevorderd en zij daarin bovendien worden gesteund door de macht van het Gouvernement. De groote begeerte van vele radja's naar rottingknoppen en vlaggen doet veronderstellen, dat zij er althans zeer wel bij varen.

Op Soemba schijnt iets dergelijks te bestaan als op Savoe. De zoogenaamde vorsten daar heeten *maramba*, naar 't schijnt letterlijk »mijnheer". Er zijn twee maramba's in elk rijk of liever voor elken stam of familie; slechts één van dezen, die van Manjili is door ons tot fettor gemaakt. In ieder rijk is bovendien een *ratoe*, beteekenende vader. De *ratoe* schijnt de priester te zijn, profeet en offeraar en wordt *toean tanah* genoemd. Het volk zegt dat hij groote macht heeft. Behalve de *ratoe's* zijn in elk rijk *ama bokoel's*. De ama bokoel is de uitvoerende macht, als 't ware de mantri van den vorst, tevens desnoodig woordvoerder. Geen maatregel van gewicht wordt door den maramba genomen zonder den tweeden maramba, den *ratoe*, en de ama bokoels te vergaderen. Is die raad het niet met hem eens, dan verzet dezelve zich niet uit eerbied, maar de zaak blijft zoolang onbeslist totdat men het eens wordt. De maramba behoudt daarbij schijnbaar het recht om zijn wil door te drijven, maar inderdaad doet hij niets van belang zonder dien raad.

De geslotene contracten zijn niet in dien raad verhandeld en dus volgens de Soembasche adat eigenlijk van geen kracht en 't is niet onmogelijk, dat zoodra de resident met het stoomschip vertrokken is, alleen de rottingknop en de vlag verhinderen, dat de zaak opnieuw in den raad verhandeld en afgekeurd wordt. Zekerheid bestaat echter ten aanzien van de verhouding van den *maramba*, den *ratoe* en den *ama-bokoel* bij mij hoegenaamd niet en zal ook wel niet verkregen worden zonder wetenschappelijke bestudeering van land, volk en taal."

Ten gevolge van dit advies werd bij Gouvernements besluit van 18 Januari 1863 nº. 29 den resident van Timor te kennen gegeven, dat de Regeering vooreerst afziet van het sluiten van verdere overeenkomsten met de hoofden van Soemba en dat

aan den radja van Melolo de rottingstok met gouden knop, voorzien van het Nederlandsche wapen, niet zou worden uitgereikt alvorens meer zekerheid zou zijn verkregen omtrent zijne verhouding tot de andere radja's.

Had de Regeering zich tot nu van elke inmenging in de zaken van Soemba kunnen onthouden, handelingen der Soembaneezen dwongen Haar zich in een andere richting te gaan bewegen.

In de maanden April en Mei 1863 strandden aan de kusten van Soemba een Amerikaansche walvischvaarder en zeven paardenschepen van Java. Het Amerikaansche schip verongelukte nabij de kust van Mĕnjielie. De bemanning ging in de booten naar Java uit vrees van te worden gedood door de in grooten getale opkomende inboorlingen, die daarop het schip plunderden en verbranden om het koperwerk machtig te worden. Van de paardenschepen strandden er twee aan de kust van Taaimanoe, welks radja ze liet plunderen en weigerde de gestolen goederen terug te geven, zeggende dat ze een geschenk der goden waren. Het derde paardenschip werd te Memboro op het strand geslagen en door den radja van Memboro, Dala, met tal zijner volgelingen geplunderd en verbrand. Het vierde paardenschip raakte te Waindee, ten westen van kaap Sasar, op het strand, maar werd niet geplunderd. Drie paardenschepen strandden te Kadoemboe. Wij moeten hieromtrent eenigszins uitvoeriger zijn, met het oog op de personen die erbij betrokken waren. Hier kwam Oemboe Toenggoe, radja van Leewa of Soedoe, zeggen dat niets van de schepen aan wal gebracht mocht worden alvorens een huisje was gemaakt om de goederen op te bergen. Hij verliet daarop de strandingplaats. Er werd een huisje gezet en daarin de aan de wal gebrachte goederen opgeborgen, terwijl tevens een paar kanonnen werden opgesteld om de Soembaneezen vrees in te boezemen. Den volgenden dag kwam hij weder kijken met een groot gevolg van gewapenden, maar ging ook nu weg zonder eenig kwaad te doen. Een dag later werden door de inboorlingen uit de buurt allerlei kleinig-

heden gestolen, wat ophield toen Oemboe Haumara, radja van Melolo, en de Sjarief arriveerden. De inboorlingen hielden zich toen schuil in de bosschen. Zoodra was echter de Sjarief niet naar Waaingāpoe teruggekeerd, of een algemeene plundering had plaats van een der gestrande schepen.

Over de handelingen der Soembaneezen werd door de beroofden bij Regeering hun beklag ingediend.

Bij het besluit van 16 Februari 1864 nº. 47 overwoog Zij daarom, dat de radja's van Mĕnjielie, Kadoemboe, Kambeera, Taaimanoe en Memboro, op wier gebied de geplunderde schepen gestrand waren, in de jaren 1845 en 1860 zich bij contract jegens de Nederlandsch-Indische Regeering verbonden, Haar oppergezag erkend en uitdrukkelijk beloofd hadden aan alle schipbreukelingen hulp te zullen verschaffen en zich van strandroof te onthouden; dat zij derhalve voor de door hen en hunne bevolking ten aanzien van het gebeurde met de gestrande schepen aansprakelijk behoorden te worden gesteld; dat de Regeering — nu belanghebbenden Haar kennis gegeven hadden van de aan hun schepen overkomen rampen en Hare hulp inriepen om de geroofde goederen terug te vorderen of een schadevergoeding deswege te bekomen — zich niet zal kunnen onthouden van eenige daad, waaruit blijkt dat Zij in de Nederlandsch-Indische bezittingen den handel van ingezetenen en vreemdelingen tegen de gewelddadige aanranding en den roof van de tot Haar gebied behoorende volken in bescherming neemt en de herhaling van strandroof op het eiland Soemba zooveel doenlijk tracht te voorkomen; dat het evenwel, vooreerst althans, niet wenschelijk voorkomt daartoe geweld te bezigen, aangezien de bevolking van Soemba niet aan het strand woont en binnen 's lands nog ieder oogenblik gereed is te verhuizen; dat door die omstandigheid de troepen, welke tot tuchtiging der bevolking derwaarts zouden moeten gaan, in dat bergachtig eiland aan groote vermoeienissen zouden worden blootgesteld, zonder eenige andere uitkomst dan dat een aantal inlanders gedood en gewond en eenige schamele hutten verbrand wierden; dat

daardoor ook de verhouding tot de hoofden en de bevolking bezwaarlijk verbeterd en aan den handel in paarden, die men zoo noodig heeft, een gevoelige slag zoude worden toegebracht; dat het beter voorkomt dit doel te bereiken door het eiland Soemba meer bereikbaar te maken voor de besturende ambtenaren van het Gouvernement; dat zulks zoude kunnen geschieden door den Resident van Timor te ontheffen van zijn bemoeienis met Soemba en die op den Gouverneur van Celebes en onderhoorigheden over te brengen, omdat Soemba van uit Makassar gemakkelijker te bereiken is en aldaar bovendien een niet onaanzienlijk maritiem station is, hetwelk te Koepang niet bestaat; dat het evenwel ter verkrijging van een blijvende uitkomst noodig zal zijn op Soemba een ambtenaar te vestigen. Op grond dezer overwegingen werd den Gouverneur van Celebes medegedeeld, dat het voornemen bestond om Soemba administratief onder zijn gouvernement te brengen met vermeerdering van de formatie van de controleurs voor dat gewest met één controleur, aanvankelijk een der 3de klasse, die tot de 1ste klasse zou kunnen opklimmen, en werd hij uitgenootigd om zich zoo mogelijk persoonlijk per oorlogschip naar Soemba te begeven, dan wel aan een zijner ambtenaren daartoe een opdracht te doen, ten einde zich met de hoofden op Soemba in aanraking te stellen, hun begrijpelijk te maken, dat het Gouvernement, hoewel Het grootmoedig genoeg is om over het gebeurde geen wraak te nemen, het evenwel noodig acht daar een ambtenaar te plaatsen, die waken kan dat dergelijke voorvallen niet meer gebeuren, en hun voorts te kennen te geven, dat zij voor den in 1863 gepleegden roof schadevergoeding zullen behooren te geven, waarvan de Regeering hun echter de betaling in paarden gemakkelijk zal maken; dat de geroofde goederen, die nog mochten aanwezig zijn, aan de Regeering zullen behooren te worden teruggegeven; dat, zoo zij zich niet goedwillig daaraan willen onderwerpen, het Gouvernement hun de kracht zijner wapenen zal doen gevoelen en hen met hulp ook van zijn bondgenooten zal beoorlogen, hetgeen

den ondergang van het land ten gevolge zal hebben, maar dat, zoo zij zich aan de bevelen van het Gouvernement onderwerpen, zij ook op bescherming tegen de Endeneezen kunnen rekenen.

De Gouverneur van Celebes belastte met de zending naar Soemba den assistent-resident ter beschikking J. A. Bakkers, een gewezen officier, die hem later opvolgde. Van zijne zending bracht hij een verslag 1) uit, gedagteekend Makassar 5 Juli 1864 n°. 44 I. Z, waaruit wij het volgende aanteekenen.

Bakkers begaf zich eerst naar Koepang en vond daar in zekeren Baliede, die eenige jaren op Soemba had gewoond en met vele radja's en grooten van dat land bekend was, een vertrouwbaar tolk, waardoor hij niet afhankelijk was van Ama Nia Djawa, radja van Seba (Savoe) en van den Sjarief, van wiens diensten hij echter bij de besprekingen met de hoofden mede gebruik maakte.

Bakkers was de eerste ambtenaar, die een reis van Waaingăpoe naar Mĕlŏlŏ en Rendee over land maakte en ook later Memboro van uit Palamedo over land bezocht. Hij was daardoor in staat uit eigen aanschouwing een oordeel te vellen en wist in de veertien dagen, welke hij op Soemba doorbracht, de radja's van Melolo, Rendee, Taaimanae, Soedoe, Kambeera en Memboro te bewegen aan te nemen bepaalde hoeveelheden paarden als boete te leveren.

Evenals vroeger door Esser was gedaan, wees ook Bakkers erop, dat de met de Soembaneesche vorsten gesloten contracten door hen in het geheel niet begrepen werden, omdat daarin artikelen voorkwamen, welke zelfs in het Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden, waar zij in de taal des lands waren geschreven, toch nog het verstand der meeste vorsten te boven gingen. Bakkers was tegen het denkbeeld om Soemba onder Celebes te brengen, hoofdzakelijk wegens het nauw verband dat tusschen Soemba en Endee bestaat,

1) De Regeering zond dit verslag aan het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, dat tot de opneming in zijn tijdschrift besloot. Aan dit voornemen is echter geen gevolg gegeven.

welk laatste landschap om verschillende redenen onder Timor moest worden gelaten. Zijn eindadvies luidde om al dadelijk door het plaatsen van een of meer ambtenaren, gesteund door een militaire bezetting van 75 bajonetten, tot het vestigen van een bestuur op Soemba over te gaan, om dat eiland direct onder ons gezag en beheer te brengen, om Soemba met Savoe, Larentoeka en Endee tot een assistent-residentie te vereenigen, waarvan de hoofdplaats op Soemba in de nabijheid van de baai van Nangamessi zou zijn, om landbouw, godsdienst en onderwijs te bevorderen en voor het eerste eenige Javanen, zoo geen vrije lieden dan eenige bannelingen, en voor het laatste twee à drie zendelingen op Soemba toe te laten.

De Gouverneur van Celebes (KROESEN) bood het verslag van BAKKERS der Regeering aan bij zijne missive van 7 Juli 1864 n°. 391 I. Z., waaruit wij eenige belangrijke passages zullen laten volgen.

»Het volk van Soemba en deszelfs hoofden zijn dom en onbeschaafd, maar goedaardig en zacht. Sedert 24 jaren woont daar een arabier Sjarief Abdoelrachman, die blijkbaar een grooten invloed op hoofden en volk heeft verkregen. Hij heeft die verkregen door zijne persoonlijke hoedanigheden, niet gesteund materieel door eenige gewapende macht 1) of moreel door het prestige aan zijnen landaard bij mohamedanen verbonden, want het volk van Soemba is nog heidensch en is dus even onverschillig jegens den volger van den koran als van het kruis. Die arabier woont en handelt en werkt daar veilig. Wat nu die man heeft kunnen doen en nog doet, moeten ook wij kunnen; hij wijst ons den weg, dien wij te volgen hebben. Ik zou, wanneer de beslissing aan mij stond, op Soemba plaatsen een energiek, kundig en zeer beschaafd ambtenaar, die ijver heeft tot het vervullen der taak, der moeielijke en onbeschrijfelijk onaangename taak, hem opgelegd. Gewapend met zijnen ijver, energie, kennis en beschaving

1) De gouverneur KROESEN zag hierbij over het hoofd dat de Sjarief in de Endeneezen wel degelijk over een gewapende macht beschikte.

moet die ambtenaar langzamerhand zijnen invloed en daardoor ons gezag uitbreiden; hij zal spoedig beter en meer volkomen kennis van land en volk verkrijgen dan waartoe wij tot nu toe in de mogelijkheid waren, en van zijne op grond dier kennis te doene rapporten zal het dan later moeten afhangen of en waar wij op Soemba meer ambtenaren behooren te plaatsen." Hierop volgden nog eenige beschouwingen over eene militaire bezetting, die de gouverneur zich verplicht achtte te ontraden. Hij voegde daaraan echter toe: »Maar in den beginne zijner vestiging heeft onze ambtenaar althans eenige personen bij zich noodig, zoowel tot bewaking van zijn en 's Gouvernements eigendommen, als tot het overbrengen van boodschappen, het verleenen van eenige bescherming tegen enkele kwaadwilligen enz. Daarvoor zou ik hem willen toevoegen een aantal van twaalf politiedienaren, allen bereden en gewapend met klewang en lans. Later kunnen die twaalf tot een minder getal teruggebracht worden. Als maatregel van voorzorg zou ik een twaalftal geweren met een voorraad scherpe patronen ter beschikking van den controleur willen stellen. Voorts zou ik hem willen toevoegen een europeeschen ambtenaar ter beschikking, die zich onder hem vormt en nu en dan door hem met eenige zending of commissie kan worden afgevaardigd. Een tolk is natuurlijk een onontbeerlijk persoon, evenals een klerk, die tevens met het innen der in- en uitgaande rechten kan worden belast, terwijl het voorts noodzakelijk voorkomt al dadelijk ter beschikking van den ambtenaar op Soemba te stellen 25 à 30 bannelingen, liefst Javanen, die de geschiktheid hebben om woningen te bouwen en onderricht in den landbouw te geven, vooral in het gebruik van ploeg en eg. Deze zijn onontbeerlijk, want aanvankelijk zal voor onzen ambtenaar aan alles gebrek zijn; hij zal geen woning vinden, deze zelf moeten daarstellen en in het land zal hij, althans in den eersten tijd, geen werklieden van hoe gering allooi ook vinden. Zijne bannelingen zullen hem tevens bij het doen van binnenlandsche reizen tot koelies dienen moeten."

De Gouverneur van Celebes deelde der Regeering nog mede, dat de assistent-resident BAKKERS na gepleegd overleg zijn opvatting geheel beaamde. Na verkregen machtiging van het Opperbestuur werden bij artikel 2 van het Gouvernements besluit van 10 Januari 1866 n°. 5 ten behoeve van Soemba, dat onder Timor bleef ressorteeren, in dienst gesteld één controleur de 2de klasse, die tot controleur der 1ste klasse zou kunnen opklimmen, één ambtenaar ter beschikking, die tot controleur 2de klasse zou kunnen opklimmen, één tolk en twaalf gewapende politiedienaren te paard. Met inbegrip van fondsen voor schrijfbehoeften bedroegen de uitgaven ƒ 770 's maands of ƒ 9240 's jaars.

De benoeming van die ambtenaren werd evenwel nog wat uitgesteld, omdat de Regeering wenschte, dat eerst de hangende moeilijkheden aangaande de levering der paarden, waarmede de vorengenoemde radja's waren beboet, zouden zijn opgelost.

Naar aanleiding toch van een bij artikel 3 van het Gouvernements besluit van 7 Juni 1865 n°. 1 aan den resident van Timor gedane opdracht om de op Soemba voor de levering van 1865 bijeengebrachte of nog bijeen te brengen paarden in ontvangst te nemen of te doen nemen en naar Soerabaja te zenden, was de resident COORENGEL in Juli 1865 per Gouvernements stoomer »Telegraaf" naar Soemba gegaan. Hij deelde als resultaat van zijn reis mede, dat de radja van Soedoe volstandig weigerde de toegezegde paarden te leveren, dat die van Rendee naar de resident vernam cynsbaar was aan dien van Melolo en derhalve voor de levering van Rendee ook Melolo behoorde te worden aangesproken, dat die van Melolo zijn ter zake der levering aangegane verplichting ontkende, dat die van Taaimanae 24 paarden had geleverd, waarvan er nog vier waren weggeloopen, dat de wijze waarop de resident door de vorsten van Soemba — en in het bijzonder door dien van Melolo — bij die gelegenheid was bejegend, zoo niet vijandig, dan toch in hooge mate oneerbiedig en zelfs grof was, dat de onbeduidendheid en machteloosheid

der vorstjes van Soemba hem de overtuiging hadden gegeven, dat de bloote vertooning van een geringe militaire macht dien vorstjes genoegzaam ontzag zou inboezemen, om hen tot de nakoming hunner verplichtingen te brengen; dat hij echter met het oog op de aanzienlijke uitgaven, welke uit zoodanigen maatregel zouden voortvloeien, en op den onaangenamen indruk, welke daardoor op gemelde vorstjes zoude worden achtergelaten, van oordeel was, dat het de voorkeur verdiende nogmaals een poging aan te wenden om de onderwerpelijke aangelegenheid op een andere wijze maar langs vredelievenden weg tot een goed eind te brengen, dat daartoe de Gouvernements stoomer »Telegraaf", die tijdelijk ter beschikking was geweest van den resident, wederom naar Soemba zou kunnen worden gedirigeerd, met schijnbaren last om aldaar bloot de vlag te vertoonen, doch met de geheime opdracht aan den gezaghebber van dat stoomschip, W. Huisman, om zich met de vorsten van Soemba in aanraking te stellen, met het doel om hen andermaal tot de nakoming hunner verplichtingen aan te manen door middel van den reeds genoemden tolk Balide. Mocht de Regeering hierin niet willen treden, zoo stelde de resident voor twee kompagniën infanterie naar Soemba te zenden, ten einde door vertoon — en zoo noodig — door kracht van wapenen, de radja's van Melolo, Soedoe en Memboro tot de nakoming hunner verplichtingen te brengen.

Een eigenaardig licht op de toenmalige toestanden valt door een mededeeling van den gezagvoerder van de »Telegraaf", Huisman, die later in opdracht van den resident van Timor Soemba bezocht, in een aan dezen gerichten brief van 17 Augustus 1866 n°. 89 1).

Omstreeks 1863 woonde in het Kambeerasche de Boeginees van Makassar Daing Padalih, een gezeten handelaar en concurrent van den Sjarief. Deze zou aan den radja van Lewa hebben beloofd 50 sovereins, 50 dukaten en kains benevens aandeel in den boedel van Daing Padalih, indien

1) Verhandeld bij het Gouvernements besluit van 16 Januari 1867 no. 6.

hij dezen liet vermoorden. Dit geschiedde door volk van Leewa. De Sjarief zou de boedel tot zich hebben genomen met de vrouw en dochter van den vermoorde. De vrouw liet hij trouwen met een zijner slaven. Den radja van Leewa betaalde hij niet, waarop deze hem lastig viel met aanmaningen en diefstallen. Om daarvan af te komen ontbood de Sjarief, nadat de »Telegraaf" in Juli 1865 met den resident Coorengel van Soemba was vertrokken, ± 400 man in 12 prauwen van Endee. Dezen, vereenigd met de slaven van den Sjarief, gingen — *op last van den resident heette het* — naar Leewa, waar alles vluchtte. Leewa werd in asch gelegd. De aanvoerder, niet tevreden met den te Leewa behaalden buit, viel op zijn terugmarsch naar Waaingāpoe het niets vermoedende Djeeriek aan, waarvan de bewoners eveneens de vlucht namen, hun bezittingen in handen der Endeneezen latende, die na plundering der negorij haar in brand staken.

Naar aanleiding van de beschouwingen van den resident Coorengel overwoog de Regeering, dat in de ontvangst en de bejegening, den resident van Timor bij de Soembasche vorsten te beurt gevallen, niet kon worden berust en het daarenboven, ter handhaving van het Nederlandsche gezag, plichtmatig was de voldoening van de gedane eischen en toezeggingen te vorderen, al ware zulks ook alleen wenschelijk met het oog op de aanleiding tot die vordering. Bij artikel 3 van het Gouvernements besluit van 10 Januari 1866 n°. 4 werd daarom den resident van Timor, die weder de beschikking kreeg over een stoomschip, opgedragen om zich daarmede andermaal naar Soemba te begeven, ten einde de vorsten van dat eiland opnieuw tot de nakoming hunner verplichtingen te bewegen en werd hij tevens aangeschreven om, indien hem blijken mocht dat de levering van het door den assistent-resident Bakkers indertijd bedongen aantal paarden voor de vorsten van Soemba te bezwarend was, alsdan met hen te onderhandelen in dien zin, dat de voldoening van de gevorderde schadevergoeding op een andere, betere

en meer binnen hun bereik liggende wijze verzekerd werd, dan door de reeds gemaakte regeling.

In Februari 1866 deed de resident COORENGEL de hem opgedragen reis.

De radja van Leewa liet zeggen, bevreesd te zijn bij den resident te komen, maar de paarden te Waaingapoe te zullen leveren na diens bezoek aan de andere plaatsen. De radja van Rendee beloofde de paarden te zullen leveren na het oogsten van de te velde staande mais, omdat het terrein door de aanhoudende slagregens te glad was om paarden te vangen. Ook de radja van Mĕlolo beloofde tegen dienzelfden tijd de paarden te zullen leveren, mits hij zeker was dat hij dan van de zaak af was. Hij had gevreesd, dat hij, eenmaal aan het geven gegaan, aan het geven had kunnen blijven. Denkelijk zal hierbij wel een herinnering hebben bestaan aan het tijdperk der Compagnie, toen blijkbaar geregeld slaven en slavinnen opgebracht moesten worden. Overigens werd de resident goed ontvangen.

Op de terugreis naar Waaingapoe werd Soedoe aangedaan. Het bleek, dat de radja was gevlucht naar het binnenland, met al de bewoners van zijn kampong. Te Waaingapoe kwam de radja van Taaimanoe een karbouw ten geschenke geven en beloven na den regentijd weer paarden te zullen leveren. Naar Memboro kon niet worden gegaan, omdat het stoomschip naar Java terugmoest.

De resident was van oordeel, dat in de paardenvergoeding geen vermindering behoefde te worden gebracht, wegens de duizenden paarden op het eiland aanwezig.

Daar hij voorzag, dat de radja van Leewa het kunstje van wegloopen naar het binnenland, telkenmale wanneer een oorlogschip kwam, zou uithalen en dat dit wel eens aanstekelijk kon werken op de andere radja's, opperde hij het plan om zich van hem te doen meester maken wanneer hij te Waaingapoe kwam en hem dan naar Koepang te laten vervoeren.

Aan de radja's werd door den resident voorgehouden om dadelijk te Waaingapoe kennis te geven van het verongeluk-

ken van een stoomschip en dat zij, hulp verleenende, hulp- en bergloon zouden krijgen.

De Regeering deelde den resident aangaande zijn plan ten aanzien van den radja van Leewa mede bij besluit van 9 Juni 1866 nº. 3, dat Zij de wijze, waarop hij zich voorstelde zich van dien radja meester te maken, niet aanbevelenswaardig vond en dat Zij, alhoewel het geheel aan zijn beleid overlatende om den radja van Leewa tot onderwerping aan zijn bevelen te verplichten, verlangde dat daartoe geen middelen zouden worden gebezigd, die ook slechts in het minst den schijn van deloyaliteit op de handelingen van het Nederlandsch-Indische Gouvernement zouden kunnen werpen.

De verdere bemoeiing met de inning van de paardenboete werd overgelaten aan het beleid van den reeds genoemden gezagvoerder van »De Telegraaf", W. Huisman, en van den meergenoemden Ama Nia Djawa, die intusschen radja van Seba (Savoe) was geworden. Door hun verstandig optreden betaalden de radja's van Mĕlolo en Rendee de door hen verschuldigde paardenboete geheel en bracht Taaimanoe het tot bijna de geheele levering der verschuldigde paarden. Aan Ama Nia Djawa werd als bewijs van erkentelijkheid der Regeering, aan wie hij een expeditie had uitgespaard, een gouden medaille met juweelen, hangende aan een gouden ketting, alles ter waarde van ongeveer *f* 2000, ten geschenke gegeven. Doordien hij overleed vóór de uitreiking kon plaats hebben, werd het geschenk aan zijn geslacht, in den persoon van zijn zoon Ama Doko Djawa, gegeven.

Oemboe Toenggoe, radja van Leewa, heeft nooit de paardenboete betaald.

In de rapporten van den heer Huisman, die tot tweemalen toe vrij langdurig op Soemba verbleef en buiten de aanwezigheid van den Sjarief gesprekken had met Soembaneesche radja's en mannen uit het volk, komen zeer belangrijke mededeelingen voor.

Het blijkt daaruit o.a. dat de Sjarief de achtereenvolgende residenten van Timor, die Soemba bezochten, met open oogen

heeft bedrogen. Men vindt in de rapporten van HUISMAN dan ook aangeteekend, dat de radja's van Soemba er hun verwondering over hadden geuit, dat de Sjarief, die voor den vertegenwoordiger van den resident van Timor op Soemba doorging, juist alles deed, hetgeen door den resident aan hen, radja's, werd verboden, als: oorlogvoeren, slavenrooven, slavenuitvoeren enz.

De voorloopige verkenningen van HUISMAN en de bijdrage van VAN DEN DUNGEN GRONOVIUS moeten van groote waarde zijn geweest voor de beide eerste bestuursambtenaren op Soemba. Zij waren de controleur der 2e klasse S. ROOS en de ambtenaar ter beschikking H. VAN HEUCKELUM.

BIJLAGE A.

DAGREGISTER DER HANDELINGEN EN VERRICHTINGEN VAN CORNELIS SLUIJTER, RESIDENT VAN TIMOR, GEHOUDEN IN ZIJNE HOEDANIGHEID ALS COMMISSARIS VOOR SUMBA, VAN 29 MAART TOT EN MET 26 MEI 1854.

29 Maart. Geëmbarkeerd aan boord van en vertrokken met Z. M. schoener »Egmond", gecommandeerd door den luitenant ter zee 1ste klasse I. H. VAN MALDEGHEM, vergezeld door 's Gouvernements schoener »Doris", bij ziekte van den gezaghebber S. VAN SOEST gevoerd door den 1sten stuurman I. G. DUIJKERS, koers zettende naar het eiland Savo, ten einde de fetor van Seba Ama Wono, die gezamenlijk met den zich reeds te Sumba bevindenden Arabier Sjarief Abdoel-rachman als onderhandelaar en tolk moest dienen, af te halen.

Nog is aan boord van Z. M. schoener »Egmond" op verzoek van den commandant geëmbarkeerd den voor Savo aangenomen loods HERMANUS BESIE.

30 Maart. Ankerden op den middag voor het regentschap Seba op het eiland Savo. Des avonds kwam de fetor Ama Wono aan boord om zijne onderdanigheid te betuigen en nam den voorslag aan om den commissaris naar Sumba te vergezellen.

31 Maart. Legde een bezoek op Savo af en ontmoette aldaar met en benevens den posthouder ROZET de radja's en fetors van Timoe, Seba en Menia, ontvingen eenig levend vee ten geschenke, hetwelk door het zenden van wijn en sterke dranken werd vergoed.

1 April. Legden andermaal een bezoek op Savoe af, de radja's hiervoren vermeld ontmoetende, zijnde de radja's van Liai en Mesara nog niet aangekomen. De tegenwoordig zijnde

radja's beklaagden zich zeer over de geweldenarijen, die de Endeneezen op Soemba pleegden — verscheidene feitelijkheden opgevende, waarbij Savoneezen waren omgekomen —; noemden o. a. de personen van Hamij, anakoda van Endeh, als hoofdaanlegger dier wandaden en verzochten Gouvernements tusschenkomst in deze; wordende de Soembaneezen als lijdelijke personen afgeschilderd, die de wil der Endeneezen in het moorden en het slecht behandelen van het prauwvolk, hetwelk aldaar ten handel kwam, opvolgden 1).

Keerden aan boord van Z. M. »Egmond" terug, de radja moeda van Seba Ama Ribu als loods voor Soemba op verzoek van den commandant medenemende; terwijl de fetor Ama Wono zich aan boord van de »Doris" begaf om als tolk op Soemba te dienen, wordende deze laatste vergezeld door den fetor van Mĕnjielie Mangu van het eiland Soemba, die in het bezit van een hollandsche vlag was, door den heer Gronovius aan den radja van dat landschap geschonken, die dezelve echter niet langer als een teeken van onderwerping aan het Nederlandsch Gouvernement wilde behouden en om die reden door den fetor voornoemd geëigend was.

Ontvingen het bezoek van den nu aangekomen radja van Mesara, waarna het anker gelicht en de koers naar Soemba voortgezet werd.

2 April. In den morgenstond de kust van Soemba in het gezicht geloopen zijnde, werd door den commandant Van Maldeghem en de luitenants ter zee 2e klasse P. F. Uhlenbeck en Van der Bank van Z. M. »Egmond" de kust langs gevaren en in schets gebracht.

---

1) In de aanbiedings-missive van het dagregister teekent de commissaris aan, dat het hem later is voorgekomen dat de klacht der Savoneezen, alsof het verblijf der Endeneezen op Soemba nadeelig zou zijn, aan wangunst moet worden toegeschreven, daar de Endenees alleen aan zijnen handel zijn invloed te danken heeft, terwijl de Savonees ook zonder eenige voordeelen aan te brengen den vreesachtigen Soembanees wellicht de wet zou willen voorschrijven. De commissaris voegde er echter aan toe, dat het ontegensprekelijk waar is dat, ware Soemba door Savoneezen bewoond, spoedig iets beters van dat land te voorschijn zou komen.

3 April. Langs het land zeilende, werd, voor zoover de gebrekkige hulpmiddelen — daar men aan boord van geen tijdmeter voorzien was — toelieten, de kust met de meeste nauwkeurigheid opgenomen en de ligging der plaatsen, door den Savoneeschen loods radja moeda Ama Ribu opgenoemd, bepaald.

4 April. Liepen de baai van Nangamessie binnen en ankerden op kleinen afstand van het land. De op Timor Koepang woonachtigen en zich hier sedert twee jaren gevestigd hebbenden arabier Sjarief Abdoelrachman aan boord gekomen zijnde, werd tegen den volgenden morgen weer bescheiden om gezamenlijk met den fetor van Seba Ama Wono en den radja moeda Ama Riboe de geschiktste wijze te bepalen, ten einde de radja's van Soemba van de zich thans alhier bevindende commissie kennis te doen dragen.

5 April. Door de hierbovengenoemde personen verklaard zijnde dat de radja's, aan de noordkust van Soemba gelegen, de eenige waren waarmede men in onderhandeling kon komen, aangezien die van de zuidkust meer woest, onhandelbaar en in gedurigen twist met de bergbewoners en die der noordkust waren, werd aan Abdoelrachman, als met de taal de, inwoners bekend, opgedragen om de zich in de west bevindende radja's uit te noodigen op een bepaalden tijd, die op 21 April of met volle maan werd gesteld, herwaarts te komen hem voorloopig bekendmakende met den aard en de strekking der te openen onderhandelingen. Aan Ama Riboe werd een dergelijke zending om de oost van het eiland opgedragen, dewijl deze, niet met de Soembaneesche taal bekend zijnde, daartoe de zich aldaar gevestigd hebbende Savoneezen zou kunnen bezigen. Nog werd den fetor van Mĕnjielie verzocht zich weder naar zijn landstreek te begeven om zoo mogelijk den daar regeerenden jongen vorst, die zijnen afvalligen vader was opgevolgd, over te halen zich weder onder het gezag van het Nederlandsche Gouvernement te voegen.

7 April. In afwachting dat de radja's zich op den bepaalden tijd verzamelen zouden, het land eenigszins in oogen-

schouw willende nemen, begaven de commissaris en commandeerende officier van de »Egmond" zich aan wal. De supercargo van het Nederlandsche schip »L'achmadie", de heer BANON, die zich om eene lading paarden in te nemen aldaar bevond en zeer ziek was, deelde de bijzonderheid mede, dat op het oogenblik dat de »Egmond" en de »Doris" het anker in de baai hadden laten vallen, alle de Sumbanezen mannen, vrouwen en kinderen, die het benoodigde gras zoo voor dagelijksch voeder der paarden aan wal als voor provianddeering gedurende de reis aanbrachten, zich verwijderd en landwaarts in begeven hadden, zonder zich tot op heden weder te vertoonen. De reden daarvoor wenschende te weten, werd den Sjarief Abdoelrachman ontboden en deze wist daarvoor geen andere reden op te geven dan de vrees der inboorlingen, edoch dat hij zijn best zou doen om hen niet alleen moed in te boezemen, maar zelfs trachten zou om twee in de ommestreken wonende radja's, die op dat oogenblik te zijnent waren, te bewegen den volgenden dag aan strand te komen en den commissaris te ontmoeten, terwijl de gemeene man tot het voorzetten van hunnen handel in paarden en gras zou worden aangemoedigd.

8 April. Op den middag de Sjarief Abdoelrachman aan boord van de »Egmond" komende, bracht het bericht dat drie der hoofdradja's genegen waren den commissaris te ontmoeten en zich tot dat einde in de nabijheid bevonden. Vergezeld van den commandant VAN MALDEGHEM ongewapend aan wal gegaan zijnde, was de hoofdradja van Kambeera de eerste, die zich met een groot gevolg vertoonde, nog vele met lans en schild gewapende mannen op een kleinen afstand achterlatende; hij zelf droeg een scherp gewette gollok voor in de borst, had een korte sarong of kleedje aan en de lendenen sterk met linnen omwoeld, waarover nog eene door henzelfs vervaardigde lijn gewikkeld was, terwijl zijn hoofd met een stuk wit en rood linnen was omwonden. Het gemeene volk was bijna op dezelfde wijze gekleed en gewapend.

Na bijna een uur wachtens verschenen ook de grootradja's

van Tay Manoe en van Kapoendoe of Sassar met gevolg, op dezelfde wijze gekleed en gewapend zijnde. Deze drie hoofdradja's waren alle bejaarde mannen van een sterk aanzien en gestel, edoch veel vrees vertoonende. Over het algemeen schijnen de inboorlingen nog geen liefhebbers van sterken drank te zijn, daar vele de hun aangebodene arak met water gemengd weigerden. Den Sjarief werd opgedragen om deze inlandsche hoofden met het doel der zending van den commissaris en de inzichten van het Nederlandsch Gouvernement bekend te maken en vriendschap aan te bieden; een derzelve (de radja van Tay Manoe) merkte aan, dat hun land arm was en zij niets aan te bieden hadden, waarop de commissaris hem te verstaan deed geven, dat hij niet kwam om iets van hen te halen, maar integendeel geschenken bij zich had om hun te worden aangeboden, waarop zij voorloopig in de vriendschap van het Gouvernement genoegen namen, terwijl aan ieder hunner ten teeken dezer eerste kennismaking een tot dat einde medegebracht stukje roode zijde werd ter hand gesteld.

De nadere overeenkomst zou worden bepaald wanneer de van om de oost verwacht wordende radja's zouden zijn aangekomen.

De woningen of kampongs dezer bevolking alle landwaarts in gelegen zijnde, had deze ontmoeting plaats aan het strand in een door den heer Banon ten gerieve zijner ruilhandel opslagen loods. Het benoodigde voeder voor de paarden werd evenals te voren in overvloed aangebracht. Het hiervoren aangeteekende overwicht der zich alhier gevestigd hebbende Endeneezen bevestigde zich thans ten volle, daar zij met de landstaal bekend tegen de radja's van Soemba het hoogste woord voerden. Keerden na afloop dezer eerste ontmoeting naar boord terug.

Kort na den aankomst aldaar kwam de later gearriveerde ondergeschikte fetor van Kapoendoe, die een zeer oud man, echter nog gezond en sterk was, vergezeld van een der zonen van den radja van Tay Manoe, een bezoek aan boord van de »Egmond" brengen.

9 April. In den avond omstreeks 8 uur kwam de naar Kadoembo afgezondene Savoneesche radja moeda Ama Riboe aan boord van de »Egmond", het bericht brengende dat de radja van die landstreek zich niet naar Nanga Messie kon begeven, eensdeels om den verren afstand en ten andere omdat de grootradja van Mĕlolo hem al zijn paarden en vee had ontroofd en, bevreesd voor dien radja zijnde, de bescherming van het Gouvernement niet durfde inroepen, noch de Nederlandsche vlag aannemen; maar dat, wilde de commissaris te zijnent komen, een vlaggestok planten, de vlag hijschen, weder neerlaten en aan hem overgeven, hij dezelve met blijdschap zoude aannemen. Een zijner zoontjes was met Ama Riboe medegekomen. Uit gebrek aan paarden had deze zich niet naar Mĕlolo kunnen begeven; ook de fetor van Mĕnjielie had zijne reis naar Mĕnjielie om diezelfde reden niet kunnen voortzetten, waarom hij teruggekomen was ten einde zich op Nanga Messie bij een zijner betrekkingen van goede paarden te voorzien.

10 April. In den achtermiddag kwam de fetor van Mĕnjielie met het zoontje van den radja van Kadoembo aan boord van de »Egmond" kennis geven, dat hij, thans van betere paarden voorzien, den volgenden morgen naar Kadoembo wilde terugkeeren om van daar naar Mĕlolo en Mĕnjielie te gaan. Aan denzelve werd opgedragen om de radja's dier provinciën kennelijk te maken dat, daar de commissaris zich zelf naar Kadoembo zullende begeven, hij die vorsten daarvan verwittigen kon, ten einde voor hen gemakshalve aldaar eene bijeenkomst te houden.

12 April. De Sjarief ontboden zijnde, werd hem de mededeeling gedaan dat de radja's, om de oost van Nanga Messie gelegen, verzocht waren om bij de komst des commissaris te Kadoembe zich aldaar te verzamelen, terwijl zoo spoedig doenlijk de om de west woonachtige regenten alhier zouden worden ingewacht. Door genoemde Sjarief werd bericht dat de radja's van Kambera, Tay Manoe en Kapoendo of Sassar op de eerste uitnoodiging verschijnen zouden, terwijl van die van Palmedo

en het verder verwijderd liggende Monboro dagelijks het antwoord werd tegemoet gezien. Tevens werd aan den Sjariet de korte inhoud van het door den commissaris ontworpen contract medegedeeld, ten einde de radja's voorloopig daar mede bekend te kunnen maken, als mede met den aard en hoeveelheid der geschenken, welke het Gouvernement voor elk dier vorsten heeft bestemd.

18 April. Bij brief van den 17den werd door den Sjariet bericht, dat den vorigen dag zijne zendelingen van Palmedo en Monboro, vergezeld van vier menschen dier regentschappen, teruggekomen waren met het rapport, dat de in deze genoemde radja's niet naar Nanga Messie konden opkomen, uithoofde twee man, achtergelaten van den schoener »Princes Royal" om paarden op te koopen, zich te hunnent bevonden, waarop aan diezelfde zendelingen andermaal is opgedragen derwaarts te gaan en de hiervoren genoemde radja's nogmaals te verzoeken hunnen handel provisioneel te willen staken en zoo mogelijk binnen vier dagen den commissaris te Nanga Messie te komen ontmoeten, om welke reden dan ook de teekening van het contract tot den 22sten April is uitgesteld.

22 April. Heden de geschenken voor de contracteerende radja's in gereedheid gebracht en een vlaggestok aan den wal gebracht zijnde, waaraan gedurende de plechtigheid der teekening van het contract de Hollandsche vlag zou worden geheschen en waaronder de bijeenkomst moest plaats vinden, kwam de Sjarief berichten dat de radja's van Kapoendo, Palmedo en Monboro niet alleen niet gekomen waren, maar dat ook die van Kambera en Tay Manae op gisteren had laten verzoeken de teekening van het contract tot morgen uit te stellen, als wanneer zij beloofden met zekerheid te zullen verschijnen. De bijeenkomst werd alzoo tot morgen uitgesteld en den Sjarief verzocht zich in persoon bij de twee laatstgenoemde radja's te begeven, ten einde te informeeren wat de reden voor die vertraging was. Ontvingen in den avond het bericht dat de voorgenomen bijeenkomst alsnu zonder mankeeren op morgen-ochtend zou plaats hebben,

kunnende voor het gevraagde uitstel van gisteren geen reden worden opgegeven.

23 April. Tegen 12 ure op den middag kwam de Sjarief Abdoelrachman aan boord van de »Egmond" berichten dat de radja's van Kambeera, Tay Manoe, Kapoendo, Palmedo en Kanatta benevens de radja moeda Ngela Pecul Walie, hoofd van Nanga Messie, alsnu op een kleine afstand van laatstgenoemde plaats vereenigd waren en de komst des commissaris verbeidden, om de aan hen voor te leggen overeenkomst aan te hooren; ten gevolge van dien begaf zich de commissaris, vergezeld van den commandant der »Egmond", den luitenant ter zee 1e klasse UHLENBECK en den officier van gezondheid DAMANN, allen in tenu gekleed, naar den wal en vertoefden in de aan den heer BANON toebehoorende hut, de aankomst der vorengenoemde radja's afwachtende. Na een poosje wachtens dezelve verschenen en allen op de voor hen bestemde stoelen gezeten zijnde, werd hun op verzoek van den commissaris door den Sjarief in de Sumbaneesche taal de reden dezer bijeenkomst bekend gemaakt en afgevraagd of zij genegen waren om het door hunne voorouders in het jaar 1756 met de Compagnie gesloten contract te vernieuwen en het Nederlandsch-Indische Gouvernement als opperheer te erkennen. Zulks aangenomen zijnde, werd de lastbrief des commissaris voorgelezen en vertaald en hun den inhoud der overeenkomst, waarmede zij reeds voorloopig waren bekend gemaakt, nogmaals duidelijk in de Soembaneesche taal voorgehouden en na eenige onderlinge discussiën aangenomen; andermaal te kennen gevende dat hun land, arm zijnde, zij niets te geven hadden. Aan geen eed gewoon zijnde, werd bij monde door hen belooofd die overeenkomst te zullen opvolgen. De teekening van het contract onder het uitsteken der Nederlandsche vlag plaats gehad hebbende, werd dezelve op een van den wal gegeven sein van de »Egmond" er van de »Doris" met 21 soluutschoten begroet.

Alsnu werden de voor de radja's bestemde geschenken uitgegeven, dewelke zij met veel genoegen ontvingen. De

bijeenkomst afgeloopen zijnde, begaven zich de commissaris en officieren weder naar boord, waarna de radja's zich na verloop van een korten tijd insgelijks verwijderden.

De radja van Monboro niet opgekomen zijnde en de baai en rivier van Palmedo nog opgenomen moetende worden, werd de Sjarief uitgenoodigd met de »Egmond" den tocht derwaarts mede te willen doen, ten einde bij genoemden radja, die te Palmedo opnieuw zou worden ontboden of wel in zijn eigen regentschap zou worden bezocht, nogmaals zijne diensten te presteeren. Dat voorstel, door den Sjarief aangenomen zijnde, werd den dag van verstrek van Nanga Messie op 25 April bepaald. Gedurende het verblijf te Nanga Messie is de baai en de haven dier plaats door de officieren van de »Egmond" opgenomen en in kaart gebracht.

25 April. Lichten het anker en zeilden naar Palmedo. Arriveerden aldaar tegen 3 uur na den middag en zond den Sjarief naar den wal om den radja van Monboro te laten ontbieden. De »Doris", aan boord waarvan zich de fetor van Seba Ama Wono en die van Mĕnjielie Mangoe bevond, verzeilden naar Kadoembo om voor de komst des commissaris de radja's van dat gedeelte van het eiland op zijn komst voor te bereiden en zoo mogelijk op Kadoembo te verzamelen.

27 April. De zoon van den radja en mederegent van Monboro deze morgen aangekomen zijnde, werd hij door den Sjarief aan boord van de »Egmond" gebracht en na een kort verblijf bepaald dat de aanneming van het contract op morgen voor den middag te 11 ure in de tegenover de reede liggende kampong Lena zou plaats hebben.

28 April. Des morgens 9 uur kwam de Sjarief aan boord om den commissaris kennis te geven dat in den achtermiddag van gisteren de jonge radja, mederegent van Monboro en gevolg, in alle stilte zijn verblijf verlaten en zich weder huiswaarts begeven had, zonder dat men de reden daarvan kon bevroeden. Om nu door dat vertrek niet teleurgesteld te worden, werd den Sjarief opgedragen zelve naar Monboro

te gaan en den radja te verzoeken op Palmedo terug te komen om den radja ten minste aan te hooren, terwijl almede een zendeling naar den reeds tot het contract toegetreden radja van Palmedo, die nog niet was teruggekeerd en zich te Kanatta ophield, werd gezonden, met verzoek dat hij zich naar Lena zou begeven, ten einde den radja van Monboro omtrent het te sluiten contract te kunnen inlichten en de door dezen laatste opgevatte vrees te verdrijven.

29 April. Tegen 11 uur op den middag kwam de Sjarief rapporteeren dat de oude radja van Monboro thans zelf gekomen was om met den commissaris te onderhandelen en de handelingen zijns zoons zeer kwalijk genomen had. Terstond begaf zich de commissaris met den commandant van de »Egmond" naar den wal en ontmoette den hiervorengenoemden radja in den op een half uur van het strand gelegen kampong Lena ten huize van den djoeroebasa Landoekorang. Na eenige voorafspraak werd hem den inhoud van het contract duidelijk in de Soembaneesche taal te verstaan gegeven, hetwelk hij met alle bereidwilligheid aannam en onderteekende. Alsnu werd hem de Nederlandsche vlag, rotting met zilveren knop en verdere geschenken ter hand gesteld. Tevens werd aan den djoeroebasa en het hoofd van de kampong, beide van radja's afkomst, eenige mindere geschenken gegeven. Hetzelfde had plaats aan den jongen radja van Palmedo, die namens zijn vader een karbouw ten geschenke bracht. Naar boord van de »Egmond" teruggekeerd zijnde, werd het anker gelicht en zeilden naar Kadoembo.

In het passeeren der haven Nanga Messie werd de Sjariet afgezet, belovende om in vier of vijf dagen de commissaris over land te zullen volgen, om des noodig verder zijne diensten te verleenen.

2 Mei. Arriveerden in den achtermiddag te Kadoembo, alwaar de »Doris" reeds was aangekomen. De fetor Ama Wono bevond zich te Kadoembo, een uur van het strand verwijderd, aan wal en werd tegen morgen ontboden.

3 Mei. De fetor Ama Wono bracht het bericht dat de

fetor van Mĕnjielie, op zijn reis derwaarts de radja's van Mĕlolo en Patawang ontmoet hebbende, hem door eerstgenoemde geantwoord was dat als de commissaris met zijn vaartuig voor Mĕlolo wilde komen, hij hem zoude ontmoeten, en door den laatstgemelde dat als de grootradja van Mĕlolo tot het contract toetrad, hij zulks alsdan ook wilde doen. De radja van Mĕnjielie had zich naar Kambeera begeven en werd dagelijks terugverwacht. De fettor Ama Wono werd opgedragen zich andermaal naar Mĕlolo en Patawang te begeven, ten einde de radja's tot hunne komst te Kadoembo over te halen, dewijl de baai van eerstgenoemd regentschap bij deze winden te weinig zekerheid voor Gouvernements vaartuigen aanbood.

4 Mei. De radja van Mĕnjielie van Kambeera teruggekeerd zijnde en aan boord van de »Egmond" een visite afgelegd hebbende, werd bepaald dat de aanneming van het contract op morgen zou plaats vinden. Ontvingen van Ama Wono het bericht dat de radja van Kadoembo, na beloofd te hebben het contract te zullen aannemen, thans, het gevoelen zijner hoofden en bevolking ingewonnen hebbende, zich weigerachtig betoonde om met het Gouvernement te contracteeren. Andermaal werd een zendeling naar hem afgezonden om hem tot een samenkomst met den commissaris uit te noodigen.

5 Mei. Acht uur in den morgen begaf de commissaris zich aan wal, vergezeld van den commandant der »Egmond" en ontmoette aldaar den radja en fetor van Mĕnjielie; door vertolking van Ama Wono werd aan hem den inhoud van het contract medegedeeld, met bereidwilligheid door hen aangenomen. De radja verontschuldigde zich van niets hoegenaamd te kunnen aanbieden, als zijnde te ver van zijn regentschap verwijderd. Na het uitreiken der voor hen bestemde geschenken, keerden de commissaris en de commandant naar boord terug, om den afloop der zending naar Mĕlolo en Patawang af te wachten; zijnde den radja van Mĕnjilie verzocht om bij het passeeren der twee eerstgenoemde plaatsen, die radja's uit te noodigen zich bij den commissaris te willen vervoegen,

en, indien er bij hen eenige vrees bestond, dezelve alsdan uit den weg te ruimen.

Donderdag 8 Mei. Na verscheidene vruchtelooze pogingen om met den radja van Kadoembo in onderhandeling te komen, verscheen dezelve ingevolge zijne op den 6^{den} gedane beloften hedenmorgen aan strand. Dadelijk werd van de »Egmond" een sloep naar den wal gezonden, waarin zich de minderjarige radja van Mĕnjielie bevond, om hem namens den commissaris uit te noodigen aan boord te willen komen, waaraan hij onder die voorwaarde voldeed dat, zijn geheele gevolg, uit tien personen bestaande, waaronder eene savoneesche vrouw, nicht van den fettor Ama Wono, zou mogen medegaan. Dat verzoek ingewilligd zijnde, werd hij aan boord van de »Egmond" gebracht en door den commissaris ontvangen. Na eenige voorafspraak over zijne betoonde vrees, werd hem afgevraagd of hij genegen was om, evenals de overige radja's van Soemba, het eenmaal met de Compagnie gesloten contract te hernieuwen. Daarin toegestemd hebbende, werd hem hetzelve door den tolk in de Soembaneesche taal voorgehouden en uitgelegd, waarna hij het met zijne handteekening bekrachtigde. Overgegaan zijnde tot het uitreiken der geschenken, verzocht hij van het aannemen der Hollandsche vlag verschoond te mogen worden, eensdeels omdat de radja van Mĕlolo, waarvan hij afhankelijk scheen, dezelve nog niet had aangenomen, en ten andere omdat hij zich wel herinnerde dat tijdens de Compagnie aan den radja van Kadoembo een rotting, maar geen vlag was uitgereikt. Hij gaf tevens te kennen dat in vele jaren niets van de Compagnie vernomen was. Keerde aan wal terug.

9 Mei. Tegen den avond een der op 7 Mei andermaal naar Mĕlolo gezonden personen geretourneerd zijnde, bracht de tijding dat de radja dier provincie eindelijk had aangenomen om over drie dagen naar Kadoembo te zullen opkomen, ten einde met den commissaris te onderhandelen, zullende tegelijker tijd die van Petawang medebrengen, dat hij echter het voornemen had de hollandsche vlag niet aan

te nemen. De teruggekomene zendeling Ama Riboe, naar de reden der weigering gevraagd zijnde, gaf te kennen dat de radja's, die zulks weigerden, het uit eene bijgeloovige vrees deden, dat ook de radja van Mĕnjieli, die bij den radja van Mĕlolo was gepasseerd, omtrent het aannemen der vlag had gezegd dat hij dezelve maar had aangenomen, onverschillig of hij leven dan wel sterven zou.

13 Mei. Tegen den avond kwam de ter afhaling van den radja op Mĕlolo achtergebleven savoneesche zendeling van daar terug, het bericht brengende dat dezelve thans onder allerhande uitvluchten had verklaard den commissaris niet te kunnen ontmoeten, als zijnde hij bevreesd voor de vorderingen van het Gouvernement; dat hij tevens beschaamd en zeer ontevreden was dat de radja van Kadoembo, als zijn vasal zijnde, vóór hem het contract had aangenomen. Volgens het zeggen van den teruggekeerden zendeling, die vorst naar geen overredingen willende hooren, had hij Mĕlolo verlaten. Het mede niet opkomen van den radja van Patawang, was van die van Mĕlolo afhankelijk. Daar het te verwachten was dat de radja van Kadoembo van de overmacht van Mĕlolo zou te lijden hebben, zoo werd een zendeling met een brief aan den Sjarief Abdoelrachman naar Kambeera afgezonden, om hem uit te noodigen zich bij den commissaris te willen vervoegen, ten einde hem over de weigering van den radja van Mĕlolo te spreken en beschermende maatregelen ten opzichte van Kadoembo te beramen.

15 Mei. Tegen den middag de Sjarief te Kadoembo aangekomen zijnde, bracht hij het bericht vernomen te hebben dat de radja van Mĕlolo, indien andermaal bij hem werd aangedrongen om met den commissaris te moeten onderhandelen, het voornemen had zijn woonplaats te verlaten en met zijne bevolking landwaarts in te trekken. In deze gesteldheid van zaken het verder aandringen bij dien vorst als nadeelig voor deszelfs latere toetreding beschouwende, werd den Sjarief opgedragen om hetzij door middel van andere radja's dan wel door hem zelven die toetreding ter

geschikter tijd te willen bewerkstelligen. Tevens werd hem opgedragen bijaldien de radja van Kadoembo van dien van Mĕlolo mocht te lijden hebben, hem door de overige regenten te laten beschermen. De missie alzoo als afgeloopen beschouwende, werd den commandant der »Egmond" verzocht de terugreis naar Timor aan te nemen.

26 Mei. Te Koepang teruggekomen.

BIJLAGE B.

Het contract Brocx met de kritiek van Esser.

Artikel 1.

Tekst. De radja's van de rijken van:

Taaimanoe genaamd Ambu Gaba
Kambeera » » Tang
Kadamboe » » Siwa
Mĕnjieli » » Mangoe

op het eiland Soemba (Sandelhout), verklaren voor zich en hunne nakomelingen dat de rijken waarover zij het gezag voeren, een gedeelte uitmaken van Nederlandsch-Indië en gevolgelijk geplaatst zijn onder de opperheerschappij van Nederland.

Critiek Esser. Dit artikel en de onderteekening van het contract spreken alleen van radja's, terwijl in den aanhef van het contract wordt gezegd dat het gesloten is met de regenten en onderregenten van Soemba. In een paar andere artikelen wordt ook melding gemaakt van fettors, doch de radja's op Soemba hebben geen fettors. Den afschrijver naar de oorzaken dezer fouten gevraagd hebbende, zegt hij dat het contract is gecopieerd naar een ander, wat de rangen en titels betreft, oningevuld aan den resident medegegeven, waarna men later vergeten heeft hetzelve te verbeteren in verband met de omstandigheden op Soemba.

De titel van »radja" schijnt te moeten worden vervangen door dien van »maramba". De »maramba" alleen heeft de macht niet om te verklaren wat hij hier verklaart, hij moet daartoe toestemming hebben van den tweeden maramba, den Ratoe, en de Amabokols bezar, die in eene rijksvergadering de zaak eerst moeten overwegen, waarbij vele bijgeloovigheden te pas komen, zonder welke het contrakt in de oogen

van den Soembanees niet geheiligd is. De Europeaan alleen heeft het zoover gebragt, dat hij staatszaken kan afdoen buiten zijnen God. De heiden is nog zoover niet. In artikel 1 komt voor als vorst van Mĕnjieli Amboe Mangoe. Dat is echter de maramba niet, maar de eenige fettor van Soemba, eigenlijk tweede maramba, die geen regt hoegenaamd heeft dit contract aan te gaan. De eigenlijke vorst Amboe Dena Loekamara is reeds vijf jaren dood en Amboe Mangoe heeft maar geteekend, om aan het verlangen van den Grooten Heer te voldoen.

Artikel 2.

Tekst. Zij verbinden zich steeds met het Nederlandsch-Indisch Gouvernement vrede, vriend- en bondgenootschap te houden; vrienden van Nederland en vrienden van de vrienden Nederland mitsgaders desgevorderd met menschen, wapenen en vaartuigen hulp te verleenen tegen de vijanden van Nederland en van de vrienden van Nederland zooveel in van vermogen is.

Critiek Esser. Wapenen en vaartuigen kan geen vorst van Soemba leveren. Zooals de tekst luidt, zal de vorst ongewapende slaven (koelies) en een paar lansen geven. De bedoeling is, dat hij zal bijstaan met zijne voorvechters en gewapende mannen en bovendien koelies leveren. Dit kan duidelijk worden uitgedrukt. Vaartuigen zijn er op Soemba niet. De Soembanees is bang voor de zee en heeft zelfs geen schuitje om te visschen. Dit artikel vereischt eene bijvoeging; Soemba is bevolkt door een ras, dat zeer aan het onderscheid van standen gehecht is. Vorsten-kinderen mogen niet huwen beneden hunnen rang, buiten eenen zekeren stam; vandaar dat de meeste vorsten geparenteerd zijn. Deze kunnen zich volgens Soembasch gebruik onmogelijk verbinden, om gemeene zaak met het Gouvernement te maken, tegen een hunner bloedverwanten. Onzijdigheid is het hoogste wat het Gouvernement in zoodanig geval verlangen kan.

Artikel 3.

Tekst. Zij verbinden zich, den Resident te Koepang te erkennen als den vertegenwoordiger van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement en den Nederlandsch-Indischen ambtenaar in hun gebied geplaatst als den vertegenwoordiger van den Resident; en geen gezag uit te oefenen over Europeanen en daarmede gelijkstaande personen.

Zij erkennen dat alle Chineezen, Arabieren en andere vreemde Oosterlingen, ook Javanen en inboorlingen van de andere gedeelten van den Indischen Archipel zoowel als alle anderen op 's Gouvernements grondgebied met der woon gevestigde en niet aan hen onderhoorige eilanders onmiddellijke onderdanen zijn van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement en dat alle die Oosterlingen onderworpen zijn aan den regter, die daartoe door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement is aangewezen.

Regtsvorderingen tegen Europeanen en daarmede gelijkgestelde personen, worden beslist door de vertegenwoordigers van den Resident dan wel door de bevoegde regtbank voor welke zij moeten teregt staan.

Critiek Esser. Er is volstrekt geen gemeenschap tusschen Soemba en Koepang. Eens in het jaar gaan praauwen van Savoe naar Soemba en deze bezoeken alleen Mĕnjieli, verder gaan ze in den regel niet; ze zouden hoogstwaarschijnlijk zich niet durven wagen op de Zuid-, West- en Noordkusten van het eiland verder dan Mĕnjieli, Kadomboe en Kambeera. Hoe kan men dan eischen, dat de radja's in verbinding moeten komen met den resident te Koepang? Bij dit artikel verbinden zij zich bovendien als vertegenwoordiger van het Gouvernement te erkennen »den ambtenaar in hun gebied geplaatst", hoezeer zoodanig ambtenaar niet bestaat en wanneer er een mogt worden benoemd hij toch wel niet in het gebied van elk der radja's zal te plaatsen zijn. Zulke fouten mogen wel worden vermeden in een kontrakt, bestemd om in Nederland openbaar te worden aan de wetgevende magt en welligt ook te worden medegedeeld aan de ambassade in Engeland.

In het contract zoekt men vruchteloos naar een enkel beding in het belang der andere partij, behalve dat, van de Nederlandsche vlag op vaartuigen te mogen gebruiken. In algemeene bewoordingen zou toch welstaandshalve kunnen worden verzekerd, dat de regeering het welzijn van vorsten en volken zal behartigen, zooveel hare middelen toelaten, gelijk zij immers gaarna wil?

Maar daarmede is dit artikel in strijd. Immers het verzekert aan Europeanen, Chineezen, Arabieren, Javanen enz. straffeloosheid, omdat de radja hun niets mag doen en zij wel weten dat ze van Koepang uit niet te bereiken zijn. De ergste vijanden der Soembaneezen, namelijk die van Endee, worden door dit artikel boven de Soembasche wet verklaard, als »niet aan hen onderhoorige eilanders". Wanneer men echter eenigzins bekend is met het soort van Europeanen, Arabieren en Endenezen, waarmede deze vorsten in aanraking komen, zal men eerder de vorsten tegen hen, dan hen tegen de vorsten in bescherming nemen. Is dit te moeilijk, dan schijnt geheel stilzwijgen omtrent dit onderwerp het beste.

Artikel 4.

Tekst. Zij verbinden zich naar hun vermogen mede te werken door het leveren, des gevorderd, van menschen en bouwmaterialen welke in hun gebied te bekomen zijn, tot het daarstellen van alle zoodanige versterkingen, woningen en magazijnen als welke het Nederlandsch-Indisch Gouvernement in het vervolg van tijd mogt noodig achten op te rigten, en om tot dat einde ook steeds den benoodigden grond beschikbaar te stellen.

Critiek Esser. Het woord »versterkingen' is hier voor vorsten, die geene versterkingen bezitten en die alleen maken als ze plan hebben oorlog te voeren, verontrustend. Men heeft met wantrouwende menschen te doen, die met de Nederlandsche adat nog onbekend zijn. Dit woord weglatende en in artikel 2 inplaats van »vaartuigen" stellende »mate-

rialen en oorlogsbehoeften" zal men hetzelfde bereiken. Dit artikel zal zoo worden opgevat, dat de vorsten meenen alleen tot het leveren van materialen enz. gehouden te zijn voor gebouwen in hun rijk opgerigt. Er moet bijstaan »waar ook op het eiland".

ARTIKEL 5.

Tekst. Zij verbinden zich den vertegenwoordiger van den Resident, die in hun gebied geplaatst is, en allen, die aan hem ondergeschikt zijn, wanneer het Nederlandsch-Indisch Gouvernement dit verlangen mogt, steeds te voorzien van eene behoorlijke woning, die door hunne onderhoorigen kan worden samengesteld uit bouwmaterialen welke de grond en bosschen opleveren.

Ingeval voor de oprigting van zoodanige woningen ambachtslieden, zooals metselaars, timmerlieden en smeden mogten worden vereischt of gereedschappen en materialen welke geene voortbrengselen van den grond of de bosschen in hun gebied zijn en van buiten moeten worden aangevoerd, zullen die door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement worden verstrekt en bekostigd.

Critiek Esser. Hier is weder sprake van den vertegenwoordiger van den resident, die niet bestaat.

Bovendien zijn zij volgens dit artikel tot niets gehouden, wanneer die vertegenwoordiger buiten hun gebied woont, hoezeer zonder hulp van vele radja's geene woning op Soemba te bouwen is.

ARTIKEL 6.

Tekst. Zij verbinden zich hun land nimmer aan eenige andere natie als de Nederlandsche over te geven, noch met eenige andere natie verbonden aan te gaan, zonder toestemming van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement.

Critiek Esser. Hier is de maleische tekst geheel verkeerd. Daarin staat: zij verbinden zich, zoolang ze leven, hun land aan niemand anders te geven dan aan Hollanders, hoezeer

ze ook, zonder toestemming van het Gouvernement, overeenkomsten sluiten mogen met andere stammen.

Maar al ware dat woord »hoezeer" niet gebezigd, dan drukt hier de maleische vertaling volstrekt niet uit, wat men eigenlijk wil, namelijk dat ze de souvereiniteit van geene andere natie zullen erkennen.

ARTIKEL 7.

Tekst. Zij verbinden zich geene brieven, geschenken, zendelingen of gezanten te bestemmen naar andere natiën dan de Nederlandsche noch die van andere natien aan te nemen, zonder voorkennis van het Nederlandsch Indisch Gouvernement.

Critiek Esser. Hier worden bedoeld europeesche natiën of althans van Nederland onafhankelijke natiën; zooals het er echter staat, vooral in het maleisch, mogen ze niet eens een brief of bode naar Savo zenden, en dit zullen de vorsten er zeker onder verstaan, daar het niet in hun brein kan opkomen, om een brief of bode naar Engeland te zenden, en ze nog niet verder denken dan Endee, Soembawa en Lombok.

ARTIKEL 8.

Tekst. Zij verbinden zich het welzijn des volks te bevorderen, met regtvaardigheid te regeren, den landbouw, de nijverheid, den handel, de scheepvaart te beschermen en geene verordeningen te maken door welke die zouden belemmerd worden en niet willekeurig te beschikken over de personen en goederen van hunne onderdanen.

Critiek Esser. De maleische text is hier voor Soembanezen geheel onverstaanbaar, wegens de groote woorden »landbouw, nijverheid en scheepvaart".

Door eenvoudiger woorden: sawahs maken, klappers planten, smeden, timmeren enz. kan dit artikel welligt eenig nut doen. Er zou bij kunnen worden opgenomen, de verpligting om schoolmeesters te helpen en scholen te bouwen, wanneer de regeering het onderwijs wil bevorderen.

ARTIKEL 9.

Tekst. De radja's v[d]. van het eiland Soemba (Sandelhout)

verbinden zich om de bevoegdheid van onder den grond te graven en uit dat graven vruchten te trekken niet te zullen afstaan aan personen niet behoorende tot hunne inheemsche onderdanen, dan na een voorafgaand overleg en overeenstemming dienaangaande met den vertegenwoordiger van den Gouverneur Generaal te Koepang, opdat bedoelde ondernemingen van nijverheid in het meeste voordeel van de radja's v^{d}., zonder dat het Nederlandsch-Indisch Gouvernement zich in dat voordeel eenig aandeel verstaat voor te behouden, doch tevens met terugzigt op de algemeene belangen van geheel Nederlandsch-Indië, tot hetwelk de rijken van de radja's op het eiland Soemba (Sandelhout) behooren, zooveel mogelijk geregeld worden naar het voorbeeld van de koninklijke besluiten van 24 October 1850 No. 45 (Indisch Staatsblad No. 6) en van 10 October 1857 No. 64 (Indisch Staatsblad No. 41) of zooals die nader door den Koning mogten worden gewijzigd.

Van dusdanige wijziging wordt onverwijld kennis gegeven aan de radja's v^{d}. van het eiland Soemba (Sandelhout).

Van deze koninklijke besluiten, zooals zij in die Staatsbladen beschreven staan, zijn Maleische vertalingen aan dit contract gehecht.

Critiek Esser. Dit schijnt een artikel, gemaakt voor de vorsten tot de residentie Riouw behoorende. Er bestaat geene mogelijkheid, om dit artikel en de daarbij behoorende koninklijke besluiten in de Soembasche taal te doen vertolken.

Aan de onderhandelaars gevraagd hebbende, wat men hieruit op Soemba zou opmaken, zeggen ze, dat men er uit verstaan zal, dat het verboden is te graven naar de dukaten, zilveren munt, borden en koperen gongs, die in oude graven gevonden worden, eene gewoonte waarop de Soembaneezen zeer gesteld zijn, omdat ze een en ander behoeven voor de ter aarde bestelling van overledenen. Dit artikel moet noodwendig worden vereenvoudigd en verduidelijkt.

De vraag rijst, waarom het Gouvernement vooruit zich zal verbinden, om geen voordeel te trekken van mijnen?

Politieke noodzakelijkheid schijnt daarvoor hier niet te bestaan en het kan mogelijk te eeniger tijd zeer wenschelijk zijn, mijnen van de vorsten af te koopen, om ondernemers tegen hunne knevelarijen te beschermen, waar een evenredig voordeel tegen zou moeten overstaan.

ARTIKEL 10.

Tekst. De radja's v^{d}. verbinden zich daarenboven geene gronden te verhuren aan Europeanen en daarmede gelijkgestelde personen of aan vreemde Oosterlingen, dan na een voorafgaand overleg en overeenstemming dienaangaande met den vertegenwoordiger van den Gouverneur-Generaal te Koepang, opdat de huur geregeld worde in overeenstemming met het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, zonder eenig voorbehoud van winst voor het Nederlandsch-Indisch Gouvernement zelf, in het meeste belang van de radja's v^{d}., maar zooveel mogelijk volgens de algemeene verordening zooals die is vastgesteld bij Koninklijk besluit van 3 Julij 1856 N°. 93, of nader zal worden gewijzigd.

Van dusdanige wijziging wordt onverwijld kennis gegeven aan de radja's v^{d}. van het eiland Soemba (Sandelhout).

Van dit Koninklijk besluit, zooals hetzelve beschreven staat in het Staatsblad van Nederlandsch-Indië over 1856 N°. 64, is eene Maleische vertaling aan dit tractaat gehecht.

Critiek Esser. Gelijke aanmerkingen als boven:

Elke wijziging van een Koninklijk besluit ter kennis van vorsten te brengen, die welligt nog in geen halve eeuw gronden aan Europeanen zullen verhuren, is verbazend lastig en inderdaad onuitvoerbaar, waar het vorsten geldt die niet kunnen lezen. Om die wijzigingen aan een vijftigtal vorsten te doen begrijpen, zou telkens een ambtenaar met tolken naar Soemba moeten vertrekken.

ARTIKEL 11.

Tekst. De radja's van Soemba v^{d}. verbinden zich de Nederlandsch-Indisch zilveren en koperen muntspeciën, zooals die

door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement worden vastgesteld, steeds in hun gebied als gangbaar en wettig betaalmiddel toe te laten.

Critiek Esser. De maleische text is hier afwijkende van de Nederlandsche en eischt, dat de muntspeciën op Soemba zullen gangbaar zijn volgens de waarde, daaraan door het Gouvernement toegekend.

Dit is buiten de magt van eenig Gouvernement of vorst en gaat op Soemba volstrekt niet.

Voor den handel met buitenlanders rekenen zij zonder vasten maatstaf. Elk stuk geld, groot of klein, is »satoe mata" en zij geven aan de Arabieren voor tien kwartjes wat zij niet zouden geven voor twee rijksdaalders.

Onder elkander rekenen zij een rijksdaalder gelijk aan twee guldens.

Artikel 12.

Tekst. Het Nederlandsch-Indisch Gouvernement verzekert daarentegen aan de radja's van Soemba v^d^. en de ingezetenen van hun gebied, voor zoover zij op zee handel drijven, de bevoegdheid tot het voeren van de Nederlandsche vlag, mits zich voor hunne vaartuigen voorziende van Nederlandsch-Indische zeebrieven en jaarpassen, overeenkomstig de deswege bestaande verordeningen.

Critiek Esser. Dit is het eenig voordeel aan den kontraktant ter andere zijde toegekend, eene ware bespotting voor een uitsluitend landbouwende partij.

Wordt dit artikel behouden, dan zullen de zeebrieven en jaarpassen elders dan te Koepang moeten verkrijgbaar worden gesteld, vermits er geen handel is tusschen Koepang en Soemba.

Artikel 13.

Tekst. De radja's van Soemba v^d^. verbinden zich den zeeroof met alle magt tegen te gaan.

Critiek Esser. Dit artikel is gemaakt voor radja's, die met zeeroovers heulen.

Zal het Gouvernement door dit beding niet bespottelijk schijnen in de oogen van radja's, die doodsbang zijn voor zeeroovers en met al hun volk wegloopen voor een endeneesche praauw, welke kwade bedoelingen toont?

De onderhandelaars begonnen beide hardop te lagchen toen dat artikel werd voorgelezen.

ARTIKEL 14.

Tekst. Zij verbinden zich, aan alle schepen en vaartuigen, welke op de kusten van hun gebied in nood mogten vervallen, bijstand te verleenen, de schipbreukelingen te verzorgen en zich geene van hunne goederen toe te eigenen noch te gedoogen dat hunne ondergeschikten zich die toeëigenen.

Critiek Esser. In de maleische vertaling moet, naar mijn inzien, worden vermeld, dat de vorsten afstand doen van het strandregt, waarvoor eene gebruikelijke uitdrukking bestaat, terwijl de hier van praauwen onderscheiden wordende »bero" er in dient vermeld te worden, daar de vorsten anders zullen meenen dat de kleine handelaar mag geplunderd worden, maar de groote niet, hetgeen geheel in hun geest zou zijn.

ARTIKEL 15.

Tekst. Zij verbinden zich schepen, of vaartuigen of goederen, welke uit zee aan de stranden van hun gebied mogten aandrijven of aangebragt worden, en welker eigenaren onbekend zijn, te bergen, en aan den vertegenwoordiger van den Resident, die het digst bij hen gevestigd is, of anders aan den Resident zelve te leveren.

ARTIKEL 16.

Tekst. Zij verbinden zich, van het stranden of aanbrengen uit zee van schepen, vaartuigen of goederen onverwijld kennis te geven aan den vertegenwoordiger van den Resident, of wanneer zoodanig vertegenwoordiger zich niet tusschen hen en den Resident bevindt, aan den Resident zelve.

Critiek Esser. Deze twee artikelen zijn onmogelijk uitvoerbaar voor een volk dat geen vaartuigen bezit. Men kan de

radja's hoogstens verpligten tot kennisgave aan de gezagvoerders van schepen of vaartuigen, welke hun eiland aandoen, ter verdere mededeeling aan de eerste Nederlandsche autoriteit, die zij er van kunnen berigt geven.

ARTIKEL 17.

Tekst. Zij kunnen vorderen hulp- en bergloon, hetzelve wordt begroot, naar mate van de waarde der goederen en de moeite tot berging door den radja op wiens gebied de schepen of vaartuigen of goederen mogten zijn gestrand of uit zee aangebragt; de radja geeft daarvan kennis aan den Resident regtstreeks, of door tusschenkomst van des Residents vertegenwoordiger indien er zich een tusschen hem en den Resident bevindt.

De belanghebbenden, die zich met deze begrooting bezwaard mogten achten, kunnen de beslissing inroepen van den bevoegden regter.

Critiek Esser. Dezelfde aanmerking als bij artikel zestien. Het slot is voor de radja's, die niets weten van regt en regters, niet begrijpelijk te maken en bovendien zeer bezwarend, vermits zij of hunne betrokkene onderdanen dan zouden kunnen verpligt worden om voor regtbanken op Java of elders te verschijnen.

Men kan er wel op rekenen, dat, dit ééns gebeurd zijnde, de radja's geene goederen meer zullen bergen of althans daarvan geen kennis zullen geven.

ARTIKEL 18.

Tekst. De radja's v^d^. verbinden zich in hun gebied niet te dulden menschenroof en handel in menschen, noch den in- en uitvoer van slaven.

Zij beloven te zullen waken en doen waken voor de regten van zoodanige personen, die zich tot waarborg van schuld als pandelingen hebben gesteld.

Critiek Esser. Dit artikel wordt door al de radja's zóó opgevat, dat het hun niet meer geoorloofd is slaven te houden. De radja Ama Nia Djawa van Seba heeft dan ook, naar hij

zegt, onmiddellijk na het sluiten van het kontrakt, met zijnen vorst zijne slaven in een kampong vereenigd, onder een hoofd, om daar als heerendienstpligtige vrije menschen te leven.

Ik laat dáár, of deze mededeeling waar is, maar zeker is het, dat de indruk, dat slavernij ongeoorloofd is, bij al de vorsten, door mij ontmoet, bestaat.

Naar mijn inzien moet die indruk in het belang der slaven en om te voldoen aan den onweerstaanbaren drang tot emancipatie, onzen tijd eigen, worden versterkt door in dit artikel op te nemen de uitdrukking van den wensch der regering, dat de kinderen die nog uit slaven geboren worden, zullen vrij zijn en zulks met verlating der voor de slaven zoo ongunstige beginselen, medegedeeld bij den brief van den Gouvernements secretaris van 7 Mei 1862 n°. 1135. Politiek gevaar is daaraan niet verbonden. De meerderheid der radja's zal aan dien wensch geen gevolg geven, maar van lieverlede zal de herhaling van dien wensch gunstig werken.

Artikel 19.

Tekst. De radja's van Soemba verbinden zich om aan Europeanen of andere Westersche vreemdelingen geene gronden af te staan en hunne toelating of vestiging buiten de havens van hun rijk niet te vergunnen zonder voorkennis en vooraf verkregen toestemming van den resident van Timor.

Handelaren echter zullen in de havens van de rijken van Soemba (Sandelhouteiland) worden toegelaten en aldaar verblijf mogen houden, zonder die voorkennis en toestemming, zoolang zij de orde en rust niet verstoren, zullende van hun gedurende meer dan drie maanden voortgezet verblijf in die havens door den radja v^d^. kennis moeten worden gegeven aan den resident van Timor.

Critiek Esser. Gebrek aan communicatie met Koepang verhindert de hier van de radja's verlangde kennisgave.

De maleische text is hier zeer duister en volgens denzelven

kunnen Europeanen, van het Oosten komende, grond bezitten, niet als ze van het Westen arriveeren.

Hier moet staan »orang wolanda ataw lain orang poetih" en dan dient, in het belang van de handelaren, die gewoon zijn hutten aan wal op te slaan, er bijgevoegd te worden, dat ze wel grond mogen hebben voor tijdelijke nederzetting aan het strand.

Artikel 20.

Tekst. Zij verbinden zich, aan allen, die zich met vergunning van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement binnen hun grondgebied bevinden, te verleenen bescherming van persoon en goederen.

Artikel 21.

Tekst. Zij verbinden zich op hun grondgebied niet op te nemen of toe te laten lieden die zich zonder verlof uit de land- of- zeemacht van Nederlandsch-Indië en Nederland mogten hebben verwijderd, noch ook misdadigers uit eenig gedeelte van Nederlandsch-Indië ontvlugt.

Bij ontdekking of opvrage leveren zij die uit aan het Nederlandsch Gouvernement.

Critiek Esser. Een radja kan niet weten, of soldaten of matrozen verlof hebben of niet en of misdadigers al dan niet zijn ontslagen.

Begrijpelijk en uitvoerbaar zal dit artikel zijn, wanneer zij worden verpligt, op aanvrage zulke personen op te vatten.

Artikel 22.

Tekst. Elke misdadiger, die een onderdaan is van de radja's van Soemba, wordt gestraft volgens de wetten van het land waar hij misdreven heeft; ingeval hij echter zijn misdrijf heeft begaan tegen het Gouvernement van Nederlandsch-Indië of deszelfs onderdanen of ook op 's Gouvernements grondgebied, zal hij worden uitgeleverd aan des residents vertegenwoordiger of den resident zelve, om naar gelang van het begane misdrijf voor den Landraad van de residentie

Timor of voor den raad van Justitie te Soerabaja te regt te staan.

Europeanen en daarmede gelijkgestelde personen en ook alle andere onderdanen van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, op het grondgebied van de radja's van Soemba v^{d}. misdrijvende, kunnen echter alleen worden teregt gesteld voor de regtbanken door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement aangewezen.

Critiek Esser. De hier verlangde uitlevering is voor de radja's onmogelijk, door gebrek aan vaartuigen.

Moet dit evenwel blijven, dan zou de vermelding van regtbanken kunnen worden weggelaten, als voor Soembanezen geheel onbegrijpelijk. Zij worden er verward (bingoeng) door en hebben aan de vermelding van den resident genoeg.

Artikel 23.

Tekst. De radja's van Soemba v^{d}. verbinden zich, geene martelende of verminkende straffen te doen opleggen.

Critiek Esser. De vraag is, of het tot slaaf maken van misdadigers niet veel bezwarender is dan b.v. het verliezen van een oor of hand, en zoo ja, of hierin dan niet de wensch moet worden uitgedrukt, dat, met uitzondering van moordenaars, geen misdadigers meer tot slavernij worden gedoemd, althans niet hunne huisgezinnen.

Artikel 24.

Tekst. In artikel 20 van de acte van verbond en voorwaarden van den 9^{en} Junij 1756 is overeengekomen, dat alle andere natiën, als de Nederlanders, uitgesloten zijn van de vaart en den handel in het gebied van de radja's van Soemba voornoemd.

Die voorwaarden kunnen niet meer worden nagekomen; het is den radja's van Soemba v^{d}. niet meer verboden tot de vaart en den handel toe te laten: schepen en vaartuigen van elke natie die met het rijk der Nederlanden bevriend is; daarom verbinden zij zich, in overleg met den resident van Timor te Koepang vast te stellen een tarief van haven.

en ankerage-gelden en van inkomende en uitgaande regten, voor alle natiën gelijkelijk werkende.

Ingeval het Nederlandsch-Indisch Gouvernement later, om welke redenen ook, mogt goed vinden in het gebied van de Radja's van Soemba een of meer posten op te rigten, zal de heffing der voormelde regten, wanneer het Gouvernement dit mogt verkiezen, aan het Gouvernement worden overgelaten, tegen zoodanige billijke schadeloosstelling alsdan overeengekomen zal worden.

Critiek Esser. De meeste bij den handel betrokken radja's heffen geene haven- en ankerage gelden en sommige zelfs geene inkomende of uitgaande regten.

Moet dit artikel evenwel ook voor die radja's alzoo blijven?

ARTIKEL 25.

Tekst. De radja's van Soemba v^{d}. verbinden zich geene heerschappij uit te oefenen over Regenten en Onderregenten, die niet thans reeds, hoedanig ook, aan hen ondergeschikt zijn, maar die regenten en onderregenten te erkennen als geheel onafhankelijk en op zich zelve staande en hen in de uitoefening van hun gezag binnen hun grondgebied geheel onbelemmerd te laten.

Critiek Esser. De onderregenten worden in den maleischen tekst fettor genoemd. Zij heeten echter maramba.

ARTIKEL 26.

Tekst. Zij verbinden zich wanneer het Nederlandsch-Indisch Gouvernement dit verlangt, hulp en bijstand te verleenen aan andere regenten, met menschen, wapenen en vaartuigen tegen elk geweld hen door anderen aangedaan en zulks onder wederkeerige verpligting.

Critiek Esser. Zooals dit artikel is gesteld, is het duister of de wederkeerige verpligting tot hulp en bijstand zich al dan niet uitstrekt tot het Gouvernement. De bedoeling is duidelijk, wederkeerige verpligting der bedoelde regenten.

ARTIKEL 27.

Tekst. Zij verbinden zich in het belang der openbare rust

en orde, geschillen onderling of met Regenten van andere landschappen ter bemiddeling te onderwerpen aan den zich in hunne nabijheid bevindende vertegenwoordiger van den Resident te Koepang of dien Resident zelve, wanneer zij met de beslissing van dien vertegenwoordiger vermeenen geen genoegen te kunnen nemen.

Zij verbinden zich bijzonderlijk, om, ingeval een der twistende partijen naar de bemiddeling niet mogt luisteren, wanneer die door den Resident zelve verleend is, alsdan behulpzaam te zijn om den verongelijkte regt te doen toekomen.

Critiek Esser. Dit artikel brengt de noodzakelijkheid mede om een ambtenaar op Soemba te plaatsen, omdat er geen vaartuigen zijn.

ARTIKEL 28.

Tekst. Zij verbinden zich om steeds, wanneer geene belangrijke beletselen zulks verhinderen, onverwijld naar Koepang op te komen, wanneer zij door den Resident worden opgeroepen.

Critiek Esser. Voor den resident slechts mogelijk als er een stoomschip is; voor de radja's onuitvoerlijk, daar zij zelfs groot bezwaar hebben in eene sloep aan boord van een stoomboot te komen.

ARTIKEL 29.

Tekst. Het Nederlandsch-Indisch Gouvernement verklaart dat, zoolang de Radja's van Soemba v^{d}. deze overeenkomst trouw nakomen, hetzelve zich niet onmiddellijk met het inwendig bestuur zal inlaten, hetwelk integendeel aan hen overgelaten wordt.

Critiek Esser. Onderregenten (fettors) bestaan niet, worden hier tot nakoming van dit contrakt verpligt, dat door hen niet is geteekend en waarvan ze vermoedelijk niets weten.

ARTIKEL 30.

Tekst. Bij overlijden of aftreding van de Radja's op Soemba v^{d}. of Fettor wordt daarvan onverwijld kennis gegeven aan den Resident te Koepang, door tusschenkomst van zijnen

vertegenwoordiger, of regtstreeks indien zoodanige vertegenwoordiger niet aanwezig is; bij overlijden of aftreding van eenen Radja door zijnen oudsten Fettor en bij overlijden of aftreding van eenen Fettor door den Radja.

Zij geven alsdan tevens kennis, wie, volgens de instellingen des lands, tot opvolger van den overledene of afgetredene gekozen is.

De opvolger zal door den Resident te Koepang of iemand door hem daartoe gemagtigd, in zijne waardigheid worden bevestigd, nadat hij den eed volgens de gebruiken des lands zal hebben afgelegd, dat hij zich verbindt dit onderwerpelijk contract getrouwe na te komen.

Critiek Esser. Tot deze onverwijlde kennisgeving hebben de radja's geen gelegenheid; ook is tusschen overlijden en keuze van een opvolger meestal een tijdverloop van één jaar. De radja van Kambera is overleden en hoezeer dit kontrakt bestond, is daarvan geene kennis gegeven te Koepang, terwijl zijn zoon en de onderregent ook geen begrip hadden van hunne verpligting ten deze toen de w^{d}. resident te Waaingapoe was.

Zooals de communicatie met Koepang nu is, zal de bevestiging der radja's van Soemba niet anders kunnen plaats hebben, dan wanneer de resident er per stoomschip heengaat, hetgeen inderdaad nogal kostbaar is, in verhouding tot het nut der zaak.

Naar mijn inzien, dient de maleische vertaling van kontrakten als deze, te Batavia bij het inlandsch bureau te worden nagegaan, terwijl dezelve geheel anders behoort te worden ingerigt en wel niet als kontrakt maar als een staatsstuk, waarbij het Gouvernement aanneemt, de souvereiniteit over het betrokken rijk en uit kracht dier souvereiniteit aan den radja de gunst verleent van bevestiging in zijn waardigheid, met bevel om de zaken, bij de verschillende artikelen bedoeld, in acht te nemen.

Een kontrakt in dezen vorm kan, wat de Hollandsche text betreft, goed zijn, maar is met opzigt tot de maleische

text, geheel in strijd met de begrippen der vorsten, die openlijk ten aanhoore van al hunne volgelingen erkennen, dat hun land Gouvernements eigendom is, hunne onderdanen Gouvernements onderdanen en zij zelven verpligt zijn het Gouvernement in alles te gehoorzamen.

Aan dien geest moet, dunkt mij, de vorm beantwoorden.

ARTIKEL 31.

Dit contract vangt aan te werken, nadat op het zelve verkregen is de goedkeuring van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië.

PROTOTYPE EN VARIANT

IN

De Doerga-voorstelling van de Hindoesche beeldhouwkunst

OP JAVA.

(*Met een plaat.*)

DOOR

J. KNEBEL.

Het antwoord op de vraag, wat wel de beteekenis mocht zijn van de Doerga-voorstelling in de Hindoesche beeldhouwkunst, werd geleverd door de Indische poëzie, en we bekwamen in dat antwoord mede inlichting omtrent de wâhana en de wapenen, waarmeê de godin in die voorstelling wordt afgebeeld. (1)

Bovendien werd in eene studie der wâhana's het draagdier van Doerga nagespeurd in de beeldende voorstelling der Hindoe-wereld. (2)

Maar de beschouwing der vele varianten in de opvatting der beeldhouwers, die zich het beitelen van een Doerga hebben tot taak gesteld, met name in de *keuze* en ordonnantie der wapenen, die door het veelarmig beeld worden gevat, leiden tot eene andere vraag, en wel deze: bestaat er in de Indische litteratuur eene beschrijving, die door de Indische beeldhouwers werd aanvaard als een regel voor hun opzet, bekleeding en bewapening van de Mahishasoera-bevechting?

En het bestaan of niet bestaan van die beschrijving zal eerst kunnen worden uitgemaakt, wanneer men met de verschillende Poerana's, die vooralsnog een gesloten boek bleven

---

(1) De Doerga-voorstelling in de beeldhouwkunst en litteratuur der Hindoes. Tijdschrift van het Bat. Gen., deel XLVI, p. 213—240.

(2) De wâhana's van het Brahmaansch en Boeddhistisch pantheon. Tijdschrift van het Bat. Gen., deel XLVII, p. 227—340.

voor de Indologen, die zich ten deze niet tot een opzettelijk onderzoek konden zetten, zal hebben kennis gemaakt. Maar gesteld eens (want het hypothetische in archaeologische studie moet ook hier worden gebezigd als een middel ter oplossing), dat in de Markandeya Poerana, waarmeê we in het bovengenoemd Doerga-opstel kennis maakten, het eerste dan wel overgeleverde dichter-visioen hadden te erkennen, dat voor de beeldende kunst, in den beginne geheel, in den loop der tijden meer of minder, als leidend beginsel werd aangemerkt voor haar taak, — dan is het aan te bevelen die tekst te herlezen met een ander doel, dan om te weten te komen wat de wahana van de godin en waarom de godin bewapend was.

De vertaling van de tekst van T. E. Pargiter B. A. leerde ons, dat de wapenen (van het toilet kon worden gezwegen 1)), aan de godin geschonken, waren:

een drietand, door den drager van den boog Pinaka;
een discus, door Krshna;
een zeeschelp, door Waroena;
een speer, door Agni;
een boog en pijlkoker, door Maroeta;
een donderkeil en een klok, door Indra;
een staf, door Yama;
een strik, door Waroena;
een rozenkrans (?), door Pıadjapati;
een waterkan (of pot), door Brahma;
een zwaard en schild, door Kala (tijd, noodlot);

1) Als toilet-artikelen worden, volgens hem, in de Markandeya Poerana genoemd: a spotless necklace of pearls and also a pair of undecaying garments.

And a celestial crest-jewel, a pair of earrings and bracelets, and a brilliant half-moon ornament and armlets over all her arms, and also a pair of anclets, a necklet of the finest make and rings and gems on all her fingers (geschenk van Wiswakarma). And Ocean gave her a garland of fadeless lotus-flowers for her head, and another for her breast, and a very brilliant lotus-flower besides.

Himavat — — — — — gems of various kinds.

Sesha gave her a serpent necklace with large gems.

Honoured by other gods also with gifts of ornament — — —

een bijl, wapenen van allerlei vorm en een harnas, door Wiswakarma;
een wijnkop (of beker), door Koewera;
wapenen, door de andere goden.

Deze vertaling van de Markendeya Poerana loopt van 1888—1899, en het is niet onaardig daarmeê, voor een bescheiden deel, te vergelijken, wat, reeds een halve eeuw geleden, over deze Doerga-legende gepubliceerd werd.

In 1831 n.l. werd te Berlijn uitgegeven eene Latijnsche vertaling »Devimahatmyam, Markandeya Purani sectio, edidit latinam interpretationem annotationesque adjecit Ludovicus Poley" — juist het gedeelte, waarin de strijd voorkomt van Doerga tegen Mahishasoera, en de daaraan voorafgaande wapenschenking.

Tunc Dii dederunt illi sua quaeque tela, — heet 't daar, en de analyse van schenkers en schenkingen wordt daar gegeven als volgt:

clavam dedit illi Arcifer (Sivus);
discum dedit Krischnus;
concham dedit Varunas;
hastam dedit illi Hutâsanus (= Agni);
arcum sagittis impletas quoque pharetras dedit Mârutus;
fulmen Indrus immortalium princeps (sc. dedit);
tintinnabulum Airâvati elephanti illi dedit mille-oculis-praeditus;
sceptrum Yamus dedit;
funem aquarum dominus dedit;
rosarium animantium-dominus dedit;
ollam fictilem Brahmus (sc. dedit);
ensem scutamque purum illi dedit Kâlus (Yamus);
securim etiam valde splendidum, tela multa formia atque haud findendum thoracem dedit illi Wiswakarman;
poculum nectare repletum dedit divitiarum-dominus Kuverus
armis a reliquis Diis Devia honorata est.

Omtrent de Engelsche vertaling van Pargiter kunnen we dus, ook bij het verschil van het Çiwa-geschenk, gerust zijn

maar, dan ware te vragen hoe de distributie was der wapenen ten opzichte van de handen, en we vernemen alleen, dat »hare handen en vingers ontstonden uit die van Wasoe".

De litteratuur (wel te verstaan, voor zooverre onze tekst daarover een oordeel wettigt) laat den beeldhouwer geheel vrij.

Alleen reeds de wapens van allerlei gedaante, haar geschonken door Wiswakarma, en de wapenen waarmeê ze door de andere goden vereerd wordt, geven den kunstenaars eene ruimte van conceptie, die een Doerga met tien armen even goed motiveert als een vijftig- of honderd-armige Doerga, met volkomen vrijheid die te wapenen met de wapens en op de wijze, als door de fantazie van een ieder gewenscht wordt. Van eene prototype der Doerga-voorstelling als eene emanatie van den dichter op den beeldhouwer, is dus, met de Markandeya Poerana als toets, geen sprake, doch het is iets anders, in de Doerga-sculptuur op Java om te zien naar een prototype, en daaruit te besluiten tot copie en variant, — een idee van Dr. J. Brandes.

Door dien geleerde nu werd me een fotogram voorgelegd van de Doerga van Prambanan (foto N°. 524 der oudheidkundige commissie, volgens de opname van den heer H. L. Melville), en daarbij gewezen o. m. op de nummers 130, 133*b*, 137 en 146 van de archaeologische verzameling in het Museum te Weltevreden.

In dat fotogram van de Doerga van Prambanan nu kreeg ik te zien:

Een beschadigd, achtarmig vrouwebeeld, staande, met vooruit gebrachte rechter knie en linker heup, op een buffel, die naar links ligt op eene steenplaat, met achterstuk en gladde glorie.

Het ornaat van de godin is eene rijkversierde tiara, uit den diadeem kegelvormig opgaande, zich naar boven vernauwende en spits uitloopende in een knop, latende achter de ooren overrijke bloemsieraden neer over de schouders.

De ooren dragen rijk-versierde hangers.

Onder de drie geluksrimpels 1) volgt een halssnoertje, daaronder een breed, rijk versierd halssieraad, met snoeren, rozetten en tressen, dalende naar de scheiding der borsten, die weer een rozetten-snoer doorlaten, waaruit een bundel ineengedraaide snoertjes als *oepawita* neergaat over buik en rechter dijbeen, die zich in het achterstuk verliest.

Geen haardos.

Kleedje en verder toilet. Het kleedje valt strak neer over de beenen, met geborduurden onderrand tot aan de enkels, met plooien tusschen de beenen en langs de zijden; het wordt opgehouden door een rijk versierden gordel met eene buikplaat van drie rozetten; latende twee sjerpbanden, kralen over lint, neer, uitloopende in lotusknop-juweelen tot over de knieën.

Onder dien gordel een tweede versierde buikband van rijk-gebeiteld bloemwerk, met tressen aan den onderkant.

Daaronder twee vier- en vijfvoudig geplooide doeken, van de dijen in bochten neerdalende tot aan de knieën.

Rozet-strikken op de heupen laten geplooide slippen neer langs de beenen.

Verder rijk versierde armbanden met opstaand driehoekig ornament en neerhangende tressen met een rijk versierden armband daaronder. Onder de borst een band met afhangende tressen, polsbanden om elk der acht polsen, gebeiteld als een kralensnoer op een glad lint.

De buffel ligt met gevouwen rechter achterpoot en naar voren gestrekten voorpoot, — waaruit eene niet-vrijwillige ligging zou af te leiden zijn.

De asoera staat met geopenden mond en wijdgesperde oogen (woede of smart?) op den kop van den buffel, de rechter voet hooger dan de linker; hij heeft gestileerd krulhaar, draagt zware oorknoppen, een zwaren halsband, waarvan het midden-ornament een doodskop voorstelt, rijk-geornamenteerde armbanden, drievoudige gladde polsbanden en een

1) Ce sont trois lignes comme celles qui sont sur les coquilles, et regardées comme le signe d'une grande fortune (FOUCAUX, Lalitavistara, pag. 69).

glad gebeitelde *katok*, opgehouden door een breeden rijkversierden buikband, waaruit een viervoudig geplooide doek neerhangt over de rechter knie.

Uit dien gordel vallen verder, in geregelde schikking, neer over scheenbeenen en kuiten, zeven langpuntig toeloopende sieraden, met hartvormige plaatjes belegd aan den bovenkant.

De rechter arm wordt voor het lichaam gebracht, terwijl de hand, onder de linker borst, eene versierde knots omvat, die mede door de linker hand gegrepen wordt.

De voorarmen van de godin gaan neer en de handen vatten links de krullen van den asoera, rechts den staart van den buffel.

De achterarmen zijn, in waaiervormige schikking, aangebracht met correcte ordonnantie.

De rechter achterhanden vatten, van beneden naar boven, een pijl met de punt naar boven, een opstaand tweesnijdend zwaard, uit wier spits een vlam te voorschijn komt, lekkende op den rand van het achterstuk, en een tjakra met naaf en spaken, waarop drie vlammen-tongen, waarvan de linker verdwenen is, dan wel oorspronkelijk afwezig was door de plaatsing van de glorie.

Deze tjakra wordt op het midden gesteunde door den top van den opstaanden wijsvinger.

De linker achterhanden, eveneens van beneden naar boven, vatten een boog met versierden middengreep, een schild, waarvan de binnenzijde zichtbaar is, en een gevleugelde sangka.

Tusschen emblemen en armen werd de achtersteen glad gelaten.

Beschouwen we nu No. 130, een beeld uit Kedoe, dan zien we: Een verweerd, achtarmig vrouwebeeld, met uitgebogen rechter heup en linker knie, staande op een buffel, die *neergesmakt* ligt naar links, met den snoet op de steenplaat, met achterstuk en glorie, die eenigszins peervormig is, met de breede zijde boven, en op het glad oppervlak met twee lijntjes omzoomd.

Het ornaat van de godin: een diadeem, vooruitspringende van het voorhoofd, met een ornament van voren, dat bestaat uit een kralensnoer tusschen twee gladde bandjes, waaruit een kroon-sieraad opgaat boven elk der slapen, en één boven het midden van het voorhoofd.

De haardos, die uit den diadeem (ten opzichte daarvan zich rondom versmallend of verdunnend) in den vorm van een afgeknotten kegel opgaat, is omzet met sieraden, waarin rozetten, tjakra's en eene trisoela-teekening op het midden-vóór, niet moeilijk te herkennen zijn, terwijl achter de ooren eene krullende haarvlecht neerkrinkelt naar achter, over linker en rechter schouder.

Verder valt, vóór de haarvlecht, aan iedere zijde, een haarlint uit den diadeem, loopende over den schouder tot aan den oksel.

De zware hanger-vormige sieraden motiveeren den gerekten vorm der ooren.

Verder toilet. Onder de geluksrimpels een kralensnoertje als halsband, met de dikste kraal of afzonderlijk juweel op het midden-vóór; daaronder een tweede snoer, zich naar het midden verbreedend, en boven, tusschen de scheiding der borsten, een grooter juweel neerlatend, dat in één lijn komt te staan met het midden-juweeltje daarboven.

Van den linker schouder valt, tusschen de borsten, neer eene *oepawita*, bestaande uit een dubbel kralensnoer, met een schuif op de hoogte van de maagstreek, en verder neerloopende over buik en rechter dijbeen, en bij de kniebuiging zich rechts wendende naar achter.

Het kleedje, dat moet worden opgemaakt uit de bovenzoomteekening over den buik en de benedenzoom-teekening over de wreven, doch dat, door de diepe indoffing tusschen de beenen, doet denken aan een broek, wordt opgebonden en overspreid (de zoom-teekening niet medegerekend) door vier banden: de bovenste een buikband of sjerp, die van voren tot op de knieën twee linten neerlaat, met de welbekende driehoekige hangertjes als uiteinden, en met een juweel op

het midden van den onderbuik, en van onder gezoomd met neerhangende kralen- of parel-snoertjes; daaronder twee platte, gladde, met twee lijntjes begroefde banden, in ovalen vorm neergaande van de heupen langs de knieën.

Doch onder de borsten is nog een dubbel kralensnoer gebonden, dat gedeeltelijk onder, gedeeltelijk over de oepawita heengaat (vergissing van den beeldhouwer?).

Verder is de godin getooid met armbanden, waarop een zwaar ornament in het midden, zijnde een rozet met een trisoela-motief op het bovenblad, terwijl van de onderzijde van den band kralen- of parel-snoertjes neerhangen, en onder dien band een tweede band in aksamala-vorm.

De acht polsen dragen eenvoudige aksamala-vormige snoeren, en de enkel-banden hebben een gelijkbeenig-driehoekig ornament, met den tophoek naar beneden op de wreven.

Asoera en buffel. De asoera, gekleed in een tjawat en getooid met een halssieraad, zit met het rechterbeen nog in den nek, en plaatst de linker voetzool op den linker hoorn van den buffel.

Hij is gewapend met een dolk in de rechter en een schild in de linker hand, en wendt het gelaat af van de godin.

Het neergesmakte in de houding van den buffel wordt vertolkt door gedrukte vouwing der rechter pooten onder het lichaam; het zichtbaar maken van den rechter voorhoef en het daarop neer liggen van den kop met den snoet tegen de aarde.

Emblemen. De voorarmen hangen naar beneden; de rechter hand vat daarbij de staartpluim van den buffel (minder goed geteekend, doet die staart een oogenblik denken aan een knots); de linker grijpt den gestileerden haarbos van den asoera.

De uit- en opstaande achterarmen, die, als voortkomende uit de vóór-ellebogen, in zuiver-waaiervormige ordonnantie gebeiteld zijn, houden rechts, van beneden naar boven, een *pijl*, met de punt (slecht geteekend) naar omlaag, een opstaand *tweesnijdend zwaard*, en een ovale *tjakra*, op het midden gesteund door den top van den opstaanden wijsvinger.

De tjakra heeft op de bovenzijde (door den beeldhouwer wordt bedoeld de voorzijde van het rad), links en rechts, eene opgaande vlam en eene grootere opgaande vlam in het midden.

De linker achterhanden houden, van beneden naar boven, *een boog*, een ovaal *schild*, waarvan de binnenzijde zichtbaar is, met een handvat in wadjra-vorm, en een *sangka* met twee vleugels, waarvan er één komt te liggen op de glorie en de andere op het uiteinde van den boog.

Het achterstuk is verder geheel glad gelaten, d. w. z. niet bebeiteld met bloem-, stengel- of bladornament.

Wanneer nu de laatste voorstelling (N°. 130) met de Doerga-voorstelling van Prambanan wordt vergeleken, dan vinden wij:

dat de stijl van den opzet van het godinnebeeld met uitgebogen rechter knie en linker heup, in beiden dezelfde is;

dat het meetkunstig-correcte in de ordonnantie der achterarmen van beiden de grootste overeenkomst vertoont;

dat de ordonnantie van kleedje en sieraden, hoezeer verschillend in de bewerking van juweelen en lijnwaad, als uit een zelfde school is voortgekomen;

dat, wat haardos betreft, Prambanan geene, N°. 130 twee krulvlechten vertoond, krinkelend over de schouders;

dat de buffel van Prambanan met den naar voren gestrekten rechter voorpoot eene niet-vrijwillige ligging vertoont, terwijl die van N°. 130 het neergesmakte van den overwonnene vertolkt in volle realiteit;

dat de asoera van Prambanan ten volle, die van N°. 130 ten halve uit het buffel-lichaam te voorschijn komt; dat hij in beiden met gestileerd krulhaar wordt voorgesteld;

dat hij op Prambanan fraaier is uitgedost, en aldaar, als eenig wapen, een *knots* voert, terwijl N°. 130 hem voorziet van *dolk* en *schild*, en ten laatste (het meest belangrijke)

dat de godin van Prambanan, als emblemen van de rechter achterhanden, voert: pijl, tweesnijdend vlammend zwaard en tjakra, die op eigenaardige wijze gesteund wordt, en de godin

van N°. 130 eveneens pijl, tweesnijdend (doch niet vlammend) zwaard en tjakra, mede op eigenaardige wijze gesteund; — en, als emblemen van de linker achterhanden: boog, schild en gevleugelde sangka; onder aanteekening, dat, bij Prambanan, de pijlpunt naar beneden gehouden wordt en dat de zwaardspits van Prambanan een vlam draagt, die bij No. 130 ontbreekt.

Overeenstemmingen en verschillen samengenomen, leiden tot de onderstelling, dat de Doerga-voorstelling van Prambanan de prototype was van No. 130, dan wel, dat de skulptuur van beiden berust op de traditie van een zelfde school.

Volge alsnu eene Doerga-voorstelling van Klaten als vergelijkings-materiaal tegenover het beeld van Prambanan.

Het Museum bezit nl. in No. 133*b* (inv. No. 4311) een beeld van edeler opzet dan het zooeven besproken No. 130.

Het is een verweerd, *achtarmig* beeld, met niet-uitgebogen linker heup of rechter knie, doch in volkomen zelfbeheersching, staande op een buffel, die *rustig* neerligt naar links, met den snoet *over* eene steenplaat, met een achterstuk, en *misschien* met eene glorie.

Het achterstuk is van boven glorievormig afgesneden, doch, daar het op die plaats gerestaureerd is, kan niet met zekerheid worden verklaard, òf en hóe het beneden-gedeelte van de glorie doorliep.

Het *ornaat* bestaat uit een diadeem met opgaande hoofdtooi, doch geheel anders dan die van No. 130.

Het is eene tiara, waarvan de onderkroon geleidelijk opgaat van het voorhoofd; daarna in haar bovenbouw eerst de belijning van den schedel volgt en zich vervolgens langwerpig bolvormig uitzet, tot ze met eene zich naar boven verspitsende rozet wordt afgedekt.

Op de voorzijde van den tiara-bol is een driehoekig ornament gebeiteld, met zijn basis nederdalende in den diadeem, geflankeerd door twee rozetten in een lijst van twee gladde

bandjes, die door een kralen-snoertje gescheiden worden.

Van den *haardos* verraadt de verweering niets met zekerheid, doch de strikken, waarvan één lint neervalt over den schouder en één over den rug, zouden haarkrullen kunnen geweest zijn, zooals die in No. 130 werden aangegeven.

Verder toilet. De ooren dragen lange versierde hangers.

Onder de geluksrimpels komt een kralen-snoertje voor als halsband; daaronder een *vrouwensnoer*, van de schouders neerdalende; zich vereenigende in een langwerpig sieraad, en, onder de borsten, zich verdeelende naar links en rechts, heenloopende over de heupen naar achter.

Het *kleedje* valt in plooien neer, en met een dikken zoom, over de enkels en het achterstuk; wordt, als bij No. 130, teruggedoft tusschen de beenen, doch vertoont daar een dubbele plooi, als voortzetting van het lijnwaad.

Het wordt opgebonden en overspannen door vijf banden, waarvan de drie bovensten een juweel dragen op het midden, en slippen neerlaten, waarvan er twee neervallen op de knieën, met het bekende hangertje, op elke knie één.

De borsten worden bovendien gesteund door een gladden band.

Verder is de godin getooid met heupstrikken en daaruit neervallende sjerp-plooien, die bij No. 130 worden gemist; met armbanden nagenoeg van hetzelfde model als bij No. 130.

De acht polsen dragen (zeer verweerde) gladde kralensnoeren, en ook de enkels, in tegenstelling met No. 130, aksamala-vormige snoeren, als de polsbanden.

Asoera en buffel. Zooals reeds boven werd aangeteekend, ligt de buffel niet neergesmakt, maar rustig.

De asoera komt, en face, in strijdvaardige houding, *achter* het buffel-lichaam te voorschijn; de linker voet geplaatst op een afzonderlijk, verhoogd voetstuk; de rechter hand geplaatst vóór de linker borst, en gewapend met een opstaand zwaard; de linker hand met een schild, dat, aan de binnenzijde zichtbaar, geheven wordt boven het hoofd.

Hij is getooid met zware oorknoppen in de ruim-gespleten

oorlellen, met een halssieraad, arm-, pols- en enkelbanden, van welke laatsten alleen de linker zichtbaar is.

Emblemen. De armen zijn, op den bovensten linker achterarm na, die *foutief* een afzonderlijke, geprononceerde elleboog laat zien, zuiver waaiervormig gespreid.

De rechter voorhand houdt den *strak-opgetrokken staart* van den buffel, nog strakker dan dien van Prambanan; de rechter achterhanden van beneden naar boven, een *pijl*, een opstaand *zwaard* en een *tjakra*; de linker voorhand houdt een *slang*, waarvan de staart zich slingert om de pols; de linker achterhanden, eveneens van beneden naar boven, een *boog*, een *kris* en een *tjakra*, — doch kris en tjakra zijn hier, door een kwalijk begrepen symmetrie van de restauratie, met Javaansche specie aangebracht; te gemakkelijker te onderscheiden, waar het klassieke tweesnijdend zwaard door de meer moderne kris vervangen werd.

Dit beeld vergelijkende met dat van Prambanan, ongeacht de rustiger houding van de godin, de aangestipte varianten, de geheel andere vorm van tiara, de slang van de linker voorhand, de bewapening van den asoera; — kan de beschouwing van de Doerga van Klatèn weer nopen tot een terugblik naar die van Prambanan, hetzij dan als prototype, hetzij als een product van dezelfde traditie.

Het werk van de restauratie, kris en tjakra, is in meerdere of mindere mate absurd, en kan niet worden aangevoerd als bezwaar tegen de conclusie, dat, waar drie emblemen van de rechter achterhanden en één embleem van een linker achterhand volmaakt dezelfden zijn in vorm en rangschikking, men vrijelijk kan aannemen, dat de verdwenen emblemen zijn geweest *schild* en *sangka*.

Gaan we nu over tot de beschouwing van eene Doergavoorstelling van het Diëng-gebergte.

No. 137 van de archaeologische verzameling te Weltevreden geeft te zien:

Een achtarmig beeld, staande in volkomen rust op een

buffel, die *naar links* neerligt op eene steenplaat met achterstuk en eene glorie met vlammen-rand, primitief van vorm en op het achterstuk gebeiteld tot achter de ooren, die zich neer ronden tot achter de schouders.

Ornaat. Het (zeer verweerde) beeld draagt een tiara, die in vorm zweemt naar die van Prambanan.

Van *haardos* gaf de beitel hier geen teekening aan, evenmin als van haarlinten, die anders over schouders en rug heenvloeien.

Verder toilet. De gerekte ooren dragen hangers; onder de geluksrimpels een halssnoertje; daaronder een borstsieraad; onder de tressen of loovertjes van het laatste een vrouwensnoer, die afdaalt van de schouders, heengaat door eene schuif tusschen de borsten, en die, zich daaronder naar links en rechts verdeelende, heenloopt over de heupen en zich daarachter verliest.

Het kleedje wordt opgebonden door een (zeer verweerden) buikband, waaronder een gordel met buikplaat, en een glad strikje met sjerp-einde, neervallende op linker en rechter dijbeen.

Het kleedje gaat glad neer met één plooi tusschen de beenen en een dubbel-plooi aan linker en rechter zijde, en wordt hier niet als een tablier overbocht door de banden, die op de vorige beelden voorkwamen.

Het geheele toilet heeft, bij de anderen vergeleken, iets eenvoudigs.

Asoera en buffel. De buffel heeft iets buitengewoon neergesmakts: de rug is diep ingedrukt, ingetrapt, ruggegraatvermorselend diep (leelijk qua kunst) en de bil hoog opgehaald; de voorpooten naar voren gestrekt; de achterpooten niet geheel gevouwen door het opsjorren van het achterdeel door de godin; de tong hangt uit den bek.

De asoera, met het lichaam en profil en het hoofd en face, zit met het rechter been in den nek van den buffel, en plaatst de rechter voet met opstaande knie op het buffel-voorhoofd.

De haardos is sterk opgetrokken.

Gekleed in een tjamat en gesierd met oorknoppen.

In de rechter hand, gebracht voor het midden van de borst, houdt hij een kort, breed dolkmes met de punt naar beneden, in de linker een schild (?).

Emblemen. De voorarmen gaan naar beneden, de achterarmen zijn waaiervormig uitgezet.

De voorhanden houden rechts den staart van den buffel, links de strak opgetrokken haardos van den asoera.

De rechter achterhanden, van beneden naar boven, houden een breeden *dolk*, in krisvorm behalve de greep, en als zoodanig gevat met de punt naar beneden, een *pijl* en een *tjakra*, waarvan de boven-helft is weggebroken en waarvan het oorspronkelijk al of niet bestaan der drie vlammen dus niet te constateeren is.

De linker achterhanden, eveneens van beneden naar boven beschouwd, houden een *schild* en profil, *een boog* en een weggeslagen embleem, dat niet gevleugeld was, daar het weggeslagene een spoor achterliet, dat daarvoor zeker niet breed genoeg is.

Op het achterstuk geen blad-, stengel- of bloem-ornament.

De beschouwing van de voorstelling No. 137, geplaatst naast de Doerga-voorstelling van Prambanan, doet de volgende varianten en overeenstemmingen opmerken:

Beide voorstellingen zijn achtarmig.

De Doerga van Prambanan is in actie, die van No. 137 in volkomen rust.

De tiara-vorm van Prambanan werd in die van No. 137 bewaard.

In beide voorstellingen is geen ruimte voor het beitelen van een haardos.

Het kleedje van Prambanan wordt overbocht met vier- en vijfvoudig geplooide doeken als tablier, in het toilet van No. 137 worden die gemist.

Het rijke toilet van Prambanan is in een eenvoudig voor No. 137 omgezet.

De buffel van Prambanan wordt voorgesteld in niet vrijwillige ligging; die van No. 137 is neergesmakt en ingetrapt.

De asoera van Prambanan is geheel onttogen aan het buffel-lichaam; in No. 137 zit hij met het rechter been nog in den buffel-nek.

Hij wordt op Prambanan voorgesteld met gestileerd krulhaar, in rijk ornaat en gewapend met eene versierde knots, terwijl hij in No. 137 voorkomt met glad gekamd, opgetrokken haar; versierd met oorknoppen; gekleed in een eenvoudige tjawat en gewapend met dolk en schild.

En, wat het voornaamste deel van de beschouwing betreft, op Prambanan worden der godin in de rechter achterhanden geplaatst een pijl, een tweesnijdend vlammend zwaard en een vlammende tjakra, en in de linker achterhanden een boog, een schild en een gevleugelde sangka, — terwijl in No. 137 de rechter achterhanden vatten een dolk (geen zwaard), een pijl en een tjakra, en de linker achterhanden een schild, een boog en een weggeslagen embleem, dat een niet-gevleugelde sangka kan geweest zijn.

Ik vraag mitsdien te mogen besluiten, dat de Doerga-voorstelling van Diëng, behoudens de teekening en ordonnantie der deelen, voor de emblemen een zelfde traditie gevolgd heeft als die van de Prambanan-voorstelling, en ook de voorhanden op eene zelfde wijze zijn werkzaam gesteld; — maar dat overigens de opzet van de beelden, hun ornaat en verdere versiering niet wijst op een zelfde school en alzoo de eene voorstelling niet te beschouwen is als prototype van de andere.

Gaan we nu over tot de beschouwing van No. 146 der archaeologische verzameling.

Het is eene Doerga-voorstelling, nog overig van steenplaat tot hals; gehouwen uit eene zeer fijne steensoort.

De godin staat, met een naar links gewend boven-lichaam, met uitgezette beenen en eenigszins pliceerende knieën, met

den rechter voet op de bil, met den linker op den kop van een buffel, die ligt op eene ovale steenplaat.

Van het *ornaat* bleef uit verweering en verminking over: onder de geluksrimpels een halssnoertje; daaronder een versierd halssieraad, waarvan de in het midden neergaande punt zich plaatst in de boven-scheiding der borsten.

Daaronder een borstband, en, daaruit neerhangende, een linker en rechter bocht met midden-ornament van een vrouwensnoer, een buikband, waarover een koordvormige oepawita, met slangekop in het midden heenloopt; een rijk versierde (zeer verweerde) sjerp met buikplaat, en, tusschen de scheiding der beenen, twee neervallende versierde sjerpbanden, die als uiteinden hebben een rozet met tweevoudige drie-tressen, die door een gladden band worden vereenigd; bovendien nog een versierde band, van links uitloopende uit de slang-oepawita, met een driehoekig ornament op het midden, onder de buikplaat, en weer oploopende naar de rechter heup.

Het *kleedje* strak over de beenen; in de scheiding der beenen nog flauw en van onderen krinkelend geplooid.

Om de polsen gladde dubbel-ringen; om de enkels slangebanden met opstaanden kop, en ook ringen aan pink en duim van de linker hand.

Buffel en asoera. De buffel ondervindt niet den minsten druk van het dragen der godin: hij is gezwollen, opgezet; getooid met een zwaar versierden breeden kruisband over rug en buik; met halsband, voorhoofd-sieraad en horenornamenten; den snoet latende rusten op den voor de borst gebrachten linker hoef.

De asoera zit nagenoeg en face, met het rechter been onder het lichaam, en het opgetrokken linker been met den voet op een lotusblad.

Hij is getooid met een halssieraad, met arm-, pols- en enkelbanden en eene buikplaat, en houdt de rechter hand ongewapend tegen de borst en de linker in de zijde. Het hoofdhaar is gestileerd krullend.

Emblemen. De voorarmen hangen neer, en de handen grijpen rechts de buffel-staart, links de krullen van den asoera.

De rechter achterhanden houden, van beneden naar boven, een pijl, ?, ?; in de linker boog, ?, ?.

Bovendien is voor de linker borstzijde van de godin een schild gebeiteld in de volle breedte, met het bovenvlak naar voren, en door geen der handen gegrepen.

Het achterstuk is onder den linker horen van den buffel bebeiteld met knop en lotusbloem, terwijl mede een knop van den horen afhangt; rechts gaat een kunstig geäderd lotusblad uit van de bil van den buffel, en is ook een blad met lotusknop op stengel in haut-relief gebeiteld op het achterstuk.

Wie nu eenigszins vertrouwd is met de sculptuur van Oost-Java zal, bij gezette beschouwing, bij het opmerken van de steensoort, de karakteristieke bloemversiering van het achterstuk, de versiering van den buffel, die herinnert aan den Nandi van Singasari, en van andere kleinigheden, die beter gevoeld dan beschreven worden, erkennen, dat dit beeld te beschouwen is als een vertegenwoordiger van het Oosthoek-type, dat hier dus een geheel ander dan dat van Midden-Java blijkt te zijn; — al moge hij tevens ook opmerken, dat het ontbrekende en de emblemen geene correcte vergelijking toelaat.

En dat dus, zoo dit verder niet positief aan het licht komt, voortzetting van de Prambanan-traditie ook in de Doerga-voorstelling niet te constateeren is, zelfs al geeft No. 146, als afkomstig uit den boedel SCHEEPMAKER (Soerabaja), slechts zeer onvoldoende gegevens, om de oorspronkelijke geboorteplaats er van vast te stellen.

Een blik op de andere Doerga-voorstellingen, in het Museum aanwezig, en voornamelijk op die, waarbij de meeste emblemen gespaard zijn, zal er zeker toe bijdragen tot het vestigen van een oordeel, omtrent het constante dan wel varieerende in het aanbrengen der emblemen, en het besluiten tot een prototype.

Voor een correct overzicht zullen ook de voorhanden worden vermeld, niet omdat buffel-staart en asoera-haar aan te merken zijn als emblemen, maar om ook in de ligging van den buffel eene willekeurige dan wel de opvolging van een proto type te ontdekken.

Bovendien zullen daarbij worden opgenomen de voorstellingen, die door mij, op mijne reizen op Java, tot nog toe werden aangetroffen.

No. van het Museum.	Vindplaats.	Rechterzijde van het beeld.				Linkerzijde van het beeld.			
136	Dieng	tjakra	zwaard	boog	staart	schelp	pijl	schild	haar
(524)	Prambanan	tjakra	zwaard	pijl	staart	schelp	boog	schild	haar
130	Kedoe	tjakra	zwaard	pijl	staart	schelp	boog	schild	haar
142	Tjiringin	tjakra?	zwaard	pijl	staart	schelp?	schild ?	boog	haar
133b	Klaten	tjakra	zwaard	pijl	staart	schelp?	schild ?	boog	slang
137b	Kediri	tjakra	zwaard	pijl	staart	schelp	boog	mes	haar
137a	Kediri	tjakra	zwaard	pijl	staart	schelp	boog	haar	ledig
131	?	tjakra	zwaard	drietand (= pijl ?)	staart	schelp	boog	schild	ledig
138d	Semarang	tjakra	k. zwaard	l. zwaard (= pijl ?)	staart	schelp	boog ?	schild ?	haar
127	Baraboedoer	tjakra	zwaard	drietand (= pijl ?)	staart	schelp?	haak	schild	haar
140	Magelang	tjakra	zwaard	drietand (= pijl ?)	staart	schelp?	boog	schild	haar?
139	Preanger	tjakra	zwaard	drietand (= pijl ?)	staart	schelp?	pijl ?	boog	knots
137	Dieng	tjakra	pijl	zwaard	staart	schelp	boog	schild	haar
143	Magelang	tjakra	pijl	zwaard	staart	schelp?	boog	schild	haar
138	Semarang	tjakra	pijl ?	zwaard	staart	schelp	boog	schild	haar
138a	Han-kok-ping	tjakra	pijl	zwaard	staart	schelp	boog	schild	haar
138b	Han-kok-ping	tjakra	pijl	zwaard	staart	schelp	boog	schild	haar
138c	Han-kok-ping	tjakra	pijl	zwaard	staart	schelp	boog	schild	haar
128	?	tjakra	pijl	zwaard	staart	schelp	boog	schild	ledig
132	?	tjakra	speer (pijl?)	zwaard ?	staart	schelp?	boog ?	schild	haar
129	Semarang	tjakra	pijl	zwaard	staart	schelp	boog	haar	haar
141	Magelang	?	pijl	zwaard	staart	schelp	spatelvormig voorw.	boog	haar
135	Magelang	tjakra	pijl	zwaard	staart	schelp?	schild ?	boog	—
134	Pekalongan	tjakra	pijl	zwaard	staart	schelp	boog	zwaard	haar
146	Scheepmaker	pijl	?	staart	?	schild	?	boog	haar?
151	Tjitjalengka	?	?	?	hoofd van den asoera	schelp	boog	knots	staart
149a	Kediri	tjakra	bloem	?	haar	schelp	boog	schild	staart
149b	Blitar	?	?	?	?	schelp	—	tjamara	haar
133a	Banjoemas	tjakra	?	bloemknop	staart	schelp	?	bloemknop	haar
127a	Semarang	tjakra	pijl	strik	staart	boog	knots	schild ?	haar
148a	Djombang	zwaard	kris	?	doek	haak	knots	(schild ?)	doek
148	?	tjakra	schelp	drietand.	pijl	haak	drietand	boog.	staart

		RECHTS.					LINKS.				
135	Brebes (10 armig)	tjakra	zwaard	knots	pijl	staart	haak	schild	boog	schild	zwaard
149	Magelang (7 armig)	zwaard	slang ?	haar	—	—	schelp	schild	speer	staart	—
133	Semarang (6 armig)	tjakra	2 bloemen	staart	—	—	schelp	2 bloemen	slang ?	—	—
153e	Kediri (6 armig)	mes	staart	voorhand vóór het lichaam	—	—	tjamara	haar	voorhand vóór het lichaam	—	—
153a	Wanasaba (4 armig	tjakra	haar	—	—	—	schelp	staart	—	—	—
153b	Kediri (id.)	tjakra	staart	—	—	—	?	haar	—	—	—
153c	Kediri (id.)	bidsnoer	staart	—	—	—	tjamara	haar	—	—	—
153d	Kediri (id.)	ledig	knots	—	—	—	bidsnoer	staart	—	—	—
153g	Djember (id.)	tjakra	staart	—	—	—	tjamara	haar	—	—	—
VERDER WERDEN OP MIJNE REIZEN OP JAVA DOOR MIJ AANGETROFFEN:											
Te Goenoeng-sari. Weltevreden. (10 armig).		tjakra	wadjra	zwaard	knots	zwaard	sangka	bijl	paça	haar	schild
Te Goenoeng-sari. Weltevreden (8 armig).		tjakra	pijl	zwaard	staart	—	sangka	?	paça	grijpt niet	—
Te Djogjakarta:											
(67) (*)	(8 armig)	tjakra	zwaard	pijl	trisoela	—	sangka	schild	boog	zwaard	—
(68)	id. (8 armig)	tjakra	zwaard	pijl	trisoela	—	bijl	zwaard	zwaard	?	—
(71)	id. (8 armig)	trisoela	staart	zwaard	?	—	?	boog	haar	schild	—
(109)	id. (8 armig)	tjakra	zwaard	pijl	zwaard	—	sangka	boog	schild	haar	—
(153)	id. (6 armig)	zwaard	discus	?	—	—	?	?	?	—	—
(166)	id. (7 armig)	haak	staart	sjerpslip	—	—	paça	sangka	haar	slip	—
(216)	id. (8 armig)	drietand	zwaard	tjakra	staart	—	paça	pijl	boog	—	—

(*) (De cijfers tusschen haakjes komen overeen met de Nos. van de Oudhk. Rapporten over 1904).

			RECHTS.					LINKS.					
Te Djogjakarta:													
(217)		(8 armig)	?	trisoela-stok	staart	?	—	boog	?	paça	haar	—	
(218)	id.	(8 armig)	tjakra	trisoela ?	bloemknop	staart	—	bloem ?	bloem ?	paça	haar	—	
(238)	id.	(brokstuk)	trisoela stok	discus	—	—	—	sangka	haak	—	—	—	
(259)	id.	(6 armig)	?	zwaard	tjakra	—	—	?	staart	gordel	—	—	
(265)	id.	(8 armig)	tjakra	zwaard	staart	pijl	—	sangka	zwaard	paça	haar	—	
(285)	id.	(8 armig)	?	?	?	staart	—	boog	paça	?	?	—	
(290)	id.	(6 armig)	?	staart	sangka	—	—	sangka	pijl	haar	—	—	
(305)	id.	(8 armig)	tjakra	zwaard	pijl	staart	—	sangka	schild	boog	haar	—	
(16)	id.	(8 armig)	zwaard	tjakra	staart	staf	—	?	?	?	leeg	—	
(17)	id.	(8 armig)	?	?	tjakra	staart	—	?	?	?	?	—	Op het erf van den heer Kraag.
(18)	id	(6 armig)	aksamala	zwaard	staart	—	—	?	?	haar	—	—	
Te Malang:													
(3)		(8 armig)	schild	staart	trisoela	?	—	bijl	?	?	?	—	
(5)	id.	(10 armig)	schild (tjakra ?)	zwaard	?	?	?	?	?	?	?	staart	
(8)	id.	(8 armig)	?	?	paça	haar	—	stengel	boog	boog	staart	—	
(11)	id.	(4 armig)	haak	zwaard	—	—	—	?	staart	—	—	—	
(20)	id.	(8 armig)	?	zwaard	pijl	staart	—	sangka	boog	paça	haar	—	
(32)		(8 armig)	aksamala	zwaard	pijl	haar	—	sangka ?	boog	paça	staart	—	
(35)		(In dezen staat niet optenemen)											
(37)		(In dezen staat niet optenemen)											
(69)		8 armig	tjakra	zwaard	pijl	knots	—	paça	boog	sangka	haar	—	
(70)		8 armig	tjakra	zwaard	pijl	staart	—	paça	boog	sangka	haar	—	

		RECHTS.					LINKS.				
Te Malang:											
(83)	8 armig	tjakra	mes	zwaard	sjerp	—	—	sangka	snoer-bundel	—	—
(105)	8 armig	sangka	?	?	—	?	?	?	?	?	—
(107)	4 armig	tjakra	knots	—	—	—	?	staart	—	—	—
(111)	6 armig	tjakra	zwaard	staart	—	—	—	—	knots	—	—
(112)	8 armig	tjakra	zwaard	pijl	staart	sangka	boog	paça	haar	—	—
(114)	8 armig	tjakra	zwaard	pijl	haar	—	sangka	boog	staart	zwaard	—
(189)	8 armig	?	?	2 pijlen	staart	—	schild	boog	haak	arm van den asoera	—
(191)	8 armig	tjakra	zwaard	trisoela	haar	—	sangka	paça	pijl	staart	—
(211)	8 armig	tjakra?	?	?	?	—	sangka	?	zwaard?	staart?	—
Chineesche kamp te Bangil:											
1 (*)	8 armig	tjakra	?	?	?	—	?	?	boog	staart	—
2	8 armig	aksamala	trisoela	?	staart	—	?	?	?	haar	—
3	4 armig	aksamala	voorhand vóór het lichaam	(desa Sidawajah (Bangil)			vêda	hand vóór het lichaam	—	-	—
Pasoeroean:											
4	8 armig	sangka	zwaard	pijl	staart	—	tjakra	pijl	zwaard	?	—
5	8 armig	?	?	?	staart	—	?	?	?	haar	—
6	6 armig	tjakra	pijl	staart	—	—	?	?	haar	—	—
7	8 armig	?	?	pijl	staart	—	?	?	zwaard	haar	—
Besoeki:											
8	8 armig	?	?	?	haar	—	?	?	staart	boog	—

Uit het bovenstaande is voorloopig af te leiden, dat de *normale voorstelling van de Doerga-legende* is eene achtarmige, staande op een buffel, liggende naar links; dat de hoogste handen zijn bewapend met tjakra rechts en sangka links (mag ik zeggen: Wishnoeïtisch?) en niet met aksamala en tjamara (Çiwaïtisch), of met tjakra en tjamara; — dat, bij beschadiging, de tjakra rechts mag worden ondersteld, wanneer de sangka links nog aanwezig is, en dat evenzoo een nog aanwezige tjakra terugwijst naar een verdwenen sangka. Dat in de lagere handen, waar een der emblemen links of rechts gemist wordt, een zwaard aan de eene zijde wijst op een schild aan de andere zijde; een pijl wijst op een boog, en de voorhanden zijn belast met de greep van asoera en staart. Dat op de Prambanan-Doerga kan worden gewezen als een vertegenwoordigster van de normaal-voorstelling, en aan de exemplaren, die het meest daaraan beantwoorden, en waarvan de afkomst niet bekend is, vrij gerust eene geboorteplaats kan worden aangewezen in de Vorstenlanden en Kedoe.

Museum te Weltevreden, 1905.

MAÏN BERIPAT.

EEN BILLITONEESCH SCHERMFEEST.

MEDEDEELING VAN

W. H. C. DOORMAN.

Reeds van oudsher is geen groot feest op het eiland Billiton volmaakt te achten, wanneer het *maïn-beripat* niet op het programma staat. Hetzij het een bruilofsfeest is of wel dat het een besnijdenis geldt in het gezin van een der Billitoneesche grooten, uit alle districten komen de kampioenen bijeen voor de beripat-partij.

Het Billitoneesch-Maleische woord »ripat" beteekent *slaan* of juister *striemen*: alleen slaan met een zwiepend stokje of met een rijzweep wordt »ripat" geheeten.

Het maïn-beripat is dan ook een schermpartij met een dunne rottan als wapen. Het dikke eind wordt soms omwonden of van een koord voorzien, ten einde dit om de pols te slaan; het andere eind, waarmee de slagen worden toegebracht, is niet dikker dan een pink. Reeds maanden te voren worden de wapens gereed gemaakt, daar de rottan bij het feest goed droog moet zijn.

Zoodra op eenig feest het uur voor het schermen is aangebroken, hetgeen meestal des avonds is bij fakkellicht, treedt één der kampioenen vooruit, die onder het zwaaien van zijn rottan en al tandakkend allen uitdaagt tegen hem in het krijt te treden. Doet zich een liefhebber voor, zoo ontkleeden de schermers het bovenlijf; het hoofd wordt beschermd door dit flink te omwikkelen.

De slagen worden toegebracht over het hoofd van de tegenpartij heen, zoodat het doorzwiepende rottaneind den naakten rug, soms ook nog het zitvlak raakt. Door vlug ter zijde te springen wordt getracht de slagen te ontwijken, terwijl ook afwering met den linkervoorarm geoorloofd is.

Dat dus ook de arm en soms ook de schedel geraakt worden, ligt voor de hand. Ook behoeft het zeker geen betoog, dat een striem op den rug toegebracht een flink merkteeken achterlaat. Zelfs zijn die merkteekenen somtijds zóó bloedig, dat het spel voor Europeesche toeschouwers echt griezelig genoemd mag worden.

Bij elken strijd, die gestreden wordt, zijn scheidsrechters tegenwoordig. Deze waken voor het nakomen der gebruikelijke regels en doen het spel staken, zoodra dit door een wellicht gevoeligen slag mocht dreigen in een verwoed gevecht te ontaarden.

Vóór den aanvang van het tweegevecht worden de rottans nagezien, opdat niet iemand, die tegen den een of ander eene veete heeft, dezen uitdaagt en dan gebruik maakt van een rottan, waarvan het slageinde is ingesmeerd men getah of andere stof, die oorzaak zou kunnen zijn dat de huid gemakkelijk werd opengereten. Een schrijver houdt aanteekening van de door de strijders opgeloopen striemen en verwondingen. Mocht hieruit ziekte ontstaan en deze wellicht noodlottig verloopen, dan is uit deze aanteekeningen wellicht na te gaan door wien de noodlottige slag is toegebracht.

Hoewel het *niet-krijgen* der slagen zeker als een bewijs van bedrevenheid bij het maïn-beripat te beschouwen is, laten de schermers steeds met trots de teekens der ontvangen slagen aan de omstanders zien, door wie zij luid worden toegejuicht.

Ondanks de vaak pijnlijke klappen die vallen, komen zelden onaangenaamheden voor, en waar deze zich al voordoen, daar is dit meer het geval onder de toeschouwers, die twisten over het feit wie eigenlijk als overwinnaar is te beschouwen, dan onder de strijders zelf.

Eigenaardig is het, dat het maïn-beripat op Bangka niet bekend schijnt te zijn. Van wie hebben de Billitoneezen dit gebruik dan wel overgenomen, nu dit niet van hunne naaste buren is?

BILLITON, Juli '05.

EIN HELDENSANG DER NIASSER.

GESANG DER GäSTE BEIM FESTE EINES HäUPTLINGS, ALS ER SICH DEN TITEL „BALUGU" BEILEGTE.

UEBERSETZT VON

H. Lagemann, Missionar auf Nias.

EINLEITUNG.

Der wahre Ursprung des Volkes der Niasser dürfte schwer festzustellen sein. Wir finden zwar bei dem Volke eine Anzahl Ueberlieferungen vor, die sich mit diesem Thema beschäftigen. Diese Ueberlieferungen aber sind in ihrer gegenwärtigen Gestaltung derart von mythischen Anschauungeu beherrscht, dass der geschichtliche, oder auf Tatsachen beruhende Kern schwer, wenn nicht unmöglich klar zulegen sein wird. Die Materie dieser Ueberlieferungen umfasst sowohl die Entstehung des Menschen und zwar in einer Weise, die mit der mosaischen Genesis verschiedene Berührungspunkte hat — als auch die der Bevölkerung von Nias.

Die Insel Nias figuriert darin als »die Erde" schlechthin, so dass sich annehmen lässt, die Bewohner von Nias hätten zur Zeit der Entstehung dieser Ueberlieferungen von dem Bestehen der übrigen Welt keine Kunde gehabt.

Die Form dieser älteren Ueberlieferungen ist eine poetische, und zeigt durchweg einen Paralellismus der Verse, wobei es weniger auf den Reim als auf einen gewissen Rhythmus ankommt.

Diese alten Ueberlieferungen nun pflegen die Niasser bei festlichen Gelegenheiten zum Vortrage zubringen. Die männlichen Festteilnehmer geben sich dabei die Hand und bilden einen Kreis, in dessen Mitte sich der Vortragende befindet, der den betreffenden Gesang aus dem Gedächtnis, mehr sprechend als singend recitiert. Die den Reigen bildenden Männer treten dabei in gleichmässigem 4 teiligen Takt, zwei Tritte vor, zwei rückwärts machend und wiederholen singend

die jedesmalige letzte Silbe oder Laut der von dem Rezitator gesprochenen Worte.

Teils sind diese Gesänge sehr umfangreich, und der längste, mir bis jetzt vorgekommene, ist der vorliegende »Heldensang."

Mit besonderer Vorliebe feiern die Niasser ihre Feste. Zu festlichen Versammlungen geben u. a Veranlassung: 1. Verheiratungen; mit diesen ist eine zwiefache Hochzeitfeier verbunden, eine im Dorfe der Braut, die andere im Dorfe des Bräutigams. 2. Todesfälle, besonders von Häuptlingen. 3. Die Herstellung von geschmiedetem Goldschmuck. 4. Die Annahme einer höheren Titel (»balugu") durch einen Häuptling. Er wird dabei von der versammelten Menge besonders gefeiert und auf einer phantastisch in Tierform geschnitzten Bahre herumgetragen. An diesen Festen nehmen eine grosse Zahl der beiderseitigen Stammesangehörigen Teil. Den Höhepunkt des Festes bildet natürlich immer der festliche Schmaus, bestehend in Reis und Schweinefleisch. Gleich nach Ankunft der Festgäste und während der Zubereitung des Festmahls wird der oben geschilderte Reigen aufgeführt.

Der Inhalt des Gesanges wird immer zu dem vorliegenden Fall in Beziehung gebracht, und zwar so, dass man den Helden des Gesanges als Vorbild des Festgebers preist, dem dieser erfolgreich nachgestrebt hat.

In dem uns vorliegenden »Heldensang" bildet der als Stammvater der Niasser (rsp. der Menschen) bezeichnete Sirao mit seinen Söhnen den Hauptinhalt. Sirao ist der Bewohner einer oberen (über unserer Erde befindlichen) Welt, Teteholi ana'a (= Gold = Teteholi) genannt. Seine drei Frauen, die alle gleich tüchtig, heissen: Buruti, Nawaondru und Si adulo, welchen einfachen Namen noch ehrende Zusätze angehängt werden.

Jede der 3 Frauen hat dem Sirao 3 Söhne geboren, alles kräftige waffenfähige Jünglinge. Die Söhne der Buruti heisen: Ba'uwa danô, Lakindrô, Luo mewôna. Die Söhne der Nawaöndru sind: Lasoro, Gösö, Hiawalangi. Die der Si adulo: Lahari, Daeli, Lulu hada. Alle diese Namen haben noch ehrende Zusätze, die wir hier aber übergehen.

Unser Gedicht zeigt uns, in welcher Weise der alternde Stammvater Sirao die Frage erledigt: wer von seinen 9 Söhnen sein Nachfolger in der Häuptlingswürde sein soll. Nur für Einen hat Gold = Teteholi

Raum und die übrigen müssen von dort oben auf unsere terra, rsp. Nias hinunter gelassen werden.

Unser Gesang schildert mit grosser Breite und vielen Wiederholungen den Streit unter den Brüdern, der ihrer Hinablassung auf die Erde vorherging. Charakteristisch auch für niassische Häuptlinge unserer Tage sind die Verhandlungen, die auch nach der gefallenen Entscheidung die Brüder doch noch und mit Erfolg in die Wege zu leiten wissen.

Ich hoffe mit obigem das Verständnis dieses »Heldensangs" ein wenig erleichtert zu haben.

BŎRŎ. [1])

Hadia zioegoe'oegoe,
Hadia zih*o*ng*o*h*o*ng*o*?
Loeo mew*o*na ja*w*a h*o*.
Amb*o* noronia mbanoea,
Ifalaete taoe dan*o*,
Si*w*a nga'*oto* afat*o*.
Hoel*o* ra*w*a a'o dan*o*.
Toeriaoe h*o*ng*o*h*o*ng*o*.
Foeri zi si*w*a nga'*o*tô.
Oeë ndrali ba mbo'*o*,
Jomo sowat*o*! —
Samboea sag*o*t*o* ndralim*o*!
Dali hili mboto mbaw*o*.
Zaetoe ba nasi faf*o*t*o*.
Toeriaoe h*o*ng*o*h*o*ng*o*.
Foeri zi si*w*a nga'*oto*
No atoea Zirao, jomo sowat*o*,
Loeo mew*o*na wangali,
Sa'aja ar*o* gosali.
Toeriaoe holiholi.
Foeri zatoea tendroma li.

EINGANG.

Was ist das für ein Getümmel?
Was ist das für ein Getöse?
Das ist Luo mewŏna droben,
Dem der Himmel als Last zu wenig.
Er legt übereinander die Erde,
In neun Lagen geschieden,
Wie die Riesenschlange Lager der Erde.
Dein Ruhm ist das Gerücht.
Durch neun Geschlechter hernach.
Rottang dient andern als Richtschnur;
Festgeber im Hause! —
Anderes dient dir als Richtschnur!
Richtschnur ist der Berg boto mbawŏ,
Dir von Meer zu Meere reicht.
Dein Ruhm währt als Gerücht.
Durch neun Geschlechter hernach.
Gestorben ist Sirao, der Hausherr;
Ersatz ist Luo mewŏna,
Der Herr in dem Rathause.
Dein Ruhm, dein Gerücht ist
Der Rede Inhalt bei den Enkeln.

---

1) Statt des im Manuscript des Autors sich vorfindenden w mit Circumflex und o mit Circumflex ist immer *w* resp. *o* gedruckt worden. Red.

GEMA.	AUSFÜHRUNG.
Haojohaojo hae si haojo ia,	Glücklich, ja glücklich ist er,
Haojohaojo hae si haôjo no;	Glücklich, ja glücklich war er!
Haojohaojo salawa helano,	Glücklich der erhabene Häuptling.
Haojohaojo toeha tervago.	Glücklich der verehrte Herr!
Haojo amatela mhawi.	Frohes Schweineschlachten!
Haojo adoewala doeo,	Frohes Palmweintrinken!
Haojo beloe bola lahina,	Erfreuender Beutel des Betel,
Haojo beloe bola nafo.	Erfreuender Beutel des Sirih!
He awogoe si fachai bo'oto,	Genossen, verschlungen mit den Armen,
He awogoe si fachai ta'io,	Genossen, verschlungen mit den Händen,
Boi angoto angonia,	Trennt euch nicht ab, steht nicht allein,
Boi angonia boi angoto.	Steht nicht allein, trennt euch nicht ab.
Iwa ita si fatalifoeso,	Vettern sind wir, die verbrüdert,
Iwa ita si famachelo.	Vettern sind wir, gleichen Stammes.
Ja'ita andre si sagoro bato,	Wir hier sind von *einem* Hause,
Ja'ita si sagoro salo,	Wir sind von *einem* Hausflur,
Si ha samboea sibaja taho noewoe,	Haben die gleichen Oheims zu Vorfahren,
Si ha samboea sibaja hië noso,	Haben die gleichen Oheims zu Beschützern.
Wa oi choda tehia omoeso dodo,	Wir sind so froh aus vollem Herzen,
Wa oi choda tehia omoeso mbo.	Wir sind so froh aus voller Lunge,
Me oi ita, owoelo a'oi moi,	Weil wir alle versammelt, alle gekommen,
Me no ita owoelo a'oi so.	Weil wir alle versammelt, alle da sind.
Moi ita moenganga we lahina,	Wir kamen, um zu kauen saftigen Betel,
Moi ita moenganga we nafo;	Wir kamen, um zu kauen saftigen Sirih,
Wa oi abolo zani'o doegala,	Alle kamen flink mit Tugala-Stäben,
Wa oi foeloi zani'o zilimo,	Alle liefen mit Silimo-Stöcken,
Wogomo lioe ba mboe'oe dolotolo,	Um zu erreichen die Stimme deiner Kehle,

Wogamö lioe ba geheha noso.	Um zu erreichen dein Wort im Hauch, des Atems.
He le awogoe si sagoro bato.	O Freunde, Genossen *eines* Hauses,
Awogoe si samboea salo:	Meine Gesellen von *einem* Hausflur:
Ha tahalo boro manomano,	Was wählen wir als Sanges Inhalt?
Ha tahalo boro wamoedo,	Was nehmen wir als Stoff zum Gleichnis,
Wamoedo jomo zalawa helano,	Gleichnis des hohen Edlen drinnen,
Wamoedo jomo doeha terongo?	Gleichnis des achtbaren Herrn im Hause?
Zeboea chonia itehe todo ate,	Das Höchste gibt ihm Herz und Leber,
Zeboea chonia itehe todo bo!	Das Grösste wählt ihm Herz und Lunge!
Tabe famoedonia mbola lahina,	Sein Gleichnis sei eine Sirih-Tasche,
Tabe famaedonia mbola nafo,	Sein Abbild sei ein Betel-Beutel!
Ba lo chônia eboea itehe tâdo ate,	Ihm zu gering, spricht Herz und Leber,
La eboea itehe todo bo.	Nicht gross genug, spricht Herz u. Lunge.
Tenga famaedonia famadoemana iwa'o,	Das ist kein Abbild ihm, Kein Gleichnis, sagts,
Tenga famaedonia famatoelo,	Kein Ebenbild, das ihm genügte,
Zi ha samosa niha ihagaini	Was *einen* Menschen nur umscheinet,
Zi ha samosa niha indrondro,	Was *einen* Menschen nur beleuchtet.
Ha samosa zinowoe gana'a,	Nur *eine* ist die Schmuckbedeckte,
Ha samosa zinowoe hamo;	Nur *eine* ist die Braut im Goldschmuck.
Abotoe ita na eboea mbetoea,	Unangenehm viel Kalk dem Munde,
Afoli ita na eboea mbago.	Zuwider Tabak, wenn zu viel.
Ba ha wamaedonia famadoemana,	Was wäre nun sein Gegenbild, sein Gleichnis?
Ha wamoedodia famatoelo?	Was gibt ein treffend Abbild her?
Tabe famoedonia gari hanacha,	Sein Gleichnis sei das Schwert hanacha,
Tabe famaedo gari boiziato,	Gleichnis sei das Schwert boiziato,
Gari da'o sezai lawajo toe'i,	Des Rücken wie ein Lawajo-Stengel. [1])
Gari da'o sezai mono i'o;	Des Heftteil wie ein Monô-Rottang.
Ba lâ'o zoei eboea itehe todo,	Doch — zu gering, sagt wiederum d. Herz,

1) Eine Pflanze.

Ba lo'o zoei eboea itehe bo,	Nicht gross genug, sagt wiederum d. Lunge,
Zi ha samosa niha ihagaini,	Was *einen* Menschen nur umscheinet,
Zi ha samosa niha indrondro.	Was *einen* Menschen nur beleuchtet.
Ha ono matoea sabolo tola,	Aber ein Jüngling mit starken Gliedern,
Ha ono matoea salio boto?	Ein junger Mann mit schnellem Leib?
Tenga famaedo zalawa helano,	Das wäre kein Abbild des hohen Edlen,
Tenga famaedo doeha terongo.	Kein Gleichnis der geachteten Herrn.
Ba ha tabée famae famawoe-woea,	Was dient uns denn als vollgewichtig Gleichnis?
Ba ha tabe famoe famatoelo?	Was gäbe uns ein Bild von Gleichgewicht?
Tabe famoedonia datoa mboe-roesa,	Setzen wir als Bild von ihm den Speer-schaft,
Tabe famaedonia dotoa doho!	Setzen wir als Bild den Schaft der Lanze!
Ba lo'o zoei eboea itehe todo,	Doch — zu gering, sagt wiederum das Herz,
Ba lo'o zoei eboea itehe bo,	Nicht gross genug, sagt wiederum die Lunge,
Zi ha samosa niha ihagaini,	Was *einen* Menschen nur umscheinet,
Zi ha samosa nika indrondro.	Was *einen* Menschen nur beleuchtet,
Ha samosa salawa helano,	Nur *einer* ist der edle Hohe,
Ha samosa toeha terongo;	Nur *einer* der geehrte Herr.
Tenga famoedonia da'o fama-doemana,	Das ist kein entsprechend Abbild,
Tenga famaedonia da'o fama-toelo,	Das ist kein vollwichtig Gleichnis.
Ba ha zoei tabe famae fama-doemana?	Was soll uns denn sein Bild u. Gleichnis sein?
Tabe famae famatoelo.	Es sei ein Abbild von Gewichtigkeit,
Zomoeso chônia, dodo jawa gate,	Worüber sich sein Herz u. Leber freut,
Zomoeso chonia dodo jawa mbo.	Worüber sich erfreut sein Herz u. Lunge.
Tabe famoedonia goloegoloe zotora,	Sein Abbild sei uns ein Sotora-Stück, [1]
Tabe famoedonia goloegoloe moeko;	Es sei sein Abbild uns ein Muko-Stück! [1]
Ba lo'o zoei eboea itehe todo,	Doch: zu gering, sagt wiederum das Herz,

1) Kleiderstoffe.

Ba lo'*o* zoei eboea itehe bo.	Nicht gross genug, sagt wiederum die Lunge.
Ha sam sa niha ihagaini,	Nur *einen* Menschen es umscheinet,
Ha sam*o*sa niha indrondro,	Nur *einen* Menschen es umleuchtet,
Ha sam*o*sa sin*o*woe gana'a,	Nur *eine* ist die Schmuckbedeckte,
Ha sam*o*sa sin*o*woe hamo.	Nur *eine* ist die Braut im Goldschmuck,
Ba ha tabe famae famadoewana,	Was gibt uns denn nun Bild u. Gleichnis?
Ha tabe famae famatoelo?	Was setzen wir denn nun als Gegenbild?
Tabe famaedonia zaemboe ana'a,	Es sei sein Abbild uns ein golden Diadem,
Tabe famaedonia zaemboe hamo,	Es sei sein Gleichnis eine goldne Krone,
Zaemboe si fa*w*aha*w*aha,	Eine Krone mit Verästelungen,
Zaemboe sowoeloe nadoelo.	Mit palmblattförmiger Verzierung.
Ba lo'*o* zoei eboea itehe tod*o*,	Doch: zu gering, sagt wiederum das Herz,
Ba lo'*o* zoei eboea itehe bo,	Nicht gross genug, sagt wiederum d. Lunge;
Zi ha sam*o*sa niha ihagaini,	Was *einen* Menschen nur umscheinet,
Zi ha sam*o*sa niha indrondro.	Was *einen* Menschen nur beleuchtet.
Ha sam*o*sa satoea dalinga mbat*o*,	Nus *einer* ist der Herr des Hauses,
Ha sam*o*sa satoea ba dalinga zalo.	Nur *einer* Aeltester am Heerde;
Tenga famaedonia da*o* famadoemana,	Das ist kein Bild von ihm, kein Gleichnis,
Tenga famaedonia da*o* famatoelo;	Das ist kein Gegenbild, kein Abbild,
Tenga sa'igi d*o*d*o* ja*w*a gate,	Das lachen machte Herz u. Leber,
Tenga sa'igi d*o*d*o* ja*w*a mbo.	Das lachen machte Herz und Lunge.
Ba ha tabe famae famadoemana,	Was gibt uns denn nun Bild und Gleichnis?
Ba ha tabe famae famatoelo,	Was setzen wir denn nun als Gegenbild?
Wamaedo jowo zala*w*a helan*o*,	Als Bild des hohen Edlen drinnen,
Wamaedo jowo doeha terongo?	Als Bild des geehrten Herrn im Hause?
Tabe famaedonia ae daloe nifatali,	Sein Abbild sei ein goldnes Halsschmuck,

Tabe famaedonia ni'owoea dawoeo.	Ein goldner Schmuck sei uns ein Bild von ihm.
Ba lo'*o* zoei eboea itehe tod*o*,	Doch: zu gering, sagt wiederum das Herz,
Ba lo'*o* zoei eboea itehe bo,	Nicht gross genug, sagt wiederum die Lunge.
Zi ha sam*o*sa niha ihagaini,	Was *einen* Menschen nur erleuchtet,
Zi ha sam*o*sa niha indrondro.	Was *einen* Menschen nur umleuchtet.
Ha sam*o*sa sala*w*a helan*o*,	Nur *einer* ist der edle Hohe,
Ha sam*o*sa tooha terongo.	Nur *einer* der geehrte Herr.
Ba ha tabe famae famadoemana,	Was gibt uns denn nun Bild u. Gleichnis?
Ba ha tabe famae famatoelo?	Was setzen wir denn nun als Gegenbild?
Tabe famaedo hadoli doto'a,	Der goldne Brustschmuck sei uns Gleichnis,
Tabe famaedo hadoli doto:	Der Brustschmuck diene uns als Abbild.
Ja'ia ena'*o* rai sangoelengoele,	Der goldne Kopfschmuck wäre passend,
Ja'ia ena'*o* rai bowo zicho.	Ein goldnes Sträusschen uns genehm.
Ba lo'*o* zoei eboea itehe tod*o*,	Doch: zu gering, spricht wiederum d. Herz,
Ba lo'*o* zoei eboea itehe bo,	Nicht gross genug, spricht wiederum d. Lunge.
Zi ha sam*o*sa niha ihagaini,	Was *einen* Menschen nur beleuchtet,
Zi ha sam*o*san iha indrondro,	Was *einen* Menschen nur bescheinet.
Tenga famaedo zala*w*a helan*o* iwa'*o*,	Es sagt: Kein Bild des hohen Edlen,
Tenga famaedo doeha terongo,	Ist das, kein Abbild des geehrten Herrn,
L*o* a'igi dod*o* ja*w*a gate,	Nicht lacht darob das Herz im Leibe,
L*o* a'igi dod*o* ja*w*a mbo.	Nicht freut das Herz zich in der Brust.
Ba ha tabe famae famadoemana,	Was gibt uns denn nun Bild und Gleichnis?
Ba ha tabe famae famatoelo?	Was setzen wir denn nun als Gegenbild?
Tabe famaedonia ja*w*a namada ba*w*a,	Sein Abbild sei uns droben Vater Mond,
Tabe famaedonia ja*w*a namada loeo,	Sein Gegenbild sei Vater Sonne droben!
Wamaedo jomo zala*w*a helan*o*,	Als Abbild des hohen Edlen drinnen,
Wamaedo jomo doeha terongo,	Als Bild des geehrten Herrn im Hause,

Na moeledo loeo soeloe zi hono ga'a,	Eine Leuchte für Tausend ist die Sonne,
Na moeledo loeo soeloe zato,	Aufsteigend als das Licht der Menge,
Ba zi sagoro tano ihagaini,	Sie erleuchtet ganze Länder,
Zi sag ro tano indrondro.	Sie bescheint die ganze Erde! —
Awena a'igi dodo jawa gate,	Jetzt endlich lacht das Herz im Leibe,
Awena a'igi dodo jawa mbo.	Endlich freut sich das Herz in der Brust!
Da'o zeboea itehe todo ate,	Das ist das Grösste, sagt das Herz,
Da'o reboea itehe bo.	Das ist das Höchste, sagt die Lunge.
Ŏ'ofo ndra'oego zalawa helano,	Ein seltener bist du, hoher Edler,
Wa o'ofo toeha terongo,	Ein seltener, geehrter Herr,
Wa soneche famachomachoi,	Du bist der klügste im Verwalten,
Wa segenahoi famatoro,	Wie im Regieren der Vortrefflichste.
Jahowoe ndra'oego jawa'etoewoe ndoe,	Sie gesegnet, ein Schützling der Götter!
Jahowoe ndra'oego jawaetoewoe loeo,	Sei gesegnet, ein Pflegling der Sonne!
Wa no ocholi zofoe ma'aracha,	Feilenscharf ist der spröde Stahl,
Wa no ocholi zofoe moseno,	Zum Messer eignet der harte Stahl,
Wa ha gomamatiti fato nache,	Du klopfst ihn zum Beil für Palmholz,
Wa ha gomamatio fato ndriho,	Schärfst ihn zum Beil für Hartholz,
Wa itoro niboe'oe galawaito,	Das durchschlägt Alawaitö-Aeste,
Wa itoro waremoa ndriho.	Das durchdringt die Gabelung, des Diksbaums.
Ena ndra'oego namo sanawoejoe,	Du gleichest dem strudelndem Kolk,
Ena ndra'oego namo sonigao,	Der sich ausgrabenden Tiefe.
Ena ndra'oego hili sagalawa,	Du bist wie ein hoher Berg,
Ena ndra'oego hili sanendro;	Wie die steilragende Bergwand.
Ena ndra'oego geoe ambo dalagoe,	Du gleichst dem Baume, der nicht zu umspannen,
Ena ndra'oego geoe ambo daïo,	Gleichst dem Baum, unfassbar den Armen,
Zokaefe ndra'oego solo'o mboeroesa,	Du bist wie ein Speer mit Seitenzacken,
Zokaefe ndra'oego sobo'o doho;	Wie eine Lanze mit Seitenzipfeln.

Ena ndra'oego lewoeo ina da'oeli,	Du gleichst dem Ta'uli-Bambu-Busch,
Ena ndra'oego lewoeo ina gaoeko.	Dem Busche des Kauko-Bambu.
Wa lo samalalawa niha bo'o,	Du überragest alle andern Menschen,
Wa lo samaewoewoea niha sato,	Du bist unerreicht bei der Menge.
Wa obe ba nikata'õ manoe,	Du entsprichst dem Gakern des Huhns,
Wa obe ba nikata'o wofo,	Du beachtest den Ruf des Vogels.
Wa obe ba zi lo moetõtona,	Du tuest, was man nicht erwartete,
Wa obe ba zi lo moerongo;	Du machst, was man noch nicht hörte.
Wa ofachoi mahemoloe mbauoea,	Was du planst am frühen Morgen,
Tofaechoe a'i ndrege zi laloeo.	Das ist ausgeführt bis zum Mittag.
Hoelo la'eso'eso lewoeo goeroe,	Wie wenn man Guru-Bambu abhaut,
Hoelo la'eso'eso hao kaoeko,	Wie wenn man Hau-und Kauko-Bambu schlägt,
Wa mangali zadoemba zagoechoe,	Die sich einzeln wieder ersetzen,
Wa mangali zaowe zandroto,	Die sich gliederweis wieder ergänzen,
Wa tola tetenaoeloe mboe'oe,	So dass die Knotenstücke Helme,
Wa tola oroba geho,	Die Blatthüllen Panzer könnten sein.
Me la'ewa'ewa ragatoea,	Als man die alten Stämme abschlug,
Wa maugalingali zesolo;	Wuchsen dicke dafür wieder.
Awai lazobisobi ndrela zara,	*Einen* Stamm nahm man zur Brücke,
Wa no maugali doea toloe faedo,	Zwei bis drei erwuchsen wieder,
Mano ba gotomo ba we'atoemboe,	So gehts dir mit deinen Gütern,
Mano ba gotomo ba we'azo,	So gehts dir mit deiner Habe,
Foeri namamo boro zatoea,	Nach deinem Vater, dem Erz-Alten,
Foeri namamo boro zeroro.	Nach deinem Vater, dem Erz-Verständigen.
Wa ono faugali mboro sisi,	Du bist als Sohn der Ersatz der Ferse,
Wa faugali mboe'oe kawono,	Ein Ersatz der Fussknöchel;
Wa ono sanoewoe aro domba,	Du bist als Kind die Stütze unter dem Kinn,
Wa samaoso aro galogo,	Der Träger unter der Achselhöhle.

Wa faugali ba zoeroe dawola,	Du bist der Ersatz auf der Truhe,
Wa faugali ba zoeroe gaso;	Der Ersatz auf dem Polster.
Wa chooe aro mbowo oroisa langi,	Du bist der Hüter der Verordnungen des Himmls,
Wa chooe aro mbowo oroisa loeo,	Der Hüter der Satzungen von der Sonne her.
Chooe mbowo nidada me menewi,	Dir die Sitten, die gestern hernieder kamen,
Chooe mbowo nifailo me laloeo;	Dir die Bräuche, die am Mittag hernieder kamen.
Ajaoe nosi mbeloe bola lahina,	Dein ist der Inhalt der Beteltasche,
Ajaoe nosi mbeloe bola nafo.	Dein der Inhalt des Sirihbeutels.
Wa chooe i jomo galimawa ori,	Dein ist der Inhalt der Betelschale,
Wa chooe i jomo mbalaota mbaga.	Dein der Inhalt des Tabaksgefässes.
Awai mamobo gaewegaewe adoe.	Nur diese verbinden mit den Göttern,
Awai mamobo gaewegaewe loeo,	Nur diese verbinden mit der Sonne.
Wa mamobo itaria tohosi,	Zuweilen verbinden sie sicher,
Wa mamobo itaria aro.	Zuweilen verbinden sie fest.
Me so doehioe secheseche ba ngai,	Du hast Stützen als Grundlagen zur Seite,
Me so doehioe secheseche baero,	Stützen als Grundlagen von aussen.
Me esolo ziloe faugabie,	Der Riegel ist stark zur Befestigung,
Me no esolo ziloe faugaro,	Stark ist der Riegel zur Sicherung,
Oro ziloe sezai boto gawoni,	Ein Riegel, wohl wie ein Awôni-Stamm, [1])
Oro ziloe sezai boto geo,	Ein Riegel, wohl wie ein Waringin-Stamm.
Wa lo tokea dodo tobalibali,	Da erschrikt nicht das Herz erzitternd,
Wa lo tokea dodo maosomaoso,	Da erschrickt nicht das Herz erhebend.
Me so chooe niwa ba doeroetoeroe,	Es stehen dir Brüder zur Seite,
Me so chooe niwa ba machelo.	Genossen von deinem Stamme.
Wa no fahozi laharo gana'a,	Gold ist die Menge vorhanden,

1) Ein Waldbaum.

Wa no fah*o*zi lahar*o* hamo,	Und reichlich Goldstaub in Vorrat,
Wa no fah*o*zi mbawi segeboea,	An grossen Schweinen hast du die Menge,
Wa no fah*o*zi mbawi soïo.	Die Menge an beschwänzten Schweinen.
Wa no fah*o*si garamba saraina,	Vorhanden sind viele kleine aramba (Gongs).
Wa no fah*o*zi garamba fatao.	Vorhanden auch viele grosse aramba.
Wa no fah*o*zi zesolo maria,	Zahlreich sind auch die grossen Kanonen,
Wa no fah*o*zi nina ezore.	Zahlreich auch die Donnerbüchsen.
Wa no fag*o*l*o* zalawa helan*o*,	Gleichwertig sind die hohen Häuptlinge,
Wa no fag*o*l*o* doeha terongo;	Gleichwertig die geehrten Herren.
Wa no fag*o*l*o* niha ba mbanoea,	Gleichwertig sind die Leute im Dorfe,
Wa no fag*o*l*o* niha ba *w*alo.	Gleichwertig die Leute am Platze.
Da'*o* na ch*o*oe doehi seche ba ngai,	Noch hast du als Stützen zur Seite,
Da'*o* na ch*o*oe doehi seche baero,	Noch hast du als Halt von aussen,
Ja'ia na ch*o*oe zibaja tah*o* noewoe;	Die Oheims als Ahnen von Muttersseite,
Ja'ia na ch*o*oe zibaja hië noso;	Die Oheims als Haftband der Seele.
Ja'ia na ch*o*oe gatia tah*o* mbambat*o*;	Und dann die Reihe der Verwandten,
Ja'ia na ch*o*oe gatia tah*o* la'o;	Die Reihe der Verschwägerten;
Ja'ia g*o*i noemon*o* solemba,	Dann noch die Schwiegersöhne,
Ja'ia g*o*i noemon*o* si so;	Wie auch die Schwiegertöchter.
Wa oi ch*o*oe sangabe'e tod*o* ate,	Sie alle stärken dir Herz u. Leber,
Wa oi ch*o*oe saugabe'e tod*o* bo.	Alle stärken dir Herz und Lunge.
Andr*o* wa oi owoelo a'oi m*o*i,	Drum sind auch alle versamelt, gekommen,
Andr*o* wa oi owoelo a'oi so.	Drum sind alle versamelt, alle da.
Man*o* ch*o*oe niwa b*o*r*o* talifoesö,	So halten es, deine echten Brüder,
Man*o* ch*o*oe niwa b*o*r*o* machelo,	So deine echten Stammgenossen.
Wa oi ch*o*da tehia omoeso dod*o*,	Wir allesamt sind frohen Herzens,
Wa oi ch*o*da tehia omoese mbo;	Wir allesamt sind froher Brust,

Wa moi ita moenganga we lahina,	Wir kamen zu kauen saft'gen Betel,
Wa moi ita moenganga we nafo,	Wir kamen zu kauen saft'gen Sirih.
Afo choda fahene lowilowi,	Die Gürtel haben wir voll Betel,
Afo choda fahene lafojo,	Die Gürtel haben wir voll Sirih.
Zi lo da'o moetaha moeloloi,	Zu viel, um alles zu verzehren,
Zi lo da'o moetaha moebobo;	Zu viel, um alles aufzulösen.
Chooe mboeala dauga masimasi,	Ein Geschenk der Liebe, deiner Hand,
Chōoe mboeala dauga feroro.	Eine Anstandsgabe deiner Hand.
Chooe mbowo nifa'ele'ele'o,	Du hast den Anstand, der sich geziemt,
Chooe mbowo niwaorowaoro,	Du hast die Sitten, wie sich gehört;
Zi hoelo nibobogo baohi,	Die wie am Kokosstamm gebunden,
Zawai nifada ba doeho.	Wie auf Kernholz befestigt sind.
A'oi boeala danga mazimazi,	Alles Liebesgabe der Hand,
A'oi boeala danga feroro,	Alles Anstandsgabe der Hand,
Cho nina bohooe bawaoeloe mbato,	Der jungen Mutter, des Hauses Schutzgeist,
Cho nina bohooe toeho nomo,	Der jungen Mutter, des Hauses Kern;
Cho galawe sabo'a ba deoe,	Des Weibes, das gebeugt vom Regen,
Cho galawe saondro ba zino,	Des Weibes, das gebückt von der Sonne.
Galawe da'o si zoembazoembano,	Dies ist ein Weib, das rührig ist,
Galawe da'o si roenoroeno.	Dies ist ein Weib, das zu loben ist.
Ba teuga si soembano lo taudrōza,	Und das ist kein Rührigsein ohne Ziel,
Teuga si soembano lo tendro:	Kein Rührigsein ohne Grund.
Iwai soembanonia mbola lahina,	Ihr Rührigsein geht auf die Beteltasche.
Iwai soembanonia mbola nafo.	Ihr Rührigsein betrifft den Sirihbeutel;
Si soembano na owoelo zi hono,	Rührigkeit bei versammelten Tausend,
Si soembano na owoelo zato.	Rührigkeit bei versammelter Menge.
Jahowoe ndra'oego jawaetoewoe adoe,	Sei gesegnet, ein Schützling der Götter,
Jahowoe ndra'oego jawaetoewoe loeo,	Sei gesegnet, ein Pflegling der Sonne.
Wa ofangahaō e'e zi hono,	Du pflegst wie Papageien die Tausend,

Wa foangaha*o* e'e rato;	Du pflegst wie Papageien die Menge,
Me no *o*be g*o* niwa talifoes*o*,	Da du bewirtest deine Stammgenossen,
Me no *o*be g*o* niwa machelo,	Da du speisest deine Volksgenossen.
Foeri namam*o* b*o*r*o* zatoea,	Nach deinem Vater, dem Erz-Alten,
Foeri nama b*o*r*o* zeroro.	Nach deinem Vater, dem Grund-Gescheiten.
Wa l*o* samalala*w*a niha b*o*'*o*,	Keiner erreicht dich von andern Menschen,
Wa l*o* samoewoewoea niha sato.	Keiner kommt dir gleich von der Menge.
No molewoe*o* ba dete nam*o* Laoeroe,	Du gleichst dem Bambu am Kolk von Lauru,
No molewoe*o* ba lewat*o* [1]) Waito,	Dem Bambu auf dem Grabe des Waito.
Wa s*o*fae darit*o*z*o*foe nina,	Taritô-Gift [2]) war das Gift des Grundstocks,
Wa s*o*foe haria z*o*foe nono.	Haria-Gift [2]) war das Gift der Sprossen.
Man*o* doeriaoe i, sala*w*a helan*o*,	So ist dein Gerücht, erhabener Häuptling,
Man*o* doeriaoe i, toeha terongo.	So ist dein Ruhm, geehrter Herr.
Wa'aoechoe moro ba mbo galit*o*,	Wie es heiss wird von feurigen Kohlen,
Wa'aoechoe moro ba mbo ndriho:	Wie Hitze kommt von Dihoholzkohlen,
Man*o* doeriaoe si teh*o*ng*o* ba ngai,	So erschallt dein Ruhm um dich her,
Man*o* doeriaoe si teh*o*ng*o* boero.	So erschallt dein Gerücht hinaus.
Hew*o*i lewoe*o* ba dete nam*o* Laoeroe,	Wie war nun der Bambu am Kolk von Lauru?
Hew*o*i lewoe*o* ba lewato Waito,	Wie war der Bambu am Grabe des Waito?
Wa mate niha sombambaja singa,	Dass Leute starben, die ihn anfassten,
Atoea niha sombambaja goemo,	Dass Leute starben, die den Bast berührten.

1) Unbekannter.

2) Eine Schlangenart.

Ba hewisa mbalazi zõfoe mboeloe nina,	Doch wie wirkte das Gift von den Blättern des Grundstocks?
Mbalazi zofoe mboeloe nano?	Wie war die Wirkung der Blätter der Sprossen?
Na aechoe mboeloe solagara,	Wenn vergilbtes Laub abfiel,
Na aechoe mboeloe sasoso,	Wenn reifes Laub abfiel,
Taoe ba woeroea lala zi hono,	Hinunter auf die Weg scheide der Tausend,
Taoe ba woeroea lala zato.	Hinunter auf die Wegscheide der Menge,
Hoelo mbolodi nifaondro,	So wirkte das wie ein gespannter Fangspiess,
Hoelo loela nifaolo.	So wirkte das wie ein gesteckter Fangspiess.
Ba na itoro boho daoledaole,	Ging dann vorbei ein starker Hirsch,
Na itoro boho lachoemo:	Ging dann vorbei ein grosser Hirsch,
Mane nitaba mboe'oe dolotolo,	So wars, als würd ihm die Kehle durchschnitten,
Mane nitaba mboe'oe galogo.	Als würde ihm das Achselgelenk durchschnitten.
Mohoi da'o manae si samba saga,	So zappelte er wie ein junges Hühnchen,
Mohoi da'o manae sola'ore,	So taumelte er wie ein kleines Huhn;
Mate manidinidifa,	Er verendete zuckend,
Atoea maneganegaolo.	Verstarb sich wälzend.
Mano doeria zalawa helano,	So ist das Gerücht des hohen Häuptlings,
Mano doeria docha terongo.	So das Gerücht des werten Herrn.
Ba he wisa zoei lewoeo ba lewato waito?	Wie war nun der Bambu vom Grabe des Waito?
Atoroe zoei mboeloe solagara,	Es fiel auch ab das gelbe Laub,
Atoroe zoei mboeloe sasoso,	Es fiel auch ab das gereifte Laub,
Ba aechoe ia ba nasi bawa nadae,	Und es fiel ins Meer, dem Teich der Götter,
Ba na aechoe ia ba nasi bawa loeo:	Und fiel es ins Meer, dem Sonnenteich,
Ba sarao da'o nasi goemetegete,	So schäumte ein Dritteil des Meeres,
Sarao da'o nasi mamoboto,	So wallte ein Dritteil des Meeres.
Mangonia nasi, mogolagola,	Es zog sich zurück die See sich teilend,
Mangonia nasi, mo'owoto,	Es zog sich zurück die See sich schichtend.

Sarao nasi si mate gi'a,	In einem Dritteil der See starben die Fische.
Sarao nasi satoea goero:	In einem Dritteil der See starben die Krebse.
Mano doeria zalawa helano,	So ist das Gerücht des hohen Häuptlings,
Mano doeria doeha terongo.	So ist der Ruhm des werten Herrn,
We'atoemboe namo sanawoejoe,	Wie das Werden des strudelnden Kolkes,
Fe'atoemboe namo sonigao,	Das Entstehen der sich höhlenden Tiefe.
Wa so bacha hioe sogotogoto,	Es sind darin geringelte Haie,
Wa so bacho hioe songaroro;	Es sind darin getreifte Haie,
Wa so bacha nono mboewa hosi;	Es sind darin Stein-Aale,
Wa so bacha nono mboewa dao,	Es sind darin Felsen-Aale;
Wa so gi'a sezai boeloe mbalichi,	Und Fische so gross wie Balichiblätter, [1])
Wa so gi'a sezai boeloe go'o.	Fische so gross wie O'o-Blätter, [1])
Sorewe da'o hioe sogotogoto,	Eifersüchtige Fresser sind diese geringelten Haie.
Sorewe da'o hioe songaroro.	Eifersüchtige Fresser sind diese gereiften Haie.
Ba so goi Mandraoeloe ere gi'a,	Da ist auch Mandraulu, der Fische Priester,
Wa so Mandraoeloe ere mbolono,	Mandraulu, der Priester der Bolono. [2])
Hadia goenania, hadia dandrosa?	Was ist sein Tun, wozu ist er da?
Hadia goenania, hadoi dendro?	Was ist seine Arbeit, wozu dient er?
Sangila loemo waoeroe so ba zaita,	Er sieht den Schatten des Netzes am Haken,
Sangila loemo waoeroe so jomo:	Er sieht den Schatten des Netzes im Hause:
Mano zoei jomo zalawa helano,	So wieder ist drinnen der hohe Häuptling,
Mano zoei jomo doeha terongo,	So wieder ist drinnen der geehrte Herr. —

1) Grasarten.
2) Eine Fischart.

Me so najaoe si lo ajo zihono,	Weil du besitzest, was Tausend nicht haben,
Me so najaoe si lo aja zato;	Weil du besitzest, was die Menge nicht hat.
Oro ba gotomo ba wea'toemboe,	So ists zu deiner Zeit bei deinem Werden,
Mano ba gotomo ba we'aso,	So ists zu diener Zeit bei deinem Sein.
Wa no mofoeka si falawalawa,	Man hat Netze von gleicher Höhe,
No mofoeka si faewolowolo.	Man hat Vogel-Netze von gleicher Breite.
Hoelo magiao lolo mboejoewoe.	Wie die Magiao [1]) des Lōlō-Mbujuwu [2]),
Hoelo magiao mboela omo:	Wie die Magiao vom Bula'omo [3]):
Lo boro ta'ila he zatoea,	Man weiss nicht recht, wer ein alter,
Lo boro ta'ila he ndraono.	Man sieht nicht recht, was ein junger.
Awai gila'ilada ba zatoea,	Nur das ist ein Zeichen bei alten,
Da'o mbalazida ba zo'ono:	Nur das gilt als Zeichen bei nistenden:
No garagara nono horo,	Grau ist die Iris des Auges, [4])
No garagara wamondro.	Grau ist das Dunkle des Auges,
Ba so goi mbalazida ba zi laowa,	Auch gibt es ein Merkmal bei jungen,
So goi mbalazida ba nono:	Ein Kennzeichen gibts bei den jungen:
No goi hawoehawoe mboete gafi,	Grau sind die Enden der Flügel,
No hawoehawoe mboe gi'o.	Grau auch die Federn des Schwanzes.
Ba ha tahalo boro manomano,	Doch was nehmen wir als Thema des Sanges?
Ba ha tabe boro maedomaedo?	Was setzen wir als Haupt-Vergleichung?
Wamaedo jomo zalawa helano,	Als Abbild des hohen Häuptlings drinnen?
Wamaeda jomo doeha terongo?	Als Gleichnis des werten Herrn im Hause?
Me no ilaoe gowaso soelo dano,	Denn er gab ein Fest, dass die Erde glibberig,
Me mo ilaoe gowasa soelo ndrao;	Ein Fest, dass die Erde schlüpfrig wurde.

1) Eine Vogelart.
2) Ein Berg.
3) Ein Flüsschen.
4) Eigentl. Kind des Auges.

Me no iboenoe mbawi deledele,	Weil er quikende Schweine geschlachtet,
Me no iboenoe mbawi so'io;	Weil er beschwänzte Schweine geschlachtet;
Me no ibozi garamba saraina,	Weil er die Kleinen Gongs geschlagen,
Me no ibozi garamba fatao;	Weil er die grossen Gongs geschlagen;
Me no itoenoe nono wana boete,	Weil er mit kleinen Böllern geschossen,
Me no itoenoe nina esoro.	Weil er mit grossen Böllern geschossen,
He le choda iwa talifoeso!	Hört, Kameraden, Brüder!
He le choda iwa machelo!	Höret, liebe Stammgenossen!
Da'e wamaedonia famawoewoea,	Dieses ist sein ebengrosses Abbild,
Da'e wamaedonia famatoelo,	Dies sein vollgewichtig Gegenbild!
Wamaedo jomo zalawo helano,	Ein Bild des hohen Häuptlings drinnen,
Wamoedo jomo doeha terongo,	Ein Gleichnis des werten Herrn im Hause,
Zi no fahosi gana'a barasi,	Der steinreich ist an geschmiedetem Gold;
Zi no fahosi gana'a hamo;	Der steinreich is an Goldstaub,
Zi ziwa jomo bari lo mbobozi,	Neun Kästen besitzt mit ungehämertem,
Zi siwa jomo feti lo mbago.	Und neun mit ungeschmiedetem Gold.
Baero na sa daloe nifatali,	Ausserdem noch goldnen Halschmuck,
Baero na sa ni'owoea dawoeo,	Und betelfruchtförmigen Göldschmuck.
Baero na sa zaemboenia ana'a,	Ausserdem noch seine goldne Krone,
Baero na sa zoemboenia hamo,	Ausserdem noch einen goldnen Kopfschmuck,
Baero na sa hadoli ba mbagi,	Ausserdem noch eine goldne Halskette,
Baero na sa hadoli doto,	Ausserdem noch eine goldne Brustkette.
Baero na sa rai sangoelengoele,	Ausserdem wedelnde Goldsträusse,
Baero na za rai bowo zicho.	Und blumenförmige Goldsträusse,
So najania si lo aja zi hono,	Er besitzt, was Tausende nicht besitzen,
So najania si lo aja zato;	Er hat, was die Menge nicht hat.
Zi no fahosi garamba saraina,	Er hat reichlich kleine Aramba 1),
Zi no fahosi garamba fatao.	Er hat viele grosse Aramba.

1) Gong.

Oi so jomo nono wana boete,	Für Böller sind reichlich Kugeln da,
Oi so jomo nono wana esoro.	Und reichlich Kugeln für Donnerbüchsen.
Oi so najania totoa mboeroesa,	Viel Lanzenschäfte sind vorhanden,
Oi so najania totoa doho,	Speerschäfte viele in seinem Besitz.
Oi so najania gari hanacha,	Hauende Schwerter sind sein eigen,
Oi so najania gari seno.	Scharfe Schwerter sein Besitz.
Oi so jomo g*o*loeg*o*loe zot*o*ra,	Sotôra [1]) is in Stücken im Hause,
Oi so jomo g*o*loeg*o*loe moeko.	Auch Muko [1]) ist in Stücken da.
Zi no aloe mbanoea og*o*mig*o*mi,	Dunkel ist der Himmel und finster,
Zi no aloe mbanoea mora'iwo.	Bedeckt ist der Himmel und düster;
Zi no fah*o*si d*o*la he zilai,	Mächtig sind die Hesilai-Kokos, [2])
Zi no fah*o*si d*o*la he zojo.	Zahlreich die Hesojo-Kokos. [2])
No fah*o*si d*o*la wino beloe,	Vorzüglich sind die Belu-Pinang, [3])
No maoeloe d*o*la wino bowo;	Und ausgezeichnet die Bowo-Pinang. [3])
No maoeloe ngenge dawoeo sini,	Vorzüglich sind die edlen Betelranken,
No maoeloe ngenge dawoeo soso.	Vortrefflich die Ranken des süssen Betel;
A'oi fangai mb*o*w*o* oroisa langi,	Alles im Dienst der Sitte, dem Gebot des Himmels.
Oi tangai mb*o*w*o* oroisa loeo.	Zur Uebung des Anstands, dem Gebot der Sonne.
Ba ha zo'aja, ha zoch*o* ja'ia,	Doch wer ist Besitzer, wem gehört alles?
Ba ha zoch*o* ja'ia, ha zeroro?	Wer besitzt und wer versorgt es? —
Ja'ia ja*w*a Zirao oewoe zi h*o*n*o*,	Es ist droben Sirao, der Ahnherr der Tausende,
Ja'ia ja*w*a Zirao oewoe zato,	Es ist droben Sirao, der Ahnherr der Menge.
Ja*w*a ba dete Holi ana'a,	Droben in Teteholi-ana'a, [4])
Ja*w*a ba dete Holi hamo;	Droben in Teteholi-hamo, [4])
Banoea ja*w*a si hoel*o* gelagela,	Der Stadt droben, die Gelagela [5]) gleicht,

1) Kleiderstoffe.
2) Kokosarten.
3) Pinangarten, von denen die Betelnüsse kommen.
4) Gold-Teteholi, eine höhere Welt, Paradies.
5) Weisse Ohr-Anhänger von der Riesenmuschel gemacht.

Banoea jawa si hoelo ngaroto.	Der Stadt droben, die Roto [1]) gleicht;
Banoea jawa nitela figa,	Der Stadt droben, deren Pflaster Porzellan,
Banoea jawa nitela mako,	Der Stadt droben, deren Pflaster Steingut.
Banoea jawa ni'ezoi'o ganowo,	Der Stadt droben, die der Aar feget,
Banoea jawa ni'ezoi'o mojo.	Der Stadt droben die der Adler kehrt.
Sezai jawa toetoeroe lo ezino,	Dort gibts kein Unrat eines Fingers gross,
Sezai jawa toetoeroe lo sasao.	Dort gibts kein Abfall von Fingergrösse.
Awai gezinonia bola lahina,	Das einzig fortzuräumende sind Sirih beutel,
Awai gezinonia bola nafo.	Das einzig fortzuräumende sind Beteltaschen.
Awai gezinonia totoa mboeroesa,	Das einzig fortzuräumende sind Lanzenschäfte,
Awai gezinonia totoa doho,	Das einzig fortzuräumende sind Speerschäfte.
Hili jawa sola'a zotora,	Der Berg droben ist von Farbe wie Sotora, [2])
Hili jawa sola'a moeko.	Der Berg droben ist von Farbe wie Muko,[2])
Arooe na sa Zirao jawa oewoe zi hono,	Sehr fern ist droben Sirao, der Ahnherr der Tausende,
Arooe na sa Zirao oewoe zato;	Fern ist droben Sirao, der Ahnherr der Menge.
Arooe na sa dete Holi ana'a,	Sehr weit ist Teteholi-ana'a,
Arooe na sa dete Holi hamo.	Sehr weit ist Teteholi-hamo.
Mano jomo zowato sonahia,	Also ist drinnen der Gastherr, der Besitzer,
Mano jomo zonoeza so'omo,	So ist drinnen, der Dorfherr, der Hausherr.
Mano mbanoea zalawa helano,	Also ist das Dorf des hohen Häuptlings,
Mano mbanoea doeha terongo.	Also ist das Dorf des werten Herrn.
Ba no oe'oto boro oefoewasi.	Doch nun hab'ich ein Thema angeschnitten, .
No oe'oto boro oefofo,	Als Thema gesetzt und abgeschnitten:
Jawa Zirao oewoe zi hono,	Den Sirao droben, den Ahnherrn der Tausende,
Jawa Zirao oewoe zato.	Droben Sirao, den Ahnherrn der Menge,
Ba toloe ndronga no fagologolo.	Er hatte drei, alle gleichwertige Frauen,

1) Ein Goldenes Schmuck.
2) Bunt und weisse Stoffe.

Toloe ndronga no fangai faedo.	Drei Frauen neben einander zur Seite.
Conia zao'oto mbola lahina,	Zu ihm kam stets die Beteltasche,
Chonia zao'oto mbola nafo.	Zu ihm kam stets der Sirihbeutel.
Samboea Mboeroeti rao awe zi hono.	Eine war Buruti rau, die Ahnfrau der Tausende,
Samboea Mboeroeti rao, awe zato:	Eine war Buruti rau, die Ahnfrau der Menge.
Samboea Nawaondroe ere gowasa,	Die andre war Nawaondru, die Fest-Priesterin,
Samboea Nawaondroe ere lambo;	Die andere war Nawaondru, die Priesterin bei Festen.
Samboea Zi'adoelo rao ana'a,	Die dritte war Siadulo rau ana'a,
Samboea Zi'adoelo rao hamo.	Die dritte war Siadulo rau hamo;
A'oi toenoe dodo da'o tambali dodo,	Alles echte Gattinnen, Hälften des Herzens,
A'oi toenoe dodo da'o, tambali mbo,	Alles echte Gattinnen, Hälften der Lunge,
Cho nama Sirao, oewoe zi hono,	Dem Vater Sirao, dem Ahnherrn der Tausende,
Cho nama Sirao, oewoe zato.	Vater Sirao, dem Ahnherrn der Menge.
Ba siwa goi nono, no fagologolo,	Und neun hatte er Kinder, alle gleich,
Siwa goi nono, no faugai faedo.	Neun hatte er Kinder an der Reihe;
A'oi nono matoea sabolo tola,	Alle waren Söhne von starken Gliedern,
A'oi nono matoea salio boto.	Alles Söhne von starken Leibern,
Oi ono faugali mboro sisi,	Alles Söhne als Ersatz der Ferse,
Oi fangali mboe'oe kawono,	Alles Söhne zum Ersatz der Knöchel.
Oi fangai ba zoezoe dawola,	Alle in der Reihe auf der Truhe, [1])
Oi fangali ba zoezoe kaso.	Alle als Ersatz auf dem Polster,
Ono ira fauli zatoea,	Alles Kinder, die den Vater ersetzen,
Ono ira faugali zo'ono.	Alles Söhne zum Ersatz des Erzeugers,
He ae toloe ndronga no fagologolo,	Obschon drei Frauen von gleichem Wert,
He tôloe ndronga no fangai faedo,	Obwohl drei Frauen neben einander,

1) Die lange Truhe mit einem Polster, als Sitz und Schlafplatz des Häuptlings.

Ba faoma fatoloe nono si matoea,	Hatte doch jede von ihnen drei Söhne,
Faoma fatoloe nono latano.	Jede hatte drei männliche Kinder.
Ba ono oea Mboeroeti rao aroe zi hono,	Die Kinder der Ahnfrau Buruti rao,
Ono Mboeroeti rao awe zato:	Kinder der Buruti, Ahnfrau der Menge;
Ba samboea Mba'oewa dano hia,	Der erste war Ba'uwa danō hia,
Samboea Zimajamaja rao.	Der erste Simajamaja rao. [1]
Ba ono si toloe moroi ba hawa.	Doch drei Kinder waren es von Geburt,
Ono si toloe ba mbeto,	Drei Kinder kamen vom Mutterleib.
Ba ha gato'oto otoloea,	Wer war nun Scheidung u. Mittelstück?
Ba ha gato'loea oto'oto?	Wer war Mittelstück und Scheidung?
Ja'ia Lakindro lai si tambaliwo,	Das war Lakindrô lai, der besondere,
Ja'ia Lakindro lai si sandroro.	Das war Lakindrô lai, der eigenartige.
Ba ha zafoeria moroi ba hawa,	Wer war nun letzter der Geburt nach,
Ba ha zafoeria moro ba mbeto?	Wer kam als letzter von Mutterleibe?
Ba ja'ia mbaloegoe Loeo mewona,	Das war Balugu Luo mewona,
Ja'ia mbaloegoe Loeo zaho,	Es war Balugu Luo saho.
Ono si toloe ba hagita,	Dies die drei Kinder auf dem Schosse,
Ono si toloe ba doto.	Die drie Kinder an der Brust.
Ba ono Nawaondroe ere gowasa,	Dann die Kinder von Nawaondroe ere gowasa,
Ono Nawaondroe ere lambo,	Die Kinder Nawaondru, der Fest-Priesterin:
Ba ja'ia Lasoro gae si toloe daha,	Das war Lasoro gae si toloe daha, [2]
Ja'ia Lasoro gae si doea demo;	Es war Lasoro gae si doea demo; [3]
Sanoewoe da'o seloto golia,	Dieser stützt die Unterleger der Erde,
Sanoewoe seloto ndrao,	Er stützt die Unterleger der Gesteins,
Fa aro dano fa lo maliwaliwa,	Damit die Erde fest sei und nicht wanke,

1) Wechselname.
2) Eigtl. L. g. der dreiästige.
3) Eigtl. L. g. mit zwei Verästelungen.

Fa aro dan*o* fa l*o* maosomaoso.	Dass die Erde fest sei und nicht wackele.
Ba ganetenia ba we'atoemboe,	Und sein Nachfolger der Geburt nach,
Ba ganetenia ba we'aso,	Sein Nachfolger im Gewordensein.
Ja'ia G*ozo* toeha zangar*o*fa,	Das war G*ozo* tuha sangar*o*fa, [1]
G*ozo* toeha siledo.	G*ozo* tuha siledo. [2]
Ba ganetenia zoei ba we'atoemboe,	Und sein Nachfolger der geburt nach,
Ganetenia ba we'aso:	Sein Nachfolger im Gewordensein.
Ja'ia Hia walangi adoe,	Das war Hia walangi adu.
Ja'ia Hia walangi loeo.	Das war Hia walangi luo.
Ba ono Zi'adoelo rao ana'a,	Und die Kinder der Siadulo rao ana'a,
Ono Zi'adoelo rao hamo:	Die Kinder der Siadulo rao hamo:
Ja'ia Lahari sofoes*o* kara,	Das war Lahari sofus*o* kara.
Lahari sofoes*o* dao.	Lahari sofus*o* dao.
Ba ganetenia ba we'atoemboe,	Und sein Nachfolger in der Geburt,
Ganetenia ba we'aso:	Sein Nachfolger im Gewordensein:
Ja'ia Daeli ba gamb*o*l*o* langi,	Das war Daeli ba gamb*o*l*o* langi,
Daeli ba gamb*o*l*o* loeo;	Daeli ba gamb*o*l*o* luo,
Toea Laraga si h*o*n*o*,	Stammvater der Tausende von Laraga,
Toea Laraga sato.	Stammvater der Menge von Laraga.
Ba ganetenia ba we'atoemboe,	Vnd sein Nachfolger in der Geburt,
Ganetenia ba we'aso:	Sein Nachfolger im Gewordensein:
Ja'ia Loeloe hada ana'a,	Das war Lulu hada ana'a,
Ja'ia Loeloe hada hamo.	Das war Lulu hada hamo.
Ba me ta'eze ira wa'eboea,	Und als sie zunahmen im Wachstum,
Me no tedooe wa'esolo,	Als sie zunahmen an Stärke,
Tolo ira sanoho mboeroesa,	Als sie handhaben konnten die Speere,
Tola solohe hoelajo,	Als sie umgehn konnten mit Lanzen,
Ba fakarakara ba mbanoea,	Da zankten sie viel im Dorfe,
Fagoeagoea ba mbarahao,	Da stritten sie viel im Weiler:
Zara ira faja'ija'ia,	Jeder ihrer begehrt dasselbe,
Zara ira faja'oja'o:	Jeder ihrer nennt sich selber:
Ja'odo nono fangali zatoea,	Ich bin der Sohn anstelle des Alten,
Ja'o wangali zo'ono,	Ich bin der Ersatz der Erzeugers,
Fangali ndra'o ba zoezoe daw*o*la,	Ich bin der Ersatz auf der Truhe,

1) Eigtl. G. t. der die Arme ausbreitende (?)
2) Eigtl. G. t. der schwimmende.

Fangali ndra'o ba zoezoe kaso.	Ich bin der Ersatz auf den Polster.
Ja'o nono fangali mboro sisi,	Ich bin der Ersatzsohn für die Ferse.
Fangali mboe'oe kawono,	Der Ersatz für die Knöchel.
Chogoe jomo daloe nifatali,	Mein ist drinnen der goldne Halsschmuck,
Chogoe ni'owoea dawoeo,	Mein der Sirihfrucht-förmige (Schmuck).
Chogoe zaemboeda ana'a,	Mein ist unsre goldne Krone,
Chogoe zaemboeda hamo,	Mein ist unsre Krone von Goldstaub;
Chogoe ngaroto matoea,	Mein is der blumenförmige Schmuck,
Chogoe rai bowo zicho;	Mein sind die goldnen Sträusse.
Chogoe garamba saraina,	Mein sind die kleinen aramba,
Chogoe garamba fatao;	Mein sind die grossen aramba.
Chogoe naja totoa mboeroesa,	Mein sind die burussa-Lanzen,
Chogoe doho hoelajo;	Mein sind die hulajo-Speere.
Ch·goe nadoe noewoe ori,	Mein sind die Ahnengötzenbilder,
Chogoe nadoe sinoendro,	Mein sind die andern Götzenbilder,
Chogoe ziraha manawa,	Mein ist der Siraha manawa, [1]
Chogoe ziraha toeho;	Mein ist der Siraha tuho. [1]
Chogoe mbeloe bolo lahina,	Mein ist die Beteltasche,
Chogoe mbeloe bolo nafo.	Mein ist der Sirihbeutel.
Chogoe mbowo oroisa langi,	Bei mir ist das Sittengesetz des Himmels,
Chogoe mbowo oroisa loeo;	Bei mir ist das Sittengebot der Sonne.
Chogoe daloe golajama,	Mein ist die Fläche des Tanzplatzes,
Chogoe daloe zebolo;	Mein ist die Fläche des Platzes.
Chogoe gowe ni'oniha,	Mein sind die Steine mit Menschenform, [2]
Chogoe gowe ni'oiraono;	Mein sind die Steine mit Kinderform. [2]
Chogoe mbawi segeboea,	Mein sind die grossen Schweine,
Chogoe mbawi so'i'o.	Mein sind die geschwänzten Schweine.
Chogoe dola hezilai,	Mein sind die Hesilai-Kokos,
Chogoe dola hezojo;	Mein sind die Hesojo-Kokos.
Chogoe dola wino beloe,	Mein sind die Belu-Pinang,
Chogoe dola wino bowo.	Mein sind die Bowo-Pinang.
Chogoe ngenge dawoea sini,	Mein sind die edlen Sirihranken,
Chogoe ngenge dawoeo soso.	Mein sind die saftgen Sirihranken.
Chogoe nono wobanoea,	Mein sind die Bewohner des Dorfes,
Chogoe nono mbarahao;	Mein die Bewohner des Weilers.
Chogoe niwa talifoeso,	Mein ist die Brüderschaft des Stammes,

1) Hausgötzen der Häuptlinge.

2) Steine, die von den Häuptlingen errichtet worden.

Chogoe niwa machelo.	Mein die Brüder vom Geschlecht.
Chogoe gatia taho mbambato,	Mein ist der Kreis der Verwandschaft,
Chogoe gatia taho la'o.	Mein die Reihe der Schwagerschaft,
Chogoe gana'a si lo mbobori,	Mein ist das ungehämmerte Gold,
Chogoe gana'a si lo mbago.	Mein das ungeschmiedete Gold.
Zi siwa bari cholochelo,	Die neun Behälter voll Stückchen,
Zi siwa bari lo mbago.	Die neun Behälter voll ungeschmiedetem.
Ba fefoe faja'ijaira,	Und alle sprachen nur für sich,
Fefoe faja'oja'o!	Sie alle sprachen: ich, nur ich!
Ja'odo nono faugali zatoea,	Ich bin Ersatz-Sohn für den Alten,
Ja'odo nono faugali za'ono.	Ich bin anstelle des Erzeugers!
Chogoe dete Holi ana'a,	Mein ist Dete-holi-ana'a,
Chogoe dete Holi hamo.	Mein ist Dete-holi-hamo!
Iwa'o Ba'oewa danohia,	Es sprach Ba'uwa danohia,
Iwa'o Simajamajarao:	Es sagte Simajamajarao:
Chogoe dete Holi ana'a,	Mein ist Dete-holi-ana'a!
Chogoe dete Holi hamo;	Mein ist Dete-holi-hamo!
Chogoe zi'a'a gana'a,	Mein ist das Beste des Goldes,
Chogoe zi'a'a hamo.	Mein ist das Beste des Goldsands!
Chogoe daloe golajama,	Mein ist die Fläche des Tanzplatzes,
Chogoe daloe zebolo.	Mein ist die Fläche des Platzes.
Chogoe mbowo oroisa langi.	Mein ist das Sittengesetz des Himmels,
Chogoe mbowo oroisa loeo.	Mein das Sittengesetz der Sonne.
Chogoe zi siwa motoi,	Mein sind die neunerlei Dinge,
Chogoe zi siwa ndroro.	Mein die neunerlei Sachen.
Chogoe nono wobanoea	Mein sind die Bewohner des Dorfes,
Chogoe nono mbarahao.	Mein die Bewohner des Weilers.
Chogoe niwa talifoeso,	Mein sind die Brüder des Stammes,
Chogoe niwa machelo.	Mein die Brüder vom Geschlecht.
Ba iwa'o goi Lakindro lai sitambaliwo.	Es sprach auch Lakindro lai si tambaliwo,
Iwa'o Lakindro lai si sandroro:	Es sagte Lakindro lai si sandroro:
Chogoe goi zi'a'a gana'a,	Mein ist auch das Beste des Goldes,
Chogoe zi'a'a hamo.	Mein das Beste des Goldstaubs.
Chogoe zi siwa motoi,	Mein sind die neunerlei Dinge,
Chogoe zi siwa ndroro.	Mein sind die neunerlei Sachen.
Chogoe roezoe hare tawola,	Mein ist der Platz auf der Truhe,

Chogoe roezoe hare toeho.	Mein der Platz auf dem Tuho-Schrein.
Chogoe daloe golajama,	Mein ist die Fläche des Tanzplatzes,
Chogoe daloe zebolo.	Mein ist der Raum des Dorfplatzes.
Chogoe mbowo oroisa langi,	Mein ist das Sittengesetz des Himmels,
Chogoe mbowo oroisa loeo,	Mein das Sittengesetz der Sonne.
Chogoe dete Holi ana'a,	Mein ist Dete-holi-ana'a,
Chogoe dete Holi hamo.	Mein Dete-holi-hamo.
Chogoe nono wobanoea,	Mein sind die Bewohner des Dorfes,
Chogoe nono mbarahao.	Mein die Bewohner des Weilers.
Chogoe zinano tasoei banoea,	Mein sind die Pflanzungen ums Dorf her,
Chogoe zinano fasoei walo.	Mein die Anpflanzung um den Weiler,
Chogoe gowe ni'oniha,	Mein sind die Steine in Menschenfigur,
Chogoe gowe ni'o'iraono.	Mein die Steine in Kindergestalt.
Chogoe nadoe noewoe ori,	Mein sind die Ahnengötzenbilder,
Chogoe nadoe sinoendro.	Mein die andern Götzenbilder.
Ba iwa'o goi Lasoro gae si toloe daha,	Und es sprach auch Lasoro gae si tôlu daha,
Lasoro gae si doea demo:	Lasoro gae si dua demo:
Chogoe goi zi'a'a gana'a,	Mein ist auch das Beste des Goldes,
Chogoe zi'a'a hamo.	Mein das Beste des Goldstaubes.
Chogoe zoezoe hare tawola,	Mein ist der Platz auf der Truhe,
Chogoe zoezoe hare kaso.	Mein der Platz auf dem Polster.
Ja'odo nono fangali zatoea,	Ich bin der Ersatz-Sohn des Alten,
Ja'o nono fangali za'ono.	Ich bin der Sohn — anstelle des Erzeugers.
Chogoe zi siwa motoi,	Mein sind die neunerlei Dinge,
Chogoe zi siwa ndroro.	Mein die neunerlei Sachen.
Chogoe nadoe noewoe ori,	Mein sind die Ahnengötzenbilder,
Chogoe nadoe sinoendro.	Mein die andern Götzenbilder,
Chogoe ziraha manawa,	Mein ist der Siraha manawa,
Chogoe ziraha toeho.	Mein der Siraha tuho.
Chogoe mbawi segeboea,	Mein sind die grossen Schweine,
Chogoe mbawi so'i'o.	Mein die beschwänzten Schweine,
Chogoe gowe ni'oniha,	Mein sind die Steine in Menschenfigur,
Chogoe gowe ni'oiraono,	Mein die Steine in Kindergestalt.
Chogoe daloe golajama,	Mein ist die Fläche des Tanzplatzes,
Chogoe daloe zebolo.	Mein der Raum des Dorfplatzes,
Chogoe nono wobanoea,	Mein sind die Bewohner des Dortes,
Chogoe nono mbarahao.	Mein die Bewohner des Weilers.

Ch*o*goe niwa talifoes*o*,	Mein sind die Brüder des Stammes,
Ch*o*goe niwa machelo.	Mein die Brüder des Geschlechts.
Ch*o*goe mb*o*w*o* oroisa langi,	Mein ist das Sittengesetz des Himmels,
Ch*o*goe mb*o*w*o* oroisa loea.	Mein das Sittengesetz der Sonne.
Ch*o*goe dete Holi ana'a,	Mein ist Tete-holi-ana'a,
Ch*o*goe dete Holi hamo.	Mein Tete-holi-hamo.
Ch*o*goe zinan*o* si fasoei banoea,	Mein ist die Pflanzung ums Dorf her,
Ch*o*goe zinan*o* si fasoei *w*alo.	Mein die Anpflanzungen um den Weiler,
Ba i*wao* g*o*i G*o*r*o* toeha rangar*o*fa,	Und es sprach auch G*o*s*o* tuha sangar*o*fa,
G*o*z*o* toeha si ledo:	G*o*s*o* tuha siledo:
Ja'odo nono fangali zatoea,	Ich bin der Ersatz-Sohn für den Alten,
Ja'odo nono fangali zo'ono.	Ich bin anstelle des Erzeugers;
Ch*o*goe g*o*i zoezoe hare taw*o*lo,	Mein ist auch der Platz auf der Truhe,
Ch*o*goe zoezoe hare kaso;	Mein ist der Platz auf dem Polster.
Ch*o*goe zi'a'a gana'a,	Mein ist das Beste des Goldes,
Ch*o*goe zi'a'a hamo.	Mein ist das Grösste des Goldstaubs.
Ch*o*goe zi si*w*a mot*o*i.	Mein sind die neunerlei Dinge,
Ch*o*goe zi si*w*a ndroro.	Mein sind die neunerlei Sachen.
Ch*o*goe nadoe noewoe *o*ri,	Mein sind die Ahnengötzen des Stammes,
Ch*o*goe nadoe sinoendro.	Mein die übrigen Götzen.
Ch*o*goe ziraha manawa,	Mein ist der Siraha manawa,
Ch*o*goe ziraha toeho.	Mein der Siraha tuho.
Ch*o*goe mbeloe bola lahina,	Mein ist der duftende Sirihbeutel,
Ch*o*goe mbeloe bola nafo.	Mein die duftende Beteltasche.
Ch*o*goe garamba saraina.	Mein sind die kleinen aramba,
Ch*o*goe garamba fatao.	Mein die grossen aramba.
Ch*o*goe mbawi deledele,	Mein sind die quikenden Schweine,
Ch*o*goe mbawi so'i'o.	Mein die beschwänzten Schweine,
Ch*o*goe gowe ni'oniha,	Mein sind die Steine mit Menschenfigur,
Ch*o*goe gowe ni'o'iraono.	Mein die Steine in Kindergestalt.
Ch*o*goe daloe golajama,	Mein ist die Fläche des Tanzplatzes,
Ch*o*goe daloe zebolo.	Mein der Raum des Dörfplatzes.
Ch*o*goe d*o*la hezilai,	Mein sind die Hesilai-Kokosbäume,
Ch*o*goe d*o*la hezojo.	Mein die Hesojo-Kokosbäume.
Ch*o*goe d*o*la wino beloe,	Mein sind die Belu-Pinangbäume,
Ch*o*goe d*o*la wino bowo.	Mein die Bowo-Pinangbäume.

Chogoe ngenge dawoeo sini,	Mein sind die edlen Sirihranken,
Chogoe ngenge dawoea soso.	Mein die saft'gen Sirihranken.
Chogoe nono wobanoea,	Mein sind die Bewohner des Dorfes,
Chogoe nono mbarahao.	Mein die Bewohner des Weilers.
Chogoe niwa talifoeso,	Mein sind die Brüder vom Stamme,
Chogoe niwa machelo.	Mein die Brüder vom Geschlecht.
Chogoe noemono si moi,	Mein sind die kommenden Schwäger,
Chogoe noemono si so.	Mein die vorhandenen Schwäger.
Ba iwao goi Hiawalangi adoe,	Und es sprach auch Hiawalangi adu.
Iwa'o Hiawalangi loeo:	Es sagte Hiawalangi luo:
Ja'odo goi nono fangali zatoea,	Ich bin auch Ersatz-Sohn des Alten,
Ja'odo nono fangali zo'ono.	Als Sohn anstelle des Erzeugers.
Chogoe goi zi siwa ndroro,	Mein sind auch die neunerlei Dinge,
Chogoe goi zi siwa motoi.	Mein auch die neunerlei Sachen.
Chogoe zi'a'a gana'a,	Mein ist das vornehmste Gold,
Chogoe zi'a'a hamo.	Mein das Beste des Goldsands.
Chogoe zoezoe hare tawola,	Mein ist der Platz auf der Truhe,
Chogoe zoezoe hare kaso.	Mein der Platz auf dem Polster.
Chogoe ziraha manawa,	Mein ist der Siraha manawa,
Chogoe ziraha toeho:	Mein der Siraha tuho.
Chogoe nadoe noewoe ori,	Mein sind die Bilder der Ahnengötzen,
Chogoe nadoe sinoendro;	Mein die übrigen Götzen.
Chogoe mbowo oroisa langi,	Mein ist das Sittengebot des Himmels,
Chogoe mbowo oroisa loeo.	Mein das Sittengebot der Sonne.
Chogoe mbeloe bola lahina,	Mein ist der duftende Sirihbeutel,
Chogoe mbeloe bola nafo.	Mein die wohlriechende Beteltasche.
Chogoe garamba saraina,	Mein sind die kleinen aramba,
Chogoe garamba fatao.	Mein die grossen aramba.
Chogoe mbawi deledele,	Mein sind die quikenden Schweine,
Chogoe mbawi so'i'o.	Mein die beschwänzten Schweine.
Chogoe daloe golajama,	Mein ist die Fläche des Tanzplatzes,
Chogoe daloe zebolo.	Mein der Raum des Dorfplatzes,
Chogoe gowe ni'oniha,	Mein sind die Steine mit Menschengestalt,
Chogoe gowe ni'o'iraono.	Mein die Steine in Kinderfigur.
Chogoe dola hezilai,	Mein sind die Hesilai-Kokos,
Chogoe dola hezojo.	Mein die Hesajo-Kokos.
Chogoe dola wino beloe,	Mein sind die Belu-Pinangbäume,
Chogoe dola wino bowo.	Mein die Bowo-Pinangbäume.

Chogoe ngenge dawoeo sini,	Mein sind die Ranken des edlen Sirih,
Chogoe ngenge dawoea soso.	Mein die Ranken des saftigen Sirih.
Chogoe nono wobanoea.	Mein sind die Bewohner des Dorfes,
Chogoe nono mbarahao.	Mein die Bewohner des Weilers.
Chogoe niwa talifoeso,	Mein sind die Brüder des Stammes,
Chogoe niwa machelo.	Mein die Brüder des Geschlechts.
Chogoe noemono si moi,	Mein sind die kommenden Schwäger,
Chogoe noemono si so.	Mein die vorhandenen Schwäger,
Ba iwa'o goi Lahari sofoeso-kara,	Und es sagte auch Lahari sofuso kara,
Lahari sofoeso dao:	Lahari sofuso dao;
Ja'odo nono fangali zatoea,	Ich bin der Ersatz-Sohn des Alten,
Ja'o nono fangali zo'ono;	Ich der Sohn anstelle des Erzeugers.
Chogoe goi zi'a' gana'a,	Mein ist das vornehmste Gold.
Chogoe zi'a'a hamo.	Mein das Meiste des Goldstaubs,
Chogoe zi siwa motoi,	Mein sind die neunerlei Dinge,
Chogoe zi siwa ndroro.	Mein die neunerlei Sachen.
Chogoe zoezoe hare tawola,	Mein ist der Platz auf der Truhe,
Chogoe zoezoe hare kaso.	Mein der Platz auf dem Polster.
Chogoe ziraha manawa,	Mein ist der Siraha manawa,
Chogoe ziraha toeho.	Mein der Siraha tuho.
Chogoe nadoe noewoe ori,	Mein sind die Bilder der Ahnengötzen,
Chogoe nadoe sinoendro.	Mein die übrigen Götzen.
Chogoe mbowo oroisa langi.	Mein ist das Sittengebot des Himmels,
Chogoe mbowo oroisa loea.	Mein das Sittengebot der Sonne.
Chogoe mbwai deledele,	Mein sind die quikenden Schweine,
Chogoe mbawi so'i'o.	Mein die beschwänzten Schweine.
Chogoe daloe golajama,	Mein ist die Fläche des Tanzplatzes,
Chogoe daloe zebolo.	Mein der Raum des Dörfplatzes.
Chogoe gowe ni'oniha,	Mein sind die Steine in Menschenfigur,
Chogoe gowe ni'o'iraono.	Mein die Steine in Kindergestalt.
Chogoe nono wobanoea,	Mein sind die Bewohner des Dorfes,
Chogoe nono mbarahao.	Mein die Bewohner des Weilers.
Chogoe dola heziwaloe,	Mein sind die Hesiwalu-Kokos,
Chogoe dola hezojo.	Mein die Hesojo-Kokos.
Chogoe dola wino beloe,	Mein sind die Belu-Pinangbäume,
Chogoe dola wino bowo.	Mein die Bowo-Pinangbäume.
Chogoe ngenge dawoeo sini,	Mein sind die edlen Sirihranken,

Chogoe ngenge dawoeo soso.	Mein die saftigen Sirihranken.
Chogoe niwa talifoeso,	Mein sind die Brüder des Stammes,
Chogoe niwa machelo.	Mein die Brüder des Geschlechts.
Chogoe noemono si moi,	Mein sind die kommenden Schwäger,
Chogoe noemono si so.	Mein die vorhandenen Schwäger.
Ba iwa'o goi Daeli ba gambolo langi,	Und es sprach auch Daeli ba gambolo langi,
Iwa'o Daeli ba gambolo loeo:	Es sagte Daeli gambolo luo:
Ja'odo nono fangali zatoea,	Ich bin der Ersatz-Sohn des Alten,
Ja'o nono fangali zo'ono.	Als Sohn Ersatz des Erzeugers.
Chogoe zi'a'a gana'a,	Mein ist das vornemste Gold,
Chogoe zi'a'a hamo.	Mein das Meiste des Goldsands.
Chogoe zi siwa motoi,	Mein sind die neunerlei Dinge,
Chogoe zi siwa ndroro.	Mein die neunerlei Sachen.
Chogoe zoezoe hare tawola,	Mein ist der Platz auf der Truhe,
Chogoe zoezoe hare kaso.	Mein der Platz auf dem Polster.
Chogoe ziraha manawa,	Mein ist der Siraha manawa,
Chogoe ziraha toeho.	Mein der Siraha tuho.
Chogoe nadoe noewoe ori,	Mein sind die Ahnengötzen des Stammes,
Chogoe nadoe sinoendro.	Mein die übrigen Götzen.
Chogoe mbowo oroisa langi,	Mein ist das Sittengebot des Himmels,
Chogoe mbowo oroisa loeo.	Mein das Sittengebot der Sonne.
Chogoe mbawi deledele,	Mein sind die quikenden Schweine,
Chogoe mbawi so'i'o.	Mein die beschwänzten Schweine.
Chogoe daloe golajama,	Mein ist die Fläche des Tanzplatzes,
Chogoe daloe zebolo,	Mein der Raum des Dorfplatzes.
Chogoe gowe ni'oniha,	Mein sind die Steine in Menschengestalt,
Chogoe gowe ni'o'iraono.	Mein die Steine in Kinderfigur,
Chogoe nono wobanoea,	Mein sind die Bewohner des Dorfes,
Chogoe nono mbarahao.	Mein die Bewohner des Weilers,
Chogoe dola hezilai.	Mein sind die Hesilai-Kokos,
Chogoe dola hezojo.	Mein die Hesajo-Kokos.
Chogoe dola wino beloe,	Mein sind die Belu-Pinangbäume,
Chogoe dola wino bowo.	Mein sind die Bowo-Pinangbäume
Chogoe ngenge dawoeo sini,	Mein sind die edlen Sirihranken,
Chogoe ngenge dawoeo soso.	Mein die saftigen Sirihranken.
Chogoe niwa talifoeso,	Mein sind die Genossen des Stammes.
Chogoe niwa machelo.	Mein die Brüder des Geschlechtes.

Chogoe noemono si moi,	Mein sind die künftigen Schwäger,
Chogoe noemono si so.	Mein die vorhandenen Schwäger.
Ba iwa'o goi Loeloe hada ana'a,	Und es sprach auch Lulu hada ana'a,
Iwa'o Loeloe hada hamo:	Es sagte Lulu hada hamo:
Ja'odo nono fangali zatoea,	Ich bin der Ersatzsohn des Alten,
Ja'o nono fangali zo'ono.	Als Sohn anstelle des Erzeugers.
Chogoe zi'a'a gana'a,	Mein ist das Beste des Goldes,
Chogoe zi'a'a hamo.	Mein das Meiste des Goldsands.
Chogoe zi siwa motoi,	Mein sind die neuerlei Dinge,
Chogoe zi siwa ndroro.	Mein die neunerlei Sachen.
Chogoe zoezoe hare tawola,	Mein ist der Platz auf der Truhe,
Chogoe zoezoe hare kaso.	Mein der Platz auf dem Polster.
Chogoe ziraha manawa,	Mein ist der Siraha manawa,
Chogoe ziraha toeho.	Mein der Siraha tuho.
Chogoo nadoe noewoe ori,	Mein sind die Bilder der Ahnengötzen,
Chogoe nadoe sinoendro.	Mein die übrigen Götzen.
Chogoe garamba saraiva,	Mein sind die kleinen aramba,
Chogoe garamba fatao.	Mein die grossen aramba.
Chogoe mbawi deledele,	Mein sind die quikende Schweine,
Chogoe mbawi so'i'o.	Mein die beschwänzten Schweine.
Chogoe mbowo oroisa langi,	Mein sind die Sittengebote des Himmels,
Chogoe mbowo oroisa loeo.	Mein die Sittengebote der Sonne.
Chogoe gowe ni'oniha,	Mein sind die Steine mit Menschengestalt,
Chogoe gowe ni'o'iraono.	Mein die Steine in Kinderfigur.
Chogoe daloe golajama,	Mein ist die Fläche des Tanzplatzes,
Chogoe daloe zebolo.	Mein der Raum des Dorfplatzes.
Chogoe dola hezilai,	Mein sind die Hesilai-Kokos,
Chogoe dola hezojo.	Mein sind die Hesojo-Kokos.
Chogoe dola wino beloe,	Mein sind die Belu-Pinangbäume,
Chogoe dola wino bowo.	Mein die Bowo-Pinangbäume.
Chogoe ngenge dawoeo sini,	Mein sind die edlen Sirihranken,
Chogoe ngenge dawoeo soso.	Mein sind die saftigen Sirihranken.
Chogoe niwa talifoeso,	Mein sind die Genossen des Stammes,
Chogoe niwa machelo.	Mein die Brüder vom Geschlecht.
Chogoe nono wobanoea,	Mein sind die Bewohner des Dorfes,
Chogoe nono mbarahao.	Mein die Bewohner des Weilers.
Chogoe gatia taho mbambato,	Mein ist der Kreis der Verwandschaft,

Chogoe gatia taho la'o.	Mein die Reihe der Schwagerschaft.
Chogoe noemono si moi,	Mein sind die kommenden Schwäger.
Chogoe noemono si so.	Mein die vorhandenen Schwäger.
Ba lo hedehede mbaloegoe Loeomewona,	Aber nichts sagte Balugu Luo mewona,
Lo hedehede mbaloegoe Loeo raho;	Nicht redete Balugu Luo saho.
Lo mamadoni fa'asalawa,	Nicht stritt er um die Häuptlingswürde,
Lo ifadoni doeha terongo.	Nicht um den Titel »hoher Herr".
Ba si dawaloe nono si matoea,	Doch anders die acht jungen Leute,
Si dawaloe nono latano:	Die acht jungen Männer:
Ba oi zara faja'ija'ia,	Sie alle sprachen für sich selber;
Oi zara faja'oja'o!	Sie alle sprachen: ich, nur ich!
Zara ira fabalabalatoe,	Alle fuchtelten mit ihren Schwertern,
Zara ira fatohotoho,	Alle hantierten mit ihren Speeren,
Ba wamadoni si'a'a gana'a,	Bei dem Streiten ums beste Gold,
Ba wamadoni si'a'a hamo.	Beim Streiten ums Beste des Goldstaubs,
Zi siwa bari lo mbobozi,	Die neun Behälter voll, ungehämmert,
Zi siwa bari lo mbago.	Die neun Behälter voll, unbearbeitet.
Andro fambarambara ira ba mbanoea,	Daher lärmten sie herum im Dorfe,
Wa fagoea ira ba mbarahao:	Zankten sich herum im Weiler:
Ja'odo nono fangali zatoea,	Ich bin der Ersatz-Sohn des Alten,
Ja'o nono fangali zo'ono!	Ich bin der Sohn, der anstelle des Erzeugers!
Ba aboe dodo jawa gate,	Da war betrübt das Herz über der Leber,
Aboe dodo jawa mbo.	Betrübt das Herz über der Lunge.
Cho namara boro zatoea,	Ihrem Vater dem Erz-Alten,
Cho namara boro zo'ono:	Ihrem Vater dem Stammherrn,
Cho Zirao, oewoe zi hono,	Dem Sirao, Stammvater der Tausende,
Cho Zirao, oewoe zato.	Sirao, dem Urvater der Menge.
Choma ba nono si matoea,	Ihm wegen der jungen Leute,
Choma ba nono latano.	Ihm wegen der jungen Männer.
Me oi zara faja'ijaia,	Weil alle für sich selbst nur sprachen,
Me oi zara faja'oja'o,	Weil jeder sprach: nur ich, nur ich!
Ba so chonia necheneche dodo,	Doch er besass Klugheit des Herzens,
So chonia necheneche mbo;	Er hatte Klugheit in der Brust.
Ihalo najania totoa mboeroesa,	So griff er nach dem Schaft der Lanze,

Ihalo najania totoa doho,	Den Speerschaft nahm er in die Hand.
Itaroe'o ba daloe golajama,	Und bohrt'ihn in des Festplatz-Grund.
Itaroe'o ba daloe zebolo.	Er pflanzt ihn auf des Platzes Fläche.
Ba iwa'o ba nono si matoea,	Und spricht nun zu den jungen Leuten,
Iwa'o ba nono latano:	Er sagte nun den jungen Männern:
He ja'ami samado madoni,	O hört, ihr Streiter!
He ja'ami sangaróngaró!	Hört, ihr Wortkämpfer!
Hana wa oi zara faja'ija'ia,	Warum redet ihr ein jeder nur für sich?
Wa oi zara faja'oja'o?	So dass jeder sagt: nur ich, nur ich!
Boi ami fakarakara ba mbanoea,	Zanket euch doch nicht herum im Dorfe,
Boi fagoeagoea ba mbarahao,	Streitet doch nicht so herum im Weiler!
Ja'e chogoe waetasa ila'ila dodo,	Hier hab'ich den Künder des Herzens,
Faetasa ila'ila mbo.	Den Offenbarer der Lunge.
Da'e waetasa nono si matoea,	Dies ist der Offenbarer des Jünglings,
Da'e waetasa nono latano.	Dies der Offenbarer des jungen Mannes:
Jamoi jawa ba nichoe kalakala,	Er gehe hinauf auf die Spitze der Lanze,
Jamoi jawa ba nichoe hoelajo.	Er gehe hinauf auf die Spitze des Speers.
Jamoi manoege hoelo manoe,	Er hocke drauf wie ein Huhn,
Jamoi manoege hoelo zilatao,	Er hocke drauf wie ein Hahn.
Oroma nono fangali zatoea,	Da wird sichtbar der Ersatzsohn des Alten,
Oroma wangali mboro zo'ono,	Wird sichtbar der Ersatz des Erzeugers,
Zocho jawa zoezoe hare tawola,	Der Besitzer des Platzes auf der Truhe,
Zocho jawa zoezoe hare toeho.	Der Besitzer des Platzes auf dem Schrein,
Na moi ato manoege hoelo manoe,	Wer auch immer da oben hockt wie ein Huhn,
Na moi manoege hoelo zilatao,	Wer immer da oben hockt wie ein Hahn,
Jawa ba nichoe galakala,	Oben auf der Spitze der Lanze,
Jawa ba nichoe hoelajo,	Oben auf der Spitze des Speers,
Ba da'o nono fangali zatoea,	So ist dieser der Ersatz-Sohn des Alten,
Da'o wangali mboro zo'ono.	Dieser der Ersatz des Erzeugers.
Chonia dania zoezoe hare tawola,	Sein ist hernach der Platz auf der Truhe,
Chonia dania zoezoe hare kaso.	Sein hernach der Platz auf dem Polster.
Chonia dania ziraha manawa,	Sein ist hernach der Siraha manawa,

Chonia dania ziraha toeho.	Sein nachher der Siraha tuho.
Chonia nadoe noewoe ori,	Sein des Stammes Ahnengötzen,
Chonia nadoe sinoendro.	Sein die übrigen Götzen.
Cohnia zi'a'a gana'a,	Sein ist das Beste des Goldes,
Chonia zi'a'a hamo.	Sein ist das Meiste des Goldstaubs.
Chonia zi siwa motoi,	Sein sind die neunerlei Dinge,
Chonia zi siwa ndroro.	Sein die neunerlei Sachen.
Chonia dania mbowo oroisa langi,	Sein nachher das Sittengebot des Himmels,
Chonia mbowo oroisa loeo.	Sein das Sittengebot der Sonne.
Chonia mbawi deledele,	Sein die quikenden Schweine,
Chonia mbawi sihogo.	Sein die grunzenden Säue,
Chonia daloe golajama,	Sein die Fläche des Tanzplatzes,
Chonia daloe zebolo.	Sein der Raum des Dörfplatzes.
Chonia gowe ni'oniho,	Sein die Steine in Menschenfigur,
Chonia gowe ni'o'iraono.	Sein die Steine in Kindergestalt.
Chonia dola hezilai,	Sein die Hesilai-Kokos,
Chonia dola hezojo.	Sein die Hesojo-Kokos.
Chonia dola wino beloe,	Sein die Belu-Pinangbäume,
Chonia dola wino bowo.	Sein die Bowo-Pinangbäume
Chonia ngenge dawoeo sini,	Sein die edlen Sirihranken,
Chonia ngenge dawoeo soso.	Sein die saftigen Sirihranken.
Chonia nono wobanoea,	Sein die Bewohner des Dorfes,
Chonia nono mbarahao;	Sein die Bewohner des Weilers.
Chonia gatia taho mbambato,	Sein der Kreis der Verwandschaft,
Chonia gatia taho la'o;	Sein die Reihe der Schwagerschaft.
Chonia noemono si moi,	Sein die künftigen Schwäger,
Chonia noemono si so.	Sein die vorhandenen Schwäger.
Chonia dano naha gosali,	Sein ist der Platz, wo das Rathaus,
Chonia dano naha nomo.	Sein der Platz, wo die Häuser stehn.
Chonia dete Holi ana'a,	Sein ist Tete-holi-ana'a,
Chonia dete Holi hamo.	Sein ist Tete-holi-hamo.
Ba na lo manoege ato hoelo manoe,	Hockt er aber nicht wie ein Huhn,
Na lo manoege hoelo zilatao,	Hockt er nicht gleichwie ein Hahn,
Ba aefa chonia zi siwa soi,	Dann sind los von ihm die neun Stämme,
Aefa chonia zi siwa ndroro,	Los von ihm die neunerlei Dinge;
Aefa chonia dete Holi ana'a,	Los von ihm ist Tete-holi-ana'a,

Aefa ch*o*nia dete Holi hamo.	Los von ihm Tete-holi-hamo.
Ba maoso nono si matoea,	Da standen auf die jungen Männer,
Ba maoso nono latano,	Da standen auf die Jünglinge.
Omoeso d*o*d*o* ja*w*a gate,	Froh war das Herz über der Leber,
Omoeso d*o*d*o* ja*w*a mbo,	Froh war das Herz über der Lunge.
Me oi ono matoea sab*o*l*o* t*o*la,	Denn alle waren Jünglinge mit starken Gliedern,
Me oi ono matoea salio boto.	Da alle Jünglinge mit schnellen Leibern.
La*w*a'*o* ch*o* namara b*o*r*o* zatoea,	Sie sagten ihrem Vater, dem Erz-Alten,
La*w*a'*o* ch*o* nama b*o*r*o* zeroro:	Sie sagten ihrem Vater, den Grundgescheiten:
M*o*iga ania manoege hoel*o* manoe,	Wir gehen, Vater, um zu hocken wie ein Huhn,
M*o*iga manoege hoel*o* zilatao,	Wir gehen, um zu hocken wie ein Hahn,
Ja*w*a ch*o*oe ba nichoe galakala,	Oben auf die Spitze deiner Lanze,
Ja*w*a ch*o*oe ba nichoe hoelajo.	Oben auf die Spitze deines Speers.
Ba i*w*a'*o* Sirao oewoe zi h*o*n*o*,	Und es sprach Sirao, der Stamherr der Tausend,
I*w*a'*o* Sirao oewoe zato:	Es sprach Sirao, der Stamherr der Menge:
Mi'ae manoege hoel*o* manoe,	So geht denn und hockt wie ein Huhn!
Mi'ae manoege hoel*o* zilatao!	Geht und hockt wie ein Hahn!
Ba moi Mba'oewa, dan*o*hia,	Und es ging Ba'uwa dan*o*hia,
M*o*i Zimajamajarao.	Es ging Simajamajarao.
Mofan*o* si woel*o*woel*o*i,	Er ging wie ein Läufer,
Mofan*o* agaligalio,	Er ging gar schnell.
M*o*i moe'o lembai dotoa mboeroesa,	Er ging und umfasste den Speerschaft,
M*o*i moera'oe datoa hoelajo,	Er ging und umfasste den Lanzenschaft.
L*o* na'i ira'oe mbo'*o* mboeroesa,	Er erreichte nicht mal den Spitzenansatz,
L*o* ira'oe mbo'*o* doho;	Er erreichte nicht die Wange der Lanze:
Hoel*o* ibabaja wanicha,	Gleich als ob er Oel angriffe,
Hoel*o* ibabaja wamajo,	Gleich als ob er Schmiere erfasste.
No alaboe tobelea ba dan*o*,	So fiel er platt auf die Erde,
No alaboe tabelea ba ndrao.	So fiel er platt aufs Gestein.

Ba iwa'o Sirao oewoe zi hono,	Da sprach Sirao, der Stamvater der Tausend,
Iwa'o Sirao oewoe zato:	Es sprach Sirao, der Ahnherr der Menge:
Aefa chooe zi siwa soi,	Du bist los die neun Stämme,
Aefa zi siwa ndroro,	Du bist los die neunerlei Dinge.
Aefa chooe dete Holi ana'a,	Du bist los Tete-holi-ana'a,
Aefa chooe dete Holi hamo.	Du bist los Tete-holi-hamo.
Tenga ja'oego nono fangali zatoea,	Du bist nicht der Ersatzsohn für den Alten.
Tenga ja'oego nono fangali zo'ono,	Du bist nicht der Ersatzsohn des Erzeugers.
Ba noi goi Lakindro lai si tambaliwo,	Da kam auch Lakindro lai si tambaliwo,
Lakindrolai si sandroro.	Lakindro lai si sandroro,
Moi moe'olemboi dotoa mboeroesa,	Er ging zu erfassen den Lanzenschaft,
Moi moe'olemboi dotoa doho,	Er ging zu umfassen den Speerschaft.
Moi goi ena'o manoege hoelo manoe,	Er ging um zu hocken wie ein Huhn,
Moi manoege hoelo zilatao.	Ging um zu hocken wie ein Hahn.
Ba hoelo ibabaja wanicha,	Doch gleich als ob er Oel angriffe,
Hoelo ibabaja wamaja:	Gleich als ob er Schmiere erfasste:
No alaboe tobengai ba dano,	So fiel er platt auf die Erde,
No alaboe tobengai ba ndrao.	So fiel er platt aufs Gestein;
Me aroeroe, me aefa mbolocha,	Weil er rutschte, der Arm nicht haftete,
Me aboeroe, me aefa da'io.	Weil er abglitt, der Arm sich löste.
Ba iwa'o Sirao oewoe zi hono,	Und es sprach Sirao, der Urahn der Tausend,
Iwa'o Sirao oewoe zato:	Es sprach Sirao, der Ahnherr der Menge:
Tenga ja'oego nono fangali zatoea,	Du bist nicht der Sohn, der Ersatz der Alten,
Tenga ja'oego wangali mboro zo'ono;	Du bist nicht der Ersatz des Stammvaters.
Aefa chooe zi siwa motoi,	Du bist los die neunerlei Dinge,
Aefa chooe zi siwa ndroro,	Du bist los die neunerlei Sachen.
Aefa chooe mbowo oroisa langi,	Du bist los das Sittengebot des Himmels,
Aefa chooe mbowo oroisa loeo:	Du bist los das Sittengebot der Sonne.

Aefa ch*o*oe dete Holi ana'a,	Du bist los Tete-holi-ana'a,
Aefa ch*o*oe dete Holi hamo.	Du bist los Tete-holi-hamo!
Ba m*o*i Lasore gae si toloe daha,	Da kam Lasore gae si t*o*lu daha,
Lasore gae si doea dem*o*,	Lasore gae si dua demo.
M*o*i moe'olembai datoa mboeroesa,	Er kam zu umfassen den Lanzenschaft,
M*o*i moe'olembai datoa doho;	Er kam zu umfassen den Speerschaft.
Ba hoel*o* zoei ibabaja wanicha,	Doch wieder wars, als ob er Oel erfasste,
Hoel*o* ibabaja wamaja:	Gleich als ob er Schmiere erfasste:
No alaboe tobengai ba dan*o*,	So fiel er nieder platt auf den Grund,
No alaboe tobengai ba ndrao,	So fiel er nieder platt aufs Gestein;
Me aboeroe me aefa mb*o*'*oto*,	Weil er rutschte, der Arm sich löste,
Me aboeroe, me aefa da'io.	Weil er abglitt, der Arm nicht haftete.
Ba i*wa*'*o* zoei Sirao oewoe zi hon*o*,	Und wieder sprach Sirao, der Urahn der Tausend.
I*wa*'*o* zoei Sirao, oewoe zato:	Es sprach Sirao, der Stamherr der Menge:
Tenga ja'oeg*o* nono fangali zatoea,	Du bist nicht der Sohn, der Ersatz des Alten,
Tenga fangali mb*o*r*o* zo'ono.	Du bist nicht der Ersatz des Stammvaters.
Tenga ch*o*oe dete Holi ana'a,	Dein ist nicht Tete-holi-ana'a,
Tenga ch*o*oe dete Holi hamo.	Dein ist nicht Tete-holi-hamo.
Tenga ch*o*oe mb*o*w*o* oroisa langi,	Nicht dein ist das Sittengebot des Himmels,
Tenga ch*o*oe mb*o*w*o* oroisa loea;	Nicht dein ist das Sittengebot der Sonne.
Tenga ch*o*oe zi si*wa* mot*o*i,	Nicht dein sind die neunerlei Dinge,
Tenga ch*o*oe zi si*wa* ndroro.	Nicht dein die neunerlei Sachen.
Tenga ch*o*oe zi'a'a gana'a,	Nicht dein ist das Beste des Goldes,
Tenga ch*o*oe zi'a'a hamo.	Nicht dein das Meiste des Goldsands.
Ba moi g*o*i *Gozo* toeha sangar*o*fa,	Da kam auch *Goso* tuha sangar*o*fa,
Gozo toeha si ledo,	*Goso* tuha si ledo.
M*o*i moe'olembai dotoa mboeroesa,	Er kam, um zu erfassen den Schaft der Lanze,
M*o*i moe'olembai dotoa doho.	Kam, um zu umfassen den Schatt des Speers.

Ba ha i'olembai mbo'o mboeroesa,
Ha i'olembai mbo'o doho,
Hoelo ibabaja wánicha,
Hoelo ibabaja wamajo:
No aboeroe, no aefa mbo'oto;
No aboeroe, no aefa da'io;
No alaboe tobengai ba dano,
No alaboe tobengai ba ndao.
Ba iwao Sirao oewoe zi hono,

Iwa'o Sirao oewoe zato:
Tenga ja'oego nono fangali zatoea,
Tenga fangali mboro zo'ono;
Tenga chooe dete Holi ana'a,
Tenga chooe dete Holi hamo.
Tenga chooe mbowo oroisa langi,
Tenga chooe mbowo oroisa loeo.
Tenga chooe zi siwa motoi,
Tenga chooe zi siwa ndroro.
Tenga chooe nono wobanoea,
Tenga chooe nono mbarahao.
Ba moi goi Hia walangi adoe,
Moi Hia walangi loeo,
Moi moe'olembai dotoa mboeroesa,
Moi moe'olembai dotoa doho.
Ba ha zoei i'olembai mbo'o mboeroesa,
Ma i'olembai mbo'o doho,
Hoelo ibabaja wanicha,
Hoelo ibabaja wamajo:
No aboeroe, no aefa mbo'oto,
No aboeroe, no aefa da'io.
No alaboe tobengai ba dano,

Doch kaum berührte er der Lanze Schneide,
Kaum berührte er des Speeres Wange,
Da wars, als ob er Oel anfasste,
Gleichwie als wenn er Schmiere angriffe:
Er rutschte, die Hand war los.
Er glitt zurück, die Hand löste sich.
So fiel er hin platt auf den Grund,
So fiel er hin platt aufs Gestein.
Und es sprach Sirao, der Urahn der Tausend,
Er sprach Sirao, der Urahn der Menge:
Der bist nicht der Sohn, der Ersatz des Alten,
Du bist nicht der Ersatz des Erzeugers.
Dein ist nicht Tete-holi-ana'a,
Dein ist nicht Tete-holi-hamo.
Nicht dien ist das Sittengebot des Himmels.
Nicht dein das Sittengesetz der Sonne.

Nicht dein sind die neunerlei Dinge,
Nicht dein die neunerlei Sachen.
Nicht dein sind die Bewohner des Dorfes,
Nicht dein die Bewohner des Weilers.
Da kam auch Hia walangi adu,
Es kam Hia walangi luo.
Er kam, um zu umfassen den Lanzenschaft,
Er kam, zu umfassen den Speerschaft.
Und wieder nur erreicht er des Speeres Wange,
Nur erfasst er der Lanze Wange,
Gleich wie wenn er Oel ergriffe,
Gleich als ob er Schmiere erfasste:
Er rutschte ab, die Hand war los.
Er rutschte, der Arm war los.
So fiel er platt auf den Grund,

No alaboe tobengai ba adrao.	So fiel er platt aufs Gestein.
Ba iwa'o Sirao oewoe zi hono,	Und es sprach Sirao, der Stammherr der Tausend,
Iwa'o Sirao oewoe zato:	Es sagte Sirao, der Ahnherr der Menge:
Tenga ja'oego nono fangali zatoea,	Du bist nicht der Ersatzsohn des Alten,
Tenga fangali mboro zo'ono.	Du bist nicht der Ersatz des Erzeugers.
Tenga chooe dete Holi ana'a,	Dein ist nicht Tete-holi-ana'a,
Tenga chooe dete Holi hamo.	Dein ist nicht Tete-holi-hamo.
Tenga chooe mbowo oroisa langi.	Dein ist nicht das Sittengebot des Himmels,
Tenga chooe mbowo oroisa loeo.	Dein nicht das Sittengebot der Sonne.
Tenga chooe zi siwa motoi,	Dein sind nicht die neunerlei Dinge,
Tenga chooe zi siwa ndroro.	Dein nicht die neunerlei Sachen.
Tenga chooe zi'a'a gana'a,	Dein ist nicht das Beste des Goldes,
Tenga chooe zia'a hamo.	Dein nicht das Meiste des Goldstaubs.
Tenga chooe nono wobanoea,	Nicht dein sind die Bewohner des Dorfes,
Tenga chooe nono mbarahao,	Nicht dein die Bewohner des Weilers.
Tenga chooe nadoe noewoe ori,	Nicht dein sind die Bilder der Ahnengötzen,
Tenga chooe nadoe sinoendro:	Nicht dein die Bilder der übrigen Götzen.
Tenga chooe daloe golajama,	Nicht dein ist die Fläche des Tanzplatzes.
Tenha chooe daloe zebolo.	Nicht dein der Raum des Dorfplatzes
Ba moi goi Lahari sofoeso kara,	Da kam auch Lahari sofoeso kara.
Lahari sofoeso dao,	Lahari sofoeso dao.
Moi manoege ba ichoe galakala,	Er kam zu hocken auf die Spitze der Lanze,
Moi manoege ba ichoe hoelajo.	Kam um zu hocken auf die Spitze des Speers,
Ba hoelo zoei ibabaja wanicha,	Und wieder wars, als griff er in Oel,
Hoelo ibabaja wamajo:	Es war als ergriffe er Schmier:
No aboeroe, no aefa mbo'oto,	Er rutschte ab, der Arm war los,
No aboeroe, no aefa da'io:	Er rutschte, der Arm haftete nicht:
No alaboe tobengai ba dano,	So fiel er platt auf den Grund,
No alaboe tobengai ba ndrao.	So fiel er nieder platt aufs Gestein.
Ba iwa'o Sirao oewoe zi hono,	Und es sprach Sirao, der Ahnherr der Tausend,

Iwao Sirao oewoe zato:	Es sagte Sirao, der Urahn der Menge:
Tenga ja'oego nono fangali zatoea,	Du bist nicht der Ersatzsohn des Alten.
Tenga tangali mboro zo'ono.	Du bist nicht der Ersatz des Erzeugers.
Tenga chooe zi siwa motoi,	Dein sind nicht die neunerlei Dinge.
Tenga chooe zi siwa ndroro;	Dein nicht die neunerlei Sachen.
Tenga chooe ria'a gana'a,	Dein sind nicht die besten Goldsachen.
Tenga chooe ria'a hamo.	Dein ist nicht das Meiste des Goldsands.
Tenga chooe zoezoe hare tawola,	Dein ist nicht der Platz auf der Truhe.
Tenga chooe zoezoe hare raso.	Dein nicht der Platz auf dem Polster.
Tenga chooe ziraha manawa,	Dein ist nicht der Siraha manawa
Tenga chooe ziraha toeho;	Dein nicht der Siraha toeho.
Tenga chooe nadoe noewoe on.	Nicht dein sind die Bilder der Ahnengötzen.
Tenga chooe nadoe sinoendro.	Nicht dein die andern Götzenbilder.
Tenga chooe mbowo oroisa langi,	Nicht dein ist das Sittengesetz des Himmels,
Tenga chooe mbowo oroisa loeo;	Nicht dein das Sittengebot der Sonne.
Tenga chooe mbawi segeboea,	Nicht dein sind die grossen Schweine.
Tenga chooe mbawi so'io.	Nicht dein die beschwänzten Schweine.
Tenga chooe daloe golajama,	Nicht dein ist die Fläche des Tanzplatzes,
Tenga chooe daloe zebolo.	Nicht dein der Raum des Dorfplatzes.
Tenga chooe gowe ni'oniha,	Nicht dein sind die Steine in Menschenfigur,
Tenga chooe gowe ni'oiraono,	Nicht dein die Steine in Kindergestalt.
Tenga chooe dola hezilai,	Nicht dein sind die Hesilai Kokos,
Tenga chooe dola hezojo;	Nicht dein die Hesojo Kokos.
Tenga chooe dola wino beloe,	Nicht dein die Bela-Pinangbäume.
Tenga chooe dola wino bowo;	Nicht dein die Bowo-Pinangbäume.
Tenga chooe ngenge dawoeo sini,	Nicht dein sind die Ranken des edlen Sirih,
Tenga chooe ngenge dawoea soso.	Nicht dein die Ranken des saft'gen Sirih.
Tenga chooe nono wobanoea,	Nicht dein sind die Bewohner des Dorfes.
Tenga chooe nono mbarahao.	Nicht dein die Bewohner des Weilers.

Tenga ch*o*oe gatia tah*o* mbambat*o*,	Nicht dein ist der Kreis der Verwandschaft,
Tenga ch*o*oe gatia tah*o* la'o.	Nicht dein die Reihe der Schwagerschaft.
Tenga ch*o*oe noem*o*n*o* si m*o*i,	Nicht dein sind die kommenden Schwäger,
Tenga chooe noem*o*n*o* si so.	Nicht dein die vorhandenen Schwäger.
Ba m*o*i g*o*i Daeli ba gamb*o*l*o* langi,	Dann kam auch Daeli ba gamb*o*l*o* langi,
Daeli ba gamb*o*l*o* loeo:	Daeli ba gamb*o*l*o* luo.
M*o*i moe'olembai dotoa mboeroesa,	Er kam, um zu erfassen den Lanzenschaft,
M*o*i moe'olembai dotoa doho;	Kam, um zu erfassen den Speerschaft.
M*o*i ena'*o* manoege hoel*o* manoe,	Er kam um zu hocken wie ein Huhn,
M*o*i manoege hoel*o* zilatao.	Er kam um zu hocken wie ein Hahn.
Ba hoel*o* zoei ibabaja wanicha,	Doch wieder wars als griff'er in Oel,
Hoel*o* ibabaja wamajo:	Gleich als griff'er in Schmiere:
No aboeroe, no aefa mb*o*'*o*t*o*,	Es rutschten, es glitten die Hände,
No aboeroe, no aefa da'io;	Es glitten, es rutschten die Arme.
No alaboe tobengai ba dan*o*,	So fiel er nieder platt auf den Grund,
No alaboe tobengai ba ndrao.	So fiel er nieder platt aufs Gestein.
Ba i*w*a'*o* zoei Sirao oewoe zi h*o*n*o*,	Und wieder sprach Sirao, der Stammvater der Tausend,
I*w*a'*o* zoei Sirao oewoe zato:	Wieder sprach Sirao, der Urahn der Menge:
Tenga ja'ooeg*o* nono fangali zatoea,	Du bist nicht der Ersatz-Sohn des Alten,
Tenga fangali mb*o*r*o* zo'ono.	Nicht der Ersatz für den Erzeuger.
Tenga ch*o*oe zoezoe hare taw*o*la,	Nicht dein ist der Platz auf der Truhe,
Tenga ch*o*oe zoezoe hare kaso.	Nicht dein der Platz auf dem Polster,
Tenga ch*o*oe zi si*w*a mot*o*i,	Nicht dein sind die neunerlei Dinge,
Tenga ch*o*oe zi si*w*a ndroro.	Nicht dein die neunerlei Sachen.
Tenga ch*o*oe zia'a gana'a,	Nicht dein ist das vornehmste Gold,
Tenga ch*o*oe zia'a hamo.	Nicht dein die Menge des Goldsands.
Tenga ch*o*oe mbow*o* oroisa langi,	Nicht dein ist das Sittengebot des Himmels.
Tenga ch*o*oe mbow*o* oroisa loeo.	Nicht dein das Sittengebot der Sonne.

Tenga chooe ziraha manawa,	Nicht dein ist der Siraha manawa,
Tenga chooe ziraha toeho.	Nicht dein der Siraha taho.
Tenga chooe nadoe noewoe ori,	Nicht dein sind die Ahnengötzenbilder,
Tenga chooe nadoe sinoendro.	Nicht dein die andern Götzenbilder.
Tenga chooe mbawi segeboea.	Nicht dein sind die grossen Säue,
Tenga chooe mbawi so'i'o.	Nicht dein die beschwänzten Schweine.
Tenga chooe gowe ni'oniha,	Nicht dein sind die Steine in Menschengestalt,
Tenga chooe gowe ni'o'iraono.	Nicht dein die Steine in Kinderfigur.
Tenga chooe daloe golajama,	Nicht dein ist die Fläche des Tanzplatzes,
Tenga chooe daloe zebolo.	Nicht dein der Raum des Dorfplatzes,
Tenga chooe dola hezilai,	Nicht dein sind die Hesilai-Kokos,
Tenga chooe dola hezojo;	Nicht dein die Hesojo-Kokos.
Tenga chooe dola wino beloe,	Nicht dein sind die Belu-Pinangbäume,
Tenga chooe wino bowo.	Nicht dein die Bowo-Pinangbäume.
Tenga chooe ngenge dawoeo sini,	Nicht dein sind die Ranken des edlen Sirih,
Tenga chooe ngenge dawoeo soso.	Nicht dein die Ranken des saft'gen Sirih.
Tenga chooe niwa talifoeso,	Nicht dein sind die Brüder der Stammes,
Tenga chooe niwa machelo.	Nicht dein die Genossen des Geschlechts.
Tenga chooe nono wobanoea,	Nicht dein sind die Bewohner des Dorfes,
Tenga chooe nono mbarahao.	Nicht dein die Bewohner des Weilers.
Tenga chooe gatia taho mbambato,	Nicht dein ist der Kreis der Verwandschaft,
Tenga chooe gatia taho la'o.	Nicht dein die Reihe der Schwagerschaft.
Tenga chooe noemono si moi,	Nicht dein sind die künftigen Schwäger,
Tenga chooe noemono si so.	Nicht dein die vorhandenen Schwäger.
Ba moi goi Loeloe hada ana'a,	Dann kam Lulu hada ana'a,
Moi Loeloe hada hamo;	Es kam Lulu hada hamo.
Moi manoege hoelo manoe,	Er kam um zu hocken wie ein Huhn,
Moi manoege hoelo zilatao,	Kam um zu hocken wie ein Hahn,
Jawa ba nichoe galakala,	Oben auf die Spitze der Lanze,
Jawa ba nichoe hoelajo;	Oben auf die Spitze des Speers.
Ba hoelo zoei ibabaja wanicha,	Und wieder wars als griffe er an Oel,
Hoelo ibabaja wamaja:	Gleich als griffe er in Schmiere:
No aboeroe, no aefa mbo'oto,	Es glitt, es rutschte die Hand,

No aboeroe no aefa da'io;	Es glitt, es rutschte der Arm;
No alaboe tobengai ba dano,	So fiel er platt auf den Grund,
No alaboe tobengai ba ndrao.	So fiel er platt aufs Gestein.
Ba iwa'o zoei Siraoe oewoe zi hono,	Und wieder sprach Sirao, der Ahnherr der Tausend,
Iwa'o Sirao oewoe zato;	Es sagte Sirao, der Stammvater der Menge:
Tenga ja'oego nono fangali zatoea,	Du bist nicht der Ersatzsohn des Alten,
Tenga fangali mboro zo'ono,	Nicht der Ersatz für den Erzeuger;
Tenga fangali ba zoezoe dawola,	Nicht der Ersatz oben auf der Truhe,
Tenga fangali ba zoezoe kaso.	Nicht der Ersatz auf dem Polster.
Tenga chooe mbowo oroisa langi,	Nicht dein ist das Sittengebot des Himmels,
Tenga chooe mbowo oroisa loeo;	Nicht dein das Sittengebot der Sonne.
Tenga chooe zi siwa motoi,	Nicht dein sind die neunerlei Dinge,
Tenga chooe zi siwa ndroro.	Nicht dein die neunerlei Sachen.
Tenga chooe ziraha manawa,	Nicht dein ist der Siraha manawa,
Tenga chooe ziraha toeho;	Nicht dein der Siraha tuho.
Tenga chooe nadoe noewoe ori,	Nicht dein sind die Ahnengötzen des Stammes,
Tenga chooe nadoe sinoendro.	Nicht dein die andern Götzen.
Tenga chooe mbawi segeboea,	Nicht dein sind die grossen Schweine,
Tenga chooe mbawi so'io.	Nicht dein die beschwänzten Schweine.
Tenga chooe daloe golajama,	Nicht dein ist die Fläche des Tanzplatzes,
Tenga chooe daloe zebolo.	Nicht dein die Fläche des Dorfplatzes.
Tenga chooe gowe ni'oniha,	Nicht dein sind die Steine mit Menschengestalt.
Tenga chooe gowe ni'o'iraono.	Nicht dein die Steine in Kinderfigur.
Tenga chooe nohi hezilai,	Nicht dein sind die Hesilai-Kokos,
Tenga chooe nohi hezojo.	Nicht dein die Hesojo-Kokos.
Tenga chooe dola wino beloe,	Nicht dien sind die Belu-Pinangbäume,
Tenga chooe dola wino bowo.	Nicht dein die Bowo-Pinangbäume,
Tenga chooe ngenge dawoeo sini,	Nicht dein sind die edlen Sirihranken.
Tenga chooe ngenge dawoeo soso.	Nicht dein die saft'gen Sirihranken.

Tenga chooe gatia taho mbambato,	Nicht dein ist der Kreis der Verwandschaft,
Tenga chooe gatia taho la'o;	Nicht dein die Reihe der Schwagerschaft.
Tenga chooe noemono si moi,	Nicht dein sind die künftigen Schwäger,
Tenga chooe noemono si so.	Nicht dein die vorhandenen Schwäger.
Tenga chooe niwa talifoeso,	Nicht dein sind die Genossen des Stammes,
Tenga chooe niwa machelo.	Nicht dein die Brüder vom Geschlecht.
Ba me no aefa zi dawaloe si fangai,	Als nun vorbei waren die acht in der Reihe,
Zi dawaloe si faedo,	Deise acht nacheinander.
Wangolembai totoa mboeroesa,	Beim Umklammern des Speerschafts,
Wangolembai totoa doho,	Beim Erklimmen des Lanzenschafts,
Ba moi goi Mbaloegoe loeo mewona,	Da kam auch Balugu luo mewona,
Moi Mbaloegoe loeo zaho,	Da kam Balugu luo saho.
Moi manoege hoelo manoe,	Er kam um zu hocken wie ein Huhn,
Manoege hoelo zilatao,	Um zu hocken wie ein Hahn,
Jawa ba nichoe mboeroesa,	Oben auf die Spitze des Speeres,
Jawa ba nichoe doho.	Oben auf die Spitze der Lanze.
Awena mofano dao ibekai mbanoea,	Jetzt ging er und durchschritt das Dorf,
Awena mofano ibekai walo;	Jetzt ging er und durchschritt den Weiler,
Ba i'angona'o nama boro zatoea,	Und er begrüsste den Vater, den Erz-Alten,
Nama, boro zeroro,	Den Vater, den Erz-Fürsorger,
We'amoi ba nichoe galakala,	Um zu gehn [steigen] auf die Speerspitze,
We'amoi ba nichoe hoelajo.	Um zu gehn auf die Lanzenspitze.
Iwa'o: He awagoe, boro zatoea,	Er sprach: O mein Vater, du Erz-Alter!
Amagoe boro zeroro!	Mein Vater, Erz-Fürsorger!
Na ono ndra'o fangali zatoea,	Wenn ich der Sohn bin, der Ersatz des Alten,
Na fangali mbora zo'ono,	Wenn ein Ersatz des Erz-Erzeugers,
Ba awai ndra'o manahoe zoembila,	So werd ich schweben wie der Falke,
Awai ndra'o manahoe mojo,	So werd ich schweben wie der Adler.
Jawa ba nichoe mboeroesa,	Oben aut die Spitze des Speeres,
Jawa ba nichoe doho.	Oben auf die Spitze der Lanze.

Ba tenga at*o* fangali zatoea,	Bin ich aber nicht der Ersatz des Alten,
Na tenga fangali zo'ono,	Nicht der Ersatz des Erzeugers,
Ba jahoel*o* oebabaja wanicha,	Dann sei's, als erfasste ich Oel,
Jahoel*o* oebabaja wamajo,	Dann sei's als erfasste ich Schmiere!
Ja'alaboe ndra'o tobengai ba dano,	Dann falle ich hin platt auf die Erde!
Ja'alaboe tobengai ba ndrao,	Dann falle ich hin platt auf den Grund!
Na tenga ch*o*goe zoezoe hare taw*o*la,	Wenn nicht mein der Platz auf der Truhe,
Na tenga ch*o*goe zoezoe hare kaso,	Wenn nicht mein der Platz auf dem Polster,
Ba na ch*o*goe at*o* dete Holi ana'a,	Wenn aber mein ist Dete-holi-ana'a,
Na ch*o*goe dete Holi hamo,	Wenn mein ist Dete-holi-hamo,
Ba jahoel*o* oebabaja ndroi manaze,	Dann sei's als erfasste ich Manase-Dornen,
Jahoel*o* oebabaja ndroi ndriho,	Dann sei's als erfasste ich Diho-Dornen,
Ch*o*oe datoa galakala,	An dem Schaft deiner Lanze;
Ch*o*oe sa datoa hoelajo.	An dem Schaft deines Speers.
Ba mofan*o* sa'ae ibekai mbanoea,	Drauf ging er fort und schritt durchs Dorf.
Mofan*o* sa'ae ibekai *w*alo,	Ging fort und schritt durch den Weiler.
Ba i'angona'o nomonia osali,	Und er begrüsste sein Haus, das Rathaus.
I'angona'*o* nomonia toeho:	Er begrüsste sein Haus von Tuhoholz:
»He lé omogoe osali!	O mein liebes Haus, Rathaus!
He lé omogoe toeho!	O mein liebes Tuho-Haus!
Ae aw*o*goe ba wofan*o*,	Komm mit mir beim Weggehn,
Ae loeloei ba wemilo,	Komm hilf beim Ausgehn.
Ch*o* Mbaloegoe loea mew*o*na,	Dem Balugu luo mew*o*na,
Ch*o* Mbaloegoe loeo zaho!"	Dem Balugu luo saho!
Ba i'angona'*o* ziraha manawa,	Und er begrüsste den Siraha manawa,
I'angona'*o* ziraha toeho.	Begrüsste den Siraha tuho.
Ba i'angona'*o* nadoe *o*ri,	Und begrüsste die Ahnengötzen des Stammes,
I'angona'*o* nadoe sinoendro;	Begrüsste die andern Götzen.
I'angona'*o* daloe golajama,	Er begrüsste die Fläche des Tanzplatzes,
I'angona'*o* daloe zebolo.	Begrüsste die Fläche des Dorfplatzes.

I'angona'o gowe ni'oniha,	Er begrüsste die Steine mit Menschengestalt,
I'angona'o gowe ni'o'iraono.	Begrüsste die Steine in Kinderfigur.
I'angona'o dola hezilai,	Er begrüsste die Hesilai-Kokosbäume,
I'angona'o dola hezojo.	Begrüsste die Hesojo-Kokosbäume.
I'angona'o dola wino beloe,	Er begrüsste die Belu-Pinangbäume,
I'angona'o dola wino bowo.	Begrüsste die Bowo-Pinangbäume,
I'angona'o ngenge dawoeo sini,	Er begrüsste die edlen Sirihranken,
I'angona'o ngenge dawoeo soso.	Begrüsste die saftigen Sirihranken.
I'angona'o nono wobanoea,	Er begrüsste die Bewohner des Dorfes,
I'angona'o nono mbarahao;	Begrüsste die Bewohner des Weilers,
I'angona'o niwa talifoeso,	Er begrüsste die Genossen des Stammes,
I'angona'o niwa machelo.	Begrüsste die Brüder vom Geschlecht.
I'angona'o gatia taho mbambato,	Er begrüsste den Kreis der Verwandschaft,
I'angona'o gatia taho la'o.	Begrüsste die Reihe der Schwagerschaft.
Ba me nofa toetoe i'angona'o zatoea,	Und als er begrüsst hatte alle die Alten,
Me no fatoetoe i'angona'o ndraono,	Als er begrüsst hatte alle die Jungen,
Ba awena moi ba nichoe galakala,	Dann erst ging er auf die Spitze der Lanze,
Awena moi ba nichoe hoelajo.	Dann stieg er auf die Spitze des Speers.
Ba ha mendroea ifafali mbo'oto,	Und nur zweimal wechselte er die Hände,
Ha mendroea ifafali da'io,	Nur zweimal verflocht er die Arme,
Ba no manoege ba nichoe mboeroesa,	Da hockte er schon auf der Spitze der Lanze,
No manoege ba nichoe doho.	Hockte er schon auf der Spitze des Speers.
No ibe ba hogonia zaemboe ana'a,	Auf dem Haupt trug er ein golden Diadem,
No ibe ba hogonia zaemboe hamo.	Auf dem Haupt eine goldene Krone.
Ba ilaoe manari awai soembila,	Und er schwebte wie ein Falke,
Manari ia hoelo majo;	Er schwebte wie ein Adler.
Manari ia i'atongai zibaja,	Er schwebte die Hälfte eines Tages,

Manari ia i'atongai loeo.	Schwebte einen halben Tag lang.
Ba iwa'o Sirao oewoe zihono,	Und es sprach Sirao, der Stammherr der Tausend,
Iwao Sirao oewoe zato:	Es sagte Sirao, der Stammherr der Menge:
Da'o nono fangali zatoea;	Das ist der Sohn, der anstelle des Alten,
Da'o nono fangali zo'ono.	Das ist der Sohn, der Ersatz des Erzeugers.
Chonia jomo zoezoe hare tawola,	Sein ist drinnen der Platz auf der Truhe,
Chonia jomo zoezoe hare kaso.	Sein im Hause der Sitz auf dem Polster.
Chonia sa mbowo oroisa langi,	Sein ist das Sittengebot des Himmels,
Chonia sa mbowo oroisa loeo.	Sein das Sittengebot der Sonne.
Chonia jomo zia'a gana'a,	Sein sind im Hause die Prunkstücke von Gold,
Chonia jomo zia'a hamo.	Sein drinnen der Vorrat an Goldstaub.
Chonia zi siwa motoi,	Sein sind die neunerlei Dinge,
Chonia zi siwa ndroro,	Sein sind die neunerlei Sachen.
Chonia sa mbeloe bola lahina,	Sein ist die duftende Sirihtasche,
Chonia sa mbeloe bola nafo.	Sein die wohl riechende Betelbeutel.
Chonia sa ziraha manawa,	Sein ist der Siraha manawa,
Chonia sa ziraha toeho.	Sein der Siraha tuho.
Chonia sa nadoe noewoe ori,	Sein sind des Stammes Ahnengötzen,
Chonia sa nadoe sinoendro.	Sein sind die übrigen Götzen.
Chonia sa mbawi segeboea,	Sein sind die grossen Schweine,
Chonia sa mbawi so'io.	Sein die beschwänzten Schweine,
Chonia na daloe golajama,	Sein ist noch die Fläche des Tanzplatzes,
Chonia na daloe zebolo.	Sein noch die Fläche des Dorfplatzes.
Chonia na gowe ni'oniha,	Sein sind noch die Steine in Menschenform,
Chonia gowe ni'o'iraono.	Sein die Steine in Kinderfigur.
Chonia dola hezilai,	Sein sind die Hesilai-Kokos,
Chonia dola hezojo.	Sein die Hesojo-Kokos.
Chonia dola wino beloe,	Sein sind die Belu-Pinangbäume,
Chonia dola wino bowo.	Sein die Bowo-Pinangbäume.
Chonia ngenge dawoeo sini,	Sein sind die Ranken des edlen Sirih,
Chonia ngenge dawoeo soso.	Sein die Ranken des saft'gen Sirih.
Chonia nono wobanoea,	Sein sind die Bewohner des Dorfes,
Chonia nono mbarahao.	Sein die Bewohner des Weilers.
Chonia niwa talifoeso.	Sein sind die Brüder des Stammes,

Chonia niwa machelo.	Sein die Brüder vom Geschlecht.
Chonia gatia taho mbambato,	Sein ist der Kreis der Verwandschaft,
Chonio gatia taho la'o,	Sein die Reihe der Schwagerschaft.
Chonia noemono si moi,	Sein sind die Künftigen Schwäger.
Chonia noemono si so.	Sein die vorhandenen Schwäger.
Ba moehede nono si matoea,	Da redeten die jungen Männer,
Moehede nono latano,	Es redeten die männlichen Kinder.
Cho namara boro zatoea,	Zu ihrem Vater, dem sehr Alten,
Cho nama boro zeroro:	Zum Vater, dem sehr sorglichen:
He ama boro zatoea!	O Vater, sehr alter Vater!
He ama boro zeroro!	O Vater, treuer Versorger!
Me tenga sa'ae ono fangali zatoea,	Weil wir nicht mehr Söhne anstelle des Alten,
Me tenga fangali mboro zeroro,	Nicht mehr anstelle des Versorgers,
Me tenga chonia dete Holi ana'a,	Weil nicht unser Tete-holi-ana'a,
Me tenga choma dete Holi hamo,	Weil nicht unser Tete-holi-hamo,
Ba ambo sa ato tano naha gosali,	Und da ja der Raum fehlt für ein Rathaus,
Ambo sa ato tano naha nomo:	Der Raum fehlt für Hausplätze.
Tema a'i faetoroe ndra'aga taoe ba dano,	So lass uns doch hinunter auf die Erde,
Tema faetoroe ndra'aga taoe ba ndrao.	Lass uns doch hinunter aufs Gestein!
Ba iwa'o Sirao oewoe zihono,	Und es sprach Sirao, der Stammherr der Tausend,
Iwa'o Sirao oewoe zato:	Es sagte Sirao der Stammvater der Menge:
Ba ja'oego Ba'oewa dano hia,	Was dich betrifft, Ba'uwa danohia,
Ja'oego Simajamajarao,	Du, Simajamajarao,
Ba oefobagolo ndra'oego wonahia,	So habe ich dir bestimmt einen Platz,
Oefobagolo ndra'oego wotendro,	Habe ich beschlossen, dich anzustellen:
Oefailo taoe ba dano si sagoro,	Ich lasse dich hinab auf die andre Erde,
Oefailo taoe ba dano sebolo.	Ich lasse dich hinab auf die weite Erde.
Ja'oego taoe zanaja olia,	Sei drunter der Träger des Erdganzen;

Ja'oego zanaja dao,	Sei du der Träger der Erde,
Fangaro dano fa lo moesawili,	Der Erde Halt, dass sie nicht zerfällt,
Fangaro dano fa lo aboto.	Der Erde Halt, dass sie nicht zerbricht.
Ba ja'oego, Lasorogae si toloe daha,	Und du, Lasoro gae si tolu daha,
Lasoro gae si doea demo,	Lasoro gae si dua demo,
Oefobagolo ndra'oego wonahia,	Ich habe dir bestimmt einen Platz,
Oefobagolo wotendro.	Ich habe beschlossen, dich anzustellen:
Oefailo tooe ba dano si sagoro,	Ich lasse dich hinunter auf die andere Erde,
Oefailo tooe ba dano sebolo;	Ich lasse dich hinab auf die weite Erde.
Ja'oego zanoewoe seloto dano,	Sei du Stütze der Grundlage der Erde,
Ja'oego zanoewoe seloto dao,	Sei du Stütze der Grundlage des Gesteins,
Fa lo moeheoe maliwaliwa,	Damit sie nicht wankt und nicht bebt,
Fa lo moeheoe dano maosomaoso.	Dass sie nicht wankt und sich erhebt.
Ba ja'oego, Gozo toeha zangarofa,	Und du, Goso tuha sangarofa,
Ja'oego, Gozo toeha siledo.	Du, Goso tuha siledo,
Ba oefobagolo goi wonahia;	Auch dir habe ich bestimmt einen Platz;
Oefobagolo wotendro,	Ich habe beschlossen, dich anzustellen.
Oefailo tooe ba dano si sagoro,	Ich lasse dich hinab auf die andere Erde,
Oefailo tooe ba dano sebolo.	Ich lasse dich hinab auf die weite Erde.
Ono dao si sala ba wanada,	Bei diesem Sohn missglückte das Hinablassen,
Ono si sala ba wamailo:	Bei diesem Sohn missglückte das Hinunterlassen.
No aechoe ia ba nasi si sagoro,	Er fiel hinab ins grosse Meer,
No aechoe ia ba nasi sebolo;	Er fiel hinein in die weite See;
No aechoe ba mbawa gowoe hosi,	Er fiel in die Tiefe des Klippenkessels,
No aechoe ia ba mbawa gowoe dao.	Er fiel in die Tiefe des Steinkessels.
Ja'ia zocho asi sigetegete,	Er ist der Besitzer der schäumenden See,
Ja'ia zocho asi samoboto.	Er ist der Besitzer des brandenden Meers.
Ja'ia zocho beoaja inatoea,	Er ist der Herr der grossen Krokodile,
Ja'ia zocho boeaja sesolo.	Er ist der Herr der dicken Krokodile.
Ja'ia zocho ono mbaewa hamo,	Er ist der Besitzer der Goldaale,

Ja'ia zoch*o* sesolo lagasi.	Er ist der Besitzer der dicken Fische.
Ja'ia zoch*o* segeboea goero, b. t.	Er ist der Herr der grossen Krebse, u. s. w.
Ba ifailo Daeli ba gambol*o* langi,	Und er liess hinab Daeli ba gambolo langi,
Ifailo Daeli ba gambol*o* loeo.	Liess hinab Daeli ba gambolo luo.
Ibe ba mboto Laraga si h*o*n*o*,	Er setzte ihn nach »Laraga mit den Tausend,"
Ibe ba mboto Laraga sato.	Er setzte ihn nach »Laraga mit der Menge,"
Ba hoemede Hia walangi adoe,	Und es redete Hia walangi adu,
Hoemede Hia walangi loeo:	Es sprach Hia walangi luo:
He amagoe b*o*r*o* zatoea,	O mein würdiger alter Vater!
He ama b*o*r*o* zeroro!	O sehr sorglicher Vater!
B*o*i a*o*s*o* taetoroe ndra'o tooe ba dan*o*,	Nicht in der Hast lass mich hinab zur Erde!
B*o*i faetoroe tooe ba ndrao;	Lass mich nicht hinab aufs Gestein.
Faz*o*chi nahagoe gosali,	Mach'ein Rathaus mir zur Wohnung,
Faz*o*chi nahagoe nomo;	Mach'ein Haus mir zum Aufenthalt,
Fao ajagoe naja zi h*o*n*o*,	Auch gib mir, was tausend besitzend,
Fao ajagoe naja zato.	Auch gib mir, was die Menge besitzt.
Ba lalaboe nahania gosali,	Und sie machten ein Rathaus ihm zur Wohnung,
Lalaboe nahania nomo.	Sie machten ein Haus ihm zum Aufenthalt.
Ba i*w*a'*o* Sirao oewoe zih*o*n*o*,	Und es sprach Sirao, der Stammvater d. Tausend,
I*w*a'*o* Sirao oewoe zato:	Es sprach Sirao, der Urahn der Menge:
Oefaetoroe ndraoeg*o* tooe ba dan*o*,	Ich lass dich hinab auf die Erde,
Oefaetoroe ndra'oeg*o* tooe ba ndrao!	Ich lass dich hinunter aufs Gestein!
Ba itehe Hia walangi adoe,	Nun stimmte zu Hia walangi adu,
Itehe Hia walangi loeo.	Es stimmte zu Hia walangi luo.
Ba lahal*o* raeweraewe *o*ri,	Und sie nahmen eine Ketle von Erz.
Lahal*o* watao si fadoro,	Eine Ketle von Bronze sonder Lükke,
Lahiẽ daloe mboemboe gosali,	Und banden sie mitten an die Rathausfirst,
Lahiẽ daloe mboemboe nomo,	Die banden sie mitten an die Hausfirst.
Lafailo tooe ba dan*o* si sag*o*r*o*,	Sie liessen sie hinab auf die andre Erde,

Lafailo tooe ba dano sebolo.	Liessen sie hinab auf die weite Erde. [1]
Ba moehede Hia walangi adoe,	Und es redete Hia walangi adu,
Moehede Hia walangi loeo:	Es sprach Hia walangi luo:
He amagoe boro zatoea,	O mein würdiger alter Vater!
He ama boro zeroro!	O sehr sorglicher Vater!
Boi aoso dada ndra'o tooe ba dano,	Lass nicht in Hast mich hinab zur Erde,
Boi aoso dada ndra'o tooe ba ndrao.	Lass nicht in Hast mich hinab aufs Gestein!
Da'oefaigi chogoe nahia sahono dodo,	Ich will einen Platz suchen der mich befriedigt,
Da'oefaigi nahia zahono mbo.	Einen Platz suchen, der mir gefällt.
He zo zi sochi naha gosali?	Wo ist ein guter Platz für das Rathaus,
He zo zi sochi naha nomo?	Wo ein guter Platz für das Haus?
Ba horo ifacholocholo,	Und er liess schweifen seine Augen,
Soeloe ifagilogilo.	Er wandte umher seine Leuchten,
Da'o meziwa fache baro langi,	Und dies neun Jahre lang unter dem Himmel,
Meziwa fache baro loeo,	Neun Jahre lang unter der Sonne,
Wamaigi tano naha gosali,	Um zu suchen einen Ort für das Rathaus,
Wamaigi tano naha nomo.	Zu suchen einen Ort für das Wohnhaus.
Ba awena isondra Mazingohono rozi,	Dann aber fand er Masingo tausend Stück,
Mbanoea Mazingo hono fao.	Das Dorf Masingo tausend zumal,
Lalai dano raja ba wamobozi,	Der höchste Punkt im Süden vom Schmieden her, [2]
Lalai dano raja ba wamago.	Der Scheitelpunkt im Süden von Hämmern her.
Hili da'o sotalosoe wiga,	Ein Berg das von Porzellan an den Seiten,
Hili solafojo mako,	Ein Berg von Steingut an den Hüften,
Hili so'ahe gelagela,	Ein Berg von Riesenmuschel am Fusse,
Hili so'ahe ngaroto.	Ein Berg von Goldblumen am Fusse,
Hili nifasoso nangi,	Ein Berg verdichtet vom Winde,
Hili nifasoso noho,	Ein Berg gedrückt von der Luft.

1) Man begann mit dem Hinablassen; dann machte H. w. a. Einwand.

2) Nach Niass. Vorstellung ist die Erde geschmiedet worden.

Hili raja nifan*o*i mboelehoe,	Der Berg im Süden, von dürrem Laub geschichtet.
Hili raja nifan*o*i zasao,	Der Berg im Süden, von Kehricht errichtet.
Zezai toetoeroe l*o* ezin*o*,	Wo nicht eines Fingers gross Abfall,
Ezai toetoeroe l*o* zasao;	Nicht eines Fingers gross Kehricht;
Hili ni'ezoi'*o* zoembila,	Ein Berg, gefegt von den Falken,
Hili ni'ezoi'*o* mojo.	Ein Berg, gefegt von den Adlern.
Ba moehede zoei Hia walangi adoe,	Und wieder redete Hia walangi adu,
Moehede Hia walangi loeo,	Es redete Hia walangi luo.
Ch*o* namania b*o*r*o* zatoea,	Zu seinem Vater, dem sehr alten,
Ch*o* nama b*o*r*o* zeroro:	Zum Vater, dem sehr sorglichen:
Boi a*o*s*o* faetoroe ndra'o tooe ba dan*o*,	Lass mich nicht in Hast hinab auf die Erde,
Boi a*o*s*o* faetoroe ndra'o tooe ba ndrao,	Lass mich nicht in Hast hinab aufs Gestein.
Na l*o* *o*fao ch*o*goe zi si*w*a soi,	Wenn du mir nicht züfugst die neun Stämme,
Na l*o* fao zi si*w*a ndroro.	Wenn nicht zusamt mit den neunerlei Sachen.
Awena faetoroe ndra'o tooe ba dan*o*,	Dann aber lass mich hinab zur Erde,
Awena faetoroe tooe ba ndrao,	Dann erst lass mich hinab aufs Gestein,
Fao ch*o*goe mb*o*w*o* oroisa langi,	Wenn mit mir kommt das Sittengesetz des Himmels,
Fao ch*o*goe mb*o*w*o* oroisa loeo;	Mit mir kommt das Sittengebot der Sonne,
Fao ch*o*goe daloe nifatali,	Mit mir kommt der goldene Halsschmuck,
Fao ch*o*goe ni'owoea dawoeo,	Mit mir kommt der sirihfruchtförmige Schmuck,
Fao ch*o*goe zaemboem*o* ana'a,	Mit mir kommt deine goldene Krone,
Fao ch*o*goe zaemboem*o* ham*o*;	Mit mir kommt dein golden Diadem,
Fao ch*o*goe doho kalakala,	Wenn mit mir kommt die kalakala-Lanze,
Fao chogoe doho hoelaja.	Wenn mit mir kommt die Zulajo-Lanze,
Fao ch*o*goe ziraha manawa,	Mit mir kommt der Siraha manawa,
Fao chogoe ziraha toeho;	Mit mir kommt der Siraha tuho,
Fao ch*o*goe noewoe *o*ri,	Mit mir kommen des Stammes Ahnengötzen,
Fao ch*o*goe nadoe sinoendro.	Mit mir kommen die übrigen Götzen.

Ba fao ch*o*goe mbeloe bola lahina,	Mit mir kommt noch die Beteltasche,
Fao ch*o*goe mbeloe bola nafo.	Mit mir kommt der Sirihbeutel,
Fao ch*o*goe mbawi deledele,	Mit mir gehn die beschwänzten Säue,
Fao ch*o*goe mbawi sihogo.	Mit mir gehn die grunzenden Schweine,
Fao ch*o*goe d*o*la hezilai,	Mit mir gehn die Hesilai-Kokosbäume,
Fao ch*o*goe d*o*la hezojo.	Mit mir gehn die Hesojo-Kokosbäume,
Fao ch*o*goe d*o*la wino beloe,	Mit mir gehn die Belu-Pinangbäume,
Fao ch*o*goe d*o*la wino bowo.	Mit mir gehn die Bowo-Pinangbänme,
Fao ch*o*goe ngenge dawoeo sini,	Mit mir die saft'gen Sirihranken,
Fao ch*o*goe ngenge dawoeo soso.	Mit mir die edlen Sirihranken.
Ba i*w*a'*o* Sirao oewoe zih*o*n*o*,	Und es sprach Sirao, der Stammvater der Tausend,
I*w*a'*o* Sirao oewoe zato:	Es sagte Sirao, der Stammvater der Menge:
No oi so ch*o*oe zi si*w*a mot*o*i,	Da hast du all'die neunerlei Dinge,
No oi so ch*o*oe zi si*w*a ndroro.	Da hast du all'die neunerlei Sachen.
Tola oefaetoroe ndra'oeg*o* tooe ba dan*o*,	Ich darf dich nun hinablassen zur Erde,
Tola oefaetoroe ndra'oeg*o* tooe ba ndrao.	Ich kann dich nun hinablassen aufs Gestein.
I*w*a'*o* Hia walangi adoe,	Es sprach Hia walangi adu,
I*w*a'*o* Hi walangi loeo:	Es sagte Hia walangi luo:
Ba da'*o* failo ndra'o fabaja osali,	Dort lass mich nieder mitsamt dem Rathaus,
Ba da'*o* failo ndra'o fabaja omo,	Dort lass mich nieder mitsamt dem Haus:
Ba lalai dan*o* raja ba wam*o*b*o*zi,	Auf den Gipfel der Erde im Süden vom Schmieden her,
Ba lalai dan*o* ba wamago,	Auf den Scheitel der Erde vom Hämmern her,
Ba mbanoea Mazing*o* h*o*n*o* rozi,	In das Dorf Masing*o* tausend Stück,
Ba mbanoea Mazing*o* h*o*n*o* fao.	Ins Dorf Masing*o* tausend zumal.
Awena ladada Hia walangi adoe,	Nun liess man hinab Hia walangi adu,

Awena ladada Hia walangi loeo,	Nun liess man hinab Hia walangi luo.
Ladada fabaja osali,	Man liess ihn hinunter mitsamt dem Rathaus,
Ladada fabaja omo.	Man liess ihn hinab mitsamt dem Wohnhaus,
Ba aboea raja dan*o* naha mbanoea,	Doch zu schwer ward im Süden die Erde beim Dorfe,
Aboea raja dan*o* naha nomo,	Zu schwer ward im Süden die Erde beim Hausplatz,
Manaere, dan*o* mo'afi ganaw*o*,	Sie neigte sich seitlich wie Greifenflügel,
Manaere, dan*o* mo'afi mojo;	Sei neigte sich seitlich wie Adlerflügel.
Ba aboe d*o*d*o* Zirao oewoe zi h*o*n*o*,	Da ward traurig Sirao, der Stammherr der Tausende,
Aboe d*o*d*o* Zirao oewoe zato,	Traurig ward Sirao, der Stammvater der Menge;
Me aboea Hia walangi adoe,	Weil zu schwer war Hia walangi adu,
Me aboea Hia walangi loeo.	Weil zu schwer Hia walangi luo.
Ba awena ifailo G*o*z*o* helahela dan*o*,	Dann liess er hinab G*o*s*o* helahela dan*o*,
Ifailo G*o*z*o* helahela ndrao,	Er liess hinab G*o*s*o* helahela ndrao,
Famatimba Hia walangi adoe,	Zum Gegengewicht dem Hia walangi adu,
Famatimba Hia walangi loeo.	Ein Gegengewicht zu Hia walangi luo.
Ba amb*o* timbania ba wamaetoroe,	Doch zu gering war der Druck des Hinabgelassenen,
Amb*o* timbania ba wamailo;	Zu gering die Wirkung des Hinablassens;
Mamoeko dan*o* momboemboe ndriala,	Die Erde bäumte sich wie ein Wurfnetz,
Mamoeko dan*o* momboemboe wajo.	Bog sich aufwärts wie ein Regenschirm,
Ba lafailo Hoeloe b*o*r*o* zeboea,	Dann liessen sie hinab Hulu b*o*r*o* zebua,
Lafailo Hoeloe b*o*r*o* zesolo,	Liessen hinunter Hulu b*o*r*o* zesolo.
Ba daloe dan*o* si sag*o*r*o*,	Auf die Mitte der Erdfläche, [1])
Ba daloe dan*o* sebolo,	Auf die Mitte des weiten Landes,
Famatimba Hia walangi adoe,	Ein Gegengewicht zu Hia walangi adu,
Famatimba Hia walangi loeo.	Als Gegengewicht zu Hia walangi luo.

1) Bei Erde, Land etc. ist stets Nias gemeint.

Ba awena fadaja dano mobalo warocha,	Jetzt war eben die Erde wie ein Hammerkopf.
Awena fadaja dano mobalo mbagobago,	Jetzt war sie eben wie ein Schlägelkopf.
Awena omoeso dodo jawa gate,	Jetzt war froh das Herz über der Leber,
Omoeso dodo jawa mbo,	Froh das Herz über der Lunge.
Cho Zirao oewoe zi hono.	Dem Sirao, dem Stammvater der Tausend.
Cho Zirao oewoe zato.	Dem Sirao, dem Stammvater der Menge.
Ba he wisa nomo Hia walangi adoe,	Aber wie war das Haus des Hia walangi adu,
He wisa nomo Hia walangi loeo?	Wie war das Haus des Hia walangi luo?
Omo da'o samaendronga tano,	Das Haus, das zugleich mit der Erde geworden,
Omo da'o samaendronga dao,	Das Haus, zugleich mit dem Gestein geworden,
Omo nifedadao ba hosi,	Das Haus, auf Felsen niedergesetzt,
Omo nifedadao ba ndrao,	Das Haus, auf Gestein niedergesetzt?
Omo sobeloe bagi ndriwa	Des Streben enden in Belu [1]) Figur,
Solaosi tojo gehomo,	Des Pfeiler enden in Laossi [2]) Figur.
Otoe á toloe wamanoi,	Hundert und drei sind der Ständer,
Otoe á roea wasofaso.	Hundert und zwei der Pfosten.
Omo somakao mboemboe gosali,	Ein Haus mit begraster Dachfirst,
Omo somakao mboemboe nomo.	Ein Haus mit grasbewachsener First,
Siwa jomo ziraha manawa,	Neun sind drinnen Siraha manawa,
Siwa jomo ziraha toeho.	Neun im Hause Siraha tuho.
Oi so jomo zaita waba mboho,	Die Kleiderhaken drin sind Hirschgeweihe,
So jomo zaita awono.	Auch Haken von Awonoholz:
Sara zaita mbola lahina,	Ein Haken für den Sirihbeutel,
Sara zaita mbola nafo.	Ein Haken für die Beteltasche,
Sara zaita dafaja daho;	Ein Haken für den Palmweinkrug,
Sara zaita dafaja doeo;	Ein Haken für den Palmsaftkrug,

1) Belu, katzenartiger kleiner Marderbär.
2) Laosi, Zwerghirsch, wie ein kl. Hund gross.

Sara zaita zaemboenia ana'a;	Ein Haken für die goldne Krone,
Sara zaita zaemboenia hamo.	Ein Haken für das Diadem,
Sara zaita daloe nifatali;	Ein Haken für die Halskette,
Sara zaita ni'owoea dawoeo,	Ein Haken für den Halsschmuck,
Sara zaita goloegoloe zotora,	Ein Haken für Sotora-Stoff,
Sara zaita goloegoloe moeko.	Ein Haken für Katunzeug,
Sara zaita garamba saraina,	Ein Haken tür kleine Aramba,
Sara zaita garamba fatao.	Ein Haken für grosse Aramba,
Sara zaita ngaroto matoea,	Ein Haken für Blumenschmuck,
Sara zaita rai bowo zicho.	Ein Haken tür goldne Sträusse,
Sara zaita galimawa ori,	Ein Haken für die erzene Tabakdose,
Sara zaita mbalaota mbago,	Ein Haken für die Tabakdose:
Osi nomo Hia walangi adoe,	Der Hausrat von Hia walangi adu,
Osi nomo Hia walangi loeo;	Hausrat von Hia walangi luo.
Oi fangai mbowo oroisa langi,	Entsprechend dem Sittengebot des Himmels,
Oi fangai mbowo oroisa loeo.	Entsprechend dem Sittengebot der Sonne,
Oi demadema mbambato,	Zum Empfang der Verwandschaft,
Oi demadema la'o.	Zur Aufwartung der Genossenschaft.
Ba me no moedadao naha gosali,	Und als nun stand der Rathausbau,
Me no moedadao naha nomo,	Als aufgerichtet war die Wohnung,
Cho doeada Hia walangi adoe,	Dem Ahnen Hia walangi adu,
Cho doeada Hia walangi loeo,	Dem Ahnen Hia walangi luo,
Raja ba mbanoea Mazingo hono rozi,	Im Süden zu Masingo tausend Stück,
Ba mbanoea Mazingo hono fao,	Im Dorf Masingo tausend zumal,
Ba oja sa'ae zalawa helano,	Da gabs fortan viel hohe Edle,
Oja sa'ae doeha terongo;	Viele gabs geehrte Herren.
Oi so'aja mbowo oroisa langi,	Bewahrer des Sittengebots des Himmels.
Oi so'aja mbowo oroisa loeo.	Bewahrer des Sittengebots der Sonne!
Oi toehi secheseche ba ngai,	Alles Stützen, Grundlagen zur Seite.
Oi toehi secheseche baero.	Alles Stützen, Grundlagen herum,
Ba ha zamaoedoe bawa doewoetoewoe,	Und wer wohnte dem Haus gegenüber?
Zamaoedoe toe'asa nomo?	Wer wohnte gegenüber der Hausfront?
Zamafofo balo golajama,	Ein Gegenüber am Tanzplatze?
Zamafofo balo zebolo?	Ein Gegenüber am Dorfplatze?

Ja'ia Gozo sanema bowo raja,	Das war Goro sanemabowo raja,
Gozo sang ai foecho.	Goso sangai fucho,
Seboea da'o gawagawa mbelewa,	Einer, der grosse Späne mit dem Messer,
Seboea gawaga wa wato.	Der grosse Späne mit dem Beile haut.
Salawa si lo mangonia,	Ein Häuptling, der nicht für sich lebt,
Salawa si lo mangoto.	Ein Häuptling, der sich nicht absondert.
Ba ha doenae dodo tambai nga'eoe,	Und wer ist die Gattin, des Leibes Hälfte,
Doenoe dodo tambai mboto?	Die Gattin, die Hälfte des Körpers?
Ja'ia ninada Moroewo bowo oroisa langi,	Das ist Mutter Moruwo bowo oroisa langi,
Moroewo bowo oroisa loeo,	Moruwo bowo oroisa luo,
So'aja mbeloe bola lahina,	Besitzer des duftenden Sirihbeutels,
So'aja mbeloe bola nafo.	Besitzer der wohlriechenden Beteltasche.
Ba toenae na dodo tambai nga'eoe,	Und Gattin noch, eine Hälfte des Leibes,
Toenae na dodo tambai mboto,	Gattin noch, eine Hälfte des Körpers,
Ja'ia ninada Mangolomboe langi,	Das war Mutter Mangolombu langi,
Ninada Mangolomboe loeo:	Mutter Mangolombu luo,
Oi cho Gozo sanema bowo,	Alles dem Goso sanema bowo.
Cho Gozo sangai foecho.	Dem Goso, sangai fucho.
Ba ha chonia nono si matoea,	Und was bessas er an Söhnen,
Chonia nono latano?	Was hatte er an männlichen Kindern?
Ja'ia Zimaoera mbelembele langi,	Da war Simaura mbelembele langi,
Zimaoera mbelembele loeo;	Simasera mbelembele luo;
Ba toenae chonia dodo tambai nga'eoe.	Und die Frau von ihm, die Hälfte des Leibes.
Toenai chonia dodo tambai mboto,	Die Frau von ihm, die Hälfte des Körpers,
Ja'ia ninada Molomboe nga'eoe,	Das war Mutter Molombu nga'eu,
Ninada Molomboe boto;	Mutter Molombu boto;
Oi samakao same afo zi hono,	Alle bemühten sich, Betel zu spenden den Tausend,
Samakao same afo zato.	Mühten sich, Betel zu spenden der Menge.

Ba ha zoei zamadoro taloe golajama?	Und wer folgte weiter am Tanzplatz?
Zamadoro taloe zebolo?	Wer folgte in der Reihe am Dorfplatz?
Ja'ia namada Samagowaoeloe raja,	Das war Vater Samago waulu raja,
Samagowaoeloe hefo.	Samago waulu hefo.
Ba toenae chonia dodo tambai nga'eoe,	Und seine Gattin, des Leibes Hälfte,
Toenae chonia dodo tambai mboto,	Seine Gattin, des Körpers Hälfte,
Ja'ia ninada Hezara gana'a,	Das war Mutter Hesara gana'a.
Ninada Hezara hamo,	Mutter Hesara hamo,
So'aja zoei mbeloe bola lahina,	Besitzer des duftenden Sirihbeutels,
So'aja mbeloe bola nafo,	Handhaber der duftenden Beteltasche,
Na so chora ngangozara zi hono,	Wenn bei ihnen die Tausende versammelt,
Na so chora ngangozara'o zato.	Bei ihnen die Menge zusammen war.
Ba ha zalawa si fagologolo?	Und wer waren die gleich grossen Hohen?
Zalawa si fangai faedo?	Die Häuptlinge in der Reihe nebenander?
Ja'ia doeada Laoeroe mbona,	Das war Grossvater Lauru mbona,
Doeada Henga afo;	Grossvater Henga afo;
Oi samadoro taloe golajama,	Alle in der Reihe am Tanzplatz,
Samadoro taloe zebolo;	Alle in der Reihe wohnend am Dorfplatz.
Oi toehi secheseche ba ngai,	Alles Stützen und Unterlagen zur Seite,
Oi toehi secheseche baero;	Alles Stützen und Unterleger herum.
Oi siloe sezai boto gawoni,	Alles Riegel, dick wie Awoni-Stämme,
Oi siloe sezai boto geo.	Alles Riegel, dick wie Waringinstämme.
Ba ha zoei doehi secheseche ba ngai?	Und wer ist weiter Stütze u. Unterleger zur Seite?
Doehi secheseche baero?	Stütze und Unterleger seitwärts?
Ja'ia Mbale seboea ana'a,	Das ist Bale sebua ana'a,
Ja'ia Mbale seboea hamo;	Das ist Bale sebua hamo.
Ba samadoro taloe golajama,	Und weiter am Tanzplatz,
Samadoro taloe zebolo:	In der Reihe am Dorfplatz:
Ja'ia doeada Mangawola mbawa,	Grossvater Mangawola mbaua,
Doeada Mangawola loeo,	Grossvater Mangawola luo;
Ja'ia Mbola sadaolo langi,	Das ist Bola sadaolo langi,

Doeada Bola sadaolo loeo,	Grossvater Bola sadaolo luo,
Nono Lano seboea ana'a,	Ein Sohn des Lano sebua ana'a,
Nono Lano seboea hamo.	Ein Sohn des Lano sebua hamo,
Ba samadoro zoei horo gola-jama,	Und weiter am Ende des Tanzplatzes,
Samadoro horo zebolo,	Am Ende in der Reihe des Dorfplatzes,
Ja'ia Gaboea wa'oe ba niha raja,	Da ist Kabua wa'u ba niha raja,
Gaboea wa'oe ba Mboloeko.	Kabua wa'u ba Mboluko.
Ja'ia Gobooe sakoi bo'oto,	Ferner Kobou sakoi bo'oto,
Doeada Gobooe sakoi ta'io.	Grossvater Kobooe sakoi ta'io;
Ja'ia namada Hawa dolo mba-noea,	Dann Vater Hawa dola mbanua,
Namada Hawa dolo walo.	Vater hawa dola walo.
Ba fo'omo goi Hia walangi adoe,	Und die Frau des Hia walangi adu,
Fo'omo Hia walangi loeo,	Frau des Hia walangi luo,
Ja'ia ninada Mamoliche biha-ra,	Das war Mutter Mamoliche bihara,
Ninada Mamoliche beso.	Mutter Mamoliche beso.
Ba toi nono chonia si matoea,	Und der Name seines männlichen Sprossen,
Toi nono chonia latano,	Der Name seines männlichen Kindes,
Ja'ia Lase lasoera adoe,	Das war Lasse lasura adu,
Ja'ia Lase lasoera loeo,	Das war Lasse lasura luo,
Sanoera ono wobanoea,	Der schrieb ein die Bewohner des Dorfes,
Sanoera ono mbarahao.	Schrieb ein die Bewohner des Weilers.
Ba me oja zalawa helano,	Und weil viele hohe Häuptlinge,
Me no oja doeha terongo,	Viele achtbare Herren waren,
Raja ba Mazingo hono rozi,	In Masingo hono rosi im Süden,
Raja ba Mazingo hono fao,	In Masingo hono fao im Süden,
Ba no aloe mbanoea ogomi-gomi,	So war der Himmel dunkel und finster,
No aloe mbanoea mora'iwo.	War der Himmel schwarz und grau.
Lo banoea niha ba goeli dano,	Kein (anderes) Dorf im Lande,
Lo banoea niha ba goeli ndrao.	Kein (anderes) Dorf auf Erden,
Banoea chora si tedoeridoeria,	Ihr Dorf war das gerühmte,
Banoea chora si te'oso'oso,	Ihr Dorf das vielgenannte,

Me no fahosi zalawa helano,	Weil zahlreich die hohen Häuptlinge,
Me no fahosi doeha terongo.	Weil zahlreich die geachteten Herren.
Awai saneoeneoe lali gawoni,	Bewältiger von Strebewurzeln des Awonibaumes,
Awai saneoeneoe lali geo.	Läser von Strebewurzeln des Eobaumes, [1])
Mbalazi wa'ato niha ba mbanoea,	Vermöge der Menge Menschen im Dorfe,
Ba wa'ato niha ba walo.	Wegen der Menge Menschen im Weiler.
Oja nono matoea sabolo tola,	Viel waren der Jünglinge mit schnellen Leibern,
Oja nono matoea salio boto,	Viel der Jünglinge mit schnellen Gliedern,
Oi sogamo boho ba wanoso,	Den Hirsch einholend im Laufe bergan,
Oi sogai nago ba zanendro.	Den Hirsch einholend im Lauf am Hange.
Oi so'aja oroba si'oli,	Alle trugen Panzer von Eisen,
Oi so'aja oroba fatao.	Alle trugen Panzer von Erz.
Da'o zi toloeke fa'abolo dola.	Wer sich auszeichnete an Kraft.
Zi toloeke fa'alio mboto,	Sich auszeichnete durch Schnelligkeit,
Ja'ia Daholia si fagohi ba langi,	Das war Daholia si fagohi ba langi,
Daholia si fagohi ba loeo.	Daholia si fagohi ba luo.
Andro wa lo tokea dodo maosomaoso,	Darum erschrak und zitterte man nicht.
Ba mbanoea Mazingo hono rozi,	In Dorf Masingo hono rosi,
Ba mbanoea Mazingo hono fao.	In Dorf Masingo hono fao.
Ba hana wa aloe mbanoea ogomigomi?	Warum war der Himmel denn dunkel u. finster?
Wa aloe mbanoea mora'iwo?	Warum der Himmel so dunkel und grau?
Me oja zi mano samasoei banoea,	Weil viele solcher das Dorf umgaben,
Me oja zi mano samasoei walo.	Weil viele solcher den Weiler umgaben.
Siwa wenaeta goli daloe golajama,	Neunfach war der Zaun um den Tanzplatz,
Siwa wenaeta goli daloe zebolo:	Neunfach die Mauer um den Dorfplatz.

1) Awoni u. Eo (-Waringin) haben gewaltige Strebewurzeln. Das Ganze will in bildl. Rede das gewaltige Können hervorheben.

Sawenaeta goli somasoma,	Eine Schicht war eine Somasoma-Hecke,
Sawenaeta goli endroeo,	Eine Schicht eine Endruo-Hecke,
Ba sawenaeta goli kara,	Eine Schicht war eine Mauer von Stein,
Sawenaeta goli dao;	Eine Schicht eine Mauer von Fels,
Ba sawenaeta goli tola hezilai,	Eine Schicht von Hesilai-Kokos,
Sawenaeta goli tola hezojo.	Eine Schicht von Hesojo-Kokos,
Sawenaeta goli tola wino beloe,	Eine Schicht von Belu-Pinangbäumen,
Sawenaeta goli tola wino bowo.	Eine Schicht von Bowo-Pinangstämmen,
Sawenaeta goli ngenge dawoeo sini,	Eine Schicht von edlen Sirihranken,
Sawenaeta goli ngenge dawoeo soso;	Eine Schicht von saft'gen Sirihranken,
Sawenaeta goli sasoso ndroeria,	Eine Schicht reife Duriafrüchte,
Sawenaeta goli na'a sasoso,	Eine Schicht reife Nangkafrüchte,
Sawenaeta goli bola lahina.	Eine Schicht von Sirihbeuteln,
Sawenaeta goli bola nafo;	Eine Schicht von Beteltaschen,
Sawenaeta goli totoa mboeroesa,	Eine Schicht war von Lanzenschäften,
Sawenaeta goli totoa doho;	Eine Schicht von Speerschäften,
Sawenaeta goli kalimawa ori,	Eine Schicht Tabakdosen von Erz.
Sawenaeta goli balaota mbago.	Eine Schicht war von Tabakkästen.
A'oi fangai mbowo oroisa langi,	Gemäss der vom Himmel gebotenen Sitte,
Oi fangai mbowo oroisa loeo;	Gemäss von der Sonne gebotener Sitte;
Oi demadema mbambato,	Alles zur Aufwartung der Freundschaft,
Oi demadema la'o,	Alles zum Empfang der Verwandschaft,
Raja ba Mazingo hono zozi,	Im Süden zu Masingo hono sosi,
Ba Mazingo hono fao.	In Masingo hono fao.
Oi osi mbeloe bola lahina,	Alle mit Inhalt die Sirihbeutel,
Oi osi mbeloe bola nafo,	Alle mit Inhalt die Beteltaschen,
Osi galimawa ori,	Mit Inhalt ist die eherne Tabakdose,
Osi mbalaota mbago.	Mit Inhalt der Tabakkästen.
Ba he wisa goi Lase lasoera adoe,	Und wie war auch Lasse lasura adu?
He wisa goi Lase lasoera loeo?	Wie wars mit Lasse lasura luo?
Nono Hia walangi adoe,	Dem Sohn des Hia walangi adu,
Nono Hia walangi loeo?	Dem Sohn des Hia walangi luo?

Ono da'*o* fangali zatoea,	Das war ein Sohn anstelle des Alten,
Ono fangali zo'ono:	Ein Ersatz-Sohn für den Erzeuger:
Fangali ba zoezoe hare taw*o*la,	Ein Ersatz auf dem Deckel der Truhe,
Fangali ba zoezoe hare kaso,	Ein Ersatz auf der Fläche des Polsters,
Soch*o* g*o*i ono wobanoea,	Auch Besitzer der Dorfbewohner,
Soch*o* g*o*i ono mbarahao;	Besitzer auch der Bewohner des Weilers,
Soch*o* iwa talifoes*o*,	Besitzer der Brüder vom Stamme,
Soch*o* iwa machelo.	Besitzer der Genossen vom Geschlecht.
Ba balazi wa ono si matoea,	Und vermöge seiner Jünglingschaft,
Balazi g*o*i wa ono latano:	Auf Grund seiner Sohnschaft.
Si*u*a g*o*i ch*o*nia zoera boe gan*o*w*o*,	Neun hatte er Bücher von Greifenfedern,
Si*u*a ch*o*nia zoera boe mojo;	Neun hatte Bücher von Adlerfedern;
Ch*o* Lase lasoera adoe,	Die besass Lasse lasura adu,
Ch*o* Lase lasoera loeo.	Besass Lasse lasura luo.
Ba hadia goenania, had*o*i dandr*o*sa,	Doch was war ihr Nutzen, ihr Zweck?
Goenania hadia dendro?	Was ihr Nutzen, ihr Zweck?
Fanoera zi si*u*a mot*o*i,	Zum Einschreiben der neunerlei Dinge,
Fanoera zi si*u*a ndroro.	Zum Einschreiben der neunerlei Sachen.
Oi ifobagolo wonahia,	Alles ordnete er an seinen Platz,
Ifobagolo wotendro:	Alles ordnete er zu seinem Zweck:
Samboea zoera gana'a barasi,	Ein Buch über goldenen Schmuck,
Samboea zoera gana'a hamo,	Ein Buch über fertige Stücke;
Samboea zoera zoezoe hare taw*o*la,	Ein Buch für die Truhe,
Soera zoeroe hare kaso.	Ein Buch für das Polster;
Samboea zoera mbeloe bola lahina,	Ein Buch für den Sirihbeutel,
Soera mbeloe bola nafo.	Ein Buch für die Beteltasche,
Isoera da*o* na eboea mbetoea,	Er schrieb ein wie gross der Kalk,
Isoera na eboea mbago,	Schrieb ein die Menge des Tabaks,
Na so dome saloea bar*o* gosali,	Wenn Gäste kamen in das Rathaus,
Dome saloea bar*o* nomo;	Gäste kamen in das Haus;
Na so gangowoeloa zi h*o*n*o*,	Wenn sich versammelten die Tausende,
Na so gangowoeloa zato.	Wenn sich versammelte die Menge.

Ba samboea zoera mboemboe gosali ch*o*nia,	Ein Buch war für die First des Rathaus,
Zoera mboemboe nomo.	Das Buch der Dachfirsten,
Hadia goenania goenania?	Was hatte sein Zweck für Nutzen?
Goenania had*o*i dendro?	Sein Nutzen, was hatte er für Zweck?
Fanoera fangerai mboemboe gosali,	Um zu schreiben die Zahl der Firsten,
Isoera i'erai mboemboe nomo.	Er schrieb ein die Zahl der Häuser.
Ba samboea zoera mbawinia,	Und eins war das Buch von seinen Säuen,
Ba soera mbawi ba mba'o.	Und ein Buch von den Schweinen im Stalle.
Hadia goena da'*o*, had*o*i dandr*o*sa,	Was für Nutzen, für Zweck hatte das?
Had*o*i goena hadia dendro?	Zu was Nutzen, zu was Zweck?
Isoera ha wa'oja zegeboea,	Er schrieb hinein, wie viel grosse,
Isoera i'erai nono.	Er schrieb, er zählte die kleinen.
Isoera ha wa'oja mbawi sait*o*,	Er schrieb, wie viel schwarze Schweine,
Ha'oega geoe mbawi sojo.	Wie viel Stück rote Schweine.
Ba samboea zoera d*o*la hezilai,	Ein Buch von den Hesilai-Kokos,
Soera d*o*la hezojo.	Das Buch der Hesojo-Kokos.
Isoera g*o*i, na agatoea zichoela,	Er schrieb auf, wann die Früchte alt,
Isoera na atoea mbanio,	Schrieb auf, wann die Früchte reif.
Fangerai zi so ba doeroetoeroe.	Schrieb auf, wie viele an den Stengeln,
Fangerai zi so ba ngahawo.	Schrieb auf, wie viele an den Stielen.
Ba samboea zoera d*o*la wino beloe,	Und ein Buch für Belu-Pinangbäume,
Soera d*o*la wino bowo.	Das Buch der Bowo-Pinangbäume.
Isoera g*o*i ha'oega ni'ir*o*'*o*,	Er schrieb, wie viele aufzubewahren,
Isoera ha'oega ni'oho.	Schrieb an, wie viele zurückzulegen,
Ba samboea zoera ngenge dawoeo sini,	Und ein Buch für die Sirihranken,
Soera ngenge dowoeo soso.	Ein Buch für die edlen Sirihranken.
Isoera ha wa'oja mbagibagi,	Er schrieb ein, wie viele Schosse,
Isoera ha wa'oja dadaoengo.	Schrieb ein, wie viele Sprossen,
Oi ifobagol*o* wonahia,	Alle verwendete, gebrauchte er,
Ifobagol*o* wotendro ch*o*nia,	Er verwandte sie nützlich.

Zoera boe ganowo chonia,	Seine Greifenfederbücher,
Zoera boe mojo.	Die Adlerfederbücher,
Ba samboea zoera nono wobanoea,	Eins war das Buch der Dorfbewohner,
Soera nono mbarahao.	Das Buch der Bewohner des Weilers.
Isoera ha wa'ato zatoea,	Er schrieb auf, wie viele alte Leute,
Isoera i'erai ndraono.	Er schrieb auf und zählte die Kinder.
Ba samboea zoera niwa talifoeso,	Und eins war das Buch der Stammgenossen,
Soera niwa machelo.	Eins das Buch der Geschlechtsgenossen.
Isoera ha'oega mbanoea,	Er schrieb auf, wie viele Dörfer,
Isoera ha wa'oja walo.	Schrieb auf, wie viele Weiler.
Ba samboea zoera gatia taho mbambato,	Eins war das Buch der Verwandschaft,
Soera gatia taho la'o.	Das Buch der Schwagerschaft.
Isoera goi ha wa'ato zi moi,	Er schrieb die Zahl der künftigen Schwäger,
Isoera ha wa'ato zi so.	Er schrieb die Zahl der vorhandenen.
Ba soera lala ba nidano,	Und ein Buch des Weges zum Wasser,
Soera lala ba mbombo:	Das Buch des Weges zum Bach,
Ba hele toloe faboro,	Zum Sturzbad mit dreifachem Stral,
Ba hele toloe faedo,	Mit dreifachem Stral nebenander,
Ba hele fangaloso nga'eoe,	Den Körper erfrischendes Sturzbad,
Hele fangaloso mboto.	Den Körper glättendes Sturzbad.
Isoera na mangaoha zatoea,	Er schrieb auf, wenn die Alten spotteten,
Isoera na ma'iki ndraono.	Schrieb auf wenn die Kinder lachten.
Isoera goi na so zi fagoeagoea,	Er schrieb auch auf, wenn man sich zankte,
Isoera na so zi fabago.	Auch Schlägereien schrieb er auf,
Oi aja Lase lasoera adoe,	Dies alles trieb Lasse lassura adu,
Aja Lase lasoera loeo.	Trieb Lasse lassura luo.
Andro aró mbanoea ogomigomi,	Daher war fest das Dorf und finster, [1]
Andro aró mbanoea mora'iwo,	Daher war stark das Dorf u. düster, [1]
Me so najara si lo aja si hono,	Weil sie besassen, was die Massen nicht besitzen,
Me so najara si lo aja zato.	Weil sie besassen, was die Menge nicht hat.

1) Finster, düster = die Feinde abschreckend.

Me no fagolo lagoha zalawa,	Weil gleichmässig einflussreich die Edlen,
Me no fagolo doeha terongo.	Weil gleichmässig die geachteten Herren.
No fagolo nono matoea sabolo tola,	Gleichmässig stark waren die Jünglinge,
Nono matoea salio boto,	Die jungen Männer mit schnellen Leibern,
Zi otoe a roea mboemboe gosali,	Die hundert und zwei Dachfirsten,
Zi otoe a roea mboemboe nomo.	Die hundert und zwei Hausfirsten.
Ba arooe da'o na oetotoi,	Zu weit würd's führen, wollt ichs nennen,
Arooe da'o na oesoeno,	Zu weit, wenn ich noch rühmen wollte.
Raja mbanoea Mazingohono rozi,	Das Dorf Masingo hono rosi,
Raja Mazingo hono fao.	Im Süden Masingo hono fao.
Mano mbanoea zalawe helano,	So ist das Dorf des hohen Häuptlings,
Mano mbanoea doeha terongo!	So ist das Dorf des geachteten Herrn! [1])
Arooe doeada Hia walangi adoe,	Fern ist Grossvater Hia walangi adu,
Arooe sa nomo Hia walangi loeo,	Fern ist das Haus des Hia walangi luo,
Nomo nifedadao ba hosi,	Das auf die Felsen gesetzte Haus,
Nomo nifedadao ba ndrao,	Das aufs Gestein gesetzte Haus,
Zi otoe á toloe wamanoi,	Die hundert und drei Pfosten,
Zi otoe á roea wasofaso;	Die hundert und zwei Ständer;
Mano nomo zalawa helano,	So ist das Haus des hohen Häuptlings,
Mano nomo doeha terongo.	So das Haus des geehrten Herrn.
Ba arooe na goi wo'omo Hia walangi adoe,	Fern ist auch die Frau des Hia walangi adu,
Arooe wo'omo Hia walangi loeo,	Fern die Frau von Hia walangi luo,
Ninada Mamoliche bihara,	Mutter Mamoliche bihara,
Ninada Mamoliche beso,	Mutter Mamoliche beso,
Zo'aja mbowo oroisa langi,	Die Bewahrerin des Sittengebots des Himmels,
Zo'aja mbowo oroisa loeo,	Bewahrer des Sittengebots der Sonen,
Zamakao same afo zi hono,	Die sich plagte mit Betelspenden an die Tausend,

1) Der Festgeber jetzt.

Zamakao same ato zato;	Sich plagte mit Sirihspenden an die Menge.
Mano chooe doenae tambai nga'eoe,	So ist deine Gattin, des Leibes Hälfte,
Mano chooe doenae tambai mboto.	So ist dein Weib, des Körpers Hälfte.
Ba arooe goi nono Hia walangi adoe,	Fern ist auch der Sohn von Hia walangi adu,
Arooe goi nono Hia walangi loeo,	Fern der Sohn von Hia walangi luo,
Namada Lase lasoera adoe,	Vater Lasse lassura adu,
Namada Lase lasoera loeo,	Unser Vater Lasse lassura luo,
Zo'aja zoera boe ganowo,	Besitzer der Bücher von Greifenfedern,
Zo'aja zoera boe mojo:	Besitzer der Brücher von Adlerfedern;
Mano goi chooe nono si matoea,	Also sind auch deine männlichen Sprossen,
Mano chooe nono latano,	So sind auch deine männlichen Kinder.
Wa'oi ono fangali zatoea,	Alle sind Kinder, die den Vater ersetzen,
Ono fangali zo'ono.	Alle tüchtiger Ersatz des Erzeugers.
Ba arooe goi Gozo sanema bowo,	Fern auch ist Goso sanema bowo,
Arooe raja Gozo sangai foecho,	Fern im Süden Goso sangai fucho,
Samaoedoe goi bawa doewoetoewoe,	Der Gegenüber der Hausfront,
Samaoedoe toeasa nomo:	Der Gegenüber des Hauses;
Mano goi chooe dambalina [1]) ba mbanoea,	Wie der, so ist auch dein Gehilfe im Dorfe,
Mano chooe dambalina ba wala.	Wie der war, ist auch dein Besitzer im Weiler.
Ba arooe goi zalawa ba mbanoea Mazingo hono rozi,	Fern sind auch die Häuptlinge von Masingo hono rosi,
Arooe zalawa ba Mazingo hono fao:	Fern die Häuptlinge in Masingo hono fao.
Mano chooe goi zalawa wobanoea,	So sind auch die Edlen deines Dorfes,
Mano zalawa nono mbarahao.	So sind die Häuptlinge im Weiler.
Ba arooe nono matoea sabolo tola,	Fern sind auch die Jünglinge mit den starken Gliedern.

1) Eine Art Vice-Häuptling i. Dorfe.

Arooe nono matoea salio boto;	Fern die Jünglinge mit schnellen Leibern;
Ba so goi ba mbanoeaoe si hono,	Doch hast du die auch zu tausend im Dorfe,
Io goi ba mbanoeaoe sato.	Die sind auch in deinem Dorf in Menge.
Arooe zi otoe a toloe bawi saito,	Fern sind die hundert und drei schwarzen Schweine,
Zi otoe a roea bawi sojo:	Die hundert u. zwei roten Schweine:
Mano chooe gamatela zegeboea,	So viele hast du grosse geschlachtet,
Gamatela mbawi sa'i'o;	Geschlachtet an geschwänzten Schweinen;
Oi ajaoe sowato sonahia,	Alles dein Besitz, Festgeber, Besitzer,
Oi ajaoe sonoeza so'omo.	Alles dein Besitz, Hausherr, Hausbesitzer.

VERSLAG
NOPENS DEN POLITIEKEN TOESTAND IN DE ROKANSTAATJES

VAN

H. C. E. QUAST,

Contrôleur B. B.

(*Met een kaartje.*)

INLEIDING.

Het gebied ingenomen door de gezamenlijke Rokanstaatjes, wordt omsloten, van het Westen te beginnen en in positieve richting rondgaande, door:

1e de afdeeling Loeboek Sikaping (Rau), residentie Padangsche Bovenlanden;

2e de afdeeling Padang Lawas, residentie Tapanoeli;

3e de Koeboe-streek;

4e het Landschap Tanah Poetih;

5e de Mandau-streek;

6e de Tapoeng Kanan en Tapoeng Kiri federaties, alle ressorteerende onder het Sultanaat Siak Sri Indrapoera, en

7e het district VI Kota Kampar di Moedik en het landschap III Kota Gloegloer, Onderafdeeling Boven Kampar, Afdeeling 4 Kota, residentie Padangsche Bovenlanden.

AANTAL DER LANDSCHAPPEN EN GRENZEN.

De Rokanlandschappen zijn vijf in getal, t. w:

I. IV Kota Rokan-Kiri.

II. Koento Dar Es Salam, veelal kortweg Koento genoemd, beiden uitmakende het stroomgebied der Rokan Kiri van af Soempoer Aro, eene versnelling ter plaatse, waar de rivier

door het gebergte, dat de grens met Sumatra's Westkust vormt, heenbreekt. Bovenstrooms van Rokan draagt de Rokan Kiri den naam van Batang Soempoer, evenals in Rau en Loeboek Si Kaping.

De Tibawan-rivier, een linker zijtak der Soempoer, valt tot aan Moeara Soengei Gagak in Rau, eene rechterneven-rivier, de Batang si Asam tot aan Moera Soengei di Gantang, in de onderafdeeling Boven Kampar; de Soengei Blabak; een rechtertak der Si Asam, tot aan Moeara Tapoes Baroewang Katjik eveneens.

[Proces-verbaal van uitspraak van de ingevolge Gouvernements besluit ddo. 7 Mei 1882 No 14 te Moeara Si Baling op 3 September 1883 gehouden Rapat].

De landschappen IV Kota en Koento zijn het niet eens over de gemeenschappelijke grens.

De hoofden van IV Kota beweren, dat bij de uitmonding der Ngoso, een rechtertak, de Rokan Kiri door de grens gesneden wordt.

Koento geeft voor, dat de grens over Pasir Kajoe Rimboen en Tabing Naga Bioer, meer stroomopwaarts gelegen loopt.

Deze laatste opgave volgende, zou de tot de IV Kota behoorende tegenwoordige negri Oedjoeng Batoe, in Koento vallen.

Om geschillen te voorkomen is eene voorloopige regeling der grens getroffen, welke, zoo zij op den duur tot tevredenheid van partijen werkt, zal worden bestendigd.

Tusschen Siak en Koento is de greus nog niet definitief geregeld.

Laatstgenoemde landschap reclameert het bovenstroomgebied der Soengei Siak, eene linkernevenrivier der Tapoeng Kanan, voorts den bovenloop der Mandan tot aan de Batang Sangsam rechts en de Soengei Poenggoer links, en ten slotte den geheelen rechteroever der Rokanrivier van af de samenvloeiing van Rokan Kiri en Rokan Kanan tot aan de Kwala Sinangar, eene rechternevenrivier bij Rantau Bais.

III. Rambah, vormende het stroomgebied der Batang

Loeboek of Rokan Kanan vanaf Lompatan Harimau, dicht bij de monding der Soengei Moeliao Gadang, ter plaatse waar de heuvelrij Boekit Si Para Para door de Batang Loeboek wordt onderbroken, tot aan de uitmonding der Soengei Doewa, een rechterzijtak.

De hoofden van Pepaso, district Pinarik, afdeeling Padang Lawas, rekenen het terrein tot aan de uitmonding der Katogan-rivier (linkertak der Batang Loeboek) tot hun ressort.

Tusschen Rambah en IV Kota is een geschil aanhangig over het stroomgebied van de hooger genoemde Soengei Doewa tot aan Langkoet Singkat.

In dit geschil zal, nu verslaggever na veel moeite de noodige gegevens verzameld heeft om als basis voor eene rechtvaardige uitspraak te dienen, binnenkort in eene bijeen te roepen vergadering eene beslissing worden genomen.

IV. Tamboesai, omvattende het stroomgebied van de Batang Sosak, linkernevenrivier van de Rokan Kanan, van af Moeara Soengei Kerang, linkertak der Sosak, tot aan Aoer Nan Soeri, dat van de rechtertakken der Sosak, de Soengeis Tamboesai en Si Koetam, respectievelijk van af Sesapan Loemoet en Sèsapan Glagah, voorts den bovenloop der Ajer Hitam, eenen linkertak der Rokan Kanan tot aan Moeara Soengei Langkoewas en ten slotte de stroomgebieden van de Batang Koemoe, linkernevenrivier der Rokan Kanan en haren linkertak, de Makata, respectievelijk van af de mondingen der dicht bij elkander in de Batang Koemoe uitwaterende riviertjes Kaparsao of Soegei Taras (rechts) en Soengei Pasak (links, en van af den oorsprong der Makata tot aan de monding der Sonopalam, welke benedenstrooms van de samenvloeiing van Batang-Koemoe en Makata, rechts in de hoofdrivier valt.

Het Tamboesaische gebied strekt zich dus niet uit tot do Rokan Kanan.

V. Kepanoehan, innemende het stroomgebied der Rokan Kanan van af Moeara Soengei Doewa tot aan Ajer Menindak, voorts het benedenstroomgebied der Sosak n.l. van af Aoer

nan Soeri en ten slotte de rechterhelft van het stroomgebied der Ajer Hitam van af Moeara Soengei Langkoewas tot aan Kwala Bakoeng Keroek, rechtertak der Ajer Hitam.

Het dient hier gezegd, dat de bovenaangegeven punten, waar de grenzen door bepaald zouden worden, verslaggever zijn opgenoemd door lieden uit deze streken.

Weliswaar zijn die gegevens zooveel mogelijk gecontroleerd en aan informaties van buitenaf getoetst, doch daarmede kan niet gezegd worden, dat de hoofden der aangrenzende landen zich er mede vereenigen kunnen.

Schetskaart.

Eene door verslaggever samengestelde schetskaart der Rokanlandschappen werd bereids bij dezerz. schrijven ddo. 22 Januari 1904 No. 14 aangeboden. Echter dient opgemerkt, dat die kaart niet meer is dan eene schets, zoo getrouw mogelijk naar de toen beschikbare gegevens vervaardigd, doch welke later allicht blijken zal op vele punten minder juist, misschien ook onvolledig te zijn.

Terreingesteldheid.

Aangaande de gesteldheid van het terrein zij medegedeeld, dat dit langs de Rokan Kiri van af het westelijk grensgebergte tot aan Loeboek Bandahara eerst berg-, daarna heuvelachtig is met talrijke insnijdingen en plooien.

De hoogste top van het gebergte, dat de grens tusschen IV. Kota en Sumatra's Westkust vormt is de Boekit Mengkoedoe (1048 M.)

Daarop volgen in denzelfden keten de Boekit Si Melamboe (1036 M.) de Boekit Batoe Bandang (990.6 M), de Boekit Roempang (940.3 M.) en de Pematang Si Koedjoer, 937 M.

De hoogste top in het eigenlijk gebied der Rokanlandschappen is de Boekit Batoe Boelan, in het Mentawai stroomgebied; landschap IV Kota (1081.2 M.)

Benedenstrooms van Loeboek Bandahara is de bodem nog zwak golvend om in Koento zoo goed als vlak en verder rivierafwaarts drassig te worden, onderhevig aan innundatie bij hoogen waterstand. Slechts op tamelijk groote afstanden van de zich zeer kronkelende en dikwijls door afsnijding van bochten van bedding veranderende Rokan Kiri treft men, hetzij op zich zelf staande, hetzij doorloopende terreinverheffingen, de z. g. »tanah kasang" aan welke ook bij hoog water droog blijven.

De Rokan Kiri is eene snelstroomende, veel grint en zand afvoerende, bij Rokan 84 M, ter hoogte van Loeboek Bandahara 78 M. breede rivier. De breedte zoowel als de diepte (te Rokan bij gemiddelden waterstand ± 3 voet, nemen langzamerhand toe. Bij Kwala Saka, de samenvloeiing van Rokan Kiri en Rokan Kanan wordt de breedte op ± 100 M. de diepte op 7 à 8 M. geschat. Tot Loeboek Bandahara is de rivier voor prauwen van circa 40 pikoels laadvermogen bij niet te laag water bevaarbaar.

Hoogerop leggen de vijf moeilijke passages tusschen Rokan en Loeboe Bandahara het verkeermoeilijkheden in den weg. Hier heeft de rivier in schiefer en mergellagen en eene granietformatie haar bed uitgeslepen.

Bovenstrooms van Rokan tot dicht bij de monding der Tibawan breekt de rivier zich door schiefers en mergels heen, zoodat de rotsige oevers steil en bijna loodrecht naar beneden afvallen.

Van af Loeboek Bandahara naar boven toe bedient men zich van open sampans van hoogstens 6 à 8 pikoel laadvermogen.

Langs de Rokan Kanan draagt het terrein een eenigszins ander karakter.

Is de stroom in deze bij de vestiging Rambah ± 70 M. breede rivier al veel zwakker dan die in de Rokan Kiri, de afwezigheid van stroomsnelten als tusschen Rokan en Loeboek Bandahara, wijst er mede op, dat het terrein, hoewel naar het Zuiden en Zuidwesten oploopende naar den Boekit Si

Melamboe en diens Noord-Oostelijke uitloopers, w. o. dienen genoemd te worden de Goenoeng Katjik en diens voorzetting, de Boekit Oeroeng, minder opheffingen en inzinkingen vertoont.

De vele verleggingen der rivier de z. g. »danau's" zijn mede eene aanwijzing voor de over het algemeen vlakke gesteldheid van den bodem.

Zelfs tot bovenstrooms van Pasir Pengarajan worden de oevers der Rokan Kanan, bijna geregeld een of tweemaal 's jaars onder water gezet, doch voor niet langer dan drie dagen. Meer stroomafwaarts daalt het terrein gestadig om langzamerhand drassig te worden. Slechts op enkele plaatsen strekken de zich meer landinwaarts bevindende kasanggronden zich tot aan de rivier uit en vormen hier kleine stukken van overstrooming vrij blijvend terrein. Voor zoover de linkernevenrivieren der Rokan Kanan haren oorsprong hebben binnen de grenzen van de Rokanlandschappen zijn zij de afwatering van moerassen.

Tot aan de ± 16 jaar geleden verlaten, nu weder opgebouwde negri Rambah is de Batang Loeboek voor prauwen met ± 40 pikoel laadvermogen bij niet te laag water bevaarbaar.

Langs de Sosak kunnen vaartuigen circa 30 pikoel ladende, bij gemiddelden waterstand tot Daloe Daloe komen. De Batang Koemoe is slechter bevaarbaar, eerstens om haren snelleren stroom en ten tweede wegens de groote menigte boomstammen welke het verkeer bemoeilijken.

Als verklaring voor de aanwezigheid van het vele hout in de rivier, geeft men op de omstandigheid, dat de streek eerst sedert ongeveer 30 à 40 jaar meer bewoond is geworden, waarom de bij den aanleg van ladangs gekapte, in de rivier gevallen zware boomen nog niet vergaan zijn.

Bevolking.

De bevolking der Rokanlandschappen is naar haren oorsprong te verdeelen in drie groepen, t. w:

a. eene van Menang Kabausche herkomst, deze is de overheerschende in alle landschappen.

b. eene van Mandailingsche origine, d. i. die welke de onder Rambah ressorteerende VII Boewah Lampoeng, de vestigingen langs de Batang Sosak met uitzondering van Daloe Daloe, en de verspreid liggende nederzettingen langs de Batang Koemoe van af de Aik Maroebi tot aan de Soengei Koening bewoont.

Deze groep heeft de Mandailingsche instellingen en de haar typeerende karaktertrekken nog bewaard. Zij spreekt het Mandailingsch, bij haar geldt het patriarchale erfrecht, zij kent het djoedjoer huwelijk en is verdeeld in marga's.

c. de bevolking der tot Koento behoorende Kampoeng nan Anam en van het gebied der z.g. Batin Selapan.

Deze lieden behooren tot de Sakai's, die ook de van ouds tot Siak behoorende Batin Lima streek bevolken.

Voor zoover deze Sakai's langs de Rokan Kiri en verder stroomaf langs de Rokan wonen, zijn zij, althans in naam Mohammedanen.

Meer in het binnenland, aan de Batang Ajer Hitam, de Boven Rajoeng, de Sangsam en de Soengei Poenggoer, zijn heidensche begrippen en gebruiken nog overheerschend. Bij de Sakais geldt het matriarchale erfrecht, zij hebben de Soekoe verdeeling. Omtrent hunnen oorsprong verkeer ik in twijfel. De vraag of zij de oorspronkelijke bevolking der streek vormen dan wel van de Malaka-wal overkomen, moet ik ontbeantwoord laten. Voor de laatste veronderstelling pleit de omstandigheid, dat men in de »confederated Malaystates" der Straits-Settlements ook Sakai's aantreft, terwijl eene legende hier zegt, dat de eerste bewoners der Kampoeng nan Anam aldaar werden achtergelaten door de van Djohor afkomstige broeders Soetan Harimau en Soetan Gandjoet, die langs de Rokan Kiri en Rokan Kanan den Islam hebben verkondigd.

Hoewel voor den opervlakkingen beschouwer de Menang Kabausche bevolking in de Rokanstaatjes niet waarneembaar

in karakter, zeden en gewoonten verschilt, vallen voor hun, die intiemer wordt met het volksleven, wel degelijk afwijkingen te constateeren.

De ligging der bij de verschillende verhuizingen door de van Menang Kabau afzakkende Maleiers opgezochte streken ten opzichte van landschappen met afwijkende gebruiken en instellingen en het dientengevolge ontstane verkeer met de bewoners van de laatstbedoelde streken, zijn als oorzaak aan te merken, dat invloeden van buiten op de oorspronkelijk zuiver Menang Kabausche zeden hebben ingewerkt.

Zoo is aan de instellingen van Rambah en Tamboesai een lichte Mandailingsche tint waar te nemen, in Koento en Kapanoehan zijn invloeden van Malaka en de Oostkust werkzaam geweest.

Immers voor het ontstaan van het tegenwoordige rijk van Siak stond de Beneden Rokan onder suprematie van Djohor.

Toch zijn in alle vijf landschappen bij het eigenlijke hoofdbestanddeel der bevolking, de z.g. Ka-ampat Soekoe de drie hoofdinstellingen der Menang Kabausche adat nog van kracht.

Bedoeld worden:

1e. het Soekoe-verband,

2e. het matriarchale erfrecht en

3e. het grondbezit.

Deze drie typisch Menang Kabausche instellingen zijn ook in deze streken de fundamenten, waarop het gebouw der adat rust.

Omdat de Menang Kabausche zoowel als de Mandailingsche zeden en gewoonten als voldoende bekend verondersteld mogen worden, kan eene uitvoerige beschrijving van de bestaande instellingen in de Rokanlandschappen gevoegelijk achterwege worden gelaten. Eene bespreking van de bestuursinrichting, der rechtspraak en van het grondbezit, voor zooverre de kennis daarvan niet ontbeerd kan worden tot het vormen van een overzicht, komt voor beter op hare plaats te zijn bij de behandeling van de toestanden in elk der landschappen afzonderlijk.

Pandelingschap en Lijfeigenschap.

Een kort woord dient hier nog gewijd aan het pandelingschap en de lijfeigenschap welke beide instellingen in alle vijf Rokanlandschappen voorkomen.

Het zijn meest Radja's en Anak Radja-radja, die lijfeigenen [kawan of teman], en pandelingen [orang berhoetang, soms, orang tersehta] hebben.

Men wordt lijfeigene door geboorte of krachtens eene veroordeeling [endam, hetgeen woordelijk beteekent begraven].

Dat lijfeigenschap ook kan ontstaan uit pandelingschap is volgens de instellingen buitengesloten, niettemin geven de meesters dikwijls pandelingen, wier voorouders in den staat van pandelingschap geraakten, voor lijfeigenen uit.

Mede getuigend van het bedacht zijn op eigen voordeel der meesters, zooals boven gezegd meestentijds machthebbenden, is de bepaling, dat de kinderen door eenen lijfeigene of pandeling bij eene vrije vrouw verwekt den staat van den vader volgen. Eene bepaling, naar verslaggevers zienswijze in lijnrechten strijd met het matriarchale stelsel, waarom zij dan ook als ongeldig is verklaard.

Pandelingschap ontstaat wegens het onvermogen om eene schuld of boete, hetzij van zich zelf, hetzij door een familielid [Sahoetang Sapihoetang, volgens de adat Perpatih Sebatang] aangegaan of beloopen te voldoen. Aflossing der schuld kan alleen plaats hebben door afbetaling in geld of goederen.

Het geldswaardig bedrag van den door de pandelingen gepresteerden arbeid wordt niet in rekening gebracht.

Overdracht van lijfeigenen van den eenen meester op den anderen heeft niet plaats dan bij toewijzing van een aandeel in eene nalatenschap, hetzij tijdens het leven dan wel na den dood van den erflater. Zoodat overgang van lijfeigenen van den eenen meester op den anderen buiten het bovengenoemde geval, voorheen alleen plaats had, doordat de lijfeigenen uit zich zelf naar eenen meester overliepen, die

den hunnen vijandig was, of voor het geval de lijfeigenen na een overval als buit werden medegenomen.

Overname van pandelingen moet plaats hebben met toestemming van de schuldenaren. Hiertegen is veel gezondigd.

Het sprekt van zelf, dat lijfeigenen en pandelingen door de meesters van kleeding en voeding moeten worden voorzien, voor zoover zij in de woningen van dezen gehuisvest zijn en hunne diensten dagelijks beschikbaar moeten stellen. Er zijn ook meesters, die hunnen lijfeigenen veel vrijheid laten. Laatstgenoemden wonen dan afzonderlijk, hebben hunne eigen ladangs dan wel voorzien door handel of het verzorgen van eens anders buffels in hun onderhoud.

Vroeger schoten de meesters met betrekking tot hunne verplichtingen jegens de bij hen inwonende lijfeigenen en pandelingen veelal te kort. Als gevolg waarvan dezen zich op min of meer afkeurenswaardige wijze, de vrouwen door prostitutie, de mannen door diefstallen ten nadeele der »Ka-ampat Soekoe" van het ontbrekende trachtten te voorzien. Bijna altijd konden de schuldigen op de bescherning hunner meester rekenen, met wie zij niet zelden verkregen buit deelden. In dezen misstand is sedert eenigen tijd belangrijke verbetering gekomen.

Het standpunt door rapporteur opzichtens lijfeigenschap en pandelingschap ingenomen heeft zich altijd gekenmerkt door een streven, om zoo al niet dadelijk met een enkel woord de afschaffing te decreteeren, dan toch den weg daartoe te effenen.

Zij, die zich kwamen beklagen, zijn steeds in hunne klachten gehoord en het is mij eene voldoening hier te kunnen melden, dat ik de bevrijding en loskooping door de familie van een zeven-en-zeventigtal personen, mannen, vrouwen en kinderen, hetzij langs den weg van minnelijke beschikking, hetzij door eenvoudig aldus te beslissen, heb kunnen bewerkstelligen.

Voor het overige weten de meesters van lijfeigenen en houders van pandelingen, dat zij dezen humaan hebben te

behandelen, dat, zoo laatstbedoelden wegloopen (hetzij om zich bij mij te vervoegen, hetzij naar elders) geen dwang aangewend mag worden om hen te doen terugkeeren, kunnende dit alleen vrijwillig geschieden, en ten slotte, dat eerlang de beide hier besproken instellingen, gelijk in de meeste streken onder direct of indirect bestuur, afgeschaft zullen worden.

Adat.

Men spreekt in deze streken van de »Negri nan Ampat" en bedoelt daarmede:

1e. Rambah,

2e. Tamboesai,

3e. Koento [Kota Intan].

4e. Dar Es Salam [Kota Lama].

Het heet: »Negri nan Ampat saädat sapakaian".

Waarschijnlijk, dat hiermede gedoeld wordt op een federalen band tusschen de genoemde landschappen. Thans is daarvan evenwel weinig te bespeuren, hetgeen, voor zoover ik heb kunnen nagaan, te wijten is aan het optreden der Padris, die ook in deze landen de orde van zaken, welke zij aantroffen, omverwierpen.

In de »Negri nan Ampat" geldt voor de Radja's en anak Radja-radja het patriarchale erfrecht, behoudens het geval van »Semando" [waarover later meer], nl. als de moeder van hoogeren stand is dan de vader dan wel de beide ouders zijn van gelijke geboorte [tabing sama tjanggah]. In het geval van »Semando" worden de kinderen gerekend te behooren tot de familie der moeder en kan eene waardigheid, zoo goed als familie-eigendommen, van moederszijde op de kinderen overgaan.

Het partriarchale erfrecht bij de Radja's en anak Radjaradja is ongetwijfeld een gevolg van vreemde invloeden.

Immers weten ook de Radja's van deze staatjes hunnen stamboom op te voeren tot den een of anderen telg van het Pager Roejoengsche vorstenhuis.

Is die bewering aangaande de afstamming waar, en ik heb geen goede gronden om er aan te twijfelen, dan moet oorspronkelijk ook ten aanzien der eerste en voornaamste hoofden in de »Negri nan Ampat" de »adat Perpatih Sebatang" en niet de »adat Katoemenggoengan" hebben gegolden.

Bij de Radja's der »Negri nan Ampat" zijn twee huwelijksvormen in gebruik, het z. g. »Semando" en het »meminang" [stam pinang-spenen].

Zoo de man van lager afkomst is dan de vrouw, dan wel beide zijn van gelijke geboorte, doch de familie der vrouw heeft kans uit te sterven, past men den Semandovorm toe.

Hierbij blijft de band tusschen de vrouw en hare familie intact en de kinderen worden gerekend te behooren tot de familie der vrouw, waarin ook de man gedurende zijn huwelijk wordt opgenomen.

Aan het »meminang" is als voorwaarde verbonden dat, de band tusschen de vrouw en hare familie verbroken wordt. De kinderen behooren dan tot de familie van den man. Deze zelfde huwelijksvorm wordt toegepast, zoo de vrouw van lagere afkomst is dan de man.

Het landschap IV Kota heeft altijd eene vrij wel afzonderlijke positie ingenomen.

Voor de Radja's in dit staatje is evenals voor de »Kaämpat Soekoe" de „adat kamanakan" geldend.

Kepanoehan noemt men in verband met Lantar, eene sinds lang verlaten negri, waartoe ook Tanah Poetih in betrekking zou hebben gestaan. Dit wijst er op, dat Kepanoehan en Tanah Poetih van dezelfde afkomst zijn en vroeger een geheel hebben gevormd.

Ofschoon Kepanoehan niet genoemd wordt bij het opsommen der »Negri nan Ampat" zijn er op den duur door het verkeer en het wederzijdsch aangaan van huwelijken tusschen de Radja families van Kepanoehan en van Rambah, Tamboesai, Koento Dar Es Salam betrekkingen ontstaan, welke weder ten gevolge hebben gehad, dat men over en weêr gebruiken heeft overgenomen. Ook in Kepanoehan heeft men voor de

Radja's en anak Radja-radja het patriarchale erfrecht en zijn de beide bovengeschetste huwelijksvormen in zwang.

Voor de sterkte der bevolking in de Rokanlandschappen wordt verwezen naar het hierbij gevoegde afschrift van het met de gegevens der Soekoe- en andere hoofden plaatselijk samengestelde bevolkingsregister. [1])

Opgemerkt dient te worden, dat in dit register niet zijn opgenomen de in het landschap Tanah Poetih verblijft houdende lieden van Tamboesaischen oorsprong.

GESCHIEDENIS DER LANDSCHAPPEN.

Men meent in dit verslag niet te behoeven te behandelen de geschiedenis der verschillende landschappen in het Rokangebied, omdat een overzicht daarvan niet direct noodig is om zich een begrip te vormen aangaande de tegenwoordige toestanden.

Voorzoover de door verslaggever aangetroffen en thans bestaande politieke verhoudingen onmiddellijk in verband stonden met of het gevolg zijn van geschiedkundige feiten, zal hiervan bij de behandeling der tegenwoordige toestanden in elk der landschappen afzonderlijk melding worden gemaakt.

MIDDELEN VAN BESTAAN.

Opzichtens de middelen van bestaan wordt het volgende aangeteekend:

Hoofdmiddel van bestaan is de rijstcultuur, welke uitsluitend op ladangs gedreven wordt. Slechts in Rokan heb ik sawahs aangetroffen, welke gedurende vijf seizoenen braak te hebben gelegen, sinds twee plantjaren weder in bewerking zijn genomen, en welker uitbreiding ter hand is genomen.

De handel, het tweede middel van bestaan, berust voornamelijk in handen van vreemdelingen, waaronder vele lieden van Pangkalan Kota Baharoe, onderafdeeling Boven Kampar.

Verder dient melding te worden gemaakt van de exploitatie van boschproducten, t. w. getah, rotan en bijenwas. Dit

1) Dit register is in verkorten vorm afgedrukt. Red.

laatste bedrijf baart den beoefenaars niet alleen meerendeels teleurstelling, het is ook de bron van de meeste kwesties en geschillen.

De Radja's en hoofden hebben zich om hunne financieele positie te verbeteren het recht van alleen-opkoop der boschproducten tegen door hen vastgestelde prijzen, welke veelal in verhouding tot de marktwaarde onevenredig laag zijn, toegekend. Gedane beloften worden door de verzamelaars of ook door de opkoopers niet altijd nagekomen, men is het zelden eens over de grenzen der terreinen, waarop men gerechtigd is vergunning te geven tot het inwinnen van boschproducten, deze worden door de sterkste partij in beslag genomen en de kleine man wordt het slachtoffer.

Niet zelden wordt bovendien met de gewichten bedrog gepleegd. In den bovengeschetsten toestand is in den laatsten tijd veel verbetering gekomen, doordat voorgeschreven is, dat het zoozeer geliefkoosde »rampassen" op eigen houtje niet meer mag plaats hebben en door de contrôle op de unsters gewichten en maten.

Verscheidene hoofden en meer gegoeden hebben aanplantingen van rotan-saga-beras en van den ramboeng, eenen getah produceerenden boom, doen aanleggen.

De klapper- en ook de pepercultuur worden aangemoedigd. In de IV Kota treft men gambirtuinen aan. De bereiding van het product geschiedt veelal door lieden van Si Alang, Laras Kapoer nan Sembilan, onderafdeeling Boven Kampar.

Meermalen is door Pajakoemboehers getracht tabak voor de Inlandsche markt te verbouwen; zij kwamen echter zonder of met niet voldoende werkkapitaal en moesten daarom leenen tegen zeer onvoordeelige voorwaarden, zoodat het bedrijf steeds verlies opleverde, niettegenstaande de goede kwaliteit van het product.

Een nevenverdienste levert het exploiteeren van den anaupalm en het bereiden van suiker uit het verkregen sap.

Enkele timmerlieden en grofsmeden beoefenen hun vak om bijverdiensten te hebben.

Het bouwen van prauwen, op welk gebied de Tamboesaiers zich eenen goeden naam hebben verworven, geschiedt in deze streken niet door lieden, die er een bepaald middel van bestaan in vinden.

Het vak wordt als nevenbedrijf beoefend.

De veeteelt staat op betrekkelijk lagen trap.

Men trekt er geen ander voordeel van dan door verkoop van mannetjes dieren, die geboren worden. In Rambah heeft men een belangrijken stapel buffels. De stieren worden over Padang Lawas naar Padang Sidempoean en Sipirok, ook wel naar Asahan uitgevoerd.

Men is in Kepanoehan begonnen met de oprichting van een stapel karbouwen.

Verder heeft men buffels in de IV Kota, t.w. in de negriën Oedjoeng Batoe, Loeboek Bandahara, Rokan, Pandalian, Kampoeng Tengah en Soengei Kidjang.

Er heeft eenige uitvoer van mannetjes dieren naar de Kampar Kanan streek en Paja Koemboeh, in den laatsten tijd ook naar Rau plaats.

In alle vestigingen houdt men er geiten op na.

Op mijne aansporing hebben vele Rambahsche hoofden zich paarden aangeschaft. In de IV Kota zijn twee hoofden in het bezit van rijdieren, terwijl men er in Pandalian bovendien eenige pikoelpaarden op na houdt.

Ook in Daloe Daloe beschikken de hoofden thans over een tweetal rijdieren. Trof ik bij mijne komst in deze landen geen enkel paard aan, het aantal bedraagt nu ± 40.

Om hoofden en bevolking aan te moedigen zich ook op de fokkerij van runderen en schapen toe te leggen zijn enkele van die huisdieren ingevoerd, welke goed aarden.

Op het gebied van de teelt van nuttige gewassen wordt het noodige gedaan om de bevolking er toe te brengen, zich daarmede bezig te houden.

Ten slotte moet nog met een enkel woord worden melding gemaakt van de vischvangst, waarna van het onderwerp middelen van bestaan en nijverheid kan worden afgestapt.

De Rokan Kanan is vischrijker dan de Rokan Kiri, naar ik vermoed, als gevolg van de geringere stroomsnelheid. Levert in gewone tijden de vischvangst even voldoende op om in de behoefte te voorzien, niet alzoo in de perioden, waarin de visch de rivieren opzwemt om kuit te schieten en gedurende welke de jonge vischjes, die in de talrijke verlaten rivierbeddingen, de z.g. »danau's", het levenslicht zagen, zich stroomop begeven.

Gedurende deze tijdperken wordt veel visch gevangen, welke deels gedroogd, deels gezouten, naar de streken, aan den bovenloop der rivieren gelegen, wordt vervoerd en verkocht.

Passers worden gehouden in de IV Kota, te Rokan, Loeboek Bandahara en Pandalian, in Rambah te Pasir Pengarajan te Rambah zelf, te Tangoen en Menaming. Het aantal marktplaatsen is sinds rapporteurs plaatsing in deze streken met drie vermeerderd.

Verkeersmiddelen.

Het verkeer heeft plaats langs de rivieren en langs de voetpaden, van welke laatste verscheidene thans voor paardentransport geschikt zijn gemaakt.

Bij vervoer te land worden de goederen in trechtervormige manden (djaras) op den rug gedragen.

Het behoeft nauwelijks gezegd, dat waar men de rivieren niet geregeld van afdrijvende en omgevallen boomstammen zuivert, de vaart bij laagwater met moeilijkheden en gevaar voor lek-stooten der vaartuigen gepaard gaat.

Ook de grint- en zandbanken leveren bezwaren op. Bij hoogen waterstand is de communicatie in den regel verbroken, de felle stroom en het vele drijfhout maken het niet raadzaam zich van de waterwegen te bedienen.

Het stroom-opvaren is onmogelijk zoodra men hooger op komt.

Over de bevaarbaarheid der rivieren werd boven reeds een en ander medegedeeld.

De paden verkeerden voor de plaatsing van een controleur

in deze landen in slechten staat, omgevallen stammen van overhangend struikgewas bemoeilijkten den doortocht; de niet overbrugde stroompjes en rivieren waren in den Westmoesson mede zoovele hinderpalen voor eene goede communicatie. En in verband met het vorenstaande werden groote vrachten bedongen.

Hierin is verbetering gekomen.

Rokan is middels een goeden paardenweg van 2 M. breedte met de Kapar Kanan, dus ook met Pajakoemboeh en Bengkinang verbonden [$14^4/_5$ paal].

Van Rokan voert een even breede goede weg naar Loeboek Bandahara [$13^1/_2$ paal], Pasir Pengarajan in Rambah is van Loeboek Bandahara langs een $21^1/_2$ paal langen en ± 2 M. breeden paardenweg bereikbaar. Van eerstgenoemde plaats leidt een 3 M. breede weg naar de 6 paal verwijderd gelegen negri Rambah, van waar uit een opengekapt voor paardenvervoer geschikt pad naar Daloe Daloe [$16^1/_2$ paal] en van hier via Kota Bangoen naar Rantan Kasai voert (naar schatting 22 paal).

Pasir Pengarajan is middels een goeden 2 M. breeden weg met Oedjoeng Batoe en Padang Lawas verbonden [$14^2/_3$ paal]. Verder zijn gereed een weg van dezelfde breedte voerende van Roembai in Rau naar Tibawan [landschap IV Kota ± $9^1/_2$ paal] en een weg van Pandalian naar Tandoen [Tapoeng Kiri] $5^1/_{10}$ paal, terwijl de opengekapte en verbreede paden, voor paardenvervoer geschikt, eene totale lengte hebben van $38^1/_2$ paal.

Een afstandswijzer wordt hierbij gevoegd.

Echter blijft er op het gebied der verkeerswegen te land nog veel, zeer veel te doen over.

Gebrek aan geoefend personeel om toezicht te houden, opdat geen nuttelooze arbeid wordt verricht, en aan gereedschappen, was de oorzaak, dat niet met meer kracht en spoed is kunnen worden gewerkt in het belang van het verkeer te land.

Na bovenstaande inleiding waarin met enkele lijnen eene

ruwe schets werd gegeven van land en volk in het algemeen moge hier volgen eene bespreking van de politieke en andere verhoudingen, instellingen enz. in elk der landschappen afzonderlijk met vermelding van de getroffen regelingen aangaande bestuur en wat verder dadelijke voorziening noodig maakte.

IV Kota Rokan Kiri.

Dit landschap omvat de gebieden der negriën:

a. Rokan;

b. Pandalian;

c. Loeboek Bandahara;

d. Oedjoeng Batoe;

te zamen gewoonlijk genoemd IV Kota di Baroeh en behoudens Pandalian, dat aan de samenvloeiing van de Si Asam en Pandalian rivieren ligt, gelegen aan Rokan Kiri.

Aan het hoofd van elk dezer negriën staat als oudste en voornaamste in rang onder de Penghoeloe's of Soekoehoofden een Bandahara.

De Bandahara's zijn in hunne eigen Soekoe tevens Penghoeloe. Onder de penghoeloe's staan de »Samboetan's", dat zijn zij, die de penghoeloe's bij overlijden of verhindering vervangen.

Men noemt de »Samboetans" ook wel »Mamak kampoeng".

Mede ondergeschikt aan de penghoeloe's zijn de Bintaras; functionarissen, belast met het oproepen van de Soekoegenooten, het overbrengen aan dezen van opdrachten.

Bij feesten treden zij op als ceremoniemeester, zij regelen de zitplaatsen en zorgen er voor, dat ieder behoorlijk bediend wordt. Verder heeft iedere soekoe een of meer doebalangs, dit zijn de z.g. »doebalang ka-ampat soekoe", aldus genoemd ter onderscheiding van »doebalang radja", die hunne aanstelling van den Radja bekomen en waar de eerstgenoemden bij plechtige gelegenheden roode buizen dragen, in het geel, de vorstelijke kleur, uitgedoscht zijn.

Geestelijke ambten gaan niet over van »Mamak" op »Kamanakan".

Men kiest den meest geschikten persoon, die dan met de opengevallen geestelijke functie belast wordt. Hierbij wordt evenwel rekening gehouden met het recht, dat bepaalde Soekoes hebben om door een harer leden eene bepaalde geestelijke betrekking te doen bekleeden.

Van de Bandahara's der IV Kota di Baroeh, ook wel »Andiko nan Berampat di Baroeh" genoemd, wordt die van Pandalian beschouwd als de oudste, dus als de hoogste in rang.

Daarentegen is Bandahara Moeda van Rokan de z.g. »Djandjang Kabalai". Zonder zijne tusschenkomst mogen geen adatzaken bij den Radja worden voorgebracht tenzij op het te voren uitdrukkelijk te kennen gegeven verlangen van dezen laatste:

e. Tangkalio;

f. Simpang met de vestiging Kandis als anak negri";

g. Kampoeng Tengah;

h. Soengei Kidjang.

Onder de beide laatstgenoemde negriën ressorteeren de Kampoengs Soengei Talas en Pintoe Koeari.

i. Loeboek Oelat.

Al deze vestigingen zijn gelegen in het stroomgebied der Batang Mentawai, eene rechternevenrivier der Soempoer. Zij worden samengevat onder den naam »Tjepang Kiri" of Tjepang nan di Kiri".

De hoofden van Tangkalio, Datoek Maharadja Gagah, en van Loeboek Oelat, Datoek Bandahara Koening staan rechtstreeks onder den Radja van Kampoeng Tengah's hoofd, Datoek Radja Goenoeng, en dat van Soengei Kidjang Datoek Tan Koemala moeten in belangrijke aangelegenheden het eerste hoofd van Simpang, Datoek Roem kennen. Zonder diens medeweten mogen geen beslissingen van aanbelang worden genomen.

Eerst wanneer hij zich niet in staat of onbevoegd verklaart eene kwestie af te doen, mag de zaak aan de beslissing van den Radja worden onderworpen. De bevestiging van beide

bovengenoemde hoofden geschledt door Datoek Roem, die op zijne handeling de goedkeuring van den Radja vraagt.

De eerste hoofden der Tjepang Kiri hebben ieder weder Penghoeloe's onder zich. De inwendige bestuursinrichting der negriën is conform aan die in de IV Kota di Baroeh.

j. Tibawan;

gelegen aan de Batang Soempoer, bovenstrooms van de monding der Batang Tibawan.

k. Koebangan Boeaja:

l. Kasik Poetih;

beide op den rechteroever der Batang Tibawan gelegen, eerstgenoemde aan de rivier de laatste vestiging aan de Soengei Limabo, eene rechtertak der Tibawan.

Bedoelde drie vestigingen zijn bekend onder de algemeene benaming »Tjepang Kanan" of »Tjepang nan di Kanan".

Het hoofd van Tibawan, met den galar van Bandahara, is tevens »Poetjoek Rantan" en wordt uit dien hoofde in positie gelijk geacht met de »Aneiko nan Berampat di Baoek". Men zegt:

»Berampat Andiko nan di Baroek" berlima dengan Datoek Bandahara di Tibawan".

Nadat gedurende eenige tientallen van jaren Koebangan Boeaja en Kasik Poetih zich van elkander hadden afgescheiden werden genoemde negriën, krachtens eene in October 1903 in eene vergadering van alle hoofden uit het landschap IV Kota genomen beslissing weder vereenigd onder een hoofd, n.l. Badahara Sakti van Kasik Poetih.

De inrichting van het negri- en soekoe-bestuur is op denzelfden leest geschoeid als in de IV Kota di Baroeh.

Datoek Bandahara van Tibawan en Bandahara Sakti van Kasik Poetih en Koebangan Boeaja kunnen onafhankelijk van elkander zaken aan den Radja ter beslissing voorleggen, zoo zij niet in staat dan wel onbevoegd zijn tot afdoening.

m. Pakis;

n. Pamandang;

o. Si Djarnih;

p. Koeboe Baharoe;

r. Tandjoeng Medan en

s. Kota Ingin, gelegen in de stroomgebieden van de Poesoe, Pakis- en Pamandang rivieren, alle linker zijtakken der Rokan Kiri. Deze vestigingen, oorspronkelijk vier in aantal [de vier genoemd sub *m.* t/m. *p.*], worden aangeduid met de benaming »IV Kota di Boekit", zijnde zij gelegen aan den voet der Zuid-Oostelijke uitloopers van den Boekit Si Melamboe. Aan het hoofd van elk dezer negriën staat een Bandahara. In tegenstelling met de »Andiko nan Berampat di Baroeh" duidt men de hoofden dar IV Kota di Boekit aan met »Andiko nan Berampat di Boekit" beranam dengan Kampoeng Tinggi dan Tandjoeng Medan. Kota Ingin ligt op oelajatgebied van Rokan en volgt de voor de IV Kota di Baroeh geldende adat regelen.

De Bandahara's der IV Kota di Boekit zijn gelijk in rang. Belangrijke zaken worden in eene door hen belegde vergadering afgedaan. Van hunne beslissing geven zij kennis aan den Radja. Kan men het niet eens worden, dan eerst treedt de Radja op.

Het negri- en Soekoebestuur verschilt niet noemenswaard van dat in de andere negriën.

De inkomsten der hoofden, van wie boven sprake, bestaan in de door hen opgelegde boeten. Verder hebben zij voor de bewerking hunner ladangs recht op vijf dagen arbeid per jaar van iederen volwassen mannelijken onderhoorige. Bovendien mogen zij gebruik maken van de diensten hunner onderhoorigen bij reizen, krachtens hunne adatfunctie ondernomen.

Eerste hoofd in het landschap IV Kota is de Radja of Langgam [ook wel »toean Penghoeloe" of familiaar gesproken »Toengganai genoemd] met den titel van Jang di Pertoean Sakti, gevestigd te Rokan.

De aanstelling van een Jang di Pertoean Besar te Loeboeq Bandahara was eene regeling van lateren datum, ten doel hebbende de taak van den Jang di Pertoean Sakit te verlichten.

[Daarom is bedoelde functie, welke eene bron was van oneenigheid afgeschaft.]

Onder den Jang di Pertoean Sakti staan direct de Bandahara's der IV Kota di Baroeh. Zij zijn zijne raadslieden in zaken, zoowel de IV Kota di Baroeh zelf als het geheele landschap betreffende.

Zij worden geacht te zijn de handhavers der adatregelen, zij overleggen, wie tot Jang di Pertoean Sakti zal worden verheven en is hunne keuze gevallen, dan roepen zij de hoofden der z.g. »djadjahan" op en stellen dezen er mede in kennis.

De zitplaatsen, volgende op die van den Jang di Pertoean, komen toe aan de »Andiko nan Berampat di Baroeh".

Aangaande de hoofden der »Djadjahan" geldt de regel:

»Ganti Radja kalau tiada ada Radja", d. w. z. zij zijn in hunne negriën gevolmachtigden van den Radja. Zij mogen de vorstelijke kleur, het geel, dragen. Zij mogen plaats nemen op de plangka [eene lage houten bankzitplaats van den Radja].

Doch, zoodra de Radja in de negri aanwezig is, zijn zij diens ondergeschikten en vervallen hunne rechten voor den duur van diens verblijf in de plaats.

Wat betreft de verhouding tusschen de mindere hoofden en den Radja, zoo is ook hier de regel: »Radja adil, radja di sembah, radja dhalim, radja di sanggah" [de rechtvaardige Vorst wordt gehuldigd, tegen den onrechtvaardigen verzet men zich], van toepassing.

Het hierin neergelegde beginsel, dat wil, dat Radja en hoofden elkander wederkeerig steunen in het goede en elkander weerhouden van slechte handelingen, is helaas ook in de IV Kota wel eens uit het oog verloren, hoewel minder dan in de overige landschappen.

Ook hier hebben de Radja's zich in den loop der tijden rechten weten toe te kennen, welke hun oorspronkelijk niet toekwamen.

De omstandigheid, dat de vorstelijke waardigheid als on-

aantastbaar wordt beschouwd en het niet altijd eensgezind zijn der mindere hoofden hebben de dragers van het hoogste gezag in de gelegenheid gesteld, hunne positie zoodanig te versterken, dat zij de instellingen ongestraft hebben kunnen verkrachten.

De »Andiko nan Berampat di Baroeh" kunnen door den Radja uit hun ambt worden ontzet wegens handelingen in strijd met de landsinstellingen. De keuze van de vervangers geschiedt door de Soekoegenooten en de betrokken Penghoeloe's; de bevestiging heeft plaats door den vorst door het doen uitreiken van een stuk goed de z. g. »salin" en het laten afroepen van den toegekenden galar door een »bintara", over wiens rechterschouder een z.g. »tantapan" [een rechthoekig stuk geelgekleurd goed, aan welks korte zijden franjes zijn aangebracht] is gehangen.

Voor het ontslag en de aanstelling der Penghoeloe's in de IV Kota di Baroeh, geldt hetzelfde met uitzondering van die te Pandalian. Hier geschiedt de bevestiging door den Bandahara.

Evenals de »Andiko nan Berampat di Baroeh", kunnen de eerste hoofden der »djadjahan" door den Radja van hunne functie worden ontheven.

Zij worden in hun ambt door den Radja bevestigd na keuze door de betrokken Penghoeloe's. Het ontslag en de bevestiging der onder hen staande Penghoeloe's hebben door hen zelven plaats in overeenstemming met de overige Soekoehoofden.

De adat bepaalt, dat de Radja bij aantreffen in zijn landschap van rechtswege toekomen de navolgende zeldzaam voorkomende z. g. »barang larangan" als:

1e. »tjoelo", op de vraag wat hiermede bedoeld wordt, luidt het antwoord, een in koper veranderd teellid van de klapperrat, hetwelk als onfeilbaar middel wordt beschouwd tegen onvermogen van den man.

2e. galigo, eene zelfstandigheid in den vorm van een vogelei, welke naar men voorgeeft somwijlen aangetroffen

wordt in de ingewanden van de »anggit", een knaagdier, in uiterlijk overeenkomende met de gewone rat, doch grooter, met stekelachtige haren bedekt en een in een pluim eindigenden overigens kalen staart; tusschen de teenen heeft de »anggit" zwemvliezen. Het dier leeft in holen, bij voorkeur tusschen boomwortel in moerassig land.

Vooral de Sakai's maken er jacht op door strikken te stellen of met speciaal afgerichte honden. De »galigo" wordt gezegd een voorbehoedmiddel tegen vergiftiging te zijn.

3e. taring, waarmede bedoeld wordt »gading" (olifantsslagtand).

4e. meutika, hetzelfde als »mestika" (bezoarsteen).

5e. moesang tjaboe, een dier, volgens de beschrijving behoorende tot de familie der marters. Kenmerkend voor den »moesang tjaboe" zijn de vier witte sokken aan de pooten.

6e. garoe beroepa, de hars van den »Kèrasboom" welke eene bekende soort wierook levert.

Om tot de »barang larangan" te behooren moet de hars de gedaante van een of ander dier eenigszins nabootsen.

Degeen, die een van de hoogergenoemde »barang larangan" aantreft, moet zijne vondst den Radja aanbieden. Deze geeft als tegengeschenk een stuk goed [1 kaboeng = 4 hasta] en kent den man een galar toe. Bij aanbieden van een paar olifantstanden, dient de waarde van den linkerslagtand te worden vergoed.

Overigens geeft de Radjawaardigheid het recht op de arbeidskrachten der ingezetenen van de IV Kota di Baroeh ten behoeve van den bouw der vorstelijke woning (astana), gedurende vijf dagen per plantseizoen voor de bewerking van de sawahs of ladangs van Tang di Pertoean en ten slotte bij reizen, ten doel hebbende de behartiging van de belangen van onderhoorigen, dus niet bij handelsreizen.

Gedurende den tijd, dat arbeid verricht wordt, dient voeding verstrekt te worden.

Het middel, dat door mindere hoofden te baat wordt

genomen om den Radja te dwingen zich aan de adat te houden, bestaat hierin, dat men zijne woning mijdt en weigert te zijnen behoeve werk, in welken vorm ook, te verrichten. Hoofden en bevolking verlaten de negri en trekken zich op de ladangs terug, totdat de Vorst zijn plan, dat strijdig was met de gebruiken heeft laten varen, dan wel de schuld bekend en zich bereid verklaard heeft zijne fout te herstellen. Zij die materieele schade leden of in hunne eer werden aangetast, ontvangen eene schadeloostelling, dan wel zij worden in nieuwe kleeren gestoken [di salin].

Voor het dagelijksche werk in de huishouding beschikken de Radja's over lijfeigenen en pandelingen en voor het ruwe werk in de keuken bij feesten over de arbeidskrachten van de z. g. »Soekoe nan Seratoes" en »Oengoenan Lima poeloeh".

De Soekoe »nan Seratoes" is ontstaan uit vrijgelaten lijfeigenen en personen, die men uithoofde van wangedrag uit het Soekoeverband heeft gestooten.

De »Oengoen nan Lima poeloeh" bestaat uit de afstammelingen van de vrijverklaarde, door de eerste Radja's van Menang Kabau medegebrachte lijfeigenen. Hoofd van de Soekoe nan Seratoes is een Penghoeloe met den galar Datoek Setia Radja.

Men treft deze Soekoe in alle vijf Rokanlandschappen aan. Niet alzoo de »Oengoen nan Lima poeloeh", welke groep in Rokan staande onder den Penghoeloe Harimau Sontang, voorts alleen nog in Rambah bestaat. Hoewel het hoofd der Soekoe nan Seratoes in alle adataangelegenheden gekend dient te worden en alle lusten en lasten met de overige Penghoeloe's gelijkelijk deelt, zijn de leden dier Soekoe meer bizonderlijk aangewezen voor de vervulling van allerlei opdrachten van den Radja.

In eene nog meerdere mate is dit het geval met de »Oenggoe nan Lima poeloeh".

De adat zegt: »salah berhoetang, gawal menjembah".

Alle overtredingen en misdrijven, behoudens die, waardoor de Vorstelijke waardigheid aangetast wordt (wederspannigheid,

beleediging, overspel met eene echtgenoote van den Radja of met eene zijner vrouwelijke familieleden, diefstal of beschadiging van zijne eigendommen, verwonding, doodslag of andere geweldadigheden gepleegd op een der familieleden, lijfeigenen of pandelingen, kortom alle handelingen, waardoor de Radja-waardigheid aangetast wordt in den meest ruimen zin) zijn strafbaar met boeten.

Als eenheid geldt de reaal [$ 0.24 Singapore].

Het maximum der boeten op te leggen door de Bandahara's der IV Kota di Baroeh en die der IV Kota di Boekit is 20 realen.

Alleen Bandahara Sakti van Pandalian mag gaan tot 46 realen. Datoek Roem van Simpang en Datoek Bandahara van Tibawan hebben het recht boeten van 46 realen op te leggen.

Bandahara Sakti van Kasih Poetih mag gaan tot 20 realen.

De laagste boete, welke de Radja oplegt, bedraagt 26 realen, de hoogste 100. Ook is den Vorst het recht voorbehouden de boete van »Saekor Karbau" [6 realen] op te leggen. Dit recht wordt namens hem uitgeoefend door den z. g. »Pertanda Radja" iemand uit de »Soekoe nan Seratoes" dan wel behoorende tot de »Oenggoen nan Lima poeloeh". Op het werk vertegenwoordigt de »Pertanda" zijnen meester. Ook vervult hij de functie van omroeper, die met bekkenslag den ingezetenen bekend maakt met een getroffen regeling of gegeven opdracht van algemeene strekking.

De »Bintaras" en »Samboetans" mogen boeten opleggen van 5 realen, de Penghoeloe's van 10 en $12^1/_2$ realen.

Hij die zich schuldig maakt aan een vergrijp tegen de Radjawaardigheid wordt gestraft met uitzetting voor den tijd van drie jaren [njiah- uit den weg gaan].

Keert de schuldige voordat die termijn verstreken is terug, of weigert hij het landschap te verlaten, dan wordt hij gedood, meestal op arglistige wijze.

Vrouwen worden niet verbannen. Men maakt haar tot lijfeigene.

In sommige gevallen kunnen ook mannen, niet hoofdschuldigen, doch medeplichtigen, tot lijfeigenschap (endam) veroordeeld worden. In bepaalde gevallen is het geoorloofd zich los te koopen (teboes njawa).

Bij diefstallen wordt den schuldigen in den regel als straf eene vergoeding ten bedrage van het dubbele der veroorzaakte schade opgelegd, benevens eene boete van 20 realen of hooger. Ontkent de verdachte, dan roept men een godsoordeel [salam ajer, mengatjau minjak, mengatjau timah] in. De boeten komen ten voordeele van de hoofden, die de straffen opleggen.

De adat laat toe, dat men niet de volle boete voldoet.

Zoodra evenwel de veroordeelde zich niet tevreden betoont met de gevallen beslissing, vordert men het geheele bedrag. Bij onwil tot betaling wordt de zaak aan den Radja ter beeindiging voorgelegd.

Zoo het feit bewezen is, blijft de reeds opgelegde boete gehandhaafd en wordt eene tweede en hoogere boete opgelegd. Is de veroordeelde ook dan nog weigerachtig, zoo stelt men hem ter beschikking van den Radja, die zich aansprakelijk stelt voor de betaling der boete aan de penghoeloe's, waardoor de veroordeelde pandeling wordt. Behoudens het geval, dat de schuldige zich herhaaldelijk aan wangedrag heeft schuldig gemaakt en het er op aanlegt om zijne familie te gronde te richten, laat deze het gewoonlijk niet zoover komen en betaalt zij de verschuldigde som.

Bij moord of doodslag wordt de bloedschuld (dandang) gevorderd.

Deze bedraagt voor eenen verslagene die tot de »Kaämpat Soekoe" behoort, 300 realen. In geval van verwonding veroordeelt men den schuldige tot betaling van de z.g. »pampas".

Aangaande den grond geldt de regel »Radja nan berlanggam, ninik mamak nan berhoetan, bertanah".

Diensvolgens zijn de Soekoe's bezitters van den grond, zij oefenen oelajatrechten uit.

De verschillende Oelajatgebieden zijn behoorlijk begrensd.

Er zijn Soekoe's, die geen oelajat hebben, zij zijn onstaan, nadat de grond reeds verdeeld was.

In elk landschap oefenen ook de Radja's rechten uit op bepaalde stukken grond, de z.g. »Rantan Radja". Die grond kwam aan hen, of doordat de oorspronkelijke bezitters uitgestorven waren of ter voldoening van de aan eene Soekoe opgelegde boete of vergoeding. Verpanding van het oelajatrecht schijnt vroeger wel eens te zijn voorgekomen. Er zijn althans stukken grond, waarover geschillen wegens verpanding aanhangig waren of nog zijn.

Op de rechten der penghoeloe's op den grond is en wordt door de Radja's dikwijls inbreuk gemaakt. Van op hunnen last verzamelde boschproducten wordt geen »pantjoeng alas" betaald.

Sinds de Padrioverheersching werd de rust in de IV Kota niet noemenswaard verstoord.

Wel grepen een enkele maal eenige negriën, tusschen welke een geschil ontstond, naar de wapens, doch lang duurden die verwikkelingen niet.

Onder het bestuur van Achmad, eerst den galar Jang di Pertoean Sakti voerende, later bij gelegenheid van de besnijdenis van zijnen jongeren halfbroeder, Hoesin, dien titel op dezen overgedragen hebbende, bekend onder den galar Jang di Pertoean Besar, bleef de inwendige rust gehandhaafd. Slechts naar buiten traden Achmad en Hoesin gewapenderhand op, met name tegen Rambah en Koento.

Hoesin stierf vóór Achmad.

Na den dood van den Jang di Pertoean besar Achmad echter dreigden elk oogenblik verwikkelingen te zullen ontstaan.

Zijne zoons Abas galar Soetan Dzainal en Mohamad Saleh galar Toeankoe Maharadja, gesteund door hunnen schoonbroeder Aboebakar galar Soetan Chalifatoellah, lieten niets onbeproefd om de hoogste waardigheid in het landschap toegekend te zien aan genoemden Mohamad Saleh, die den galar Jang di Pertoean Besar voor zich begeerde.

Hiertegen verzetten zich de leden van den Rokanschen tak der Radja familie. Deze wilden, dat, der adat getrouw, het hoogste gezag verbonden zou blijven aan den galar Jang di Pertoean Sakti. Dezen titel nu wenschte men ingevolge het matriarchale erfrecht toegekend te zien aan den oudsten der achterneven van moederszijde van Achmad en Hoesin, zijnde die achterneven, als zoons van Abas galar Soetan Dzainal tevens kleinzoons van Achmad.

Er ontstond dus een strijd om den voorrang tusschen matriarchaat en patriarchaat.

Soetan Dzainal en de zijnen hadden de hoofden der negriën Loeboek Bandahara en Oedjoeng Batoe op hunne hand, de Rokansche partij met Datoek Parmeisoeri, tante der beide overleden Jang di Pertoeans, aan het hoofd, werd gesteund door de hoofden van alle andere negriën.

Dit was de stand van zaken, dien ik hier aantrof.

Tot botsingen was het weliswaar nog niet gekomen, doch Loeboek Bandahara en Oedjoeng Batoe waren op een vijandig optreden van Rokanschen kant voorbereid, getuige de in beide vestigingen door mij in nog vrij goeden staat aangetroffen palissadeeringen met verhoogde wachthuizen.

Het in 1900 door den Controleur van Siak op last der Regeering gehouden onderzoek naar de rechtmatigheid der aanspraken van Mohamad Saleh, had aan het licht gebracht, dat hem geenszins de hoogste waardigheid toekwam.

Alvorens nu de uitkomsten van dit onderzoek nader te toetsen, werd door rapporteur getracht, partijen er toe te brengen zich met elkander te verstaan. Meer dan één voorstel werd daartoe gedaan. Echter bleef Mohamad Salehs partij hardnekkig weigeren ook maar een harer eischen te laten vallen en wijl men in verband met mijne aanwezigheid te Loeboek Bandahara meende niet beducht te behoeven te zijn voor een vijandelijk optreden der Rokansche partij, ging men zoover, Mohamad Saleh te installeeren als Jang di Pertoean Besar, terwijl aan Soetan Chalifatoellah, van wien hooger reeds sprake, de titel Jang di Pertoean Djoemadilalam werd toegekend.

Hoewel daartoe uitgenoodigd, weigerde ik de plechtigheden der verheffing bij te wonen. Deze had, zooals nog nimmer te voren, te Loeboek Bandahara instede van te Rokan plaats. Behalve de Bandahara's en Penghoeloe van eerstgenoemde Negri en van Oedjoeng Batoe, waren geen adathoofden aanwezig. Aan de terzake geldende voorschriften van het gewoonterecht was dus al te kort gedaan.

Zulk eene installatie kon niet anders dan als ongeldig worden beschouwd. Toen men mij dan ook later kennis gaf van de plaats gehad hebbende verheffing in de verwachting dat ik mij er bij zoude nêerleggen, verklaarde ik van de kennisgeving nota te nemen, mij evenwel voorbehoudende Mohamad Saleh niet als eerste landschapshoofd te zullen erkennen, voordat een door mij in te stellen onderzoek de rechtmatigheid zijner aanspraken zou hebben aangetoond.

In dat onderzoek nu werd ik te Loeboek Bandahara zeer bemoeilijkt. Men werkte mij tegen, mijn verblijf werd steeds in het oog gehouden, zoodat ik niemand te spreken kon krijgen om mij de vereischte inlichtingen te geven. Daarom besloot ik mij te Rokan te vestigen.

Hier werd ik met open armen ontvangen en kreeg alle noodige hulp. Mijn onderzoek kon ik ongestoord voortzetten en ten einde brengen. Hoewel zich nog voor de beeindiging daarvan meer en meer de overtuiging bij mij vestigde dat de Rokansche partij in het gelijk diende te worden gesteld, streefde ik er toch nog naar den familieband tusschen de twistenden weder aan te halen. Alle pogingen stuiten evenwel op de hardnekkige volharding bij zijne eischen van Mohamad Saleh.

Te Loeboek Bandahara werd ik meer dan eens op weinig passende wijze bejegend. Hier ontweek men mij zooveel mogelijk terwijl in de aan Rokan getrouwe negriën mijn invloed toenam.

Men schonk mij zijn volle vertrouwen, aan ondubbelzinnige blijken van goede gezindheid ontbrak het niet. Opdrach-

ten en wenken werden uitgevoerd en opgevolgd, er werden geen belangrijke zaken buiten mij om behandeld.

Zoo zagen Soetan Dzainal en de zijnen hun aanzien gestadig afnemen. Vandaar, dat zij besloten zich naar Bengkalis te begeven om daar eene beslissing te provoceeren, waardoor hun wensch in vervulling zou treden.

Mijn raad om van de voorgenomen reis af te zien werd in den wind geslagen, het doel van den tocht werd mij, ofschoon door mij daarnaar informaties werden gedaan, verzwegen. De verdere afwikkeling der zaak is als voldoende bekend te veronderstellen. Slechts het onderstaande zij nog gereleveerd.

De Bandaharas en Penghoeloes van Loeboek Bandahara en Oedjoeng Batoe, door verslaggever naar Rambah opgeroepen, bleken aldaar aangekomen, bereid te zijn de beslissing in zake de hangende kwestie geheel aan het bestuur over te laten. Zij verklaarden den toestand van onzekerheid moede te zijn en zich in alle inzichten naar den wil van het Gouvernement te zullen gedragen.

Deze verklaring op schrift gesteld zijnde, werd door de betrokkenen onderteekend. Nadat ook Soetan Dzainal, Toeankoe Maharadja en Soetan Chalifatoellah, die zich intusschen naar Medan hadden begeven, zich ten overstaan van den Resident schriftelijk bereid hadden verklaard de door het Hoofd van Gewest te nemen beslissing te zullen aanvaarden, werd bij daarop gedane uitspraak de partij van Rokan in het gelijk gesteld.

Ingevolge daartoe bekomen opdracht werd op den 24en Januari 1903 de rechtmatige candidaat met name Ibrahim als Jang di Pertoean Sakti, eerste en voornaamste hoofd der IV Kota in tegenwoordigheid en met medewerking van verslaggever geinstalleerd.

Bij de verheffing waren alle hoofden uit het landschap tegenwoordig.

De volgens de adat verplichte bijdragen aan rijst en buffels voor het feest werden zonder aarzelen ook door Loeboek Bandahara en Oedjoeng Batoe geleverd.

Op algemeen, uitdrukkelijk zoo door de verschillende leden der Radjafamilie als door de verzamelde hoofden te kennen gegeven verlangen werd door Datoek Parmeisoeri en verslaggever de waarneming van het bestuur voor zoolang de verheven Radja nog niet den leeftijd zou hebben bereikt om met goed gevolg de teugels van het bewind in handen te nemen, aanvaard. Sinds dien is deze regeling van kracht gebleven. In de houding der Hoofden van Loeboek Bandahara en Oedjoeng Batoe heb ik nimmer iets kunnen bespeuren, wijzende op eene minder goede gezindheid zoo jegens den nieuwen Jang di Pertoean Sakti als tegen mij. Soetan Dzainal en Toeankoe Maharadja zijn instede van hierheen terug te keeren, naar Pahang in de Straits Settlements gereisd, alwaar zij nog vertoeven.

Hun jongste broeder si Saboe galar Toeankoe Pangeran is hen daarheen gevolgd evenals si Laidin galar Radja si Lembang Rokan, jongere broeder van Soetan Chalifatoellah.

Laatstgenoemde, te Loeboek Bandahara teruggekeerd, leeft stil en teruggetrokken, berustend in het onvermijdelijke.

Zoo is dan het bestuur in het landschap IV Kota geregeld op den grondslag, als door de adat aangegeven. Waar die landsinstellingen in het algemeen naar Westersche begrippen niet met recht en billijkheid waren overeen te brengen, daar, het ligt in de rede, zijn zij, aangezien rapporteur mede het bestuur uitoefent, ter zijde gelaten en zijn de humaner beginselen van een meer verlicht bestuur in toepassing gebracht.

De gezindheid van alle hoofden en van de bevolking jegens het Gouvernement is goed. Het is het algemeen verlangen, dat hier een ambtenaar geplaatst blijft.

Voor den bloei en den welvaart der IV Kota verwacht men veel, ja alles van eene blijvende inmenging van het Gouvernement en het is dan ook aan die verwachting toe te schrijven dat op den 9en Januari 1905 zonder aarzelen de verklaring van onderwerping aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, waarvan het ontwerp gevoegd was bij het schrijven van den 1en Gouvernements Secretaris van 8 November 1902 no. 3817, door alle hoofden, is onderteekend.

Koento Dar Es Salam.

Bij de behandeling van dit landschap zullen buiten bespreking worden gelaten de z.g. Batin Selapan en de vestigingen op den rechteroever der Rokanrivier van af Kwala Saka tot aan Kwala Sinangar, omdat bedoelde streek, hoewel eigenlijk tot Koento behoorende [vide de bekende Nota over het rijk van Siak Sri Indrapoera van den Controleur Hijmans van Anrooij en de kaart van Stemfoort en ten Siethoff, uitgave 1885], door het zelfbestuur van Siak thans als daaronder ressorteerende wordt beschouwd.

Koento Dar Es Salam omvat dan de gebieden der negriën:

a. Kota Intan of Koento;

b. Kota Lama of Dar Es Salam, beide gelegen aan de Rokan Kiri.

Aan het hoofd van elk dezer vestigingen staat als oudste en voornaamste der Penghoeloes of Soekoehoofden een Bandahara.

c. Moeara Dilam, oorspronkelijk Silokan;

d. Loeboek Batoe;

e. Batang Loeboek;

f. Titi Gading;

g. Sontang;

h. Bonai;

alle gelegen bij de mondingen der gelijknamige zijrivieren aan de Rokan Kiri.

Onder de namen sub c. t/m. h. zijn bekend de soms uit slechts enkele bouwvallige huizen bestaande vestigingen der Sakais, die ook het stroomgebied der Ajer Hitam bewonen en kort geleden zijn overgegaan tot het oprichten eener vestiging van meer permanenten aard te Batang Poetih.

De algemeene benaming voor deze streek is »Kampoeng nan Anam".

De »Saknis", langs de Rokan Kiri reeds tot den Islam bekeerd, doch meer landinwaarts verblijt houdende meest nog heidenen, zijn verdeeld in drie Soekoes t.w.:

a. Melajoe Besar;
b. Mandailing;
c. Domo.

In Bonai treft men instede van »Mandailing" de soekoe »Melajoe Danau Pandjang" aan. De voornaamste negrihoofden der Kampoeng nan Anam behooren constant tot de Soekoe Melajoe Besar.

Onder hen worden de hoofden van Sontang met den galar Bandahara en van Moeara Dilam, Radja Koemala Sakti als de voornaamsten beschouwd.

De Bandahara van Sontang was voorheen »Oeloe sembah ka Siak", Radja Koewala Sakti fungeerde als zoodanig jegens de Radja's van Koento. Dit wijst er op, dat de Kampoeng nan Anam evenals de Tapoeng federaties vroeger zoowel tot Koento als Siak in betrekking stonden, alhoewel volgens Hijmans van Anrooij de band tusschen Tapoeng Kiri en Tapoeng Kanan eenerzijds en Koento anderzijds nauwer aangehaald moet zijn geweest dan die tusschen de genoemde federaties en Siak.

De inrichting van het negri- en Soekoebestuur, zoowel in Kota Intan en Kota Lama als in de Kampoeng nan Anam verschilt niet wezenlijk van die in de IV Kota.

Ook aangaande rechtspraak en het grondbezit gelden in hoofdzaak dezelfde regelen als in evengenoemd landschap.

Slechts zij nog aangeteekend, dat de Bandahara's van Kota Intan en Kota Lama boeten mogen opleggen tot 20 realen.

De Bandahara van Sontang mag gaan tot 80 realen het hoofd van Silokan eveneens, terwijl de overige hoofden der Kampoeng nan Anam het recht hebben boeten op te leggen ten bedrage van 20 realen.

Is de verhouding van de Radja's tot de mindere hoofden en bevolking in Koento dezelfde als die van den Jang di Pertoean Sakti der IV Kota tot de »Andiko nan Berampat di Baroeh", en zijn aan de Radjawaardigheid in Koento dezelfde rechten en bevoegdheden verbonden, de Kampoeng

nan Anam staan in eene andere betrekking tot de Jang di Pertoeans van Koento. Eens in de drie jaar is elke Kampoeng verplicht 1000 gantangs padi te leveren. Wanneer de Radja de Kampoeng nan Anam bezoekt dienen hem kippen te worden aangeboden.

Verder moet dit plaats hebben telkens, wanneer zulks verlangd wordt.

Als de Radja geld noodig heeft, wordt den bewoners der Kampoeng nan Anam opgedragen boschproducten te verzamelen. Als vergoeding voor het geleverde behooren de hoofden, door wier tusschenkomst de boschproducten geleverd zijn, een stel kleedingstukken te ontvangen, [disalin].

De bewoners van Batang Poetih zijn van de hoogergenoemde leveringen vrijgesteld. Op hen rust de verplichting den Radja's van »galigo" te voorzien.

Uit het vorenstaande valt af te leiden, dat de Kampoeng nan Anam in eene afhankelijker positie verkeeren dan de »djadjahan" in de IV Kota.

Kota Intan en Kota Lama hebben weinig perioden van rust gekend.

Voortdurend heerschten verdeeldheid en naijver tusschen de verschillende takken der Radjafamilie. Verscheidene Radja-afstammelingen werden gedood, hetzij bij onverwachte overvallen, hetzij als slachtoffers van gehuurde sluipmoordenaars.

Ook de tegenwoordige Jang di Pertoean Besar heeft zich van laatstbedoeld, vroeger gebruikelijke middel om tegenstanders uit den weg te ruimen, bediend ten einde zich het hoogste gezag te verzekeren.

De vorige Jang di Pertoean Djoemadilalam, een door en door verdorven persoonlijkheid, werd te Sontang doodgeschoten; zijn zoon evenzoo. De overige kandidaten voor de hoogste waardigheid in Koento, onder wie de rechtmatige, bevreesd een dergelijk lot te ondergaan, weken uit, en zoo kon Si Ali Kasam, galar Radja Machmoed zich eerst tot Jang di Pertoean Djoemadilalam, later tot Jang di Pertoean Besar laten verheffen; dit laatste echter niet zonder te voren in het huwelijk

te treden met Radja di Dalam, een der drie dochters van den op last van den controleur Diepenhorst omstreeks 1839 verheven Jang di Pertoean Besar, bijgenaamd Radja nan Elok.

Zonder dit huwelijk zou Ali Kasam het nimmer tot Jang di Pertoean Besar hebben gebracht. Zijne geboorte (zijne moeder was eene vrouw uit de Soekoe Nan Seratoes], deed hem niet voor dien titel in aanmerking komen. Kort na de verheffing, dus toen het doel bereikt was, scheidde hij van Radja di Dalam. Zijn neef Ali Tandoen (broederszoon) werd als Jang di Pertoean Djoemadilalam geinstalleerd, terwijl Si Sahak Ali Kasams oudste zoon bij eene vrouw, behoorende tot de Anak Radja-radja, tot Jang di Pertoean Moeda werd verheven.

Bij mijne komst in deze streken vond ik bovengenoemd driemanschap aan het hoofd van het landschap Koento. Door hunne reis naar Siak en de aldaar onder leiding van den Sultan van Siak gevoerde handelingen met den heer Schouten, welke geleid hebben tot het verleenen van eene concessie tot het doen van mijnbouwkundige onderzoekingen, was de positie der drie Jang di Pertoeans in veler oog niet weinig versterkt.

Toch zou al spoedig aan het gezag van den Jang di Pertoean Besar een afgeleefde, weinig beteekenende persoon, afbreuk worden gedaan.

Nog vóór dat verslaggever in de gelegenheid was geweest een bezoek aan Koento te brengen, liet zekere Si Doellah galar Soetan Rokan, oudste zoon van Jang di Pertoean Sakti Hoesin der IV Kota, en Sri Tapoeng, zuster van bovengenoemden Ali Tandoen galar Jang di Pertoean Djoemadilalam, tevens zwager van Si Sahak galar Jang di Pertoean Moeda (deze is gehuwd met Soetan Rokans jongere zuster) zich te Kota Intan door de Penghoeloes tot Jang di Pertoean Besar uitroepen. Zulks viel hem niet moeilijk, vermits men te Kota Intan zeer ontsticht was over de echtscheiding tusschen den Jang di Pertoean Besar en Radja di Dalam, terwijl bovendien eerstgenoemde de negriën Kota Intan en

Kota Lama wilde vereenigen tot één vestiging te Kota Tengah, tegen welk plan men ten zeerste gekant was.

Soetan Rokan, had zijne verheffing doorgedreven niettegenstaande mijnen raad om zich in afwachting van een door mij aan Koento te brengen bezoek kalm te houden. Kon ik op grond hiervan alleen reeds mijne goedkeuring niet hechten aan zijne installatie, ik zou door mij er mede te vereenigen voedsel geven aan den ontstanen tweespalt. Daarom werd besloten de beweging in haren aanvang te smoren. Op eene spoedig na de verheffing van Soetan Rokan naar Koento ondernomen reis nam ik den Kapala Kerapatan van Kota Intan, Soetan Abdoeldjalil, niettegenstaande de vele tegenkantingen van den nieuwen Jang di Pertoean Besar, mede naar Kota Lama. De Penghoeloes van Kota Intan liet ik door politiedienaren ophalen en mede naar Kota Lama opbrengen. Hier aangekomen stelden de oude Jang di Pertoean Djoemadilalam en de Penghoeloes van Kota Lama de zaak in mijne handen.

Na overleg met deze hoofden werd eene beslissing genomen, néérkomende op het ondervolgende:

De verheffing van Soetan Rokan werd ongeldig verklaard, terwijl de Penghoeloes van Kota Intan wegens hun eigenmachtig optreden werden beboet met 100 realen [$ 24.— Singapore] ieder. Zij zouden niet gedwongen mogen worden tot verhuizing naar Kota Tengah; daarentegen zouden zij te zamen met de ingezetenen van Kota Lama desgewenscht voor den Jang di Pertoean Besar eene woning te Kota Tengah moeten bouwen. De bevelen van den Radja, mits overeenkomstig de landsinstellingen, zouden moeten worden opgevolgd. De Jang di Pertoean Besar zou zich hebben te onthouden van handelingen voortspruitende uit rancune. Aan Soetan Abdoeldjalil droeg ik op zich voortaan geheel van inmenging in het bestuur te onthouden. De zonder voorkennis of later gevolgde bevestiging van den Jang di Pertoean Besar aangestelde Bandahara van Kota Intan, werd uit zijne functie ontslagen. Evenzoo de Penghoeloe der Soekoe Melajoe Tengah,

Tan nan Poeto, en zulks op grond van de voorname rol, welke hij gespeeld had bij de bewerking der volkshoofden om tot de verheffing van Soetan Rokan over te gaan. Zijn »samboetan", Parak, werd als Penghoeloe aangesteld.

Omdat de Jang di Pertoean Besar er niet toe te vinden was, dadelijk den voor vervulling der functie van Bandahara in aanmerking komenden kandidaat te bevestigen, werd een der penghoeloes, met name Rang Kaja Besar met de waarneming van dat ambt belast.

Als reden voor zijne weigering liet de Radja gelden, dat een vorige Bandahara een Jang di Pertoean had vermoord en diens goederen geroofd. De man werd, hoewel hij de daad op hooger last volvoerde, deswege gedood. Zijn naaste familieleden werden tot lijfeigenen gemaakt.

Van deze vond ik er nog zes, 1 man, 3 vrouwen en 2 kinderen in leven. Zij woonden in bij den Jang di Pertoean Moeda, van wien zij allerlei mishandelingen hadden te verduren.

Alle zes personen zijn door verslaggever vrijverklaard.

De boven uiteengezette beslissing werd door beide partijen aanvaard. Zoo was dan het voortbestaan der rust verzekerd.

Liet ook in den eersten tijd de verhouding tusschen den Jang di Pertoean Besar eenerzijds en de Kota Intansche penghoeloes anderzijds veel te wenschen over, doordat de laatsten zich op allerlei wijzen trachten te onttrekken aan het gezag van den eerstgenoemde, die, het dient gezegd, blijk gaf al zeer weinig tact te bezitten om de gevorderde toenadering te bewerkstelligen, in den laatsten tijd is de toestand aanmerkelijk verbeterd.

Zwichtende voor den wensch van de Penghoeloes van Kota Intan, heeft de Jang di Pertoean Besar in strijd met den door hem gedanen eed van geen voet meer op Kota Intansch gebied te zullen zetten, in den loop van 1904, de even benedenstrooms van die vestiging voor hem opgerichte woning betrokken.

Daardoor is er eene betere verstandhouding ontstaan.

Als gevolg hiervan is te beschouwen zijne toestemming tot en medewerking bij de aanwijzing van iemand, behoorende tot de daarvoor in aanmerking komende soekoe (Melajoe Besar) door de Penghoeloes als Bandahara van Kota Intan.

De aangewezen titularis verscheen met een geleidebrief bij rapporteur om zijne aanstelling te doen bekrachtigen, bewaartoe ik mij na een gehouden onderzoek bereid betoonde.

De onrustige, zich voorheen dikwijls aan allerlei vergrijpen eu knevelarijen schuldig makende elementen in Koento, t.w. Soetan Rokan en de Jang di Pertoean Moeda, zijn zich na verscheidene malen met aanhouding te Rokan gestraft te zijn geworden, kalm gaan gedragen.

De verhouding tusschen de drie Jang di Pertoeans onderling wordt geregeld in dier voege, dat de positie en de rechtsbevoegdheid van ieder hunner werden gedetermineerd. Bij die regeling werd voor zoover doenlijk rekening gehouden met de geschiedenis en de instellingen, terwijl de belangen der bevolking niet uit oog werden verloren. Als gevolg van een en ander zijn de rust en de veiligheid van personen en goederen in Koento wedergekeerd.

Was vóór de plaatsing van een ambtenaar in deze streken het verkeer tusschen Tanah Poetih en de IV Kota gestremd wegens de gespannen verhouding tusschen laatstgenoemd landschap en Koento, sinds lang is de gemeenschap hersteld.

Ongestoord varen groote prauwen tusschen Loeboek Bandahara en Tanah Poetih en Bagan si Api-api op en neer boschproducten af- en zout, gedroogde en gezouten visch petroleum, lijnwaden, aardewerk, gereedschappen enz. opvoerende. De handel langs de Rokan Kiri is herleefd; het vertier langs de Tapoeng Kiri is afgenomen.

Verscheidene uitgewekenen, waaronder de rechtmatige kandidaat voor de hoogste waardigheid in Koento, nl. Soetan

Laidin zijn met mijne toestemming teruggekeerd en worden ongemoeid gelaten.

Ook in Koento is de gezindheid jegens ons goed, ook daar verwacht men veel van eene blijvende inmenging van het Gouvernement, ofschoon niet kan gezegd worden, dat op de Koentosche hoofden evenveel staat valt te maken als op die der IV Kota.

Rambah.

Van de Rokanlandschappen is Rambah wel het voornaamste om de sterkte zijner bevolking en de vruchtbaarheid van den bodem. Zooals hiervoren gezegd, bestaat de bevolking uit twee elementen, een van Menang Kabausche afkomst, het andere van Mandailingsche origine. Tot de eerste groep rekenen ook de Radja's, alhoewel ook zij Mandailingsch bloed in zich hebben opgenomen. Het Madailingsche deel der bevolking bewoont de z.g. »VII Boewah Kampoeng", welke te beschouwen zijn als eene onderhoorigheid.

De eigenlijke negri Rambah, gelegen op den linkeroever der Rokan Kanan, werd ± 16 jaren geleden bij eenen inval van Jang di Pertoean Besar Achmad der IV Kota verlaten.

Thans is zij weder opgebouwd en telt een zestigtal degegelijk gebouwde ruime woningen. Er kan geen sprake van zijn de geheele Maleische bevolking in de negri te vereenigen.

De rijstcultuur op ladangs maakt een verspreid wonen noodig. De negri bevatte vroeger ook slechts de woningen der Radja's, die van den Kapala Kerapatan, van den Bandahara, van de zeven overige voornaamste Soekoehoofden of Penghoeloes en van de twee en zestig onder dezen staande z.g. Indoeks; wegens haar groot aantal leden zijn de Soekoes in Rambah weder onderverdeeld in groepen met z.g. »Indoeks" aan het hoofd.

Boven werd gesproken van den »Kepala Kerapatan".

Deze functie bestaat in de »Negri nan Ampat" en in Kepanoehan. In Rambah is het een ambt van gewicht. Want hier is de »Kepala Kerapatan' de trechter, waardoor alle zaken der »Kaampat Soekoe" en van de VII Boewah Kampoeng de Radjas bereiken. omgekeerd gaan alle bevelen, opdrachten enz. van de Radja's door bemiddeling van den »Kepala Kerapatan" naar de mindere hoofden. Voor de VII Boewah Kampoeng is hij de »Orang toewa", voor de Rambahsche penghoeloes de »Perisai nan lawas, lambing nan tadjam" (het breede schild en de scherpe lans). Dit beduidt, dat de »Kepala Kerapatan" is de handhaver der rechten van de eigenlijke bevolking tegenover mogelijke willekeur der Radja's.

Onder de Soekoehoofden is de Bandahara de hoogste in rang.

Met hem aan het hoofd vormen zij de »Kerapatan ninik mamak de Soekoe nan toedjoeh". De achtste penghoeloe is het hoofd der »nan Seratoes" met den galar Setia Radja. De »oengoen nan lima poeloeh" staat rechtstreeks onder Soetan Machmoed, den Kepala Kerapatan.

Men spreekt in Rambah van de »Orang nan tiga pihak".

Hiermede worden bedoeld de groepen;

a. der Anak Radja-radja, d.z. personen, gesproten uit huwelijken van Radja's met vrouwen van lage afkomst.

Aan het hoofd dezer groep staat Madja di Radja;

b. der gewone »Kaämpat Soekoe";

c. der »Nan Seratoes", over wie hooger reeds een en ander werd medegedeeld.

De »VII Boewah Kampoeng" oorspronkelijk zeven in aantal, zijn;

a. Kaiti, aan de gelijknamige rivier, rechtertak der Batang Loeboek;

b. Menaming, aan den gelijknamigen rechtertak der Rokan Kanan;

c. Tangoen, gelegen op den linkeroever der Batang Loeboek, bovenstrooms van de uitmonding der Ajer Tangoen.

Onder Tangoen ressorteeren de vestigingen Hoeta Padang, Langgar Pajoeng, Sialok en Moeara Katogan;

d. Batang sama, aan de rivier van dien naam, eene rechternevenrivier der Rokan Kanan;

e. Koeboe Baharoe, aan de Okak, linkertak der Soengei Doewa, welke rechts in de Batang Loeboek valt,-onder Koeboe Baharoe ressorteeren de nederzetting Lengkitin en de vestiging van Mangaradja Mogol;

f. Pawan, aan de rivier van dien naam, eene rechternevenrivier der Batang Loeboek;

g. Soengei Pinang, aan de monding van het riviertje van dien naam, hetwelk links aan de Batang Loeboek uitmondt;

h. Tandjoeng Brani, bovenstrooms van Soengei Pinang op den linkeroever der Rokan Kanan gelegen. Tot Tandjoeng Brani behoort de nederzetting Poelau Hotang;

i. Goenoeng Intan, op den linkeroever der Rokan Kanan, bovenstrooms van Tandjoeng Brani.

k. Si Gatal, aan de Soengei Lunan, welke links in de Soengei Doewa valt.

l. Soengei Salak, aan het gelijknamige stroompje, zijtak der Soengei Linan.

Bovendien zijn kort geleden door uitgewekenen twee nieuwe vestigingen gesticht te Loeboek Bilang aan de Soengei Doewa, ter plaatse, waar die rivier gesneden wordt door den weg van Loeboek Bandahara naar Pasir Pengarajan en te Koeboe Paoeh, eveneens aan de Soengei Doewa bovenstrooms van Loeboek Bilang. Ook te Loeboek Koepiat, eene nederzetting, aan de Soengei Doewa dicht bij de monding der Soengei Linan zijn eenige huisgezinnen, welke naar Moeara Tais (Rou) waren uitgeweken teruggekeerd.

De bewoners der laatstbedoelde drie jonge nederzettingen behooren tot het Maleische element.

Van de hoogergenoemde vestigingen zijn die vermeld onder *a* t/m *d*, en *f* t/m *k*, de oudste. Zij vormden oorspronkelijk de VII Boewah Kampoeng met de »Soetan nan Ampat,

Maharadja nan Tiga" als hoofden. De andere nederzettingen zijn later ontstaan, deels door afscheiding van de moedernegriën deels doordat opnieuw lieden uit de tot het Gouvernement Sumatra's Westkust behoorende Mandailingsche landen zich in het landschap Rambah kwamen vestigen. Daarom spreekt men nu, wanneer men alle hoofden van het Mandailingsche element in Rambah bedoelt van: Soetan nan Ampat, Maharadja nan Tiga, Soetan Beratoer didalam VII Boewah Kampoeng.

De Soetan nan Ampat zijn:

a. Soetan Koemala Boelan van Menaming.

b. Soetan Toewah of Soetan Laoet Api van Kaiti;

c. Soetan Selindoeng van Tangoen;

d. Soetan Mengamar van Batang Sama.

Met de »Maharadja nan Tiga" worden bedoeld:

e. Maharadja Tambalan van Tawan;

f. Maharadja Tambalan van Soengei Pinang;

g. Maharadja Tambalan van Tandjoeng Brani.

Goenoeng Intan onder een Bandahara, si Gatal onder Dja Malena, Soengei Salak met Dja Silindoeng aan het hoofd, alsmede de overige vroeger bestaan hebbende, tijdens de verwikkelingen tusschen Rambah en de IV Kota verlaten, thans gedeeltelijk weder bewoonde nederzettingen noemde men »Nan bersandar di parit" (zij, die tegen den wal aanleunen, met dien wal bedoelde men den wal om de negri Rambah).

Deze kwalificatie gaf weer de verhouding tusschen de hoofden van de bedoelde nederzettingen en den Bandahara van Rambah, aan wien zij rechtstreeks ondergeschikt waren. Thans zijn Goenoeng Intan, si Gatal en Soengei Salak op eigen verzoek onder de VII Boewah Kampoeng gebracht. De positie der nieuwe nederzettingen zal, zoodra de behoefte zich daaraan doet gevoelen worden geregeld.

De Mandailingsche bevolking der VII Boewah Kampoeng is in margas verdeeld, welker hoofden of oudsten ondergeschikt zijn aan de voornaamste kamponghoofden.

Elke geordende vestiging heeft de beschikking over een bepaald gebied, hetzij het geheele stroomgebied van eene nevenrivier der Rokan Kanan, hetzij een minder goed afgebakend stuk grond.

Naar aanleiding van gerezen geschillen zijn de grenzen der gebieden van Kaiti, Batang Sama, Koeboe Baharoe, Si Gatal en Soengei Salak deels opnieuw vastgesteld deels voor het eerst geregeld.

De hoofden en bevolking der VII Boewah Kampoeng worden beschouwd te staan onder den Kepala Kerapatan en middels dezen onder het eerste landschapshoofd, t.w. den Jang di Pertoean Besar. Met de overige Radja's en hoofden hebben zij niets te maken.

De Mandailingsche bevolking is tot geen diensten aan den Rambahschen vorst verplicht. Slechts heeft ieder der Soetan nan Ampat, Maharadja nan Tiga, een stijl te leveren voor de vorstelijke woning [astana] en verder bij de installatie van den Jang di Pertoewan Besar een buffel. Bij reizen van genoemden Radja door het gebied der VII Boewah Kampoeng dienen hem kosteloos dragers en ander geleide te worden verstrekt.

Ten behoeve van zijne ladangs mag de Jang di Pertoean Besar alleen gebruik maken van de arbeidskrachten van het maleische deel der bevolking en wel gedurende vijf dagen plantseizoen.

Aangaande de rechtspraak, het grondbezit en de verhouding van de »Kaämpat Soekoe" tot de Radja's gelden in hoofdzaak dezelfde regelen als voor de IV Kota aangegeven.

De behandeling van de geringe afwijkingen op het gebied van bovenbedoelde onderwerpen zou tot eene voor een algemeen overzicht onnoodige breedvoerigheid leiden.

De adat kent in het landschap Rambah vier Jang di Pertoeans, t. w.:

1e. den Jang di Pertoean Besar;
2e. den Jang di Pertoean Sakti;
3e. den Jang di Pertoean Djoemadilalam;
4e. den Jang di Pertoean Moeda.

Opzichtens den rang, aan ieder hunner toegekend door de instellingen geldt dezelfde volgorde als waarin zij hier genoemd zijn.

Haast onnoodig is het hier aan te stippen, dat het aantal van vier Radja's voor een landschap als Rambah te groot is. Het zou evenwel onpolitiek zijn, al dadelijk over te gaan tot inkrimping van dit aantal, omdat hoofden en bevolking hierin zouden zien een bedreiging van hunne oude landsinstellingen.

Naarmate men meer gewend raakt aan onze beginselen van besturen, zal, telkens wanneer zich eene geschikte gelegenheid voordoet tot afschaffing van de overbodige Radja-functies kunnen worden overgegaan.

Nu reeds zijn twee der Jang di Pertoean vrij wel op den achtergrond geraakt.

Sinds den dood van den vorigen Jang di Pertoean Besar, die bij eenen verradelijken overval van zijnen halfbroeder Toeankoe Moeda om het leven kwam, is er in Rambah geen geregeld bestuur geweest. Kort na zijnen overval, week Toeankoe Moeda, wien de Penghoeloes tegen zijne verwachting in, niet bijvielen, uit naar Loeboek Bandahara en riep de hulp in van den Jang di Pertoean Besar Achmad der IV Kota. Deze die met Rambah eene kwestie over het stroomgebied der Soengei Doewa uitstaande had, greep de gelegenheid aan om Rambah eenen gevoeligen slag te brengen. Met een groot aantal volgelingen uit zijn landschap trok hij Rambah binnen en kon zonder eenigen tegenstand zich van de negri meester maken. Hoewel men besloten had zich te weer te stellen, werd de negri wegens verdeeldheid onder de voornaamste hoofden verlaten.

In Rambah beticht men de familie van den Jan di Pertoean Sakti van verraad, door ingevolge geheime afspraak met den indringer juist toen het op standhouden aankwam, voor te stellen de negri te verlaten en toen men hierop niet inging zich alleen te verwijderen.

Deze houding maakte een einde aan alle samenwerking, als gevolg waarvan een ieder zijn heil zocht in de vlucht.

Zoo raakte de negri Rambah in handen van Achmad.

Na er ongeveer drie maanden te hebben doorgebracht trok Achmad met zijne benden naar Kepanoehan, alwaar hij een der drie kandidaten voor de opengevallen Radja-waardigheid installeerde. Het aanrukken van een der twee andere aanspraakmakenden, die zich de hulp van de VII Boewah Kampoeng had weten te verzekeren, deed hem besluiten terug te trekken op eenige door zijne onderhoorigen opgerichte blokhuizen in het stroomgebied der Soengei Doewa. Hier dreigde hij ingesloten te worden, waarom hij met zijne gewapenden naar Loeboek Bandahara terugkeerde.

Langzamerhand zochten de uitgeweken Rambahsche hoofden hun landschap weder op, en met hen de bevolking.

De negri werd echter niet meer bewoond en tot de samenstelling van een geregeld bestuur zou men niet geraken. Verschillende pogingen daartoe faalden.

Een kleinzoon van moederszijde van den vermoorden Jang di Pertoean Besar van Rambah, Mohamad Kasasi, werd door toedoen van Mohamad Dzainalabidin omstreeks 1897 onder toekenning van den titel Jang di Pertoean Djoemadilalam in afwachting van het meerderjarig worden van den aangewezen opvolger bekleed met het hoogste gezag.

De kandidaat met meer aanspraken dan Mohamad Kasasi was Mohamad Sarif galar Soetan Dzainal, toen ongeveer 9 jaar oud, kleinzoon van moederszijde van den voorganger, tevens halfbroeder van den vermoorden Jang di Pertoean Besar. Mohamad Kasasi galar Jang di Pertoean Djoemadilalam, gebruik makende van het hem in handen gegeven gezag, eischte ten laatste de hoogste waardigheid voor zich en stelde alles in het werk om Soetan Dzainal op zijde te zetten. Onder invloed van zijnen vader, Soetan Abdoeldjalil van Koento, voerde hij een waar schrikbewind, niets en niemand, behalve hen, van wien hij meende iets te duchten te hebben, ontziende. Hoewel hoofden en bevolking in het geheim alle hoop op Mohamad Sarif gevestigd hielden, wist Mohamad Kasasi zich te handhaven, daartoe gebruik makende

van zware straffen, knevelarijen en levensberooving van hen, die hem weerstreetden.

Niemand zelfs niet Mohamad Sariefs vader, de Jang di Pertoean Moeda, durfde voor de rechten van den aangewezen opvolger van den vermoorden Vorst op te komen. Dezen toestand vond ik bij mijne komst in deze landen.

Eindelijk was men het wanbestuur van Jang di Pertoean Djoemadilalam moede. de maat was overvol.

Toen hij op het punt stond zijn plan om zich tot Jang di Pertoean Besar te laten uitroepen, ten uitvoer te brengen, maakte men van de gelegenheid, dat hij een buffel, waarvan het niet zeker was, wie de eigenaar was, opeischte, gebruik om zich te verzetten. Soetan Koemala Boelan van Menaming nam de wapens op. Hem volgden de overige hoofden der VII Boewah Kampong.

Men richtte »koeboes" (blokhuizen van ruwe stammen) op en deed wacht.

Een en ander geschiedde met geheime goedkeuring van den Jang di Pertoean Moeda, den vader, en van Parmeisoeri, de moeder van Mohamad Sarif, als ook van de Penghoeloes van Rambah. Men wist geen ander middel om de uitvoering van Mohamad Kasasi's voornemen te verijdelen. Voor de leus vatten ook de Rambahsche doebalangs (voorvechters) de wapens op. De geheime afspraak was evenwel, dat men de geweren niet met scherp zou laden dan wel in de lucht zou schieten. Er werd dus een »prang" in schijn gevoerd. Gedurende de twee maanden, welke hij geduurd heeft, werd niemand gewond. Dit was de stand van zaken, toen ik mij voor het eerst, op herhaald aandringen van Mohamad Kasasi zelf, inliet met de Rambahsche aangelegenheden. Het tijdstip was in alle opzichten gunstig om met succes te kunnen optreden.

Na mijn eerste bezoek aan Pasir Pengarajan, hetwelk wegens ziekte moest worden bekort, en waarbij ik slechts in de gelegenheid was geweest om het noodige te verrichten, opdat de toestand niet verergeren zou, werd tijdens een

tweede verblijf, de regeling van alle zaken en afdoening der bestaande geschillen aan mij opgedragen, belovende allen, zoo Radja's als mindere hoofden bij voorbaat zich aan mijne beslissingen te zullen onderwerpen.

Allereerst vorderde ik staking der vijandelijkheden, slechting der »koeboes" en inlevering van alle vuurwapens en munitie. Dit laatste ter duurzame verzekering der rust; in het geheel worden ingeleverd, en na den daarvoor gestelden termijn in beslag genomen 281 vuurwapens.

Met uitzondering van de geconfiskeerde, zijn de geweren later na registratie en onder uitreiking van wapenpassen aan de eigenaren teruggegeven.

Verder werden de volgende regelingen getroffen.

De aangewezen kandidaat Mohamad Sarif galar Soetan Dzainal werd met de gebruikelijke plechtigheden als Jang di Pertoean Besar geïnstalleerd. Gedurende zijne onmondigheid wordt het hoogste gezag in Rambah uitgeoefend door een raad van vier »Penangkoe's" of voogden Hiertoe werden benoemd:

1e. Jang di Pertoean Sakti;
2e. Jang di Pertoean Djoemadilalam;
3e. Jang di Pertoean Moedo;
4e. de Kepala Kerapatan.

Beslissingen zijn van kracht, wanneer zij genomen zijn met meerderheid van stemmen.

Voor het geval de Kepala Kerapatan zich niet vereenigen kan met een besluit der drie overige »Penangkoes" moet de beslissing van den controleur worden ingeroepen. Evenzoo bij staking van stemmen.

Toeankoe Besar, die als Kepala Kerapatan fungeerde, werd van die functie ontheven wegens ongeschiktheid om de adat te doen opvolgen, en gepleegde knevelarijen.

In zijne plaats werd aangesteld de om zijn vasthouden aan de oude landsinstellingen op instigatie van Jang di Pertoean Djoemadilalam uit Rambah verdreven vorige titularis Soetan Machmoed.

Met betrekking tot de rechtspraak werd bepaald, dat bij het opleggen van boeten de reaal weder als eenheid (niet de dollar, zooals in den laatsten tijd gebruikelijk) zou worden beschouwd.

De straffen van verbanning »endam" (tot lijfeigene maken) en des doods zullen niet mogen worden opgelegd zonder toestemming van den controleur.

Een en ander werd op schrift gesteld en dit stuk na voorhouding door alle hoofden onderteekend.

Een mij aangeboden buffel werd geslacht en daarvan een maaltijd aangericht, waaraan door alle hoofden en ook door mij werd deelgenomen.

Hiermede was de verzoening tusschen de verschillende partijen tot stand gekomen.

Het onder het bestuur van Jang di Pertoean Djoemadilalam gepleegde onrecht werd zooveel doenlijk hersteld. Successievelijk zijn tot dusverre vijf en vijftig lijfeigenen en pandelingen vrij verklaard of door familieleden losgekocht. De lijfeigenen waren grootendeels uit louter willekeur in dien staat gebracht. Het loskoopen der pandelingen was steeds geweigerd dan wel men eischte het dubbele of drievoudige der oorspronkelijke schuld.

Het recht van alleenhandel in zout, hetwelk door Jang di Pertoean Djoemadilalam aan zijnen vader Soetan Abdoel-Djalil was toegekend, en dezen belangrijke voordeelen opleveren, werd hem ontnomen.

De handel in zout is nu vrijgelaten. Evenzoo staat het thans een ieder vrij buffels voor den uitvoer op te koopen. Voorheen moest men de karbouwen aan Jang di Pertoean Djoemadilalam tegen lage prijzen afstaan. Hij verkocht dan de dieren met ruime winst aan de handelaren.

Tijdens het bestaan der opgerichte hanenvechtbaan en het geven van gelegenheid tot dobbelen zetten de Radja's en andere geldschieters gelden uit tegen 20 pCt. per week.

Die renteberekening werd ook toegepast bij het geven van voorschotten op te verzamelen boschproducten. Als

regel is nu aangenomen, dat bij de beeindiging van schuldzaken alleen rekening zal worden gehouden met de oorspronkelijk geleende sommen. Vorderingen wegens speelschulden komen niet voor behandeling in aanmerking.

De mindere hoofden en de bevolking zijn, het behoeft wel nauwelijks gezegd, dankbaar voor de aangebrachte wijzigingen. Zij, die hunne illussies vernietigd zien of voordeel hadden bij de vroegere toestanden, zijn er natuurlijk minder mede ingenomen. Toch laat men zulks niet merken.

Van den Jang di Pertoean Moeda, Soetan Machmoed, de Penghoeloes zoowel als van de hoofden der VII Boewah Kampoeng werd van den aanvang af aan veel medewerking en steun ondervonden bij het invoeren van de gewenscht voorkomende verbeteringen.

De Jang di Pertoean Sakti is eerst in den laatsten tijd beter gaan meëwerken, terwijl Jang di Pertoean Djoemadilalam zich van den aanvang af aan tevreden gesteld heeft met toe te zien. Daardoor is hij op den achtergrond geraakt evenals de Jang di Pertoean Moeda die door eene ongeneeslijke kwaal verhinderd is daadwerkelijk aan het bestuur deel te nemen.

Van den geest, welke onder de hootden en bevolking van Rambah heerscht, geven genoegzaam blijk de aanleg van wegen, het bouwen van pasanggrahans te Rambah zelf, te Pasir Pengarajan, Moenaming, Tangoen en Koeboe Baharoe en het bij verslaggever voorbrengen van alle mogelijke zaken.

Gedurende de eerste helft van 1904 werd door van uit Rantau Kasar (Tamboesai) door den zich noemenden Radja op touwgezette intriges getracht, de trouw en het geloof aan de eerlijke bedoelingen van het bestuur bij een deel der Rambahsche hoofden aan het wankelen te brengen. Doordat rapporteur van dit streven tijdig kennis kreeg, kon er zonder moeite een einde aan worden gemaakt.

Verder werden blijken van goede gezindheid ondervonden bij de in het laatst van April 1904 in het werk gestelde

poging om hoogergenoemden Mohamad Dzainal Abidin met behulp van politiedienaren en gewapende volgelingen gevangen te nemen, en tijdens de militaire excursie op het einde van Juni met hetzelfde deel ondernomen.

De rust in Rambah is wedergekeerd. Moest men vroeger elk oogenblik er voor beducht wezen zijne goederen, zijn vee, ja zijne vrouw en kinderen te zien wegvoeren, thans bestaat daarop geen kans.

Vóór mijne inmenging in de Rambahsche aangelegenheden was er geen verkeer tusschen de IV Kota en Rambah. Men was bang voor molest, daar de vroegere veete nog niet vergeten was. Nu ziet men er niet tegen op de grens te overschrijden. Hoofden en bevolking van beide voorheen elkander vijandig gezinde landschappen gaan thans goed met elkander om.

Ook in Rambah, evenals in de IV Kota en Koento heeft men zijne hoop gevestigd op eene duurzame bestuursbemoeinis.

Tamboesai.

Dit landschap ontleent zijnen naam aan eene der eerste vestigingen, welke aan de Batang Sosak bij de monding der Soengei Tamboesai gelegen moet zijn geweest.

Eene eigenlijke hoofdvestiging bestaat sinds lang niet in Tamboesai.

Tijdens de overheersching der Padris wierp de Tamboesaier Pakih Saleh zich in het landschap op als verkondiger van de leerstellingen dier secte.

Hij wist zich met behulp zijner sectegenooten van Bondjol eenen zoodanigen aanhang te verwerven en zijne positie zoo te versterken, dat de Tamboesaische Radja, zich niet meer veilig achtende, besloot uit te wijken naar Bila, waarheen hem vele hoofden en onderhoorigen volgden.

Pakih Saleh of zooals hij ook bekend is Toeankoe Baliau had nu de handen geheel vrij. Onder zijne leiding werd Daloe Daloe geducht versterkt.

Hoewel niet onderhouden, verkeeren die verdedigingswerken,

n.l. zeven rechthoekige concentrisch aangelegde wallen en eenige aarden redoutes, thans nog in tamelijk goeden staat.

Den 28 December 1838, werd Daloe Daloe door onze troepen genomen. Toeankoe Baliau vluchtte naar de Oostkust. De Luitenant, later Kapitein J. J. Croes werd met het bestuur belast. Eerst was hij gevestigd te Daloe Daloe, later te Pertibi. Twee jaar later werd een controleur met minder personeel, eveneens met Daloe Daloe als standplaats voor het bestuur der streek aangewezen.

In 1843 werd de bestuursvestiging te Daloe Daloe weder ingetrokken.

Bij zijn vertrek gaf de controleur [ik vermoed dat het Diepenhorst geweest is] het door den Tamboesaischen vorst verlaten landschap over aan Soetan Goeroe, een der Mandailingsche hoofden van Mandang Oeloe in Padang Lawas. Deze Soetan Goeroe had zich nog onder het Padri-bestuur in de buurt van Daloe Daloe gevestigd.

Zoo waren daar de Mandailingsche nederzettingen Mondang Bengkinang, Mondang Koemanga en Mondang Manggis ontstaan.

Van Bila, werwaarts de Tamboesaische Radja uitgeweken was, toog deze naar Panai, alwaar hij zich langzamerhand gezag begon aan te matigen, waarom hij met de hem getrouwe onderhoorigen gewapenderhand verdreven werd. Men toog toen naar de Soengei Daoen, op aan Siak toebehoorend gebied, werd echter ook van hier verjaagd, omdat men er zich zonder voorkennis van Siak gevestigd had. Na het verlaten der nederzetting aan de Soengei Daoen begaf men zich naar Padang Pendapatan aan de Rokan Kanan, niet ver benedenstrooms van Kwala Saka, de samenvloeiing van Rokan Kiri en Rokan Kanan, dus op gebied van Tanah Poetih gelegen. Hier ondervond men overlast van krokodillen, waarom afgezien werd van eene blijvende vestiging. Men trok stroomopwaarts en koos Rantau Biroewang ongeveer tien bochten benedenstrooms van Ajer Memindak, de grens tusschen Kepanoehan en Tanah Poetih, dus gelegen binnen de grenzen van

Tanah Poetih, als plaats voor den bouw eener negri. Hier werden de Tamboesaiers geruimen tijd met rust gelaten, zoodat de vestiging Biroewang Sakti tot bloei geraakte.

Het goede bestuur van den Radja, Jang di Pertoean Besar Abdoel Wahid droeg er niet weinig toe bij om de welvaart te bevorderen.

In 1876 begonnen zijnde met het aanknoopen van vriendschappelijke betrekkingen met het bestuur der Oostkust van Sumatra, vaardigde Abdoel Wahid in het begin van 1877 een gezantschap af naar Batavia, hetwelk, op 20 Februari 1877 door den Gouverneur Generaal van Lansberge in plechtig gehoor ontvangen, de betuiging, van hulde en vriendschap van den vorst aanbood.

Die huldebetuiging werd beantwoord door eenen brief aan den Radja, terwijl hem als contra-geschenk een zilveren schenkblad, waarin het Nederlandsche wapen gegraveerd was, werd gezonden.

Niet lang daarna overleed Abdul Wahid en werd zijn oudste zoon tot Jang di Pertoean Besar uitgeroepen.

Deze, weinig gevoelend voor de hem opgelegde bestuurstaak en van nature meer geneigd tot een zich overgeven aan godsdienstige plichten, liet zich door zijnen jongeren broeder Mohamad Dzin overhalen ten behoeve van dezen afstand te doen van de hoogste waardigheid. De afgetreden Radja staat sinds dien bekend onder den titel Jang di Pertoean Saleh; Mohamad Dzin noemde zich van af dat tijdstip Jang di Pertoean Besar. Met zijn optreden begon voor de Tamboesaiers eene nieuwe lijdensgeschiedenis.

Men geraakte weldra in conflict met Kepanoehan en met de Tanah-Poetihsche hoofden, doordat men zich opwierp als bezitters van den grond.

Er werden door Tamboesaiers kampoengs gesticht op bovenstrooms van Ajer Memindak gelegen grondgebied van Kepanoehan, men exploiteerde zoowel de bosschen van Kepanoehan als van Tanah Poetih.

Tusschen Rantau Binoewang en Kepanoehan kwam het

tot vijandelijkheden en naar aanleiding hiervan begaven zoowel gemachtigden van laatstgenoemd landschap als de hoofden van Rantau Binoewang en Tanah Poetih zich naar Bengkalis om de zaak aan de beslissing van het bestuur der Oostkust te onderwerpen. Dit maakte uit, dat het bovenstrooms van Ajer Memindah aan Kepanoehan behoorde, dat dit landschap dadelijk aan Tanah Poetih grensde, zoodat de Tamboesaiers geen wettige aanspraken op den door hen geoccupeerden grond konden doen gelden.

Aangezien zij er evenwel reeds lang gevestigd waren werd hun de beschikking gelaten over den aan Tanah Poetih behoorenden grond van af Ajer Memindah tot Pager Itik, onder voorbehoud, dat zij bij wijze van schadeloosstelling voor derving van het recht tot heffing van »Pantjong Alas" en »Tapak Lawang" jaarlijks een zekere som in geld aan de hoofden van Tanah Poetih zouden hebben uit te keeren. Met deze beslissing nam Mohamad Dzin geen genoegen. Hij reisde naar Batavia alwaar hij den 12en Januari 1885 ten overstaan van den Directeur van Binnenlandsch Bestuur eene schriftelijke verklaring teekende, waarbij hij zich bij de bovenuiteengezette beslissing neerlegde.

Te Rantau Binoewang teruggekeerd zijnde, deed Mohamad Dzin het tevenover de Radja's van de overige Rokanstaatjes voorkomen, alsof hij gelijk gekregen had en door het Gouvernement werd beschouwd als eerste hoofd over de gezamenlijke Rokanlandschappen. Op raad van eenige zijner getrouwen werd besloten Rantau Binoewang te verlaten en zich meer stroomafwaarts te vestigen, waartoe het tegenwoordige Negri Tinggi werd uitgekozen.

De van de zijde van het bestuur gegeven raad om van het stichten dezer nederzetting af te zien werd in den wind geslagen, zoodat, toen men toch aanstalten maakte te Negri Tinggi eene permanente vestiging op te bouwen, den Tamboesaischen hoofden dit beslist verboden werd.

Intusschen waren sinds het teekenen der verklaring te Batavia drie jaren verloopen, gedurende welken tijd men in

gebreke was gebleven de schadeloosstelling ad $ 300.— 's jaars aan de hoofden van Tanah Poetih uit te keeren. Mohamad Dzin en zijne penghoeloes, verklaarden de op zich genomen verplichting niet te kunnen nakomen, waarom het Gouvernement zich voor uitkeering aan de daaroprechthebbenden van de som ad $ 900.— aansprakelijk stelde.

Niet lang daarna week Mohamad Dzin met zijn gezin uit naar Perak, een groot deel zijner gewezen onderhoorigen vrij wel aan zich zelf overlatende. Deze wonen nu nog verspreid te Si Kapas, Rantau Kapar, Sintoeng, Negri Tinggi, Si Keladi enz.

In 1897 vertoonde de ex-Radja [hij had voor zijn vertrek naar Perak verklaard als vergeten ambteloos burger in het Tanah-Poetihsche te willen leven] zich plotseling weder in Tanah Poetih, vanwaar hij ook de Boven Rokan bereisde.

Zijn terugkeer veroorzaakte groote beroering in Tanah Poetih en ook in het overige Rokangebied waren teekenen van onrust merkbaar.

Wegens den door hem gegeven last om te Sintoeng den Tamboesaier Rang Kaja Mat Dago om het leven te brengen werd Mohamad Dzin bij vonnis van den Kerapatan van Siak, ddo. 1 Maart 1897, mede onderteekend door den toenmaligen Resident Kooreman, het verblijf binnen de grenzen van het Siaksche gebied ontzegd, met bepaling, dat, zoo hij dit verbod mocht overtreden, hij gevangen zou worden genomen en bij verweer onschadelijk gemaakt.

Op zijn daartoe strekkend verzoek werd hem evenwel toch toegestaan zich te Bagan Si Api-api weder naar Perak in te schepen.

Om een volledig overzicht te geven van de geschiedenis van Tamboesai, welke in nauw verband staat met de tegenwoordige toestanden in dat landschap, moet ik eenige tientallen van jaren teruggaan.

Bij het verlaten van de vestiging aan de Soengei Daoen waarvan hooger sprake, trok een der broeders van den toenmaligen Tamboesaischen Radja, zekere Toeankoe Hadji

Mohamad Soetan, met een der penghoeloes, Datoek Lela Angsa en volgelingen naar het door ons ontruimde Daloe Daloe met het doel zich aldaar te vestigen.

Soetan Koemala, zoon en opvolger van Soetan Goeroe over wien boven een en ander werd vermeld, raadde den pas aangekomenen aan het Bestuur te Penjaboengan te vragen om toestemming tot het weder occupeeren van Daloe Daloe.

Die vergunning moet, zoo de berichten juist zijn, verleend zijn onder voorwaarde echter, dat men zich slechts zou vestigen als ladangbewerkers, niet om zich weder op te werpen als onbeperkte bezitters van den grond.

Zoo werd Daloe Daloe weder bewoond en hebben in den loop der tijden de afstammelingen van Hadji Mohamad Soetan, [na zijnen dood Almarhoem Kahar genoemd] zich het hoogste gezag in de Sosakstreek kunnen verzekeren. Was oorspronkelijk slechts een der Tamboesaische penghoeloes te Daloe Daloe gevestigd, Si Agoeng galar Soetan Djoemadilalam, oudste kleinzoon van moederszijde van Almarhoem Kahar, en opvolger van dezen, heeft in navolging van Rantan Binoewang het aantal soekoehoofden op negen weten te brengen.

Het bereiken van zijn doel, nl. het tot aanzien brengen zijner familie en van Daloe Daloe is Soetan Djoemadilalam niet weinig vergemakkelijkt door de verwarde toestanden, door zijne drievoudige relatie tot Mohamad Dzin en diens ouderen broeder Jang di Pertoean Saleh [Soetan Djoemadilalam was gehuwd met hun beider zuster, eene zuster van hem is de echtgenoote van Jang di Pertoean Saleh en ongeveer twee jaar geleden is zijne dochter gehuwd met den ouderen van Mohamad Dzins beide zoons], en het overlaten door laatstgenoemde van alle belangrijke aangelegenheden in de Sosakstreek en het Batang Koemoe-stroomgebied aan zijnen zwager.

Toen namelijk de stichting eener nederzetting door de Tamboesaiers te Negri Tinggi verboden was en dezen zich grootendeels naar Si Keladi verplaatsten, toog Jang di Pertoean Saleh, het herhaalde verhuizen moede zijnde, met een

aantal volgelingen naar Rantau Kasai aan de Batang Koemoe. Hij bouwde zich daar eene kampoeng, verzekerd als hij meende te mogen zijn, dat men hem hier ongemoeid zou laten, nu hij zich wilde vestigen op terrein, dat algemeen werd erkend als te behooren aan Tamboesai.

Zoo ontstond het tegenwoordige Rantau Kasai en raakte ook het overige gedeelte van het Batang Koemoe stroomgebied meer bewoond. Zich liefst overgevende aan de vervulling zijner godsdienstige plichten en geheel afstand gedaan hebbende van alle wereldlijke macht, was het Jang di Pertoean Saleh van den aanvang zijner vestiging aan de Batang Koemoe af aan welkom, zoo zijn zwager Soetan Djoemadilalam dan wel een van diens jongere broeders aanbood om de zich voordoende zaken te behandelen. Hij ondernam niets zonder vooraf te Daloe Daloe advies te hebben ingewonnen.

Na nog met eenige korte woorden melding te hebben gemaakt van de vijandelijkheden tusschen Daloe Daloe en de Mandailingsche Mondang nederzettingen in de Sosakstreek, welke eindigden met de algeheele verwoesting der laatste, kan het geschiedkundig overzicht worden afgesloten. Nu ongeveer acht jaar geleden ontstond tusschen de bewoners van de onbeduidende Mandailingsche Kampoeng Taboer Beras in de Sosakstreek en den Tamboesaier si Lais een geschil over oelajatrecht. De Mandailingsche hoofden van Mondang Bengkinang, Mondang Koemanga en Mondang Manggis schaarden zich aan de zijde hunner rasgenooten van Taboer Beras. Soetan Djoemadilalam, koos partij voor den Tamboesaier en in vereeniging met Rambah maakte men zich onder voorwendsel van de zaak in der minne te willen schikken, dus door misleiding, meester van Mondang Koemanga, dat aan de vlammen werd prijs gegeven.

De beide andere vestigingen deelden hetzelfde lot.

Soetan Koemala hoofd van Mondang Koemanga vond den dood. De Mondangers met Soetan Koemala's neef en aangewezen opvolger, Toeankoe Sambah, aan het hoofd, weken uit naar Mondang Lama in Padang Lawas en stelden zich

onder de hoede van het bestuur aldaar. Na dien werd door Toeankoe Sambah met een twintigtal volgelingen getracht Daloe Daloe bij verrassing te nemen, om zich te wreken over den dood zijn ooms en de verwoesting van drie Mondang nederzettingen, echter te vergeefs.

Sinds geruimen tijd vertoeft hij te Rokan in de verwachting, dat, nu het Gouvernement zich met deze streken bemoeit, het hem en zijnen onderhoorigen vergund zal worden de verwoeste negriën weder op te bouwen.

Uit de bovengegeven schets van de geschiedenis van Tamboesai sinds den padritijd valt af te leiden, hoe de zaken in dat landschap stonden bij mijne komst in deze streken.

In het Sosak-stroomgebied berustte het hoogste gezag in handen van Soetan Djoemadilalam, die ook door de bewoners van de kleine Mandailingsche nederzettingen in de streek, vooral na het op de Mondangers behaalde succes, als eerste gezag uitoefenend hoofd werd beschouwd. In het andere gedeelte van Tamboesai, nl. het Batang Koemoe-gebied beschouwde men nog steeds Jang di Pertoean Saleh als voornaamste hoofd.

Deze stond onder den invloed der Daloe Daloesche Radjafamilie.

In den eersten tijd mijner plaatsing in deze landen werd geen aanraking, noch met Daloe Daloe, noch met Rantau Kasai verkregen.

De hoofden van eerstgenoemde nederzetting bepaalden er zich toe in 1901 iemand te zenden, die in opdracht had, alleen maar te informeeren naar het doel van de komst van eenen Europeaan te Loeboek Bandahara.

Toen ik in 1902 den korporaal der politiedienaren naar Daloe Daloe dirigeerde om daar de gezindheid op te nemen en te informeeren of ik ontvangen kon worden, liet Soetan Djoemadilalam wegens de schaarschte aan levensmiddelen en de ophanden zijnde vasten verzoeken om uitstel van het voorgenomen bezoek. Zijne houding getuigde volgens het uitgebrachte rapport overigens van eene goede gezindheid.

Twee malen werden door mij zendelingen naar Rantau Kasai en naar de vestigingen van Tamboesaiers aan de Beneden Rokan gezonden. Men beloofde, telkens mij te zullen laten weten, wanneer ik ontvangen kon worden. Er zouden dan eenige Penghoeloes herwaarts komen om mij af te halen.

Nog was door verslaggever geen bezoek aan Daloe Daloe en Rantau Kasai gebracht, toen tegen het einde van 1902 Mohamad Dzin van uit Perak voor de tweede maal naar de Batang Koemoe streek terugkeerde.

Met eenen naar Rantau Kasai op kondschap uitgezonden gewapenden politiedienaar, kwam alhier aan een zendeling van Mohamad Dzin. Hij verklaarde in opdracht te hebben mij de verzekering te geven dat zijn lastgever geen kwade bedoelingen had en dat deze hoopte dat ik mij ook met de Tamboesaische zaken zal inlaten. Naar aanleiding van deze poging tot toenadering werd machtiging gevraagd en verkregen om te trachten langs minnelijken weg de Tamboesaische kwestie, welke met Mohamad Dzins terugkeer een nieuw stadium was ingetreden, tot eene oplossing te brengen.

Een daartoe in April 1903 aan Rantau Kasai gebracht bezoek had evenwel niet het gewenschte gevolg. Waarom, nadat den hoofden door tusschenkomst van den Bandahara de raad gegeven was om zich goed te bedenken en de daartoe noodige tijd verstreken was, in het laatst van 1903 voorgesteld werd om Mohamad Dzin, die doorslaande bewijzen had gegeven den weg tot eene minnelijke oplossing niet te willen inslaan, uit het Rokan gebied te verwijderen.

Nog was op dit voorstel geen beschikking ontvangen, toen in het begin van April 1904 zich te Rambah bij verslaggever vervoegden de gevolmachtigden van de hoofden van het tot Tamboesai behoorende Sosak-stroomgebied. Aanleiding tot dat bezoek was de door kuiperijen van Mohamad Dzin in den boezem der Daloe Daloesche Radja familie veroorzaakte tweedracht, waardoor eene scheuring dreigde te ontstaan met den aankleve van dien.

De zendelingen hadden in opdracht de bemiddeling van den in de Rokanstreken geplaatsten controleur in te roepen ter voorkoming van woelingen en onrust. Nadat zij zich na eenige terughoudendheid bereid hadden verklaard, zich onvoorwaardelijk te zullen gedragen naar de te nemen beslissingen en te geven wenken, werd de gevraagde tusschenkomst toegezegd.

De noodige stappen werden dadelijk gedaan om rustverstoring te voorkomen en hadden tengevolge, dat de leider der partij, welke Mohamad Dzin achter zich had, van verdere gezagsuitoefening afzag en den hem door laatstgenoemde uitgereikten aanstellingsbrief waarbij hem de waardigheid van eersten vertegenwoordiger [wakil] in het Sosakgebied was toegekend, in rapporteurs handen stelde.

Vermits meergenoemde Mohamad Dzin ook niet nagelaten had te trachten zijnen verloren invloed in Rambah te herwinnen waarbij door hem van eenige aanzienlijken in het landschap, die reden hadden met de nieuw geordende toestanden minder ingenomen te zijn, steun was ondervonden, en zijne tegenwoordigheid in het Rokangebied een bron voor verwikkelingen en eene belemmering voor de spoedige afwerking van mijne taak zou blijven, nam ik het besluit het Hoofd van Gewest per draad te verzoeken om machtiging tot gevangenneming van den onruststoker.

Men meende met eigen midddelen, d.w.z. met behulp van politiedienaren en gewapende volgelingen uit de landschappen IV Kota en Rambah, welker hoofden alle hulp hadden toegezegd, de voorgestelde arrestatie te kunnen uitvoeren. Nadat de gevraagde machtiging eveneens telegrafisch verleend was, werd einde April getracht het plan van gevangenneming ten uitvoer te brengen.

Op de daartoe ondernomen reis werd Daloe Daloe, over welke plaats de beste en kortste weg naar Rantau Kasai, Mohamad Dzins verblijf, leidt, aangedaan.

Bij deze gelegenheid konden zonder moeite de noodige voorloopige regelingen ter verzekering van eenen ordelij-

ken gang van zaken worden getroffen. In eene bijeengeroepen vergadering verklaarden de hoofden van het Sosakgebied zich te vereenigen met het tusschen hunne gevolmachtigden en verslaggever te Rambah verhandelde en beloofden zij zich in den vervolge stipt aan alle te hunnen opzichte van wege het Gouvernement te nemen beslissingen te zullen houden. Verder verklaarde men zich bereid bij de voorgenomen arrestatie van Mohamad Dzin behulpzaam te zijn en verstrekte dan ook de noodige gewapende lieden, aan wier hoofd zich de voornaamste hoofden stelden.

Den tocht naar Rantau Kasai voortgezet hebbende, bleek ons kort voor Rantau Kasai, dat Mohamad Dzin door verkenners van onze komst verwittigd was. Een daarop gelast onderzoek bracht aan het licht, dat hij zich omringd had door een vrij groot aantal gewapenden, zoodat te voorzien was, dat bij het gebruik maken van geweld onzerzijds, hierop gewapend verzet zal volgen. Er waren, nu de zaken stonden als hiervoren uiteengezet, naar verslaggevers inzicht, geen voldoende waarborgen om eenen goeden uitslag van de poging tot gevangenneming en medevoering van Mohamad Dzin te te verzekeren. Waarom besloten werd (na gepleegd overleg met de mij vergezellende hoofden) van het bezigen van geweld af te zien en te trachten door eene ontmoeting tusschen Mohamad Dzin en mij het beoogde doel te bereiken.

Deze samenkomst had dan ook plaats doch Mohamad Dzin bleef hardnekkig weigeren met verslaggever mede te gaan of elders dan te Rantau Kasai de in zijne zaak te nemen beslissing af te wachten, zoodat, ook deze poging gefaald hebbende, de terugtocht ondernomen werd.

Te Daloe Daloe werden nog eenige noodig voorkomende regelingen in het leven geroepen. Zoo werd op algemeen verlangen vastgesteld, dat voor zoolang in overleg met den controleur niet anders zou worden bepaald, Soetan Djoemadilalam als eerste gezag uitoefenend hoofd in de Sosakstreek zou worden beschouwd.

Naar aanleiding van de mislukking der poging om Moha-

mad Dzin met eigen middelen uit het Batang Koenoe gebied te verwijderen, werd den Resident in overweging gegeven, machtiging te verzoeken eene militaire patrouille, te betrekken van den post te Bengkinang, ter beschikking van verslaggever te stellen om daarmede de hoogst gewenscht voorkomende gevangenneming uit te voeren.

In dit voorstel werd getreden en zoo kon einde Juni 1904 de excursie van hieruit worden ondernomen. Ook dit maal was Mohamad Dzin gewaarschuwd. Door de komst der patrouille, welke men blijkbaar nog niet zoo spoedig verwacht had, werd men echter nog verrast.

Nadat het complex woningen, in eene waarvan de gezochte persoon zich ophield, afgezet was, werd eene schriftelijke sommatie afgezonden om zich bij mij te komen aanmelden, zullende bij niet voldaan aan dien eisch of verzet van geweld worden gebruik gemaakt.

Nog voordat de hem gestelde termijn verstreken was, kwam Mohamad Dzin naar verslaggever toe en werd zonder noemenswaardigen tegenstand gearresteerd.

Zijne getrouwen, hoewel onrustig, onthielden zich met uitzondering van zekeren Mat Siloeng alias Hadji Achmad galar Soetan Mansoer, na herhaalde aanmaningen van pogingen om tusschenbeiden te komen. Genoemde Soeten Mansoer zwager van Mohamad Dzin en voornaamste aanzetter tot tegenkanting en weerstreving, werd om spoedig den gang van zaken te kunnen beheerschen, mede onder toezicht gesteld.

De overige hoofden en de bevolking der Batang Koemoe streek, ofschoon in den aanvang schuw en wantrouwend, begonnen al spoedig toenadering te toonen en gaven langzamerhand blijken van meer vertrouwen, vooral omdat stipt de hand gehouden werd aan de beloften, datz oo geen verzet werd gepleegd, have en goed ongeschonden zouden blijven.

Mohamad Dzin werd naar Rokan overgebracht en hiervandaan via Bengkalis naar Medan. Het voorstel is gedaan om

bij wijze van politieken maatregel een bepaald gedeelte van Nederlandsch-Indië als verblijfplaats aan te wijzen.

Eene definitieve regeling van het bestuur kon kort na zijne gevangenneming niet worden getroffen, aangezien de gemoederen toen nog niet voldoende gekalmeerd waren om de noodige besprekingen met de voornaamste ingezetenen te kunnen houden, terwijl, het grootste gedeelte der hoofden en der Tamboesaische bevolking, dat, zooals hooger gezegd, langs de Beneden Rokan verblijf houdt, in de gelegenheid diende te worden gesteld om zijne wenschen, belangen en rechten kenbaar te maken. Daarom werden in afwachting van de instelling van een bestuur twee mij bekende personen met het toezicht op de dagelijksche zaken in het Batang Koemoe stroomgebied belast. De voorwerpen, welke van de eerste tijden van het bestaan van Tamboesai af aan als rijkssieraden hebben dienst gedaan werden door rapporteur voorloopig onder zijne berusting genomen, met de bedoeling om dezelve aan dengeen, die later met het hoogste gezag zou worden bekleed, weder uit te reiken. Sinds dien zijn door de ingezetenen der Batang Koemoe-streek de door rapporteur gegeven bevelen en opdrachten vrij wel behoorlijk uitgevoerd. Zoo werd de aanleg van een voor paardenvervoer geschikt pad van Daloe Daloe naar Rautan Kasai ter hand genomen en einde December voltooid, de invoering van vaccine stuitte op geen bezwaren, de opneming van het zielental en de registratie van de aanwezige vuurwapens hebben zonder moeite kunnen plaats hebben.

Twee lieden van Tamboesaische afkomst, die zich op aan Tanah Poetih behoorend terrein hadden schuldig gemaakt aan vechterij en verwonding, werden evenals een wegens diefstal door de Kerapatan van Rambah veroordeelde, die weggeloopen was, opgevat en uitgeleverd.

Aan de langs de Beneden Rokan wonende lieden van Tamboesaische afkomst werd in de loop der maand Juli 1904 eene bekendmaking gericht, inhoudende de mededeeling van de arrestatie van hunnen zich noemenden Radja Mohamad

Dzin en den raad om zoo spoedig mogelijk in het eigenlijke Tamboesaische gebied te vestigen, dan wel het verlangen daartoe kenbaar te maken, opdat bij de op handen zijnde regeling der toestanden en verhoudingen rekening zou kunnen worden gehouden met hunne rechten en belangen.

Door niet opvolging van dien raad zou het recht van reclame worden verbeurd. Tot dusverre is aan deze oproeping nog geen gevolg gegeven. Twee malen liet verslaggever Mohamad Dzins oudsten zoon Si Goenoeng aanzeggen om naar Rokan te komen ten einde besprekingen te houden. Beide keeren is hij in gebreke gebleven en is, evenals zijne overige familie naar Sintoeng op Tanah Poetihsch gebied, gereisd.

Toen ter gelegenheid van verslaggevers laatste bezoek aan Rantau Kasai (16 t/m. 23 December 1904), nog geen der buiten Tamboesai verblijf houdende hoofden, aanzienlijken en oudsten, zich kwam melden en er ook geen zekerheid was verkregen, of men wel en zoo ja wanneer aan de gedane oproeping gevolg zou geven, werd besloten, wijl de omstandigheden geen uitstel toelieten, den hooger reeds genoemden Mohamad Siloeng galar Soetan Mansoer, kleinzoon van moederszijde van Jang di Pertoean Besar Abdoel Wahid van Tamboesai aan te wijzen als bestuurder in het gebied van Batang Koemoe van af de grens met Padang Lawas tot aan de grens met Tanah Poetih. Tijdens zijne aanhouding te Rokan, welke vijf maanden geduurd heeft, is Mohamad Siloeng in de gelegenheid geweest kennis te nemen van de door verslaggever gevolgde beginselen, zoo opzichtens de regeling van de positie der hoofden jegens den vertegenwoordiger van het Gouvernement, als ten aanzien van bestuur, rechtspraak enz. in het algemeen. Hij heeft zich kunnen vergewissen van den geest van hoofden en bevolking in de overige Rokanlandschappen, zich vertrouwd kunnen maken met wat van de bestuurders gevorderd wordt, wat hun toegestaan en wat hun verboden is.

Zoo heeft verslaggever dan, nadat Mohamad Siloeng verklaard

had de beschikking over zijn wel en wee op te dragen aan het Gouvernement en de belofte had afgelegd, van oprechte trouw, gemeend, hem met het hoogste gezag in het Koemoestoomgebied te kunnen belasten.

Hij heeft schriftelijk verklaard:

1e. het bestuur in het hooger omschreven gebied te aanvaarden uit handen van den controleur der Rokanstreken;

2e. de belofte van trouw niet te zullen schenden, zich stipt te zullen houden aan bevelen en beslissingen, van welken aard ook, door den vertegenwoordiger van het Gouvernement gegeven en genomen.

3e. het bestuur in de bedoelde streek met rechtvaardigheid en met inachtneming van de landsinstellingen en godsdienstige wetten te zullen voeren, opdat het welzijn van bevolking en hoofden in geen enkel opzicht te kort gedaan worde.

4e. deze verklaring, ten teeken, dat hij er zich door gebonden acht, te beëedigen en te onderteekenen.

De te Rantau Kasai aanwezige hoofden en aanzienlijken, verklaarden zich ingenomen met deze oplossing, naar verslaggevers inzicht onder de gegeven omstandigheden de beste.

Ook Jang di Pertoean Saleh, die niet ter vergadering aanwezig was, gaf later jegens andere personen zijne instemming met de genomen beslissing te kennen.

Voor schending zijner belofte door Mohamad Siloeng behoeft, naar het zich laat aanzien, geen vrees te bestaan.

Integendeel, ik koester de verwachting, dat hij naar zijn beste kunnen zal medewerken om den verwarden staat van zaken op orde te brengen. De trouw, waarmede hij Mohamad Dzin door dik en dun gevolgd is, zal hij, nu hij zich eenmaal aan onze zijde geschaard heeft, ook jegens het Gouvernement betoonen. In de geschiedenis zijn meer dergelijke figuren bekend en er is geen reden er aan te twijfelen, dat we hier met zoo'n zelfde karakter te doen hebben.

Soetan Mansoers verhouding tot Soetan Djoemadilalam, met wien hij tot eenzelfde familie behoort is goed, beiden gaan vriendschappelijk met elkander om, zoodat er gegronde

hoop bestaat, dat zij, nu ieder hunner belast is met de uitoefening van het hoogste gezag in elk van de twee gedeelten, waarin Tamboesai èn door de natuur èn door den loop der gebeurtenissen verdeeld is, eendrachtig zullen samenwerken.

Het ligt in de bedoeling belangrijke zaken in Tamboesai door de evengenoemde hoofden in overleg met elkander te laten behandelen.

Nadere regeling van onderwerpen van meer ondergeschikten aard, zal al naar gelang de behoefte zich daaraan doet gevoelen, kunnen plaats hebben. Het heeft zijne bezwaren, in eene streek, waar alles op zoo losse schroeven gestaan heeft als in Tamboesai, dadelijk te beginnen met reglementeeren.

Aan de vier oudsten onder de Mandailingsche ingezetenen van de Koemoe-streek is op hun verlangen een goed afgebakend stuk grond ter bewoning en bebouwing afgestaan, onder verplichting dat zij hunne onderhoorigen in goed geordende nederzettingen zullen verzamelen. Hunne rechten op den grond, hunne bevoegdheden en verplichtingen jegens den voornaamsten bestuurder zijn behoorlijk omschreven en op schrift gesteld.

Aan ieder der bedoelde oudsten is een exemplaar van dat stuk ter hand gesteld. Bij de regeling hunner positie is zooveel doenlijk het voorbeeld der VII Boewah Kampoeng in Rambah gevolgd. Er bestaat uitzicht, dat nu den Mandailingers in het stroomgebied der Batang Koemoe naast de hun opgelegde verplichtingen ook rechten gewaarborgd zijn, hetgeen vroeger niet het geval was, velen uit Tapanoeli, waar in sommige streken gebrek aan goede gronden bestaat, zullen besluiten tot verhuizing.

Evenzoo is het te verwachten, dat, wijl nu iemand behoorende tot het vorstenhuis, waaraan men zoo gehecht is, bekleed is met het hoogste gezag aan de Batang Koemoe, niet weinigen der thans aan de Beneden Rokan verblijf houdende Tamboesaiers hun eigenlijk land wéér zullen opzoeken. Afgesproken is om op de plaats, waar Rantau Kasai gelegen

is, eene vestiging van meer blijvenden aard te bouwen. Hiermede zal na afloop van den op handen zijnden oogst, worden aangevangen.

De nederzettingen in Tamboesai, welke voor vermelding in aanmerking komen, zijn zeer gering in aantal, t.w.

a. Daloe Daloe aan de Batang Sosak, op haren linkeroever.

b. Rantau Kasai op den linkeroever der Batang Koemoe.

c. Meranti Petjah Ampat, benedenstrooms van Rantau Kasai, op denzelfden oever gelegen.

De overige vestigingen zijn bij hare onbeduidendheid van te tijdelijken aard, om de namen er van in dit rapport te vermelden. Naarmate de toestanden geregelder worden, zullen de bestaande nederzettingen verbeterd, uitgebreid, samengevoegd of opgeheven worden.

Omtrent de instellingen zij alleen vermeld, dat zij berusten op dezelfde beginselen als die in de overige »Negri nan Ampat".

Eene beschrijving, afdalende tot in bizonderheden, is niet goed te geven, waar door de gebeurtenissen sinds de padrioverheersching de samenhang tusschen de verspreid wonende gedeelten van het Tamboesaische volk verbroken is en dientengevolge het samenstel van adat-regelen uit zijn verband is gerukt. Voor zoover verslaggever zich thans reeds een oordeel mag vormen over de gezindheid van de hoofden en bevolking in Tamboesai, geeft deze reden tot tevredenheid, en meent men zeker te zijn, dat de verlangde verklaring van onderwerping aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement zonder aarzelen door de daarvoor in aanmerking komenden zal worden onderteekend.

Kepanoehan.

Dit landschap bevat slechts een enkele negri, waaraan men den wijdschen nam »Kota Tengah Medan Sabar", gegeven heeft. Gewoonlijk wordt echter kortweg de negri door den naam van het landschap aangeduid. De tegenwoordige vestiging werd circa zes jaar geleden opgebouwd, de vorige negri lag twee bochten hooger stroomop. Even-

als Rambah en Koento is ook Kepanoehan gedurende langen tijd ten prooi geweest aan verdeeldheid onder de verschillende leden der Radjafamilie, die elkander het hoogste gezag betwistten. Na den dood van Jang di Pertoean Besar Achmad, bijgenaamd Merah Dada, wiens vader Jang di Pertoean Moeda Si Baki, in 1839 van den Europeeschen ambtenaar te Daloe Daloe eene aanstelling als hoofd van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement ontving, zou zijn oudste zoon Si Boengkar galar Soetan Mansoer (vader van Mohamad Siloeng van Tamboesai) hem opvolgen.

Dezen werd evenwel bij een door Si Pa Lada galar Toeankoe Panglima Besar, jongsten broeder van den overleden Radja en Si Sahak galar Toeankoe Moeda zoon van Soetan Mogol, en behoorende tot een zijlinie van de Radjafamilie, die tijdens den Padritijd uitgeweken was naar den Malakawal, beraamden overval, het leven benomen.

Toeankoe Panglima Besar en Toeankoe Moeda werden, toen zij eenmaal meester waren van Kepanoehan, het weldra onder elkander oneens met het gevolg, dat laatstgenoemde, in overeenstemming met zijnen ouderen broeder Si Boeroek galar Soetan Machmad, Kepanoehan bij verassing gewapenderhand binnendrong. Bij deze gelegenheid kwam Si Datik galar Soetan Bedoellah, jongere broeder van Jang di Pertoean Merah Dada om het leven. Evenzoo een zoon van Toeankoe Panglima Besar. Laatstgenoemde nam de wijk naar Rambah en trachtte zich de hulp van de hoofden der VII Boewah Kampoeng te verzekeren om Kepanoehan te hernemen. Na Toeankoe Moeda's gelukten aanslag, werd zijn broeder Soetan Machmad met medewerking van Jang di Pertoean Besar Achmad der IV Kota tot eerste landschaphoofd met den titel Jang di Pertoean Besar uitgeroepen. Die waardigheid bekleedde hij echter slechts enkele dagen, want Toeankoe Panglima Besar was met eene sterke bende in aantocht.

Toeankoe Moeda, dit bericht vernomen hebbende en zich niet sterk genoeg gevoelende om den aanval af te wachten, wijl de Radja van IV Kota hem bijstand weigerde, vluchtte

met nagenoeg alle inwoners. Nauwelijks had men de negri ontruimd of deze vloog in brand en ging geheel in de vlammen op. Men zegt, en Toeankoe Moeda heeft het bevestigd, dat hij de vestiging met opzet in brand heeft doen steken. De aanvaller vond slechts een hoop smeulend hout. De bevolking van Kepanoehan verspreidde zich, velen trokken naar het Tanah-Poetihsche.

Nadat het landschap eenige jaren verlaten was geweest, vatte de derde zoon van Almarhoem Merah Dada, met name Si Tampoeng galar Toeankoe Maharadja Lela, het plan op Kepanoehan weder te occupeeren. Van Daloe Daloe werwaarts hij met zijnen ouderen broeder Si Nembo galar Soetan Seleman na den dood van hun beider oudsten broeder Soetan Mansoer uitgeweken was, trok hij naar Tanah Poetih, waar hij ongeveer twee jaren bleef om de lieden van Kepanoehan over te halen hun land weder in bezit te nemen. Van Tanah Poetih begaf Maharadja Lela zich met een aantal volgelingen, die hem bijgevallen waren, naar Sinokai, een tiental bochten benedenstrooms van het tegenwoordige Kota Tengah gelegen. Hier bouwde hij zich eene woning, welke versterkt werd en deed moeite om de nog verspreide uitgewekenen om zich heen te verzamelen. Dit werd door Toeankoe Moeda Sahak met leede oogen aangezien. Hij poogde Sinokai bij verrassing te nemen.

De aanwal werd evenwel afgeslagen. Maharadja Lela's oudste zoon, een jongeling van $\pm$ 17 jaar, werd door een schot van Toeankoe Moeda doodelijk getroffen.

Bevreesd voor eene herhaling van den overval, besloot Maharadja Lela zich meer stroomopwaarts te vestigen. De keuze viel op de plek, waar de tegenwoordige negri is verrezen. Langzamerhand keerden meer uitgewekenen terug en zoo vestigde zich ook weder te Kepanoehan de jongste broeder van Maharadja Lela en Soetan Seleman n.l.: Si Gampok thans den galar Toeankoe Panglima Besar, voerende. De oude Toeankoe Panglima Besar, Pa Lada geheeten, had zich na zijnen vergeefschen tocht naar Kepanoehan te Jérémoe-

nai op Rambahsch gebied, metterwoon gevestigd. Wijl men nog steeds vijandelijkheden van hem duchtte, werd hij door Maharadja Lela in vereeniging met Mohamad Kasasi galar Jang di Pertoean Djoemadilalam van Rambah van daar verdreven. Hij nam de wijk naar Boekit Langgak, op gebied van Loeboek Rambahan (Tapoeng Kanan). Ook daar vertrouwde men hem niet. Met eene list werd hij naar Kota Intan gelokt en omstreeks 1900 in zijnen slaap verradelijk doodgeschoten, door lieden van Kepanoehan en Rambah, door Maharadja Lela en Jang di Pertoean Djoemadilalam van Rambah voor dat doel uitgezonden. Toeankoe Moeda Sahak hield zich na den afslagen aanval op Sinokai rustig.

Hij woonde met zijne echtgenoote, eene zuster van Jang di Pertoean Saleh en Mohamad Dzin van Tamboesai, te Meranti Petjah Ampat aan de Batang Koemoe.

Zoo was de toestand toen verslaggever in April 1901 in deze streken kwam.

Niettegenstaande Maharadja Lela met mijne plaatsing in het Rokangebied en het doel daarvan bekend was (er was tusschen hem en mij reeds gecorrespondeerd), zond hij omstreeks einde Augustus 1901 eene ± 80 man sterke gewapende bende naar Meranti Petjah Ampa, in Tamboesai om Toeankoe Moeda te overvallen, zoo mogelijk onschadelijk te maken. Deze stelde zich te weer, doch moet voor de overmacht zwichten en week naar Tanah Poetihsch gebied.

Naar aanleiding van een door mij aan Maharadja Lela gericht schrijven om de vijandelijkheden te staken, werden de uitgezonden lieden teruggeroepen. Zij kwamen te Kepanoehan met eenen vrij aanzienlijken buit, bestaande o.m. uit twee lila's, huisraad, een olifantstand, getah enz:, welke door Toeankoe Moeda waren achtergelaten. Kort hierop begat ik mij naar Kepanoehan waar men mij goed ontving.

Men begon met mij een buffel aan te bieden, dien ik weigerde aan te nemen, zoolang men mij niet de beeindiging overliet van:

1e. de zaak van den gepleegden overval.

2e. de van ouds bestaande kwestie tusschen Maharadja Lela en Toeankoe Moeda.

3e het bestaande geschil tusschen de drie broeders Soetan Seleman Maharadja Lela en Toeankoe Panglima Besar over het bestuur in Kepanoehan.

Met verslaggever was n.l. te Kepanoehan gekomen Soetan Seleman, zooals hooger gezegd, een oudere broeder van Maharadja Lela. Deze, die zich van Daloe Daloe naar Koento had begeven en zich als toeschouwer gedragende, buiten alle kwesties was gebleven, maakte nu ook aanspraak op de hoogste waardigheid in het landschap, niet zoo zeer voor zich zelf, als wel voor zijnen zoon, Si Mentjong genaamd.

Na eenig aarzelen gaf men gevolg aan mijn verlangen en verklaarde zich bereid de drie gestelde voorwaarden na te komen. De buffel werd nu door mij aangenomen, geslacht en van het vleesch een algemeene maaltijd aangericht.

Daarop werd vastgesteld, hoe Maharadja Lela, Toeankoe Panglima Besar, Si Mentjong en hunne wettige nakomelingen elkander zullen opvolgen in het bestuur. Van deze regeling werd een stuk opgemaakt, dat door alle hoofden ook door de Penghoeloes werd onderteekend.

Toeankoe Moeda Sahak was, niettegenstaande ik hem had opgeroepen, niet gekomen.

De zaak van den overval kon dus niet worden behandeld, evenmin kon eene verzoening tot stand worden gebracht.

Om te voorkomen, dat Toeankoe Moeda of een der Tamboesaische hoofden wraak voor het gewapende optreden in Tamboesai zou nemen, dus in het belang van Kepanoehan, stelde ik voor, dat men de van Meranti Petjah Ampat weggevoerde goederen onder mijne berusting zou stellen, totdat het tijdstip daar zou zijn om ter zake eene beslissing te nemen, m.i. een voorstel, geheel in overeenstemming met hetgeen men beloofd had en met de adat.

Maharadja Lela en de overige hoofden weigerden echter aan mijn verlangen gevolg te geven. Het bleek mij, dat het hunne bedoeling was, mij te belasten met de functie

van vreesaanjager tegenover Toeankoe Moeda Sahak; zij wenschten, dat ik zonder verder onderzoek op hun verlangen om laatstgenoemde het verblijf in Kepanoehan te ontzeggen, zou ingaan. De mij toegedachte rol meende ik als minder eervol van de hand te moeten wijzen en ik verliet Kepanoehan.

Later kreeg ik nog wel herhaaldelijk brieven met verzoeken om een hangend grensgeschil met Tanah Poetih in behandeling te willen nemen, en tijdens het heerschen der pokken in Rambah, Tamboesai en Koento den hulpvaccinateur naar Kepanoehan te dirigeeren. Op deze brieven heb ik gemeend te moeten antwoorden, dat de daarin vervatte verzoeken niet voor inwilliging vatbaar waren, zoolang niet aan mijn verlangen om de buitgemaakte goederen onder mijne berusting te stellen, zou zijn voldaan.

Ten slotte, nadat verslaggever een bedrag van $ 30, de waarde van den geslachten buffel, met eenen brief naar Kepanoehan had gezonden, onder bekendstelling, dat bij niet aanneming van mijn voorstel alle verrichtingen gedurende mijn eerste bezoek aan dat landschap als ongedaan zouden worden beschouwd, gaf men toe.

In een schrijven, dat mij door twee zendelingen te Pakan Baharoe (Sultanak Siak) gebracht werd, verklaarden Maharadja Lela en de Penghoeloes van Kepanoehan zich bereid, de te Meranti Petjah Ampat buitgemaakte lila's enz. in mijne handen te stellen.

Voor hunne houding vroeger zij vergiffenis.

Een bezoek, in den loop van April 1903, aan Kepanoehan gebracht, had evenwel geen gunstiger resultaten, dan het vorige.

Ook ditmaal toonden de Kepanoehansche hoofden mij hun vertrouwen niet te willen schenken en trachtten zij mij buiten alle zaken te houden.

Eerst in het begin van 1904 kwam in deze houding eene belangrijke verbetering.

In Februari van genoemd jaar werd door rapporteur op dringend verzoek van Toeankoe Panglima Besar en Soetan

Seleman's zoon, Si Mentjong, die opzettelijk naar Rambah waren gekomen om mij te ontmoeten, een tocht naar Kepanoehan ondernomen om uitspraak te doen in verschillende bestaande geschillen tusschen Maharadja Lela en de Penghoeloes eenerzijds en de overige leden der Radjafamilie, zoo mannelijke als vrouwelijke anderzijds.

Aanvankelijk niet genegen zijnde om aan rapporteur de afdoening der kwesties over te laten uit vrees daardoor in het oog der mindere hoofden in aanzien te dalen, zocht Maharadja Lela allerlei uitvluchten en bediende zich van niets zeggende argumenten, ja ging zoo ver, dat hij zelfs in de belegde vergadering poogde de Penghoeloes te intimideeren, opdat zij zich zouden onthouden van het uiten hunner eigen, zelfstandige meening.

Deze handelwijze maakte een einde aan mijn reeds zoo lang op de proef gesteld geduld. Angstig geworden wilde Maharadja Lela de vergadering verlaten, wat hem evenwel belet werd.

Hiermede was de eerste stap gedaan om een einde te maken aan het totdusverre ondervonden lijdelijke verzet.

Wel werd nog veel gevorderd van verslaggevers geduld en overredingskracht, doch ten slotte konden de hangende zaken, waaronder zelfs vrij intieme familieaangelegenheden, worden opgelost. Veel werd verkregen, doordat Maharadja Lela na vele tegenwerpingen zwichtte voor den van mij uitgaanden drang om een zijner getrouwen, iemand, die ofschoon niet daarvoor in aanmerking komende, op zijne (Maharadja Lela's) instigatie tot Penghoeloe was verheven, van die functie te ontheffen. Hierdoor toch vestigde zich bij de mindere hoofden deovertuiging, dat er nog een andere wil is, sterker dan die van Maharadja Lela.

Na het gebeurde, hierboven besproken, gaf laatstgenoemde meermalen blijken van toenadering. Drie malen maakte hij, daartoe opgeroepen, bij rapporteur te Rambah en te Rokan zijne opwachting.

Met opzicht tot de vraag, wie met de opengevallen functie

van Bandahara in Kepanoehan zou worden belast, werd mijn gevoelen ingewonnen en kwam het tot de gewenschte overeenstemming.

De vaccine, waar de Kepanoehansche hoofden na het wijken der pokziekte uit Rambah, Tamboesai en Koento zich niet meer ingenomen mede betoonden, is zonder noemenswaardige bezwaren ingevoerd kunnen worden.

Tijdens mijn laatste bezoek aan Kepanoehan, in November 1904, was duidelijk waarneembaar, hoe de stemming jegens ons ten goede veranderd is.

Het is verslaggever dan ook eene voldoening aan het slot van deze nota te kunnen vermelden, dat, de gezindheid, zoo van de hoofden als van de bevolking in Kepanoehan, thans goed is en dat met grond verwacht kan worden, dat de onderteekening van de acte van onderwerping overeenkomstig het gezonden ontwerp zonder moeite zal worden verkregen.

Bestuur, rechtspraak en grondbezit in Kepanoehan zijn op denzelfden leest geschoeid als in Rambah. De afwijkingen zijn van te weinig beteekenis, dan dat speciale vermelding daarvan in dit verslag noodig voorkomt.

Rokan, 20 Januari 1905.

IV KOTA DI BAHAROE.

Namen der Soekoes of Galars der Penghoeloes.	Aantal mannen		Aantal vrouwen		Totaal.	Aantal woningen.
	boven de 16 jaar.	beneden de 16 jaar.	boven de 16 jaar.	beneden de 16 jaar.		
Rokan	213	169	219	157	758	87
Pandalian	161	97	152	66	476	32
Loeboek Bandahara	214	163	235	139	751	105
Oedjoeng Batoe	111	106	145	101	463	17
Totaal	699	535	751	463	2448	241

TJEPANG KIRI.

Namen der Negriën of Kampoengs.	Aantal mannen		Aantal vrouwen		Totaal.	Aantal woningen.
	boven de 16 jaar.	beneden de 16 jaar.	boven de 16 jaar.	beneden de 16 jaar.		
Tangkalis	53	23	48	34	158	16
Simpang	31	21	22	16	90	9
Kamp. Tenggah	59	53	81	36	229	35
Sn Oedjoeng	62	45	76	35	218	28
Loeboek Oelat	14	16	45	8	83	15
Sn Talar	22	15	29	19	85	9
Pentoe Kwari	59	40	73	46	218	19
Kandis	34	20	14	15	83	15
Totaal	334	233	388	209	1164	146

TJEPANG KANAN.

Tibawan	92	45	117	28	282	33
Koeb. Boeaja	103	59	114	60	336	24
Kasih Poetih	59	30	51	22	162	10
Totaal	254	134	282	110	780	67

IV KOTA DI BOEKIT.

Namen der Negriën of Kampoengs.	Aantal mannen boven de 16 jaar.	Aantal mannen beneden de 16 jaar.	Aantal vrouwen boven de 16 jaar.	Aantal vrouwen beneden de 16 jaar.	Totaal.	Aantal woningen.
Pakis	22	8	21	12	63	10
Pamandang	63	30	59	21	179	21
Si Djirnih	30	13	24	16	93	5
Koeboe Baharoe	9	7	13	9	38	4
Kamp. Tinggi	20	16	18	14	68	6
Tandj. Medan	22	7	30	9	58	5
Tanah Dingin	15	4	11	4	34	4
Kota Ringin	20	7	15	8	50	5
Batoe Palimanan	10	7	11	6	34	6
Totaal	217	99	202	99	617	66

IV KOTA.

IV Kota di Baharoe	699	535	751	463	2448	241
Tjepoeng Kiri	334	233	388	209	1164	146
Tjepoeng Kanan	254	134	282	110	780	67
IV Kota di Boekit	217	99	202	99	617	66
Totaal	1504	1001	1623	881	5009	520

KAMPOENG NAN ANAM.

Moeara Dalam	72	36	64	32	204	37
Loeboek Batoe	30	19	33	22	104	34
Batang Loeboek	32	39	67	30	168	46
Titi Gading	41	27	52	20	140	40
Sontang	34	31	38	25	128	29
Bonai	24	21	37	17	99	8
Batang Poetih	—	—	—	—	60	17
Totaal	233	173	291	146	903	211

KOENTO DAR ES SALAM.

Namen der Negriën of Kampoengs.	Aantal mannen		Aantal vrouwen		Totaal.	Aantal woningen.
	boven de 16 jaar.	beneden de 16 jaar.	boven de 16 jaar.	beneden de 16 jaar.		
Kota Lama	110	95	105	59	369	76
Kota Intan	106	80	149	79	414	63
Kampoeng nau Anam	233	173	291	146	843	211
Totaal	449	348	545	284	1626	350

VII BOEWAH KAMPOENG.

Si Gatal	14	11	12	7	44	5
Koeboe Baharoe	55	45	45	21	166	10
Batang Lama	40	35	39	13	127	26
Soengei Salak	10	6	12	3	31	8
Kaiti	267	220	390	210	1087	71
Tangoen	93	102	93	106	394	35
Pawan	49	41	63	22	175	10
Soengei Pinang	16	10	24	5	55	13
Tandjoeng Biram	17	10	22	9	58	9
Goenoeng Intan	20	12	25	8	65	11
Poelau Hotang	6	6	6	1	19	2
Menaming	108	79	109	73	369	76
Totaal	695	577	840	478	2590	275

RAMBAH.

Rambah	1063	987	1470	1050	4570	641
Dagang	40	—	—	—	40	—
VII Boewah Kampoeng	695	577	840	478	2590	275
Totaal	1798	1564	2310	1528	7200	916

DALOE SOSAK.

Namen der Negriën of Kampoengs.	Aantal mannen boven de 16 jaar.	Aantal mannen beneden de 16 jaar.	Aantal vrouwen boven de 16 jaar.	Aantal vrouwen beneden de 16 jaar.	Totaal.	Aantal woningen.
Naçibah Dalam	75	50	89	38	252	53
Naçibah Loear	62	57	84	53	256	52
Kampoeng Lain	223	167	227	176	793	141
Totaal	360	274	400	267	1301	246

RANTAU KASAI-BATANG KOEMOE.

Kota Bangoen, Oelau Timbakau, Pasir Godang	132	104	106	93	435	87
Rantau Kasai	162	121	193	115	591	90
Totaal	294	225	299	208	1026	177

TAMBOESAI.

Daloe Daloe (Batang Sosak)	360	274	400	267	1301	246
Rantau Kasai Batang Koemoe	294	225	299	208	1026	177
Totaal	654	499	699	475	2327	423

ROKAN-STREKEN.

IV Kota	1504	1001	1623	881	5009	520
Koento Dar Es Salam	449	348	545	284	1626	350
Rambah	1798	1564	2310	1528	7200	916
Tamboesai	654	499	699	475	2327	423
Kepanoehan	301	162	378	163	1004	152
Totaal	4706	3574	5555	3331	17166	2361

AFSTANDWIJZER VOOR DE ROKANSTREKEN.

a. Rokan-Pandalian = 8 paal.

Rokan-Pandalian Grens Kampar = 8 + $6^{4}/_{5}$ = $14^{4}/_{5}$ paal.

Rokan Pandalian-Grens Tapoeng Kiri [Boekit Seligi] 8 + $5^{1}/_{10}$ = $13^{1}/_{10}$ paal.

b. Rokan-Pasir Rambah = 3 paal.

Rokan-Pasir Rambah-Loeboek Bandahara 3 + $10^{1}/_{2}$ = $13^{1}/_{2}$ paal.

Rokan-Loeboek Bandahara-Boekit Oeroeng (grens met Rambah) = $13^{1}/_{2}$ + $6^{1}/_{2}$ = 20 paal.

Rokan-Boekit Oeroeng (grens met Rambah)-Si Gatal = $13^{1}/_{2}$ + $6^{1}/_{2}$ + 3 = 23 paal.

Rokan-Si Gatal-Koeboe Baharoe = $13^{1}/_{2}$ + $6^{1}/_{2}$ + 3 + 4 = 27 paal.

Rokan-Koeboe Baharoe-Batang Sama = 27 + $4^{1}/_{4}$ = $31^{1}/_{4}$ paal.

Rokan-Batang Sama-Soengei Daras = $31^{1}/_{4}$ + $1^{1}/_{4}$ = 33 paal.

Rokan-Sei Daras-Pasir Pengarajan = 33 + 2 = 35 paal.

c. Rokan-Pasir Pengarajan, Negri Rambah = 35 + 6 = 41 paal.

Rokan-Negri Rambah,-Daloe Daloe = 41 + $16^{1}/_{2}$ = $57^{1}/_{2}$ paal.

Rokan-Daloe Daloe-Kota Bangoen = $57^{1}/_{2}$ + 7 (naar schatting) = $64^{1}/_{2}$ paal.

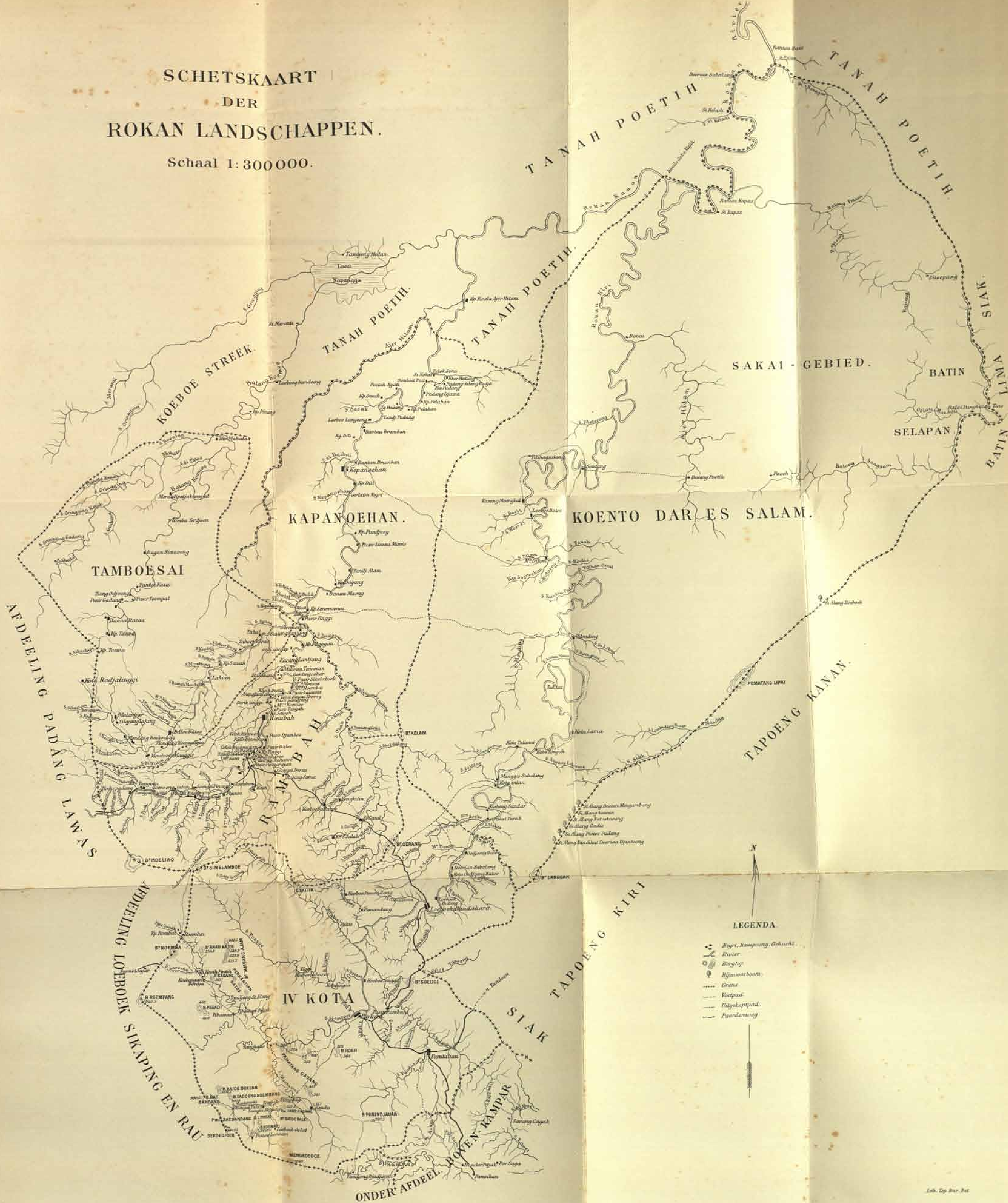
Rokan-Kota Bangoen-Kampoeng Pinang = $64^{1}/_{2}$ + 5 (naar schatting) = $69^{1}/_{2}$ paal.

Rokan-Kampoeng Pinang-Rantau Kasai = $69^{1}/_{2}$ + 10 (schatting) = $79^{1}/_{2}$ paal.

d. Rokan-Pasir Pengarajan-Gloembang = 35 + $1^{3}/_{4}$ = $36^{3}/_{4}$ paal.

Rokan-Gloembang-Pawan $= 36^3/_4 + 1 = 37^3/_4$ paal.
Rokan-Pawan-Menaming $= 37^3/_4 + 2^3/_4 = 40^1/_2$ paal.
Rokan-Menaming-Goenoeng Intan $= 40^1/_2 + 2^1/_2 = 43$ paal.
Rokan-Goenoeng Intan-Langgar Pajoeng $= 43 + 1 = 44$ paal.
Rokan-Langgar Pajoeng-Tanggoen (passer) $= 44 + 1^3/_4 = 45^3/_4$ paal.
Rokan-Tanggoen (passer)-Moeara Katogan (voorloopig eindpunt) $= 45^3/_4 + 3^{11}/_{12} = 49^2/_3$ paal.

ROKAN, 20 Januari 1905.

SCHETSKAART
DER
ROKAN LANDSCHAPPEN.
Schaal 1: 300000.
TANAH POETIH
TANAH POETIH.
KOEBOE STREEK.
SAKAI - GEBIED.
BATIN
SELAPAN.
SIAK
BATIN LIMA
KAPANOEHAN.
KOENTO DAR ES SALAM.
TAMBOESAI
AFDEELING PADANG LAWAS
RAMBAH
TAPOENG KANAN.
TAPOENG KIRI
AFDEELING LOEBOEK SIKAPING EN RAU
IV KOTA
SIAK
ONDER AFDEEL. BOVEN KAMPAR
Rokan Kanan
Rokan Kiri
PEMATANG LIPAI
N
LEGENDA.
Negri, Kampong, Gehucht.
Rivier
Bergtop
Djemaatboom
Grens
Voetpad
Uitgekaptpad
Paardenweg
Lith. Top. Bur. Bat.

IETS OVER DE MUNTEN VAN BANDJARMASIN EN MALOEKA.

DOOR

J. P. MOQUETTE.

(*Met acht platen*)

Voor zooverre mij bekend, is de eenigste uitvoerige beschrijving der munten van Bandjarmasin, die van Prof. MILLIES, in zijn bekend werk »Recherches sur les monnaies des Indigènes de l'Archipel Indien et de la Peninsule malaie."

Hij toch geeft op plaat XXV negen afbeeldingen, en vermeldt aan het slot zijner beschrijving (folio 168) nog eenige munten, waarvan hij vermoedde dat die tot Bandjarmasin zouden kunnen behooren, doch ontbraken hem voldoende gegevens.

Woordelijk zegt hij: »Parmi un grand nombre de pièces muettes nous indiquerons encore les suivantes avec lettres ou chiffres, mais encore muettes pour nous. Sur un exemplaire l'écusson est divisé par deux diagonales en quatre triangles et au milieu on lit سا — ما, sur un autre ن — ن. Un autre porte à l'avers l'écusson avec des ornements, et surmonté d'une couronne, ou bien l'imitation de la marque de la compagnie anglaise, au revers dans un ornement formé par quatre arcs quatre fois le chiffre ٢ (2), qui probablement se rattache au commencement du mot talismanique si fréquenté par les musulmans, bedouh بدوح, en chiffres 2468).""

Het is duidelijk dat door Prof. MILLIES bedoeld zijn de munten door mij afgebeeld onder Nos 33, 47, 48, 50, 66, 77, 78 en letter H.

Fonrobert brengt op No. 877 een munt, volgens de beschrijving gelijk aan mijn No. 54, tot Bandjarmasin, zonder daarvoor een reden op te geven; voegt daarentegen mijn No. 64 bij Pontianak (No. 864), terwijl mijn No. 66 door hem bij Benkoelen wordt ondergebracht (No. 807).

In het werk van Netscher en Van der Chijs worden slechts twee munten van Bandjarmasin afgebeeld en beschreven, doch is daarin over de »pièces muettes" van Prof. Millies niets te vinden.

Alleen worden op fol. 213 als min of meer merkwaardig een paar valsche duiten beschreven, en wel die met inschrift zaman moerah — djaman ini — en nagara daha — mijn Nos 12*a*, 30 en 82.

Daar ik vermeen te kunnen aantoonen dat al de reeds bovengenoemde stukken en nog een zeer groot aantal andere tot Bandjarmasin kunnen gebracht worden, zoo heb ik van nagenoeg alle exemplaren mijner collectie, en een paar nummers uit de verzameling van het Bataviaasch Genootschap (*), juiste afbeeldingen gemaakt, en zal ik aan de hand daarvan aangeven op welke wijze het mij gelukt is, die pièces muettes, aan het praten te krijgen.

Voor de Nos 1 tot 12 (Pl. I), 14 en 24 (Pl. II) en A, B en C op Pl. VII, die allen het opschrift Bandjarmasin dragen, is de aantooning der herkomst overbodig, evenzoo voor Nos 13 en 81 (Pl. I en VII), reeds door Prof. Millies vastgelegd. 1)

(*) Op de platen I—VII zijn de munten mijner verzameling doorloopend genommerd 1—84, terwijl die van het Bat. Gen. op plaat VII de letters A tot H kregen.

1) In den verkoop-catalogus collectie Stephanik. komt onder 6016 een munt voor met den foutieven datum 1331 en wordt verwezen naar Millies 274.

Ter voorkoming van misverstand wijs ik er op, dat mijn No. 81 identiek is met Millies 274; alleen is de keerzijde beter geconserveerd.— Het exemplaar collectie Stephanik is zeer gesleten, en heeft men den middensten regel [illegible] waarvan nog alleen [illegible] zichtbaar is voor 't jaartal aangezien. Mijn No. 13 = Millies 272 aanvullende met een Ex. uit het museum Bat. Gen. No. 169, krijg ik voor de compleete keerzijde de volgende lezing, welke op de volgende bladzijde als noot voorkomt:

Alleen No. 24 op Pl. II is dubbel merkwaardig, dewijl eerstens het inschrift omgekeerd is (spiegelschrift) en blijkbaar geslagen met denzelfden stempel van No. 269 van MILLIES (de keerzijde van mijn ex. is te onduidelijk om daaruit iets te concludeeren), en ten tweede omreden die munt geslagen is op een valsche duit met het wapen van Zeeland, en 🜊.

Na deze noodzakelijke inleiding overgaande tot mijn betoog, wijs ik in de eerste plaats op de Nos 12 en 12*a* (Pl. I). Beiden hebben dezelfde keerzijde, nl. een versierde **V** met lofwerk, en werden mij oorspronkelijk medegedeeld door wijlen den heer STEPHANIK. Wat op zijn schetsen echter niet te zien was, bleek mij evenwel later, nl. dat de keerzijden van beide munten absoluut identiek zijn, doordat zij met denzelfden stempel werden geslagen.

No. 12*a* met het opschrift zaman moerah, is dus van Bandjarmasin.

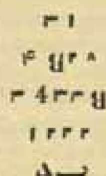
De munt No. 14 (Pl. II) was indertijd voor mij een belangrijke vondst, want in vele opzichten werd zij mij een baanbreekster.

De voorzijde is duidelijk, en vestig ik alleen de aandacht op de keerzijde.

Behalve het omgekeerde merk 🜊 zien we daarop in de eerste plaats een omgekeerd ankervormig teeken, en in de tweede plaats het jaartal (beter gezegd, dat wat daarvoor moet doorgaan) teruggebracht tot drie cijfers **181**, een groepeering die we later ook op andere munten in denzelfden of in een anderen vorm zullen terugvinden.

Het ankervormig teeken, min of meer gewijzigd, vinden wij terug op de Nos 15, 15*a*, 16 en 25 (Pl. II). Van 15 en 15*a* is de keerzijde identiek. De keerzij van No. 16 is een

---

slaafsche copie ervan, terwijl de voorzijde van die munt, met geringe wijziging, overeenkomt met die van de volgende munt No. 17. Alhoewel No. 25 op de voorzijde het wapen van Holland draagt, is toch de samenhang met de Nos. 14—17 onmiskenbaar.

Bij Plaat II blijvend, zien we dat Nos. 18 en 19 bij elkaar behooren door de keerzijden, doch het wapen van Holland op het versierde schild, van No. 19, zoude weinig aan een verband met de voorafgaande Nos doen denken, ware het niet dat de dubbelgangster nagenoeg hetzelfde wapen vertoonde als de Nos 15 en 15*a*; alleen zijn de teekens in de vakken omgekeerd en is ook verder de invulling iets gewijzigd.

Op den stempel waarmede de voorzijde van No. 20 geslagen werd, stonden oorspronkelijk twee weegschalen, gelijk aan Nos 15, 15*a* en 18. Of de graveur had eerst het plan het wapen met een paar weegschalen te versieren, dat hij onderliet met 't oog op de keerzijde, en ze daarom wegvijlde om er een andere versiering voor in de plaats te stellen òf hij gebruikte een ouden stempel voor de gravure, waarvan het vorige wapen onvoldoende verwijderd was 1). Hoe dit ook zij, de samenhang met de voorafgaande Nos blijft bestaan, terwijl de keerzijde van die munt No. 20 een nieuw gezichtsveld opent, en wel door de weegschaal met de 2 versierde kruisjes en het onbegrepen, misvormde عادل; die we terugvinden op No. 21, en ook later nog herhaaldelijk zullen tegenkomen. Na al het voorafgaande heeft No. 22 feitelijk geen toelichting meer noodig, en wijs ik er ten overvloede op, dat het wapen de omgekeerde orde vertoont van

---

1) In den tijd dat men nog geen gebruik maakte van poinçons, en dus alle stempels, uit de hand gegraveerd werden, gebruikte men zeer vaak een gesleten, of op andere wijze bedorven stempel, om daarop, na verwijdering van de vorige gravure, den nieuwen stempel te graveeren.

Indien die verwijdering niet zorgvuldig geschiedde, moest men dus op de munten sporen van den ouden stempel aantreffen.

Onder de duiten van Maloeka zullen we een dergelijk geval aantreffen, en ook bij andere duiten komt het af en toe voor.

No. 20, terwijl de versieringen links en rechts gelijk zijn aan die van No. 21.

Het wapen van Nos 23 en 23*a*, zijnde identiek voor beide munten, springt schijnbaar uit den band, en zoude ik zelfs door verwijzing naar de keerzijde op 23*a* met de weegschaal, wel wat te veel goedgeloovigheid verlangen, ware het niet dat ik tevens kon verwijzen naar de keerzijde op letter C Plaat VII, een munt voorkomend in de verzameling van het Bataviaasch Genootschap, en die, hoewel zeer gesleten, toch duidelijk het opschrift Bandjarmasin draagt.

Alsnu overgaande tot Plaat III, zien we in de eerste plaats op de keerzijden van de Nos 26—29 een kruisvormige figuur tusschen 4 punten, boven het nagebootste merk der O. I. C. Op No. 26 ziet men daarenboven onder aan de **V** een groepeering van punten, zooals ook voorkomt op No. 5 Plaat I. Het wapen van No. 26 is een wijziging van No. 21, evenals Nos 27 en 28 wijzigingen zijn van Nos 20 en 22.

Links en rechts van het wapen op No. 26 zien we een inschrift, dat ik meen te mogen lezen جمن اين (Djaman ini).

Hoewel die woorden Djaman ini (= dezen tijd) al evenveel zin hebben als het zaman moerah (= goedkoopen tijd) op No. 12*a*, zoo vinden we ze toch nog eens terug bij No. 30, doch nu in het wapenschild. Op de keerzijde van No. 30 ziet men een figuurtje boven de **V**, nl. ⌢ dat terugkeert op No. 32, en dat tweemaal, doch nu als rozet gerangschikt, voorkomt op No. 31.

Het wapen van No. 31 is duidelijk hetzelfde als voorkomend op No. 33, een munt waarvan de keerzijde, zooals reeds gezegd, door Prof. Millies beschreven werd.

Diezelfde keerzijde vond ik terug op een munt door Stephanik onder Menangkabau gebracht (No. 5864) en die ik afbeeld onder No. 66 Plaat V.

De samenhang van de Nos 32, 34, 35, 36, 37 en 68, met het would be wapen van Utrecht en de ornamentiek in de plaats van de leeuwen, is duidelijk. Overbodig is het

misschien, dat ik nog verwijs naar het arrangement der cijfers **181** op No. 68, zooals reeds boven geconstateerd op No. 14.

In de plaats van een jaartal zien we op No. 37 tweemaal het cijfer **I**, waartusschen een versiering als op de Nos 5 en 26, welke rangschikking we terugvinden bij No. 38 (evenwel, voor zooverre op mijn ex. zichtbaar, zonder de drie punten onder de **V**), een munt waarvan blijkens het wapen de samenhang reeds is aangetoond.

Op de keerzijden der Nos 35, 37 en 38 zien we boven de **V** een figuur -!- Deze figuur, gecombineerd met de twee eenen, tusschen punten, doch nu met een **O** in de plaats der drie punten onder de **V**, treffen we weder aan op een munt met een curieus wapen, vermoedelijk een krijger te paard moetende voorstellen (No. 39).

De graveur heeft blijkbaar gevoeld dat het beestje wel wat mak was uitgevallen, en heeft 't daarom een paar flinke sporen gegeven.

De nu volgende munt, No. 40, is weder van een geheel nieuw type, voor zooverre betreft het wapen. De bloemvormige ornamentiek vindt navolgers in de Nos 41, 44, 45, 46*a* en 46*b*, allen op plaat IV en verder bij E en F op plaat VII.

Om nu die munten met gefigureerde wapens weder tot een groep te brengen, met al de reeds voorafgaande, wijs ik slechts op het volgende:

1e. de cijfers **I** met punten, links en rechts van 't wapen op Nos 40, 41 en 44, die in ongeveer dezelfde rangschikking terug te vinden zijn op munten met wapens, hierboven reeds beschreven, en wel de Nos 42, 43 en 65;

2e. de versieringen links en rechts van het wapen van de Nos 45, 46*a*-*b* en E en F, welke, in ongeveer gelijke vormen, op zeer veel andere reeds hier boven gereleveerde munten voorkomen;

3e. de keerzijde van E (Pl. VII), die gelijk is aan die van de Nos 61*b*, 67 en met geringe wijziging van No. 75. Verder het veelzeggende **181** op de keerzijde van No. 40, en ten slotte op de weegschaal van No. 46*b*.

De nu volgende Nos. 47 tot en met 53 kan ik gevoegelijk onbesproken laten. No. 52 heeft helaas een groot gat in 't midden, doch is nog voldoende duidelijk om eventueel met een beter geconserveerd exr. te vergelijken.

Zooals reeds boven gezegd, brengt FONROBERT mijn Nos 54 en 64 respectievelijk tot Bandjarmasin en Pontianak, zonder eenig motief evenwel. De keerzijde van No. 64 met de weegschaal waartusschen twee kruisjes en adil, is te duidelijk gelijk aan de keerzijden van Nos 20 en 21 dan dat we daarbij lang behoeven stil te staan. Ik wil alleen wijzen op het jaartal, of wat daarvoor moet doorgaan, op de voorzijde onder het schild. De eigenaardige vorm **ıerı** vinden we terug bij een munt G van het Bat. Gen., doch op de keerzijde, terwijl zulks bij No. 54 veranderd in **rerı**, om bij No. 55 tot **rere** of **rore** over te gaan. No. 54 bezit ik nog in een variant, waarop aan de voorzijde de letters **V** links en rechts anders geplaatst zijn, en wel rechts boven aan ter hoogte van de **E** en links onderaan ter zijde van de **V** in het wapenschild. De ruimte daardoor onder en boven de **V** ontstaan, is aangevuld met een bladvormige figuur. De keerzijde heeft onder het merk VOC het jaartal in denzelfden vorm als boven beschreven, doch nu luidend **erre**.

Voor de nu nog resteerende nommers wordt een vergelijking, en tevens directe aantooning van hun onderling verband, met de reeds besproken ex. moeilijk.

No. 58 stamt duidelijk uit dezelfde fabriek waar No. 19 geslagen werd. De Nos 59, 60, 69, 70, 71, 71*a*, 72, 73, 79, 80 en 82 geven zeer weinig houvast. De versiering van Nos 70 en 73, de keerzijde van 71*a*, de haakvormige figuur op No. 72, de keerzijden van de Nos 79, 80 en 82, dat alles is dunkt mij voldoende aanwijzing om mij het recht aan te matigen ze sammt und sämmtlich unter die Haube zu bringen.

Van No. 73 bezit ik twee ex. van denzelfden stempel, en is het inschrift door mij duidelijk weergegeven zooals het op de munten voorkomt. Een verklaring kon ik er tot heden niet voor vinden. De bovenste karakters schijnen »boemie" te beteekenen.

Op het eerste gezicht schijnt het zeer vreemd, dat te Bandjarmasin munten geslagen werden met het opschrift Nagara Daha (No. 82). Daha of Dåhå was toch vermoedelijk de naam van een Hindoerijk, gelegen in de streek van het tegenwoordige Kediri en Madioen op Java.

Ik vond echter in een opstel getiteld: »De vroegste geschiedenis van Bandjarmasin", door F. S. A. DE CLERCQ, en waarin de schrijver een vertaling levert van een maleisch handschrift, bevattende een verhaal over het ontstaan van het rijk van Bandjarmasin op pag. 259 van den overdruk, de navolgende zinsneden.

»Poetri Kăloengsoe bleef te Năgara Depa, maar Sări Kăboeroengan verhuisde naar een andere kampoeng en werd tot vorst verheven. Een jaar later stichtte hij een negorij aan de moeara Hoelak, en noemde die plaats *Nagara Daha*, welke naam nog altijd is gebleven."

Aan het slot van het verhaal, waarin verteld wordt van een oorlog dien de vorst van Bandjarmasin voerde en waarbij de Sultan van Dĕmak, op Java, zijn hulp verleende, op voorwaarde dat de vorst van Bandjarmasin tot den Islam zou overgaan, lezen we dat die oorlog, door den vorst begonnen met een leger van 40.000 man, met een sisser afliep, doordat de strijd beperkt werd tot een tweegevecht tusschen beide oorlogvoerende vorsten. Zeer verstandig van hen, waar het nu niet meer de huid hunner onderdanen, doch hun eigen huid betrof, vielen na een roerende scène beiden elkaar om den hals, welk goed voorbeeld dadelijk door hun beider rijksbestierders werd gevolgd.

Pangeran Sămoedara, die na zijn overgang tot den Islam Soeltan Soerinan Allah heet, ontving van zijn tegenstander Pangeran Tamanggoeng de kroon en andere rijkssieraden en werd daarop tot vorst gekroond.

»Al het volk van Năgara Daha ging nu naar Bandjar, en niet lang daarna stierf Pangeran Tamanggoeng," vernemen we ten slotte (pag. 266).

Voor ons doel is het voldoende hiermee aangetoond te

hebben, dat de naam Daha op Bandjarmasin niet vreemd is, en we dus die munt er niet, wat men noemt, met de haren behoeven bij te slepen.

Ten slotte wil ik er nog speciaal op wijzen, dat alle door mij afgebeelde munten reeds door hunnen geheelen habitus op een en denzelfden oorsprong wijzen.

Men lette slechts op de vormen der rozetten, der stervormige figuren, de vormen van de cijfers, der kronen, de geheele wijze van versiering, en wat dies meer zij, en men moet reeds direct dien indruk krijgen.

Compleet is mijn collectie zeer zeker niet, en nu eenmaal het ijs gebroken is, zal het bezitters van dergelijke munten zeer zeker gemakkelijk vallen, dezelve op de wijze als door mij aangetoond, in te schakelen.

Halve duiten, die met zekerheid tot Bandjarmasin te brengen zijn, bezit ik niet. Wel komen in mijn collectie een paar min of meer versierde exemplaren voor, waarvan de Nos 83 en 84 een denkbeeld kunnen geven, doch eenig houvast vind ik daaraan niet. Alleen de bladvormige versiering van No. 84 doet denken aan die, voorkomende op de variant van No. 54, hierboven door mij beschreven.

De groote zeldzaamheid der munten van Bandjarmasin laat geen keuze der exemplaren toe. Men moet dus dikwijls tevreden zijn met een slecht gestempeld of slecht geconserveerd stuk. Bij mijn afbeeldingen heb ik er streng aan vastgehouden, slechts dat terug te geven wat werkelijk op de munten te zien is, ook al was het in sommige gevallen gemakkelijk het ontbrekende in te vullen.

Dankbaar herdenk ik hierbij tevens de hulp, mij verleend door wijlen Mr. J. A. van der Chijs, door toe te staan dat ik van de stukken in het museum van het Bat. Gen. afbeeldingen maakte, en van wijlen den Heer Joh. Stephanik, die mij indertijd welwillend schetsen zond van de stukken in zijn bezit.

* * *

MALOEKA.

Alvorens over te gaan tot eene beschrijving der munten toegeschreven aan ALEXANDER HARE, wensch ik eerst eenige data te produceeren, die te vinden zijn in het werk van P. H. VAN DER KEMP en dat tot titel heeft: »Het afbreken van onze betrekkingen met Bandjarmasin onder DAENDELS, en de herstelling van het Nederlandsch gezag aldaar op den 1en Januarij 1817".

Op bladz. 108 van den overdruk komt als noot 22 voor, het Sultansbesluit omtrent den afstand van Maloeka (hier geschreven Moloeka), luidende: Nademaal wij voor vier jaren geleden aan onzen vriend den Heer ALEXANDER HARE verzochten eenige landen te willen aannemen, zich op Bandjarmasin te vestigen en de tolgerechtigheden met al het overige gezag in den haven en op het land, met ons te deelen, welk verzoek wij, op aanraden van onzen vriend, die zag dat dit voor ons het voordeeligst zoude zijn, voor de Engelsche Regeering hebben gebracht.

En nademaal door den voorspraak van onzen vriend het Engelsche gouvernement dit ons verzoek heeft ingewilligd:

Zoo is het, dat wij ons verheugende over het aangegane contract met de Engelsche Regeering, over het sluiten van hetwelk wij niet kunnen af zijn te gevoelen, zoowel groote tevredenheid als erkentenis, aan onzen vriend, aan hem en zijne nazaten, voor altijd bij deze acte in vollen eigendom en om door hem beheerd te worden, zonder dat wij daar iemand zullen kunnen stellen over de tollen of tot het voeren van eenig ander gezag, afstaan:

De landen, gelegen ten noorden van het midden der rivier Martapoera, van daar tot aan den oorsprong van die rivier recht zuidwaarts tot aan de zee, van daar tot van den overkant van Tatas en de rivier Martapoera, tot recht noordwaarts de helft der rivier Bantal, daaronder begrepen de landen van Bati-Bati, alle de stranden en lage gronden Oedjong Bati en de padang of het park van Margarita.

Wij hebben deze acte met ons zegel bekrachtigd in het land van Martapoera op Donderdag van de maand October 1812, van de Hedjra, het 1227e jaar genaamd Alif, op den 24sten van de maand Ramadan.

Zegels van:

De Wahl, *Assistent-Resident.*

Sultan Soleiman, Prins Panembahan Adam en Prins Aria Mangka Negara.

Uit dit besluit zien we eerstens dat Alexander Hare de landstreek, door hem geoccupeerd onder den naam Maloeka (elders Moloeka of Molukko genoemd), werkelijk in vollen eigendom verkreeg, en wel in October 1812, doch ten tweede, dat de aanbieding hem reeds 4 jaren te voren dus ± 1808 gedaan werd.

Van der Kemp geeft ons in vele opzichten een geheel ander beeld van Hare, en toont aan dat hij niet zoo laakbaar was, als hij tot nu toe in de numismatische werken, om van andere niet te spreken, bekend staat.

Hoewel het mij niet te doen is om een pleidooi voor Hare, kan ik toch hen die er meer van willen weten, de lezing van Van der Kemp's geschrift zeer aanraden.

En nu de munten. De eenigste van de geheele serie die duidelijk haar oorsprong verraadt is mijn No. 1 (Pl. VIII). Millies gaf er, wijl hij de munt niet kende, twee schetsen van in zijn reeds onder Bandjarmasin geciteerd werk, op Plaat XXV de Nos 275 en 276, door hem overgenomen uit een werk waarvan de titel helaas niet genoemd wordt.

Verder vond ik er een afbeelding van in het werk van Neumann, Beschreibung der bekanntesten Kupfermunzen, onder No. 20567. 1)

---

1) Ik geloof te kunnen aantoonen uit welk werk Millies zijn gegevens omtrent de Maloeka-munt geput heeft.

In 't werk van Josef Neumann, Beschreibung der bekanntesten Kupfermunzen, Prag 1863, lezen we op bladz. 68 onder Nos 20567—69:

av: Im oben und unten ausgespitzten Schilde die malaiische Schrift: „Java/Deut". Rev. Im gleichen Schilde „Maluk" Spuren von Strichelrand. Ein zweiter ist im av. oben mit dem Rade contrasignirt.

Die munt is ongetwijfeld de zeldzaamste aller Maloekamunten, zelfs een der zeldzaamste van Ned.-Indië. Mijn exemplaar is vrij goed geconserveerd, is, zooals reeds uit de teekening blijkt, veel kleiner dan de andere munten, is ook dunner, en weegt iets meer dan de helft van de duiten met de jaartallen ١٢٢٧ en ١٢٢٨

Op mijn ex. komt een klop voor, zooals afgebeeld onder No. 15.

Op de hierna te bespreken munten vond ik twee varianten van dien klop, en zal ik bij de volgende beschrijvingen, als ik de grootste bedoel spreken van klop 15, of van klop 16, als de kleinste bedoeld wordt.

De beteekenis, beter gezegd de waarde, er van is duister, doch zeker is de benaming van MILLIES „radvormig merk" onjuist, en wordt de UNION JACK er mede bedoeld, wat trouwens ook het gevoelen is van FONROBERT.

Hoewel het zijn kan, dat HARE door die klop zijn munten een zeker Britsch cachet heeft willen verleenen, zoo heeft die veronderstelling evenmin waarde als andere.

Voor ons heeft hij alleen beteekenis, omreden daardoor een samenhang blijkt te bestaan tusschen de munt No. 1 met het opschrift Maloeka, en de overige, die slechts een jaartal en de waarde vertoonen.

Door een vergissing teekende ik op Pl. VIII de munten van ١٢٢٧ met de waaiervormige figuur na die van ١٢٢٨ (1813). Van deze munten, die ik dus nu het eerst bespreken

---

av: Im gleichen Schilde „Java (Querleiste/) ١٢٢٨ Rev. unten „Malak" oben der Contrastempel wie vorher. Im av. Strichel-, im Rev. Perlenrand.

MILLIES zegt op bladz. 170:

L'éditeur explique l'avers Maluk, le revers Java, dute, mais il est clair d'après la gravure, qu'il faut lire l'avers Malouka, le nom de cette province, le revers سلو دويت Satou douwit, une dute. Un autre exemplaire cité porte à l'avers la contremarque d'une roue, un autre ; porterait à l'avers Java, ١٢٢٨ (1228) au revers Maluk, mais comme la lecture est souvent fautive, on n'en peut rien faire sans dessin.

Men ziet, de overeenkomst der beschrijvingen is frappant, en dat NEUMANN bij de eerste munt avers noemt, wat MILLIES revers betitelt, komt doordat hij „Satoe doewit", als „Java/Deut" las.

moet, bestaan weinig stempelvarianten. De voornaamste beeld ik af onder Nos 9 en 10. Zooals men direct ziet, bestaat het voornaamste verschil in de plaatsing der punten links en rechts van het cijfer. Verder is de waaiervormige figuur bij type 10 meer gevuld dan bij type 9. Die munten, slecht gestempeld en meestal nog door den klop ontsierd zijnde, kon ik dan ook niet anders afbeelden dan door combineering van meerdere exemplaren. Bij die, welke overeenkomen met type 10, zijn de zes punten links en rechts van 't cijfer dan ook meestal tot een klomp saâmgesmolten. Mijn collectie, die slechts 9 exemplaren omvat, die nog hoofdzakelijk varieeren door den klop, bevat echter twee stuks die merkwaardig zijn. Een er van heeft de voorzijde gelijk type 10 en de keerzijde gelijk type 9, en is geslagen op een echte duit met het merk VOC en JAVA 1808 (N. & v. d. C. No. 50).

De tweede, een kleine variatie van het type no. 10, is zeer merkwaardig, omreden ze op de keerzijde de restes vertoont van een vroegeren stempel (zie mijn afb. No. 14), die onvoldoende verwijderd is geworden.

Met den stempel, waarmede onze Maloeka-munt geslagen is, werden vóór dien dus duiten, natuurlijk valsche, met het merk VOC en het jaartal 1780 of 1789 geslagen.

Hoewel het nu voor de hand ligt om aan te nemen, dat de beschuldiging tegen Hare, dat hij valsche munt sloeg, waarheid bevat, zoo kan het toch ook zeer goed zijn, dat hij stempelsnijders in dienst had die vroeger de munten van Bandjarmasin vervaardigden en die uit den aard der zaak wel met hun eigen gereedschap zullen gewerkt hebben.

Natuurlijk is een en ander nu niet meer uit te maken, en moet ik me dus tevreden stellen met de constateering van het feit.

Van de munten met de jaartallen 1813 en ١٢٢٨ (1228) en de eigenaardige waarde-aanduiding Doewit matsrif, dat wel matsroef zal moeten zijn (Nos 2 tot 8), bezit ik in het geheel 32 varianten (31 stempels). Ik heb de voornaamste

er van, voor zooverre betreft den vorm van 't schild en van de karakters, weergegeven. Type 2 komt het meest voor, alle andere zijn vrij zeldzaam, vooral No. 8 in spiegelschrift.

Nagenoeg alle munten hebben het eerste karakter van doewit > geschreven, doch er komen ook exemplaren voor voor met).

Zooals ook reeds door MILLIES opgemerkt in zijn werkje »De munten der Engelschen voor den Oost-Indischen Archipel" is de vorm van de voorlaatste letter van het woord matsrif soms ? en soms , geschreven.

De eerste vorm, z. a. op mijn typen Nos 2 tot 6, komt het meest voor, en slechts 3 mijner exemplaren hebben den vorm zooals bij Nos 7 en 8 afgebeeld.

Ook van deze serie vindt met exemplaren met klop 15 of 16.

Evenals van de voorgaande munten bezit ik van deze duiten een exemplaar, dat geslagen is op een duit van Java, doch nu op een van het Britsche tusschenbestuur, met het Balemark en **JAVA 1812** (N. & v. D. C. No. 68).

Hieruit blijkt dunkt mij zeer duidelijk, dat die munten door MILLIES, en NETSCHER en VAN DER CHIJS ten onrechte aan het Britsch bestuur worden toegeschreven, want dat zal zeker zijn eigen munten niet op die wijze overstempeld hebben.

Van deze munten zijn sommige, behoorende tot het type 2, veel beter bewerkt dan de overige, en klinkt het mij niet onwaarschijnlijk, dat de stempels ervoor Europeesch fabrikaat zijn, tenzij HARE bekwamer stempelsnijders in dienst had dan de Bandjareesche. Ook voor de nu volgende munten komt mij zulks voor de Nos 12 en 13 waarschijnlijk voor, en houd ik No. 11 voor een locale ruwe copie van No. 12.

Van alle drie typen bezit ik geen stempelvarianten, wel heb ik van No. 11 exemplaren met klop 15 of 16.

De Nos 12 en 13 zijn zonder klop.

Alsnu catalogiseerend, kom ik tot de volgende reeks:

No. 1. Satoe doewit, Maloeka (Pl. VIII, 1) Klop 15 op de voorzijde.
» 2 I ‹ ١٢٢٧ (Pl. VIII, 9)
» 3 id id id Klop 15 op de keerzijde.
» 4 id id (Pl. VIII, 10) 2 stempels.
» 5 id id id Klop 15 op de voorzijde.
» 6 id id id Klop 16 op de keerzijde, 2 stempels.
» 7 id id id Keerzijde als type 14.
» 8 id id voorz. type 10, keerz. type 9, geslagen op duit JAVA 1808.
» 9 Doewit matsrif ١٢٠٨ (Pl. VIII, 2) 18 stempels.
» 10 id id » 3
» 11 id id » 4 2 stempels van de keerzijde.
» 12 id id » 5
» 13 id id » 6
» 14 id id » 7 2 stempels.
» 15 id id » 8 spiegelschrift.
» 16 id id » 4 Klop 16 op de voorzijde.
» 17 id id » 4 id 16 id keerzijde.
» 18 id id » 2 id 16 id voorzijde.
» 19 id id » 2 Klop 15 op de keerzijde.
» 20 id id » 2 id 15 op beide zijden.
» 21 id id » 3 id 15 op de voorzijde geslagen op een duit JAVA 1812 en Balemark.
» 22 Doewit ١٢٢٨ en bloemranken (Pl. VIII, 11).
» 23 id id id Klop 15 op de voorzijde.
» 24 id id id id 15 op de keerzijde.
» 25 id id id id 16 id id
» 26 id id (Pl. VIII, 12).
» 27 1 doewit, en ١٢٢٨ tusschen takken (Pl. VIII, 13) of met inbegrip der stempel en klopvarianten 48 stuks. Compleet is ook deze collectie niet en heeft bijv. het Bat.

Gen. nog een stempelvariant van elk mijner typen 11 en 12. De verschillen zijn echter zeer gering.

Netscher en Van der Chijs beelden op Pl. VIII nog een munt af, die blijkens het type wel van Maloeka zijn kan, nl. No. 73.

Blijkens den Catalogus van het Bataviaasch Genootschap IVe druk zoude die munt op No. 110 bladz. 80 moeten voorkomen.

Ik heb mij evenwel kunnen overtuigen, door de welwillende medewerking van den Heer Zimmermann, die mij die munten opzond, dat zulks een abuis is. De twee munten op dat No. voorkomend zijn beide van denzelfden stempel, en precies gelijk aan mijn type 13.

Waar zich evenwel de munt bevindt waarnaar de teekening van N. & V. d. C. gemaakt is, is mij niet bekend.

Buitenzorg, December 1905.

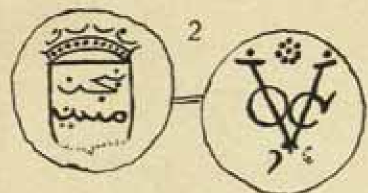
BANDJARMASIN

1

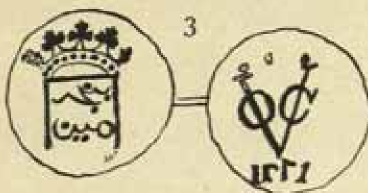

naar 2 ex.

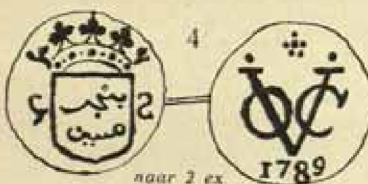
2

3

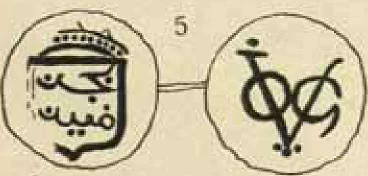

4

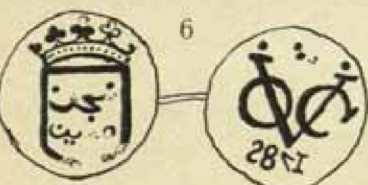

naar 2 ex.

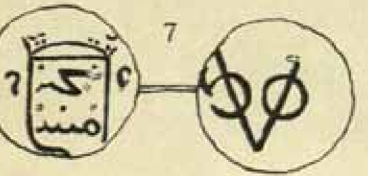
5

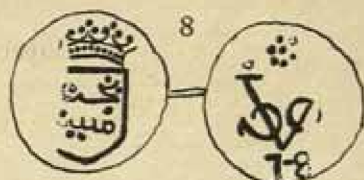
6

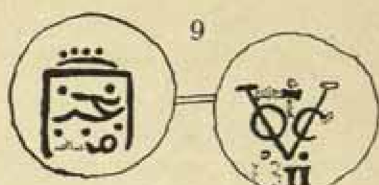
7

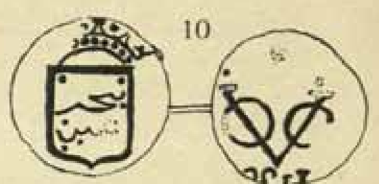
8

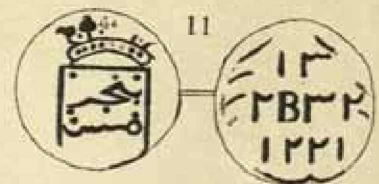
9

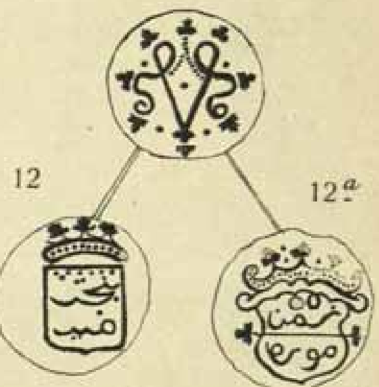
10

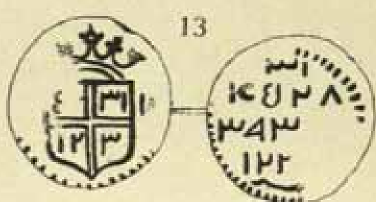
11

12 12a

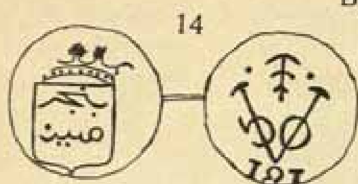
13

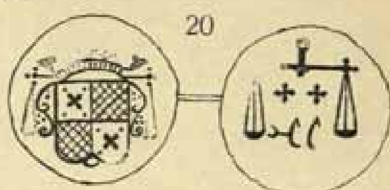
...pogr. Bureau Bat.

BANDJARMASIN

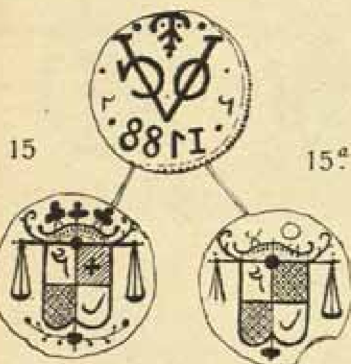
14

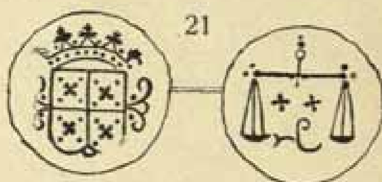
20

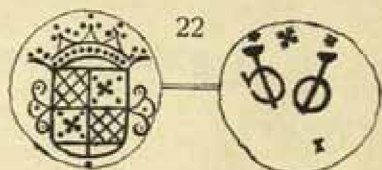
15 15ª

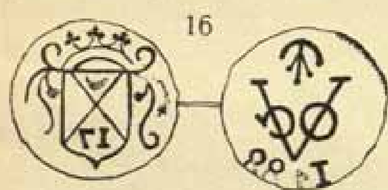
21

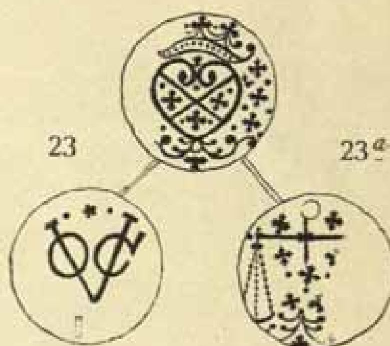
22

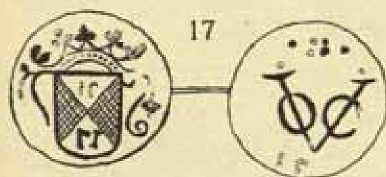
16

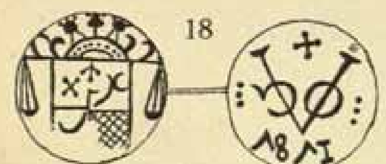
23 23ª

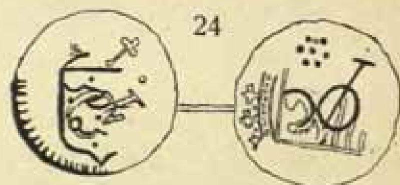
17

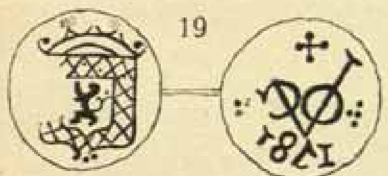
18

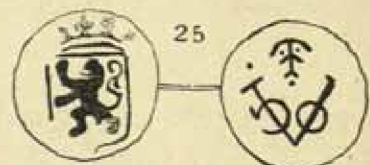
24

19

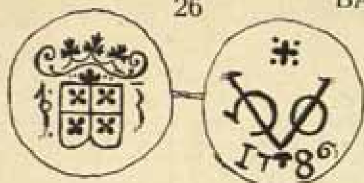

25

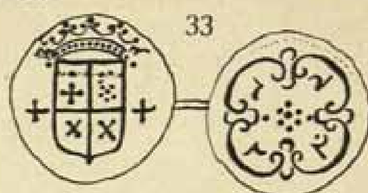

Topogr. Bureau Bat.

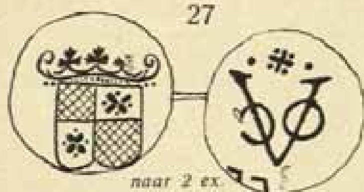
26

33

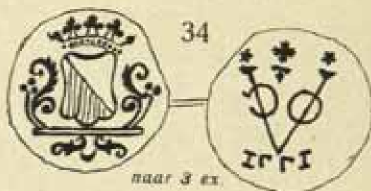

27

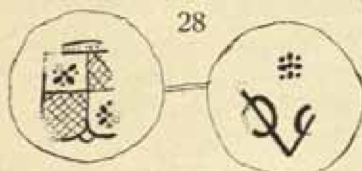
naar 2 ex.

34

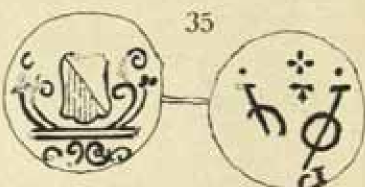

naar 3 ex.

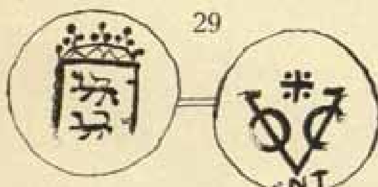
28

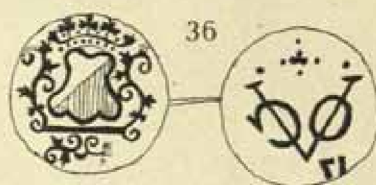
35

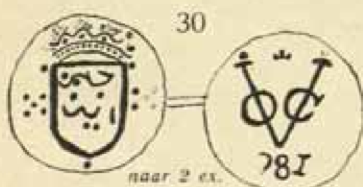
29

36

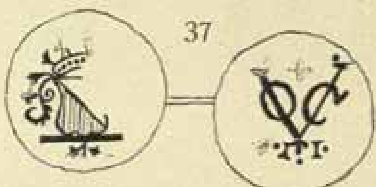
30

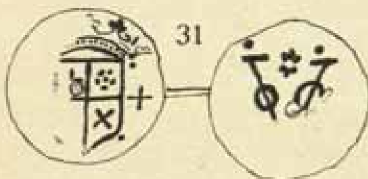
naar 2 ex.

B. G. No. 168.

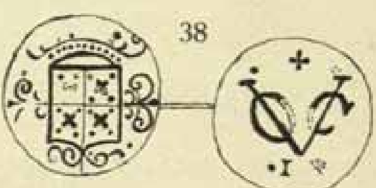
37

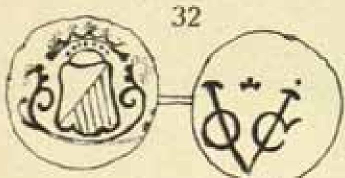
31

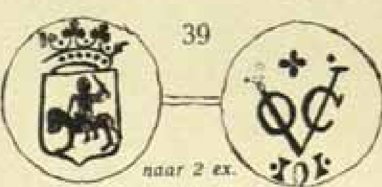
38

32

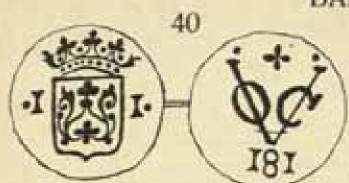

39

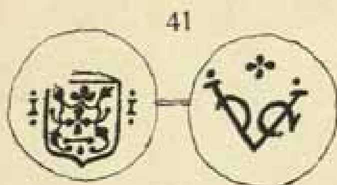

naar 2 ex.

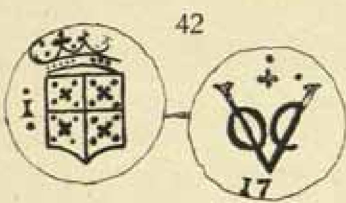
40

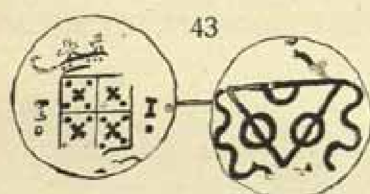
41

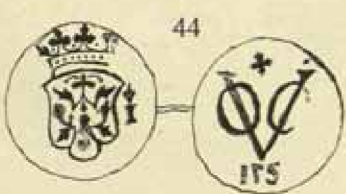
42

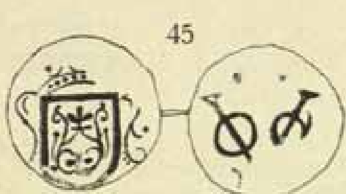
43

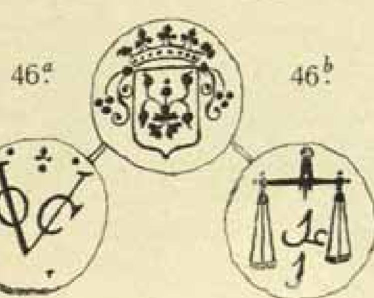
44

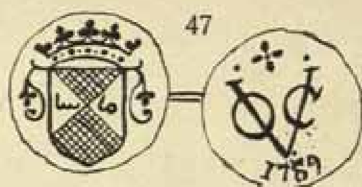
45

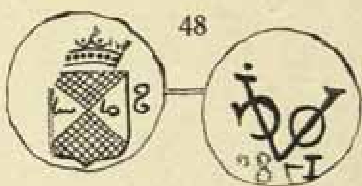
46.[a] 46.[b]

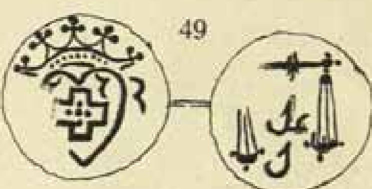
47

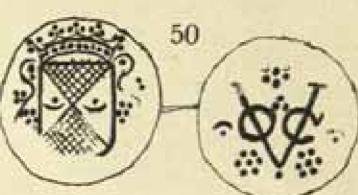
48

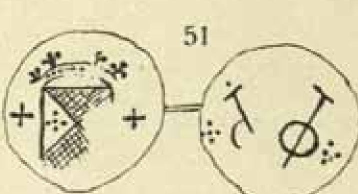
49

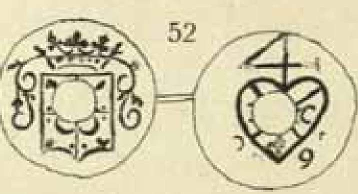
50

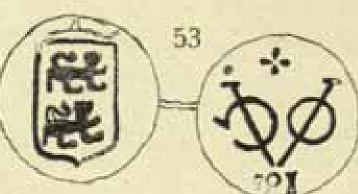
51

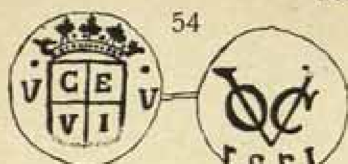

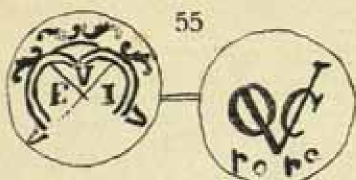
52

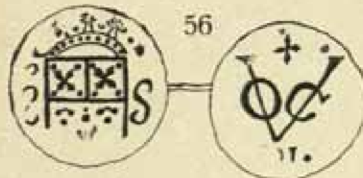

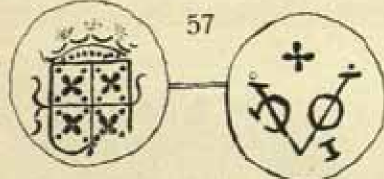
53

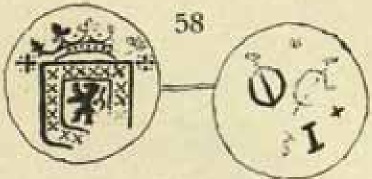

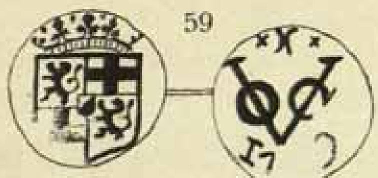

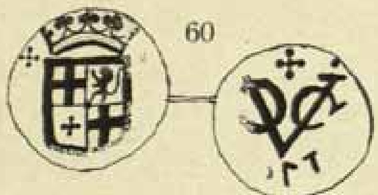

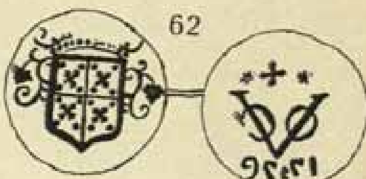

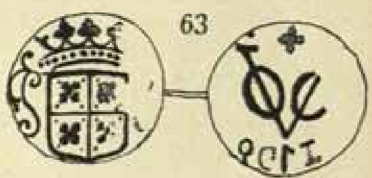
61

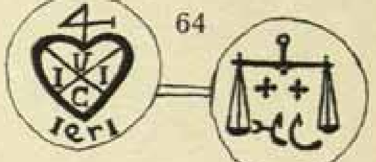
a

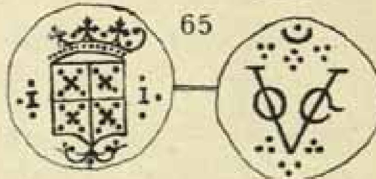
b

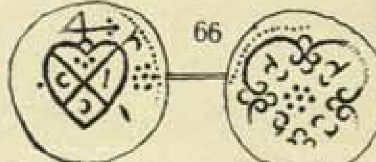
c

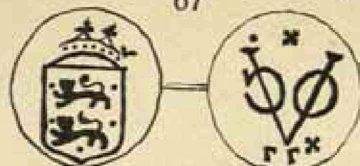

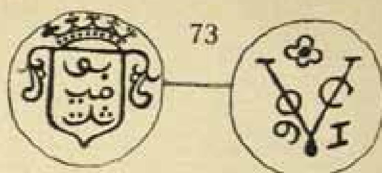

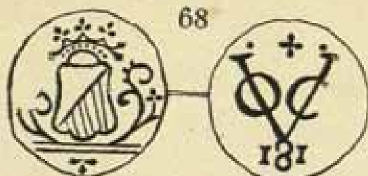

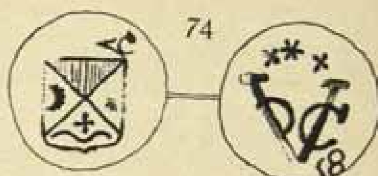

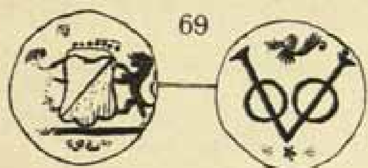

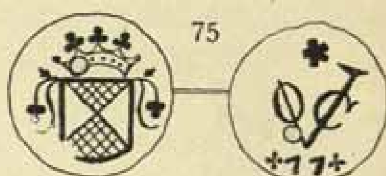

67

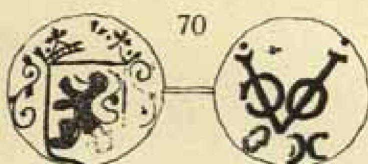

73

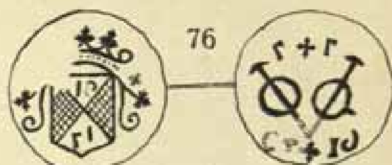

68

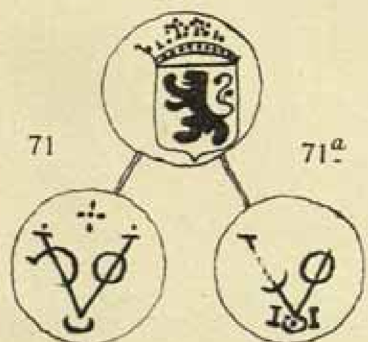

74

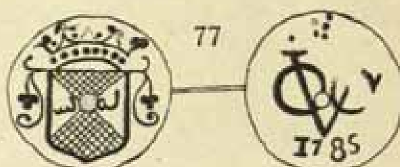

69

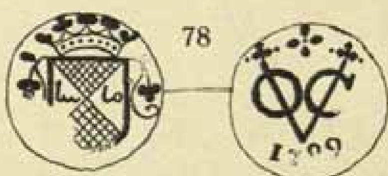

75

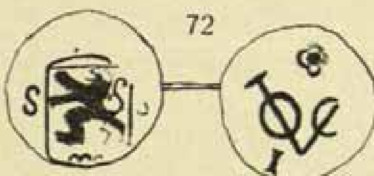

70

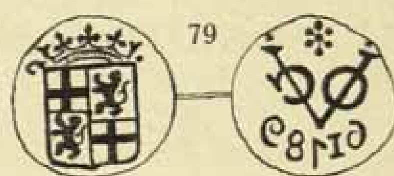

76

71 71a

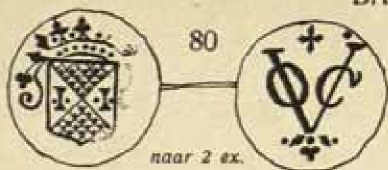

77

78

72

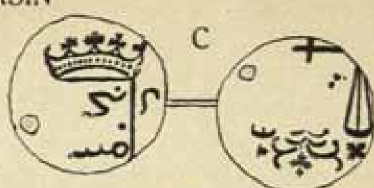

79

80

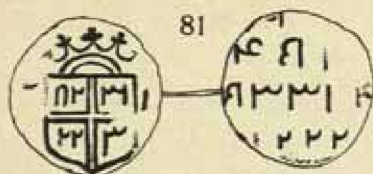
naar 2 ex.

C

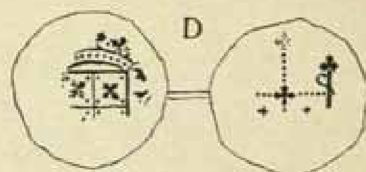

B. G. No. 191

81

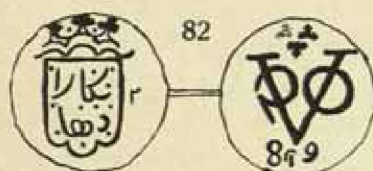

D

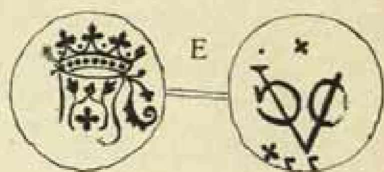

B. G. No. 183

82

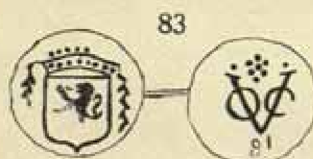

E

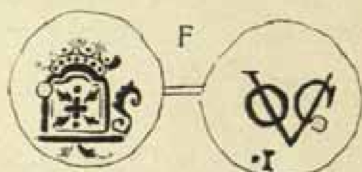

B. G.

83

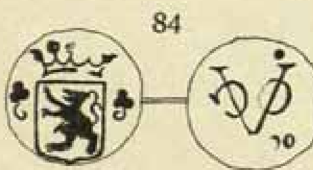

F

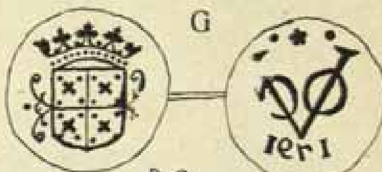

B. G.

84

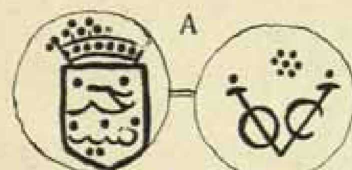

G

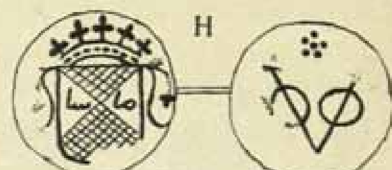
B. G.

A

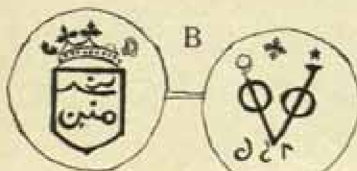
B. G. No. 166

H

B. G.

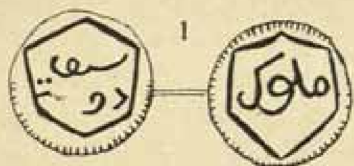
B

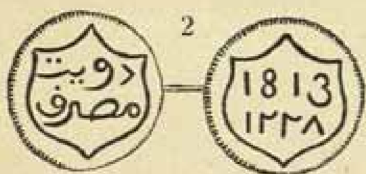
B. G. No. 167.

MALOEKA

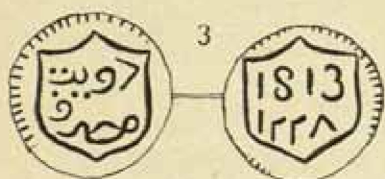
1

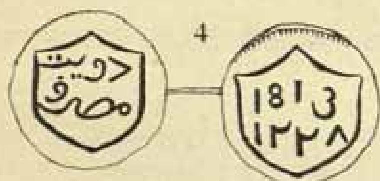
2

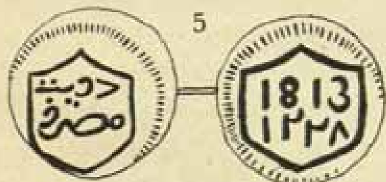
3

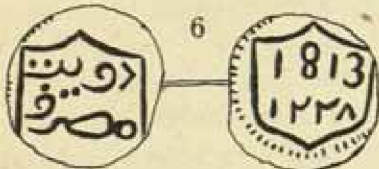
4

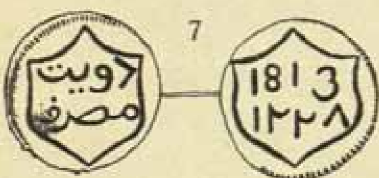
5

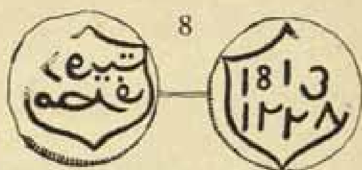
6

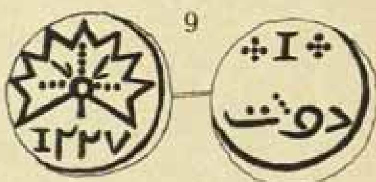
7

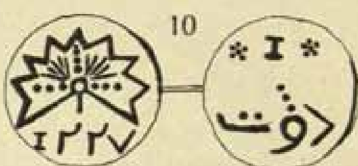
8

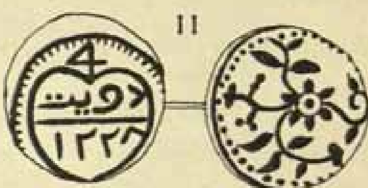
9

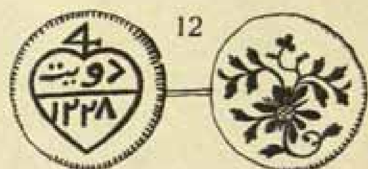
10

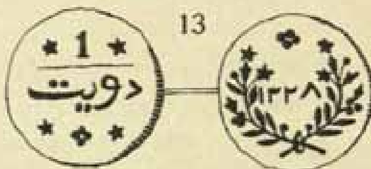
11

12

13

14

15

16

Kĕmali, Pantang en Rĕboe

bij de Karo-Bataks.

DOOR

J. E. NEUMANN.

In de handleiding voor de Vergelijkende Volkenkunde van Dr. G. A. Wilken komt een hoofdstuk voor over Verbodsbepalingen. Het is niet ons plan daaruit af te schrijven, maar bij het volgende wenschen wij toch te vermelden, dat een en ander daarin vermeld niet geheel overeenkomt met hetgeen bij de Karo-Bataks gevonden wordt. Wij bedoelen hier het woord *pĕmali*, dat etymologisch wel het Karosche kĕmali zal zijn. De daar gegeven verklaring van *pĕmali* dekt niet geheel het begrip *kĕmali* dat wij hier vinden. Door opmerkingen van inlanders, dat wij kĕmali in foutieven zin gebruikten, kwamen wij er toe een bepaald onderzoek hiernaar in te stellen. Dit onderzoek leverde de resultaten op die hieronder medegedeeld worden.

Kĕmali in den zin van *verbod*, zoodat het verboden is om iets te doen, is bijna onbekend bij de Karo's; wordt het zoo gebruikt, dan is het eene verwisseling met pantang, iets wat wel voorkomt. Uit de hier beneden volgende voorbeelden zal blijken dat *kĕmali en pantang* twee zeer verschillende begrippen zijn. „*Adi kĕmali, lit si ngoelahisa*", zeide mij iemand; d.w.z. als (het) kĕmali (betreft), dan is er (iets of iemand) die belaagt. En daarmede gaf hij eene definitie, die we bijna overal van toepassing vonden. Kĕmali duidt gevaar aan; al wat kĕmali is heeft gevolgen voor den persoon dien het treft. Dit noemt men dan *kĕmalin* (kĕmali + ĕn): geraakt, getroffen

door *mali* (?) 1). Een enkele maal hoorden wij ook *si mandatang* noemen. Heeft bijv. iemand gestolen en bekent hij geen schuld, dan komt er in zijn veld een of ander teeken voor dat kĕmali, is (zie beneden), bijv. twee djagoengs uit één knoop, waardoor duidelijk blijkt wie de dief is; dit teeken noemt men *si mandatang*, welk teeken *kĕmali* is en aanduidt dat hem gevaar dreigt.

Ook is het gevaarlijk (kĕmali) om, als men om iets gevraagd wordt en het is er, neen te zeggen; vandaar de uitdrukking, *kĕmalikallang, sitik nan ngĕntja lit* = het is kĕmali om neen te zeggen, maar er is nog maar een klein beetje (en dat moet ik zelf gebruiken); eene beleefde manier om den vrager af te schepen. Want als er is en men geeft den vrager niet, dan komt er onheil; vandaar de vrijgevigheid die er soms onder deze volken bestaat.

Eene andere uitdrukking is *ba m' si kĕmalina:* voor jou hetgeen kĕmali is, m.a.w. voor jou alle gevaar. Om dit te verklaren moeten wij even de beschouwing der Karo's aangaande de dooden vermelden. Dat er met den dood eene absolute scheiding tusschen de levenden en de dooden zou intreden, is voor hen niet denkbaar. De geesten (begoe's) leven met de achterblijvenden mede, vandaar dat de levenden steeds rekening met hen hebben te houden. Eet men of slacht men een kip, dan moet er wat voor de begoe's op zijde gezet worden. Hetgeen op zijde gezet wordt, mag men weer opeten mits men een klein gedeelte ervan wegwerpe. Is er nu iemand die dit weggeworpene op eet, dan zegt men tot hem: *bam' si kĕmalina;* m.a.w. alle gevaren die ontstaan door den toorn der begoe's zullen op hem nederkomen.

Ook tegen het beeld, bij het *pĕrsilihi* gebruikt, zegt men

---

1) Kĕmalin verklaren wij hier in navolging van andere woorden, als kĕtoelahĕn, kĕbilangĕn, kĕkĕlesan. Men stelt zich voor dat zegen of onheil over den mensch komen. Zwanger worden is kĕdaboehĕn toewah = geraakt geworden door den zegen; kĕbilangĕn = getroffen door den vloek. Voor zoover kĕmali aangaat maak ik opmerkzaam op mali, Bat. Wdb. v. d. Tuuk; terwijl een amulet om van kinderen ziekte af te weren ali ali heet.

dit, na het viermaal bespuwd te hebben; dan zal alle onheil het beeld treffen.

Kĕmali is als er over dag eene gekleurde wolk boven de kampong staat, *awak-awak* geheeten, want dit beteekent dat de vorst van dit dorp (of ééne zijner bloedverwanten) spoedig zal sterven. Kĕmali is een *oewasi mĕgĕrsing*, een bewolkte, geelachtige dag, bepaaldelijk voor zwangere vrouwen, want deze *mĕgĕrsing oewasi* zoekt zulke vrouwen te dooden. (Zie verdere voorbeelden beneden.)

Uit deze voorbeelden blijkt wel voldoende dat kĕmali iets anders is dan een verbod en misschien is er hier en daar nog wel meer van dien aard op te sporen. Het juiste woord te vinden om kĕmali in onze taal weer te geven, daar zien wij van af, maar de beteekenis zal na het bovenstaande wel duidelijk zijn. Wij kunnen er van zeggen *dat over het algemeen alles kĕmali is (gevaar aanduidend), wat vreemd of zeldzaam is (zooals een roode slang, een sprinkhaan met vier pooten, enz.)*, dat *het soms een teeken is van den toorn van geesten of goden, (zooals si mandatang, enz.)*, dat *de plaats waar* en *de gelegenheid waarbij* het waargenomen wordt ook van belang is (geluid van den kiekendief des nachts, bij de oogst enz.) en dat *het steeds gevaar oplevert voor den persoon dien het aangaat.*

Het verschil met pantang is juist dit, dat kĕmali als iets onverwachts optreedt, terwijl pantang een voorschrift is, aan bepaalden arbeid of gebeurtenis verbonden. Dat iemand een roode slang ontmoet (kĕmali) is iets onverwachts, maar dat iemand zijn haar niet mag knippen (pantang, als zijne vrouw zwanger is, is voorschrift. Wel worden van dezelfde zaken soms kĕmali en pantang dooreen gebruikt, maar dit zal wel daaraan liggen, dat deze zaken op de grens van kĕmali- en pantang-zijn liggen. Uit de hier beneden gegeven voorbeelden zal wel geen onduidelijkheid meer overblijven, als men in het oog houdt dat bij een zieke de goeroe voorschrijft wat *pantang* voor hem is; dan voelt men op eens de kracht van pantang als voorschrift. En als een goeroe

geen varkensvleesch mag eten, omdat anders zijne tooverkracht ophoudt, dan heeft men weer het voorschrift. En dat een bepaalde stam geen witte karbo mag eten, is ook voorschrift. Dit voorschrift heeft zijn bepaalden reden, op overtreding van dit voorschrift of gebod volgt de straf, *maar iedereen kan vooruit weten wat het voorschrift en welke de gevolgen bij overtreding zijn*. En hierin ligt juist het verschil met kĕmali.

Wat eindelijk *rĕboe* aangaat, dit woord zal wel het naast bij het Polyn. *taboe* staan. Eene difinitie te geven van rĕboe is moeilijk, omdat het zoowel dingen als personen betreft. *Een dag* is voor de kamponglieden *rĕboe* als er een doode in het dorp is, niemand mag dan naar het veld. Iemand wiens tanden pas gevijld zijn, mag zich in vier dagen niet ver van de kampong begeven (ĕmpat oewari rĕboe); schoondochter (*pĕrmaïn*) mag niet spreken met schoonvader (*bĕngkila*) enz.

Altijd duidt het een stilstand, ophouden, rusten, zwijgen aan en sluit eerbied, Ehrfurcht, in. Met pantang kan het in eenen zin gebruikt worden, bijv. *pantang tjakap tjaboel pĕrban rĕboe kita* = ongeoorloofd is vuile taal, omdat wij rĕboe hebben (of zijn); wat gezegd wordt als andere menschen in tegenwoordigheid van schoonzoon en schoonmoeder vuile taal gebruiken. Als tegenstelling met kĕmali kan dienen, dat zeer kĕmali is als schoonzoon met schoonmoeder sexueelen omgang heeft. De weinige gegevens veroorloven ons niet eene bepaalde definitie te geven, het eenige dat zich laat zeggen is dat de mensch door de een of andere gebeurtenis (als huwelijk, sterfgeval) *in eene verhouding komt die men rĕboe noemt*, er die afwijkt van den gewonen toestand.

Ten slotte geven wij hier nog een paar andere woorden, op ons onderwerp betrekking hebbende. Bij bloedschande spreekt men van *soembang;* met *mĕrĕha* duidt men onbetamelijkheid aan, die strafbaar is voor den pĕngoeloe, zooals het te zamen wandelen van broeder en zuster, of het zitten naast de schoonmoeder. Verder gebruikt men nog

kĕmboeng in den zin van verlegen, beschaamd; loopt een groot kind zonder kaintje, dan zegt men tegen hem: *kĕmboeng bage!* terwijl men ook wel zegt: *kĕmali bage!*

KĔMALI.

Ten opzichte van vrouwen: in de deur van het huis te gaan zitten; als ze later kinderen krijgt, zal zij moeite met baren hebben.

Een zwangere vrouw mag onder haar eten niet gestoord worden, anders zal haar kind later telkens onder het eten zijn behoefte willen doen.

Een geelachtig bewolkte lucht is kĕmali voor een zwangere vrouw, deze (*mĕgĕrsing oewari*) zoekt zwangere vrouwen. Om dit gevaar af te weren, neemt zij asch en werpt dit tusschen haar beenen door achter zich.

Kĕmali is ook als een kind op een slechten dag geboren wordt, (bijv. toela 'rpagi-pagi dan zullen de vader en moeder en nog andere familieleden spoedig sterven).

Kĕmali is ook iets op een slechten dag te doen, want voor bijna alles moet een goede dag uitgekozen worden.

Kĕmali is het, een kip te roosteren terwijl men zijn kop in de linkerhand houdt en de pooten in de rechter.

Kĕmali is het, een roode slang (ook wel een nipe timah) te ontmoeten.

Evenzoo als men op de jacht een hert schiet en het dier ligt op zijn rug met de pooten omhoog of het sterft staande.

Kĕmali is het, als men een stuk grond om een veld aan te leggen gekozen heeft en het dan maar één dag gaat bewerken; minstens moet men twee of vier dagen achtereen er iets gaan doen.

Hetzelfde geldt van een tuinhuisje (sapo) bouwen, dat mag niet in een hoek of midden in het veld staan; op een heuveltje mag ook, maar dan moet men er op letten dat het regenwater maar aan eene zijde, liefst tegen zonsopgang, afvloeit. Vloeit het overal naar alle zijden af, dan is dit kĕmali. Bij den huisbouw mag men aan de Oostzijde geen deur maken.

In het veld bij de pĕrbĕnihĕn plaatst men randjo's (scherp gepunte bamboes), daar begint men te zaaien. Komt de rijst niet op, dan zal de eigenaar van het veld sterven; komt de rechts en links van de randjo gezaaide niet op, dan zullen zijn anak-bĕroe of sĕnina sterven.

Kĕmali is, als er twee bladeren vlak tegenover elkaar uit eene knoop van den rijsthalm groeien, evenzoo als twee aren aan éene halm groeien; als er twee klossen maïs uit eene knoop groeien, of twee trossen pisang aan één stam; evenzoo bij de djambe en gadoeng.

Kĕmali is, rijst op het veld te laten staan (uitgezonderd als men een doode in de familie heeft) en die niet te oogsten.

Zeer kĕmali is het, als bij het uitzaaien of oogsten de kiekendief geluid geeft.

Het zien van de *labang kĕrbo*, een soort sprinkhaan met vier (?) pooten, is ook zeer kĕmali.

Bij het naar huis brengen van de *takal pinoeh*, de groote bos rijst die niet gedorscht (eig. getreden, ngĕrik) wordt, te laten vallen is kĕmali. Evenzoo in zijn veld een dal of kom te hebben (*tanĕh mate*). Om het dal af te sluiten plant men er pisang (galoeh si tabar) in. Doet men dit niet, dan zal de eigenaar van het veld sterven (omdat zijn tĕndi met het regenwater stroomafwaarts getrokken wordt). Ook mag men zijn tuinhuisje niet met de open zijde tegenover een boom met een gat er in plaatsen. Hakt men het gat door, zoodat men er doorheen kan zien, dan mag het wel.

Verder is nog het noemen der namen van de ouders, ooms, tantes, schoonouders, broers en zusters en vooral van grootouders kĕmali. Bij broers en zusters wordt er wel eens minder op gelet.

Kĕmali is het, als klappers of huisdieren door den bliksem getroffen worden; dit wordt meestal aanleiding tot een sterfgeval. Zoo ook als er een klapperboom omwaait.

Ook noemt men kĕmali, als des nachts de kiekendief of de uil (kalinkoepa) geluid geeft.

Als er over dag een roode wolk over het dorp staat (awak

awak), is dit kĕmali: de vorst of iemand van zijne familie zal spoedig sterven.

Als men het beeld van het pĕrsilihi naar den tweesprong brengt en dan luide het beeld met alle zijne verkregen ziekten enz. aan de geesten opdraagt, en dan iemand die toevallig in het bosch is antwoordt, dan is het aller-*kĕmaliste* voor hem, want hij ontvangt dan alles wat men den hantoe toedacht. Op zijn minst moet hij dan de een of andere plechtigheid laten verrichten (bijv. Ngaskasi, zie Med. v. h. Ned. Zend. Gen., deel 49 pag. 57).

PANTANG.

Reeds bij het opnoemen der dingen die kĕmali voor den mensch kunnen zijn, noemden wij enkelen die ook wel pantang genoemd zouden kunnen worden. Zoo is het zich zonder kleederen vertoonen pantang, maar toch hoort men meestal: *kĕmali bage!* Of ook wel spreekt men van djĕlma *si kĕmali*. De *dingen* zijn pantang, omdat zij de werking van andere dingen (bijv. geneesmiddelen) verhinderen of tegenhouden; òf eene *handeling* is pantang, omdat zij schade zou kunnen doen aan andere zaken of handelingen daardoor niet tot een goed einde zouden kunnen komen (bijv. aan de ongeboren vrucht). Zoo legt de goeroe aan de zieken zekere voorschriften op, waarbij bepaalde dingen door hen niet gegeten of gedaan mogen worden; die zijn dus pantang voor hen.

Een man mag als zijne vrouw zwanger is, zich het haar niet knippen, mag geen doode dragen, mag geen pĕrsilihi beeld wegbrengen, mag niet zweren (ĕrdoehoem bĕras), want dit alles zou schade aan de nog niet geboren vrucht toebrengen.

Gaat iemand op de jacht of uit visschen, dan mag men hem niet om een deel der nog niet behaalde buit vragen.

In een nieuw huis mag voor de eerste maal geen vuur aangemaakt worden, anders dan door wrijven; het vuur mag dan ook niet aangeblazen worden met den mond, maar wel met een waaier.

Tijgers mag men in het bosch niet *arimo* noemen, maar

men zegt: *nini si mada kĕrangan* = grootvader wien het bosch behoort, of *si pĕroewis gatip* = die met het gestreepte kleed aan, of *pirangkap tandang* = de zwervende valstrik.

De pokken noemt men *si pĕgĕdangken* = die (iets) verlengt, omdat men hoopt, al wordt men geraakt door de pokken (*rĕme*), men toch zal blijven leven en die ziekte alleen dient om ons immuun te maken, dus feitelijk ons leven verlengt.

Zoo is het ook pantang, voor een zwangere vrouw eetwaren naar het veld te brengen en ze dan weer mede naar huis te nemen en ze daar te eten.

Pantang is het, den naam van den pĕngoeloe van het dorp te noemen; ook voorwerpen die zoodanigen naam hebben noemt men liever niet of men verandert hun naam. Van den pĕngoeloe sprekende, zegt men dan liever in welke verwantschapsbetrekking men tot hem staat, bijv. mijn neef, oom, vader enz. Alleen die personen, die volgens stam of bloedverwantschap zijn vader of grootouders zijn, mogen hem bij den naam noemen.

Nog een andere *pantang* is het behakken van een boom door van boven en van onder schuin in te hakken; dit is de *pĕngkah mate*, de doodenkeep, want zoo kapt men bamboe die als draagstok voor de dooden dient. De gewone keep is een slag schuin van boven en dan een horizontale slag.

Verder mogen hier niet de pantangĕns van de verschillende stammen of onderstammen (onder-mĕrga) vergeten worden. Zoo mag de stam Tarigan Gĕrsang geen witte karbau eten, bij de Karo's mag geen slang gedood worden, de Simbirings mogen geen hond eten, enz. enz.

Deze pantangen worden deels historisch verklaard (een dier bijv. redt het leven van den stamvader), deels omdat men van hen afstamt (zooals van de slang in Soekapiring).

RĔBOE.

Na hetgeen hierboven gezegd is aangaande *rĕboe*, kunnen wij gevoegelijk overgaan tot het opnoemen der dingen waardoor men *rĕboe* is. Het spreken van schoonzoon met

schoonmoeder (*kela* met *mami*) en van schoondochter met schoonvader (*pĕrmaïn* met *bĕngkila*) is verboden; die verhouding noemt men rĕboe, evenzoo is het rĕboe vuile taal te gebruiken in hunne tegenwoordigheid.

Op heilige plaatsen mag geen vuile praat of leven gemaakt worden, *pĕrban rĕboe kita*, omdat wij een *rĕboe* hebben. Men beschouwt nl. de verhouding van hantoes en menschen als die tusschen kleinkinderen en grootouders.

Bij een doode is het rĕboe voor de geheele kampong, niemand mag zijne veldwerkzaamheden verrichten gedurende een dag. Bij pĕngoeloes soms meerdere dagen.

Na het *moentjang* (of *goentjang*), het verjagen van de booze geesten uit het dorp, mag in vier dagen niets naar de kampong gebracht worden dat jeuk verwekt.

Jonggehuwden mogen na het *moekoel*, in vier dagen niet het water oversteken.

Op de Hoogvlakte, voor het uitzaaien, zijn vier of acht dagen rĕboe, en wordt gezamenlijk gegeten, alles op last van den pĕngoeloe.

SIBOLANGIT, Maart 1906.

DE ASOERA

IN DE

DOERGA-VOORSTELLING

VAN DE

Hindoe-beeldhouwkunst op Java *)

DOOR

J. KNEBEL.

Met de opsporing van de Doerga-legende uit de Poerana's en het zoeken naar overeenstemming tusschen het werk van den dichter en dat van den beeldhouwer, werd het laatste woord over de Doerga-sculptuur nog geenszins gezegd.

De asoera-voorstelling vordert eene afzonderlijke beschouwing, — want al dadelijk rijst de vraag, of het vaststellen als prototype van de Doerga van Prambanan (ik meen de godin met bewapening en buffel) ook geldig kan worden verklaard voor den *asoera in die houding, bewapend met een knots.*

Het antwoord op die vraag moge worden geleverd door de opgave van al de tot nu toe bekende asoera-voorstellingen van geheel Java; door de nalezing van de Poerana, en de beschouwing van de voornaamste asoera-voorstellingen in Engelsch-Indië.

I. In de Chineesche kerk bij Goenoengsari te Weltevreden.

Hier vond ik twee Doerga-voorstellingen, en bij *a* het volgende: in den nek van den mahisha een tjakra, die grootendeels

---

(*) Aan dit derde Doerga-opstel zijn voorafgegagaan de beide opstellen:
1o. De Doerga-voorstelling in de beeldhouwkunst en litteratuur der Hindoes (Tijdschrift van het Bat. Gen., deel XLVI, 1903),
2o. Prototype en variant in de Doerga-voorstelling van de Hindoesche beeldhouwkunst op Java (Tijdschr. van het Bat. Gen., deel XLVIII, 1905).

nog zichtbaar is, terwijl de godin een tweede tjakra in de bovenste rechter hand houdt.

De asoera komt achter den kop van den buffel te voorschijn in hurkende houding (een der beenen is zichtbaar), — en houdt *in de rechter hand een kort zwaard, in de linker een schild.* (De wijze van grijpen van het kort zwaard is die van een jachtmes).

Bij *b komt de asoera voort uit het lichaam van den mahisha* (eene zichtbare diskus-verwonding in den buffel-nek) en houdt *in de linker hand een schild en in de rechter hand een kort zwaard*, of, volgens de wijze van grijpen, een jachtmes,

II. In de archaeölogische verzameling van het museum te Weltevreden.

No. 127. De asoera staat met den rechter voet in het buffel-lichaam, terwijl het linker been is opgeheven; houdt *in de rechter hand een jachtmes, in de linker een schild*, terwijl zijn haar door de godin gegrepen wordt.

» 127*a*. De asoera zit in hurkende houding op den kop van den buffel; *de handen in sembah-houding*: de haren door de godin gegrepen.

» 128. De asoera met het rechter been in het buffel-lichaam, de linker voet op de steenplaat; *de rechter hand houdt een zwaard, de linker een schild*; het haar wordt gegrepen.

» 129. De asoera met het halve lijf in den nek van den buffel; *ongewapend*; het haar wordt gegrepen.

» 130. De asoera heeft het rechter been in den buffel; het linker been rust met den voet op den linker buffel-horen; *in de rechter hand een mes, in de linker een schild*: terwijl het haar door de godin gegrepen wordt.

» 131. De asoera met het rechter been in den nek van den buffel, het linker met den voet op den kop;

de rechter hand houdt een zwaard; de linker hand gesloten tot een vuist.

No. 132. De asoera met het rechter been in den nek van den buffel; de linker voet op den linker horen; *in de rechter hand een jachtmes; de linker hand op de linker knie*; de haren gegrepen.

» 133. 133*a*. De asoera met het halve lijf in de nek van den buffel; *in de rechter hand een lang zwaard: in de linker een schild* boven het hoofd, zoodat de godin het haar niet grijpen kan.

» 133*b*. De asoera met het rechter been in den nek van van den buffel; het linker been staat met de voetzool ter hoogte van het linker buffel-oor; *in de rechter hand een zwaard, in de linker een schild boven het hoofd.*

» 134. De asoera staat geheel vrij op kop en nek den buffel, *ongewapend:* het haar vastgehouden door de godin.

» 135. De asoera komt met het halve lijf uit den nek van den buffel, waarvan de kop geheel afgehouwen is. Bewapening?

» 136. De asoera staat met den rechter voet in den buffel, met den linker voet op den linker horen; *in de rechter hand een mes, in de linker een schild,* terwijl het haar door de godin gegrepen wordt.

» 137. De asoera met het rechter been in den nek van buffel; het linker been met den voet op den buffelkop; *in de rechter hand een jachtmes, in de linker ?*

» 137*a*. De asoera staat achter den kop van den buffel; houdt *in de rechter hand een mes, de linker hand op de linker knie.*

» 137*b*. De asoera zit in silâ-houding op den kop van den buffel; *de beide handen vóór den buik:* het haar wordt gegrepen.

» 138. De asoera met het rechter been in den buffel,

het linker been op den buffelkop; *in de rechter hand een jachtmes, in de linker een schild;* de haren door de godin gegrepen.

No. 138*a*. De asoera zit met gevouwen beenen op den buffelkop; *beide handen in sĕmbah-houding* vóór de borst; de haren door de godin gegrepen.

» 138*b*. De asoera hurkt op den linker horen van den buffelkop; *van de handen niets te bepalen;* de haren door de godin gegrepen.

» 138*c*. De asoera zit op Javaansche wijze op een lotusblad, dat ligt op den nek van den buffel; *de beide handen in elkâar gelegd vóór de borst;* het haar gegrepen.

» 138*d*. (4589). De asoera niet te determineeren.

» 139. De asoera met het rechter been in den nek van den buffel; verder niet te determineeren.

» 140. De asoera met het linker been in den nek van den buffel; *de rechter hand houdt een jachtmes, de linker een schild.*

» 141. De asoera met het rechter been in den nek van den buffel; met den linker voet op den linker horen; *de rechter hand vóór de borst* (?); *de linker houdt een schild;* de haren gegrepen (?)

» 142. De asoera gehurkt op den kop van den buffel; niet te determineeren, de haren door de godin gegrepen.

» 143. De asoera geheel weggebroken.

» 144. De asoera verrijst uit den nek van den buffel; *de rechter hand op den rechter buffel horen*; linker hand niet te determineeren.

» 145. Misschien 149? — zie beneden.

» 146. De asoera dansende op een lotusblad, dat ligt op den linker horen van den buffel; *de rechter hand half open vóór de borst, de linker hand op de heup*; de haren gegrepen.

» 147. De asoera staat, vóór den buffelkop, op een lotus-

kussen, waarop ook de buffel ligt; houdt *in de rechter hand een mes*; de linker hand is weggebroken.

No. 148. De asoera heeft het rechter been in den nek van den buffel, den linker voet op de steenplaat; *de rechter hand houdt een jachtmes, de linker een schild.*

» 148*a*. De asoera niet te determineeren.

» 149 (?) De asoera zit met gekruiste beenen op den kop van den buffel; *de handen ongewapend vóór de borst*; het haar wordt gegrepen.

» 149*a*. De asoera zit in silā-houding naast den buffelkop; *de beide handen rusten op de respectieve knieën*; het haar wordt gegrepen.

» 149*b*. De asoera niet te determineeren.

» 150. De asoera verrijst uit den nek van den buffel; de handen niet te determineeren; het haar gegrepen.

» 151. De asoera zit gehurkt, met naar achter geslagen rechter been, vóór den kop van den buffel op de steenplaat; *de rechter hand houdt een mes, de linker hand rust in den schoot*; het haar wordt gegrepen.

» 152. De asoera met het rechter been in den buffel; het linker been opgetrokken tot den linker buffelhoren; bewapening twijfelachtig.

» 153. De asoera verrijst uit den nek van den buffel; *de rechter hand* (zeer onduidelijk) *vóór de borst*, de linker niet te determineeren.

» 153*a*. De asoera gehurkt op den kop van den buffel; *ongewapend*; het haar wordt gegrepen.

» 153*b*. De asoera staat achter den kop van den buffel; *rechter en linker hand grijpt rechter en linker horen*; linker voorhand van de godin zegenend op het hoofd van den asoera.

» 153*c*. De asoera staat op de steenplaat, vóór den kop

van den buffel; *de handen ongewapend* boven het hoofd; het haar gegrepen.

N.B. No. 153*d*. De asoera afwezig, in zijn plaats de gâdâ van de godin.

» 153*e*. De asoera gehurkt achter den kop van den buffel; *beide handen in sĕmbah houding* naar links.

N.B. » 153*f*. De asoera afwezig; in zijn plaats de gâdâ van de godin.

N.B. » 153*h*. twee asoera's: één links naast den kop, één rechts achter den bil van den buffel; *beiden ongewapend*.

Op Midden-Java werden door mij aangetroffen:

Te Djogjakarta No. 67. Asoera met den rechter voet in het lichaam, met den linker voet op den kop van den buffel. *Handen samengebracht tot een sĕmbah.*

» 68. Asoera met den rechter voet in het lichaam, met den linker voet op den kop van den buffel. *In de rechter hand een kort zwaard (krisvorm), in de linker een schild.*

» 71. Asoera met het rechter been in het buffel-lichaam en met den linker voet op den kop. De *linker hand op de knie; in de rechter hand iets als een kris.*

» 109. Asoera met het rechter been in het buffel-lichaam en den linker voet op den kop. *Ongewapend*. Haar gegrepen.

» 153. Asoera, gehurkt op den buffel-kop; *gewapend met schild en kort zwaard.*

» 166. Asoera, verrijzende uit het voetstuk achter den buffel; *handen samengebracht tot een sĕmbah.*

No. 217. Asoera knielende op de rechter knie, met linker voetzool op de steenplaat; *kan zwaard en een schild gehouden hebben.*

» 218. Asoera verrijzende achter den buffel; *in de rechter hand een zwaard.*

» 219. Een exemplaar, dat hier niet dienen kan.

» 265. Asoera met *een zwaard in de rechter, een schild in de linker hand.*

» 290. Asoera, die de linker hand opsteekt boven het hoofd.

» 305, Asoera, knielend op den buffelnek; *in de rechter hand een zwaard, in de linker een schild.*

OP HET ERF VAN DEN HEER E. KRAAG VOND IK:

No. 16. Asoera, zittend op den nek van den buffel; *in de rechter* hand een kort zwaard.

» 17. Asoera, zittend op den nek van den buffel, *met een mes in de rechter en een schild in de linker hand.*

» 23. Asoera zittend op den kop van den buffel; bewapening?

PRAMBANAN (Doerga-voorstelling foto 524 der Oudheidkundige Commissie in Ned. Indië). Asoera, staande op den kop van den buffel; *gewapend met een knots*; haren gegrepen.

OP OOST-JAVA WERDEN DOOR MIJ AANGETROFFEN:

a. Op het kerkhof van Han-Liang-Tjwan (kota Malang).

No. 3. Achter den kop van den buffel komt een nauwelijks herkenbare asoera te voorschijn.

No. 5. Asoera voortkomende uit den buffelkop; *in de rechter hand een zwaard, in de linker een schild.*

» 8. Asoera, in dansende houding op den buffelkop; haren gegrepen.

» 11. Zonder asoera.

» 20. Van den asoera is te veel verdwenen, dan dat van zijne houding en bewapening iets met zekerheid zou te zeggen zijn.

» 32. De asoera moet achter den kop van den buffel hebben neergehurkt.

» 35. Hurkende asoera, — verder niets te determineeren.

» 37. Asoera hurkend op het achterdeel van den buffel.

» 69. Asoera, *ongewapend*, hurkend achter den buffelkop.

» 70. Asoera achter het lichaam van den buffel; rechter voet op den kop, linker voet op een afzonderlijk voetstuk. Rechterhand zonder zwaard boven het hootd; linker hand, *eveneens ongewapend*, op de linker knie.

N.B. » 83. Doerga-voorstelling zonder buffel.

» 105. Kan hier niet dienen.

» 107. Te zeer verminkt en verrestaureerd.

N.B. » 111. Doerga-voorstelling zonder asoera.

» 112. Asoera, zittend achter den nek van den buffel, met de handen neergelaten op den buffel; haar gegrepen.

» 114. Asoera, *ongewapend*, zittend op den kop van den buffel; haar gegrepen.

» 189. Asoera, à cheval op den buffel-nek; *in de rechter hand een kort zwaard* (of jachtmes?), *in de linker hand geen schild.*

» 191. Asoera, zittend op den buffelkop; *in de rechter hand een zwaard, in de linker een schild.*

No. 211. Asoera, zittend op den buffelkop; *in de linker hand een schild*; de rechter hand op de borst.

---

b. In kota Malang vond ik:

No. 20. Asoera zittend op den kop van den buffel, *met een schild boven het hoofd.*

c. In het hospitaal te Malang.

Asoera wiens haar gegrepen wordt, doch die niet verder te determineeren is.

d. In de desa Ladjoe.

Buffel en asoera tot één massa verweerd; houding en bewapening niet te bepalen.

e. In de desa Dilĕm.

Asoera, wiens haar gegrepen wordt, doch die niet verder te determineeren is, omdat de bevolking beducht is, om het beeld te ontgraven.

f. In de Chineesche kamp te Bangil:

1. Asoera, voortkomende uit het achterstuk, *gewapend met zwaard en schild.*

N.B. 2. Doerga-voorstelling zonder asoera.

g. Badplaats Sidåwajah:

Doerga-voorstelling zonder asoera.

h. kota Pasoeroehan.

Op het residents-erf, Asoera op den kop van den buffel; *ongewapend*; het haar door de godin gegrepen.

N.B. *In de stadstuin* (12): Doerga-voorstelling zonder asoera.

(14) Asoera, *ongewapend* op den kop van den buffel; haar gegrepen.

Bij Kwee-Liang-Sing: Asoera, in silå-houding en *ongewapend*, op den kop van den buffel. Het haar door de godin gegrepen.

Bij Kwee-Swie-An: Het beeld vercementeerd; op den

buffelkop stond eens een asoera, wiens haar door de godin gegrepen werd.

i. *In desa Séntoel* (*Loemadjang*): Asoera, zittend achter den kop van den buffel; de haren door de godin gegrepen.

N.B. *k.* *In desa Taroem* (Sitåbåndå): Doerga-voorstelling zonder asoera.

l. *Hoofdplaats Bësoeki.* Asoera, in zijn geheel, *ongewapend*, naast den buffel; het haar door de godin gegrepen.

Zeven-en-negentig Doerga-voorstellingen, waarvan elf exemplaren voor onze beschouwing niet dienen kunnen, omdat de asoera geheel of gedeeltelijk verdwenen is.

In de zes-en-tachtig resteerende voorstellingen zijn er

1 met twee asoera's;

1 zonder buffel (bul, mahisha).

26 asoera's, voorgesteld als voortkomende uit het lichaam van den buffel;

47 asoera's, voorgesteld als niet voortkomende uit het lichaam van den buffel;

20 asoera's, gewapend met schild en zwaard (jachtmes);

15 asoera's, half-gewapend met schild òf zwaard (jachtmes);

25 asoera's, ongewapend, terwijl van

10 voorstellingen de bewapening niet te determineeren is.

Laat men nu de drie eerste rubrieken buiten beschouwing, en wijdt men zijn aandacht aan de vierde en vijfde rubriek, dan rijst de vraag: of het al of niet voortkomen van den asoera uit het lichaam van den buffel misschien het gevolg is van eene afzonderlijke traditie voor een oudere en voor eene jongere sculptuur (in casu: de sculptuur van Midden-Java en die van Oost-Java).

Gaat men de plaatsen van herkomst na van de Doerga-voorstelling in het museum te Weltevreden (zie de behandeling der Doerga-voorstelling in het eerste opstel), dan is men aanvankelijk geneigd te onderstellen, dat de voor-

stelling van een asoera, wiens lichaam nog gedeeltelijk met het mahisha-lichaam verbonden is, eigen is aan de beeldhouwers van Midden-Java, terwijl de asoera voorstelling onafhantelijk van den mahisha eene eigenaardigheid is van de ooskelijke of jongere sculptuur. Doch nadere beschouwing maant tot voorzichtigheid.

Wel is waar vinden we Båråboedoer, Sĕmarang, Kĕdoe, Magĕlang, Diëng, Djogjåkartå, als de plaatsen van herkomst genoemd voor asoera's, die uit het mahisha-lichaam te voorschijn komen; — maar daar staan tegenover de exemplaren, waarvan de herkomst niet bekend is, en de tien exemplaren van Djogjåkartå, waarbij de asoera *niet* in mahisha-vermomming wordt voorgesteld.

Een factor, die aan onze oorspronkelijke hypothese kracht verleent, is deze: dat de tot nu toe gevonden Doergavoorstellingen in Oost-Java *nagenoeg allen een asoera leveren, die niet voortkomt uit het lichaam van den mahisha.*

Kiest men *de bewapening* van den asoera tot voorwerp van beschouwing, en leveren de klenteng van Weltevreden en het Museum daarvoor het materiaal, dan kan het zijn dat een reeks van voorstellingen ons verleidt tot eene andere hypothese: dat de asoera, die wordt voorgesteld als voortkomende uit den mahisha, ook bewapend is met zwaard, (of mes) en schild. De asoera's van de klenteng, van Bårâboedoer, van Diëng en Magĕlang geven er aanleiding toe.

Maar daar staan tegenover de asoera van Sĕmarang, die ongewapend is; No. 131, die alleen een zwaard voert en zijn linker hand sluit tot een vuist; No. 132, die alleen een jachmes voert, terwijl zijn linker hand ligt op de rechter knie; Nos 135, 139, 140, 150, 152, die niet te determineeren zijn; No. 141, die alleen een schild en de rechter hand vóór de borst houdt; No. 144, wiens rechterhand zeker ongewapend is, en No. 153, wiens beide handen ongewapend zijn.

Daarbij komt nog, dat de bewapening met schild en zwaard

ook voorkomt bij de asoera's, die *niet* uit het mashiba-lichaam te voorschijn komen: in No. 153 (Djogjå), No. 305 (Djogjå), No. 17 (Djogjå, Kraag) en No. 191 (Oost-Java).

Het bovenstaande leidt, naar bescheiden meening, tot de conclusie, die reeds in de »Doerga-voorstelling in de beeldhouwkunst en litteratuur der Hindoes" geuit werd: »dat de beeldhouwers op Java, in het leveren van bedoelde voorstelling, zich niet gehouden hebben geacht aan een canon, waarin misschien de voorschiften waren vastgelegd omtrent het aantal der armen, den aard en de plaatsing der attributen, de ligging van den buffel, de plaatsing van den asoera en diens houding tegenover de godin."

Luisteren we nu nogmaals naar het verhaal de Markandeya Poerana, over de worsteling van Mahisha Asoera, dan vernemen we de verwoesting, aangericht door het stompen van zijn muil, door het stampen zijner hoeven, door den zweepslag van zijn staart, door de windvlaag van zijn adem; — vervolgens zijne metamorfose tot leeuw; en daarna (waarop het hier voornamelijk aankomt): »En terwijl Ambika bezig was met het afsnijden van zijn hals, nam hij de gedaante aan van een man *met een krom zwaard in de hand*. En dadelijk doorboorde de godin den man, tegelijk *met zijn zwaard en schild*, met hare pijlen."—

Daarmêe is dus zoowel de geheele als de half-bewapening van de Javasculptuur verantwoord.

Gaan we nu na, wat de voorstellingen van Engelsch-Indië ons geven.

Edward Moor leverde in den album, behoorende bij zijn »Hindu-Pantheon," op plaat 33, een asoera, die uit de hals stapt van den onthoofden bul, *gewapend met schild en zwaard*.

Op plaat 34, een asoera, die voortkomt uit den hals van den onthoofden bul, *gewapend met een breed hakmes*.

Op plaat 35, twee voorstellingen: *a.* een asoera, die niet blijkt uit het lichaam van den bul te komen, en *ongewapend* is; *b.* een asoera, die, in groot ornaat, uit den bek van den bul getrokken wordt door de godin, en *gewapend is met zwaard en schild.*

Op plaat 39, een asoera, vóór het midden van de godin ter aarde liggende, *met een schild.*

En Dr. BIRDWOOD geeft in zijn »Industrial arts of India" een plaat E, waarin, onder No. 6, een asoera *ongewapend*, achter den neergebogen buffelnek, op het voetstuk staat.

Ook in Engelsch-Indië dus, evenals op Java, een asoera, voortkomende en niet-voorkomende uit het buffel-lichaam; gewapend, half-gewapend en ongewapend, en dus evenmin wijzende op een canon voor de beeldhouwers der Asoera-voorstelling.

Maar tot heden werd, nergens elders op Java, een asoera bewapend gevonden met eene knots, en het vaststellen als prototype van de Doerga-voorstelling van Prambanan kan dus niet geldig worden verklaard voor den asoera.

Museum te Weltevreden, Februari 1906.

LEGENDEN

OVER DE PLAATSEN VAN VEREERING (POENDÈN), DE PLAATSEN WAAR OFFERS GEBRACHT WORDEN (PANJADRANAN), DE PLAATSEN WAAR GELOFTEN WORDEN GEDAAN (KAHOELAN, PANADARAN), OF WAAR MEN ZICH AFZONDERT OM EENE OPENBARING TE ONTVANGEN (PANEPÈN),

in het regentschap Madioen.

Uit het Javaansch naverteld

DOOR

J. KNEBEL.

Wat door eenige naïbs van het regentschap Madioen werd gerapporteerd aan Raden Mas Toemĕnggoeng Koesnådiningrat, zal hieronder, in letterlijk overzetting of in verkorten vorm, door mij worden naverteld.

I. Kluizenaars-verblijf van Kjahi Oekirsari.

Op Zaterdag, 20 Mei 1905, hebben wij, Naïb van Gĕmarang en Mas Karmani, schrijver van het onderdistrict Gĕmarang, ons op reis begeven, om ons te vergewissen van het bestaan van een vroeger kluizenaars-verblijf van Kjahi Oekirsari. Bij de ḍoekoeh Oekirran aangekomen, ontmoetten we den mantri-policie Mas Arisastrå, en gingen toen met hem den bedoelden patapan zien.

Men verhaalde, dat die patapan, gelegen op den top van den berg, ter hoogte van 300 el, eens het verblijf was van iemand, genaamd Kjahi Oekirsari. die vroeger (het zal ongeveer 150 jaar geleden zijn) in dienst was bij den 3en Soesoehoenan van Soerakarta.

Over het graf is een huisje gebouwd (katjoengkoep of katjoengkoeb) met steenen muren en met houten pannen gedekt (pajonnipoen sirap).

In die tjoengkoep bevinden zich twee steenen (banon) naast elkander en een derde daarboven op, overdekt met een sprei van wit geweven katoen (kaloeroeppan of kaloeroebban mori pĕṭak). Ook werd er smeersel aangetroffen van bloemen en kruiden gemaakt.

Tot op den huidigen dag wordt er voor het onderhoud van den pĕtapan zorg gedragen, omdat hij dienst doet als offerplaats (panjadranan) en als plaats tot het doen van eene gelofte (panadaran) voor de desalieden, die in de nabijheid wonen.

Vóór den pĕtapan is een huisje gebouwd, met pannen gedekt, voor het geven van offermaaltijden (kanggé panggénan tiang ingkang wiloedjĕngan), en vóór dat huisje staan twee paaltjes van witten steen, dik 30 duim, hoog 50 duim; heelemaal vooraan is er nog een paaltje met fraai lijstwerk (ka-ĕlis sahé) en ook ten noord-westen van den patapan is een zuiltje van witten steen van dezelfde afmeting als de voorgenoemden.

Er gaat een sprookje uit van de lui, die in de nabijheid wonen, dat, wanneer in den drogen moesson de dorre bladeren verbrand worden, die patapan niet verbranden kan.

Naar onze bevinding is de bewering, dat de patapan niet verbranden kan, juist, en wel ter oorzake van het schoonhouden en de hooge ligging der plaats.

Toen hebben we onzen tocht voortgezet naar beneden, en kregen niet ver daar van daan, ongeveer een halve paal van den patapan, aan den rand het bosch, ten N. W. van de ḍoekoeh Oekirran, een beeld te zien. Het beeld is van steen en stelt voor een zittend mensch, met de handen kruiselings over elkander tegen de borst (siḍakĕp of sĕdakĕp); met het gelaat naar het oosten; met een langen neus, evenals een olifantssnuit.

* * *

II. Sĕndang djĕroek.

Men verhaalt, dat er eens, wel 200 jaar geleden, twee mannen waren, Kjahi Dahoelat en Kjahi Liman, die als kluizenaars gevestigd waren in een grot, Goeha ḍasar genaamd.

Niet lang waren ze samen geweest of Kjahi Liman verliet de grot, en men weet niet waar hij is heen gegaan, en toen bleef Kjahi Dahoelat alleen als kluizenaar achter.

Deze nu was de schepper van een bron, die sĕṇḍang djĕroek genoemd werd, omdat zich, vlak bij die bron, een groot aantal djĕroek-boomen bevond.

De bron wordt gebezigd als offerplaats en plaats van gelofte.

Gesteld eens, dat ge aan de bron een verzoek hebt gedaan, dan kunt ge u vergewissen van de al of niet voldoening van uw verzoek, door te letten op het vruchtdragen der boomen: komen er veel vruchten aan, dan wordt daarmee de verhooring uwer bede aangekondigd (panjoewoenipoen katrimah); komen er geen vruchten aan, dan hebt ge ook niet te rekenen op de inwilling van uw verzoek.

III. Graf Soembĕrwĕdi.

De naïb van Pilang-kĕntjĕng (Toeloeng) en de kĕtib van Toeloeng voldeden aan de opdracht van den Regent van Madioen (sami sampoen anjoengkĕmi sangking ḍawoeh dalĕm) met het volgend verhaal.

In de desa Loewârâ bevindt zich het graf Soembĕrwĕḍi met een tjoengkoeb in den vorm van den top eener moskee (wangoenipoen grihâ wahoe boetjoe kados moestâkâ masdjid) met atap gedekt, zonder bamboe-wanden (botĕn mawi gĕḍèg), doch aan de zijden afgesloten met dwarshouten (mawi palangan) evenals bij een paardestal en voorzien van een planken deur (mawi kontĕn blabag). In die tjoengkoeb bevinden zich twee graven.

De oudsten der desa verhaalden dat het eene het graf was van een prins van Padjang, die eens als kluizenaar leefde

op het gebergte Atas-angin, genoemd naar een gehucht van de desa Dĕling, van het onderdistrict Sĕkar, afdeeling Boedjånagårå.

Toen de prins op Atas-angin overleden was, werd hij begraven te Soembĕrwĕḍi. Het graf is niet aangelegd als tombe, doch alleen aangeduid door grafpaaltjes aan hoofd- en voeteneinde (botĕn mawi dipoen kidjing namoeng mahésan kimawon). De paaltjes zijn van snijwerk voorzien.

Het andere graf ligt iets lager, eenigszins naar de westzijde; het is omgeven door op de zijden opgezette planken, en omgeven met een gordijn van ongebleekt katoen (woedjoedipoen langsé wahoe kados moentĕn mĕntah) en reeds geheel versleten. Niemand der oudsten weet te zeggen, wie dat graf van een gordijn voorzien heeft, ook de djoeroekoentji Senåmedjå niet; maar naar onze schatting (sangking tapsirannipoen — voor taksirannipoen-abdi dalĕm), afgaande op den toestand, waarin het gordijn verkeert, hangt 't er al 40 jaar lang.

Ook weet niemand te zeggen, wie daar begraven ligt; alleen is het graf algemeen bekend als de rustplaats van Kjahi Ejang.

Door minnelijke schikking van de desa-bewoners onderling, is aan den djoeroekoentji, voor levensonderhoud, afgestaan een koelie-aandeel in de sawahs, en is hij vrijgesteld van heerendienst (djoeroekoentji wahoe sangking piroekoenipoen tiang-tiang saḍoesoen mrikoe kasoekanan tĕḍå sabin satoenggal koeli, såhå botĕn kéngingakĕn pĕndamĕlan nagari); er is alleen bij bepaald, dat hij de plaats schoon houden en het graf onderhouden moet (moehoeng — voor moeng — katĕmtokakĕn andamĕl rĕsik oetawi roemaksa ḍatĕng pĕsaréjan kemawon). De tegenwoordige djoeroekoentji is reeds afstammeling in het 5e geslacht van den allereerste.

De tjoengkoeb staat noordelijk van de desa Loewårå en dicht bij de rivier.

Zuidelijk van de rivier en niet ver er van daan is een

huisje met atap gedekt, van den bouw-vorm *srotongan* [1]), zonder bewanding.

Dit huisje wordt *paseban* genoemd. In die paseban bevindt zich een steenen beeld, voorstellende een man met kroon en polsbanden, met een olifantssnuit en met hoeven evenals van een paard [2]) (dlamakkannipoen mawi trĕtjak kados kapal). Het beeld, met het gelaat naar het noorden, zit met kruiselings vóór het lijf geslagen beenen (silå).

De paseban dient voor het geven van een offermaaltijd, ééns per jaar, door de inwoners van de geheele desa. [3])

Nog wordt door de oudsten der desa verhaald, dat de overledene van Soembĕrwĕḍi in het bezit was van drieërlei erfstukken (anggadah mĕsijat): een koeḍi trantang, een wandelstok met ijzeren punt (tjis) en een stuk van een doorgezaagden klapperdop (baṭok boloe) — de een zegt het bovenste, de ander het onderste gedeelte van den dop.

Toen Raden Saleh Java bereisde, heeft hij die erfstukken meegenomen naar Batavia.

Boven dat graf, een weinig ten westen, op een kwart paal afstands ongeveer stroomt er water uit de paḍas, en, het moge west- of oostmoesson zijn, dat water stroomt altijd door (tojannipoen botĕn mawi pĕdjah).

Die bron heet *Banjoe soemoeroep* en, volgens het algemeene praatje, ontving ze dien naam, omdat, toen het lijk van den prins-kluizenaar van Atas-angin werd overgebracht, bij aankomst aan de bron, de zon reeds was ondergegaan (soerjå sampoen *soeroep*).

---

1) I. Srotongan ikoe omah kang moeng kanggo woewoeng sidji.

II. Limassan, omah nganggo woewoeng limang idji.

III. Sinom ikoe omah nganggo woewoeng lima, nanging moebĕng nganggo èmpèr.

IV. Djoglo ikoe omah nganggo woewoeng tjilik ing ḍoewoer, déné woewoeng papat kang mangisor separo kang ḍoewoer mèh djĕdĕl mangisor déné separoné kang isor ora pati ḍojong.

Noot van Raden Mas Toemĕnggoeng Koesnadiningrat.

2) De slechte kijk van Javanen op Hindoe-beelden blijkt ook weer hieruit.

Ganeça's met paardehoeven werden tot nog toe op Java niet aangetroffen.

3) Voor de wiloedjĕngan dus bĕrsih ḍoesoen genaamd.

Ook verhaalt men, dat, wanneer in vroegeren tijd een vogel over dat graf heenvloog, hij onmiddellijk dood neerviel, en, naar het algemeen zeggen, wordt het bezoek aan dit graf door een priaji steeds met onheil geboet.

IV. Poendèn Rätä.

In de desa Këpël, van het onderdistrikt Gandasoeli, distrikt Klétjä, is een poeṇḍèn, waarvan de volks-overlevering (dëdongèngannipoen) hieronder volgt.

Daar was eens een man, genaamd Kariä Moṇḍalika, die de eerste ontginner was van den grond aldaar, en het hoofd werd van de vestiging, onder de benaming van Kjahi Dëmang.

Van den levensloop van dien man weet men alleen mede te deelen, dat hij altijd door als kluizenaar leefde onder een bolang-boom, en hij er twee stieren op na hield, die alleen als vrachtdieren gebezigd werden (namoeng kanggé momottan). De vrachtgoederen bestonden uit voortbrengselen van het gebergte, zooals kloewak (naam van de bereide vrucht van de poetjoeng), këmiri, doeren, enz. en werden verkocht te Sëmarang, maar de stieren gingen er heen zonder zijn geleide.

Kjahi Dëmang zelf deed niets dan bidden onder den bolangboom.

Wanneer hij zijn stieren beladen had weggezonden, keerde hij kalm naar zijn patapan terug; zette zijn gebed voort; en na 5 dagen (mënawi sampoen pëṇḍak pëkën) kwamen de stieren terug, beladen met allerlei huiselijke benoodigdheden.

Er dan ging hij zijn stieren te gemoet, en werd de vracht afgeladen.

Toen Kjahi Dëmang al oud geworden was, ging dat zaakje over op zijn zoon, van dezen op zijn kleinzoon, — en op eenmaal waren ze alle drie verdwenen, men weet niet waarheen. Maar vóór hun verdwijnen kregen de nabestaanden de volgende opdracht: Alwie mocht wenschen zijn liefdegaven in bloemen of wierook (mënjan) aan mij aan te bieden, die biede dat

aan aan den bolang-boom; het zou vergeefsche moeite zijn, te zoeken naar mijn graf.

En zoo wordt dan tot op den huidigen dag, op djoemoewah-lĕgi en op sĕnen-lĕgi in de maand Soerâ, door de inwoners van die desa, die plek onder den bolang-boom gereinigd en er een offermaaltijd aangericht; en dan zijn er ook lieden, die er bloemen neerleggen en wierook branden (bĕsmi doepa).

Ook zijn de twee stieren, zonder eenig spoor achter te laten, verdwenen.

V. Graf van Ḍoekoeh Waroe.

In de ḍoekoeh Waroe, desa Bâlâ, bevindt zich een graf, en, volgens de legende, ligt daar begraven de pajoeng-drager van Soenan Giri.

Die begrafenis had plaats toen Soenan Giri op reis wilde gaan naar Oekir, om er djĕnar-hout te halen voor het gevest van een kris (kadjĕng djĕnar kadamĕl oekirran).

Toen dat hout verkregen was, werd het bewerkt, toen op eenmaal het werktuig uitgleed en de hand doorstak van den werkman, zoodat er het bloed uit liep.

Dat bloed werd begraven, en de Soenan met al zijne dienaren bleven er bij waken, 40 dagen lang.

Intusschen werd aan de minderen gelast, om steenen te bakken en sirappen te maken, voor het bouwen van een tjoengkoeb over dat bloed-graf.

Nadat 25 man 40 dagen gewerkt hadden, keerden ze huiswaarts.

Aangekomen aan het gebergte Widjil, rustten ze even. De pajoengdrager werd er ziek, doch zette de tocht mede voort naar het Noorden, tot aan de ḍoekoeh Waroe, waar hij stierf en ook begraven werd.

Ten noorden en ten zuiden van het graf werden nagasari-boomen geplant, die nagasari-koeroeng genoemd werden en zich reeds tot een honderdtal hebben uitgebreid.

De *walat* nu, verbonden aan de ḍoekoeh Waroe en ook aan de desa Bâlâ, is deze: wanneer nachtelijke roovers (kam-

pak) voornemens zijn, om daar op roof uit te gaan, dan ontwaren ze reeds, op het punt om de desa binnen te gaan, dat men tegen hen optrekt, om hen te bevechten.

En wanneer een ruiter mocht genaderd zijn tot aan de sĕmbodja-boomen, ten noorden van het graf daar, en hij mocht niet afstijgen of zijn toeḍoeng niet afnemen, dan valt hij meestal van zijn paard, of krijgt iets smartelijks te verduren op andere wijze (sangsârâ).

En wanneer de ḍoekoeh Waroe en de desa Bâlâ niet elken Vrijdag wordt schoon gemaakt, dan heeft dat verzuim allerlei moeilijkheden voor de desa ten gevolge.

VI. Graf Kramat Dandang.

Er bevindt zich in het bosch ten westen van de ḍoekoeh Kĕtoepoe, van de desa Sĕbaji, van het onderdistrikt Gĕmarang, een graf, waar door de desa-lieden vaak offers worden gebracht, offer-maaltijden worden gehouden of schapen worden geslacht. Allerlei wenschen worden daar uitgesproken: de een smeekt er zegen *) af tot het verkrijgen van eene behoorlijke broodwinning; een ander roept er zegen *) in voor eene benoeming tot ambtenaar; weer een ander doet er eene gelofte, als hij genezen mocht van eene ziekte.

Volgens het verhaal van de ouden van dagen in de ḍoekoeh Kĕtoepoe is de oudste overlevering dienaangaande de volgende:

Daar was eens een man van de desa Pogal, onder Bĕrbĕk, die 7 buffels was kwijt geraakt. Dadelijk gingen er 5 man op uit, om ze op te sporen in de bosschen.

Toen ze waren aangekomen in het bosch ten westen van Kĕtoepoe, troffen ze daar het lijk aan eener vrouw, wier naam en woonplaats onbekend was.

Dicht bij het lijk bevond zich een aarden dandang in een goeni-zak.

Het vrouwtje had haar dood waarschijnlijk te danken aan de onderstelling der dieven, dat ze een rood-koperen dandang bij zich had.

*) Steeds nĕḍa idin voor pangestoe.

De vijf mannen wendden zich tot het lijk en spraken het aldus aan: *)

»Lijk, we kunnen je nog niet afleggen, omdat we op weg zijn om onze karbouwen op te sporen. Als je een braaf lijk bent, dan vragen we om je zegen, opdat de 7 karbouwen, die ons ontstolen zijn, worden opgespoord met succes. Dan zullen we hier later terugkomen, om je af te leggen en te begraven."

Daarna ging het vijftal verder en zette de opsporing voort.

En zie, niet ver van het lijk zagen ze de 7 verloren buffels, van west naar oost, opdrijven door drie personen. Dadelijk gingen de vijf man er op af, en namen de dieven de vlucht.

Toen schreven ze het vinden der buffels toe aan den zegen van het lijk, en keerden ze terug naar de plaats waar het lijk lag, legden het af en begroeven het daar in het bosch. Daarom wordt dat graf tot op heden Kramat-dandang genoemd.

VII. Graf van Djåkåwånå (Djoblang-sampang).

In de desa Bångsåpåtrå, onderdistrikt Saradan, is een graf, genaamd Djoblang-sampang, dat door velen beschouwd wordt als een panjadranan, en waar geloften worden afgelegd, in geval van ziekte.

Wie daar begraven ligt, weten de oudjes der desa niet te zeggen; alleen vertellen ze, dat er oudtijds een man leefde in het bosch; dat die in een boom klom, om tawons te vangen; er uit neerviel, stierf en onder dien boom begraven werd.

Thans wordt het graf aangeduid als dat van Djåkåwånå.

VIII. Desa Bogangin (Kjahi Djenggot).

De stichter van de desa Bogangin, ten N. O. van Lĕmĕs, is Kjahi Djenggot, afkomstig van Tjaroeban, pajoeng-drager van Boepati Tjaroeban, die, nadat hij met zijn heer de expeditie tegen Bali had meegemaakt, het bosch daar in ontginning bracht.

In den beginne, toen er niet meer dan 5 huisgezinnen

*) Het lijk werd in ngoko toegesproken.

waren, veranderden de menschen telkens van woonplaats, van oost naar west, van noord naar zuid, onstandvastig als de wind. Daaraan ontleent de desa haar naam van Bogangin.

Toen het bosch nog niet in desa was omgezet (sadèrèngipoen kababad), waren er reeds buitengewoon groote sokaboomen, en daaronder bevond zich een steenen beeld, dat afkomstig was van het heideveld (årå-årå) van Kĕmassan, dat zich uitstrekte ten noord-westen van de soka-boomen. De årå-årå wordt Kĕmassan genoemd, omdat vele menschen er vroeger sprankjes goud gevonden hadden. Men verhaalt dan ook, dat bedoelde plek eenmaal de marktplaats der geesten was (pĕkĕnnipoen ḍĕḍĕmet, lĕlĕmbat). Thans is die årå-årå tot sawah omgezet.

Het beeld is voor de desa-lieden een voorwerp van vereering geworden; eenmaal 's jaars wordt de plek onder de sokaboomen gebezigd als vergaderplaats voor de wiloedjĕngan brĕsih ḍoesoen, waarbij de gamĕlan bespeeld en een danspartij gegeven wordt (mawi naboeh gongså sĕrtå taṇḍakkan). En dat laatste is bepaald noodzakelijk, want, wanneer men er geen dans bij geeft, wordt een van de gasten door een geest bezeten (tiang ngrikoe salah satoenggillipoen kasoeroepan ḍĕmit); hij smakt neer als in eene bezwijming, en, bij zijn ontwaken, zegt hij: „dat is je slamĕtan wel! het schijnt, dat jelui het niet opvatten als een zaak van belang, want je hebt er niet eens een gamĕlan met danseressen bij (ora nganggo gongså lan talèḍèk).

Het onderhoud van deze *pĕpoeṇḍen* is toevertrouwd aan een geest, genaamd Dèn Baṇḍol, en het is deze, die vaak tot de menschen ingaat.

Wanneer nu in die desa eene vrouw is, die verlangt *taṇḍak*, of een man, die wenscht hansworst (baḍoet of baḍoed) te worden, dan gaat hij of zij zich in eenzaamheid afzonderen (nĕpi), brandt er wierook, en spreekt haar (zijn) wensch uit tot het beeld daar; — en van velen werd reeds de bede verhoord, en werden ze onmiddellijk buitengewoon gewild als danseres of hansworst.

De plaats daar is ook *pĕkahoelan:* wanneer iemand genezing vraagt van zijne ziekte, of wanneer een koopman er het middel afbidt, om de koopwaren erg gewild te doen zijn, dan worden die beden veelal verhoord, en dan gaat men er een offermaaltijd van geroosterde kip en gekookte rijst aanrichten; en wordt er wierook gebrand.

Wanneer de desa daar bedreigd wordt door eene epidemische ziekte (sĕsakit ambah-ambah), dan gaat de geest, die de poeṇḍen onderhoudt, in tot een der desa-lieden daar, en babbelt (otjèhipoen): »ik groet je; daar is hier een pĕpoeṇḍen; 't is maar te hopen dat er niemand worde aangetast door de ziekte, die hier dreigende is." En wordt er dadelijk een offermaal bereid dicht bij de pĕpoeṇḍen.

Daarom zal de desa Bogangir niet ligt door de ziekte worden aangetast.

Ook in andere gevallen wordt de geest Dèn Baṇḍol om hulp aangeroepen. Men heeft b.v. een bloedverwant verloren; — iemand, die het huis verliet, zonder te laten weten waar hij heen ging. In dat geval gaat men wierook branden bij de pĕpoeṇḍen en zegt: »Den Baṇḍol, ik roep uw hulp in, om mijn broêr, die op de loop is, terug te brengen. Als mijn bede verhoord wordt, dan leg ik hierbij de gelofte af, dat ik een offermaaltijd zal aanrichten bij de poeṇḍen en er wierook zal branden."

En zie, het verloren schaap keert terug, en dadelijk wordt aan de uitgesproken gelofte voldaan (tiang ingkang kahoel ladjĕng nĕtĕppi poenâpâ oedjarripoen). Die poeṇḍen is op de volgende wijze ontstaan.

Toen de desa nog niet veel inwoners telde, was er een man, die venus-ziekte had (kénging sĕsakit bĕngang), en hoevele medicijnen er ook werden toegepast, geene mocht baten.

Mismoedig geworden, nam hij een stuk schors van een sokaboom bij de poeṇḍen, kookte dat, dronk het aftreksel, en genas.

Opgetogen kocht hij bloemen, om er borèh van te maken, bereidde ze tot een zalf, en besmeerde daarmêe den soka-boom

en het beeld, brandde wierook en richtte een offermaaltijd aan van geroosterde kip en gekookte rijst (panggang toempĕng). En zoo is dat gebruik van den een op den ander overgegaan (toelar-toemoelar) en is die plaats tot op den huidigen dag pĕpoeṇḍen gebleven.

Nog verhaalt men, dat de geest Dèn Baṇḍol thans gehuwd is met eene vrouwelijke geest op het Lawoe-gebergte, zoodat Dèn Baṇḍol niet vast meer te Bogangin verblijf houdt, en het beschermheerschap van die desa is opgedragen aan den zoon van Dèn Baṇḍol.

Wanneer in die desa iemand op het punt staat bestolen te worden, en Dèn Baṇḍol is op dat oogenblik juist in de desa gelogeerd, dan zal de bedreigde, bij het naderen der dieven, eensklaps wakker worden, evenals of hij door iemand gewekt werd.

Dat is de reden, dat het dieven-gespuis respect heeft voor de desa Bogangin.

IX. De drie graven van desa Tiron (amfioen-boom).

Wie de stichter is van de desa Tiron, is niet bekend, — maar vóór de desa bestond, waren er drie graven; was er links en rechts sambodja geplant, en stond er aan de N. W. zijde zwaar en hoog geboomte, dat kanigårå en amfioen-hout genoemd werd.

De naam van amfioen-hout of amfioen-boom werd er aan gegeven door een Hollander, die daar op de vogeljacht was.

De bladeren dier boomen zijn zoo breed als een kĕmiri-blad, en de bloemen er van zijn als djati-bloemen. De dorre bladeren vallen niet af, maar verdwijnen geheel en al, en geen enkele wordt op den grond onder de boomen aangetroffen.

Als men de bast nam en die kookte, dan had het afkooksel denzelfden geur als die van bereiden opium (tjandoe), en, wanneer dat geschoven werd (kasĕrèt), dan smaakte het niet als opium met fijngekorven bladeren toebereid (tiké), maar heel flauw (ampang).

Volgens de oudsten der desa liggen daar begraven een poeng-

gawa, banneling van Madjapahit en twee van zijn panakawans.

Vroeger waren die graven ontzagwekkend (wingit); wanneer er een vogel over heen vloog, dan viel die dood neder, en wanneer een man te paard den weg langs het hoofdeneinde nam en niet afsteeg, dan viel het paard. Maar tegenwoordig gaat er geen kracht meer van uit (sampoen tambar).

Over de graven is geen tjoengkoeb opgericht; alleen zijn ze afgeperkt met dwarsboomen van djati-hout, evenals een stal.

De graven dienen als pĕpoeṇḍen voor de desa-lieden daar: éénmaal 's jaars wordt er de wiloedjĕngan bĕrsih ḍoesoen aangericht, en dan wordt daarbij de gamĕlan bespeeld en gedanst. De voornaamste bedoeling daarbij (oedjoebipoen) is eer te bewijzen aan die graven.

Ook is het een pĕkahoelan voor de genezing van ziekten, of het gewild maken van koopwaren (laris anggènipoen sĕsadéjan); daarvoor wordt wierook gebrand en een offermaaltijd (panggang toempĕng) aangericht. Velen erlangen daardoor wat ze wenschen.

Wanneer zich daar iemand op malĕm djoemoengah, of op malĕm anggârâ kasih [1]) in eenzaamheid afzondert, dan wordt hij vaak in zijn gebed gestoord (dipoen goegoer) [2]), omdat te middernacht of na middernacht (lingsir daloe) een geluid vernomen wordt als het afschieten van een geweer [3]), — zoodat de bidder opschrikt en wegloopt.

Ook wordt na middernacht van de genoemde dagen eene flikkering ontwaard als het flikkeren van een lamp; en wanneer iemand het mocht wagen er op af te gaan, dan trekt die flikkering heen en weêr.

En wanneer het graf van binnen een knakkend geluid geeft (doemĕkloek, hier djoemĕgloek), dan is het vast dat er in den morgen iemand overlijdt en daar begraven wordt. En dat is zoo gebleven tot nu toe.

---

1) Anggarâ-kasih = Dinsdag-kliwon, een heilige dag.

2) Wanneer een gebed g o e g o e r is, moet het van voren af aan begonnen worden.

3) Dit geluid vond ik door de Javanen steeds beschreven als ḍ o e r.

Verder is er ten oosten van de desa Tiron een groote heuvel, begroeid met bågä (struikgewas), en daar boven op eene ophooping van groote steenen uit den ouden tijd, en, heel boven op, twee steenen, die met één of twee beelden bebeiteld zijn.

Van die steenen wordt verhaald, dat wanneer men ze in de rivier werpt, ze 's nachts van zelf terugkeeren. [1])

Ook is daar een gouden pulletje, pèlèt pĕngasihan [2]), geel van kleur, dat men, op malĕm djoemoengah lĕgi of op anggara-kasih, vaak met eene vurige lijn door de lucht kan zien snorren, en waarop een zekere Kartådikråmå afging om het te pakken te krijgen en er de eene of andere openbaring van te ontvangen. Als lokmiddel werd er door Kartådikråmå een zilveren pulletje op afgezonden, dat met het gouden pulletje slaags raakte — om het daartegen af te leggen en daarmeê te verdwijnen.

Daarover werd Kartådikråma gek van spijt en stierf.

X. Het graf van desa Angkrik.

Vroeger heette deze desa Gĕnĕng, en wel omdat ze ontstond uit de ontginning van het bosch Gĕnĕngan.

De eerste ontginner is onbekend, maar die het werk voortzette was een zekere Rapingi.

Voor den eersten desa-aanleg bestond er reeds een graf uit den voortijd, vervaardigd van ouderwetsche metselsteenen en afgedekt met een zerk.

Wie er begraven ligt, is niet bekend, maar de algemeene opinie noemt 't het graf van Kjahi-agĕng Gĕnĕng.

Nu wordt er verhaald, dat Rapingi op zekeren nacht droomde, dat een oude man tot hem kwam, die hem verzocht om den naam van die desa te veranderen in Angkrik.

Eens op een dag zagen de desa-lui het lijk van een man

---

1) De gebrekkige beschrijving van de Hindoe-overblijfselen (?) wordt hier achterwege gelaten.

2) Wordt hier, naar den naam te oordeelen, het potje bedoeld, waarin de olie, genaamd lĕnga pèlèt, bewaard wordt, waarmeê men iemand besmeert, om zich te verzekeren van zijn sympathie?

draaien in de bocht van de rivier, ten noorden van het graf. Men zag dat het lijk gekleed was in een zwarte broek en een wit baadje, en dat vele hoofd- en baardharen reeds vergrijsd waren; men duwde het lijk met een bamboe voort, om het te laten afdrijven naar beneden.

En zoo dreef het dan ook tot de ḍoekoeh Koewĕk, behoorende tot de desa Tiron; daar hield 't stil en zou door de lui in de desa daar begraven worden. En zoo dacht men het op te tillen, om het te vervoeren, maar 25 man bleken niet bij machte om het op te lichten; en de nacht viel in en de begrafenis ging niet door.

Den volgenden morgen was het lijk naar de rivier-bocht teruggekeerd, — en dit geschiedde tot twee malen toe.

De desa-lieden waren ontsteld, en hielden het er voor, dat 't het lijk moest zijn van *iemand, die langen tijd als kluizenaar geleefd had.* [1])

Eindelijk werd hij bijgezet in een graf van ouderwetsche metselsteenen, ten W. van het oude graf.

Vroeger was dit graf *wingit:* wanneer er een vogel over heen vloog, viel hij dood neêr; de grond daar mocht niet begaan worden door vee; wanneer de beesten er onvoorziens over heen liepen, werden ze ziek en stierven, — en dat geschiedt nog ten huidigen dage eveneens.

De desa-lieden van Angkrik mogen geen steenen *ris* bezigen bij het bouwen van hun huis; hoe mooi het huis ook zij, het moet zonder ris zijn. [2])

Vroeger bouwde men met een ris, heel mooi afgewerkt, — maar niet zoodra was het huis klaar, of alle huisgenooten werden ziek, en niet zoodra was de ris verwijderd, of de lui werden beter.

Men verklaart, dat Kjahi-agĕng Gĕnĕng het niet hebben woû, — en tot den huidigen dag zijn de inwoners van Angkrik voor het bezigen van een ris beducht.

---

1) Aldus vertaal ik de uitdrukking: K ĕ r t i j a s a.

2) R i s, niet in het Wdb., is de rij (r i s t) steenen, die plat naast elkander gelegd worden, om er de bamboe-bewanding op te plaatsen.

Ook is de plaats pĕpoeṇḍen voor de geheele desa: eenmaal 's jaars wordt er de wiloedjĕngan bĕrsih ḍoesoen gegeven. Vroeger had dit plaats met gamĕlan en dans bij het graf, maar de doode wilde dat niet, hetgeen daaruit bleek, dat wanneer de gamĕlan geluid kon geven, de danseressen stom werden, en wanneer de danseressen konden zingen (siṇḍèn) de gamĕlan geen geluid kon geven. En zoo geschiedde het, dat het jaarlijksch feestmaal ter reiniging van de desa genuttigd werd zonder gamĕlan of dans, en dat volstaan wordt met een danspartij (najoeban) ten huize van het desa-hoofd.

Ook is de plaats pĕkahoelan.

Bij het offer brĕsih ḍoesoen wordt geofferd aan Nabi Mohamad en aan Kjahi-agĕng Gĕnĕng, en wordt ook een offer gebracht aan het graf aan de westkant.

De menschen van Angkrik houden het er voor, dat daar de overblijfselen worden gevonden van den dalĕm van Kjahi-agĕng Gĕnĕng, en als grond voor hunne meening wijzen ze op de fundamenten, ter hoogte van een meter, die ten noorden van het graf worden aangetroffen; het metselwerk bestaat uit steenen van den ouden tijd.

(Verder volgt de beschrijving eener joni, die van geen beteekenis is.)

Vroeger troffen de inwoners van Angkrik er stukjes goud aan, en een zekere Kjahi Sårå vond er zelfs een goud-staafje (djĕné lantakkan), dat genoeg goud bevatte om er een krisschede van te maken; ook heeft het desa-hoofd in ruste (bĕkĕl ḍongkol) er een gouden beeldje aangetroffen, zoo groot als de steel van een grasmes (sagaran arit); maar toen het nacht werd, sloeg hem de schrik om het hart (kagoem-kagoem) en kon hij maar niet slapen.

Bij het aanbreken van den dag gooide hij het beeldje weg.

Een bewijs, dat er veel bladgoud gevonden wordt, ten noorden van het graf, dicht bij de bovengenoemde fundamenten, is, dat wanneer het pas geregend heeft en het weer opklaart, de luî er vaak stukjes goud aantreffen, zoo dun als papier.

Het is waarschijnlijk, dat ook nu nog, wanneer men er naar zoekt, dergelijk goud zal worden aangetroffen; maar men verhaalt, dat de menschen, die er goud vinden en het niet weer weggooien, onmiddellijk door vele verdrietelijkheden worden getroffen (ladjĕng kaṭah sangsarannipoen).

XI. Desa Bagi (asĕm dånå).

Op de grens van de onderdistrikten Lamĕs en Babadan, op 3 palen afstand van de onderdistrikts-woning van Lamĕs, ten oosten van de Madioen-rivier, ligt de desa Bagi.

De eerste ontginner was Kjahi Lingsang Soetåwidjåjå, poenggåwå van Padjang, die bij de inname van Padjang gevlucht was.

Hij plantte er asĕm-boomen en links en rechts daarvan pålåwidjå.

De oogst van de pålåwidjå werd nedergelegd bij den asĕm-aanplant, en de voorbijganger kon er van koopen of er van eten naar verkiezing, en zoo werd dan aan dien asĕm-aanplant de naam gegeven van *asĕm dånå*, een naam, die tot den huidigen dag bewaard bleef.

Van de opbrengst werd door den Kjahi fijne sits (sĕmbagi, gebloemd lijnwaad) ingekocht, die ook in onzen tijd hoog gewaardeerd wordt.

Aan die *sĕmbagi* ontleende de desa haren naam *bagi*.

Ten Z. W. van die asĕm-dånå staat een groote waringin, en daaronder ligt een zwarte, platte steen, die selå gilang genoemd wordt. [1])

Volgens het verhaal van de ouden van dagen, was die steen bestemd om als neut te dienen voor de masdjid van Dĕmak, toen die door de Wali's gebouwd werd, maar toen de steen naar Dĕmak gebracht zou worden, en hij reeds tot de asĕm-dånå vervoerd was, werd hij daar achtergelaten.

Thans is hij pĕpoeṇḍen voor de desa-lieden daar, en eenmaal 's jaars wordt er het bĕrsih-ḍoesoen-offer gebracht,

1) Tjemèt plat. niet in het Wdb.
De séla-gilang is een groote, zwarte, vlakke steen, ook watoekoemlasa, watoe soejana of soemajana.

dat vergezeld gaat van een danspartij ten huize van het desahoofd, terwijl de maaltijd zelf wordt aangericht bij den steen.

Ook werd de plaats daar pĕkahoelan: men bidt bij den steen om een gunstigen afzet zijner koopwaren, of om maṇḍoer te worden bij een suikerriet-aanplant. Daarvoor wordt de steen besmeerd met borèh, en wordt er wierook bij gebrand. En in vele gevallen worden die gebeden verhoord, getuige de vele sporen van bewierooking en borèh, die men er aantreft. De steen zelf mag niet worden aangeraakt; wordt als heilig (angkĕr) beschouwd, en men mag er niet over heen stappen (boten kénging dipoen langkahi).

De selá-gilang ligt ten W. van de pasar van Bagi.

Toen Kjahi Lingsang het tijdelijke gezegend had, werd hij in het graf van Bagi bijgezet.

De plek asĕm-dânâ diende, in den oorlog met Bali, tot pleisterplaats voor de troepen van Madioen.

XII. Mĕrdikan (koentjen) desa Wânâsari (Z. W. van Kota Madioen).

In de desa Wanasari is een groot graf, waarin vroeger werd bijgezet Panĕmbahan Groeboek(g), voorheen genaamd Raden Mas Timoer, ook Adipati Moekmin, zoon van den laatsten Sultan van Dĕmak, Praboe Lintang Tranggânâ. Op jaren gekomen, gaf hij zijne waardigheid over aan zijn zoon, die den titel kreeg van Panĕmbahan Madioen II.

De afgetreden Panĕmbahan vestigde zich als kluizenaar bij de samenvloeiïng van de rivier Tjatoer en de Madioen-rivier. Vroeger was de plaats der samenvloeiïng een diep ravijn, waarin het water neerplaste met loeiend gedruisch (soewantĕnipoen goemroeboeg), — waarom aan den Panĕmbahan de naam gegeven werd van Panĕmbahan Groeboeg. Na zijn overlijden werd hij aan de westzijde begraven, zonder tjoengkoeb, zoo maar in de open lucht (ngentak-entak mawon) (*entak* niet in het Wdb.(1), — omdat hij vóór zijn dood

(1) Zie s.v. ĕntaq Wdb. Vreede ed. 1901 pag. 41 en Jansz pag. 113.
Red.

aan zijn zoon had opgedragen, er voor te zorgen dat er geen tjoekoeb werd opgericht, omdat hij zijn tâpâ voortzette.

Ten tijde van den eersten djoeroekoentji, Kjahi Amatsarip, werd er een tjoengkoeb over het graf gebouwd, maar kort daarop kwam er een wind opzetten, die de tjoengkoeb in stukken en brokken meesleurde.

Ten tweeden male werd er een tjoengkoeb gebouwd, maar ook deze werd niet lang daarna door een wervelwind weggevaagd.

Maar de Kjahi volhardde, en bouwde nu een tjoengkoeb, die bijzonder fraai was, maar het duurde weêr niet lang, of daar stortte een wolkbreuk neer, die voortgezweept werd door een hevigen wind, — en de tjoengkoeb stortte weêr in.

Daarna werd er geen tjoengkoeb meer opgericht.

Vroeger ging er van dat graf eene bezoeking uit wegens heiligschennis (malatti): daar kon geen vogel over heen vliegen, of hij viel dood ter aarde; of, wanneer zich daar iemand in eenzaamheid afzonderde, biddende om ambtenaar te worden, en hij had zich niet gereinigd (djoenoeb) *), dan werd hij van het graf verwijderd, zonder dat hij wist wie hem verwijderde.

En dat is zoo gebleven tot op heden.

Ook bevinden zich daar twee bronnen, waarvan de een genoemd wordt *tojâ Madioen*, de andere *tojâ sĕpoeh*, de eerste ten N. W., de tweede juist ten N. van het graf.

Dat Madioen-water nu had vroeger de kracht om een wond, die pas door een wapen was toegebracht, of eene kneuzing na een val dadelijk te doen genezen. De tojâ-sĕpoeh (eig. bluschwater) had de volgende kracht: wanneer iemand verlangde om smid te worden, dan zonderde hij zich in eenzaamheid bij die bron af en sprak zijn wensch uit; — en werd zijn bede verhoord, dan vond hij er dadelijk een hamer, een nijptang en andere smidsgereedschappen, en maakte daarmeê dadelijk naam als buitengewoon werkman (wahoe tiang ladjĕng misoewoer sahé dĕdamĕllannipoen).

---

*) Djoenoeb, reiniging na den bijslaap.

Men verhaalt dan ook dat er oudtijds bij de bron tojàsĕpoeh eene smederij was van Kjahi Soepà.

Twintig jaar geleden werd dat Madioen-water door den djoeroekoentji Rĕdjàmoehamad voor *f* 0.25 de *lantjangan* (een schuitje in den vorm van een broodmand) verkocht, want de koopers geloofden in dat water als een waarborg voor gezondheid en voorspoed.

Een aardig winstje voor Rĕdjàmoehamad.

Thans is de verkoop gestaakt en is de plek met hoog onkruid begroeid.

XIII. De bron Gadjahan.

In de desa Gadjahan, op het erf van Mĕrtàdipà, is een bron, 6 voet in het vierkant, zonder visch. Aan den oostkant staan djamboe-, kamplok-, gajam- en andere boomen.

Volgens de overlevering was die bron eens de drenkplaats van den olifant van den vorst van Gĕlang. En zoo geviel het eens, dat de kornak met den olifant naar de bron ging, om hem te drenken. Daar aangekomen kwam de olifant te struikelen, plompte in het water en tuimelde in de diepte (kĕdjĕngklok, kĕdjloengoep, kĕtjĕmploeng), waarop de kornak zich repte naar de desa Srikĕt, en er de menschen opriep om den olifant op het droge te halen, maar ze bleken niet sterk genoeg, — en zoo vond de olifant den dood in de bron.

Volgens het verhaal van de oudsten der desa, waren er, een 50 of 60 jaren geleden, nog olifants-beenderen in de bron te zien, maar op heden is er niets meer.

Tot den huidigen dag bleef de bron een offerplaats en wordt er elk jaar een offermaaltijd aangericht. Maar geheime kracht (kasiat) gaat er niet van uit.

XIV. Vijver van Ḍatĕngan (sĕṇḍang Awèn).

In de ḍoekoeh Paloer, van de desa Paloer, waar ze grenst aan de gronden van Lembéjan, is een vijver, die sĕṇḍang Awèn genoemd wordt en aangelegd werd door Raden Djàjànagàrà, Toemĕnggoeng van Mrĕnoeng, van Pànàràgà. Deze

was in oorlog met Pĕngeran Sambĕrnjâwâ (Soerakarta); werd getroffen door een pijl van den Pangeran, en kwam toen met zijne troepen uitrusten in de ḍoekoeh Paloer. Daar kwam de vijand bij hem, en omdat nu de desa de beide vijanden bij zich kreeg (kĕḍatĕngan), kreeg ze den naam van Ḍatĕngan.

De waterkom, boven vijver genoemd, meet 6 op 3½ voet, en is aan de oostzijde beplant met gajam- en loboomen: aan den zuidkant bevindt zich een beeld zonder armen of beenen (woedjoedipoen gĕmboeng), door de desa-lieden rĕtjâbanṭeng genoemd.

Beeld en waterkom zijn pĕpoenḍen: ieder jaar, in de maand Soera of Moeloed, richten alle desa-lieden daar een offermaaltijd aan, die wiloedjĕngan brĕsih ḍoesoen genoemd wordt. De hoofdbedoeling van dit offer is, eer te bewijzen aan den beschermgeest van de ḍoekoeh (ḍanjang ḍoekoeh). En wanneer er eene epidemische ziekte heerscht onder de menschen, dan wordt daar door allen een slamĕtan gegeven, — en vloeit daaruit het herstel van de aangetasten voort.

En wanneer in den regenmoesson de regen tijdelijk ophoudt (pĕṭattan djawah), dan wordt eveneens een maaltijd aangericht bij de bron, en er wordt wierook gebrand en het beeld met borèh besmeerd, — met dat gevolg, dat de regen weêr invalt.

En ook wanneer er een ziekte uitbreekt onder het vee, wordt er een offermaaltijd klaar gezet aan de kom en de banṭèng-romp met borèh besmeerd, — zoodat ten slotte de veeziekte verdwijnt.

En wanneer een nog niet geheel volwassen rund, mannetje of vrouwtje, het beeld gelikt heeft, dan wordt voor het mannetje, bij verkoop, een hooge prijs betaald, en, is het een vrouwtje, dan wordt het afgezonderd voor de voortteling (jèn estri dados pilihan).

XV. Graf van Paḍangan (de dief Kĕntiri).

In de ḍoekoeh Paḍangan, van de desa Tambah-mas, is een begraafplaats, 12 voet rijnlandsch in het vierkant (*saploentoer*),

begroeid met allerlei struikgewas, waarin wel 200 lijken zijn bijgezet (?)

Maar onder alle graven is er één vermaard, en wel dat van den dief Kĕṇṭiri.

Van dien Kĕṇṭiri wordt door de oudsten der desa verhaald, dat hij afkomstig was van Bajad; verhuisde naar de desa Lĕmbah, van het onderdistrict Babaddan, en dat hij, toen het hem daar niet beviel, zich metterwoon vestigde te Paḍangan, om, van daaruit, uit stelen te gaan.

Toen dat bekend was, werd hij ingesloten en aangetroffen staande tegen een asĕm-boom, met het gezicht naar het westen. Toen ze op het punt stonden om hem van voren met een piek aan te vallen, zei hij: wel, dat is vreemd! gewoonlijk doorsteekt men een dief van achteren; niemand, die een dief van voren met de lans zal aanvallen: doorsteek me dus van achteren, als je kunt.

De vervolgers antwoordden: ook goed, daarvoor bestaat wel een middel; we zullen den boom van achteren uitbeitelen en er de lans recht door in je rug steken.

— Maar, antwoordde de dief, als men een dief met de lans wil bewerken, dan doet men dat 's nachts, maar niet op klaarlichten dag, — maar kijk eens, wat is dat daar in het oosten? De vervolgens antwoordden: dat is licht (paḍang), waaraan de desa haar naam van Paḍangan zou ontleenen. Door dat over en weer praten van diet en vervolgers, werden de laatsten om den tuin geleid, en kon de dief er van door gaan.

En het graf van Kĕṇṭiri ontleende daaraan zijn kasiat in het geloof der desa-bewoners. Zoo wordt ook door hen verhaalt, dat wanneer iemand het slechte pad wenscht op te gaan, hij zich afzondert aan het graf van Kĕṇṭiri, en hij, wanneer zijn gebed om zegen verhoord wordt, hij er dadelijk in het bezit wordt gesteld van een bamboezen-touw (ḍaḍoeng), om er het gestolen vee aan weg te leiden (anḍaḍoeng) en een krom mes (pangot) voor het ondergraven (anggangsir) van eene woning.

XVI. Graf van doekoeh Kaṇḍangan.

In de ḍoekoeh Kaṇḍangan, op het erf van Dipåkråmå, dat beplant is met sĕmbodja, garoe, kopoh, kĕṇḍal, doejå, adĕmati en ander geboomte, is een graf, waarin, naar het zeggen der desalui, begraven ligt Kjahi Bånåsari.

Toen het rijk van Gĕlang nog bestond, was de kjahi door den vorst van Gĕlang met het toezicht over 's vorsten baṇṭèngs, herten en kidangs belast; en toen het rijk was uiteengevallen, vestigde hij zich voor vast in die ḍoekoeh en behield deze den naam van Kaṇḍangan, als voormalige stalling (kaṇḍang) van den vorstelijken veestapel.

De oudsten der desa verhaalden, dat er van het graf een *walat* uitgaat: als er een vogel over heen vliegt, valt hij dood ter aarde. Daarenboven is de geheime kracht (kasiat) van het graf deze: wanneer een zieke daar genezing afbidt, neemt hij de mos van de grafsteenen en maakt er medicijn van; daarna besmeert hij de steenen met borèh, en onmiddellijk wordt de zieke beter.

Ook bij veeziekte wordt de zegen van kjahi Bånåsari ingeroepen en de mos als geneesmiddel toegepast, en worden ze met borèh ingesmeerd, — en onmiddellijk treedt de beterschap in.

En wanneer een kalf aan het graf gelikt heeft, dan heeft dat tot gevolg, dat het, wanneer het een stierkalf is, bij verkoop een hooge prijs haalt, en wanneer het een koe-kalf is, voor de voortteling wordt afgezonderd.

En zoo is het graf voor de desa pĕpoeṇḍen geworden: elk jaar, op een djoemoengah-pahing, in de maand Soerå, of, wanneer in die maand geen djoemoengah-pahing voorkomt, in de maand Sapar, richten de desa-luî bij het graf een offermaaltijd aan, waarbij de bedoeling voorzit, om aan den kangdjĕng panoetan (Mohamed) met gemalin en kinderen spijs aan te bieden; verder om eer te bewijzen aan den grond van Kaṇḍangan; en bovendien om eer te bewijzen aan den geest (roh) van Kjahi Banasari, en aan de voorouders van allen, die mede aanzaten.

XVII. Pĕtapan van Babadan-tĕngah.

In de desa Babadan-tĕngah is een leeg erf, geheel geïsoleerd (dipoen mantjil); een afgerond, omheind stuk grond; en in het midden daarvan een groote steen met een klein dak overdekt.

Dit erf wordt door de desa-lieden *pĕtapan* genoemd.

Door de ouden van dagen wordt verhaald, dat hier eens de hermitage was van Panĕmbahan Iman Sampoernâ. Vóór de grond desa was, bestond reeds de naam van het bosch Bĕṇḍâ batoer pĕrtapan, en wel omdat er vroeger een man was, genaamd Kjahi Onggâsrâjâ, die het bosch van de desa Sirappan ontgon. Toe hij hiermeê bezig was, zag hij een priaji zitten tegen een bĕṇḍâ-boom, die hem mededeelde dat hij een ambtenaar van Mataram was en panĕmbahan Iman Sampoernâ heette. Toen hij dit vernomen had, maakte Kjahi Onggâsrâjâ telkens zijn opwachting aan de patapan, tot de kluizenaar eindelijk tot hem zei: »dit bosch, Bĕṇḍâ batoer pĕrtapan geheeten, moet je, na mijn vertrek, ontginnen; het zal slagen; gegroet, ik wensch heen te gaan."

Daarop vertrok hij, en niemand weet waarheen.

Maar Kjahi Onggâsrâja kon de ontginning van Bĕṇḍâ-batoer pĕrtapan niet uitvoeren, omdat hij met zijne ontginning van de toekomstige desa Sirappan reeds te ver gevorderd was en die grond reeds op de erfgenamen was overgegaan (toemoeroen ḍoemawah) — en zoo bleef die plek tot nu toe als angkĕr, onontgonnen over, maar de bĕṇḍâ-boom is er niet meer.

En ze bleef een pĕpoeṇḍen voor de desa: elk jaar wordt er de wiloedjĕngan brĕsih ḍoesoen gegeven, d. w. z. de helft wordt aangericht aan de pĕrtapan, de helft in het huis van het desahoofd, en elk jaar moet er een wajang-kroetjil vertoond worden in het huis van het desa-hoofd.

Als die wajang-voorstelling achterwege bleef, zouden de desa-bewoners niet op hun gemak zijn, omdat 't voortdurend

zoo geschiedde, zonder over te slaan (botĕn atos dipoen gangi = bĕnggangi.)

XVIII. Desa Gaḍing (Raden Djåkå menak en Poetri Gaḍing.

In de desa Gaḍing is een graf, geheel afgezonderd, zonder tjoengkoeb; alleen is er omheining om heen gemaakt, en daarbinnen staan sĕroet-heesters en stoelen van bamboe-ampèl. Dat graf is in werkelijkheid een graf voor twee personen, prins en prinses, nl. Raden Djåkå ménak satréjan en poetri Gaḍing.

In den ouden tijd had die desa twee hoofden, waarvan de oudste, Bahgĕḍé Gaḍing, eene dochter had, genaamd Poetri Gaḍing, en de tweede, Bahgĕḍé Banjak Pantjang, een zoon, genaamd Raden Djåkå ménak satréjan.

De beide hoofden waren broeders.

Poetri Gaḍing was schoon en R. Djåkå ménak satréjan koesterde begeerte naar de poetri, die zijn volle nichtje was; maar het was heel moeilijk om haar te benaderen.

Maar door allerlei listen, zooals het lokken van vogels, dat hem vaak deed afdwalen naar de dalĕm van poetri Gaḍing, wist hij geheime samenkomsten te bewerken, — tot hij ten laatste op heeterdaad betrapt werd en door den vader van de poetri werd afgemaakt.

Daarop doorstak poetri Gaḍing zich bij het lijk van Djåkå Menak en volgde hem in den dood (bélå soedoek slirå).

Hoe gespannen de verhouding der broeders door deze geschiedenis ook geworden was, kwamen ze toch in zooverre tot overeenstemming, dat de lijken der beide geliefden in één graf werden bijgezet, en ook de bamboe-staakjes voor het vangen van vogels (bĕkakassipoen mikat voor: prantining pikat) dicht bij het graf in den grond werden gestoken.

De staakjes herleefden en bleven leven als bamboe ampèl, tot den huidigen dag.

Toen de beide hoofden zich heimelijk verwijderd hadden,

werd het graf poeṇḍèn voor de inwoners van de desa Gaḍing: elk jaar wordt er de wiloedjĕngan brĕsih ḍoesoen aangericht.

Ook wordt het graf gebezigd als kahoelán: wanneer eene vrouw bevallen moet, en het kind maar niet ter wereld kan komen, dan wordt er wierook gebrand bij het graf, en komt het kindje te voorschijn; en wanneer er zieken zijn in de desa Gaḍing, dan vinden ze genezing, zoodra ze aan dat graf een offermaaltijd hebben aangeboden.

XIX. De put van Sirappan.

Op eene onbegroeide plek, te midden der bewoonde erven in de desa Sirappan, is eene overdekte put, die door de inwoners poeṇḍen soemoer gĕḍé genoemd wordt.

De ouden van dagen in die desa vertellen, dat, toen de desa nog schaars bevolkt was, er een loerah was, Kjahi Sáwidjåjå, die tot kamisĕpoeh had een zekeren Kjahi Djåjåsĕmitå, bijgenaamd Djåjårékå.

Eens op een dag dat Kjahi Djajasĕmita zich op weg begaf naar het huis van zijn loerah, om er bevelen te ontvangen voor den arbeid (njaḍong pĕndamĕllan), ontmoette hij eene witte slang, zoo groot (dik) als een klapa-stam (sagloegoe klápå), die, toen hij eenigen tijd er naar keek, verdween, zonder eenig spoor achter te laten.

De kamitoewa vervolgde zijn weg, kwam bij den loerah en vertelde hem wat hem op den weg bejegend was, en nu kwam men overeen, aangezien er in de desa nog geen put was, om, ter plaatse waar de slang verdwenen was, een put te graven ter drenking van de desa-bewoners.

Dat geschiedde en men noemde den put poeṇḍèn soemoer gĕḍé.

En daarbij wordt tot heden ééns in het jaar de wiloedjĕngan bĕrsih ḍoesoen gevierd (keṇḍoerèn), en wel des nachts, met dans.

Wanneer er geen taṇḍaks bij worden gehuurd, worden de gasten bezeten, slaan aan het bazelen en dwingen om tan-

ḍaks, ter bescherming van den put (dalĕming nĕḍâ taṇḍak ingkang bahoerĕksâ soemoer poenikâ).

XX. Sĕdârâ.

In de desa Sĕdara is een put uit den ouden tijd, en daarbij is een sĕpreh-boom, die zoo dik is, dat men hem met beide armen moet omvatten (agĕngipoen sampoen sarangkoelan). Volgens het zeggen van de oudjes der desa bestond die put al van de oudste tijden her (kinâ makinâ) en was de algemeene drenkplaats voor de desa.

Het water is buitengewoon helder en smakelijk, en, wat eigenaardig is, is dit: men heeft wel eens een anderen put gegraven, vlak bij den oude, en dan kreeg men vuil water met een zilten smaak, heelemaal anders dan bij den ouden put.

En zoo werd die put tot een poeṇḍen voor de desa-lieden daar.

Aan dien put nu is eene waarschuwing verbonden: een iegelijk heeft zorg te dragen dat zijne sawahs niet vervuilen en dat ze vaak worden schoon gemaakt door de bewoners dicht bij den put.

Maar eens op een dag was de schoonmaak vergeten en verscheen iemand, die zijn naam niet noemde, maar alleen te kennen gaf dat hij de beschermgeest van den put was, den loerah in den droom en sprak: »waarom hebben je onderhoorigen verzuimd den put te reinigen? Draag er zorg voor, loerah, dat de boel rein gehouden wordt, dan zal ik je behulpzaam zijn in het onderhoud van je desa."

En als de reiniging heeft plaats gehad en er geschiedt iets van anderen aard in de desa, dan wordt de loerah door een droomgezicht gewaarschuwd, die tot hem zegt: »vrees niet, loerah, maar ga er 's nachts op uit, en doe de ronde in je desa, opdat (*bèn* voor *tjikben* met bet. soepâjâ) er veiligheid zij voor persoon en goed van je inwoners."

XXI. Put van Tandjoeng.

Aan den rand der sawahs van de desa Tandjoeng is een heel oude put, vierkant van vorm, en het erfje, waarop de

put zich bevindt, is beplant met waringin, djohar en andere boomen. Die put was er reeds vóór de desa bestond; later werd hij gereinigd en ingericht tot algemeene drenkplaats voor de bevolking, — en tot den huidigen dag zijn er koetoekvisschen (ikan gaboes) in, en witte wĕloet (paling-soort), die zich maar van tijd tot tijd laten zien (amoeng mângsâ kâlâ kimawon).

En als er een vrouw water gaat putten met een emmer of een aarden pot, die met kalk gewit is, dan wordt die door de koetoek te bersten geklopt, zoodat die niet meer kan gebruikt worden.

Ook gebeurt 't vaak, dat wanneer iemand, met een slenḍang om, er gaat putten, de slenḍang op eenmaal wegraakt en dan na eenige oogenblikken wordt teruggevonden.

Op zekeren tijd was er iemand, die door verdriet overstelpt was, en zich elken nacht te slapen lei aan den rand van dien ouden put, — en op eenmaal was zijn verdriet vergeten; hij vatte weer moed en ging weer als voorheen slapen in zijn huis.

Toen werd hem door de dorpelingen gevraagd, of hem iets was ingefluisterd in den droom en of hij eene ontmoeting had gehad terwijl hij sliep aan den rand van den put, maar hij antwoordde, dat hem noch het een noch het ander wedervaren was.

Ook is er eene openbaring ter waarschuwing (prasoṇḍâ) aan dien put verbonden: wanneer het water schuimt, dan zijn er ook vele vrouwen in de desa, die gedroomd hebben dat ze een bezoek hebben gehad van den loerah, die haar mededeelde dat er eene ziekte in aantocht was, en dat het aanbeveling verdiende om, voor het welzijn van hare desagenooten, een offermaaltijd aan te richten.

En wanneer het water schuimt, zonder dat er aldus gedroomd wordt, dan is er ook spoedig eene vrouw (uit die desa) die den weg der ontucht opgaat (ingkang lĕlampah ngiwâ), somwijlen ook taṇḍak wordt.

En als er iemand is, die een witte wĕloet te zien krijgt,

dan wordt hij ziek, en duurt het geruimen tijd vóór hij beter wordt; — maar is hij eenmaal hersteld, dan kan hij gemakkelijk eene kostwinning vinden, die hem tot een man van beteekenis maakt (sahenggå dados moeljannipoen).

XXII. De pĕpoeṇḍen van Karang-Malang.

In het midden der sawahs van Karang-malang ligt een zoogenaamde pĕpoeṇḍen, nl. een steenen neut, op een uitgespaard stuk grond van 10 R. roeden, onder het loover van aprik- en lĕmpirboomen.

De steen heeft den vorm van een huisje in srotongan-constructie.

Ten oosten van de pĕpoeṇḍèn is een sĕṇḍang, rond van vorm, die door de inwoners genoemd wordt sĕṇḍang sélå ompah.

De ouden van dagen van Karang-malang verhalen, dat er in overoude tijden (sampoen kinå makinå) reeds sprake was van die poeṇḍen, die als offerplaats gebezigd werd (sampoen kaånggo njadranan), maar dat de stichting van de desa begon met Bang-malang, ten zuiden van de poeṇḍen, — eene vestiging die niet tot bloei kon worden gebracht.

(De naam Bang-malang was ontleend aan den *gĕbang*-stam, die als vlonder gelegd was over den poel, tusschen die vestiging en de desa Kĕlĕttan (råwå oewottipoen gloegoe gĕbang ladjĕng kanamekakĕn bang-malang).

Toen nu die vestiging niet slaagde, verhuisde ze naar het bosch Karang-saḍang, ten noorden van de pĕpoeṇḍèn (de steenen neut).

Toen de nieuwe ontginning voltooid was, was er veel (gekapt) geboomte, dat verward dooreen lag en de toegang tot de plaats versperde, — een toestand, die aanleiding gaf tot de benaming Karang-malang.

Tot den huidigen dag kan de vestiging geslaagd heeten.

En de vereering van de poeṇḍen blijft een zegen voor den landbouw: wanneer iemand sawahs heeft dicht bij de seṇḍang, en hij reinigt de seṇḍang, dan kan hij rekenen op een rijken

padi-oogst; doet hij het niet, dan wordt hij wel niet door een of ander onheil bezocht, maar is de oogst niet dezelfde als na eene reiniging.

XXIII. Soemoer-kĕmbar van Kĕmbangan.

In de desa Kĕmbangan worden de sporen aangetroffen van een tweeling-put, die geheel verstopt is door gebrek aan onderhoud.

Daarvan wordt het volgende verhaald: ten Oosten van de desa, aan den rand van den grooten weg, is er eene holte in den grond, die soembĕr-kĕmbar genoemd wordt, omdat er vroeger twee putten waren vlak naast elkander en gelijk in wijdte en diepte, — eens de drenkplaats voor alle voorbijgangers.

Men zegt, dat de putten gegraven zijn door een onderdaan van Pangeran Rånggå Kendang van Madioen.

De aanleiding daartoe was de volgende: eens op een dag ging de Pangeran incognito (tĕḍakkan njlamoer), zonder oepatjara, door de wildernis, toldat hij aankwam in het bosch van Kĕmbangan.

Daar aangekomen klaagden zijn beide volgelingen: Goesti, we kunnen niet verder; we versmachten van dorst en er is geen water.

De pangeran antwoordde: ten zuiden van je is immers water: graaf met je stok, en je zult het vinden.

En de beide volgelingen zetten zich, ieder voor zich, aan het graven, — en er kwam water te voorschijn, dat kristalhelder was.

Toen ze gedronken hadden, werd de reis voortgezet.

Later werden die putten de drenkplaats voor de koopvrouwen (bakoel), die daar langs moesten, en wanneer ze gedronken hadden, brandden ze wierook, besmeerden de putten met boreh en spraken daar dan een wensch uit, — met dàt gevolg, dat hunne koopwaren grif van de hand gingen.

Op dit oogenblik is er van de putten geen zweem meer te ontdekken, maar dat de plek nog altijd iets buitengewoons

is en ontzag inboezemt, blijkt uit de tamarinde-boom, die daar vlak bij staat: het loover van dien boom is zelfs in een oostmoesson met groote droogte (katigi ngĕrak) frisch groen en geen inwoner van de desa Kĕmbangan zal het wagen om een afgevallen tak van dien boom weg te halen, of een tak er van te kappen.

XXIV. Graf van Gĕṇṭongan.

Verder wordt in korte trekken weergegeven wat door den naib van Oetĕrran aan den Regent gerapporteerd werd.

Ḍoekoeh Gĕṇṭongan heeft een graf van Kjahi Onggâdipoerâ, patih van den Boepati van Gĕṇṭongan.

Hij viel in den strijd tegen Boepati Wânâsari Kranggan, en na zijn val kwam de Boepati van Gĕṇṭongan tot het bewustzijn, dat hij niet opgewassen was tegen Boepati Wânâsari.

Hij verwijderde zich heimelijk, en dook onder in de rivier Boedjĕt, met de vervloeking (ipat-ipat): alwie hier komt, die worde *boedjĕt* (= *boengkĕr*, kromvingerig; aldus geboren, heet 't kiṭing).

Het graf is *wingit:* geen ambtenaar, die nog in dienst is (ingkang taksih ngastâ damĕl), mag den weg nemen langs de rivier Boedjĕt.

Maar het graf is geen sadranan of panĕpèn; de plaats wordt alleen gebezigd voor het jaar-offer brĕsih ḍoesoen, om voorspoed voor de desa af te bidden.

Ten noorden van het graf worden de sporen aangetroffen van een masdjid uit den ouden tijd, die ook wingit zijn: op die plek mag geen vuil worden neergeworpen, op straffe van eene ziekte, waarbij de getroffene begint te ijlen (mawi dlĕming).

Maar de resten van de masdjid worden niet erkend als sadranan of panĕpen.

XXV. De desa Kaïbon

heeft een graf, met steenen afgezet en met steenen mahésan, waarop eens schrift stond. Het is geen sadranan of panĕpen.

Maar wanneer iemand in die desa een bruiloft geeft, dan brengt hij er een schotel, gevlochten van jonge klapperbladeren (pandjang ilang djanoer koening) met gebak en rijst met vleesch, en bovendien het offer aan den eersten grondlegger der desa (*mawi takĕr tjok bakal*).

XXVI. De desa Sambirĕdja

heeft *als tjaṇḍi* een ingas-boom en bĕgi-struiken, maar de tjaṇḍi wordt niet gebruikt als sadranan of panĕpèn; — alleen bij een bruiloft in de desa mawi boetjalli pandjang ilang djanoer koening kalajan tjok bakal. [1])

XXVII. De desa Nanakrama

heeft *als tjaṇḍi* een waringin-boom, maar deze doet geen dienst als sadranan of panĕpèn. Alleen wordt er het jaar-offer brĕsih ḍoesoen aangericht, om daarmee het welzijn van de desa af te bidden.

XXVIII. De desa Soembĕrrĕdja

heeft als tjaṇḍi een soembĕr, genaamd Soembĕr Konang, die niet gebezigd wordt als sadranan of panĕpèn; alleen wordt daarbij de wiloedjĕngan bĕrsih ḍoesoen gevierd.

En wanneer iemand in de desa een bruiloft geeft, mawi boetjalli pandjang ilang djanoer koening kalajan tjok bakal. De pandjangan bevat vleesch en gekookte rijst.

(Ook een Soembĕr kan dus in Madioen tjaṇḍi genoemd worden.)

XXIX. De desa Kloroggan

heeft als tjaṇḍi een tamarinde-boom, en wel in de ḍoekoeh Balé-djoerang. Deze wordt niet gebezigd als sadranan of panĕpen; alleen bij een huwelijk mawi boetjalli tjok bakal; zuivere wierook (koetoeg) en branden van benzoïn-hars (mĕnjan).

---

1) Het offeren wordt door de Javanen, bij tjok bakal, boetjalli genoemd, omdat hetgeen geofferd wordt beschouwd wordt als iets waaraan men heelemaal niet meer denken mag: wat wordt afgestaan zonder dat men er later eenige spijt over gevoelen zou (ichlas). Bij andere offers wordt boetjalli niet gebezigd.

Noot van R. M. Toemĕnggoeng Koesnadiningrat.

XXX. De desa Bamaran

heeft als tjaṇḍi eene kleine wel (Soembĕrran), genaamd Soembĕr-dandang, die niet gebezigd wordt als sadranan of panĕpen; alleen bij een bruiloft mawi boetjalli tjok bakal.

XXXI. De desa Slamboer

heeft als tjaṇḍi een bron uit den ouden tijd.

Deze wordt niet gebezigd als sadranan of panĕpen; alleen wordt daarbij de jaarlijksche maaltijd brĕsih ḍoesoen aangericht, en bij een bruiloft mawi boetjalli pandjang ilang djanoer koening oetawi tjok bakal.

XXXII. De desa Geger

heeft als tjaṇḍi een tamarinde-boom, die niet dienst doet als sadranan of panĕpen; alleen wordt daaronder de jaarlijksche maaltijd brĕsih ḍoesoen aangericht, en bij een bruiloft mawi boetjalli pandjang ilang oetawi tjok bakal.

XXXIII. De ḍoekoeh Banaran,

van de desa Geger, heeft als tjaṇḍi een tamarinde-boom, die geen dienst doet als sadranan of panĕpen; alleen bij bruiloften mawi boetjalli pandjang ilang djanoer koening oetawi tjok bakal.

(Dus ook boomen kunnen in Madioen tjaṇḍi genoemd worden.)

XXXIV. De desa Sangèn

heeft als tjaṇḍi een graf en twee steenen. (Van een en ander worden geene bijzonderheden meegedeeld. De steenen hebben den vorm van vierkante neuten met lijstwerk (mawi lis) en bovenin is een gat.

(Men begrijpt dat hier bedoeld wordt een rĕtjipâdâ.) De tjaṇḍi is bekend onder den naam van Seramman *). Noch graf, noch steenen doen dienst als sadranan of panĕpen.

Alleen wanneer een inwoner van Sangèn een bruiloft geeft, mawi boetjalli tjok bakal.

XXXV. De desa Kĕrtasari

heeft als tjaṇḍi twee steenen naast elkander, die den

*) Van asrâmâ? Red.

vorm hebben van een wrijfsteen (pipisan), breed 0.5 M., lang 1 M., gebeiteld met lijstwerk (mawi ĕlis); ze doen geen dienst als sadranan of panĕpen; alleen bij een bruiloft mawi boetjalli tjok bakal.

XXXVI. De desa Kĕrtabanjon

heeft als tjaṇḍi een sĕprèh-boom, en wordt genoemd Soemoer goemoeling.

Voorheen was er een put; daarbij ontsproot een sĕprèh-plantje, dat een groote boom werd en den put geheel sloot, zoodat er niets meer van zichtbaar was.

De boom dient niet als sadranan en panĕpen; hij dient alleen bij bruiloften voor het boetjalli tjok bakal, en als vereenigings-punt voor de wiloedjĕngan bĕrsih ḍoesoen.

XXXVII. De desa Djatisari

heeft als tjaṇḍi een sĕpreh-boom en wordt *balong* genoemd. De boom dient niet als panĕpen of sadranan, — alleen bij bruiloften mawi boetjalli pandjang ilang djanoer koening oetam tjok bakal.

De verschillende beteekenissen nu van het woord *tjaṇḍi* (dat elders ook voor het begrip »tempel" in gebruik is) doen onwillekeurig denken aan de verscheidenheid van zin, die aan het begrip »tjaitya" gegeven wordt. In een noot op pag. 99 van de Lalitavistara-bewerking van Foncaux, leest men: le premier sens de ce mot est celui de »figuier sacré", objet de vénération d'un village. Ce mot a servi ensuite à designer un lieu consacré aux sacrifices et enfin, un petit temple, une chapelle boudhique.

Uit de aanteekeningen over de *pĕpoeṇḍen*, die de naib van Dagangan aan den Regent van Madioen aanbood, neem ik het volgende over:

XXXVIII. De ḍoekoeh Mrangèn,

van de desa Djàbà, heeft als pĕpoeṇḍen de Gĕḍong soekoen, een graf met steenen mahésans. Voorheen was het daar de pleisterplaats van Raden Setràmiroedà, den zoon van

den vorst van Gĕlang, die, toen hij op het punt stond om de prinses van Tjĕmpå te schaken, daar door een krissteek getroffen werd en op de vlucht ging (naar Mroewak).

De pĕpoeṇḍen werd panjadran voor hen die eene gelofte hadden te doen (ingkang gaḍah oedjar) in geval van ziekte, en een panĕpen voor hen die eene bede om eer en aanzien wenschten te doen.

XXXIX. De desa Mroewak

heeft als pĕpoeṇḍen een steen, die recht op staat als een mahésan. Op dien steen zijn letters gegraveerd. Daar op die plek rustte eens uit R. Setråmiroedå, de zoon van den vorst van Gĕlang, nadat hij getoefd had op Gĕḍong soekoen (waar de schaker een kris-steek ontving — zie boven). Ook daar wordt eene gelofte gedaan in geval van ziekte, en ook daar zondert men zich af in eenzaamheid, wanneer men tot eer en aanzien wenscht te geraken.

XL. De ḍoekoeh Oekir,

van de desa Rangĕt, heeft als pĕpoeṇḍen een graf met twee steenen mahésans, op de plaats waar eens R. Setramiroedå (zie XXXVIII en XXXIX). Ook die plaats is panjadran en panĕpen voor de gevallen, die boven genoemd zijn.

XLI. De ḍoekoeh Oerèn,

van de desa Kĕtaṇḍan, heeft als pĕpoeṇḍen het graf van Kjahi ngĕng Gĕḍong, een prins van Dĕmak, die het bosch van Oemboel-prajan, in het onderdistrikt Dålåpå, ontginnen zou.

Bij die gelegenheid kreeg hij twist met Raden Nerangkoesoemå, in een betoog over de ilmoe (bantah prakawis ngilmoe) en moest hij zich overwonnen erkennen. Na die nederlaag verhuisde Kjahi Gĕḍong naar de ḍoekoeh Oerèn.

Wanneer er gebrek aan regen is, wordt het grafpleintje onder water gezet (dipoén lĕp toja) en kort daarop regent 't — maar de desa-lieden durven de proef maar zelden te nemen, omdat er vaak een straffende kracht van het graf uitgaat (asring wontĕn walattipoen).

XLII. De ḍoekoeh Tjaṇḍang-lawé,

van de desa Kĕtaṇḍan, heeft als poeṇḍen een bron, waarbij deze eigenaardigheid wordt opgemerkt.

Wanneer de bron weinig water vertoont, zetten de desalieden er dadelijk een offermaaltijd klaar, om daarmeê eer te bewijzen aan den beschermgeest van de bron. Wordt de bedoeling der offeraars nu in gunstige overweging genomen, dan wordt het onmiddellijk hoog water in de bron, of komt er spoedig daarop regen.

XLIII. De ḍoekoeh Lĕngka,

van de desa Rangĕt, heeft als pĕpoeṇḍen een graf, waarin begraven ligt Kjahi Liwat.

De voornaamste kracht die van het graf uitgaat, is het welslagen van de rijst, die op hooge gronden verbouwd wordt (gâgâ), dat wil zeggen, dat de aanplant niet door apen of wilde varkens verwoest wordt.

XLIV. De ḍoekoeh Sĕmpoeh,

van de desa Paḍas, heeft als pĕpoeṇḍen het graf van Kjahi Wâlâ.

Van dien Kjahi wordt verhaald, dat hij overal, waar hij heenging, den stengel van een arèn-bloem onder zijn kleed droeg (anggĕmbol), en wanneer hij nu iemand ontmoette, die hem om lĕgèn vroeg, hij den reeds verdroogden stengel begon af te tappen en er zooveel sap uit leverde als hem gevraagd werd. Daarom is dit graf een panjadran gebleven voor de arèn-tappers: wordt hun gebed verhoord, dan valt hun een rijke oogst van arèn-suiker ten deel.

XLV. De desa Bandjarr'djâ

heeft als pĕpoeṇḍen het graf van Kjahi Bonglot. Het graf is voorzien van twee houten mahésans.

Het is eene plaats voor het doen van geloften in geval van ziekte, of voor menschen die er komen bidden voor de betrekking van desahoofd.

XLVI. De ḍoekoeh Loemĕr,

van de desa Mroewak, heeft als pepoenḍen het graf van Kjahi Ṭalèng. Elke maand Soerâ wordt er door de desa-lieden een offermaaltijd aangericht.

XLVII. De ḍoekoeh Anggrik,

van de desa Rangĕt, heeft als papoenḍen het water, dat genoemd wordt to å oedal (wel), dat naar het zeggen der desa-lieden met eene nogal sterke vloeiing, eene rechtstreeksche aftapping is uit het meer van Ebĕl (ng:b l).

In den ouden tijd was er eenvoudig eene opborreling, maar later zou dat water aan het vloeien gemaakt zijn, door dat het werd afgeleid door Kjahi Brenti, die er liefhebberij in had om de gronden links en rechts van de wel te bewerken. Toen hij de aftapping staakte, is hij kort daarop met vrouw en kinderen overleden.

Van die tojâ oedal gaat een sein (ter waarschuwing) uit: wanneer het water modderig is, of wanneer het er uitziet alsof het met drek (paardevuil) vermengd ware (sĕmoe kawoworran tjlèṭong), dan zullen alle menschen in de desa door sakit paḍarran (?) *) worden aangetast.

De naib van Tjaroeban rapporteerde het volgende:

XLVIII. De ḍĕkah Watoe-ḍoekoen,

van de desa Kahoeman (Tjaroeban), heeft haar naam ontleend aan een kali-steen, die ongeveer 1,5 M. in het vierkant is. Dicht bij die steen bevindt zich een vrouwebeeld, te midden van 4 koeḍoe-, kras- en 4 sambodjâ-boomen.

De straffende kracht (wilalat) die van dien steen uitgaat is de volgende: wanneer er iemand komt, die misdadige voornemens koestert of op eenige wijze rust en orde wenscht te verstooren, dan wordt hij oogenblikkelijk door eene ziekte bezocht. Het is de verzamelplaats voor de jaarlijksche wiloedjĕngan brĕsih ḍoesoen.

---

*) = Bulkziekten (paḍaran, ook maḍaran, van pajaharan). Red.

En wanneer er nu iemand ziek is, dan gaat hij bij den steen de gelofte afleggen, dat hij een slamětan zal geven wanneer hem genezing geschonken wordt — en zoo heeft de ḍoekoeh door dien steen den naam gekregen van Watoe-ḍoekoen, omdat hij even goed gebleken is als een ḍoekoen.

Maar de laatste 15 jaren is de straffende kracht van den steen verloren gegaan (wilalattipoen sampoen tambar) en men weet u niet mede te deelen, waaraan dat is toe te schrijven.

Omtrent de herkomst van den steen verhalen de oudjes van de desa het volgende:

Lang geleden was er een man, genaamd Děmang Alap-alap, een zoon van pangeran Běnâwâ, die weer een zoon was van den Sultan van Padjang.

Het grootste genot van den Děmang was rond te dwalen, en om overal, waar zich de gelegenheid daartoe aanbood het voorgeschreven gebed te doen (ngibadah, sěmbajang).

En zoo gebeurde het eens dat Děmang Alap-alap van Boedjânagârâ kwam en een zwarten steen meebracht, zoo maar in een doek gewikkeld (namoeng sarana sěrbèt kimawon), die daar in de ḍoekoeh werd nedergelegd, om er op te bidden.

Niet lang daarna overleed de děmang en werd in de desa Tagatèn, dicht bij deze ḍoekoeh, begraven.

Van zijn graf ging vroeger de wilalat uit, dat een vogel, die er overheen vloog, dood ter aarde viel, maar die kracht is thans verdwenen, en ook de lijken van andere menschen worden op die plaats bijgezet.

XLIX. Sěṇḍang Tinatah.

Deze sěṇḍang bevindt zich midden in het bosch, dat zich bevindt in de nabijheid van ḍoekoeh Poesěr, van de desa Loempoeng-rědjâ (Tjaroeban, Madioen). Omtrent de aanleiding van de benaming Tinatah verhalen de oudsten der desa het volgende: Toen de lui nog niets wisten van het bestaan van die bron, kwam er op zekeren dag een man, genaamd

Iman Sampoernâ, wiens herkomst onbekend was, en sprak de bewoners van de ḍoekoeh volgender wijze aan:

Jelui moeten weten, dat er, ten zuiden van de rivier, een bron is, genaamd sĕṇḍang tinatah, die werd te voorschijn geroepen door Panĕmbahan Soenan Kalidjâgâ.

De Soenan stak nl. zijn stok, een bamboe-ampèl in den grond, waar de bron verborgen was. En ook de wandelstok herleefde. En wanneer de Soenan zich afzonderde voor het gebed, dan deed hij dat bij die bron. En daarom raad ik alle goede menschen hier aan, om de plaats te onderhouden en de bron te maken tot een panjadranan. Wanneer iemand buikziekte heeft of koorts, laat hem dan onmiddellijk drinken van dat bronwater en de genezing zal zeker niet uitblijven, en wanneer iemand mocht verlangen naar welvaart, dan zal het brengen van een offer (njadrani) aan de bron hem die welvaart verschaffen.

Nadat Kjahi Iman Sampoernâ aldus gesproken had, verdween hij, zonder dat iemand wist werwaarts hij gegaan was.

En de plaats werd onderhouden; de bron werd panjadranan en alles geschiedde, zooals Kjahi Iman Sampoernâ gezegd had.

Maar thans is de bron vervallen. En volgens het verhaal van de lieden van Poesĕr en van de omliggende ḍoekoehs is de geheime kracht verdwenen en vindt het gebed van den geloovige geen verhooring meer (tambar botĕn kaboel).

MADIOEN, November 1905.